

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 724 Subject : Medicine.

Title : Mahārṇava.

Author : _____ Scribe : _____

Date of the work : _____ Date of the Ms. : _____

Place of the work : _____ Place of the Ms. : _____

Size : 11.1" by 5.1" Extent : 412 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : _____

महायवप्रान्तः

महार्णव

१

ः श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमः परमात्मने ॥ ॥ नमः सकलकल्याणनाजनाय विना कि
ने ॥ नमो लक्ष्मीनिवासाय देवतायै गिरानमः ॥ १॥ प्रवाजादिप्रस्युतिनिचयपुर्वा
मपुषे नमो विप्रश्रेणी विघ्नपटिप्रायसहसे ॥ जगत्प्रादुर्भावस्मितिलयनिरामास
रचनाविनोदसक्रामप्रणतफलसिद्धिप्रतिभुवे ॥ २॥ मुदिंदिरानाथपुरंदरापैराधि
तनक्तिनरानतांगैः ॥ श्रीचंडिकायाश्चरणारविंदंबंदामहे तत्कुलदेवतायाः ॥ ३॥ प्र
कृष्टचलकुंडलस्तव कष्टदं गडस्य तमहार्हमणिमेखलं मरुतां कुर्यात् ॥ करो
तु करुणां सदा कलितं पंचपाष्टकमं महः किमपि मोहनं कपटशैशवं कैशवं ॥ ४॥ कं
ते कृतांगसिरुषापुरुषं ब्रूवाणं कुर्वीत तां यमवसना धनियंत्राणेन ॥ मौनेन मानम
धिगच्छति मारुता तु सा पार्वती हरविनक्ततनुः शिवं व ॥ ५॥ आसीदसीमगुणटाककु
लाबुराशाबुधत्तनमुनकीर्तिघनप्रकाशः ॥ जेकैः सदा रुदिधनो गुणसंनिवि

ष्टः श्रीरत्नपालनपतिर्तुवनैकरत्नं ॥ ६॥ तस्यात्मजो नरहपाल इति प्रसिद्धः सिधंगना
जनसमाजसुसिद्धकीर्तिः दानेन यः सुकृतिनां सिपतिस्मदैत्यैः सैत्यैश्च वैत्यसदृशः
प्रतिभूतपतीनां ॥ ७॥ सुतोऽस्य जातः सुकृतान्नतस्य कश्चिन्महेशेव नृवः यमसवलस्त
त्यमवेत्यतातोनाम्ना हरिश्चंद्र इति व्यधत्ते ॥ ८॥ तस्यात्मजोऽनृदतुलप्रतापः साधारणो
नृमिपतिर्वंद्यमानः ॥ अतस्तत्पूर्वामवनीश्चरणामजीगपयो जगति सुकीर्तिः ॥ ९॥ बंध
छिराविरुद्धकीर्तिमिहान्वितार्थां प्रत्वा परत्र च न चैव विधातुमिच्छुः ॥ कीनाशपाश
चमबधनिमोचनार्थं तीर्थत्रयाकरविमुक्तिमचीकरयः ॥ १०॥ अस्यात्मजः श्रीम
दनेन ॥ नाम्ना धाम्ना च रूपेण च संगतार्थः ॥ रोषारुणे च ह्युपि मुदिपुष्टो नितातका
तारसमाश्रितोऽनृत् ॥ ११॥ यः कृपानारामान् धर्मां मतनानि संनिबंधाश्च ॥ कृत्वा
स्वकीर्तिमेकां महोदरात् नृनिने देन ॥ १२॥ परिशीलयता कर्लकलापविदधानेन

महार्णव

२

चक्षुरिन्द्राः प्रबंधान्मदनेनमहीनताशमेनेतिपाजगत्प्रथितानूतननोजराजकार्त्ति
॥१३॥ पुत्रेषुसस्वपिकलत्रयुगेयतस्यपुत्रौजगत्प्रथितानूतननोजराजकार्त्ति
मावृत्तितराप्रथमप्रसूतौनोनौमहोन्नतिमनस्यगुणैर्विनीतौ॥१४॥ उदारशालौसु
मनोविज्ञासमनामनोजसहृदयवनकेलितौ॥मशोदयावृद्धितमंगलांगौमौशमक
रुष्मावितिसंप्रतातौ॥१५॥ मछैशवानुकरणंनमुवानहृदयःशक्तेतिकर्तुमपरःश्रु
तसङ्कुलोपिरानेनिरानमखिनाभिजनार्थसिधेःकीर्तिर्दितंनविरतानमस्तदाया
॥१६॥ अप्रतिमत्रःपद्मापद्मीमनस्यमोरनूजःअपरोमांधारगुणैर्मांधातागीय
नेजगति॥१७॥ सोमंसुहृतविधातृरिषुकुलजेताजवृत्तिमांधाताविषन्मुखेनमृति
मानसरुतिरत्नमहार्णवंनाम॥१८॥ अतिस्मृतिपुराणानिसमालोक्ययथा मति
निबध्यतेसमासैननिबंधयमहार्णव॥१९॥ तत्रतावदस्यमाणासकलमेवपयो

२

गित्वेनकर्मविपाकरूपरोगादिनिवृत्त्यर्थंप्रायश्चित्तादेरवश्यकर्तव्यतंप्रतिपाद्यते।
तस्यप्रायश्चित्तहास्यरोगीस्यादित्वादिरोगनिदानकथनातनिदानोच्छेदेनचव्याधिनिवृ
त्तेरवगतत्वात्तन्निहा॥नछेदायत्तयत्वादिलक्षणांरोगमुक्तैर्वाद्दशवर्षिकादिप्राय
श्चित्तव्याधिप्रतिरुतिदानादिकर्तव्यंअत्रकेचित्सम्भवतिष्ठते॥प्रायपूर्वस्यस्यमा
प्रायश्चित्तादिकर्तव्यमितिमुच्यतेनैतत्प्रतांनहिप्रारप्सुफलस्यापूर्वनाशेकि
मपिप्रयोजनमस्ति।फलस्यप्रारप्सुत्वात्॥यथाजलवेधःक्षमःफलामचापनिःस
तशरोवेधुस्तथापारस्यवाकाराणरूपस्यास्तितंनपेक्षते॥तथारोगरूपफलंजंप्रारप्सु
सत्स्वकारणान्तस्यमायापूर्वस्यसत्तांनपेक्षते॥अथरोगादिरूपफलनाशस्येष्टता
न्ननिदानात्मकदुःखितापूर्वनाशायप्रायश्चित्तादिकर्तव्यमितिचेत्॥नसमवायिका
रणशरीरनाशेनैवतस्यरोगादेर्नाशेननिमित्तकारणदुःखितापूर्वनाशेन।यथायमहा

महाणव

३

दिनाशेनैव पटादिनाशेन दंडचक्रादिनाशेन न च सहजसिद्धं कौनर्यादिकं प्रत्या
देष्टुं शक्यते॥ अमित्रानरकतिर्यग्यो न्यादिजन्यदुःखपरं परामनुत्तमवृत्तः॥ कौनर्य
दिविकारश्चरमं फले॥ तत उत्पन्नमात्रेण फलेन स्वकारणदुरिता पूर्वनाशो जयते॥ मंथ
नजनिताशुशुक्लानिनेवारणित्तमः तस्मान्नपापविनाशार्थं तत्र च मेति अत्र ब्रूमः॥
न तावच्चरमं फलमिति निश्चेत्तुं शक्यते यत एव स्मिन्नेव जन्मनि कौनर्यादि निश्च
ये चरमफलत्वनिश्चयो न वेत्॥ न च तथा॥ अनेकजन्मोपजोग्यत्वात् तस्य॥ तथा च
शातानपीयकर्मविपाके॥ महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मानि जायते॥ उपपायोऽवंपेच
त्रीणि पापसमुद्भवमिति॥ सप्तजन्मानि॥ अनिव्याप्येत्यर्थः॥ मनुसप्तस्वपि जन्मस्वेकमे
व फलमनुगतमिति तस्य चरमफलत्वात् उत्पन्ने चरमफले निमित्तकारणस्य दुरिता
पूर्वस्य स्वयमेव नष्टत्वात्॥ तदर्थं प्रायश्चित्तादिविफलमिति चेत्॥ उत्पन्नो हि षट्

३

निमित्तकारणानापेक्षते न तत्त्वयमानः॥ सप्तमणवजन्मकल्पत्रिमित्तिधीमते कौ
नर्यादिकं ततः पूर्वतत्त्वयमानमेव॥ अवस्थांतरानुत्पात्तः॥ अथवा प्रतिजन्मनि न
मेव कौनर्यादिकं उत्पद्यते॥ तत्र च निमित्तः पूर्वदुरिता पूर्वानुवर्तने अतश्चेदं
सप्तमं वा जन्म प्रथमादिवाजन्मेत्यज्ञानात् सत्ते सत्तावितदुरिता पूर्वनिवृत्त्यर्थं प्राय
श्चित्तादिकं विधेयमेव॥ अतएव शातानपीयकर्मविपाके॥ प्रतिजन्म न वेत्तेषां
चिह्नं तत्पापस्त्वचकं॥ प्रायश्चित्तेरुत्पत्तिप्रश्नात्तापवतां पुनरिति॥ मनुक्तं न च कौ
नर्यादिकं प्रत्यादेष्टुं शक्यत इति॥ तद्वक्तेः शैत्यानुमानमिव विरुद्धं तस्मात् प्रायश्चित्ता
प्यनंतरमेव तत्र जोगनिवृत्तेर्दृष्टत्वात्॥ मन्त्रानि वृत्तिसूत्रकर्मवैगुण्यं चरमजन्मत्वं वा
कन्यो॥ निमित्तत्वं तदुरिता पूर्वस्य प्रायश्चित्तादिनिर्निवृत्तौ समवायिकारणतत्तवि
षमध्यात्वारप्रशरीरापगमेन कार्यस्यापि रोगादेर्निवृत्तिः॥ एतदेव पाप पूर्वस्य विनाश

महा०
४

नेप्रयोजनं। यत्र षडंगुलत्वादेरनिवृत्तिस्तत्रातेकजन्मोपनोपं षडंगुलत्वादेर्जन्मोत्तरे
निवृत्तिः प्रायश्चित्तादिके कृते सतीत्यवगंतव्यं तस्माद्गोत्रनिवृत्त्यर्थं कर्तव्यं प्रायश्चित्तादि
कं॥ महापापं वाच्ये महति प्रबंधे मां धारणा लोमदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्रौ घनिध
नमाद्यस्तु गस्तरंगो यमागादगाधः॥ ॥ अत्र परिज्ञायाः॥ तत्र शातातपी ये कर्म वि
पाके प्रायश्चित्तविहानानां महापातकिनां नृणां॥ नरकांतेन वेकमविष्कं किं तदश
रिं॥ प्रतिजन्मनवेत्तेषां चिंतयता पस्य चकं॥ प्रायश्चित्ते कृते॥ याति पश्चात्तापवतां
पुनः॥ महापातकजं चिंतं॥ सप्तजन्मनि जायते॥ उपपापोऽयं पुंच त्रीणि पापसमु
द्रवं॥ दुःकर्म जातं रोगायांति चैवं क्रमाद्युमे॥ जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां श
मो न वेत्॥ पूर्वजन्म कृतं पापं॥ नरकस्य परिहृत्ये बाधते व्याधिरूपेण॥ तस्य रुद्ध
दिनिःशमः कुपं च राजमन्त्रमाचममे होमहली तथा॥ मन्त्ररुद्धाश्मरीका सा अ

रुद्धाश्मरीका सा अतिसारजगदरौ॥ दुष्टब्रह्मं उमा लापत्ताया तो सिनाशनं॥ इत्ये
वमादयो रोगा महापापोऽस्मताः जलोदरमरुत्तीह मूलशोफब्रह्मनिच॥ असा
जीर्णज्वरछर्दिनममोहगलग्रहाः॥ रक्ताबुंदविसर्पाया उपपापोऽयं वागदाः॥ दंशपा
तनिकश्चित्रवपुः कं पविचर्चिकाः वल्मीकपुंडरीकाद्या रोगाः पापसमुद्रवाः॥ तथा
शार्द्यानरोगा अनिशापाऽवतिदि॥ अन्ते च बहुधा रोगा जायंते रोषसंकरात्॥ उच्यं
ते च निराशानि प्रायश्चित्तानि च क्रमात्॥ महापापेषु सर्वस्यान्तर्यं तत्पातकं॥ दद्या
त्पापेषु षण्णशंकल्पं व्याधिवलाबलं॥ महापापेषु सर्वस्यादिसादिसमर्थविषये ज्ञे
यं॥ असमर्थस्य बुध्दार्थिकादिकं वक्ष्यति॥ अथ साधारणं तत्र गोदानादिषु कथ्यते॥ गो
दाने वसुक्ता गौः सुराजा सुपयस्विनी॥ हृषदाने भुक्तो नृत्तमुक्तांबरकांचनः॥ निवर्त
नानि नृदाने दशदद्यादि जातये॥ निवर्तनस्वरूपं परिणामप्रकरणे नेव ह्मने॥ तथा सुव

महा०

५

तं परिमाणमपि॥ सुवर्णं त्वयि नि कं तु त र्धार्धं प्रमाणतः सुडुकलं चाश्वदाने त्वयं सोप
स्करं दिशेत्॥ महिषी महिषी दाने दद्यात्स्वर्णं वराहता॥ सुवर्णं चावरं चेति ग्रहः॥ द
द्यादजमजा दाने सुवर्णं पल संयुतं॥ पलजक्षणा मपि परिमाणं प्रकरणे वक्ष्यते॥ लक्ष
मुच्चावचं पुष्पं प्रदद्यादेवता र्जने॥ दद्यादिजसहस्राय मिष्टान्नं विजजने॥ ब्राह्मण
जने सहस्राय पुष्पेषु लक्ष्मिणादि सर्वशक्त विषयं॥ अशक्तस्य शक्त्यनुसारेण क
ल्प्यं॥ रुद्रजपो लक्ष पुष्पैः पूजयित्वा अंबकं तत्कादश जपे दुष्टान् दशं शं गुणु लेन तु॥ ऊ
त्वा निषेचने कुप्यान्मं त्रैर्वरुण देवतैः शान्तिकं गण शान्तिश्च ग्रह शान्तिकं पूर्वकं॥ ध्या
न्य दाने शुभं ध्यात्वा शरीरं सन्निवृत्तं वस्त्रा दाने डुकलं च देयं कर्पूरं संयुतं॥ रुद्रजप
इत्यादि रुद्रस्य रूपं रुषि देवतादि चाग्रे वक्ष्यते॥ मंत्रैर्वरुण देवतैः॥ दशं शो न होमानं
तरं वा सौमं त्रैर्यजमान मन्त्रिणि चेत॥ यदैका दश वारा नु प्रजपेत्॥ तदा एकवारं हत्वा

५

होमः कार्यः॥ अथ मेव दशं शो होमत तत्र च प्रतिमं त्रैस्वाहा शष्ट मुच्चार्य जुहुमान स
कल रुद्रा ह तैकवारं मेव जुहुयात्॥ मन्त्रविच्छेदश्चाध्ययनादे वा गगम्यते अथ चाग्ने
मिष्ट दशं तै॥ गण शान्तिर्गणेश्वर शान्तिः सा चाग्नेति ध्यास्यते॥ ग्रह शान्तिर्नवग्रह शान्तिः॥
इमं मय्यग्ने निषुणं प्रदर्शयेत्॥ स्वारी लक्षणां परिमाणं प्रकरणे वक्ष्यते॥ आयश्चि तोप
क्रमं प्रकारमाह॥॥ दश पंचाय चतुर उपवेत्तु पवि जान्मु जान्॥ तेषां मनुजानां स
र्वं आयश्चि तमुपक्रमे विधाय वै स्मवं आधं सांकल्य निजकाम्यमाधेनुं दद्यादि जे सा
य दक्षिणा च स्वशक्तिः॥ तेषां मनुज मेसादि तेषां ब्राह्मणानां मनुज या आयश्चि
तं न वतीति न वंते रध्या हरः उपक्रमे आयश्चि तस्मा पक्रमे विष्णु मुदि त्प आध वि
दधीत॥ अध्यादी यत इति आधं॥ तच्च सांकल्यं पिंड दान रहितं धेनुं दद्यात्॥ स
नामा मुपवेक्षितानां ब्राह्मणानां ब्रह्म देउत्वेन दक्षिणा दि कं तु आयागत्वेन ब्रह्म देउत्वे

महा०

६

नचमाधेनुदीयते॥सावनप्रत्यहधेनुःअपितुप्रत्यात्मायवाराकुतः॥बहुज्यश्वेदेका
दीयेततदातैःसाविक्रेमास्यात्॥विक्रयश्चनिषिधोगिरसा॥बहुज्योनप्रदेयानिगोर्ग
हंशमनंस्त्रयः॥विनक्तदक्षिणाद्येतादातारंतारमंतिहि॥तकारकस्यदातव्यानव
ज्यःकथंचन॥सातुविक्रयमापन्नाहसासप्तमंकलमिति॥धेनुंदयादिजेज्यो
यइक्षिणांचस्वशक्तितः॥इत्तक्तंतदनेतरंरुत्तमाह॥अनंरुत्तमयाशक्त्याव
स्त्रानंकरणादिजान्॥याचेतदंउवन्नत्वाप्रामश्चित्तंमयोदितं॥तेषामनुत्तमाहत्वा
प्रामश्चित्तंमयाविधि॥पुनस्तानपरिपत्यर्थमर्चयेद्विधिविजान्॥दद्याद्भोगरात्रा
नितेज्यःअधासमन्वितः॥व्रतंगरात्रानि॥गोचदिरापरजंततिजवा सोष्टतथान्यल
वणदानानि॥अन्यान्यपिविशेषविहितानिरानानिव्रतंगरात्रानीत्तच्यंते॥संतुष्टाव
स्तानादधुरछिद्रंव्रतकारिणे॥अछिद्रमस्त्वितीदंवाक्यंदफ्रंमुरित्यर्थःअथवाव

६

ह्यमाणवचनमेवाछिद्रंवाक्यं॥व्रतछिद्रंतपछिद्रंयछिद्रंयज्ञकर्मणि॥सर्वंनवतुनेछि
द्रंयस्यचेष्टतिवैदिजाः॥ब्राह्मणयानिजापंतंमन्यंतेतानिदेवताः॥सर्वदेवमयावि
प्रानतद्वचनमन्यथा॥उपवासोव्रतंचैवस्नानंतीर्थफलंतपः॥विश्रैःसंपादितंयस्य
संपन्नंतस्यतद्रवेत्॥ब्राह्मणजंगमंतीर्थनिर्जलंसार्वभिकं॥तेषांवाक्योदकेनैवमुद्य
तिमत्ति॥नोजनाः॥संपन्नमितिमदाकंवरंतिहितिदेवताः॥प्रणम्यदिरसाधर्मम
न्निष्टोमफलंजनेत्॥तेनोनुत्तमितिप्राप्यप्रतिपद्यतथाविधिः॥नोजमित्वादिजान
नक्त्यानुजीतसहबंधुनिः॥इतिज्ञातानपीमकर्मविपाकोक्तपरिज्ञाया॥अथक
र्मविपाकसारोक्तपरिज्ञाया॥अथकर्मक्षयोपायौरुद्ध्याधिविपर्मयौ॥कैशा
सहत्वात्रत्रायेगंदयाधिकर्षितःरुद्धुराष्टेनप्राजापत्यरुद्धुचोप्रामाणदीन्युच्यं
तेतेषांसर्वेषांकेशासाध्यत्वात्तद्व्रतज्ञाननिधानिधास्यंते॥प्राजापत्यादिकरण

भौ०

महा.
७

मेककोटिः व्याधिविपर्ययो नाम व्याधिप्रतिरुतिरानं॥ इदं त्वपराकोटिः॥ एवं चाद्ये प
हेरु छुकरा॥ पहेसाहाकृष्णव्याचरणस्य केरात्मकत्वात्॥ रुद्धप्रत्यामायत्वेन
गोदयात्॥ रुद्धदिषु प्रत्यामायत्वेन गावोरातव्या इत्यर्थः॥ तत्र कस्मिन्नरुद्धे किं सं
ख्याकागावोरातव्या इत्यत आह॥ एकां रुद्धातिरुद्धे हेति स्म श्रुत्यापयोगे हे॥ ग
वामजावे निष्कं वासाशीतिरात रुद्धः जपदाने पितृसूक्तं कृष्णा उगल होमकृतं॥
सर्वपापप्रणुत्यर्थं मय व्याधिविपर्ययः॥ एकां रुद्ध इत्यादि॥ एकां गां रुद्धे प्राजापत्ये नि
ष्कलक्षणपरिमाणप्रकरणे ति धास्यते च॥ प्रायेण कर्म विपाके हीणपापत्वेन यद्वा
भिः कप्रामुष्मि॥ तापेक्षया अधिकप्रामुष्मिन्नप्रामुष्मना वात्॥ साशीतिरात रुद्ध प्र
त्यामायत्वेन गवादि कंदरातीति साशीतिरुद्धः॥ अथवा॥ रुद्धा वां ब्रह्महत्यायाः
पुण्ड्रं रुद्धमाचरेदिति संज्ञावितपापनिवृत्त्यर्थं साशीतिरात रुद्धः पुण्ड्रप्रामुष्मि

त्रप्रत्यामायत्वेन गवादि राता न वेदित्यर्थः जपदाने पाति॥ जपश्रुदानं च जपदाने ते
अपि कुर्वीत॥ तत्र जपेन तत्सूक्तं तत्र व्याध्परा मार्ये विहितं सौरादिसूक्तं न वती
त्यर्थः॥ दानं गो नृ हिराणादीनां॥ नानि च पूर्वमनिहितानि॥ सर्वपापप्रणुत्यर्थं कृष्णा
उगल होमकृतं॥ अथवा व्याधिविपर्ययः॥ वृद्धमत इति विशेषः॥ कर्मसमोपाय
त्वेनोपायद्वयमनिहितं रुद्धादिकरणं व्याधिप्रतिरुतिरानं चेति तत्र रुद्धराष्ट
ः तपः प्रधानकर्मचष्टे कृष्णा उगल होमावपितपः प्रधानवितितावपि प्राजापत्या
दिरुद्धकोरावेवांतर्भवतः अतः समग्रं रुद्धकोटि मनिधाम व्याधिप्रतिरुतिरानं व
क्तव्यं तस्मात् कृष्णा उगल होमावति धीयेते॥ यत्र कर्मणि यद्देवा देव हे उ नमि त्या
दयो मंत्रास्तैस्त्रिरीमारण्य के समाम्नाता॥ सकृष्णा उ होमः॥ मस्मि श्रुये न य सु
पथेति च तथा अग्नेर्मत्वे प्रथमस्य प्रचेतस इत्याद्या रुचस्तैस्त्रिरीयशाखामास

महा०

८

मात्मातः॥ सगणहोमः॥ ॥ तत्र जमदग्निप्रोक्तकृष्णोऽहोमविधिः॥ ॥ अथातः संप्रव
क्ष्यामि कृष्णोऽविधिमुत्तमं॥ एतस्मात्सूक्तसूक्तानां प्रायश्चित्तं तु वैदिकं॥ अकु
र्वन्विहितं कर्म निहितं च समाचरन्॥ असक्तं श्रेयसायं प्रायश्चित्तं न वेद
जः॥ केशश्मश्रुवापयित्वा स्नात्वा पुण्ये जलाशये॥ आज्यजागानं तरेण कृष्ण
उज्जुमाद्विजः॥ यदेवेत्यनुवाकैश्च निजिर्जलाज्यमन्त्रं॥ वैष्णवरायेत्येता
निसमन्तिमुपतिष्ठते मरित्वा धामसमिधं जयादिप्रतिपद्यते॥ कर्मादिवेतिर्जु
मातपतः स्वर्गं समश्नुते॥ संवत्सरं ब्रह्महातुमासं वै वीरहाद्विजः॥ चतुर्विंशतिरा
त्रास्तूपरिवित्तोपराक्षितः॥ द्वादशस्वर्गदिधिषु यज्ञीः॥ द्वादशस्वर्गदिधिषु
युः ज्येष्ठे अरुताधाने सति कनीयान्मय्यत्रीनादधाति॥ तराज्येष्टः स्वर्गदिधिषु
रित्कच्यते॥ परिवित्तिरित्यर्थः॥ तिस्रोरात्रीस्तु कुनरवाराक्षितो न वतिद्विजः॥ न

८

मांसमन्नमश्रीयानोपेयात्कामिनीमपिनोवासीनरवद्व्याजुगुप्सेतान्ताद्विजः॥ पयो
वृते ब्राह्मणस्य यवागृह्णन्निमस्मत्तु॥ आमिस्ताचैव वैष्णवस्य प्रायश्चित्तार्थमिष्यते॥ सा
वित्रीव जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तिः॥ सर्वे धेवव्रते धेवं प्रायश्चित्तार्थमिष्यते॥ इति
जमदग्निप्रोक्तं कृष्णोऽविधिः॥ ॥ अथ बौधायनप्रोक्तकृष्णोऽहोमविधिः॥ अथ कृष्णो
उज्जुमातु॥ योः पूतश्च मन्त्रे तमया॥ नृणां देवमेषु न वति॥ योनौ रेतः सिचमति मर
वाची न मे नानृणां हत्यायाः तस्मान्मुच्यते इति॥ अथ योनौ रेतः सेकः स्वप्नादप्यत्र नृणां
हत्याया वापवित्रकामो मावास्यामो यौर्णमास्यां वा केशश्मश्रुलोमनखनिवापयित्वा
ब्रह्मचारिकः॥ ज्येष्ठे न व्रतमुपैति संवत्सरं मासश्चतुर्विंशतिर्द्वादशदिशो वारोः त्रीनमा
समश्रीयात्र स्निग्धमुपेयात्तु परिशयीत जुगुप्सेतान्तात्पयोव्रतमतीति प्रथमः क
ल्पः॥ यावकं वोपनुजीत॥ रुद्धं द्वादशरात्रं वाचरेत्तस्मिन्नेतवातदिधिषिति॥ तदिधिषु

महा.
८

कङ्कतैकनर्कदिविधिषु॥ कनकाफचितनैराहारेण कनकादिनिष्पादयेदि
त्यर्थः॥ यवांराजमन्त्राभिन्नावैरुपः॥ यदि मन्त्रे तोषदस्यामातिर्भुवनं धानाः सक्तन
घतमित्यनुव्रतयेरात्मनोऽनुपरासायेति ब्राह्मणपाक्यस्तिककर्मणाभिमुपसमाधा
मसंपरिस्तीर्णपरिधानप्रनयमिमुखांतं कृत्वा सावित्री पुरोनुवाक्यामन्त्रव्यासावित्रा
पकान् जुहोवि॥ अथ स्विष्टकृतं॥ हव्यवाहमन्त्रिमातिपाहंरत्नो हणंश्चतना सुजिमुज्यो
तिष्मंतंराघंतेपुरंभिममिः॥ स्विष्टकृतमाहुवेमोमित्यन्यस्विष्टमन्त्रे अजिततएणाहि
विष्मं देवश्चतना अतिष्पाउनुनः पंथां प्रदिशन्निजाहिज्योतिष्मदेसरजन्नायुः॥ इतिमा
ज्यमाचतुरंघं जुहोति अथ कृष्णा देव देवा देव हे जर्न मरदा च्यं दणमहं बन्तव आमुषे
विश्वतो दधदित्येतस्मिन्निरनुवाकैः प्रतिमन्त्रमाज्यस्य कृत्वा सिंहे व्याप्रशति॥ चतस्र
ः सुवाहुताः अग्नेमावर्तिन्यग्ने अग्निरः पुनरुजां सहस्येति वहुत्वा समित्तासंति मंजमा

नलो केवस्यामवैश्चान्नराय प्रतिवेदयाम इति द्वादशार्चनसूक्ते नोपतिष्ठते॥ यन्ममा
मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन॥ सर्वस्मान्नस्मानः कदाचन॥ सर्वस्मान्नस्मान्नेलितो
मोधि त्वेऽहिवेत्पमया तपस्वा हेतिसमिधमाधामवरं ददाति॥ जयप्रज्जतिसिद्धमाधेनु
वरप्रसादनात्॥ इति बौधायनप्रोक्तं कृष्णा उहोमविधिः॥ अथ कृष्णा उहोमविधिर्म
त्रानुष्ठानुपावानुष्ठानक्रमसहितः प्रदर्श्यते॥ तत्रैकं जमदग्निप्रोक्तं॥ पक्वहोमादि रदि
तो लघुकल्पः प्रदर्शितः॥ अपरश्च पक्वहोमादिसहितो गुरुकल्पो बौधायनप्रोक्तो नि
रूपितः॥ सर्वश्रावदिकरणन्यायेन बहुनिर्निरूपितः कृष्णा उहोमत्तकणवेतिगु
णोपसंहारन्यायेनाविरुद्धसकलागोपसंहारकर्तव्यः॥ अथ वा एनसिगुरुणिगुरु
णि लघुनि लघुनि लघुनीति गौतमस्मरणात्॥ अपनो यपा पात्य त्वे लघुः पक्षः स्वा
कार्यः॥ इतरथा गुरुपक्षादितर इति व्यवस्थाः महाप्रतक्रादि रोषदूषितः कृतप्रा

महा०
१०

यश्चित्तोपिमनःपरितोषेनप्रतिपद्यते॥यश्चाशोनावस्योपिमनःपरितोषेनप्रतिपद्यते॥यश्चान्यमोनौवारतःसिंचति यश्च ब्रह्मत्वावर्जंसाक्षाद्वा दशवर्षिकादिगुरुप्रायश्चित्तानामविषयाणि महापातकादीनिकुरोति योपि पवित्रत्वकामः सकृष्णोऽहोमंऊवीत यश्चानादिकर्माणि विकीर्षति सोपि कर्मादिषुकृष्णोऽनिर्जुहुयात्॥अथप्रयोगः॥अमावास्यायांवायौर्त्तमास्यावाअन्यत्रवाविहितकालेपूर्वाफ़ेकेशश्मश्रुजोमनरवानिवापमितातीर्थावगाहनाचमनंतत्रमोक्षणापुष्पाहवाचनानिरुत्वा स्पृष्टित्तमुपकल्प्यस्वर्गसोक्तविधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्यप्राणायाममग्निं प्रतिष्ठापनपूर्वंपश्चाद्विधाय अमुकप्रमोजनार्थं कृष्णां उहो मं करिष्ये इति संकल्प्य च उहो मप ह्ये मया शरवे सविता देवता च उहं विं आधार त्रेत्रमित्यंजितव्यनिर्वापपात्रासादनचरुपाकां तश्च यथा गृहं विधाय पक्वं च नुमनिधायोदास्यप्रतिष्ठितमनिधायोवदानधर्मेण

वरायसावित्रीपुरोनुवाक्यमनूच्यसावित्र्यैवयाज्यमाजुङ्गमात्तणमन्त्राविष्णुमित्र
रूपिः॥सवितादेवतागमत्राछंदःचतुहोमेविनियोगःतुंतन्मविबुर्वरेण्यजगेदेवस्य
धामहिधियोमोनेप्रचोदयात्॥तुंमिति सावित्रीपुरोनुवाक्यमनूच्यसावित्र्यैव
याज्यमाजुङ्गमात्तणमन्त्राविष्णुमित्ररूपिः॥सवित्रीपुनरपि सावित्रीमेवयाज्यं
पठित्वास्वाहासवित्रइतिजुहोतिततःस्विष्टकृतमवरायमहव्यवाहनमितिपुरोनु
वाक्यामनूच्यस्विष्टमग्रमइति याज्यमाजुङ्गमात्॥दमोरनमोर्विष्णवेदेवार्कषमः
अग्निस्विष्टकृदेवता॥अनुष्टुप्पविराट्छंदःस्विष्टकृतोमेविनियोगः॥हव्यवाहन
मग्निमातिष्ठाहेरहोहणंघृतनासुजिह्वंज्योनिष्मंतंरोषंतेपुरंधिमग्निस्विष्टकृ
तमाहुर्वेमोमितिपुरोनुवाक्यामनूच्यस्विष्टमग्नेअजिततत्पणाहिविष्णोदेवएत
नाअविष्यंकुउरुंनःपथाप्रदिशंवित्ताहिज्योतिष्महेत्यजरन्नआयुः॥इति याज्या

महा.

स्वाहां तं पवित्रा जुहोति॥ अत्रायमेसि एह त इति उद्देश्यत्वात्॥ ऊतरोषमग्नेः पुरस्ता
त अश्वत्थपत्तो पुनिदधीत अश्वमेदे वादेव हे उनमिति त्रिभिरनुवाकैराज्यहोमः॥ क
चनसावित्रापृक् होमानंतरं सि एह तमवदामस्यापमित्वा मेदे वादेवेत्यादितिराज्य
होमं विधाय ततः सि एह होममिच्छंति। ये च पव होमं न कुर्वते तेषामाज्यजागानं
तरमेव तैरेव त्रिभिरनुवाकैरेवाज्यहोमः॥ तत्र मेदे वादेव हे उनमित्येकविंशच्च प्र
थमानुवाकस्य॥ ब्रह्मा स्वयं नः रुषिः लिङ्गोक्ता देवताः॥ आदित आरत्य क्रमेण च
तस्मात्पुनस्तुष्टु ६॥ पंचमी त्रिष्टुप् षष्ठी षडवसाना अतिजगती सप्तमी जगती
अष्टमी त्रिष्टुप्॥ नवमी षडवसाना जगती दशमी बृहती ततो द्वे षडवसाना कुर्वो नमो
शी त्रिष्टुप्॥ चतुर्दशा सप्तपदा अष्टिः॥ पंचदशपुष्टु ५॥ षोडशपुष्टु ३ विराट् सप्त
दशगायत्री ततस्त्रिस्तुष्टु ३॥ एकविंशपुष्टु ५॥ आंज्यहोमे विनियोगः॥ ॥ अथमं

त्राः॥ यदेवा देवते उ नं देवा सम्यक् रुमा वयं आदित्यास्तस्मान्नामुंचतर्त्तस्यर्त्तेनमायेतस्वा
हा॥ आदित्ये न्यः स्वाहा आदित्ये न्य इत्त देवा त्वा गो॥ नमंर्त्त तपा ती॥ एवमुत्तरत्रापिविहितेये॥
देवा जीव नकाम्या मदा चान्तमृदिमतेस्मान्न इह मुंचत विष्णवे देवाः स जोष सः स्वाहा वि
ष्णवे न्यो देवे न्यः॥ २॥ कृते न ध्यावा एधि वीरु ते न त्वं सरस्वती कृता त्रपा स्ये न सोम किं चान्त
मृदिम स्वाहा ध्यावा एधि वी न्यां सरस्व तै च॥ इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता इह स्पतिः॥ ते नो मुं
चं त्वे न सोम न्य रुतमा दिम स्वाहा॥ इन्द्राग्नि मित्रावरुणौ सोमो धाता इह स्पतिः॥ ते नो मुंचं त्वे
न सोम इत्य रुतमा दिम स्वाहा॥ इन्द्राग्नि मित्रावरुणौ सोम धाता इह स्पतिः॥ ४॥ सजा
त शं सा उत जा मिशं सा ज्या मसः शं सा दुत वा क नी य सः॥ अना धरं देव रुतं य दे नस्त
स्मान्त्वमस्मान्जात वेरो मुमुग्धि स्वाहा॥ जात वेद से॥ ५॥ यदा चा यन्म न सा बाहु न्या मरू
न्या म एषी व श्चां शि श्रौ र्य द न तं च रुमा वयं अग्निर्मातस्मा दे न सो गार्ह पत्यंः प्रमुंच उ च रु

महा०

१२

मयानिडुक्तास्वाहा॥गार्हपत्याग्रये॥६॥येनत्रितोअर्त्तवाग्निर्वनवयेनसूयंतमसोनिर्मु
मोच॥येनैन्द्रोविष्वाअजहाररातीस्तेनाहंज्योतिषाज्योतिरानशानअर्त्तिस्वाहाअग्र
ये॥७॥यत्कुसीदमप्रतीक्षंमयेहयेनममस्यनिधिनाचरामि॥एतत्तदग्रेअनलो नवा
मिजीवन्नेवप्रतितचेदधामिस्वाहाअग्रये॥८॥यन्मयिमातागर्जेसति॥एतन्मकार
मयिता॥अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यःप्रमुंचतुडरितायानिचरुमकरोतुमाम
नेनसंस्वाहा॥गार्हपत्याग्रये॥९॥यदापिपेषमातरं पितरं पुत्रः प्रमुदितो धमन्॥
अहिंसितौ पितरौ ममातत॥तदग्रेअनलो नवामिस्वाहा॥अग्रये॥१०॥यदेतद्विहं
पिवी मुतयां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिमअग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यः प्रमुंचतुड
रितायानिचरुमकरोतुमामनेनसंस्वाहागार्हपत्याग्रये॥११॥यदाशानिशासा
निशासायत्यराशासायदेनश्चक्रमान्तनंयत्पुराणंअग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यः

१२

प्रमुंचतुडरितायानिचरुमकरोतुमामनेनसंस्वाहागार्हपत्याग्रये॥१२॥अतिक्लामापि
डरितंयदेनजहामिदिंद्रं परमेसधस्वे॥यत्रायंतिसुहृत्तिनोपिडुहृतस्तमारोहामिसुहृ
तान्भुलोकंस्वाहाअग्रये॥१३॥त्रितोदेवाअमृततैतदेनत्रिनरातन्मुदुष्येयुमान्जेनतो
मामदिकिंचिदानशे॥अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यः प्रमुंचतुडरितायानिचरुमकरो
तुमामनेनसंस्वाहाअग्रयेगार्हपत्याग्रये॥१४॥रिविजाताअप्सुजातायाजाताउषधीन्यः
अयोमाअग्निजाअग्निजाआपस्तानः सुधंतु सुधंतीः स्वाहाअग्रये॥१५॥यदापोनक्तं
डरितंचरामद्वादिर्वनतनंयत्पुराणं हिरण्यवल्गस्ततउत्तनीतनः स्वाहाअग्रये॥१६॥
इमेमेवरुणः अधीहवमद्यावमउमत्वामवसूराचके॥स्वाहावरुणाय॥१७॥तत्त्वामा
मिज्जस्रणावदमानस्तदाशस्तेमजमानो हविर्निः अहेउमानोवरुणो हवो ध्रुवः कशस
मानआमुः प्रमोषी स्वाहावरुणाय॥१८॥तं नोअग्नेवरुणस्मविद्वान्देवस्महेलोव

महा.
१३

मासिसीष्टः मजिष्टो वक्रिः तमः शोभुचानो विष्वा देवांसि प्रमुञ्चन्ति वरुणा ज्योत्स्ना
स्वाहा मु॥ १७ ॥ सत्त्वो अग्रे वमो नवो तीनेदिष्टो अस्मा उपसो य एौ अवमस्व नो वरु
णाः रराणो धिहि म् उ कः सुहेवो न एधि स्वाहा ॥ अग्नी वरुणा ज्योत्स्ना मने अमास्य
मासन्ननसा हितः अमास हव्यमृहिषे माया तो धेदिनेष जं स्वाहा ॥ अग्रये अर्मसे
॥ इति प्रथमो नुवाकः ॥ ॥ मरुदीच्यमिति द्वितीया नुवाकः स्पन्त्रयो दश च स्पन्त्रास्व
ये नू रुषिः लिगोक्ता देवताः ॥ आद्या प्रस्तारपंक्तिः द्वितीयाद्याश्च तस्मिन् लिपुनः ॥ पश्चा
त्तम्यत्री सप्तम्याद्यास्तस्मिन् लिपुनः दशम्य नुपुष्पाकादशी चतुष्पदोऽपि कदादशपु
ष्टु प्रत्रमो दशान्तिपुष्टु आज्य हो मे विनियोगः ॥ मरुदीच्येन एवमहं वरुणादि संवा
संजगरजनेभ्यः अग्निर्मातस्मादिदं अविदो नौ प्रमुञ्चतां स्वाहा ॥ अग्रये ॥ ॥ मरु
स्ताभ्यां च कर किं लिप्याप्यहाणां वरुणमुपजिघ्रमानः ॥ उपपन्ना चराष्ट्र न च तान् अर

१३

सर्वमुदत्ता मणानि स्वाहा अमरो ज्यः ॥ २ ॥ उपपन्ने पराष्ट्र न किं लिप्यापि मरुदत्त
मनुदत्तमेतत् ॥ नेत्ररुणा न एव इदं मानो मम स्मलो के अग्नि रज्जु राय स्वाहा मंत्रो
क्त देवता ये ॥ ३ ॥ अवते है लो वरुणा मनो निरवमसे निरी महे हविर्निः ॥ तमन्न स्मन्न
ससुर अचे तो राजन्ने नां सि अयः कृतानि ॥ स्वाहा वरुणा य ॥ ४ ॥ उदुन्न मं वरुणा पाशम
स्मदवाध मं विमध्य मं अया म अया वयमादि त्मन्न ते तवा नाग सो अदित मे स्पाम
स्वाहा ॥ वरुणा य ॥ ५ ॥ इमं मे वरुणा तत्वा मा मि त्वं नो अग्रे सत्त्व अग्र इति च तस्म
ः प्रथमानुवाके लिखिता अत्रापि ग्राह्या ॥ ६ ॥ संतु सुको विजु सुको निर्ऋत्ये म अग्नि
स्वनः नैमै स्म यस्मना मना ग सौ हरा हूर मची चरत स्वाहा ॥ मंत्रोक्त देवता ज्यः ॥ ७ ॥
निर्ऋत्यमचा चने रुत्या निर्ऋति च ॥ तेन यो स्मन्न मृच्छा ते तमस्मै प्रमुञ्चामि स्वाहा
मंत्रोक्त देवता ये ॥ ८ ॥ ससानु रं सात्या घणे नानु घणे न च ॥ तेना न्यो १ पुं स्मन्न मृच्छा

महा.
१४

नैतमस्मै प्रसुवामसि स्वाहा मंत्रोक्त देवतात्मः ॥ १२ ॥ संवत्सरापयसा संतनूतिरगन्म
हिमनसा सः शिवेन ॥ त्वष्टासुदने विधातुरायोन्युमापुं तन्वोर्भुमदिनिष्टं स्वाहा ॥
त्वष्टे ॥ १३ ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ आयुष्ट इति तृतीयोऽनुवाकस्य सप्तदशार्चं स्वब्रह्मा
स्वयं जगद्भिः लिंगोक्ता देवता आद्यानुष्टुप् द्वितीयाष्टीये त्रिष्टुप् ततस्तिस्त्रोऽगम
यः सप्तम्यष्टमौ त्रिष्टुप् ततः षडनुष्टुप् पञ्चदशी ककुती षोडशपुष्टुप् सप्तदशी ॥ प
ञ्चपदाश्च कर्मस्य षिवा ॥ आत्म होमे विनियोगः ॥ आयुष्टे विश्वतोऽध दममग्निर्वरेण्य
॥ पुनस्ते प्राण आयाति परायस्म सुवामिते स्वाहा ॥ अग्नये ॥ ११ ॥ आयुर्हो अग्ने हविषो
जुषाणे घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि घृतं ॥ पीत्वामधुवारुगव्यं पिते वपुजमनिररुता
दिर्मस्वाहा ॥ आयुर्हो अग्नये ॥ १२ ॥ ममग्न आयुषे वचंसे न धितिगमो जो वरुणो रशसि
रगधिमाते वास्मा अदितेशर्ममल्लविश्वे देवा जरदष्टि र्यथा स न स्वाहा अग्न्यादिर्मन्त्रे

क्ल देवतान्मः॥३॥ अग्न्यायुषिपवस आसुर्वर्जमिषज्वनः॥ आरेवाधुस्वउछुनास्वाहा
 अग्नेदिमंनोक्ल देवतास्तु अग्निपवस्वस्वपा अस्मेवर्वः सुवीर्यं। रधद्रविममि
 पोषं॥ स्वाहा अग्नये॥४॥ अग्निर्हविः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः तमीमहमहा
 गयं स्वाहा अग्नये॥५॥ अग्नेजातान्प्रणुदानः सपत्नान्प्रत्यजातवेदो जुषस्व अ
 स्मेदादिहिसुमना अहेतुं छुर्मतेस्मामजिव रुष उग्रो स्वाहा अग्नये जातवेदसे॥६॥
 सहसा जातान्प्रणुदानः॥ सपत्नान्प्रत्यजातान्जातवेदो नुदस्व॥ अभिनो ब्रूहि सु
 मनस्पमानो वयं स्मामप्रणुदानः सपत्नान्स्वाहा जातवेदसे॥ अग्ने योनो सितोज
 नो ह को वारो जिघांसति तां स्त्वं हं जहिवस्व स्मभ्यमान र स्वाहा॥ अग्नये रत्रघ्ने॥७॥
 अग्ने योनो निरासति समानो यश्च निष्यः॥ तं वयं समिधं त्वा तु न्यमग्ने पि दध्मसि
 ॥ स्वाहा॥ अग्नये॥८॥ योनः शपाद शपतो यश्च नः शपत शपात्॥ उषाश्च तस्मै नि

महा.
१५

मङ्कसर्वपापं समूहतां स्वाहा ॥ उपसेनिमचे ॥ ११॥ मोनः सपन्नो मेरलो मन्त्रो निरास्पति
देवः ॥ इधमस्येव प्रस्तापतो मातस्यो छेपिकिंचन स्वाहा ॥ देवेभ्यः ॥ १२॥ मोमो देष्टि जात
वेरोयं चाहं देष्टि मम ॥ सर्वास्तान्ने संहरामां स्वाहा ॥ देष्टि मे च मां स्वाहा ॥ अग्न
मे जात वेदसे ॥ १३॥ यो अस्मन्मरातीया ॥ द्युश्च नो देषते जनः ॥ निरायो अस्माधि
स्माच्च सर्वास्तान्मरमृश कुरु स्वाहा ॥ मंत्रोक्त देवतायै ॥ १४॥ संश्रितं मे ब्रह्म संश्रितं वी
र्यं बलं संश्रितं ह्यत्रामजि सुयस्याहमस्मि पुरोहितः ॥ स्वाहा ॥ १५॥ उदेष्वा वारु अ
तिर सुदुर्वा अथो बलं ॥ हितो मित्रलो मित्रा सुतया मिस्वा अहं ॥ स्वाहा ॥ मंत्रोक्त
देवतायै ॥ १६॥ पुनर्मनः पुनरायुर्मन्त्राणां पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं मन्त्राणां पुनः प्रा
णाः पुनराकृतं मन्त्राणां पुनश्चित्तं पुनराधीतं मन्त्राणां न वैश्वानरो मे ददास्तु
पावबाधतां उरितानि विश्वा स्वाहा ॥ वैश्वानराय ॥ १७॥ इति रतायो नुवाकः ॥ ॥ इत्य

१५

नुवाकत्रयेण ज्येष्ठुवा प्रतिमंत्रं कुत्वा यजमानोऽमेरुं हितः ॥ समित्वाणिरुद्रुवसि
एन्र वैश्वानराय प्रतिवेदयामाति दारश्चैतसूक्तेनाग्निमुपस्थाय च यन्मयामन
सेत्पुनया स्वाहां तया समिधमग्नौ प्रक्षिप्य जया देहे मिकुवीत ॥ एतच्च जमदग्नि
मते ॥ यौधामनमते तु अत्र नुवाकत्रयेण ज्योमानं रंसि हे व्याघ्र इत्याद्या निश्च
तसज्जिः सर्वाङ्गतीराज्यस्य प्रत्येकं कुत्वा तथा अग्ने न्यावर्त्ति नित्याद्या निश्च तस
निरपि सर्वाङ्गतीः प्रत्येकं कुत्वा यजमानः पूर्वोक्त प्रकारेण समिधं पूर्वोक्त मंत्रे
ण ग्नौ प्रक्षिप्य जया दी नु कुत्वा प्रणता मोक्ष ब्रह्म विसर्जनांतं कर्म कुर्वीत ये च
ज्योमानं तरं स्विष्टकृदो मम न्वते समिदाधानानंतरतः पूर्ववत् स्विष्टकृतं कु
त्वा जयादिकं कुर्वीत ॥ एतच्च कर्म विषाकतारतम्यानुसारेण पूर्वोक्त त्रिरात्रा
दि संवत्सरांतपक्षेण मध्ये अन्यतमपक्षाश्रयणो न कर्त्तव्यं ॥ यावत्कर्मस

महा.
१६

मात्रिपयो व्रतं ब्राह्मणस्य मवाग्नं व्रतं गजन्त्यस्य आमित्रा व्रतं वैश्वस्य यदि मन्येत पयो
व्रतादिभिः क्षीणं न ब्रामीति तदा बुद्धनादिभिः पूर्वोक्तैः शरीरधारणं कुर्वीत ॥ पयो व्र
तमित्यादेरयमर्थः पयो व्रतं ब्राह्मणः सकृदुज्जीत ॥ तथा त्रिपयो मवाग्नं वैश्वस्य
मित्यामिति ॥ अथ सिद्धे व्याघ्रमित्यादयो मंत्राकृष्यादिसहिताः प्रदर्शयन्ते ॥ सिंह व्या
घ्र इति च तस्मिन् सोमकृषिः ॥ त्रिषिर्देवता ॥ त्रिष्टुप् छंदः ॥ आज्यहोमे विनियोगः ॥ सि
द्धे व्याघ्र उत या एरा कौत्सिधिरनौ ब्राह्मणे सुमेया देवी सुतगा जजान सान आगतव
सां सविदाना स्वाहा त्रिष्यै ॥ १ ॥ याराज न्यै दुनु नावा यता यां अश्वस्य क्रये पुरुषस्य
मायौ ॥ इन्द्रमा देवी सुतर्गजजानेत्यादि ॥ २ ॥ माहस्तिनिदीपिनिमाहिरण्ये त्रिषि
रश्वेषु पुरुषेषु गोषु ॥ इन्द्रमा देवी सुतर्गजजानेत्यादि ॥ ३ ॥ रथे अस्तेषु पुरुषे जस्य वाजे वा
ते पज्जन्ते वरुणस्य मुष्णे इन्द्रमा देवीत्यादि ॥ ४ ॥ अग्नये न्यावर्त्स त्रिति च तस्मिन्

१६

मिर्कृषिः ॥ अग्निरन्यावर्त्ती देवता ॥ आद्या पंचपदो ह्यिक् ॥ द्वितीयां पंचपदामहा
हृहती ॥ इतरे द्वे गायत्र्यौ ॥ आज्यहोमे विनियोगः ॥ अग्नये न्यावर्त्ति न नि आवर्त्तस्व ॥
आमुषावर्त्तसा स न्यामेधमा प्रजया धनेन स्वाहा ॥ अग्नये न्यावर्त्तिने ॥ १ ॥ एव उक्त
रमंत्रेषु दशानां गः ॥ अग्नये अंगिरः शतं ते संतातः सहस्रं तव पाहृतः तासां पोषस्य
पोषेण पुनर्नो नष्टमाकृषिपुनर्नो रमिमाकृषिः स्वाहा ॥ २ ॥ पुनरुजां निवर्त्तस्व पुन
रग्न इषा मुषा ॥ पुनर्नः पाहि विम्वतः स्वाहा ॥ ३ ॥ सहस्रानि वर्त्तस्वाग्ने पि न्वस्व धा
रमा ॥ विम्वरमा विम्वतस्परि स्वाहा ॥ ४ ॥ अथ समिधमादायो पस्यानं कुर्वीत वैश्व
तरायेत्सनेन सूक्तेन ॥ अथ सूक्तस्य दारचं स्पृष्ट्वा स्वयं न कृषिः ॥ वैश्वानराद्यानि
गोक्ता देवताः ॥ आद्ये त्रिष्टुप् ॥ इतीमा चतुष्पा वनुष्टुप् ॥ ततस्तिस्तिष्टुप् ॥ अथ
मीपंक्तिः ॥ ततो द्वे स्त्रिष्टुप् ॥ एकादशी द्वादशी च पंचपदेशा कुर्वीत उपस्थाने विनि

महा.
१७

योगः॥ वैष्णवरात्रप्रतिवेदमायोयदीनलंसंगरोदेवतासु॥ सरातान्याश्रममुंचेनप्र
वेदसोनोमुंचतुडरितादवधात्॥१॥ वैष्णवरात्रवयात्रः पवित्रैर्मंसंगरममिधावा
म्माश्रमः॥ अनाजानन्मनसायाचमानोयदत्रैनोअवतस्तुवामि॥२॥ अमीयेसुनगेदिवि
विरुतौनामतारके॥ प्रेहामतस्पमस्ततामेतद्वदकमोचने॥३॥ विजिहीर्षलोकान्द
धिवंधान्मुंचामिबद्धकं॥ मोनेरिवप्रच्युतोर्गर्तः सर्वात्म्योअनुष॥४॥ सप्रजानंप्रति
गत्वा॥ तविज्ञानप्रजापतिः प्रथमजाकृतस्य॥ अस्मानिर्दत्तंजरसः परस्तादृष्टिनेतंतु
मनुसंचरेम॥५॥ तंतंतनुमन्वेकेअनुसंचरतियेषोरत्नपिअमामनवत॥ अवंधोके
ददतः प्रमत्तादातुंचेछक्रवाः॥ सः स्वर्गलोका॥ आरनेयामनु॥ संरनेयाममानं पं
यामवप्रोएतेन॥ यदोपुर्तपरिणमदयोतस्मैगोत्रामेहजायापतीस॥ रनेयो॥१॥ य
दंसरितंएधिबीमुतयांयन्मातरं पितरंवाजिहिंसिम॥ अमिर्मातस्मादेनसोगा

१७

हंपत्र्यउत्तोनेषडुरितायानिचक्रम॥८॥ नूमिर्मातादितिर्नोजनित्रेन्नातातरिहंस
निशस्तएनः॥ यौत्रिः पितापितृमाहं नवासिजामिमित्वाभाविविस्मिलोकात्॥९॥
मत्रसुहार्दः सुकृतोमंदतेविहामरोगतंवाआस्वायो॥ अस्मोणां गैरहतास्वर्गे
तत्प्रपश्यमपितरंचपुत्रे॥१०॥ यदन्नमद्याहतेनदेवारास्येनरास्यनुतवाकरि
ष्यन्॥ यदेवानाचक्षुष्यागोअस्तिमदेवकिंचप्रतिजग्राहममिर्मातस्मादन्न
गंरुणोतु॥११॥ यदन्नमसिबहुधाविरूपेवासाहिरंएषमुतगामजाविं॥ यदेवा
नाचक्षुष्यामइत्यादि॥१२॥ एवमस्मिमुपस्याममन्मयेत्सनमर्चासमिधमग्नौनि
दधीत॥ अस्माकचोब्रह्मास्वयंनः॥ रुषिः॥ अमिर्देवता॥ अनुष्टुप्छंदः॥ समिधोमे
विनियोगः॥ यन्ममामनसावाचोक्तमेनः॥ कदाचनः॥ सर्वस्मात्तस्मान्मेहितो
मोधिंत्वंहिवेत्यमयातथस्वाहा॥ अग्नये॥१॥ अथजमादिहोमः॥ आज्यहोमातप

महा०
१८

वर्मेवस्विष्टकृदोमाकराणपक्षेपूर्ववत्तेनहविषास्विष्टकृतंजुहेति। तत्रपूर्वोक्ताव
पिमंत्रौसौकर्याथंपुनरपिप्रदर्शयते। हव्यवाहनमित्येषापुरोनुवाक्यास्विष्टम
अइत्येषायाज्यादयोरेतयोर्विश्वेदेवाकुरुष्यः॥ अग्निस्विष्टकृदेवताअनुष्टुवि
रादृष्टः॥ स्विष्टकृदोमेविनियोगः॥ हव्यवाहनमनिमातिषाहंरक्षोहणंएतनासुजि
ह्वं॥ ज्योतिष्मंतंराघंतेपुरधिमन्त्रिंस्विष्टकृतमाहुवेमोमितिपुरोनुवाक्यामन्त्र्यस्वि
ष्टमन्त्रेअनितत्पणहिष्वाविष्वादेवःएतनाअनिष्पुःउरुन्नःपथंप्रदिशंविना
हिज्योतिष्मद्वैत्यजरन्नआसुरिति। याज्यास्वाहोतापठित्वाजुहुयात्॥ अग्नये
स्विष्टकृतंरक्षदेवात्यागः॥ अथाहुतरोषमग्नेःपुरस्तादभ्युपपन्नपुनिधाय
कर्मसमध्यर्थंजयादिहोमंकुरिष्यइत्यनिलप्यजयादिहोमंकुर्वीत। तत्रत्रयो
दशानामजूरूपाणांजयामंत्राणांविश्वेदेवाकुरुष्यः॥ प्रतिमंत्रंमंत्रप्रथमपदे

१८

क्तागुणविशिष्टादेवता। आज्यहोमेविनियोगः॥ कर्मसमध्यर्थंवाविनियोगः॥ चित्रं
चस्वाहा॥ इदंचिन्ताय॥ अत्रस्वाहाचिन्तायेत्कदेशत्यागः॥ एवमेवस्वाहाप्रतत्क
त्तरत्रापिदृष्टव्यं॥ १॥ चित्तिश्चस्वाहाचिन्तये॥ २॥ आकृतंचस्वाहा॥ आकृताय॥ ३॥ आ
कृतिश्चस्वाहाआकृतये॥ ४॥ विज्ञातंचस्वाहाविज्ञाताय॥ ५॥ विज्ञानंचस्वाहाविज्ञाना
य॥ ६॥ मनश्चस्वाहामनसे॥ ७॥ शकरीश्चस्वाहाशकरीन्मः॥ ८॥ दृशश्चस्वाहा
दर्शय॥ ९॥ पूर्यमासंश्चस्वाहापूर्यमासाय॥ १०॥ बृहच्चस्वाहा॥ बृहते॥ ११॥ रघुतरं
चस्वाहारंघतराय॥ १२॥ प्रजापतिजयानिंजयमरमेप्रामछंडमःप्रतनाज्येषु। त
सैमविशःसमनमंतसर्वाःसउग्रःसहिरव्योबन्वस्वाहा॥ प्रजापतये॥ १३॥ इति
जया। अथात्मातानाः॥ अष्टादशानामत्यातानांविश्वेदेवाकुरुष्यः॥ प्रतिमंत्रंप्रथ
मपदेकैवगुणविशिष्टादेवता। यजुषान्छंदोनिममः॥ आज्यहोमेकर्मसमध्य

महा०

१८

धेवाविनियोगः॥ अग्निर्तानामधिपतिः समावत्स्मिन् ब्रह्मन् अस्मिन् ह्यग्नेस्मात्मा
त्रिष्यस्मां पुरंधामा मस्मिन् कर्मन स्यादेव ह्यत्मा ॥ स्वाहा ॥ अग्नये नूतानामधिप
तये उत्तरं मन्त्रेषु समावत्स्मिन् त्वादेरनुषंगः ॥ १॥ इन्द्रो ज्येष्ठनामधिपतिः समावत्स्मि
न् इन्द्रा मज्येष्ठानामधिपतये ॥ २॥ यमः पृथिव्याधिपतिः ॥ समावत्स्मिन् यमाय
पृथिव्याधिपतये ॥ ३॥ वायुरंतरिक्षस्याधिपतिः समावत्स्मिन् वायवे अंतरिक्षं
स्याधिपतये ॥ ४॥ सूर्यो दिवोधिपतिः समावत्स्मिन् सूर्याय दिवोधिपतये ॥ ५॥
चंद्रमानस्तत्राणामधिपतिः समावत्स्मिन् चंद्रमसेनस्तत्राणामधिपतये ॥ ६॥
बृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिः समावत्स्मिन् ब्रह्मसेनस्तत्राणामधिपतये ॥ बृहस्पतये ब्र
ह्मणोधिपतये ॥ ७॥ मित्रः सत्त्वानामधिपतिः समावत्स्मिन् मित्राय सत्त्वानामधिप
तये ॥ ८॥ वरुणो यामधिपतिः समावत्स्मिन् मित्राय सत्त्वानामधिपतये ॥ ९॥ वरुणो

१८

यामधिपतिः समावत्स्मिन् ॥ वरुणाय अयामधिपतये ॥ १०॥ समुद्रः ओत्पानामधि
पतिः समावत्स्मिन् ॥ समुद्राय ओत्पानामधिपतये ॥ १०॥ अन्नः सान्नाज्यानामधि
पतिस्तन्मावत्स्मिन् ॥ अन्नाय सान्नाज्यानामधिपतिने ॥ ११॥ सोम उषधीनामधि
पतिः समावत्स्मिन् सोमाय उषधीनामधिपतये ॥ १२॥ सविता प्रसवानामधिप
तिः समावत्स्मिन् सवित्रे प्रसवानामधिपतये ॥ १३॥ रुद्रः पशूनामधिपतिः स
मावत्स्मिन् रुद्राय पशूनामधिपतये ॥ १४॥ अप उषस्त्रे ॥ त्वष्टा रूपाणामधिप
तिः समावत्स्मिन् त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतये ॥ १५॥ विष्णुः पर्वतानामधिपतिः समावत्स्मि
न् विष्णवे पर्वतानामधिपतये ॥ १६॥ मरुतो गणानामधिपतयः स्तेमावत्स्मिन् ॥
मरुद्भ्यः ॥ गणानामधिपतिभ्यः ॥ १७॥ पितर पिताः महाः परे वरे ततास्तता महाः ॥
इह मावत्स्मिन् पितृभ्यः पितामहेभ्यस्ततेभ्यः स्ततामहेभ्यः ॥ १८॥ इत्यज्यातानाः

महा०
२०

॥ अथ राष्ट्रमृतः ॥ अत्र आम्नायपाठेन द्वादशमंत्राः ॥ अथ तस्मात्तद्विंशतिः ॥ ए
षां द्वाविंशतेर्मज्जुषो विश्वे देवा रुषयः ॥ स्वस्वमंत्रोक्तगुणविशिष्टं गंधर्वाश्चरस
श्च देवताः ॥ आम्नायपाठेन सप्तमस्मद्वादशमंत्रं चतुर्वनस्पतिर्देवता आम्नाय
मे विनियोगः ॥ कर्मसमर्थं वा विनियोगः ॥ कृतापा उक्तधामाग्निर्गंधर्वः सन इ
दं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ कृतसहै कृतधामे अमये गंधर्वा म इदं नमः ॥ १ ॥ तासो
पधयो अरसकृर्जानाम सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ उषधी न्यो अरो न्यः क
प्यः ॥ २ ॥ स ६ हितो विश्वसामास्यो गंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ सुषुमा
मस्य ररमये चंद्रमसे गंधर्वा म तस्य नक्षत्राण्य अरसो ने कु रमो नाम ता इदं ब्रह्म
हतत्रपातु तान्यः स्वाहा ॥ नक्षत्रे न्यो अरो न्यो ने कु रित्यः ॥ ६ ॥ नुज्यः सुपर्णो यज्ञो ग
ंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ नुज्य वे सुपर्णो यज्ञो यज्ञो गंधर्वा म ॥ १॥

२०

तस्य दक्षिणा अरसः स्तावानाम ता इदं ब्रह्म हतत्रपातु तान्यः स्वाहा ॥ दक्षिणा
न्यो अरो न्यः स्तावान्यः ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो गंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्र
पातु तस्मै स्वाहा ॥ प्रजापतये विकर्मणे मनसे गंधर्वा म ॥ ९ ॥ तस्य कृक्तामान्य अ
रसो वक्रमो नाम ता इदं ब्रह्म हतत्रपातु तान्यः स्वाहा ॥ कृक्तामन्यो अरो न्यो वक्रित्य
॥ १० ॥ इषिरो विश्वचा वातो गंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ इषिराय
विश्वव्यचसेवता यज्ञो गंधर्वा म ॥ ११ ॥ तस्यापो अरसो मुहो नाम ता इदं ब्रह्म हतत्रपा
तु तान्यः स्वाहा ॥ अश्वो अरो न्यो मुहान्यः ॥ १२ ॥ नुवनस्पतये मस्य त उपरि गहा
इह च सनो रास्वा ज्यो निरास्यो षसु वीर्यं संवत्सरीणां स्वस्ति स्वाहा ॥ नुवनस्प
तये ॥ १३ ॥ परमेष्ठ्यधिपतिमत्स्यं गंधर्वस इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा मरमे
ष्ठिनेधिपतये मत्स्यवे गंधर्वा म ॥ १४ ॥ तस्य विश्वम अरसो नुवो नाम ता इदं ब्रह्म ह

महा०

२९

त्रं पातुताम्यः स्वाहा॥ विष्णुस्य प्ररोचो नृत्तः॥ १५॥ सृष्टिः सृष्टिर्नद्रुत्तुपत्तः प
र्जन्यो गंधर्वः स इदं ब्रह्मक्षत्रं पातुतस्मै स्वाहा॥ सुहितये सुत्तये नद्रुत्तये सुपर्णा
य पर्जन्याय गंधर्वाय॥ १६॥ तस्य विष्णुतो प्ररसो रुचो नामता इदं ब्रह्मक्षत्रं पातुता
मः स्वाहा॥ विष्णुस्य प्ररोचो नृत्तः॥ १७॥ इरे हेति रमउयो मत्सुर्गंधर्वः स इदं ब्रह्मक्ष
त्रं पातुतस्मै स्वाहा॥ इरे हेतवे अमउयो मत्सुवे गंधर्वाय॥ १८॥ तस्य प्रजा अप्र
सो नीरुवो नामता इदं ब्रह्मक्षत्रं पातुताम्यः स्वाहा॥ प्रजा न्यो प्ररोचो नीरुत्तः॥ १९॥
॥ चारुः रुपाकाशी कामो गंधर्वः स इदं ब्रह्मक्षत्रं पातुतस्मै स्वाहा॥ चारुवे रु
पाकाशिनो कामाय गंधर्वाय॥ २०॥ तस्या यो प्ररसः शोचयतीना मता इदं ब्र
ह्मक्षत्रं पातुताम्यः स्वाहा॥ आधिनो प्ररोचः॥ शोचयतीत्य॥ २१॥ स नो नुवन
स्य पतेयस्य तउपरि गहा इह च उरु ब्रह्मणे स्मै क्षत्राय महि शर्म मछ स्वाहा॥ नुव

२९

नस्य पत्र्यै॥ २२॥ इति राष्ट्रजनः॥ र्जया अन्त्या तानां रष्ट्रं चैति गणत्रयमंत्रोपहोमा इत्य
च्यंते॥ तस्या समनंतरं बह्व्यमाणाः प्रजापत इत्यारभ्य स्विष्टकृदंताः पंचाण्युपहोमा
अभिधीयंते॥ एते पंच प्रायश्चित्तार्थमपि॥ तत्र पंचानां मंत्राणां प्रजापतय इत्यादीनां
मध्ये प्रथमांशयोर्विष्णवे देवा रुषयः मध्यस्थितानां व्यस्तानां तिसृणां व्याहृतीनां क्र
मेण जमदग्निर्नरदा जतगवर्कृषयः॥ आदित आरभ्य प्रजापतिरग्निर्वायुः सूर्योऽग्नि
स्विष्टकृदिति देवताः प्रजापत इति त्रिष्टुप्॥ आप्या व्याहृतिर्देवी गायत्री वंदुस्मिहे
यदस्मेति प्रायश्चित्तं मनुः॥ आ न्यहो मे कर्म समुद्यये वा विनियोगः॥ प्रजापतेन त्व
देताम्यो विश्वाजातानि परितो वक्तव्यं॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयः॥ साम
पतयो रमीणां स्वाहा॥ प्रजापतये॥ १॥ नृः स्वाहा॥ अग्नये॥ २॥ नुवः स्वाहा वायवे॥ ३॥
स्वः स्वाहा॥ सूर्याय॥ ३॥ यदस्मै कर्मणो त्वरीरिचं यद्वान्मनमिहाकरं॥ अग्निं शास्ति

एतद्विद्वत्स्विष्टः सुकृतं करोतु स्वाहा॥ अग्नये स्विष्टकृते॥ ५॥ अथा नृमाजसमिधम
 ममे स्वाहेत्यग्नावाधाय पक्वहोमपक्षे वह्निं रंजनपरिधिप्रहरणसंस्त्रावहोमांते कु
 वीत॥ विष्टे नो देवेभ्यः संस्तवनागेभ्य इति संस्त्रावनागास्येषा वृहतः प्रस्तरेष्वाः॥
 वह्निं पदं देवाः॥ इमां वाचमनि विष्टे गणं तन्नासया स्मिन् वह्निं विमादमधुमि
 ति॥ अथ प्रायश्चित्ताहुतमः॥ तन्नानाज्ञातत्रयं प्रथमतो जुहुयात्॥ अनाज्ञातत्र
 यस्य विष्टे देवाकृपयः॥ अग्निदेवता आद्ये उपुनौ रतायात्रिष्टुप् अनाज्ञातदोष
 निवृत्त्यर्थं विनियोगः॥ अनाज्ञातमदाज्ञातं मत्तस्य क्रियते मियु॥ अमेतदस्य क
 ल्पमत्तं हि वेत्यमया तथं स्वाहा॥ अग्नये॥ १३॥ पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसं
 मितः॥ अमेतदस्य कल्पमेत्यादि॥ २॥ यत्पाक
 त्नामनसादीन दत्तानमत्तस्य मन्मते मर्त्तासः॥ अग्निष्टोता क्रतुविधिजानन्यजि
 ष्ठा देवान् क्रतुरो यज्ञाति स्वाहा॥ अग्नये॥ ३॥ अथ त्वं नो अग्न इति वाच्यं होमः॥ एत
 मर्द्धयोर्ब्रह्मा स्वयं नृकृषिः॥ अग्निवरुणौ देवते त्रिष्टुप् छंदः॥ विषर्मासां तराय रोषनि
 वृत्त्यर्थं विनियोगः॥ तन्नो अग्ने वरुणस्य हे डो अवयासि सीष्टाः॥ यजिष्ठावः क्रितमः
 रोगेषु चानो विष्टा देवाः॥ सिप्रमुमुग्धमस्त॥ स्वाहा॥ अग्नीवरुणाभ्यां॥ १॥ सत्वं नो अ
 ग्ने वमो न वोती नेदिष्ठो अस्मा उपसो न्युष्टौ॥ अवयस्त्वनो वरुणा रराणो वा हि मडीक
 ६ सुहवो न एधि स्वाहा॥ अग्नीवरुणा॥ २॥ अथ केचित्त्वमग्ने अयासीत्यनया जु कति
 ॥ अस्मन्नस्मा स्वयं नृकृषिः॥ अग्निरया देवता॥ अनुष्टुप् छंदः॥ सर्वप्रायश्चित्तार्थं
 विनियोगः॥ त्वमग्ने अयास्यया सन्नसाहितः॥ अयासं हव्यमहिषे मानो धेहि ने

॥ १३॥ पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः॥ अमेतदस्य कल्पमेत्यादि॥ २॥ यत्पाक
 त्नामनसादीन दत्तानमत्तस्य मन्मते मर्त्तासः॥ अग्निष्टोता क्रतुविधिजानन्यजि
 ष्ठा देवान् क्रतुरो यज्ञाति स्वाहा॥ अग्नये॥ ३॥ अथ त्वं नो अग्न इति वाच्यं होमः॥ एत
 मर्द्धयोर्ब्रह्मा स्वयं नृकृषिः॥ अग्निवरुणौ देवते त्रिष्टुप् छंदः॥ विषर्मासां तराय रोषनि
 वृत्त्यर्थं विनियोगः॥ तन्नो अग्ने वरुणस्य हे डो अवयासि सीष्टाः॥ यजिष्ठावः क्रितमः
 रोगेषु चानो विष्टा देवाः॥ सिप्रमुमुग्धमस्त॥ स्वाहा॥ अग्नीवरुणाभ्यां॥ १॥ सत्वं नो अ
 ग्ने वमो न वोती नेदिष्ठो अस्मा उपसो न्युष्टौ॥ अवयस्त्वनो वरुणा रराणो वा हि मडीक
 ६ सुहवो न एधि स्वाहा॥ अग्नीवरुणा॥ २॥ अथ केचित्त्वमग्ने अयासीत्यनया जु कति
 ॥ अस्मन्नस्मा स्वयं नृकृषिः॥ अग्निरया देवता॥ अनुष्टुप् छंदः॥ सर्वप्रायश्चित्तार्थं
 विनियोगः॥ त्वमग्ने अयास्यया सन्नसाहितः॥ अयासं हव्यमहिषे मानो धेहि ने

महा०
२३

पञ्चः स्वाहा ॥ अथ मे अथ मे ॥ १॥ अथ यजुर्नेष परिहार्यं तुवः स्वाहेति जुहुयात् ॥ अत्र
रुष्मादि प्रागेवातिहितं ॥ अथ यत इन्द्रेति स्वस्तिरेति वा वाजुहुयात् ॥ अनयोर्विश्वेदे
वा रुषमः ॥ इन्द्रो देवता ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ नृनातिरेक परिहाराय विनियोगः ॥ यत इन्द्र
जयामहे न तो नो अन्नमं कृधि मय्य वंछा धितवते न ज्ञ तमे विद्विषो विमथो न हि स्वाहा
॥ इन्द्राय ॥ १॥ स्वस्ति राविशस्यति र्वत्र हा विरभो वशा ॥ र्षेन्द्रः पुरा तु नः स्वस्ति रा अज
मं करः स्वाहा ॥ २॥ अथ यमन्मात्मनः पुनरश्रितिरिति चेति वाजुहुयात् क्रमेण य
जुर्द्वं जयोरनयो विश्वेदेवा रुषमः ॥ आयस्य मिजात वेदा देवता ॥ द्वितीयस्यां
प्राहस्यत्यश्विनो देवता ॥ अनुष्टुप् छंदः कर्मणः साहुण्यार्थत्वे विनियोगः ॥ यम
न्मात्मनो मिदा नृदशिसत्पुनराहाजात वेदा विचर्यणिः ॥ स्वाहा ॥ अथ मे ॥ जात वे
दसे ॥ १॥ पुनरश्रितिरासुनरिन्द्रो ह दस्यतिः ॥ पुनर्मे अश्विना मुवंच हरा धनम

२३

नुशानक्रमः ॥ ॥ महात्मनो वार्ये महिते प्रबंधे मांधारनामो मदनात्मजस्य ॥ सत्कर्म
रत्नौघनिधिर्विंशत्यस्तुंगस्तरे गोममगादगाधः ॥ ॥ अथ गण होमः सचापस्तंबम
तातुसारेण तावदनिधीयते ॥ आधानस्य वाका म्पानां कर्मणां वा आदौ प्रवित्रत्वादि
कामना वा यदैतत्कर्म कर्तव्यं ॥ येषु कर्मसु पतिष्येः सहाधिकारः ॥ तेषामाधाना
नोदने धारयमाणः प्राणनामस्य मुकप्रयोजनाय सप्ताहं सवनत्रयं गण होमं हो
ष्यामीति ॥ संकल्प्य स्वस्वगत्यानुसारेण शिष्यापनाप्रतिस्थापनापाकवत्प्रति
ष्ठितं चर्वन्निघारणं तत्कृत्वा ॥ पात्रप्रयोगकाले प्रोक्षणी पात्रेण सह प्रणीता पात्रे स
तंतुनिर्वेष्टितं कलशं च प्रपुनक्ति प्रणीता ॥ प्रणमनकाले प्रणीता ॥ आसाद्य क
लशं सपवित्रं अपचाना मोक्षमनिदधाति आज्यविलोपनप्रतिप्रतिमुखांते क

महा०
२५

मणिहते चरौ घृतमानीमरुत्पुस्त्यर्धविरवरायानिधार्यायेनमेतिषु उर्वेनसूक्तेन॥
सहस्रशीर्षेस्यष्टादशार्चेनअग्नेमन्वेतिवाविंशत्यचेनमगारसूक्तेनयोवामिंजावरुणे
त्यनेनगणेनचतुर्मेत्रेण॥ योवामिंजावरुणोत्यनेनचाष्टमेत्रेणपवमानः॥ सुवरिन्त्यने
नचानुवाकेनसप्तदशार्चेनयदेवादेवहेडनमिति॥ विंशत्यचेनाष्टिपवितेनानुवा
केनवैश्वानरोनर्त्यस्यष्टमेत्रेणचावमष्टनिर्गतौः प्रतिमेत्रंजुहोति॥ अपिवासक
उपहस्यजुहुमादाद्यंतंतोजयादयः॥ जयादिहोमपक्षे॥ जयादीनरुतास्विष्टक
तंजुहोति॥ तत्रसहस्रपस्तरणंमहद्वरानंदिरनिधारणं च॥ ततश्चावशिष्टं कर्मे
षंयादसं कुर्वीत॥ अस्यकर्मणः॥ प्रायश्चित्तार्थत्वेनाम्नाः परिधयः॥ प्रकाशंतर
त्वेपरिधिप्रहरणंनवति॥ ततः कलशमादायचतुःष्यमगवा॥ पादप्रक्षालनंरुवा
चम्यप्राप्सुरवन्मासीत॥ कलशमादाय॥ सिंहेमेमन्युरिन्दुनुवाकेन॥ कलशास्यांस्वा

२५

होः स्वाहा॥ अग्नये इन्द्राय हस्यतमे अग्निनीत्मा च॥ २॥ अथ इदं विस्रुः अंबकमि
त्वात्मा होमः॥ तत्रक्रमेण सोमो विष्णु देवाश्चरूपमः॥ विस्रुद्विष्णु देवते॥ मया क्र
मेक्रमेण गायत्र्यनुष्टुप्छंदोसि॥ नियमासनवाद्योषनिवृत्त्यर्थे विनियोगः॥ इदं
विस्रुर्विचक्रमेत्रेधा निदधे परं॥ समूहमस्य पा० सुदे स्वाहा॥ विस्रवे॥ १॥ अंबकं म
जामाहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं॥ उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीममामता त्वाहा॥ रु
द्राय॥ २॥ अथ अग्निगार्त्रिरित्यनया जुहुमात्॥ अस्या विष्णु देवा रूपमः॥ इन्द्रो हरे
वां देवता॥ त्रिष्टुप्छंदः॥ वर्त्मकालस्वरस्यानलोपपरिहारार्थे विनियोगः॥ अग्निगी
र्त्रिमदेतो नक्रनमाप्याममहरिवोवर्धमानः॥ मदास्तो रन्मो महिगोत्रारुजासिन्त
मिष्टनाजो अर्धतेस्मामस्वाहा॥ इन्द्राय हरिवते॥ १॥ अथ पुनस्त्वेत्यनया व्यस्तव्या
हतिनिष्प्रहोमः॥ व्याहृतीनामप्यादानि प्रागजिहितानि॥ पुनस्त्वेत्यस्या अग्निरुं पि

महा०
२४

॥ वसुरुद्रादि सा देवताः ॥ २४ पूछे ॥ मंत्रचतुष्टयस्याप्युपजातदोषपरिहारे विनियोगः ॥ अत्र व्याकृति निर्जुला पुनस्त्वे स न या जु कृयात् ॥ द्विपरीतं वा ॥ पुनस्त्वादित्या रुद्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीयमज्ञैः ॥ एतेन त्वं तनुवो वधं मस्व सत्त्वाः संतुमजमानस्य कामाः ॥ स्वाहा ॥ वसुन्मोरुद्रे न आदि स्ये न्मन्त्र ॥ अथ समस्तानि व्याकृति निर्जु कृयात् ॥ अथ मंत्र स्पृज मरुति र्तराज न ग व रुष मः ॥ प्रजापति देवता ॥ देवी बृहती छंदः ॥ सर्वप्रायश्चित्तार्थे विनियोगः ॥ ननु वः स्वः स्वाहा ॥ प्रजापतये इदं नमः ॥ अथ परिषेचनादि ब्रह्मविसर्जनांतं कर्म कुर्वीत ॥ एतच्च कर्म मां वृत्तिव्रतदिनानिते पुनर्दिनमावर्तनीयं ॥ अत्र कृष्णोऽहो मे तैत्तिरीयशखसमाम्नाया तु गृहीता मन्त्रा अगं ॥ नावनजंत इति तत्र कांडानुक्रमेणार्थमभिहितं ॥ अतः शखं त रा नुसारेणार्थजे देवि न विरोधः ॥ एवमेवोत्तरत्र गणहो मेषवंगतयं ॥ ॥ कृष्णोऽहो मा

२४

त्मनश्चायां दृष्टा ॥ पत्नीनिः सह कर्तृत्वे स्वस्वात्मनश्चायां दृष्टा ॥ सुमित्रिमान् आपुंषयः संत्विति ॥ नमो किंचिज्जलमानीय ॥ दुर्मित्रिमास्तस्मिन्मासमिहारादिना एतः कलशं लिपेत् ॥ यस्यामस्यादिदिक्षेष्मो न वति ॥ तत आष उपस्पृष्ट पगं हं ब्रजेत् ॥ वसन्नाहं त्रिषु सवनेषु हत्वा अंते आशीर्वाचनं कारयेत् ब्राह्मणो जने कुर्वीत सप्ताहं सवनत्रये मौनव्रती सह दुविष्यात् ॥ नियते त्रि मश्व न वेदिति ॥ ॥ इत्यापस्तंबीयोगेण होमविधिः ॥ अथ बौधायनमतेन गणहोमविधिः ॥ कामानां कर्मणा माधानं सवा आरौय रावापवित्र कामना त रागण होमं कुर्यात् ॥ पूर्वाह्ने ग्निं प्रतिष्ठापनांतं कृत्वा ॥ प्राणानां यम्य सकल पापक्षयार्थं मशेष कर्मांशुष्ठानमोग्यता सिद्ध्यर्थं वागण होमं कुर्यात् ॥ तत्र सविता देवता ॥ आया रवन्तं त्रमित्यादि ॥ संकल्प्य पक्व होमांतं कृत्वा ॥ वसिष्ठ चरौ प्रनूतमाज्यमानीय ॥ मेक्षणे नोपघातं जुहोति ॥ अग्ने नयेति ॥ षड्वे

महा०
२६

नपवित्रसूक्तेन सह स्नानार्थिनि॥ पुरुषसूक्तेनाष्टदशैर्न॥ अग्नेर्मन्त्रेति मणारसू
क्तेन द्वाविंशत्युच्येन चतुष्पतीकेन पावा मित्रावरुणेति॥ चत्वारो मन्त्राः सानुषंगः पा
वा मित्रावरुणावग्रावित्यष्टौ सानुषंगाः॥ इत्य० होमुच्यं गणान्मापवमानः सुवरित्ये
तानुवाकेन सप्तदशैर्नमदेवा देवहेतुनमित्यष्टिप्रपठितेनानुवाकेन विंशत्युच्ये
न वैश्वानरो न ऊत्येत्यष्टा निर्गतौ स्मृत्युत्तरातं चरुणा दुत्वास्विष्टकृतमवदाम्यारु
त्वास्विष्टकृदादिव रदानां तं कृत्वोदपात्रमादाम्ये र्कं तीदिरां गत्वा चतुष्पथ उविश
॥ उदपात्रं पुरो निधाय॥ तत्रात्मनो रूपमवेक्ष्यमाणः पाप्मानो विनिधीत॥ पाप्मानं वि
विच्य तत्र तत्र निधाय विनिधीन्मन्त्रान्सिंहे मम मयुरि स्यंतमनुवाकं निगद्य॥ निनी
पापः परास्मपात्रं अनवेक्ष्यमाण आगत्य हस्तपादं प्रक्षाल्य तेनैव यथेतमेत्यस्त्रा
नं कुर्यात्॥ एवमेव सप्ताहं सवनत्रये कृत्वा॥ सप्ताहं ते पापसेन सर्पिषा ब्राह्मणा

२६

नूजो जयित्वा ते ज्योगो नू मिति लहिरं रणानि दत्वा॥ सर्वेभ्यः पाप्मभ्यः प्रमुच्यते॥ मह
तः पातकादपि काम्यानां कर्मणामाधानादिकर्मणा च योग्यो जयति॥ इमां क्रियामाचा
र्यपि न मातृणा मात्मनश्च कुर्यात्॥ नान्यस्य कुर्वन्नरपति॥ कारयित्वा तु सर्वस्मात्पा
पं प्रमुच्यते॥ अह्ना यनर्तुमासपक्षाश्च स्मविकल्पिताः कालाः॥ अष्टानां गणानां
होममात्रमपि कुर्यात्॥ एकं वा गणं जुहुयात्॥ जपे द्वादशपूर्वां दशपरान्तमनाचे
क विंशं यावच्च परपतितावत्पुनाति यत्तद्वारयति यश्चैतदाहमस्मात्तदाहेत्या
ह जगवाचौ धामनः॥॥ बौधायनप्रोक्तं गणहोमविधिः॥ अथ मन्त्रपाठानुक्रम
सहितो गणहोमविधिः॥ प्रदर्शयते॥ अत्रापि गुरुलघुकल्पकृष्णा उहो मोक्तौ
च व्यवस्थाग्राह्या॥ आधानं चिकीर्षुः काम्यकर्माणि वाचिकीर्षुस्तदाहो यदावासा
द्वाद्वादशवार्षिकादि महाप्रायश्चित्तविषयस्तथापतिरुक्तिकामना तदा च मजमा

महा०
२७

नस्त्वात्तानि संकर्मनिर्वर्तयेषु कर्मसु पन्नासहाधिकारस्तत्र पन्नी सहितः पन्नी वक्तुं
अनिविष्टानि स्तानि श्रसहितः पापक्षयार्थत्वेऽस्य कर्मणः स्वयमेवैकः पवित्रपाणि
ईर्ष्यासाधनः प्राणानामप्यामुकप्रयोजनार्थं संप्राप्तं सवनत्रये गणहोमं करिष्या
मातिसंकल्प्य संकल्प्यात्पूर्वं पश्चाद्वा यथा गच्छं मग्निं प्रतिष्ठाप्य यथा शखं च प्रधा
नचरुहोमात्प्रागंगत्तपक्वहोमकरणपक्षे तत्र सविता देवता आधारवत्तत्र मि
त्याद्यानि जप्य स्थालीपाकवत्सर्वहंतीत्यादि प्रतिष्ठितं च वर्जिधारणां तं कृत्वा
पात्रप्रयोगसमये प्रोक्षणी पात्रेण सह प्रणीता पात्रं तथा तं तु निर्वेष्टितं कलशं
च प्रमुञ्च्य प्रणीता पात्रं यनकाले प्रणीता आसाद्य ततः सपवित्रे कलशे अपश्चा
नीमोक्ष्य प्रणीता पात्रं स्नानं रतो निदधीत ॥ ततश्च प्रसूतिष्ठपनाज्यविलेप
न प्रजलसग्निमुखं तं कृत्वा अंगत्तपक्वहोमकरणपक्षे चरुमवदानधर्मेणादाय

२७

कृष्णोऽहोमोक्तरीत्या गायत्री पुरोनुवाक्या मन्त्रच्यतामेव याज्यां पवित्रास्ता
हेति जुहोति ॥ सपवित्र इत्कदेरासागः ॥ आपस्नं ब्रमते ग्निमुखानंतरमेव प्रधा
नचरुहोमः ॥ बौधायनमते त्वंगत्तपक्वहोमानंतरं ॥ अथ चरौ प्रज्जतं घृत
मानी यदव्यामपस्ती र्धद्विरवराया निधायान्नेन येति सूक्तेन अथैव वक्ष्यमा
णाः पुरुषसूक्तादि निस्सुत्तरं शतं प्रतिमंत्रं जुहुयात् ॥ बौधायनमते त्ववरान
धर्मेणादाय पूर्वोक्तैरेव मंत्रैर्महारो नोपघातं जुहुयात् ॥ ॥ अग्नेन येति षड्वच
स्पपवित्रसूक्तं स्पविष्टे देवाकृष्यः अग्निदेवता निष्ठुपूर्वः ॥ चरुहोमे विनि
योगः ॥ अग्नेन यमुपयारोये अस्मानि श्रानि देववसुनानि विद्वान् ॥ मुयोद्यस्म
जुहुयात्तामेनो ज्यमिष्टां तेन मउक्तिविधे मस्वाहा ॥ अग्नये ॥ १ ॥ प्रवः सुक्तायना
नवेन रध्वं हव्यमतिं चाग्नये सुत्तं यो देव्यानि मानुषा जन् ॥ विविश्यानि विप्र

महो०

२८

नाजिगतिस्वाहा॥ अग्नये॥ २॥ अछागिरोमातयो देवयंती रन्ति यंति विंति विंति नित्तमाणाः॥
सुसंदराः सुप्रतीकं स्वचहव्यवाहमनिरतिमातुषाणां स्वाहा॥ अग्नये॥ ३॥ अनेत्वमस्म
द्युयोधमीवा अन्नमिन्नान्नममंत कृणु॥ पुनरस्मत्सुविताय देवतां विश्वेन्निरजरेनि
र्भजत्र॥ स्वाहा॥ अग्नये॥ ४॥ अनेत्वमपरमानवो अस्मांस्वस्तिनिरति दुर्गातिविश्वप
श्च पृथ्वी च वज्रान उर्वी च वातो कायतनमायशो योः स्वाहा॥ अग्नये॥ प्रकारवो मनना
वचमानो देवश्री चीनमव्या देवयंतः॥ दक्षिणा वा द्वाजिनी प्राच्येति हविर्नरत्नमेष्ट
ताची स्वाहा॥ अग्नये॥ ५॥ इत्येकं सूक्तं अममे को गताः॥ सहस्रशीर्षे सस्मा एव दराव
स्य पुरुषसूक्तं प्रजापतिरुषिः॥ जगदीजः पुरुषो नारायणो वा देवता आयाः पंच
दशानुष्टुतः अंतास्ति स्म स्तिष्ठुतः चरुहोमे विनियोगः॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सह
स्मापात॥ सन्मिं विश्वतो वृत्ता न्यतिष्ठ दशा गुलं॥ स्वाहा॥ जगदीजाम पुरुषामना

२९

नारायणमेति॥ एवमुत्तरत्रयं त्रेषुपि॥ १॥ पुरुषा वेदं सर्वं यदूतं यच्च नायं॥ उताम
तत्वस्मेशानो मदं नैनातिरोहति॥ स्वाहा॥ एतावानस्य महिमा तो ज्वायांश्च पुरुषः॥ पा
दोऽस्य विश्वा नूतानि त्रिषादस्यामतं दिवि स्वाहा॥ ३॥ त्रिषा इध्वं उदैत्युरुषः पादोऽस्येहा
नवत्युनः॥ ततो विषष्टु क्रामश्चाशानानशने अजि स्वाहा॥ ४॥ तस्मादिराउ जाय
तविराजो अधिपुरुषः॥ सजातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिममो पुरः स्वाहा॥ ५॥ य
स्युरुषेण हविषा देवामस्तम तचत॥ वसंतो अस्मासीदजं श्रीष्म इध्वं शरधविः स्वा
हा॥ ६॥ सप्रस्मा सत्यरिधमस्त्रिसप्तसमिधः कृताः॥ देवाम यज्ञं तन्वाना अबध
न् पुरुषपशुं॥ स्वाहा॥ ७॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रोक्षन् पुरुषं जातमग्रतः॥ तेन देवा अयं जंत
साध्या रुषयः श्रवे॥ स्वाहा॥ ८॥ तस्माद्यज्ञा सर्वकृतः सन्त एष राज्ञ्य॥ ९॥ अस्ता
श्च केवा मव्या नारायणा म्याश्च ये॥ स्वाहा॥ १०॥ तस्माद्यज्ञा सर्वकृत रुचः सामानि

महा०
२७

जसिरे॥ छंदांसि जसिरे तस्मात्पुनस्तस्मादजायत॥ स्वाहा॥ १०॥ तस्मादश्वा अजायं
तये च केचो नयादतः॥ गावो ह जसिरे तस्मान्नस्मा जाता अजावयः॥ स्वाहा॥ ११॥ यत्पु
रुषं व्यरधुः कतिधा प्रकल्पयन्॥ मुखं किमको बाहू कां ऊरूपादा उच्येते स्वाहा॥ १२॥
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यतः॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः॥ पश्मांश्च शूद्रो अजायत स्वा
हा॥ १३॥ चंद्रमा मनसो जातश्चक्षुः॥ सूर्यो अजायत॥ मरुता दिंशश्चाग्निश्च प्राणा वायु
रजायत स्वाहा॥ १४॥ नाम्ना आसीदंतरिक्षं शीर्षं यौ समवर्तत॥ पश्चान्मिर्दिशः आ
जातया जोको अकल्पयन्॥ स्वाहा॥ १५॥ वेदाहमेतं पुरुषमहं तमादिस्वर्गं तमस
स्तुषारे॥ सर्वाणि रूपाणि विचिंक्ष्य धीरे॥ नामानि रत्नानि वदन्पदास्ते स्वाहा॥ १६॥ ध्या
ता पुरस्ताद्यमुदाजहार शक्रः॥ प्रविष्टां प्रदिशश्च तस्मिन्॥ तमेवं विद्वानमृतं हरतवति
नामः॥ पञ्चाशमनाम विद्यते॥ स्वाहा॥ १७॥ यत्नेन यत्तममजंत देवास्तानि धर्माणि प्र

२८

थमान्यासन्॥ ते ह नाकं महिमानः सचंत यत्र पूर्वं साध्याः संति देवाः॥ स्वाहा॥ जगदी
जाय पुरुषाय नारायणायैति वा॥ १८॥ इति द्वितीयं सूक्तं॥ २॥ अयमपरो गताः॥ अ
ग्नेर्मन्वेति वा विंशर्चस्मृगारसूक्तस्य विश्वे देवा रुषयः॥ त्रिंशोक्ता देवताः आदितः स
प्त उपरि षड्ज्योतिषः॥ अष्टमी चतुष्परा पंक्तिः॥ ततः पंचउपउपरि षड्ज्योतिष चतुर्द
शी पश्चात्पंचदशी षोडश्या वनुष्टु नौ सप्तदशी गायत्री ततस्त्रिष्टुप् ऋग्विंशोपरि
षड्ज्योतिषौ अत्येदं त्रिष्टुप्तौ चरुहोमे विनियोगः॥ अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो यं पा
च जन्म बहवः समिं धत्ते विश्वस्या विशिप्र विविशि वां समी महे स नो मुचत्वं हसः॥ स्वा
हा॥ अग्रये॥ १॥ यस्येदं प्राणानि मिषद्यदे जति॥ यस्य जातं जनमानं च केवलं॥ स्तोम्य
मिनापितो जो हवीमि स नो मुचत्वं हसः स्वाहा॥ अग्रये॥ २॥ इदं स्यमन्वे प्रथमस्य
प्रचेतसो वृत्रघ्नस्तोमा उपमा मुपायुः यो राशुषः सुकृतो हावमुपगता स नो मुचत्वं

महा.
३०

ॐ हसः स्वाहा ॥ इन्द्राय ॥ ३॥ यः संग्रामं नयति स वशा मुधे मः पुण्यनिसः सजति जगताणि
॥ सौमिन्द्रं नाधितो जोहवी मितो नो मुंचत मागसः ॥ स्वाहा ॥ इन्द्राय ॥ ४॥ मन्वे वा मित्रावरुणा
तस्य विन्नः सस्यै जसा ३६ हण्यं तु देये ॥ मारा जानः सरथं माय उग्राता नो मुंचत मं
हसः ॥ स्वाहा मित्रावरुणा ॥ ५॥ यो वारं यरजुरग्निः सस्य धर्मा मिश्रं रंत मुपमाति
हृषयन् ॥ सौमि मित्रावरुणा नाधितो जोहवी मितो नो मुंचत मागसः ॥ स्वाहा मित्रावरुणा
॥ ६॥ वायोः सवि तुर्विदया निमन्महे या वात्म बुद्धि न तौ यौ चरत्ततः ॥ यौ विश्व परि
जु वतुः सौ नो मुंचत मागसः ॥ स्वाहा वायु सूर्या ॥ ७॥ उपश्रेष्ठान आशिषो देवयो
धर्मे अस्मि रन् ॥ सौमि वायुः सवितारं नाधितो जोहवी मितो नो मुंचत मागसः ॥ स्वा
हा वायु सूर्या ॥ ८॥ रथी तमौरथी नाम कुरुत मे सु नंग मिथो सुयमे निरश्वैः ॥ मयो
र्वा देवौ देव धनि शितमोज सौ नो मुंचत मागसः स्वाहा विश्वि ॥ ९॥ मदया तं वह

३०

तु सूर्या मास्त्रि चक्रे ण स सदमिच्छमानौ ॥ सौमि देवा वशिनौ नाधितो जोहवी मितो नो
मुंचत मागसः ॥ स्वाहा अश्विना ॥ १०॥ मरुतां मन्वे अधितो ब्रुवंतु प्रेमां वाचं विश्वाम
वतु विश्वे ॥ आश्रं रुवे सुयमानू मे नौ नो मुंचते नसः ॥ स्वाहा मरुताः ॥ ११॥ तिग्म मायु
धं वीरितः सहस्रयत्न दिव्यं शर्द्धः एतना सुजिह्वुः ॥ सौमि देवा मरुतो नाधितो जो
हवी मिते नो मुंचते नसः ॥ स्वाहा मरुताः ॥ १२॥ देवानां मन्वे अधितो ब्रुवंतु प्रेमां
वाचं विश्वाम वतु विश्वे ॥ आश्रं रुवे सुयमानू तये ते नो मुंचते नसः ॥ स्वाहा विश्वे सो
देवेभ्यः ॥ १३॥ यदि दं मा जिहो च तिषा रुषे मे ण दैव्ये नस्तौ मि विश्वा देवा नाधितो जो
हवी मिते नो मुंचते नसः ॥ स्वाहा विश्वे सो देवेभ्यः ॥ १४॥ अनुनो या नु मिति र्मत्तं देवेषु
मन्यतां ॥ अग्निश्च हव्यवाह नो जवतं राश्रुषे मया ॥ स्वाहा अनुमत्तं हव्यवहे अग्न
ये ॥ १५॥ अविदनु मते तं मन्यसे शं च नः रुधिरुत्वे दत्ता मनो हि नु प्रण आमुं धितारिष

॥ स्वाहा अमुमन्त्रे ॥ १६ ॥ वैश्वानरो न ऊन्मा प्रयातु परावतः ॥ अमिरुत्थेन वाहसा ॥
 स्वाहा ॥ वैश्वानरा याग्रमे ॥ १७ ॥ एषे अग्निः एषि व्या एषे विष्वा उषधी राविवेशा ॥ वै
 श्वानरः सहसा एषे ॥ अग्निः स नो दिवा सरिष्यता नक्तं ॥ स्वाहा वैश्वानरा याग्रमे ॥
 ॥ १८ ॥ मे अग्रयेताममि ते निरो जो निर्ये प्रति ऐ अजवतां वसुनां ॥ सौमिया वा एषि वा
 नाधि तो जो ह वा मि ते नो मुंचत मः हसः स्वाहा वा वा एषि वा न्मां ॥ १९ ॥ ऊवा रो र सी व रि
 वः कृणो तं हे न स्प प त्री अधि तो ब्र मा तं ॥ सौमिया वा एषि वा नाधि तो जो ह वा मि ते नो
 मुंचत मः हसः ॥ स्वाहा वा वा एषि वा न्मां ॥ २० ॥ यत्ने वं य पुरुष त्रा य वि षा वि षा स अरु मा
 क च नागः ॥ रु धी स्व स्मां अदि ते र ना गा ये नो सि रि अ यो वि ष ग मे स्वाहा अग्र मे ॥ २१ ॥
 ॥ यथा ह त व स वो गो मं चि त्स रि षि ता म मुंच ना य ज त्राः ॥ ए वा त म स्मि त्त मुंचा ये ह
 ः ना त र्य ग्रे प्र त र न्ना युः स्वाहा अग्र मे ॥ २२ ॥ इति च तीये सूक्तं ॥ अयं रती योगाः ॥ ॥

या वा मिं प्रा व रु णे स्तेषां चतुर्णां यजुर्मंत्राणां विष्वे दे वा रु ष यः ॥ इंद्रा व रु णे दे व
 ते ॥ च रु हो मे वि नि यो गः ॥ या वा मिं प्रा व रु णा य त व्या त नू स्त ये ह मं ह सो मुंच तं स्वा
 हा इंद्रा व रु णा न्मां ॥ १ ॥ या वा मिं प्रा व रु णा सह स्या त नू स्त ये ह मः ह सो मुंच तं स्वा
 हा ॥ इंद्रा व रु णा न्मां ॥ २ ॥ या वा मिं प्रा व रु णा र ह स्या त नू स्त ये ह मः ह सो मुंच तं स्वा
 हा ॥ इंद्रा व रु णा न्मां ॥ ३ ॥ या वा मिं प्रा व रु णा ते य स्या त नू स्त ये ह मः ह सो मुंच तं स्वा
 हा ॥ इंद्रा व रु णा न्मां ॥ ४ ॥ अयं चतुर्थो गणः ॥ ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा वि स्र णा ना य जु
 र्मंत्राणां विष्वे दे वा रु ष यः ॥ इंद्रा व रु णे दे व ते च रु हो मे वि नि यो गः ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा
 व ग्नौ स्ता म स्त वा मे ते ना व य जे ॥ स्वा हा इंद्रा व रु णा न्मां ॥ १ ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा दि पा स्तु
 प शु पु स्ता म स्त वा मे ते ना व य जे ॥ स्वा हा इंद्रा व रु णा न्मां ॥ २ ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा च तुः
 ष्वा स्तु प शु पु स्ता म स्त वा मे ते ना व य जे ॥ स्वा हा इंद्रा व रु णा न्मां ॥ ३ ॥ यो वा मिं प्रा व रु

महा०
३२

गागोष्टे पुस्तमस्तं वामे तेनावमजे स्वाहा ॥ इन्द्रावरुणागहे पुस्तमस्तं वामे तेनावमजे ॥
॥ स्वाहा इन्द्रावरुणागं ॥ ५ ॥ यो वा मिन्द्रावरुणा वस्तुस्तमस्तं वामे तेनावमजे ॥ स्वाहा इन्द्रा
वरुणागं ॥ ६ ॥ यो वा मिन्द्रावरुणा वोषधी पुस्तमस्तं वामे तेनावमजे ॥ स्वाहा इन्द्रा
वरुणागं ॥ ७ ॥ यो वा मिन्द्रावरुणा वनस्पति पुस्तमस्तं वामे तेनावमजे ॥ स्वाहा इन्द्रा
वरुणागं ॥ ८ ॥ अयं पंचमो गणः ॥ ॥ पवमानः सुवर्जन इति सप्तदशैर्चं स्यात्तु वा
कस्मसो मरुषिः ॥ लिङ्गैर्क्ता देवता ॥ पवमानोऽसुवर्जन इति सप्तदशैर्चं स्यात्तु वा क
स्मसो मरुषि वा देवताः ॥ आद्ये देवा यज्मौ रता मातुषु पंचतुष्टी ॥ पंचमो गणः
आततो देवपुत्रो ॥ अष्टमी गायत्री ततोऽष्टावतुष्टु नः ॥ सप्तदशैर्चं स्यात्तु वा क
विनिमोगः ॥ ॥ पवमानः सुवर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः ॥ यः पोता स पुनानुमा स्वा
हा पवमानाय पावमानीत्योवा ॥ उत्तरमत्रैष पिपावमान्यै ॥ इति वा उद्देशः ॥

३२

॥ पुनंतुमा देवजना पुनंतुमनवो धिया ॥ पुनंतुविष्वा आमवः स्वाहा ॥ देवजनम
नुविष्वेत्यः आयुज्यः ॥ ६ ॥ जातवेदः पवित्रवत्पवित्रेण पुनीहि मामुक्तेण देवदी
प्यत् ॥ अग्ने कृत्वा कृतं रनु स्वाहा ॥ जातवेदसे अग्नये ॥ १ ॥ यन्ने पवित्रमर्चिषि
अग्ने विततमंतरा ॥ ब्रह्म तेन पुनीमहे ॥ स्वाहा अग्नये ॥ ४ ॥ उजाग्रा देवसवितः
पवित्रेण सवेन च ॥ इदं ब्रह्म पुनीमहे ॥ स्वाहा सवित्रे ॥ ५ ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्या
गायस्यै वक्षीस्तनवो वीतएषा तयामदंतः सधमायेषु वयं ॥ सामपतमोरयी
णां ॥ स्वाहा वैश्वदेव्यै पुनत्यै ॥ ६ ॥ वैश्वानरो रस्मिनि मां पुनानुवातः प्राणेनेषि रोम
मो नूः ॥ यावा एषि वीषयसापयो निरुता वरीमक्षि मे मां पुनीता ॥ स्वाहा वैश्वानराय
वाताय इषिराय मा मोनुवेद्यावा एषि वीन्या च ॥ ७ ॥ इह हिः सविः स्मिनिर्वर्षिष्टे
देवन्ममन्मनिः अग्ने रक्षैः पुनीहि मा ॥ स्वाहा ॥ सवित्रे अग्नये ॥ ८ ॥ येन देवा अमु

महा०
३३

नतायेनापौदिव्यं कशः॥ तेनदिव्येन ब्रह्मण इदं ब्रह्म पुनीमहे॥ स्वाहादिव्याय ब्र
ह्मणे॥ १७॥ यः पावमानी रध्वेति रुषिनिः संनृतरसं॥ सर्वं सप्ततम तस्मात्तिस्व
हितमातरि श्वना॥ स्वाहा पावमानी न्यः॥ पावमानी मीन्द्राद्येति रुषिनिः नाव
य संनृतरसं॥ तस्मै सरस्वती उहे ह्यारं सर्पिर्मधूदकं॥ स्वाहा पावमानी न्यः॥ १८॥
पावमानीः स्वस्त्ययनीः सुडुघाहिय यस्वती॥ रुषिनिः संनृतोरसो ब्राह्मणे घृतं
हितं स्वाहा॥ पावमानी न्यः॥ १९॥ पावमानीर्द्विरातु न इमं लोकमथोक्तं॥ कामाक्षी
मर्द्धयंतु नो देवीर्देवैः समानताः॥ स्वाहा॥ पावमानी न्यः॥ २०॥ पावमानीः स्वस्त्ययनी
ः सुडुघाहि घृतं कृतः॥ रुषिनिः संनृतोरसो ब्राह्मणे घृतं॥ हितं स्वाहा॥ पावमा
नी न्यः॥ २१॥ येन देवाः पवित्रेण आर्च्यन्ते पुन ते सदा तिन सहस्र धारेण पावमान्य
ः पुन तु मा॥ स्वाहा॥ पावमानी न्यः॥ २२॥ प्राजापत्यं पवित्रं रातोद्यामः॥ हिरण्यं

३३

तेन ब्रह्मविरो वयं पूतं ब्रह्म पुनीमहे॥ स्वाहा॥ पावमानी न्यः॥ प्राजापत्याय पवि
त्राय वा॥ २३॥ इंद्रः सुनीती सह मा पुनातु सोमस्वस्मा वरुणः समीच्या॥ यमो राजा
प्रवृणोतिः पुनातु मा॥ जातवेदामूर्जं यं त्या पुनातु स्वाहा॥ इंद्राय सुनीत्या सहिताय॥
स्वस्था सहिता स सोमाय॥ समीच्या सहिताय वरुणाय॥ प्रवृणोतिः सहिताय यमा
यरो ज्ञे मूर्जं यं त्या सहिताय जातवेदसे च॥ २४॥ अयं तु पण्ये गणः॥ महेन्द्रादेव हे उ
नमित्युच्छिद्र पठितं स्पविशत् च स्मा नुवाकं स्पविष्ये देवा रुषयः॥ लिङ्गे क्ता देवताः
स्यानुष्टुप् इति या षडवसाना जगती महापंक्त्या रव्या रती या नुष्टुप् चतुष्पदी त्रिष्टुप्॥
पंचमी सप्तपदा॥ अतिशक्ती षष्ठी त्रिष्टुप् सप्तमी षडवसाना अतिजगती॥ अष्ट
मी षडपदा जगती॥ नवमी हृतीत॥ तो द्विष्टुप् दशमी॥ द्वादशी त्रिष्टुप्॥ त्रयो
दशी सप्तपदा॥ अष्टिचतुर्दशमनुष्टुप्॥ पंचदशमनुष्टुप् विराट्॥ षोडशी गायत्री॥

महा०
३४

नतः स्तिस्त्रिस्तुतः॥ विंशत्यनुष्टुप्॥ चरुहोमे विनियोगः॥ यदेवादेव हउने देवास
अकृमावयं॥ आदित्यास्तस्मान्मुचतर्त्तस्यर्त्तनमामुतस्वाहा॥ आदित्ये नमः॥ १॥ देवा
जीवनकाम्या यदा चानतमृदिम॥ अग्निर्मातस्मादेनसोगार्हपत्यः प्रमुचतु॥ उरिता
यानि चक्रमकरोतुमामनेन संस्वाहा॥ अग्नये गार्हपत्याय॥ २॥ कृतेन यदा वा एधि वी
कृतेन वा॥ सरस्वति॥ कृता न्मा मुचता॥ ह सोम दत्तमरुतमारिमा स्वाहा॥ यदा वा एधि
वीत्या॥ सरस्वत्यै च॥ ३॥ सजातस्यै॥ साउतवाजामिश्र॥ सान्ज्याय सः॥ साउतवा
कनीयसन्मना धृष्टं देवकृतं यदेन स्तस्मान्ममस्माज्जातवेदो मुमुक्षिस्वाहा जातवे
से॥ ४॥ यदा चायन्मनसा वा ऊज्या मरुत्या मशी वज्रा शि श्रैर्म दत्तं च कृमावयं॥
अग्निर्मातस्मादेनसोगार्हपत्यः प्रमुचतु॥ उरिता यानि चक्रमकरोतुमामनेन संस्वा
हा॥ अग्नये गार्हपत्याय॥ ५॥ यदस्ता न्मा च करकि त्विषाणि अस्ताणां वयुमुपजिघ

मानः॥ हरे पश्चाच्चराष्ट्रं च तान्मि रसावतु दत्तामण निस्वाहा॥ राष्ट्रं जते अक्षरो
नमः॥ ६॥ यददी यं नरो यदहं चकार यदा रास्यं संजगा राजने नमः॥ अग्निर्मातस्मादे
नसोगार्हपत्यः प्रमुचतु उरिता यानि चक्रमकरोतुमामनेन संस्वाहा अग्नये गार्ह
पत्याय॥ ७॥ यन्ममिमाता गर्जे सति रात्रिं अकारयत्पिता॥ अग्निर्मातस्मादिमादि॥
॥ ८॥ यदापि पेषमातरं पितरं पुत्रः प्रमुदितो धमन्॥ अहिंसितौ पितरौ मया तत्त
दमे अन्नो न वा मि॥ स्वाहा॥ अग्नये॥ ९॥ यदं तर्हि हितं एधि वीमुतया यन्मानरं
पितरं वा जिहि॥ सिमा अग्निर्मातस्मादिमादि॥ १०॥ यदा रासा निरासा यत्परा रं
रासा यदेन अक्रमानूतने यत्परा रं॥ अग्निर्मातस्मादिमादि॥ ११॥ अतिक्रामा
मि उरितं यदेनः जहामि रिप्रं परमे सधस्ये॥ यत्र येति सुरुतो नापि उः कृतस्तमा
रोहामि सुरुतां लुलोके स्वाहा॥ अग्नये॥ १२॥ त्रिते देवा अमजतै तदेन त्रिताने नम

महा०
३५

नुष्येषुमामजेततोमायदिकिंचिरानरो॥अग्निर्मतस्मादि॥१३॥दिविजाताअश्रुजाता
माजाताउषधीन्मः॥अयोमाअग्निजाआपःतानःशुंभंशुंभनीः॥स्वाहा॥अमः॥१५॥
महापोनक्तंउरितंचराममघादिवान्तनंमसुराणं॥हिरण्यवर्णास्ततउत्तुनीतनः॥स्वा
हा॥अमः॥१५॥महापोनक्तंउरितंचराममघादिवान्तनंमसुराणं॥हिरण्यवर्णा
स्ततउत्तुनीतनः॥स्वाहा॥१६॥इमंमेरुणश्रुधीहवमघाचमउय।त्वामवसुराव
केस्वाहावरुणाप॥१७॥तत्वामामिब्रह्मणवदमानस्तदाशीस्तेमजमानोहविर्निः॥
अहेउमानोवरुणोहबोध्ररुशः॥समानआमुःप्रमोषीःवरुणाय॥१८॥तन्नोअ
मेवरुणस्पविदादेवस्पहेउअवमासिसीष्टाः॥यजिष्ठोवक्रितमःशोशुचानःवि
स्वादेपांसिप्रमुमुधस्मत्स्वाहाअग्नीवरुणाज्यो॥१९॥सत्तन्नोअमेवमोनवोत
तेदिष्टेअस्माउषसोव्युष्टौ॥अवमह्वनोवरुणंरराणोवाहिमडीकंसुहवान

३५

धिस्वाहाअग्नीवरुणाज्यो॥१९॥तमग्नेअयास्मयासन्नमसाहितः॥अयासहव्यम
हिषेयानोधेहिनेषजंस्वाहाअग्नेअमसे॥२०॥अयमनुवाकःसप्रमोगताः॥३॥
वैश्वानरोनक्तमेतएनामअत्राणंविष्टेदेवारुषमःवैश्वानरोदेवता॥आयेगा
यन्नोइतीमाजगतीतनस्तिस्रस्त्रिष्टुनःसप्तमीजगतीअष्टमात्रिष्टुपचतुहोमेवि
नियोगः॥वैश्वानरोनक्तमाप्रमातुपरावतः॥अग्नितुक्थेनवाहसास्वाहाअग्ने
वैश्वानराय॥१॥कृतावानंवैश्वानर॥मत्तस्यज्योतिषस्यति॥अजस्तंषर्ममीमहे
स्वाहा॥अग्नेवैश्वानराय॥२॥वैश्वानरास्मदंसनाज्योहृदरिणादेकःस्वपस्य
याकविः॥उनापितरामहमन्नजायताग्नियावाएधिवाजूरिरेतस्वाहाअग्ने
वैश्वानराय॥३॥एषेदिविष्टोअग्निःएधिव्याएषोविष्टाउषधीराविवेरा॥
वैश्वानरःसहसाएषोअग्निः॥सतोदिवासरिषःपातुनक्तंस्वाहाअग्नेवैश्वान

महा०

३६

राय॥४॥ जातो यदनेनुवना व्यख्यः पशुन्मगोपाईयः परिज्मा वैश्वानरज्जसो विंदमातुप
पंपातस्वस्तिनिः सदानः स्वाहा अग्नये वैश्वानराय॥५॥ त्वमग्ने रोगे विषात्रेण मुचान आरो
दसी अएण याजमानः॥ तं देवां अनिरास्ते रभुंचो वैश्वानरजातवेदो महित्वाहा अग्नये वै
श्वानराय जातवेदसे॥६॥ अस्माकमग्ने मघवस्तु पारयानामिह नमजं सुवीर्यं॥ व
यं यजेम रातिनं सहस्तिणं वैश्वानरा वाजमग्ने तवोतिनि॥ दीदिस्वधस्वसीवानप
नोदमूना॥ अवास्या शिशुमतीरदीर्धमेवमुस्तु परिजर्जुराणः स्वाहा अग्नये वैश्व
नराय॥७॥ वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि केनुवनानामनिश्वी॥ इतो जातो विश्वमि
दं विचष्टे वैश्वानराय ततस्सर्गेण स्वाहा अग्नये वैश्वानराय॥८॥ अयमष्टमो गणः॥ इत्य
एनिर्गतोः प्रतिमंत्रं उत्तरं रातं चतुर्णां कृत्वा जयादि होमा जुहुयात्॥ नवाजया हो
नवति॥ जयादिमंत्राः कृष्णा उ होमो प्रदर्शिताः॥ यदस्मकर्मणो त्वरिचमित्येतदं

३६

ता॥॥ जयादि होमपक्षे जयादि होमानंतरं सकृदुपस्तीर्य सकृदवदाय धिरनिघाय
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृतं जुहुयात्॥ जयाय करणपक्षे प्रधान होमानं
तरं स्विष्टकृतं जुहुयादित्वापस्तंबमतं॥ बौधायनमते तु प्रधानं चतुर्होमानंतरं अ
वदानधर्मेण स्विष्टकृतमदामविश्वेदेवार्पावति स्विष्टकृदेवतावनुष्टुविराह
छंदस्कामाज्यानुवाक्यामंत्रौ पवित्रा जुहुयात् मित्रौ तु॥ हव्यग्राहमनिमातिमाह
रहोगणं एतनासुजिम्बु॥ ज्योतिष्मंतं दीद्यंतं दीद्यंतं पुरंधिमग्निं स्विष्टकृतमाहुवेम
मिति पुरोनुवाक्या अनुच्य॥ ततश्च स्विष्टकृतमग्ने अनितस्सणा हि विश्वा देव एत
ना अनिष्प॥ उतुन्नः पंथां प्रदिशति नाहि ज्योतिष्मभ्यस्य जरन्न आयुः स्वाहा अग्नये
स्विष्टकृते॥ एवं स्विष्टकृतं कृत्वा ब्रह्मवरदानां तं कर्म कुर्वीत आपस्तंबमते तु स्विष्ट
कृतं कृत्वा अनुमाजसमिधमग्ने स्वाहेत्यग्रावाधाय रुद्राय तं निचराय स्वाहेति इ

महा०
३७

ध्रुवधनीमपि कुलाष्टनूमाजसमिधममयेस्वाहेसन्नावाधायरुद्रायनैतनश्चअस्यक
र्मणः प्रायश्चित्तार्थत्वेपरिधिप्रहरणानावः॥ प्रकाशंतरत्वेतुवर्हिरंजनपरिधिप्रहरण
सः स्यावहोमांतं कर्म कृत्वा ततः प्रायश्चित्तं कृत्वा ततः सन्नावादिहोमप्रका
रोपिसमंत्रकोविश्वेभ्यो देवेभ्यः संस्नावत्तागेन इत्यादिनामयेन जयादिहोमांतरं
कृत्वा उहोमाप्रकरणे प्रदर्शितः॥ अथमतद्वयेपि ब्रह्मविसर्जनं ते कर्मणि संव
त्तपूर्वासादि कलशमादाय नैरुतादिशंगत्वा चतुष्पथ उपविश्य पादौ प्रक्षाल्या
चं म्प्राप्नुयुः उपविश्य कलशं पुरो निधाय तत्र पञ्चानिः सह कर्तव्ये तानिः सह अ
थैकस्यैव कर्तव्यं तदा स्वयमेव यजमानः कलशात्मात्मनोरूपमवेक्ष्य मातुर्विनि
संस्तकमंत्रसमुदायात्मकं सिंहमेव पुरित्यनुवाकं बोधायनाचार्यप्रणीतं कल्पस्त
त्रस्य पठेत्॥ अस्मात्तानुवाकस्य सौत्रत्वादेव न कृष्यादयः प्रदर्शिताः॥ सिंहमेव

३७

न्युव्याघ्रे मंत्ररा मयो वृके मंत्रेष्वे मे मृसिर्दन्वति मे पिपासा राजरहे मे शानायाऽश्म
निये नं द्विर्गर्दने मे रिशः॥ शयं के मे फीरश्च ह्ये मे वेपथुः क्रमे मंगरो वस्ते मेऽपसर्मा
ऽप्रियो मे मत्कक्षा व्ये मे पाप्मा सपत्ने मे निराविर्दृष्टी नौ मेऽरुद्धिः परस्वति मेऽस
मृद्धिः खड्गे मन्त्रान्तिर्गवन्त्रान्ति मे मन्त्रांधगौ रे मे व्याधि मं मृत्ते॥ मे शोका गोधायां
मे स्वेदो जरायां मे हिमः कलशकुनौ मे नीरुता कशे मे पापगंध उल्लक मे मृक मृ
शः को के मर्द्व्या मर्द्वे मे दुर्बुधिः कुलले मे मः स्यालले मे प्रव्याउष्टे मे नृनो क
त्रेप मे जम उव्या मन्त्राव्यं के शमगंधः कुमार्यां मे लंकारः सूकारे मे क्रं दधुः एराकु
नि मे स्वप्नोऽजगरे मेऽः स्वप्नो विपुति मे स्मयौ नौ लाजायां मे क्रूरशरने मे पाप्माऽ
जह्माः स्त्राषु मे नतमजा सुमेक कशो ब्राह्मे म इत्यामूदे मे स्तेयं वैश्ये मे कामं कर्म
राज्यं बंधुनि मेऽज्ञानं नैषादे मे ब्रह्महत्या कुलिंगे मे हवथु रुजले मे विलास उ

महा०

३८

प्रितिमेवमितिः किं पुरुषु मेरो दोषा विनिर्मेनेष पदस्तिनिमेकिनासः मुनिमेउरिष्टं
स्तावन्नेषु मे स्नेहो विदे हेतु मे मे धर्ममश्रुतया मेऽब्रजस्तातुं श्रितमारव्युनिमे
दंत रोगे महिकायां मे श्रुतशः मुके मे हरि मा मयूरे मे जल्य्या हृषे मे जरा वा मे मे पा
न वा दश्रु मे श्रमो ब्रह्मे मे किं लिष म हो प हि पाप न्न तर प ना रि नो न वा नः
पाप न्न सु कृत स्य लो को पाप त्वे स वि ह तो यो न प पा न ज हा ति न मु र वा ज हि मो व
मं अ न्न त्रा स्मि त्रा स्मि नि वि श ताः स हा स्ता त्तो अ म स्यो मो नो दे षि स रि ष्य ति य
मु दि ष्य स्त मु ज ही त्स नि मं त्रा य स्या म स्म दि शि दे ष्यो न व ति तां दि श मे ता न्न प उ प
सिं चे त ए ए तः दु र्मि त्रा स्त स्मै न्न यो स्मा दे षि यं च व मे षि ष्य इ ति ॥ अथा प उ स्म र्प
पा न्न म न वे ह्य मा णा य ये तं दे व य ज नं प्र वि शे त ॥ त त स्मा यी त ॥ ए वं स त्रा हं त्रि षु स
व ने षु कृ त्वां ते आ शी र्व च नं का र मि त्वा पा य से न स र्पि षा य आ श किं ब्रा ह्म णा न्नो

३८

जमिना तेनोक्त तिल हिरण्यनिदध्यात् ॥ यावद्भूतं सवनत्रये मौनी सकृद्वि
ध्याशी नियतं द्वि मश्रुतवेत् ॥ एवं कुर्वन् सर्वस्यः पापान्यः प्रमुच्यते ॥ ॥ इति श्रीम
हर्ष वाख्ये महति प्रबंधे माधारेनाम्नो मरुतात्मजस्य ॥ सकर्मरत्नौघनिधिरुत
मस्तुगस्तरंगेयमगादगादगोधः ॥ ॥ कर्मविपाकपरिनाषायां प्रासंगिकं परिसमा
प्य प्रकृतमनुसरामः ॥ अथ कर्मक्षयोपायौ कृत्वा धिविपर्ययो ॥ क्लेशसहत्वात्
त्रायेण दद्याद्वाधिकर्षितः ॥ एकां कृत्वा ह्येति ह्येति स्म श्रांशमणे व्रते ॥ गवामना
वे निष्कं वा साशीतिशत कृत्वा ॥ जपदाने पितृसूक्तं कृत्वा उगण होमकृत ॥ सर्व
पापप्रमुण्डलं यं मय्यध्याधिविपर्ययः ॥ इत्येते श्लोकाः कृत्वा उहोमात्रा ग्वारव्याताः ॥
तत्राप्यध्याधिविपर्यय इत्यनेन व्याधिप्रतिरुतिदानं वक्ष्यते इति ॥ प्रतिज्ञातं तद्विदानी
व्याधिप्रतिरुतिदानविधिस्त उपमुक्तं किंचिदाह ॥ प्रतिमादिः प्रकाराधिदेवता ॥

महा.
४०

वृत्तमाणा सौराष्ट्राक्षरमंत्रेण वा पूजयेत् ॥ एवं रोगदेवतामधिवास्य अधिदैवतं सूर्यमपि
सूर्यप्रतिमायामधिवासयेत् ॥ ततः सौराष्ट्राक्षरमंत्रेण पूजयेत् ॥ तदनंतरं रुद्रमहर्षिः ॥ अ
र्द्धरात्रे सुतो विष्टे अर्द्धरात्रे मंडपाद्विः ॥ प्राच्यां पायसमां सारिबलिं निक्षिप्य मंत्रतः ॥ वि
ष्टेर्मुत आचार्यः बलिरानमंत्रमाह ॥ आदित्यावसवोरुद्रादेर्वज्रतानि पन्नगाः ॥ व
लिना ते न दत्ते न शान्तिं कुर्वंतु सर्वा राः ॥ इति जाग्रया उपसि स्नात्वा धारयन्वा ससीनवे
निर्मले चंद्रवज्रं शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ सालंकारः सपयं ते मंडपस्याधि वेदिकां ॥
मंडपस्य सपयं त इत्यन्वयः ॥ अधि वेदिकां वेदिकायां उपरि मंडपं चतुरस्रं वा तन्म
ध्ये एदलां बुजे ॥ लिखित्वा पिष्टं चूर्णं न तत्रोपमृप्य क्रमात् ॥ तिलानां पंचचतुरै स्त्रि
जिर्जो लै स्तथा एति ॥ पले अर्द्धरात्रे मंडपात्तामपात्रं न वेत्तवे ॥ शाले मौरत्तैः पूर्णं सौ
रेणाष्टाक्षरेण तां स्नापितो पंचगव्येन वस्त्रालंकारशालिनां ॥ मंडपं चतुरस्रं वेत्सादि ॥

४०

गोमये मंडपं उलाकारं चतुष्कोणं वा उपलिं पेदे रिरामकाया एवोपरि ॥ तत्रोपमृप्य परि
क्रमात् ॥ तत्र अष्टदलां बुजे ॥ वृत्तमाणा व्यालिरकस्योपये कमित्येवं क्रमाद्
वेतीत्यर्थः ॥ पंचवाचत्वारो वा पंचचतुरो तौ त्रयो वा चत्वारो वा पंचवाचत्वारो वा अष्टौ
वेति तिलद्रोणानां संख्या ॥ अत्रा मंत्रमः ॥ उपलिं पेदे रिका प्रदे शे अष्टदलपयस्यो
परि उक्तं संख्या कास्ति जा ॥ पनीया ॥ तस्मिं स्तिलरात्रौ पलवमोनचतुष्टयेन वा घ
देतामपात्रं निक्षिपेत् ॥ तस्यात्र मत्तैः पूरयेदिति ॥ सौराष्ट्राक्षरं तां अत्र प्रति
मो च पंचगव्येन अष्टाक्षरेण प्रकारेण स्नापितो वस्त्रालंकारमुतांतां मपात्रस्योपरि
अक्षतमध्ये अष्टदलपयं लिखित्वा वृत्तमाणा प्रकारेण मध्ये विन्यस्य वृत्तमाणां कु
शी तेति ॥ शिवमानप्रनावक्रां सां प्रसिद्धं रज्जुषितां ॥ पयै रधानं हस्त उष्ट्रिः सूर्य आ
दित्यो मत्त एष्टाक्षरस्य सौरमंत्रस्य देवनागः ॥ रुषिः सूर्यो देवता गामत्री छंदः ॥ अत

महा.
४१

तरुण्यमाह॥ प्रतिमामपि विन्यस्य तत्र देवं दिवाकरं दीप्यमानं प्रजावक्रं सां प्रसिद्धं
पित॥ प्रमेदधानो हस्तान्मांसे रवक्रं दिने चने॥ दिव्या नरणा संपन्नं रक्तस्रगं धवासं
॥ सांगहेमारविंदस्य कर्त्तिकायां निषेडपं॥ मूले पूर्वादिपत्राणां शुक्रांगारबुधास्तम
॥ गुरुमंदेंडुके तं नक्षत्राणि स्मिन्नास्मिन्नाः मध्यतः पूर्वपत्राग्रे रेवसंता निविन्य
सेत॥ प्रतिमामपीसादिअपिराष्टः समुच्चये॥ अतएव रागप्रतिमां दिवाकरप्रति
मां च विन्यस्येत्यर्थः॥ सिद्धो नवति॥ सांगहेमारविंदस्येति॥ अंगानि दलानि॥ अष्टदलो
पेतसौवर्णकमलस्य कर्त्तिकायां मध्यपत्रागे निषेडपं दिवाकरं विन्यसेत्यर्थः॥ मू
ले अष्टदिनागे तमः राहुः मध्यतः पूर्वपत्राग्रे मध्यतः कर्त्तिका मध्ये पूर्वपत्राग्रे पूर्व
दलस्यां ते॥ अयमर्थः॥ सौवर्णकमलस्य पूर्वदलप्रथमपत्रागे शुक्रं स्थापयेत्॥ एवं
मात्रे मंदलादिष्वंगारकप्रजती नक्षत्राकपावक्रमेण स्थापयेत्॥ कर्त्तिका मध्ये सर्व

४१

समीपे अश्विना नरणा रुद्रिका चेति त्राणि नक्षत्राणि स्थापयेत्॥ पूर्वदलस्याग्रे रोहि
ण्यादीनि त्राणि वमुत्तरत्रापि प्रदक्षिणाकारं त्राणि नक्षत्राणि विन्यसेदिति॥ तातः
किमित्याह॥ यथास्वनाममंत्रेण गंधधुप्याहतादिभिः सर्वोपचारैश्चात्मचरित्तीरा
हारं निवेदयेत्॥ नाममंत्रेणैति॥ सर्वज्ञात्तत्परात्तरेण सौरमंत्रेण व्याधिप्रतिमा
माः शुक्रादिमहाणामश्विन्यादि नक्षत्राणां च चतुर्थ्यं तेन नमो मुक्ते न तत्र देव
तानाममंत्रेण चतुर्त्विजः सहित आचार्यः तत्रैव तिलराशि समीपे वे
दिकायां पूर्वादिशि धाम्यराशौ वक्ष्यमाणगुणे पेतान् पंचकलशान् स्थापयेदित्या
ह॥ तत्रैव सहितो विप्रैश्चतुर्त्विजैर्हितान्नवान्॥ निर्व्रणं नवजीरनैर्मुक्तांश्चामी
करेण च॥ अश्वस्याना ऊजस्याना दन्ती कान्ती र्थसंगमात्॥ राजद्वाराच्च राकलैर्म
निकानां सचंदनैः॥ मन्त्रिकानां राकलैः खंडैरित्यर्थः॥ अश्वस्यानादिभ्यः आहूतै

महा.
४२

मन्त्रिकानां शकलैश्चंदनसहितैर्मुक्तानीसन्धयः॥ रोचना गुणान्मोचपुष्पतीर्थान्
परितान्॥ पञ्चवालेन तसुखान्मेतव स्नोतावेष्टितान्॥ पञ्चानिषेक कलशान्धान्य
रात्रौ विनित्येत्॥ ततः किं कुर्मादिसाह॥ आपो हि एदिनिर्मत्रैर्हिरण्येस्मादिनिस्त्रि
तिः पवमानानुवाकेन शान्द्रानुवाकतः॥ शान्द्रावातानुवाकेन घोषमेच्छातिवाचनं॥
आपो हि एतिरचस्मिंधुदीपकृषिः॥ आपो देवतागमत्रीहं॥ शान्तिपाठे निमोगः॥
आपो हि एममो नुवस्तानकृर्द्धातन॥ महेरण्यचत्तसे॥ १॥ मोवः शिवतमोरस
स्तस्य जाजमतेहनः॥ उरातीरिवमातरः॥ २॥ तस्मात्तरंगमामवोमस्मत्तमामजि
न्यय॥ आपोजनमयाचनः॥ हिरण्यवर्णा इतिरचस्मत्तमि कांडांतः पातित्वेनाभिरु
षिः॥ आपो देवतात्रिष्टुष्टं॥ शान्तिपाठे विनियोगः॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका
मासुजातः कश्यपोमास्विः॥ अग्निमागर्जंरधिरेविरूपास्तान् आपः शंसोनात्त

४२

वंतु॥ १॥ मासां राजावरुणेयानिमध्ये सन्त्यन्ते अग्रपंजनानां॥ मधुश्रुतः शुचमोया
पावकाः स्ता आप शंसोनात्तवंतु॥ २॥ मासां देवादि विह्वलंति नक्षत्रांश्च तस्मिन्नेव
धानवंति॥ याः एधि वीपमसो न्वेति शुक्रास्तान् आपः शंसोनात्तवंतु॥ ३॥ पवमानः
सुवर्जनश्च ममनुवाको गणहोमप्रकरणे प्रदर्शितः॥ शान्द्रानुवाकेनेत्यनेना
स्मत्तायनशरवापरिपरितमोषशान्तिरुपलसते॥ अत्र च वेदक्रमेण प्रथमत इयं
शान्तिः पठनीया पश्चात्प्राजुषी शान्तिः॥ अथाशुलायनघोषशान्ते रार्थाद्यनिधीयते॥
आनो न देति दशर्चं सूक्तं॥ गौतमेन राहूगणेन दष्टं वैश्वदेवं आद्याः पंचसप्तमी च
जगत्पः षष्ठी विराट् स्यानाशेषस्त्रिष्टु नः॥ स्वस्ति नो मिमातामिति पंच चैवाग्र आत्रे
येण स्वस्यात्रे येण दष्टो वैश्वदेव्यतिस्त्रिष्टु नो दे॥ नुष्टु नौ शान्द्रानुवाकं पंच दश
र्चं सूक्तं वशिष्टार्चं वैश्वदेवं त्रैष्टु नं रत्नो हणमिति पंच विंशर्चं सूक्तं मागिरसेन पापु

महा.
४३

नादएमायेयं त्रैष्टुतचतुरनुष्टुबंतमाशुः शिशान इति त्रयोदश चं सूक्तं मैत्रेणा प्रतिरथेन
दएमैत्रैस्त्रिष्टुतचतुष्टुवाहं स्यात्माशुष्टुष्टुमाकृती॥ मुचामित्वेति पंचचं सूक्तं प्राजा
पसेनमहमनाशनेन दएमैत्रैष्टुतमं त्यानुष्टुष्टु॥ अमृष्टुवाजिनमिति त्रचं सूक्तं मरि
ष्टनेमिताह्येतादएताह्ये त्रैष्टुतसर्वेषामेतेषां शंतिपावे विनियोगः॥ एवमाद्यादि वि
दित्वा शंतिपावे देवंपरं नृजइमम्रते॥॥ अथ योषशंतिवर्गः॥ आनो नशः क्रतवो य
तु विश्वरक्षा सो अथा शितास उद्भिदः देवानो मया सदमिद्धं अमन्नमा सुवोरक्षितारो
दिवेदिवे॥१॥ देवानां नशः सुमतिर्कृज्मता देवानां शतिरजिनो निवर्तताम्॥ देवानां स
त्यमुषसे दिमावयं देवानां आशुः प्रतिरंतु जीवसे॥२॥ तान् सर्वमा॥ निविदाहमहेवमं
नगं मित्रमदिति दक्षि मस्त्रिधं॥ अर्ममतां वरुण॥ सोममश्विना सरस्वतानः सुनगा
ममस्करत॥३॥ तन्नो वानो ममोनुवातु नेपजंतमाता एषिवा तत्पिता योः॥ तद्वावा

४३

सोमसुतो ममोनुवस्तदश्विना अणु ते धिष्म्य युवं॥४॥ तमीशानं जगतस्पृष्टस्यति धि
मंजिन्वमसेरुमहेवमं॥ पूषानो मया वेदसामसदधेरक्षिता पापुरदधः स्वस्तये॥५॥
स्वस्तिन इंद्रो हृद अवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः॥ स्वस्तिनस्ताह्ये अरिष्टनेमिः स्व
स्तिनो ह हस्यति रंधातु॥६॥ एष दध्वा मरुतः एभिमातरः शुनं यावानो विदधे शुजगम
यः॥ अग्निजिकामनवः सरचक्षसो विश्वे नो देवा अवासागमन्निह॥७॥ नद्रं कर्त्तुं निः
अणुमाम देवानं प्रपेमाक्ष निर्यत्रा जत्राः स्थिरै रंगैस्तुष्टुवाः सस्तत्तु निर्वशेम
दि देवमराशुः॥८॥ शतमिन्नुशरदो अति देवा यत्रानश्वा जरसंतनूना॥ पुत्रा सो
मत्र पितरो जवन्ति मानो मया शरिषता युगं तो॥९॥ अदिति यौरंत रित्तमदिति मा
ता सपिता सपुत्रः॥ विश्वे देवा अदितिः पंचजना अदितिर्कृनित्वे॥ इदमेकं सूक्तं॥
॥ स्वस्तिनो मिमीतामश्विना नग स्वस्ति देव्यदिति रनर्वणः॥ स्वस्ति पूषा असुरो रधा

महा०
४४

तुनः स्वस्ति यावा एषि वी सुवे तुना ॥१॥ स्वस्तये वा सुमुप ब्रवाम है सो मं स्वस्ति नुवनस्य
मस्मतिः ॥ इह स्पति सर्वगतं स्वस्तये स्वस्त्यम आदित्या सो न वं तुनः ॥२॥ विष्णवे देवानो
अथा स्वस्तये वैष्णानरो वसुरग्निः स्वस्तये देवा अवच नवः स्वस्तये स्वस्ति नो अदिते
रुधि ॥४॥ स्वस्ति पंध्या मनुचरे मस्य चंद्रमसा विव ॥ पुनर्दत्ता प्रता जानता संग मेम
हि ॥५॥ इत्येको वर्गः ॥ अत्र परिशिष्टं स्मरु गद्यमामनंति ॥ तद्यथा ॥ स्वस्त्यमनं ता ह्य
मरिष्टने मिं मुहूतं वामसं देवानो ॥ असुरघ्निं सखं समस्तु ह्यशो नावमिवा
रुहे म ॥१॥ अहो मुच मागिर संग ये च स्वस्मा त्रे मं मनसा च ता ह्यं प्रमत्तपाणिः शरणं
प्रपद्ये स्वस्ति संवाधे न मं नो अस्तु ॥२॥ इति परिशिष्टं स्मरु गद्यमं ॥ ३ ॥ शन्न इन्द्रा ग्री
नवतामवो निः शन्न इन्द्रा वरुणा रात हव्या ॥ शमिंद्रा सोमा सुविता यशो ॥ शन्न इन्द्रा
रुषणा वाजसा नौ ॥१॥ शन्नो नगः सुमनः शं सो अस्तु शन्नः पुरंधिः शमु संतु रायः ॥२॥

४४

नः स तस्य सुममस्म शंसः शन्नो अयमा पुरुजातो अस्तु ॥३॥ शन्नो धाता ताशु धर्ता
नो अस्तु शन्न उरुची नवतु स्वधानिः शंरो रसी हृता शन्नो अग्निः शन्नो देवानां सुहृदा
निसंतु ॥४॥ शन्नो अग्निर्ज्योतिरना को अस्तु शमादित्ये निर्वरुणः सुरांसः ॥ शन्नो रुद्रो
रुद्रे निर्जलाशः शंतस्त्वष्टा गानि रिहृणोतु ॥ शन्नो मित्रावरुणा वश्विनाशं ॥ शन्नः
सुरुतानि संतु शन्न इषिरो अग्नि वातु वातः ॥४॥ शन्नो यावा एषि वी पूर्व हूतौ शमं तरि
त्तदशये नो अस्तु ॥ शन्न धुंषधी वनिना नवंतु शन्नो रजसस्पतिरस्तु जिह्मः ॥५॥ शन्न
इन्द्रो वसु निरं वो अस्तु शमादित्ये निर्वरुणः सुरांसः ॥ शन्नो रुद्रो रुद्रे निर्जलाशः शन्नः
स्त्वष्टा गानि रिहृणोतु ॥६॥ शन्नः सोमो नवतु ब्रह्म शन्नः शन्नो ग्रावाणः शमु संतु म
ताः ॥ शन्नः स्वरुणो मितमो नवंतु शन्नः प्रस्थाः शं वसु वेदि ॥७॥ शन्नः सूर्य उरुच ता उदे
तु शन्न अतस्तः प्रदिशो नवंतु ॥ शन्नः पर्वता रुवमो नवंतु शन्नः सिंधवः शमु संत्वा ॥८॥

महो
४५

शन्नो अदितिर्नवतुर्नतेतिः शन्नो नवतुमरुतः स्वर्काः ॥ शन्नो विष्णुः शमुपपातो अस्तु शन्नो
नविन्नो वस्तुवा मुः ॥ १० ॥ शन्नो देवः सविता जामाताः शन्नो नवतुमरुतः सविता ॥ शन्नः
पुर्जनो न ॥ वतुप्रजाप्यः शन्नो नवतुमरुतः सविता ॥ १० ॥ शन्नो देवा नवतुमरुतः सविता
ती सहधी निरस्तु ॥ शमनिषावः शमुरातिषावः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अथाः ॥ ११ ॥
॥ शन्नः सत्यस्य पतये नवतुमरुतः सविता ॥ समुद्रो तुगावः ॥ शन्नो रुद्रवसु रुतः सुह
स्ताः शन्नो नवतुपितरो हवेषु ॥ १२ ॥ शन्नो अजरा कपा देवा अस्तु शन्नो हिबुधः शंसु
३ ॥ शन्नो अपा नपान्ये रुद्रस्तु शन्नः एभिर्नवतुदेवगोपा ॥ आदित्यारुद्रावसवो नुमते द
ब्रह्मक्रियमाणं नवीयः ॥ शन्नो नवतुमरुतः सविता ॥ पार्थिवा सो गोजाता उत मेयस्तिमासः ॥ १४ ॥
ये देवा नो यस्तिमा यस्तिमो मनो यजन्ता अमृता रुतज्ञाः ॥ ते नो रासेना सु रुगममय
ममपातस्वस्तिनिः सरान ॥ १५ ॥ इदमपरं सूक्तं ॥ ॥ रक्षो हणं वाजिघृमि मित्रं प्रथिष

४५

सुपमामिशर्म ॥ शिशा नो अग्निः क्रतुनिः समिदस नो दिवा सरिष स्या तु नक्तं ॥ १ ॥ अ
या दंष्ट्रा अर्चिषा या तु धाना तु पस्तरा जात वेदः समिधः ॥ आजि कयां तरे देवान् नत
स्वक्रव्या रौ विहृत्सपि धस्वा सन् ॥ २ ॥ उते जेया विनु पधे हि देष्टा हिंस्तः शिशा नो व
रं परं च ॥ उता तरिस्ते परि धे हि राज न जनेः संधे सिस्ते निमा तु धाना त ॥ ३ ॥ यत्तै रि
पः सन्न समा नो अग्ने वाच शत्यं अशनि निदिहानः ॥ तानि विष्णु हृदये या तु धाना
अती चो वा रुन्माति जं धेयां ॥ ४ ॥ अग्ने त्वचं या तु धान स्पति धि हिं स्ता शनिर्हरसा हं
त्वे नं प्रपवाणि ॥ जात वेदः अण हि क्रव्या क्रविस्त्वुर्वि विनो तु ह क्तं ॥ ५ ॥ यत्तै रा नी प
त्रप सिजा त वेद स्ति एत मग्र उत वाच रं तं ॥ यद्वा तरि स्ते पथि निः पतं तं मस्ता विध्वं
वा शिशा न ॥ ६ ॥ उता त धं स्पणु हि मा त वेद आ लेना नाद षि निर्या तु धाना त ॥ अग्ने
पूर्वो निज दिशे शुचान आमादः स्वि कास्त म दं ले नीः ॥ ७ ॥ इह प्रबूहि यतमः सो

महा०
४६

अथैवोमातुधानोपरदंरुणेति। तमारजस्वसमिधायविष्टनचक्षुसश्चक्षुषेरंधयैने॥५॥
तीक्ष्णोनाथेचक्षुषारक्षयज्ञप्राचंवसुन्यः प्राणयेप्रचेतः॥ हिंसांरक्षांस्मजिशोभुचान
मत्वादत्तमातुधानाः नचक्षुः॥६॥ नचक्षुःरक्षः परिपश्यविष्टवस्पर्त्रीणिप्रतिप्रणी
सुप्रातस्यामेष्टाहंरसागलाहित्रेधामूलंमातुधानस्यहृश्च॥१०॥ त्रिमातुधानः प्र
सितिंनएतत्त्वयोअथैवनेनहंतितमर्चिषास्फूर्जंजातवेदः समक्षमेनेरणतेनि
वृद्धिं॥११॥ तदथैवचक्षुप्रतिधेहिरक्षेफारुजयंतेनपरपसियातुधानं॥ अथर्वव
ज्योतिषादैव्येनसत्यंधूर्वतमचित्तमोषा॥१२॥ परमेमयमिषुनारापातोमदाचक्षु
संजनयंतरेफाः॥ मन्योमनसः शरव्याजामतेमातयाविध्यहृदयेमातुधानान्॥१३॥
पराश्रणीहितपसायातुधानान्यराग्रेरक्षोहरसाश्रणीहिपरासुनपोअनिशोभुचा
नः॥१४॥ पराश्रदेवावृजिनंश्रणंनुप्रत्यगेनंरापयायंतुरक्षाः॥ वाचास्तेनंशरवृ

४६

छंतुमर्मविश्वस्यैतुप्रसितिंमातुधानः॥१५॥ यः पौरुषमेतत्क्रविषासमंक्रियोअख्येन
पशुनामातुधानः॥ योअघ्यामानरतिक्षीरमथैतेषांश्रीर्षाणिहरसापिहृश्चः॥१६॥
संवत्सरीणांरयउस्त्रियामास्तस्यमाश्रीयातुधानोनचक्षुः॥ श्रीमूषममेतमस्तिहृ
क्षांतंप्रसंचमर्चिषाविध्यमर्मन॥१७॥ विषगवांमातुधानापिबंधावृक्ष्यतामदितमेडुरे
वापरैनांदेवः सविताहरातुपराजागमौषधीनांजमती॥१८॥ सनादथैमणसियातुधाना
नत्वारक्षासिहतनासुजिषुः॥ अनुदहसहंतंरांक्रव्यासोमातेहेत्यामुहृतदैव्ययोः॥
॥१९॥ त्वजोअथैअधराडुदक्तांतपश्चाडुतरक्षापुरस्तात्॥ प्रतितैतेअजरासस्तपि
राअथरांशोअवतादहंतु॥ पश्चात्पुरस्तादधराडुदक्तात्कविः काव्येनपरिपाहि
राजन॥ सखेसखायमजरोजरिमोअथैमर्त्तमर्त्तस्त्वंनः॥२१॥ परित्वाथैपुरंवयं
विप्रंप्रहस्यधामहि॥ धृषवर्त्तंदिवेदिवेहंतारंनंगुरावतां॥२२॥ विषेणचंगुरावतःप्र

महा०

तिष्मरत्तसोदह॥ अनेतिमेनें शोचिषातपुरगानिर्हृदिनिः॥२३॥ प्रत्येमेमिषुनादह
मातुधानाकिनादिना॥ संत्वात्रिशामिजागहादुंविप्रमंत्तनिः॥२४॥ प्रत्यमेहरसाह
मृणां हि विप्रतः प्रतिमातुधानस्यरत्तसोबलेविजवीर्यं॥२५॥ एतदंतमपरसूक्त
॥ आशुः शिशानो हृषणेन नीमो घनाघनः क्षोत्राश्वर्षणा नो॥ संक्रंदनो निमिषरा
कवीरः शतं सेना अजयस्माकमिंद्र॥१॥ संक्रंदनेनामिषेण जिह्मुना मुक्ता रेणु
श्रवणेन धृष्टुना॥ तदिंद्रेण जयतस्सहसुधोनर इषुहस्तेन वृक्षा॥२॥ स इषुहसैः
सनिषंगिनिर्वृशसः स एषा समुध इंद्रो गणेन संसरति क्रोमपावाकुशार्धुग्रध
वा प्रतिहितानिरस्ता॥३॥ इह स्पते परिशयारथेन रत्तो हामित्रो अपवाधमानः॥ प्र
जेजसेनाः प्रमणो युधाजयं तस्माकमेव वितारयाना॥४॥ बलवितामस्य विरः प्र
वीरः सह स्वात्वाजी सह मानउग्रः॥ अजिबीरो अजिसत्वा सहोजा जे नमिंद्रयमा

४९

तिष्ठ गोवित॥५॥ गोत्रनिदं गोविदं वज्रबाहुं जयंतमस्य प्रमणं तमोजसा॥ इमं सजा
ता अनुवीरयध्वमिंद्रं॥ सखायो अनु संरत्तध्वं॥६॥ अजिगेत्राणि सहसा गहमा नोद
यो वीरः शतममुरिंद्रः॥ रिंद्र इष्यवनः एतनापा उमुधोऽस्माकं सेना अवतु प्रयत्नु॥
॥७॥ इंद्र आसात्रेता हस्पतिर्दक्षिणमृतः पुरातु सोमः॥ देवसेना नाम निजं जतीनां ज
यंतीनां मरुतो मंत्वयं॥८॥ इंद्र स्पृष्टो वरुणस्य रात आदित्यानां मरुतो शर्द्ध उग्रं॥ म
हामनसां तुवन चवानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात्॥९॥ उद्वर्षममघवन्नामुधानु
स्सत्त्वनां मामकां नामनां सि॥ उहन्नहन्वाजिनो वाजिनो मुद्रयानो मुद्रयानो जयतां मंतु
घाषाः॥१०॥ अस्माकमिंद्रः समतेषु ध्वजेषु स्माकं या इषवस्ताजयंतु॥ अस्माकं वी
रा उन्नतैरेन वंत्वस्मा॥११॥ उदेवा अवता हवेषु॥१२॥ अमी पाचितं प्रति लोचयेती ग
हाणां न्यघे परे हि॥ अजिमेहि निर्दह रुक्षु रोकै रंधेना मित्रास्तमसा सचेता॥१३॥ प्रे

महा०
४८

ताजयतानरइंद्रोवः शर्मयच्छतु॥ उग्रावः संतुबाहवो नाधप्यायथासय॥ १३॥ एतदंतम
न्यतसूक्तं॥ ॥ मुंचामित्वा हविषाजीवनायकमज्ञातमह्माउतराजयह्मात॥ आहिजं ग्राह
यदिवैतदेनेतस्या इंद्राया प्रमुमुक्तमेने॥ १॥ यदितिता मुर्मदिवापरेतोमदिमस्योरंतकं
नीताव॥ तमाहरामिनिर्कृतेरुपस्यादस्यार्थमेनेरातरासय॥ २॥ सहस्राहोराशत
रादेनरातामुषाहविषाहार्थमेने॥ रातंयथेमंशरदेनयातीद्रोविष्यस्युदित
स्यपारं॥ ३॥ रातंजीवः शरदोवर्द्धमानः रातंहेमंताछतमुवसंतात॥ रातमिंद्रायास
विताहहस्यतिः रातामुषाहविषेमंपुनर्दुः॥ ४॥ आहार्षत्वाविदेत्वापुनरागाः पुनर्नवः
॥ सर्वान्सर्वंतचक्षुः सर्वमामुष्मतेविदं॥ ५॥ इदमन्यसूक्तं॥ ॥ नमःपुवाजिनं देवजते
सहवानंतरुतारयानां॥ आरिएतेमिपतनाजमाशुस्वस्तयेताह्यमिहाडवेम॥ १॥
इंद्रस्यवरातिमाजोऊवानाः स्वस्तयेनावमिवारुहेम॥ उवीनएष्यावकुलेगंजारेमावी

४८

मेतौमापरेतौरिषाम॥ २॥ सयः श्रियः शवसापंचकृष्टीः सूर्यइज्योतिषामस्ततान॥ स
हस्रसाः रातसाअस्वरंहिन्नस्मावरंतेमुवतिर्नशर्मो॥ ३॥ एतदेकंसूक्तं॥ अत्रसंहि
तावसाननागस्यंरुद्रयंपरिश्रिष्टं पवित्वानमोब्रह्मण इत्यादिकंपवंति॥ ॥ तद्यथा॥ ॥
तच्छयोराहणीमहेगानुमज्ञागंतुमज्ञपतयेदैवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्तिमानुषेभ्यः॥ उर्ध्वंजि
गातुनेषजंशान्नोअस्तुदिपरेशंचतुष्पदे॥ नमोब्रह्मणेनमोस्वयमेनमः एषिष्येनमर्तु
षधीभ्यः॥ नमोवाचोनमोवाचस्यतयेनमोविष्मवेमहतेकरोमात्येतन्निःपवेत्॥ नद्रंनोअ
पिवातयमनः शंतिः शंतिः॥ ॥ इत्याश्रुतायनीयघोषशंति॥ ॥ अप्यत्रैन्निरायाणांघो
षशंतिः॥ ॥ तत्रशंनोवातः पवतामित्यस्मानुवाकस्यसोमकांउंतः पातित्वातसोमक
षिः॥ वातादयोर्लिङ्गोक्रादेवताः॥ आद्याषट्पराजगतादितीगामत्री॥ इडामीवास्वग्री
तिप्रतिष्ठासीतिचक्षेमनुषी॥ आवातवाहीतिदेअनुष्टुभौ॥ मरहोवाततइतिपंचरायं

महा०
४८

क्तिः वातआवाविति देगायत्रौ न प्रपद्य इति अंतरिक्षं म इति प्राणं पो नाविति च त्रीणि यजं
षि॥ युत्तिरक्त निरिति त्रिष्टुप्॥ कयानश्चित्र इति तिस्रो गायत्र्यः॥ वयः सुपर्णा पो नाविति
च त्रीणि यजंषि॥ युत्तिरिति त्रिष्टुप्॥ कयानश्चित्र इति तिस्रो गायत्र्यः॥ वयः सुपर्णा इ
ति त्रिष्टुप्॥ शन्नो देवाति देगायत्रौ॥ सुमित्रियान इति दुर्मित्रिया इति च दे यजुषी आपो हि छेति
तिस्रो गायत्र्यः॥ एषि वीरं तेति अंतरिक्षं तमिति योः शान्ति एषि वीरं तिरिति ते या हं
शं नैति राह श्री श्वेति च यजुषी उदायुषे सनुष्टुप्॥ तच्च हुरि सा कृतिः॥ यउदगादि
ति पंक्ति श्वनुः ष्यदाः॥ ब्रह्मणश्चैतन्य सीतियजु रादिका॥ मामदे दोधीति राक पदा गाय
त्री मे धाम नीषेति यजुः॥ आनिगी निरित्यनुष्टुप्॥ ब्रह्म प्रावादि ष्ये यजुः॥ शान्ति पावे विनि
योगः॥ ॥ अयं शं सनुवाकः॥ ॥ शन्नो वातः पवतां मातरिष्वा शन्नस्तपनु सूर्यः॥ अह
निशं नवंतुनः शः॥ रात्रीः प्रतिधीयतां शमु खानो युष्ठु रा मादित्य उदेतुनः॥ १॥ शिवानः शं

४८

तमानव सुमदी कासरस्वति॥ माने व्योम संदशि॥ २॥ इंद्राये वास्व सिवास्तु मघास्तुम
तो नू यास्म सा वा सो छिस्म स वास्तु स नू या यो स्मा देषि यं च वयं द्विष्मः॥ ३॥ प्रतिष्ठा
प्रतिष्ठा वं नो नू यास्म प्रतिष्ठा याः छिस्म स्य॥ प्रतिष्ठः स नू या यो स्मा देषि यं च वयं द्विष्म
ः॥ ४॥ आवातवाहि नैष जं विवातवाहियद्रमः॥ त्वं हि विश्व नैष जो देवानां हत शी य
से॥ ५॥ द्वाविमौ वातौ वात आसिंधो रापरावतः॥ उहं मे अ न्य आवा तु परा वा न्यो वा तु
यद्रमः॥ ६॥ यदा हो वात ते गहेः म तस्य मिधि र्हितः॥ ततो नो दे हि जी व से ततो न्ये धे
हि नैष जं॥ ततो नो म ह आ व ह॥ ७॥ वात आवा तु नैष जं शं नू र्म यो नु नो ह दे॥ प्रण आ
मुषिता रिषत्॥ ८॥ इंद्र स्य ग हो सितं त्वा प्रपद्ये सत्कः सखः सह य न्ये अस्तिते न॥ नू
प्रपद्ये तु वः प्रपद्ये सु वः प्रपद्ये नू तु वः सु वः प्रपद्ये वा युं प्रपद्ये ना त्ता न्दे व तां प्रपद्ये
स्मान मा खणं प्रपद्ये प्रजापते त्म को ब्र शं प्रपद्ये तु प्रपद्ये॥ १०॥ अंतरिक्षं म उर्मंतरं

महा०
५०

बृहद्वनमः॥पर्वताश्चमामावाताःस्वस्थास्वस्तिमांतमास्वस्थास्वस्तिमानसानि॥११॥प्राणा
प्राणौमत्स्योर्मपतप्राणाप्राणौमामाहसिष्टंमयिमेधांमयिप्रजांमय्यमिस्तेजो॥१२॥सुनिरक्तुनिःपरिपातमस्मानरिष्टेनि
यिमेधांमयिप्रजांमयिस्तूयोन्नाजोदधातु॥१३॥सुनिरक्तुनिःपरिपातमस्मानरिष्टेनि
रश्मिनासौजगेनिः॥तन्नोमित्रोवरुणोमामहेतामदितिःसिंधुः॥१४॥एषिवीउतय्योः॥१५॥
कमानश्चित्रानुवहतीसदावृधःसखाकमाश्चिष्टयावता॥१६॥कस्त्वासत्यो
महानांमहिषोमन्त्रदंधसः॥१७॥वयःसुपर्णाउपसेदुरिद्रिप्रिममे॥१८॥धारुषमोनाधमा
रिद्रिणां॥१९॥शतंनवास्तुतमे॥२०॥वयःसुपर्णाउपसेदुरिद्रिप्रिममे॥२१॥धारुषमोनाधमा
नाः॥२२॥अपध्वांतमूर्णहिमूर्द्धिचक्षुर्मुमुग्धस्मान्निधमेववधातु॥२३॥शन्नोदेवीर
क्षिष्टमन्त्रापोनवंतुपीतमे॥२४॥शन्नोदेवीरक्षिष्टमन्त्रापोनवंतुपीतमे॥२५॥
नां॥२६॥अपोयाचामिनेषजं॥२७॥सुमित्रानस्तुमित्रापुषधमःसंतु॥२८॥दुर्मित्रास्तस्मै

५०

ऋमासंयोस्तां देष्टियेचवयंदिष्म॥२९॥आपोहिष्टामयोनुवस्तानउर्जेदधातन॥म
हेरणमचक्षसे॥३०॥योवःशिवतमोरसस्तस्यजाजयतेहनः॥३१॥उशतीरिवमातर॥३२॥
तस्मात्तरंगमामवोयस्यस्तयायजिन्वथ॥३३॥आपोजनयथाचनः॥३४॥एषिवीशंतासा
ग्निनाशंतासामेशंतानुवंशमयतु॥३५॥अतरिदंशंतांततवामुनाशंतातमेशंतांतु
चेशमयतु॥३६॥द्यौःसातासादितेनशंतामुचंशमयतु॥३७॥एषिवीशंतिरंतरित्त
शान्तियौःशंतिरवांतरःदिशःशंतिरग्निःशंतिर्वायुःशंतिरादित्यःशंतिश्चंद्रमाःश
तित्वाणिशंतिरापःशंतिरोषधमःशंतिवनस्पतयशंतिर्गौःशंतिरजाशंतिरश्म
ःशंतिःपुरुषःशंतिर्ब्रह्मशंतिर्ब्रह्मसिन्धुःशंतिश्चंद्रमाःशंतिर्मेऽस्तुशंतिः
॥३८॥तयाहंशंतासर्वशंतामय्यदिषदेचतुष्पदेवकरोमिशंतासर्वशंतामय्य
तिशंतिर्मेऽस्तुशंतिः॥३९॥एहम्रीश्वरक्रीश्वरधतिश्वतपोमेधाप्रतिष्ठाप्रधासं

महा०
५१

धर्मश्चैतानिमोक्षिणमनुत्तिष्ठन्नुमांश्चिन्नाश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा अधासत्यं ध
र्मश्चैतानि मामाहा सिधुः ॥ ३० ॥ उदा मुषां स्वायुषो रोषधीनां रसेनोत्पन्नं न्यस्य मुषेणो
दस्याममतां अनु ॥ ३१ ॥ तच्च सुदेवहितं पुरस्तात्तु कमुच्चरत् पश्ये मशरदः शतजीवे
मशरदः शतं प्रणयामशरदः शतं प्रज्ज्वामशरदः शतमहीनाः स्यामशरदः शतं ज्यो
क्त्स्मयंद्रे ॥ यउ दगन्महतोर्त्वादिना जमानः सरिरस्य मध्यासमावृषतो रोहिता
तः सूर्यो विपश्चननसा पुनातु ॥ ३२ ॥ ब्रह्मणश्चोत्पन्नसि ब्रह्मण आसीत्सो ब्रह्मण आ
वनमसिधारिते मंथयित्री ब्रह्मण महाधो धिस्तसत् ॥ ३४ ॥ मेधा मनीषेमा विंशतां स
माचीकृतस्य नवस्यावरुधे सर्वमायुरमाणि ॥ ३५ ॥ आनिगीर्जिर्मदतो न जनमाप्या
यमहरिवोवर्द्धमानः ॥ महास्तेरन्मो महिगोत्रारुजा सिन्धुपि एनाजो अधने स्याम ॥
३६ ॥ ब्रह्मप्रवादिष्मत्तन्मोमाहासीत् ॥ ३७ ॥ उंशान्तिः शान्तिः ॥ ॥ इति तैरीयघोषशं

५२

तिः ॥ ॥ अथ प्रासंगिकं परिसमाप्य प्रकृतममनुसरामः ॥ पंचानिषेककलशान्ध
न्यशत्रौ विनिक्षिपेत् ॥ आपो हिष्णादिर्निमंत्रैर्हिरण्येस्मादिनिस्त्रिभिः ॥ पवमानानु
वाके न शान्तिं प्राप्नुवाकतः ॥ शान्तिवातानुवाके न शान्तिं प्राप्नुवाकतः ॥ शान्तिवातानु
वाके न घोषमेच्छांति वाके च न मित्रकर्मधुना तदनंतरं रुतमाह विधायकत्वे ब्रह्माणं च
तुरो ब्राह्मणं न जपेत् ॥ अनुतेनामितैर्वा रे र्द्धे न चरणे न वा ॥ देवतालिंगमंत्राणां एतातै
ः परिचारिते ॥ आग्नेय्यादिशिरा कुंडे वा स्पृष्टिले वा कृता शानं ॥ स्यापयित्वा स्वर्गसोक्तमु
क्ता कंसमिधाहविः ॥ स संपाद्य ततः पात्रा मवसिन्ध्या निघार्य च चरुं तिलं च सर्वं हा
तं मूलत्रमुदाहरन् ॥ वारान्सहस्रं वा एतमष्टाविंशतिमेव वा ॥ कृत्वा पूर्णं कुंती चा
ने प्रणत्ता मोक्षमाचरेत् विधायकत्वे ब्रह्माणं मित्रादिविधायकत्वे ब्राह्मणं एतातया दे
वतालिंगमंत्राणां जपेच्च तुरो ब्राह्मणं नृवंश्च न्वयः ॥ विधायकत्वमुपदष्टत्वं ॥ ब्रह्मासु

महा०
५२

पञ्चषाजविति॥ ब्रह्मवरानकेवने॥ ब्रह्ममाणहोमकर्मायं अपितु विशिष्टसकलकर्मा
यंमपि देवतालिङ्गमंत्राणामिति वक्तुं वचनामंत्रवक्तुत्वमवगम्यते॥ मूलमंत्रश्च घृणिः
सूर्यइत्येक एव दर्शितः॥ तस्मादयमभिप्रायः॥ रोगप्रतिमादाने सर्वत्र सूर्यावाधिदेव
ता॥ व्याधिनां निवृत्त्यात्॥ अतश्च जलरोगादिषु वरुणादयो देवता न वंतीति तदभिप्राये
ण मंत्राणामिति वक्तुं॥ किंच राकस्मिन्नपि कर्मणि आतंकसूर्यादिग्रहनक्षत्राणां पूज
त्वात्तदभिप्रायेण मंत्राणामिति वक्तुं वचनं॥ अतएव मूलमंत्रजपे च तुरो ब्राह्मणान्
हृणात्तदंतरमंत्रजपे वैकमेकं यथा संज्ञं वा तत्र जप संख्यामाह॥ अमुतेनामितैरित्या
दिना॥ अमुतेन वारैः अमुताह तेत्यर्थः॥ अमितैर्वा वारैः॥ अमुताधिकैर्वेत्यर्थः॥ अधे
न अमुताह न॥ चरणेन अमुतपादेन॥ इमं च संख्याप्रधानमंत्रजपे सूर्यव्यतिरिक्ते
रग्रहानक्षत्रमंत्रजपे तु राक्षसतुसारेण प्रधानमंत्रजपसंख्यातो नूनसंख्याकल्पा

५२

॥ तैः परिचारित इति॥ तैराचार्यब्रह्मप्रजतिनिः॥ कुंडे वा॥ स्थंडिले वा परिचारिते परि
कल्पिते तत्र कुताशनं स्यापयित्वेत्यन्वयः॥ अर्कसमिधो हविः तसं पाद्येति तस्मिन् हवे
मे अर्कसमिधो न वंति हविर्ववति॥ हविर्नामा ज्यं च रुश्च॥ तसं पाद्यं आज्यस्य संपाद
ने स्वर्गस्योक्तप्रकारेण संस्कारः च रोसुमा देवता यष्टव्या तसं वधित्वेन च तुरो मुष्टा
निर्वपतीत्यादिविधिनानिरूप्य अपरं॥ संपादनं॥ ततः पात्रा मवसि च्यानि धार्य ततः
पाकानंतरं पात्रां च रुस्याल्यो अवसिंच्य अनि धार्य तदनंतरं च रुमुत्तरत उवा स्य अ
नि धार्य च प्रत्यनि धार्य समिधो कुत्वा आज्यं च कुत्वा ततश्च रुं तिलांश्च जुहुयात्॥ सा
हंतमूलमंत्रमुदाहरत्॥ मूलमंत्रः व्यावाद्यादिव्याधिप्रतिमा देवता न तवा यु चरुणा
दि देवता प्रकाराको मंत्रः॥ आरोग्यनास्करादि ह्ये धनमि ह्ये दिति वचनादधि देवता
रूपसूर्यप्रकारकः॥ प्रागनिहितो घृणिः सूर्यइत्यष्टाहरमंत्रोपि मूलमंत्रः॥ होम

महा०
५३

संख्यामाह॥ वर्तमानसहस्रं चाष्टशतमष्टविंशतिमेव चेति॥ अत्र प्रधानहोमो व्याधिप्र
तिमादेवतोदेन होमः सूर्योदेन होमश्च॥ अतः सूर्यव्यतिरिक्तग्रहोमेव प्रधानहो
मापेक्षया न्यूनसंख्यापरिकल्प्या कृत्वा पूर्णा कृतिं चांते प्रणितामोक्षमाचरेत्॥ एवं पूर्वा
क्तप्रकारेण कृत्वा अंते पूर्णा कृतिमपि वक्ष्यमाणमत्रैकं कृत्वा प्रणितामोक्षं पूर्णपात्रवि
मोक्षं कुर्यात्॥ अथ देवतालिंगमंत्राणां मित्यनेन पदेन सूचितामंत्राः प्रदर्शयते॥ तत्र
मूले पूर्वादिपत्राणां मुक्तो गारबुधास्तमः गुरुमरेन्दुकेतुश्च नक्षत्राणि त्रिंशः स्त्रिंशः
त्येतद्वचनोपात्तक्रमेण ग्रहमंत्राः प्रदर्शयते॥ व्याधिप्रतिमादानेव तावा मुचरुणादि
रूपातदेवताप्रकाराको वैदिको मंत्रोग्राह्यः॥ अथ वा सर्वत्र व्याधिप्रतिमादाने सौ
रमंत्रावग्राह्यः॥ सच पूर्वोक्तोष्टुतिः सूर्य इत्यष्टारो मंत्रः॥ उद्येन यश्चोवा॥ उ
द्येन येति च स्य करावः प्रस्कण्वरुषिः सूर्यो देवता अतुष्टु पृच्छं॥ जपे विनियो

५३

गः॥ विनियोगस्य क्रियमाणजपहोमपूजा नेदेन पार्थक्यं नवति॥ उद्येन यमित्रम
हन्ना रोहं लुत्तरादिवं॥ ह्रोगं समसूर्य हरिमाणं च नाशय॥ मुके मुमे हरिमाणं रो
पणाका सुदध्मसि॥ अथो हरिप्रवेष्टु मे हरिमाणं निदध्मसि॥ उदगादयमादित्यो वि
म्वेन संहसा सहद्विषं तं मस्यं धमं नो अहं द्विषते धं इत्यमं च चः सौरमंत्रः॥ मुक्त
तं अन्यदिति मुक्तमंत्रस्य नरदाजरुषिः मुक्तो देवता त्रिष्टु पृच्छं॥ पूजादौ विनि
योगः॥ तव मुत्तरत्रापि विनियोगो ज्ञेयः॥ मुक्तं ते अन्ययजतं ते अन्यद्विष्टु रूपेण
हनीयोरिवसि॥ विश्वादिमाया अवसि स्वधा वोनत्रा ते पृष्ठं निहरातिरस्तु॥ अ
ग्निमूर्धेति अगारकमंत्रस्य विश्वरूपरुषिः अगारको देवता गायत्री छंदः॥ अग्निम
र्धादिवः ककुत्स्थतिः एषि व्या अयं अगारेताः सिजित्वति॥ उद्युधस्वेति बुधमंत्र
स्य अग्निर्रुषिः बुधो देवता त्रिष्टु पृच्छं॥ उद्युधस्वाये प्रतिजाग सनत्त्वमिष्टा पूर्णस

महा०
५४

सजेयामयं नमः अग्निपुनः कृण्वेस्तापितरं युवानमन्तां सीतमितेनु मेधा ॥ ॥
कयानश्चित्र इत्यस्मराङ्गमंत्रस्वामदेवकृषिः ॥ राहुदेवतागमत्री छंदः ॥ कया
यश्चित्राच्चुवहती सरावधः ॥ सरवाकयाशचिष्टयावता ॥ ॥ रहस्यते अतीत्यस्ये
तिमंत्रस्मरहस्यमदकृषिः ॥ रहस्यतिदेवतात्रिष्टुप्छंदः ॥ रहस्यते अतिमदयो हा
यमदिनातिक्तुमज्जनेषु ॥ यदीक्षुमदवसरुतप्रजाततदस्मा सुवित्तेधेहिचित्रं
॥ ॥ रात्रोदेवतिरात्रैश्चरमंत्रस्य सिधुदीपकृषिः रात्रिदेवतागमत्री छंदः ॥ रा
त्रोदेवी रजिष्टमन्त्रापो नवतुष्टा तमे ॥ रात्रो रजिष्टवतुनः ॥ ॥ आप्यायस्व तिसोममं
त्रस्य गौतमकृषिः ॥ सोमोदेवतागमत्री छंदः ॥ आप्यायस्व समेतुते विष्णुतः सोम
रस्यं नवावाजस्य संगये ॥ ॥ केतुंलुं वन्निति त्रीके तुमंत्रस्य मधुछंदकृषिः ॥ के
तवोदेवतागमत्री छंदः ॥ केतुंलुं वन्नकेतवेपे रणे मर्मा अपेरासे ॥ समुषद्विरजा

५४

यथाः ॥ ॥ इतिग्रहमंत्राः ॥ ॥ अथ नक्षत्रमंत्राः ॥ तत्र तेषामाषाद्युनिधीयेते ॥ अ
ग्निर्नः पातु कृत्तिके त्वादीनां नक्षत्रेषु परिपठितानां मंत्राणां विश्वे देवा रुषयः ॥ क्र
मेणानिः प्रजापतिः सोमरुद्रादिति रहस्यतिः सप्याः पितरो र्यमाजगः ॥ सविता
त्वष्ट्रं वायुरिंद्राग्रामित्र इंद्रः प्रजापतिर्गुणविशिष्टा निरुतिरापो विश्वे देवा ब्रह्मावि
ष्णुर्वसवो वरुणो अजैकपादहिर्बुध्नः ॥ पराश्विनौ यमः ॥ इति देवताः ॥ त्रिष्टुप्
छंदः ॥ आप्यानुष्टुप्छंदः ॥ आप्यानुष्टुप् ॥ पुरंदरा मेति जगती जपे विनियोगः ॥
अत्र यद्यत्कर्म होमादिकर्तव्यं न वति तत्र तत्कर्मणि होमादौ विनियोगो वाच्यः ॥
अथ मंत्राः ॥ अग्निर्नः पातु कृत्तिकानक्षत्रं देवमियं ॥ इदमासां विवृता हवि
रा संजुहोत न ॥ ॥ यस्य जातिरश्मयो यस्य केतवः ॥ यस्येमा विष्वाच्चुवना निरु
वाः स कृत्तिकानिरनिसंवसानः अग्निर्नो देवस्तु वितेदधातु ॥ १ ॥ प्रजापतये रो

महा०

५५

हिणावेतुपत्ताविष्णुरूपारुहताचित्रनातुः॥ सोमोयज्ञस्यस्तुवितेदधातुयथाजीवे
मरारदः सुवीनाः॥ रोहिणा देव्युदगात्पुरस्तात्॥ विष्णुरूपालिप्रतिमोदमानाप्रजा
पतिर्हविषावर्द्धयंतीप्रियादेवानामुपयातुयज्ञं॥ ४॥ सोमोराजामृगशीर्षेणआण
तश्चिबंनक्षत्रंप्रियमस्यधाम॥ आप्यायमानोबहुधाजनेपुरेतः प्रजायजमानेदधा
तु॥ ५॥ यज्ञेनक्षत्रंमृगशीर्षमस्तिप्रियंराजप्रियतमंप्रियाणं॥ तस्मैतेसोमहविषा
विधेमरान्नाधिपदेरांचतुष्पदे॥ ६॥ आर्द्रयाः प्रथमानातिश्रेष्ठेदेवानांपतिरघ्ना
ना॥ नक्षत्रमस्यहविषाविधेममानः प्रजाराशिषन्मातवीरान्॥ ७॥ हेतीरुद्रस्यपरितो
रुणकुआर्द्रानक्षत्रंनुषताहविर्नः॥ प्रमुंचमानोदुरितानिविष्वाअपायसः सनुदता ५५
मरातिंपुनर्नोदेव्यदितिः स्मरन्तोतु॥ पुनर्वसुनः पुनरेतायज्ञंपुनर्नोदेवाअनिमंतुस
र्वे॥ पुनः पुनर्वोहविषामजामः॥ एवानदेव्यदितिरनर्वाविष्णुस्मजत्रीजगतः प्रति

तिष्ठा॥ पुनर्वसोहविषावर्द्धयंती॥ प्रियंदेवानामप्येतुपाय॥ १०॥ बृहस्पतिः प्रथमंजा
यमानतिष्यन्नक्षत्रमनिसंबत्तवश्रेष्ठोदेवानाएतनासुजिस्तुर्दिशानुसर्वाअनय
न्तोअस्तु॥ ११॥ तिष्यः पुरस्तादुतमध्यतोः बृहस्पतिर्नः परिपातुपश्चात्॥ बाधतांदे
वोअनयंरुणोतुसुवीर्यस्यपतयः स्यामः॥ १२॥ इदं संप्रैसोहविरस्तुजुष्टं॥ अश्रेष्ठायेषा
मनुयंतिचेतः॥ येअंतरिक्षंएषिवांसियंति॥ तेनः सर्पासोहवमागमिष्टः॥ १३॥ मेरोच
नेसूर्यस्यापिसर्पायेदिवेदेवीमनुसंचरंति॥ येषामाश्रेष्ठाअनुयंतिकामंतेत्यः स
ंप्रैसोमधुमकुहोमि॥ १४॥ उपरुताः पितरोयेमघासुमनोजवः सुरुतः सुरुताः॥ ते
नो नक्षत्रेहवमागमिष्टाः स्वधानिर्यज्ञंप्रयतंनुषतां॥ १५॥ येअग्निर्दग्धायेअनग्नि
र्दग्धाः येमुंलोकंपितरः सियंतिमांश्चविप्रयांचनप्रविघ्नमघासुमंतसुरुतंनुष
तां॥ १६॥ गवांपतिः फलानानामसित्वं तदयमंबंरुणमित्रचारु॥ तंत्वावमंसमिता

सहा०

५६

रं स नी नो जी वा जी वं तु मु प सं वि शे म ॥ १७ ॥ ये ते मा वि श्वा नु व ना नि सं जि ता य स्म दे वा अ
नु स यं ति चे तः ॥ अ र्म मा रा जा ज र स्तु वि धा न फ ल्गु नी म ष नो रो र वी ति ॥ १८ ॥ अ शे दे वा नो
ज ग ण सि त त्वा वि डुः फ ल्गु नी स्त स्य वि ज्ञा न ॥ अ स्म न्म ह त्र म ज रं सु वी र्यं गो म र्द व श्व व डु
प सं तु दे ह ॥ १९ ॥ ज गो ह दा ता ज गो दे वीः फ ल्गु नी रा वि वे श ॥ ज ग स्ये तं प्र स वं ग मे म म न
दे वैः संध मा दं म दे म ॥ २० ॥ आ या नु दे वः स वि तो य या नु हि रा ण ये न सु ह ता र ये न व हं
ह स्तं सु ज गं वि ध ना प सं प्र य छं तं प पु री पु ण्ण म स्य ॥ २१ ॥ ह स्त प्र य त्व म तं व शी यः द ति
ते न प्र ति ग त्ता म रा त त् ॥ दा ता र म य स वि ता वि दे य यो नो ह स्ता य न सु वा ति य जं ॥ २२ ॥
त्व ण न ह त्र म न्ये ति वि त्रो सु तं स सं यु व ति रो च मा नो ॥ नि वे श यं न म तं म र्मांश्च रू पा णि
पिं श न नु व ना नि वि श्वा ॥ २३ ॥ त न्न स्त्व ण त डु चि त्रा वि च यं त न्न ह त्रं नृ रि दा अ स्तु
म स्यं ॥ त न्नः प्र जां वी र व तीं स नो नु नो गि त्रो अ श्वैः स म न क्तु य जं ॥ २४ ॥ वा यु र्न ह त्र म

५६

न्ये ति ति वि त्रा ष्यां ति म श्रे गो व ष नो रो रु वा णः स मी र म न नु व ना मा त रि श्वा ॥ आ
प षे षो सि नु द ता म रा तीः ॥ २५ ॥ त न्नो वा यु स्त डु ति ष्ठा म णो नु त न्न ह त्रं नृ रि दा अ
स्तु म स्यं ॥ त न्नो दे वा सो अ नु द ता म रा नं तु का मं य या त रं म डु रि ता नि वि श्वा ॥ २६ ॥
ह र म स्म छ त्रं वो यं तु नी ताः त रिं श ग्री क ण तां त दि श्वा खे त न्नो दे वा नु म दं तु म तं
प श्वा त्पु र स्ता द त्त यं नो अ स्तु ॥ २७ ॥ न ह त्रा ण म धि य त्नी वि श्वा षे अ शे विं श य
नु व न स्य गो षो वि षू वः श न्न न प बा ध मा नो अ प ह्नु धं नु द ता म रा तिं ॥ २८ ॥ रु ध्वा
स्म ह वैन म सो प य मि त्रं दे वं मि त्र धे यं नो अ स्तु ॥ अ न्न रा धा ह वि षा व र्ध यं तः श
तं जी वे म रा र दः स मी रा ॥ २९ ॥ चि त्रं न ह त्र मु द गा त्पु र स्ता त् ॥ अ न्न रा धां स इ ति
य द्दं ति त न्मि त्र त ति प थि नि र्दे व मा नै हि रा ण ये विं त तै रं त रि हो ॥ ३० ॥ इ शो ज्ये
ष्ठा म नु न ह त्र मे ति य स्मि न ह त्रं ह त्र त् यं त ता र ॥ त स्मि न्व म म म तं डु हा ना ह्नु

महा०
५७

धं तरे मडुरिडुरिणिं ॥ ३१ ॥ पुरं दराय वृषना मध्ववे आषाढा मसहमानामसी तुषे ॥ ३२ ॥ इन्द्राय
ज्येष्ठाय मधुमडुहाना उरं कृणोतु मजमानामलोकं ॥ ३३ ॥ मूलं प्रजां वीरवती विदेयपराये
तु निरुतिः पराचागेन हतं प्रमुनिः समक्तं अहर्नया यजमानाय मयं ॥ ३४ ॥ अहर्नो अघ
सुविते दधातु मूलं नक्षत्रमिति मयं दंति ॥ पराची वावानिरुतिं तु रामिनि वं प्रजाये शिवम
स्तु मयं ॥ ३५ ॥ यदि व्यापः पयसा संवत्तु र्मा अंतरिक्षा उत पार्थिवी र्माः ॥ या साम
स्वारा अनुमंतिका मंतान आपः राः स्योना न वंतु ॥ ३६ ॥ याश्वा कृप्या माश्चनाद्याः समु
द्रियाः याश्च वै शंती रुत प्रासवी र्माः ॥ यो साम पार्थ मधुन हतं पतितानः रां स्योना न वंतु ॥
॥ ३७ ॥ तन्नो विश्वे उपस्पृष्टं तु देवाः स्तदपादा अजिरा यंतु यज्ञं ॥ तन्न हतं प्रयतां पशुन्य
दधि दक्षिणं यजमानाय कल्पता ॥ ३८ ॥ शुक्राः कन्या युवतयः सुपेशसः कर्मरुतः सुकृतो
वीर्यावती ॥ विश्वान् देवान् हविषा वर्धयंतीः अपादाः काममुपयांतु यज्ञं ॥ ३९ ॥ यस्मिन्ने

५७

स्नात्तमजसर्वमेतत्तन्ममुंचलो कमिदमूचसर्वं ॥ तन्नो नक्षत्रमनिजिदि नित्यमिदं द
धात्वहणी यमानं ॥ ४० ॥ उन्नोन्नो कौ ब्रह्माणं मजिते मौ तन्नो नक्षत्रमनिजिदिवंशं ॥ त
स्मिन्ने एतनाः संजये मतन्नो देवा सो अनुजानंतु कामं ॥ स्पृष्टंति श्रोणाममृतस्य गो
पां पुण्या मस्या उपस्पृष्टो मिवाचं ॥ मही देवी विष्णुपत्नी मस्य प्रतीची मेना हविषाय जा
मः ॥ ४१ ॥ त्रेधा विष्णुरुगामो विचक्रमे मही दिवं पृथिवीं मंतरिक्षं ॥ तच्छ्रोण इति अत्र
इच्छामाना पुण्यं श्रो कं यजमानाय कल्पती ॥ ४२ ॥ अथै देवा वसवः सोम्या सः चतस्रो
देवी रजराः अविष्टाः ॥ ते यज्ञं पांतुरक्षः स पुरस्ता संवत्सरीणाममृतः स्वस्ति ॥ ४३ ॥ य
ज्ञं न पांतु वसवः पुरस्ता दक्षिणतो निमंतु अविष्टाः ॥ पुण्यं नक्षत्रमनिसे विराममानो
अरातिरघशं साग नक्ष ॥ ४४ ॥ नक्षत्रराजा वरुणो धिराज नक्षत्राणां शतनिष्यसि
ष्टः ॥ तौ देवेभ्यः कृणुतौ दधमायुः शतं सहस्माने मजानि धनः ॥ ४५ ॥ यज्ञं नो राजा व

महार्णवः
५६

रुण उपमा तु न नो विष्णोः अधिसं तु देवाः ॥ तन्नो न ह तन्न तन्न निषण्णुषाणं दीर्घमायुः प्रतिर
क्षेपजाति ॥ अजा क पा उ दगात्पु रस्ता विष्णोः तानि प्रतिमो दमानः ॥ तस्य देवताः सप्त सव्यंति
सर्वे प्रोष्टपरा सोम तस्य गोपाः ॥ ४७ ॥ विज्ञा जमानः समिधानुग्रः आंतरिक्ष मरुह दगं यो
॥ तस्य देव मजमे क पा रं प्रोष्टपरा सोमपाः सोम्यासः प्रोष्टपरा सोमधि रक्षंति सर्वे ॥ ४८ ॥
॥ चत्वारः कर्म नि कर्म देवाः प्रोष्टपरा स इति यावदंति ॥ ते बुध्नि यं परिषयं वं तस्तुः अहि रं
क्षंति नमसो पसय ॥ ४९ ॥ पूषा रे व तं वेति पंथां पुष्टि पती पशु पा वा ज पस्यै ॥ इमानि ह व्याप्र
यता जुषाणा सुगैर्नायानैरुपमातां यज्ञं ॥ ५० ॥ ह्युग्रान्य पूषा न ह्यतु रेव तीनः गावो नो अश्वं
अनेतु पूषा अंतरिक्षं तौ व ऊ धा विरूपं वा ज स ॥ उतां यजमानाय मजं ॥ ५१ ॥ तदश्वि ना वश्व
मुजोपमातां शुभं गमिष्ये सुयमेति रश्मैः ॥ स्वन्न ह तन्न ह विषाय जं तौ म धा सं रक्षौ म जुषा
समक्षौ ॥ ५२ ॥ यो देवानां निषजो हव्यवा हो विश्वस्य रता व म तस्य मोषौ ॥ तौ न ह तन्नं जुषा

५६

णोपमातां नमोऽश्वमुग्रं ॥ ५३ ॥ अपपाप्मानं नरणी चरं तु तय मोरा ज्ञान ग वान विवर्ष्य
॥ लोकस्य राजा म ह नो म हं हि सुगं नः पंथा म न मं हू णो तु ॥ ५४ ॥ यस्मिन्न ह त्रे म म रति रा
जा यस्मिन्ने न म स्ये पि चं त देवाः ॥ तदस्य विज्ञं ह विषाय जा म अप पाप्मानं नरणी चं वे तु
॥ ५५ ॥ इति न ह तन्न मंत्राः ॥ अथ पूर्णा कुति मंत्राः ॥ समुद्रा हर्मि रिति च स्य गौ त मो वा म
देव रुषिः ॥ अग्नि देव ता त्रिष्टु पृष्ठं ॥ मूर्धनं दिव इत्यस्य बा हं स्य मो न र वा ज रुषिः ॥
वैष्णो न रो देव ता ॥ त्रिष्टु पृष्ठं ॥ पुनस्त्वादि ते तस्य स्याग्नि रुषिः ॥ अग्नि देव ता त्रिष्टु पृष्ठं ॥ व
सु रुद्रा दि त्या देव ता ॥ त्रिष्टु पृष्ठं ॥ पूषा देवी तस्य विष्णो देवा रुष्यः ॥ रात क्रतु देव ता अतु
ष्टु पृष्ठं ॥ सप्त ते अथ ये इत्यस्याग्नि रुषिः ॥ सप्त वानग्नि देव ता जगती त्रिष्टु पृष्ठं ॥ सर्वे षां मंत्रा
णां पूषा कुतौ विनियोगः ॥ ॥ समुद्रा हर्मि र्मधुमा उ दार उ पा मुना सम म त त्व मान ह ॥ एतस्य
नाम गु सं य दस्ति जिह्वा देवानां म म तस्य नानि ॥ १ ॥ वयं न्ना म प्र ब्र वा मा घ ते ना स्मि न्य से धा

महा०
५८

रयामानमोनिः॥ उपब्रुवात्तवृद्धसमानंचतुः प्रंगोवमी प्रौरातत् ॥ २ ॥ चत्वारि मंगान्त्र
योन्मस्यपारा देवा वै सप्तहस्ता सोऽन्मस्यनिधावदो वृषजोरोरवीतिमहो देवो मन्म ॥ ३ ॥
आविवेश ॥ ३ ॥ मूर्धनंदिबोन्मरतिं पृथिव्या वै श्वानर मृतञ्जा जातमग्निं ॥ कविं संम्राज
मतिधिं जनानामासन्नः पात्रं जनमंत देवाः ॥ १ ॥ पुनस्त्वादित्या रुद्रावसवः समिधतां पुन
र्ब्रह्माणव सुनीय यज्ञैः ॥ घृतेन त्वंतु वो वृद्धस्व सत्ताः संतु यजमानस्य कामा ॥ १ ॥ पूर्णा
दर्विपरापतसु पूर्णा पुनरापता वस्तेव विक्रीणा वहा इष मूर्जं रातक्रतो ॥ १ ॥ सप्तते अ
ग्ने समिधः सप्तजिह्वाः सप्तक्षयः सप्तधाम प्रियाणि ॥ सप्तहोत्राः सप्तधा त्रायजंति
सप्तमोनीरा एतास्व घृतेन स्वाहा ॥ १ ॥ अग्नये वै श्वानराय वसुरुद्रादित्येभ्यः रातक्रतुभ्य
अग्नये सप्तवृते च ॥ इति पूर्णाहुतिमंत्रः ॥ एवं पूर्णाहुतेः प्रणीता मोक्षस्य वा नंतरे किं कुर्या
दित्यत आह ॥ अनुलोमा घृथा लिंगमस्तीन्मा मनुपादतः ॥ प्राप्नुवत्याज्यसंपातैरस्य

५८

ज्यां गतिरोगिताः ॥ अस्ति त्राग्रेण दर्जाणां हेमगर्जेण मुष्टिना निष्प्रमज्यततः शान्तिं वाच
यन् ब्राह्मणैः सह तैः स्नानं कलशं नोतिः रतिष्विच्य स्वयंपुनः ॥ मार्कमेव स्तथा पूर्व
दर्जनं गर्जेण वा ससा ॥ रुद्राहस्त्रतिगस्तीया स्मरक्षिणमथातुरः ॥ उत्तराजिमुखः श्व
नवस्त्रमात्मानुलेपनः ॥ शान्तिं ग्रहाणां निर्वर्त्तवृक्षानां तु विमोचनं ॥ पूर्वानि मुखमा
चार्यमज्यर्च्य प्रतिमां तुतां ॥ प्रदद्यादक्षिणं तस्मै मद्याक्रे समुपस्थिते ॥ अनुलोमा घ
ृथालिंगमिच्छादि ॥ अनुलोम्येन ॥ अनुपादतः पादपयं नं शिरः प्रक्षति पादपयं तमित
र्थः ॥ यथा लिंगं ॥ तत्तदवमवस्य रोगनिराकरणं योतक मंत्रपदं लिंगं ॥ तदनतिक्रमे
ण अस्तीन्मा अस्तीतेनासिका न्यामिन्मे तस्मै पठन् ॥ आज्यसंपातैः होमकार्ये क
त्वा प्रत्याहुतिं एकस्मिन्पात्रे आज्यविंदवस्यापनीयाः ॥ ते विंदव आज्यसंपाता इत्थ
च्यते ॥ अयमर्थः ॥ आज्यसंपातैः प्राप्नुवत्याज्यसंपातैरोगितां ज्यां गत्यानुलोम्येनाज्यं प्राचार्य

अहिंसा मित्येतच्छ्रुत्तं पठेत्॥ अहिंसा ग्रेण दर्शनात् सुखिना सुवर्णशलाकागर्जेण शिरः प्र
जतिपादपर्यंतं शोणितं गान्धिमया लिङ्गं निमज्ज्य ततः शान्तिपाठं कुर्वन् रुक्मिणी गार्दिनि ब्राह्म
णैः सहितस्तैः पूर्वस्थापितैः स्नानकलशं नो निरतिषिच्य स्वयमाचार्यः पुनर्मया पूर्व
आतुलोम्येन अहिंसा मित्येतच्छ्रुत्तं पठन्नेव दर्शनं गन्तव्यं वा स सा परिमार्जयेदिति॥ अ
त्रानिषेककाले पूर्वस्थापितकलशस्थितमंत्रपूतं पायः परिशेषमेव दध्ने मंगलस्नाना
र्थं अतएव पात्रोत्तरे मंत्रपूतं योगहीत्वा स्वशाखोक्तं शान्तिपाठं कुर्वन् निषेकः क
र्त्यः कलावृत्तिरस्तीत्यादिसादिरुणास्परो गिता आह तपरिपाठि रोगशान्तिप्रतिपेत्स
र्थः॥ अथ सदृष्टिं प्रतिप्रतिपेत्सर्थः॥ अथ सदृष्टिं॥ व्याधिप्रतिमानं प्रतिग्रहीता आच
र्यादिप्रतिगृह्णीयात्॥ आतुरो रोगी श्वेतवस्त्रादि निरलं कृत उत्तरानि मुखः स न पूर्वानि
मुखमाचार्यमभ्यर्च्य तां प्रतिमां व्याधिप्रतिमां सूर्यप्रतिमां च दद्यात्॥ ग्रहशान्तिकारागहे

ब्रह्मनां च विमोचनं निर्वर्त्य ब्रह्म विमोचनं तु सति संजवे ॥ ग्रहशान्तिर्विग्रहशान्ति साचाये
दर्शयिष्यते ॥ अत्र सूर्य प्रतिमाया वरण पूजारूपेण ग्रह पूजा प्रदर्शितान प्राधान्येन ॥ अ
तः समर्थश्चेत्तदप्यग्रहयज्ञं कुर्वीते तिसुख्य पक्षः ॥ असमर्थश्चेदा वरण पूजयैव ॥
अपूजानिर्वर्त्येति गौरापक्षः ॥ तां प्रतिमां दद्यादित्युक्तं ॥ तत्रोक्तं यत्र प्रतिमानं मंत्रमाह
॥ पद्मे प्रवः पद्मकरः सप्ताश्वरथवाहनः ॥ प्रतिमानेन दत्तेन तुष्येत्सर्वजगद्गुरुः ॥ इह
जन्म नियत्यापमन्यजन्म निवार्यते ॥ सप्रत्यया प्रत्यया ज्ञातुं सर्वं राममृत्वं सौ ॥ प्रत्यया
ज्ञानं मंत्रेणानेन दत्त्वा तं प्रणिपत्य हृत्मा प्यच ॥ आसीमां तनुं ब्रज्य तन्मुखं नावजो कये
त् ॥ तन्मुखं प्रति गृहीत् मुखं आचार्येण ज्यनुज्ञातः प्रतिष्ठेन्न वनं निजं आचार्यस्य प्रति
गृहीत्व पक्षे ते दनुजा रुत्विग्मो दक्षिणां दत्त्वा राधनमश्चिनोः धनं तरेऽश्वं संतर्प्य दीना
नाथा तु पस्थितान् ॥ मंगलध्वनितो यैः ससर्वां षधि पत्नवैः ॥ मंत्रानि मंत्रितैः स्नातः

महा.
६९

कनकौतुकमंडपः॥ प्रसन्नचेताः पुष्पाहं वाचयित्वा रातं विजानू॥ अर्धं वातदधं वाक्कि
यासां दुष्पसिद्धये॥ मिष्टान्नैर्नोजयित्वा यस्वयं तु जीतबंधुनिः॥ ये ये रोगाः प्रबाधंते
राजयस्मज्जरादयः॥ तेषां तेषां प्रतिस्मरदानैरिज्याप्रयत्नतः॥ प्रतिष्ठंरः प्रतिकृति॥
इज्या पूजा॥ ॥ अस्ति त्वा मिसेतस्सूक्तेन रोगिणो गानि परिवर्जयेदित्क कंतदिरा नीस
क्तं प्रदर्पते॥ अस्तीत्वा मिस्सस्मपदृक् च स्मसूक्तस्मकारपयो विवहा रुषिः मह्य
नाशनी देवता अनुष्टुप छंदः मह्यनिवर्हणे विनियोगः॥ अस्ति त्वां तेनासिका न्यो कर्णा
न्योष्ठ्युकाराधि॥ मह्यं शार्पण्यं मस्तिष्काजिकाया विवहामिते॥ १॥ श्रीवाग्यस्तउस्मि
हान्यः कीकसा न्यो अतृक्पात॥ मह्यं रोषण्यं अमं सान्यो बाहु न्यो विवहामिते॥ २॥
आंजेन्यस्ते गुहान्यो वनिष्टो हृदयाधि॥ मह्यं मतस्तान्यो यक्तः॥ प्राशिन्यो विव
हामिते॥ ३॥ ऊरु न्यो ते अक्षौ वक्षो पार्श्वान्यो प्रपदान्यो मह्यं श्रोणि न्यो नासरां ससो

विवहामिते॥ मेहनाशनं करणान्यो मन्मस्ते नरेभ्यः॥ मह्यं सर्वस्मादात्मनस्तमि
मं विवहामिते॥ अंगादेगा न्यो मोजा तं पर्वणि पर्वणि॥ मह्यं सर्वस्मादात्मनस्तमि
मं विवहामिते॥ ॥ मह्यं वारये महिते प्रबंधे मां धारनामो मदनात्मजस्य॥ स
त्कर्मरत्नौघनिधिश्चतुर्थस्तुंगस्तरंगो यमगा दगाधः॥ ॥ रोगाश्च त्रिविधाः कर्म
जा रोषजा उजमजाश्चेति॥ तथा चायुर्वेदे॥ कर्मप्रकोपेण कदाचिदेते रोषप्र
कोपेण जवंति चान्ये॥ तथा परे प्राणिषु कर्म रोषप्रकोपजाः काममनोविकारा
दिति॥ एते रोगाः ये च रोगा कर्मजा उजमजाश्च तत्र प्रथमतः प्रायश्चित्तं विधाय
पश्चात्प्रतिकृतिराना नि कुर्वीतथा च कर्मविपाकसंग्रहे॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा तु
न कुर्वात्कर्म किंचन अस्ति स्त्रीणां मघं नित्यवर्द्धते द्विगुणं पुनः॥ दानैर्दयादिनि
रपि द्विजदेवतागोवैश्वर्चना प्रणतिनिश्चयैस्तपोनिः॥ इत्कृत्तु पुण्यनिचयैरप

महा.
५

नीममाना प्राक्पापजातमशुभं प्रशमनं वेदार्चना वेदविन्यासपूजा ॥ वे
दपुस्तकार्चना च ॥ प्रणतिनिर्देवतानमस्कारैः विशेषतः सूर्यनमस्कारैः आरोग्यं
जास्करादिछेदिति ॥ नमस्कारत्रयः सूर्य इत्यपि स्मरणात् ॥ तथा च प्रणतिशेषेना
श्वत्थप्रदक्षिणा क्रियापितृहृत्यते ॥ जपैः वेदपारायणमहासौरात्रतरुद्रपुरुषसूक्त
सहस्रनामत्रयामार्जनविस्तु रुद्रमादिजपैः ॥ अशुभं रोगं ॥ तथा दृष्टापचारजः क
श्चित्सूत्रापचारजः ॥ तर्जकराद्रवत्सन्मोक्षाधिरेव विधोमतः ॥ कर्मजः संकरज उ
त्तमः ॥ एतेषां तेदज्ञानोपायमाह ॥ मयानिरानं दोषोत्थं कर्मजो हेतुमिर्विना ॥ म
हारोत्थके हेतावंतको दोषकर्मजः ॥ मयानिरानं निदानमनतिक्रम्य समं
तरदृष्टमानमहारोगवैषम्यादि निदानमतिक्रम्य मज्जामतेतदोषोत्थं ॥ हेतुमि
र्विना समं नंतरदृष्टमानं ॥ हेतुमिर्विना यदा दोषस्य महारंजः सकर्मजो दोषः ॥

६२

अत्यं के हेतावंतकः ॥ स्वज्यनिमित्ते अधिकव्याधौ अंतकः अंतिमस्तृतीयः पक्षे
न वेत्तमेवाह दोषकर्मज इति ॥ तयानिष्कृत्वा दोषजन्मा दोषजस्तौ पक्षे न हि ॥ उ
त्तममानस्तु निष्कृत्वा पक्षे न वेत्तमेवाह ॥ अपगच्छेदित्यर्थः ॥ अथ दोषजन्मा कर्मोद्भव इ
त्यर्थः ॥ यत्रापि कर्मजत्वं दोषत्वातिशयः तत्र प्राप्तश्चिन्तायथोपधेयं कर्तव्यं ॥ प्र
णतिशेषेनाश्वत्थप्रदक्षिणा क्रियापितृहृत्यते ॥ तत्राश्वत्थानिमंत्रणमंत्रः ॥
आरात इत्यस्मादिकांशं तः पतितेन अग्निरुषिः ॥ वनस्पतिर्देवता ॥ अनुष्टुप् छं
दः ॥ वनस्पत्यनिमंत्रणे विनियोगः ॥ आरातैश्च अग्निरस्मारात्सरश्च स्तुते ॥ निवाते
त्वानिवर्षनुस्वस्ति ते स्तुवनस्पते स्वस्ति मे स्तुवनस्पते ॥ तथोपौराणिकश्लोके
पि स्मर्यते ॥ अक्षिस्पर्धेनुजस्पर्धुः स्वप्नं दुर्विवर्तितं ॥ शत्रूणां च समुत्पन्नम
श्वत्थं राममस्वमे ॥ शत्रूणां संबंधितेन नयंच रामस्वेत्यर्थः ॥ शत्रूणां च समु

महा.
६६

त्यानमित्यपि पाठ इत्यश्वत्थानुमंत्रणप्रकारः॥ अथ पारायणलोकजराष्टापनादिविधिप्र
कारः॥ तीर्थदेवालयगेहे प्रशस्तेस्तु परिष्कृते॥ कलशं सुदृढं तत्र सुनिर्मितं विनूषि
तं॥ पुष्पपद्मवमालानिष्पंदनैः कुंकुमादिभिः॥ मृत्तिकायवसंमिश्रवेदिमध्ये न्यसे
त्ततः॥ पंचाशद्भिः कुशैः कार्यो ब्रह्मापश्मानुरवः स्थितः॥ स्नापितः॥ स्थापितः॥ कुंभे च
तुर्बाहुतुर्मुखः॥ वसजान्वाकृतिं वेदमुत्तराग्रैः कृतं॥ ब्रह्मोपधाने दत्वा तं ततः स्वस्मय
नंपठेत्॥ प्रतिष्ठां कारयेत् पश्चात् पूजा इव मथोच्यते॥ यत्नोपवीतनैवैद्यवस्त्रचंदन
कुंकुमैः॥ स्नाधूपदापतांबूलैरहृतैश्च पितामहं॥ ब्रह्मजज्ञानमिति वागम्या वा प्रपू
जयेत्॥ उपाध्यायं च संपूज्य मथापाठं पठेत्ततः॥ इति वेदपरायणलोकजरा प्रतिष्ठादि
प्रकारः॥ अथ वेदपारायणविधिः॥ ॥ स्पंडिलं कज्जपित्वा सिमुपसमाधाय संपरि
स्नानं ज्येनैताम्यो देवताम्यो जुहोति अग्रये सोमामं श्रयविश्वेभ्यो देवेभ्य रुषिभ्यो रु

६७

ग्मोः यजुर्मः सामभ्यः अद्वायै प्रज्ञायै मेधायै धारणायै क्रियै सावित्र्यै सवित्रे प्रजापत
ये कांडरुषये अग्रये कांडरुषये विश्वेभ्यो देवेभ्यः कांडरुषिभ्यः संहितीयाभ्यो देव
ताभ्य उपनिषद्भ्यो मास्ति क्रीभ्यो देवताभ्यो पनिषद्भ्यो वारुणीभ्यो देवताभ्य उपनिषद्भ्यो
हव्यवाहाभ्य विश्वेभ्यो वारुणीभ्यो नुमत्यै सिष्यै कृते च पृथक् स्वाहाकारेण कृत्वा
व्याकृतिं निश्चुनः परिषिंचति॥ समाप्ते चैताम्यजुषा तर्पमाति एवमग्ने दस्य कांडरु
षादिवर्जमास्विष्टकृतस्तेषां स्थाने रातर्चिभ्यो गृह्यसमदाय विश्वामित्राय वा मदे वा
यात्रये नरदाजाय नाम दत्त्वा योगतमायवसिष्ठय प्रमाथेभ्यः हुत्रसूक्तेभ्यो महासू
क्तेभ्यो महानाम्नीभ्य इति ततो वेदादिमारभ्य संततमधीयीते त्याहनगवान्बोधायनः
॥ ॥ इति वेदपरायणपक्रमविधिः॥ ॥ अथानश्वत्थारायणविधिः॥ अथानश्वत्था
रायणविधिं व्याख्यास्यामः॥ आसमाप्तेर्नाश्वत्थायथाशक्तिवापः पयः फलान्योदनं

महा.
६४

वाहविष्णुमात्रमज्यंनुक्ता तदाशेषधीमीतग्रामात्राची मुदीचीर्वदिशामुपक्रम्यामि
मुपसमाधायपरिस्तीर्षध्वं प्रज्वालयेताम्यो देवताम्योजुहेति॥ अग्नये सोमायेंद्राय प्र
जापतये रुद्रस्य तये विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे रुषिभ्यो रुद्रो यजुर्न्यः॥ साम न्यः अद्वा
यै मे धामै प्रजायै धारणायै सरस तये अनुमतये अग्नये क्रियै सावित्र्यै सवित्रे प्रजा
पतये कांडरुषये सोमा कांडरुषये अग्नये कांडरुषये विश्वेभ्यो देवेभ्यः कांडरुषिभ्यः
संहितीया म्यो देवताम्युपनिषम्यो याज्ञिकी म्यो देवताम्युपनिषम्यो वारुणी म्यो देव
ताम्युपनिषम्यो हव्यवाहाय विश्वेभ्यो वरुणेभ्यः अनुमन्यै स्विष्टकृतये च यक्ष स्वाहा का
रेण कुत्वा व्यासृति निश्च पुनः परिषिंचति॥ समाप्ते चैता यजुषा तर्पयति एवं रुवेदि
ना कांडरुष्या दिवर्जमास्विष्टकृतस्तेषां स्थाने शतर्चिभ्यो मधमेभ्यो गन्तमादाय वि
श्वामित्राय वामदेवायान्नमे नरदायान्नमजामदस्याय गौतमाय वसिष्ठाय प्रगाथेभ्यः॥

६४

पवमानीभ्यः॥ पवमानीभ्यः चतुस्सक्तेभ्यो महासक्तेभ्यो महानास्तीभ्यः इति ततो वेदा
दिभ्यो रजसं ततमधीमीतनास्मांतरानद्यामोनास्मांतराजननमरणेभ्यो चोचीनांतरा
व्याहरेभ्यो तराविरमेतया वदंतमधीमीत॥ यदनराविरमेतन्नीन प्राणा यामाना च स्य
प्रणवे वा प्रविधाय यावत्कालमधीमीत ततः सर्वा निश्चो निश्चो तं सं ग्रामारण्य सलिलं लो
प्य परिदध्यात् आरावंते च ब्राह्मणो जने दक्षिणं दानं च दद्यात्॥ यत्नेन विधिना वे
दमधीमीत ततः पूतो वेदो जवति॥ मनः शुद्धिश्च जवति॥ दान्यां पारमणां च रु
द्रिभ्यो जने इहाधीते अनतेभ्यः प्रमुच्यते त्रिनिर्वृज्यः पातकोपपातकेभ्यः प्र
जायां चरेतः सिक्ता गंगां शुनिमजं च जवति॥ चतुर्निश्च। प्रज्ञानं जनेनात्तं सेवनात्
स्त्री सेवनाच्च पंचनिरयाज्यमाजनात् पूतो जवति॥ अथास्य ग्रहणात् असंभ्यो पास
नाच्च पञ्चिर्ब्राह्मणस्य लोहितकरणात् पशुना हनात्सुवर्णस्तेषां ततित सं प्रयोगाच्च स

महा०
६५

प्रतिः प्रजापत्यानां हानाचरणतमज्ञोपवेधनाच्च अष्टनिष्ठां प्रायणस्यानाचरणं कुरुतल्य
गमनाद्गजस्वलागमनाच्च नवतिः सुराणामाह्वानिः रश्मोन्मियाजनादसोमपानादन्याम
तश्चाकादशनिष्ठां स्रगाहननाजनेहनातदादशनिः पूर्वजन्मेहकृतैः सर्वैः पापैः प्रमुच्यते॥
स्वर्गलोकं गच्छति न स्वर्गलोकं गमयति॥ अग्निष्टोमादीन्कृतमजतिः क्रतुनिरिष्टं नवति
॥ वेदाध्यायी सदैव स्मरणात्सत्यवाक्प्रवृत्तिः॥ मयंकामयते कामं न तं वेदेन साधयेत्॥ अ
साधनं नास्ति यत्किंचिद्ब्रह्मणो हि फलं महत्॥ ब्रह्मणो हि फलं महद्दिति॥ समाप्ते चैषाम
जुषातर्पयतीति॥ समाप्ते वेदपारायणे॥ समाप्ते एता देवताः पूर्वोक्ता अग्नि सोमाद्याः य
जुषातर्पयति यजुर्वेदेन सह तर्पयतीति यजुर्वेदपारायणे तस्मै देवस्य प्राधान्यमुच्यते॥ अ
थवा नरादिव्याहृदि चतुष्टयात्मकं यजुराष्ट्रे न गच्छते॥ तेनैतदुक्तं नवति॥ नृदेवस्तर्प्य
यामीत्यनेन प्रकारेण तर्पयित्वा अग्नि सोमादीस्तर्पयेदिति॥ जननमरणे च मुच्यते॥

६५

ति॥ नाशुचे होतु चूते इत्यर्थः॥ नंतरा व्याहरेदिति॥ उपक्रांत वेदपारायणमधेन व्या
हरेत्ताध्यापयेत्॥ तथा लोकि कवचनमपि न ब्रूयात्॥ विहितनित्यनैमित्तिककर्मा
नुपमुक्ता मुक्तिं न कुर्यादित्यर्थः॥ निशो निशोतरं संश्रामारण्यसलिलं लोप्य परिद
द्यादितिलोप्य स्थित्वा परिहाप्य वर्जयित्वेति यावत्॥ परिदद्यात्समापयेत्॥ निशो
तरं निशीथः संश्रं वा सलिलं रश्मिरुदकं समीपान्तरमिकावा॥ निशादिकालोद्देशोऽप्य
वर्जयित्वा समापयेदित्यर्थः॥ सततः पूतो वेदो नवतीति॥ वेदा नवति वेदात्मको नव
ति उक्त एतान्वा नृजवेदित्यर्थः॥ दान्ता पारायणं शंकरिष्येति॥ रुग्णः पावमीनी
तिः पारायणं यं पावमान्यश्च मिलितोक्त फलामुक्तं तदित्यर्थः॥ एवमुन्नरनापि
पारायणं मंगला स्नानं च मिलित्वा साधनं॥ निमज्जं नवति॥ पूतो नवतीत्यर्थः॥ प्राजा
पत्यहानाचरणं प्रक्रांत प्राजापत्यानामनुष्ठानं॥ एवं चो प्रायणस्यानाचरणं यज्ञो

महा०

६६

अन्त४

ल१

हः शर्ल

प्रवेधनं॥ यत्तु विनाशः॥ ॥ इत्यनन्तराया विधिं॥ ॥ अथ महासौरमंत्राणां मध्यायनि
धीयते॥ अथ सौराणां मंत्राणां प्रथमं संख्यामधी नरेव तां छंदोसि च वक्ष्यामः पूर्वाचार्य
क्रमेणोऽयं जातवेदसमिति त्रयोदश चं सूक्तं काणवेन प्रस्कृतेन दष्टं गायत्रमंत्वा
अतस्तोत्रुष्टु नौत्रैवोऽयं चोरो गद्य। उपनिषदं त्या विपन्नाशनी चित्रं देवानामुद्गा
दिति षड्चं सूक्तं॥ मंगिरसेन कुचेन दष्टं त्रैष्टुभं मिंद्रं मित्रं वरुणमिति द्वे च त्र्यं
हार्द्यं तमसा दष्टं त्रैष्टुभं मिंद्रं मित्रं वरुणमिति द्वे च त्र्यं तमसा दष्टं त्रैष्टुभं
हंसः शुचिषदित्येवागौ तमपुत्रेण वा मदेवेन दष्टं जगती मत्वा सूर्यं तेषां मिपुत्रे
णात्रिणा दष्टं त्रुष्टु॥ मद्यसूर्यं त्वेकाउसूर्यं इति तिस्र उदेतीति च तस्योर्द्वय उदु
मुदरां तमिति तिस्रता मैत्रावरुणेन वसिष्ठेन दष्टं स्त्रिष्टुभं उदुमुदरां तमिति र ह
तां शोर्द्वय इति सतो हृहती तच्च चुरिति पुरउ स्त्रिष्टुभं तमहां असाति द्वे चो न गुपुत्रेण जम

देवो न येन
त्रे

६६
६

ति

दग्निना दष्टं पूर्वहृहत्कनरासतो हृहती नमो मित्रस्येते तं वा दष्टं चं सूक्तं सूर्यपुत्रे
णानितपसा दष्टं जागते शन्नो नवेति त्रिष्टुभं सूर्यो नो दिवस्याविति पंचचं सूक्तं सूर्य
पुत्रेण च त्रुष्टुपादष्टं गायत्रं विज्ञातु हदिति चतुर्द्वं सूक्तं सूर्यपुत्रेण विज्ञाजा दष्टं जाग
ते विज्ञाजं ज्योतिषे त्यास्तारपंक्तिरायं गौरि रचं सूक्तं सारं राज्ञां यं गायत्रं सर्वत्र स
यो देवतां तं सूक्तं केचिदात्मस्त्वं मं न्यं ते यक्रुषिः सोहमिति ध्यातव्यो मं वंते न
यं सूर्यमहरहरुपतिष्ठं ते तआमुष्य वं तआरोम्य वं तो नवेति॥ सर्वकाम वं तो नवेत्यं
ते सूर्यसायुज्यं गच्छंति॥ ॥ इति महासौरमंत्राणां मध्यायनिधानं॥ ॥ अथ महासौर
मंत्रा॥ उदत्यं जातवेदसं देवं व हंतिके तव दशे विश्वायसूर्यं॥ १॥ अपत्येता यवो यथान
हत्रा यं तक्तुनिःसूराय विश्वचक्षसे॥ २॥ अदमस्य केतवो विरजस योजनां अनु॥
ज्ञाजं तो अग्नयो यथा॥ ३॥ तदि रणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिः कृदसि सूर्यं विश्वमाता सि

सो

महा.
६९

रोचने॥४॥प्रत्यं देवानां विशः प्रसं दुः देविमानुषान्॥प्रत्य द्विः स्वर्दशे॥५॥येनापाव
कचक्षसाजुराणं तं जनां अनु॥तं वरुण पश्यसि॥६॥विद्या मे पिरजः स्य हामिमा
नो अरुनिः॥पश्यं जन्मानि सूर्य॥७॥सप्तत्वा हरितोरये वृहंति देव सूर्यशोचिषे रं वि
चक्षता॥८॥अमुक्त सप्त सुं ध्रुवः प्ररोरय स्य नमः॥तानि मांति स्वयुक्तिनि॥९॥उद्यमं तम
सस्य रिस्वः पश्यं तउत्तरं॥देवं देवत्रा सूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं॥१०॥उद्यनय मित्रमह
आरो हं नुत्तरं दिवं॥रुद्रो गंममसूर्य हरिमां च नाशय॥११॥पुके पुमे हरिमां रोय
काण सुधसि॥अयो हरिद्रवे पुमे हरिमां निधसि॥१२॥उदगादयमादित्यो वि
प्येन सहसा सह॥विषं तं मस्यं रंधं नो अहं विषते रयं॥१३॥इदमेकं त्रयो दश चं सूक्तं
॥॥चित्रं देवाना मुदगादनी के चक्षुर्मित्रस्य वरुणमात्रेः॥आप्राप्या वा एषि वा अंतरिक्षं
सूर्य आत्मा जगत्स्युषश्च॥सूर्यो देवा सुरव सं रोचमानां मयो नायोषाम ज्येति पश्चा

६९

त॥यत्रानरो देवयंतो युगानि वितन्वते प्रतिजज्ञाय जज्ञं॥२॥जज्ञा अश्वा हरितः सूर्यस्य चि
त्रा एतत्वा अनुमाषासः॥नमस्य तो दिवा आ एष्टमस्युपरि घावा एषि वीयंति सद्यः॥
॥३॥तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महि त्वं मध्याक नो विं तं संजज्ञार॥यदेदमुक्त हरितः सधस्या
दाज्ञा त्री वा सस्तनु ते सिमसैम॥४॥तन्मित्रस्य वरुणस्या निचक्षे सूर्यो रूपं कृणुतो यो
रुपस्ये॥अनंतमन्यु रादस्य पाजः कृष्णमन्यु हरितः संजरेति॥५॥अप्या देवा उदि
ता सूर्यस्य निरहसः पितृता निरवप्यात्॥तन्नो मित्रो वरुणो मामहंता मदितिः सिंधुः
एषि वी उत यौः॥६॥इदमप्यपरं पुं चं सूक्तं॥॥इंद्रं मित्रं वरुणमग्निमा ऊरपो दिव्यः स
सुपर्णो गरुत्मा च॥एकं सदि प्रावृज्जधा वदं सग्निं मम मातरि पृथानमा ऊः॥१॥कृष्णं निमा
नहरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्तंति॥तन्मा वृत्रं सरनाद तस्मादि हृतेन एषि
वीक्यते॥१२॥हंसः शुचिषव सु रं तरिक्षा स होता वेदिषदति पिर्द रोण सत्॥नय

महा.
६८

इरसस्तसद्योमसद्वागेजाकृत्तजाअद्रिजाकृतं॥१॥ इममेकाकृत्त॥॥यत्तासूर्यस्वर्तनुसम
साविष्यदासुरः॥अहन्नविद्ययामुधोनवतान्यदीधुः॥१॥ इममप्येकाकृत्त॥मदप्यसूर्य
ब्रवोनागाउघनित्रायवरुणायसत्यं॥वयं देवनादितेःस्वामतवप्रियासो अर्ममनराणं
तः॥१॥ इममप्येकाकृत्त॥॥उत्सर्गोहृदवीष्माश्रेत्सुरुविश्वजनिममानुषाणां॥स
मोदिवाददशोचमानःकृत्वाकृतःसुकृतःकर्तृनिर्जन्तु॥१॥सस्त्वर्मप्रतिपुरोनउज्जरा
निःस्तोमेनिरेतसेनिरेवैः॥प्रतोमित्रायवरुणायवोचोनागसो अर्ममनो अयमेव
॥२॥विनःसहस्रंशुरुधोरदंनतावानोवरुणोमित्रो अग्निः॥महंतुवंचाउपमंनो अर्क
मानःकामंनपुरंतुस्तवानाः॥३॥अमंरचः॥॥उदेतिसुतगोविश्ववत्ताःसाधारणः
स्त्वर्मा मानुषाणां॥१॥चक्षुर्मित्रस्वरुणस्मदेवश्चमेवयःसमविष्यकृतमोसि॥१॥
उदेतिप्रसवीताजनानांमहान्केतुर्वरुणस्त्वर्मस्य॥समानंचक्रपमाविदस्य

६८

देतरोवहतिधर्षुमुक्तः॥२॥विन्ताजमानमुषसासुपस्यादेनैरुदेतनुमयमानः॥
तममेदेवसविताचंछंदमःसमानेनप्रमितातिधाम॥३॥दिवोरुक्मउरुचक्षाउदिते
हरे अर्धस्तरणिर्जाजमानः॥नूनंजनास्त्वर्मेतप्रसूताअमन्तार्थागिरुतवन्नपासि॥४॥
॥यत्राचक्रुरमतागतुमस्मैरपेनोदीयन्तवेतिपाथः॥रुक्चतुष्टयमेकोर्द्धवश्च॥॥
उडुबुत्सदृशनं वपुर्दिवरातिप्रतिदुरे॥यदीमाशुर्वहतिदेवरातेरोविश्वस्मैचक्ष
सेअरं॥१॥श्रीर्षःश्रीर्षो जगतस्तस्यपस्यति समयाविश्वमारजः॥सप्तस्वसारःसु
वितामस्त्वर्मेवहंतिहरितोरये॥२॥तच्चक्षुर्देवहितपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत॥पश्येमशर
दःशतंजीवेमशरःशतं॥३॥अमंरच॥॥वरमहांअसिस्त्वर्मवडादित्यमहांअ
सि॥महस्तेसतोमहिमापनस्यतेवादेवमहांअसि॥१॥वस्त्वर्मवसामहांअसि
सत्रादेवमहांअसि॥मक्रादेवानामस्त्वर्मःपुरोहितोविनुज्योतिरदात्यं॥२॥अमं

महा०
६५

यच॥ नमो मित्रस्य वरुणस्य च हस्ते महे देवाय तदंतं सपर्यत॥ इरेदशे देवजा
ताय केतवे दिवस्युत्राय सूर्याय शंसत॥ १॥ सामास्योक्तिः परिषातु विश्वतो व्यावा
चमत्र न नन्नकातिच॥ विश्वमन्येति विशते यदेजनि विश्वाहापो विश्वाहो देति सूर्य
॥ न ते अदेवः प्रदिवा निवासते यदेतसे निःपतरैरम्यं सि॥ प्राचीनमन्यदनुव
र्त्तते रजउदये न ज्योतिषा मासि सूर्य॥ ३॥ येन सूर्यज्योतिषा बाधसे तमोजगच्च
विश्वमुदिमर्षिजानुना॥ तेनास्मद्विष्णुम निरामना कुतिमग्रामी वामपदुष्टं
वासु॥ ४॥ विश्वस्य हि प्रेषितोरक्षसि ब्रतमहे जयन्तु चरसि स्वध्वं अनुमस्यता सूर्यो
पव्रताम हैतनो॥ देवा अनुमसीरत क्रतुं॥ ५॥ तन्नो व्यावा एषि वीतन्न आपदं प्रष्टु एव तु
मनुनो हवं वचः॥ माभूते न सूर्यस्य संदष्टि न इंजीवं तो जरा मग्नी महि॥ ६॥ विश्वाहात्वा
सुमनसः सुवत्सः प्रजावं तो अनागसः॥ उयंत त्वामित्रमहे दि॥ वरि वेज्यो जी वाः प्र

६५

ति पश्ये मसूर्य॥ ७॥ महि ज्योतिर्विजतं त्वा विचक्षणता स्वतं चक्षुषे मयः॥ आरोहंतं
बृहतः पाजसः स्मरिवमं जी वाः प्रति पश्ये मसूर्य॥ यस्म ते विश्वा तु वनानि के तु ना प्र
चेरते निच विशां ते अक्रुचिः॥ अनागस्त्वे न हरिके शसूर्या क्रानो च्च स्य सो वस्य सा
दिहि॥ ८॥ शन्नो न वचत्तसा शन्नो अक्रा शं जानुना शं हि मा शं घृण न यथा शधु ल
मस उरो णो तसूर्यं विणंधे हि चित्रे॥ ९॥ अस्माकं देवा उ न मा यज न्म ते शर्म य
छत दि पदे च तुष्प दे अदमि ब ह धर्ज मजमान मा शितं तस्मै शं मो रर मो द धातनः॥
॥ १॥ यदो देवा अक्रम जिह्वा गुरु मनसो वा प्रमुती देव हे लने॥ अरा वा यो नो अति
उच्छुना यते तस्मि तदे नो वसवो निधेतन॥ १२॥ ॥ इति द्वादश रुचं सूक्तं॥ ॥ सूर्यो नो
दिवस्पातु वातो अंतरिक्षात्॥ अमिर्जः पार्थिवेभ्यः॥ १॥ जेषो सवितर्यस्य ते हरः श
तं शवं अर्हति॥ पाहि नो दिवस्युनः पंतं साः॥ २॥ चक्षुर्ना देवः सविता चक्षुर्नः उत पर्व

महा०
१०

तः॥ चक्षुर्ज्ञाता दधातुनः॥ ३॥ चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विख्ये तन्मः॥ संचदन्विवप
रपेम॥ ४॥ सुसंदरां तावमेति परपे मस्मिन् विपरेप मनचक्षुसः॥ ५॥ इदं पंच चक्षुसं
क्तं॥ ॥ विज्ञातु ह त्विव तु सोमं मध्यायुर्धय जपता व विरुतं॥ वातजूतो यो अनिरुत
तित्मना प्रजाः पुषोष पुरुधा विराजति॥ १॥ विज्ञातु ह सुत वा ससा तमं धर्मं वरुणे स
तमर्षितं॥ अमित्रा हावृत्र हादस्युहं तमज्योतिर्जज्ञे असुर हा सपन्न हा॥ २॥ इदं श्रेष्ठं
ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं विश्व जिडु न जिडु च्यते ह ह त॥ विश्व ज्ञा ज्ञो महि स्यो रश उ
रुप प्रये सह जो अच्युतं॥ ३॥ विज्ञा जं ज्योतिषा सा अरग छो रोचन तं दिवः॥ येने मा वि
श्वा तु वना न्या रुता विश्व कर्मणा वैश्व देव्या ता॥ ४॥ इदं चतुर्कं सुक्तं॥ ॥ आयं गौः एभि
रक्र मी र स रन्मान रं पुरः॥ पितरं च प्रयं स्वः॥ १॥ अंतश्चरति रोच नास्म प्राणा र प्रा न ती
॥ अख्ये न्महिषो दिवः॥ २॥ त्रिंश द्वा म विराजति वाक्पतं गय धी यते॥ प्रतिवस्तोर ह ध

१०

निः॥ ३॥ इदं चक्षुसं सुक्तं॥ ॥ इति श्री महा र्णवाख्ये महि ते प्रबंधे मां धा र ना म्मो म र ना
त्म जस्य॥ सत्कर्म रत्न प्रकरेण पूर्ण पूर्ण स्तरंगः खलु पंच मोयं॥ ॥ इति महा सौर मंत्र
ः॥ ॥ अथ श्री रुद्र विधिः तत्र ताव दुपमुक्तत्वेन विनियोगादिकं चिंत्यते॥ विनियोगाना
मसंबंधः॥ सचांग गिता वरूपः॥ एक स्मै व मंत्रस्य विधि वजा र ने के पु सजा ती ये पु
च कर्म स्वंगत्व मस्ति॥ अ नो यस्मिन् कर्मणि म दं ग ना व न ज ते त दा तस्मिन् कर्म णि विनि
योगे ले मः॥ ए व च य य पि च र मा या मि ष का या रा त रु द्रि मं जु हो ती त्या दि त्रि ब्रा ह्म ण
वा क्यै रग्नि च य ने च र मे ष का या मे का द रा ची रु द्रा नु वा क्यै र्हो मो वि हि त इ ति हो मा ख्ये
कर्म ण्यं ग त्व रु द्रा नु वा का ना त या पि जा बा ल अ नौ किं ज प्ये ता म त त्व नो क्र हि श त रु
द्रि म के ले ति त या रु द्र ध्या मी मु च्य ते स र्व पा पै रि ति त शो रै र्गो णं ज प हो मा र्च न वि धिः
व्याख्या स्मा म इत्यादि अतिस्मृति पुराण वाक्यै र्जप हो मा निषे के पु वि नि यो गः॥ हो मे

महा.
७१

मेसाधे होम अतिषे के साधे त्वनिषे के विनियोगे हेमः ॥ इति विनियोगः ॥ अथ मंत्र वि
जागः ॥ तत्र मंत्रांते कर्म रीति निपातयेदिति ॥ आपस्तंब ॥ मंत्रांते मंत्र समाप्ति कर्म
रीति कर्मोपक्रमान्तिपातयेत्तद्योजयेत् ॥ समग्रं मंत्रं पठित्वा कर्म कुर्यादित्यर्थः ॥ त
द्यथा नमस्ते रुद्रमन्त्रवृत्तौ न इषवे नमः ॥ नमस्ते अस्तु धन्वने वाङ्मनामुत्तते नमः ॥ स्वा
हेति स्वाहाकारांते हविरग्नौ प्रक्षिप्य रुद्रा ये तु देवा आगः कार्य इति ॥ मंत्र विजागम्य रु
द्रानुवाकेषु नानाविधः ॥ तत्र अत्रैकं कर्म लिख्यमायामिष्टकाया जुहोतीत्युक्ता त्रेधा
विनक्तं जुहोति त्रयमेव लोका इति त्रेधा रुद्रानुवाकानां मेकादशानां विजागम्य ॥ त
थातिस्तु उत्तराङ्गतीर्जुहोति षष्ठं पद्यं ते पशून् रुद्र इति षोडशविजागोपि दर्शितः ॥ नमस्ते
रुद्रमन्त्रवृत्तये तानुवाकांस्तैर्ध्वजिज्यापि बोधयामाउपक्रम्य नमस्तत्तम्य इति जानु
द्वेधारममाणेरथ कारेण श्रवणं वदत्कपक्रम्य नमः स्वाधुधामेति नानिदं प्रेरणायै प्राग

७१

वतानेन आस्यदं प्रेङ्गत्वा सहस्राणि सहस्रश इति दशवतानां कुत्वा त्वारोहं न जुहोति
नमो रुद्रे नमो ये एषि व्यामिति जानुद्वेधारममाणे नमो रुद्रे नमो ये तं रिक्त इति नानिदं प्रे
नमो रुद्रे नमो ये दिवा त्वा स्यदं प्रेङ्गत्वेति त्रेधा षोडशधा च विजागो दर्शितो बोधायनेन ॥
अपरः प्रकारः तत्र प्रथमेनुवाके पंचदशार्चं पंचदश मंत्राः ॥ द्वितीये त्रयोदश यज्ञ
पित्रयोदश ॥ तृतीये चतुर्थयोः प्रत्येकं सप्तदश यज्ञ पि ॥ एषु त्रिषु अनुवाकेषु नमस्तौ
नमस्कार मंत्राः ॥ पंचमषष्ठानुवाकयोः प्रत्येकं पंचदश यज्ञ पि ॥ सप्तमेषोडश ॥ अ
ष्टमे सप्तदश ॥ नवमे एकोनविंशतिः ॥ एषु पंचसु अनुवाकेषु एकतरतो नमस्कार मंत्राः तत्र
पिपुरस्तात् नमस्काराः ॥ नवमानुवाके नमो वः किरिके नमो देवानां रुद्रमेत्युत्तरे देवानां
रुद्रमेत्युत्तरे तदुत्तर मंत्रचतुष्टये पशुपति ॥ तद्यथा ॥ नमो विष्णवे ॥ नमो देवानां रु
द्रमेत्युत्तरे नमो विचित्रके नमो देवानां रुद्रमेत्युत्तरे नमः ॥ आनिर्हं ते नमो देवानां रुद्रमेत्युत्तरे

महा.
१२

नमः आमीवत्के सो देवानां रुद्रेभ्य इति॥ अथ मंत्रा तुषंगो यत्र होमादिषु तेषां मंत्राणां एष
क एष विजयप्रयोगस्तत्रैव यत्र तुजपादाव एष करणं न तत्र अपितु मया ध्ययनमेव पा
वः एव सर्वत्राप्यनुषंगस्य ते पुनरेवं॥ अत्र च द्वितीयादिनवमां तेषु वाकेषु नमस्कारादि
नमस्कारादिनमस्कारां तमेकं यजुरिति शक पूर्णिः॥ नमस्काराद्येकं यजुरिति या
स्काः अष्टावनुवाका अष्टौ यजूंषीति काशकृत्स्नः॥ तत्र शक पूर्णिपक्ष उन्नयतो
नमस्कारेषु सुकरो मंत्रविजागः॥ अन्यतरतो नमस्कारव्यवसूः॥ तद्यथा॥ नमो न
वायच रुद्राय च नमः शर्वाय च पशुपतये च तत्र द्वितीयोऽप्येनमः शष्टः सप्तर्चं मंत्रस्य
तत्वेनोत्तरमंत्रस्य चार्दितेनेत्कनमार्थमास्मात्तकाकाक्षिवदुत्तमत्र संबध्यते॥ तथा च
नमो नवाय रुद्राय च नमः इत्येको मंत्रः॥ एवमुत्तरत्रापि विज्ञेयं॥ अथ नमो नवाय रु
द्राय पुनरपि नमो नमः शष्टमुपादाय नमः शर्वाय पशुपतये च नमः इत्युत्तरो मंत्रः ॥ ५३ ॥

१२

द्राय चैतेवमादिषु च शष्टेन प्रथमो नमः शष्टः अनुकृष्यते॥ एवमुत्तयतो नमस्कारा मे
त्रा नवंति॥ यास्क पक्षे तु अन्यतरतो नमस्कारेषु स्फुरो मंत्रविजागः॥ उन्नयतो नमस्का
रेषूत्यः॥ तद्यथा॥ नमो हिरण्यवाहवे सेनायै दिशं च पतये नमो नमो हृत्तेन्यो हरिके
शेन्यः पशूनां पतये नमः इत्यत्र नमो हिरण्यवाहवे सेनायै दिशं च पतये इत्येको मंत्रः
॥ पुरस्ताद्वैक नमस्कारमुक्तः॥ नमो नमो हृत्तेन्यो हरिकेशेन्यः पशूनां पतये इति
प्रथमत एव द्विनमस्कारको द्वितीयो मंत्रः॥ एवमुत्तरत्रापि चतुर्थांनुवाके चरममंत्र
वर्जं॥ चरमस्वारौ द्विनमस्कारकं अत एकतरनस्कारक इत्युक्तं यतो नमस्कारः का
र्मः॥ एवं विधांश्च विजाग ब्रुजित्ताप्यकारैरनुपात्ता इति ब्रुसेमतः पूर्वोक्त एव
विजागो ग्राह्यः॥ तथा च शक पूर्णादि निरपिन विरोधः॥ तथा द्वितीयमृतीय चतु
र्थांनुवाकानि प्रायेण नमस्कारादिनमस्कारां तमेकं यजुरिति यास्कः॥ काशकृत्स्नस्व

महा.
१३

एवमुवाका अथैव जंघीत्यवांतरमहावाक्यानि प्राप्तेः ॥ अन्त्यामपि अवांतरमहा
वाक्यानि वेदनायेन दत्तास्करे प्रदर्शितानि ॥ तान्यग्रे प्रदर्शयते ॥ तस्मात् सर्वे कृत्या येनादि
तन्नास्म्यनवस्नुवाकेषु चतुश्चत्वारिंशदधिकरात्रं मंत्राः ॥ दशमेनुवाके द्वादशार्च
द्वादशमंत्राः एकादशेनुवाके अत्रेति मन्त्रे द्वादशार्चमंत्राः ॥ एवमेकादशस्य
पुननुवाकेषु मंत्रा एकोनसप्तत्यत्रंशतं नवति ॥ इति रुद्रानुवाकेषु मंत्रविभागः ॥ अ
थ च मकांनुवाके वलेषु तथा च मकनमकयोर्विशिष्टप्रयोगे च मंत्रविभागः ॥ तत्र
अथाविस्मृत्य जेषेति चतुर्गृहीतकुलेत्सपक्रमवानश्च मेषसवश्चम इति संततो
वसोर्धारां जुहोत्या मंत्रसमापनादिति बोधायनेन प्रथमामचमपास्यावसिष्टस्य च
मकसैकमंत्रं त्वं वसोर्धारायामनिहितं ॥ तेनैव न्यायेन यदा एकवारं नमकांनुवाका
हृत्वा आज्येन प्रतिमंत्रं यत्र होमः क्रियते ॥ तदा तत्र चमके प्रथमामचं पठित्वा चतुर्ग

१३

हीतेन कुत्वावसिष्टेन चकमेन संततो धारां जुहुयात् ॥ यदा तु तिलादितिनमर्होम
केन तदा तिलादितिरवश्यं संततधाराया अनिष्यते रमजसंमुक्ते कर्मणि जपा
रावनुवाकनेदस्मदयं त्रलेनानुष्ठानात्प्रथमारुगेकामंत्राः ॥ वाजश्चम इत्यार
स्यानुवाकांतमपरोमंत्रः ॥ अवशिष्टा द्वादशानुवाका दशमंत्रा इत्येव द्वादशानिमंत्रै
जुहुयात् ॥ अथैव सुधारामपि कुर्वेत्तवसोर्धाराया अनिलपितार्थं प्राप्तिहेतुत्वात्
॥ यत्रापि रुद्रानुवाकानामेकादशहृत्वा प्रतिमंत्रं होमः ॥ तत्रापि नमस्ते रुद्रमन्य
व इत्येकादशानामनुवाकानामेकमेकं जपेदिति बोधायनेन एकवारमेकादशा
नुवाकपाठे एकं प्रथमं चमकांनुवाकं पठेत् ॥ पुनरपि समयनमकांनुवाकाह
निरुत्वादितां चमकांनुवाकमावर्तयेत् ॥ एवमेव समग्रं नमकांनुवाकाहंति
चमकांनुवाकां वाकेषु क्रमेणैकैकोनुवाक आवर्तनीयः इत्यनिमंत्ररुद्रानुवाक

महा.
१४

भानात्॥प्रतिमंत्ररुद्रानुवाकहोमांते एकं प्रथमचमकानुवाकमेकमंत्रात्मकं पठित्वा
कुत्वा पुनरपि पूर्वोक्तन्यायेन रुद्रानुवाकैर्कुत्वा द्वितीयेन चमकानुवाकेन नुक्रुयादियं
वमेकादशरुद्रानुवाकानामेकादशहस्तावृत्तिचमकातामेकमनुवाकं क्रमेण कु
त्वांते वसो धारं जुहुयात्॥अयंच होमप्रकारोऽवश्यसाधारणः सर्वत्र वसुधारा
त्वाज्येन॥एवमेव रुद्रैकादशिन्यां महारुद्रेति रुद्रे चष्टव्यं॥एवं तल्लक्षणानि चा
ह शातपः षडंगौ कादशी रुद्रो रुद्रैकादशतिरेता निर्महारुद्रश्च कथ्यते॥एका
दशमहारुद्रैरतिरुद्र इतीरित इति न्याविधितो नमकावृत्ती रुद्रा कादशात्मिका
॥रुद्रस्यैकादशावृत्त्या रुद्रैकादशिनो स्मृता॥एकादशतिरेता निर्महारुद्रस्तु कथ्य
ते॥एकादशमहारुद्रैरतिरुद्र इति कथ्यते इति॥अनयो रर्थः वसुमाणा षडंगान्मासादिपू
र्वकमेकादशानां नमकानां जपानंतरमेकंचमकप्रथमानुवाकं जपेत्॥पुनः पूर्ववत्

१४

मकजपानंतरं द्वितीयंचमकानुवाकं पठेत्॥एवमेकादशवरात्॥नमकावृत्त
क्रमेणैकमेवंचमकानुवाकमुदीरयेत्॥अनेन प्रकारेण नमकैकादशानुवाका
नामेकादशावृत्त्यावृत्तिः॥षडंगौ कादशीत्युच्यते॥एष एव रुद्र इति संज्ञा लजते
कादशरुद्रतः॥पूर्वोक्तस्मरुद्रस्यैकादशावृत्त्येत्यर्थः॥एकादशरुद्रतो रुद्रोऽत्यन्त
ः॥इयंच रुद्रस्यैकादशावृत्तिरेव रुद्र इति रुद्रैकादशिनो चेति व्युद्देश इमं नाश
वृत्तिः॥एकादशतिरेतानिः॥एतानिः रुद्रा रुद्रा कादशिनोति पर्यायनाम्नातिरेका
दशसंख्या निर्महारुद्रः कथ्यते॥महारुद्रस्यैकादशावृत्तिरतिरुद्र इति॥इति
चमकनमकयोर्मंत्रविज्ञागः॥॥अथमंत्रविज्ञागप्रकाराणामनेकेषां दशितत्वा
त्॥कस्मिन्विज्ञागे कतिमंत्रा इति मंत्रसंख्या तथा कुत्रमंत्रविच्छेद इत्येतत्प्रद
र्शयेत्तथा दशहोमादिषु कलाकुतम इत्येतदप्यभिधास्यते॥तत्र अस्यात्रैवा

महा०
१५

षोराचविनागोदर्शितः॥ औतत्रेधाविनागमनसिनिधायवौधमनोप्याह॥ तमस्ते
रुद्रमन्यवद्रुद्रमन्यवद्रुत्येतानुवाकांस्त्रेधाविनज्येतिअत्रचाविछिन्नानामनुवाका
नात्रेधाकरणपक्षेआप्याश्वत्वारोनुवाकाण्कोशततश्चत्वारोनुवाकागताःअवशि
ष्टानुवाकत्रयंरतीयांशः॥ एवंचानुवाकमध्येविछेदमंतरेणत्रैविध्यंघटते॥ यथा
गवांशतंदक्षिणोत्पन्नषोडश्विंशंदक्षिणाविनागः॥ तस्यथाप्रधानरुक्त्विकचतु
ष्टयस्याप्यर्धिनइतिसंज्ञा॥ तदनंतरंरुक्त्विकचतुष्टयस्याप्यर्धिनइत्येवसंज्ञा॥
तदनंतराणंचतुर्णांरुक्त्विंशंतरतीयिनइति॥ ततोवशिष्टाचतुर्णांपादिनइति॥ एषो
शतंगवोविजज्यदातव्याः॥ तत्राप्ययंनियमः॥ अर्धिनामर्धंरतीयिनांरतीयांशः॥
पादिनांचतुर्थोशःइति॥ अर्धिनांचद्वौसमुदायौतत्रप्रथमार्धिनांगेशतार्धपंचा
शरावोत्तवंति॥ एवंचक्रियमाणेद्वितीयार्धिनांपंचाशतोर्धंपंचविरातिः॥ रती

यि नां पंचाशतस्तत्ता मांशोक्रियमाणोऽष्टाष्टोऽष्टाशतवन्ति॥ गोक्षयमवशिष्य
ते॥ तच्च त्रिषु स्थलेषु विनश्यत्स्यापि तु मशक्यं॥ इत्युक्तं च विनागो निषिद्धः॥ त
स्माद्धिनामश्चत्वारिंशतद्वितीयादिनां चतुर्विंशति॥ २४॥ इतीमांशिनोऽष्टोऽ
ष्टा॥ १६॥ पादिनां द्वादश॥ १२॥ इति गणं स्वरूपं॥ विच्छेदाय शतं गवो विनक्ताः॥ अ
नेन न्यायेन प्रकृतं पितृकादशा नामनुवाकानामनुवाकस्वरूपा विच्छेदाय पूर्वोक्त
रीत्या चरमानुवाकत्रयस्यैकमंत्रत्वं मंगा कार्यं॥ एवं च नमका अनुवाकानामेकाद
शा जप्यं ते यदि होमं कर्तुं चिकीर्षति॥ होममात्रमेव वा तदास्मिन् दक्षत्रयो मंत्र्यः इ
ति तिस्र आहुतयो नवन्ति॥ एवं च मका अनुवाकानामेव जप्यं ते होमचिकीर्षायां केवल
होममात्रेणायां वाचमकेषु प्रथमाहुते कोमंत्रः॥ शिष्टाष्टादशानुवाका एकाद
शमंत्रा इति द्वादशानि मंत्रैस्तावत्स आहुतयः॥ वसुधारा पूर्वोक्तरीत्येव॥ इत्येकः

महा-
११

योविनागः॥ सुधन्वेचेत्सारस्यसहस्राणिसहस्रशः इत्येतदकपयंतेरतीयोविनागः॥ इति
त्रयोमंत्राः॥ सहस्राणिसहस्रशः इत्येतदकपयंतेरतीयोविनागः॥ एवं पूर्वोक्तैः सह षोडश
॥ अत्र विनागे बौधायनवचनं प्रमाणं तथा अपि वा प्रथमा उपक्रमनमस्तस्य इत्य
दि प्रथममेव दर्शितं॥ इत्येवं जपांगहोमे स्वतंत्रहोमे वा षोडश कुत मो न वेति॥
इति चतुर्थः प्रकारः॥ अथाष्टाचत्वारिंशत्तंत्रविनागात्मकः॥ प्रकारः॥ तत्र प्रथ
मानुवाके पंचदशमंत्राः॥ ततोष्टावनुवाकाष्टौ यजुंषिकाशरुक्स्मतेनेत्यादित आ
रम्भनवस्वनुवाकेषु त्रयोविंशतिः॥ देशमेतवानुवाके द्वादश एते च पूर्वैः सह पंचत्रिंश
त्॥ एकादशोऽनुवाके रुचो दश त्रीणि यजुंषीति त्रयोदश॥ एवं पूर्वैः सह त्रयोदशान
मोरुद्रैः नोमे एषिव्यामिति॥ अवशिष्टं वाक्यं पूर्वोक्तरीत्या त्रीणि यजुंषि त्रयोमंत्रा
॥ सहाष्टाचत्वारिंशत्॥ अतो जपांगहोमे स्वतंत्रहोमे च तावत्परवा कुतमः॥॥ इति

११

पंचमः प्रकारः॥॥ अथैकोनसप्तत्तरशतमंत्रविनागमुक्तं अन्यतमः प्रकारः॥
सच विनियोगप्रकरणानंतरमेव तत्र प्रथमकरणानंतरमेव तत्र प्रथमानुवाके पंच
दश च इत्यादिना ग्रंथेन दर्शितः॥ अतश्च जपांगहोमे स्वतंत्रहोमे एकोनसप्तत्त
त्तरशतमंत्रविनागमुक्तं अन्यतमुक्तं अमः प्रकारः॥ सच विनियोगप्रकरण
नंतरमेव तत्र प्रथमानुवाके पंचदश च इत्यादिना ग्रंथेन दर्शितः॥ अतश्च जपांग
होमे स्वतंत्रहोमे एकोनसप्तत्तत्तरशतमा कुतमः॥॥ इति षष्ठः प्रकारः॥ इ
ति कशरं नमका हत्तौ मंत्रविनागने देन षट्पक्षाः प्रदर्शिताः॥ अथ रुद्रैकाद
शाद्यादिषु पूर्वोक्तपक्षसंख्यानामाह निनेरात्संख्या प्रनेदः प्रदर्शयते॥ नमकाना
मेकवारमाहत्तौ दशांशहोमप्राप्तिरेव नास्ति॥ एकादशधा हत्तात्मके रुद्राख्ये
विद्यते॥ तत्र दशांशहोमे कर्तव्ये त्रेधा विनागपक्षद्वयाभ्येतेन तिष्ठ आ कुतमः॥

महा०
१८

जागने देवाने के पक्षाः संजवे युः॥ तत्र त्रेधा विजागेशा तत्तत्पक्षाणां मेक रूपकाव
त्सातिस्तन्ना कुतमः॥ रूपकाणां मेक विंशतिरवशिष्यते॥ तदर्थं नमस्ते रुद्रमन्य
व इत्यनया प्रथमार्चका कुतिः॥ नमो रुद्रे नमो मेरु विषयेषां वर्ष मिषवस्तेत्यद
त्सादिनां त्र्यजुषाः परन्ना कुतिः॥ चमका नुवाकैरेकादशेति षोडशा कुतमः॥
अं तेव सोर्धरा च॥ शतो शहो मपत्तराव षोडश विजागा अयं शत रूपकाणां मे
करूपकावत्साष्टा कुतमः॥ अवशिष्टैक विंशति रूपकाणां रुतेनमस्ते रुद्र इ
त्सादिनि स्ति स्ति रुद्रिः प्रत्येकमेकैका कुतिरिति तिस्रः॥ नमो रुद्रे नमो मेरु वि
ष्यामि सादिनिः पूर्वोक्त प्रकारमुक्ते स्ति निर्यजुर्निस्तन्ना कुतम इति पूर्वोक्तानिः
सहस्रं च चमका नुवाकैरेकादशेति मिलित्वा त्रयो विंशतिः॥ अं तेव सोर्धरा
च॥ शतो शहो मपत्तराव षोडश धा विजागा गीकारे रूपक शतस्यैक रूपकाव

१८

न्या षोडशा कुतमः॥ अवशिष्टाया रूपकाणां मेक विंशतेः रुते प्रथमार्चका कु
तिः पूर्वोक्तरीत्याः त्र्यजुषा चैका कुतिः॥ पुनः प्रथमानि स्ति स्ति रुद्रिः प्र
त्येकमेकैके तिति तिस्रः॥ अं तैस्ति निः पूर्वोक्त प्रकारमुक्ते र्यजुर्निः प्रत्येकमेकै
के तिति तिस्रः॥ इति मिलित्वा चतुर्विंशतिः॥ चमका नुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तानिः
सहस्रं च विंशत्॥ ततो व सुधारा शतो शहो मपत्तराव षोडश विजागा अयं शत रूपकाणां मे
करूपकावत्साष्टा कुतमः॥ अवशिष्टैक रूपकाणां रुतेनमस्ते रुद्र इ
त्सादिनि स्ति स्ति रुद्रिः प्रत्येकमेकैका कुतिरिति तिस्रः॥ नमो रुद्रे नमो मेरु वि
ष्यामि सादिनिः पूर्वोक्त प्रकारमुक्ते न चैका कुतिरिति तिस्रः॥ अं तेव सुधारा च॥
शतो शहो मपत्तरावैकोन सप्तकुत्तर शतमंत्र विजागा अयं शत रूपकाणां

महा०
८०

मेकरूपकावत्साकोनसप्तत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ त्रेधाविनागमाश्रित्य पुनरेकरूप
पकावत्सातिस्त्राहुतयश्चरिष्टरूपकाणां हते प्रथमा निस्तिस्त्रिर्हतिः प्रत्येक
मेकैकेतितित्तिः॥ अथैः पूर्वोक्तप्रकारयुक्तैस्त्रिनिर्मजुर्तिः प्रत्येकमेकैकेतितित्तिः॥
एव पूर्वोक्तानिः सहाष्टाधिकसप्तत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ चमकानुवाकैरेकादशे
तिमिलितैकोननवत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ अथरुद्रैकादशित्यामेव दशं शहो
मपत्ताश्रमणे तत्रापि त्रेधामंत्रविनागंगाकारेण कविंशत्युत्तरं शतमाहुतयः॥
द्वादशरूपकादशमो जागः॥ द्वादशस्यापि प्रत्येकं तित्तिस्त्रिस्त्रिद्विंशदाहु
तयः॥ प्रथमचैकांशमयजुषाचैकेतिमिलित्वाष्टविंशतचमकानुवाकैरेकाद
शेतिपूर्वाभिः सहैकोनपंचाशत्॥ अतएव सौधाराच॥ दशं शहो मएव षोडशमंत्र
विनागे दशमं शो द्वादशरूपका॥ तेषु प्रत्यावृत्तिष्वष्टिद्विंशतिराहुतयः॥

८०

प्रथमचैकांशमयजुषाचैकेतिचतुः सप्ततिचमकानुवाकैरेकादशेतिमिलित्वा
पंचाशीतिः॥ ततो वसौधाराच॥ दशं शहो मएव षोडशमंत्रविनागे द्वादश
रूपकाणां प्रत्यावृत्तिषोडशोडशेतिष्टाधिकनवत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ अ
थमचैकांशमयजुषाचापराचमकानुवाकैरेकादशेतिमिलित्वापंचोत्तरं
शतमाहुतयः॥ अतएव सौधाराच॥ दशं शहो मएव षोडशमंत्र
विनागे द्वादशरूपकाणां प्रत्यावृत्तिष्वष्टिद्विंशतिराहुतयः॥ षट्सप्तत्युत्तरं
पंचशती नवत्युत्तरं॥ प्रथमचैकांशमयजुषाचापराचमकानुवाकैरे
कादशेतिमिलित्वाकोननवत्युत्तरं पंचाशती॥ अतएव सौधाराच॥ दशं श
हो मएवैकोनसप्तत्युत्तरं शतमंत्रविनागे द्वादशरूपकाणां प्रत्यावृत्ति
कोनसप्तत्युत्तरं शतमिति द्वे सहस्रे अष्टाविंशतिश्चाहुतयः॥ प्रथमचैकांश

महा०

८९

सम्यजुषाचापराचमकानुवाकैरेकादशैतेमिलित्वाकोननवत्फत्तरापंचाराती
॥ अतेवसोर्धाराच॥ दशांशहोमएवैकोनसप्तत्फत्तरातमंत्रविनागेकादशरूपका
णांप्रत्याहन्ति एकोनसप्तत्फत्तरंशतमिति देसहस्रेण एविंशतिश्चाकृतयः॥ प्रथम
त्रैकांशसम्यजुषाचापराचमकानुवाकैरेकादशेति पूर्वनिःसह देसहस्रेण एकचत्वारिंशच्च॥ अथ रुद्रैकादशिन्यामेव समग्रहोमपक्षे तत्रापित्रे धामंत्रविनागराकविंश
त्फत्तरातरूपकाणां प्रकाणंतिरूपकं षडिति सम्यजुषातानि षड्विंशतिश्चाकृतयः॥ संपूर्ण
होमपक्ष एव तिस्रस्तिस्र इति त्रीणि शतानि त्रिषष्टिश्चाकृतयोनवन्ति॥ समग्रहो
मपक्ष एव षोडशमंत्रविनागराकविंशत्फत्तरातरूपकाणां प्रतिरूपकं षड्विंशति
सप्तशतानि षड्विंशतिश्चाकृतयः॥ संपूर्णहोमपक्ष एव षोडशधामंत्रविनागराक
विंशत्फत्तरातरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडशषोडशेति एकसहस्रेण नवशतानि ष

८९

ड्विंशच्चाकृतयः॥ संपूर्णहोमपक्ष एव षाचत्वारिंशन्मंत्रविनागविंशत्फत्तर
रातकरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टचत्वारिंदिति पंचसहस्राण्यष्टौशतानि अ
ष्टावाकृतयः॥ समग्रहोमपक्ष एवैकोनसप्तत्फत्तरातमंत्रविनागराकविंश
त्फत्तररूपकशतानां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्फत्तरंशतमंत्रा इति विंशतिसह
स्राणि चत्वारि शतानि एकोनपंचाराकृतयः॥ समग्रहोमपक्षेषु सर्वेषु सैका
दशरूपकाश्चमकस्य नवन्ति तत्र प्रतिरूपकमेकानुवाकैरेकादशैकादशानुवा
कैरेकादशैकादशाकृतय इति चमकाकृतय एकविंशत्फत्तरंशतं नवन्ति॥ स
र्वत्र चातेवसोर्धाराच॥ ॥ इति रुद्रैकादशिन्यामाकृतिसंख्या॥ ॥ अथ महारुद्रा
कृतिसंख्या॥ ॥ तत्र चैकविंशत्फत्तरस्यैकशतस्यैकादशानिर्गुणनराकसहस्रे त्री
णि शतान्येकविंशच्चरूपकानवन्ति॥ अत्र च शतांशस्त्रयोदशरूपकाः॥ रूपका

महा.
८२

भवति॥ अत्र च शतांशस्त्रयोदशरूपकाः॥ रूपकाणामेकत्रिंशदवशिष्यते॥ एवं श
तांश होमपक्षाणीकारे तत्रापि त्रैधा मंत्रविजागे शतांशस्त्रयोदशरूपकाणां
प्रतिरूपकं तिस्र इति एकोनचत्वारिंशदाहुतयः॥ अवशिष्टानामेकत्रिंशतो रू
पकाणां कृते आद्या निस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ अं तै पूर्वोक्तप्र
कारमुक्तैस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ इति मिलित्वा पंचचत्वारिं
शदाहुतयः च मकानुवाकैरेकादशानिः प्रत्यनुवाकमेकैके त्रयोदश इति प
र्वोक्तानिः सह षट्पंचाशत् अं तेव सोर्धारा च॥ शतांश होमपक्षावषोडशमंत्र
विजागे त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकं षट् षडिति अष्टसप्ततिराहुतयः॥ अ
वशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते आद्या निस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥
अं तैस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ एवं मिलित्वा चतुरश्रति पूर्ववच्च

८२

पूर्ववच्च मकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तानिः सह पंचनवतिः॥ ततोव सोर्धारा
च॥ शतांश होमपक्षावषोडशमंत्रविजागे त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकं
षोडशोडशेति तिस्र इति षट् अवशिष्टैकत्रिंशतो रूपकाणां कृते पूर्वव
त्प्रथमार्थे तिस्र अं तैस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ पूर्ववदेव च मकानुवाकैरेका
दशेति मिलित्वा षे शते पंचविंशतिश्च॥ अं तेव सोर्धारा च॥ शतांश होमपक्षा
वषोडशमंत्रविजागे त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकं षट् चत्वारिंश
दिति षट् शतानि चतुर्विंशतिश्चाहुतयो नवतिः॥ अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां क
ृते प्रथमार्थे तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ पूर्वोक्तप्रकारमुक्तैस्त्रिंशत्तिस्रः
प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ पूर्ववच्च मकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तानिः सहैकचत्वारिं
शत्तिस्रः सप्ततिराहुतयो॥ ततोव सोर्धारा च॥ शतांश होमपक्षावैकोनसप्त

महा०
८३

सुत्तरं शतमंत्रविनागेत्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्तरं शतमिति
देसहस्रेण कशवं सप्तनवतिश्चाहुतयः॥ अत्रिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते पूर्ववत्
प्रमाणिकं त्रिस्त्रिंशः॥ अत्र मयजुर्निस्त्रिंशः पूर्ववत् त्रिंशः॥ पूर्ववदेव च मकानुवाकैरेकै
दशेति मिलित्वा देसहस्रे देचराते चतुर्दशच॥ अथ महारुद्रावदशं शहोमपक्षे
एकसहस्रं त्रिंशः॥ तानि एकविंशच्चैतिरूपकां दशं शराकशतं नयस्त्रिंशच्चैति
नवति॥ एकरूपो वशिष्ठते॥ अत्र त्रैधमंत्रविनागेत्रमस्त्रिंशदधिकस्यैकशतस्य
रूपकाणां प्रतिरूपकं त्रिस्त्रिंशश्चाहुतयः कोनचतुःशत्ता ऊतीना॥ अथ च
मकानां दशं शोषादशरूपकानवति॥ तत्र प्रतिरूपकमेकादशानुवाकैरेकादशै
कादशेति मिलित्वा दान्त्रिंशदुत्तरमेकशतमाहुतयः॥ एताश्च पूर्वातिः सहस्रं चार
तानि एकत्रिंशच्च॥ अत्रैव सोर्धराच॥ दशं शहोमपक्षेण वषोरा मंत्रविनागेत्र

८३

मस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां पूर्ववत् प्रतिरूपकमेकादशेति दान्त्रिंशदुत्तरमे
कशतं॥ एताश्च पूर्वातिः सहस्रं चारतानि त्रिंशच्च आहुतयः॥ ततो वसोर्धरा॥ ॥ दशं
शहोमपक्षेण वषो उराधमंत्रविनागेत्रमस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूप
कं षोडशषोडशेति देसहस्रेण कशतमष्टाविंशतिश्चाहुतयः॥ पूर्ववच्च मक
दादशरूपकाणां प्रतिरूपकं प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतं द
ान्त्रिंशच्च पूर्वातिः सहस्रं देसहस्रे देचराते षष्टिश्चाहुतयः अत्रैव सोर्धराच॥
दशं शहोमपक्षेण वषो उराधमंत्रविनागेत्रमस्त्रिंशदुत्तररूपकाणां प्र
तिरूपकमष्टाचत्वारिंशदशचत्वारिंशदिति षड्सहस्राणि त्रिंशच्च शता
नि चतुरश्रं त्रिंशच्च आहुतयः॥ पूर्ववच्च मक दादशरूपकाणां प्रतिरूपमेकोद
शैकादशेति दान्त्रिंशदधिकमेकशतं॥ एवं च पूर्वाहुतिनिः षड्सहस्राणि पंच

महा०
८४

शतानिषोडशचनवंति॥ अंतेवसोर्धराच॥ दशंशहोमपक्षेवैकोनसप्तत्वनर
शतमंत्रविनागेत्रयन्निशउत्तरशतरूपकाणं प्रतिरूपकं शतमेकोनसप्ततिश्च
तिमिलित्वाविंशतिः॥ सहस्राणिचत्वारिंशतानिसप्ततिश्चाकुतयः॥ पूर्ववच्च
मकदादशरूपकाणं प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतं द्वादशच॥ प्र
र्वानिः सहैताद्विंशतिसहस्राणिषट्शतानिनवचनं वेति॥ अंतेवसोर्धराच॥ अथ
महारुद्रचसमग्रहोमपक्षे तत्रापित्रेधामंत्रविनागे एकसहस्रं त्रीणिशतान्येकत्रिं
शचेतिरूपकाणं प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाकुतय इति त्रीणिसहस्राणि नवश
तानिविनवतिश्चाकुतयोनवंति॥ चमकस्यैकत्रिंशत्स्वनरैकशतरूपकाणं प्र
तिरूपकमेकादशेतिमिलित्वैकसहस्रं त्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चाकुतयः॥ एता
श्चपूर्वानिः सहपंचसहस्राणिशतानिषोडशतिश्चाकुतयोनवंति॥ चमकस्यैक

८४

त्रिंशत्स्वनरैकशतरूपकाणं प्रतिरूपकमेकादशैकादशेतिमिलित्वैकसहस्रं
त्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चाकुतयः॥ एताश्चपूर्वानिः सहपंचसहस्राणि त्रीणिशतानि
षोडशतिश्चाकुतयोनवंति॥ चमकस्यैकविंशत्स्वनरैकशतरूपकाणं प्रतिरूप
कमेकादशेति एकसहस्रं त्रीणिशतानि एकत्रिंशच्च इति पूर्वानिः सहनवसहस्रा
णि त्रीणिशतानिसप्तदशचत्वारिंशतयः॥ ततोवसोर्धराच॥ अत्रैवसमग्रहोमपक्षे त
त्रापिषोडशमंत्रविनागे एकसहस्रं त्रीणिशतानि एकत्रिंशचेतिरूपकाणं प्रतिरूप
कं षट्षडाकुतयः॥ इति॥ सप्तसहस्राणि नवचशतानिषोडशतिश्चाकुतयोनवं
ति॥ चमकस्यैकत्रिंशतरूपकाणं प्रतिरूपकमेकादशेति सहस्रं त्रीणिशता
नि एकविंशच्च॥ इति पूर्वानिः सहनवचसहस्राणि त्रीणिशतानिसप्तदशचत्वारिं
शतयः॥ अंतेवसोर्धराच॥ अत्रैवसमग्रहोमपक्षे षोडशधामंत्रविनागे एकसहस्रं

महा०
८५

त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चैति रूपकाणां प्रतिरूपकं षोडशशतं शतं शतं ॥ एवं विंशति साह
स्रा षे च शतं पदानवति श्राद्धं तमः ॥ चमकस्यैकविंशत्कत्तरशत रूपकाणां प्रति
रूपकमेकादशैकादशेति मिलितैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्च ॥ पूर्वोक्ता
तिः सहैतावद्विंशतिसहस्राणि षट्शतानि सप्तविंशति श्राद्धं तमः ॥ ततो वसोर्धा
रात्र्यत्रैव समग्रहो मपत्ते तत्राप्यष्टाचत्वारिंशत्तमं त्रविंशते एकसहस्रं त्रीणि शतानि
निदशत्रिंशच्चैति रूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदिति षष्टिसहस्राण्यष्टौ
शतान्यष्टाशति श्राद्धं तमः ॥ चमकस्यैकविंशत्कत्तरशत रूपकाणां प्रतिरूपक
मेकादशेति एकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशच्च ॥ एताश्च पूर्वोक्तानि मि
लित्वा पंचषष्टिसहस्राणि देशते एकोनविंशति श्राद्धं तमः ॥ अंते वसोर्धाराच ॥ अ
त्रैव समग्रहो मपत्ते एकोनसप्तत्कत्तरशतं तमं त्रविंशते एकसहस्रं त्रीणि शतानि

८५

एकत्रिंशच्चैति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्कत्तरशतमेकोनसप्तत्कत्तरश
तमिति देशते चतुर्विंशतिसहस्राणि नवशतानि एकोनचत्वारिंशच्च ॥ च
मकस्यैकविंशत्कत्तरशत रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति पूर्वोक्तानिः
सहैता देशते षड्विंशतिसहस्राणि देशते सप्तविंशति श्राद्धं तमः ॥ अंते वसोर्धाराच ॥
इति महारुद्रश्राद्धं संख्या ॥ ॥ अथातिरुद्रश्राद्धं संख्या ॥ ॥ तत्र चतुर्दश सह
स्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्च रूपकानवति अत्र शतांश एकशत षट्चत्वा
रिंशतानि एकविंशच्च रूपका अवशिष्यते ॥ एवं स्थिते शतांश पक्षे त्रेधा च मंत्र
विंशते षट्चत्वारिंशच्च उत्तरशत रूपकाणां प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्र आहुतमिति
॥ अष्टत्रिंशच्च उत्तराचतुःशताहुतानां ॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशच्च रूपकाणां कृते आ
यानिस्तिस्रस्तिस्र प्रत्येकमेकैकैतिस्रः ॥ अंते मजुर्भिः पूर्वोक्तप्रकारमुक्तै

महा.
८६

स्त्रिनिः॥ प्रत्येकमेकैकेतिस्त्रिः॥ चमकस्मन्मोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशै
कारशेतित्रिचत्वारिंशदुत्तरशतमाहुतमः॥ अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अथा
विस्मसजोषसेत्यनयचैकाहुतिः॥ इत्येवमिलित्वा अष्टाशीत्कनरापंचशत्याहुतीनां॥
अंतेवसोर्धराच॥ शतांशपक्षरावषोडशमंत्रविनागेष्वचत्वारिंशदधिकैकशतरू
पकषट्पडिति अष्टौ शतानिषट्सप्ततिश्चाहुतमः॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपका
णां कृते पूर्ववदायानिस्त्रिस्त्रिंशदितिस्त्रिः॥ पूर्ववदेवां लयमनुतिस्त्रिस्त्रिस्त्रिस्त्रिस्त्रि
उहुतमः॥ चमकस्मन्मोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकारशेतित्रिचत्वा
रिंशदुत्तरमेकशतं॥ अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अथा विस्मसजोषसेत्यन
यचैकाहुतिरिति॥ पूर्वाभिः सहैताराकसहस्रं पडिंशतिश्चाहुतमः॥ अंतेवसोर्ध
राच॥ शतांशहोमपक्षरावषोडशधामंत्रविनागेष्वचत्वारिंशदुत्तरैकशतरूपका

८६

णां प्रतिरूपकं षोडशषोडशषोडशैति षे सहस्रेत्राणि शतानिषट्त्रिंशच्चाहुत
मः॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते पूर्ववत्॥ षट्चमकस्मन्मोदशरूप
काणां कृते प्रतिरूपकमेकादशैकारशेतिराकशतं त्रिचत्वारिंशच्चाहुतमः॥ अ
वशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अथा विस्मसजोषसेत्यनयचैकाहुतिरिति मिलित्वा षे सहस्रे
चत्वारिंशतानिषडशतिश्चाहुतमः॥ अंतेवसोर्धरा॥ शतांशहोमपक्षरावषो
डशधामंत्रविनागेष्वचत्वारिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमष्ट
चत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदितिसप्तसहस्राण्यष्टौ चाहुतमः॥ अवशिष्टैकचत्वा
रिंशद्रूपकाणां कृते पूर्ववत् प्रथमानिस्त्रिस्त्रिंशदितिस्त्रिः॥ पूर्वोक्तगुणवशिष्टै
स्त्रि
चमकस्मन्मोदशरूपकाणां पूर्ववत् प्रतिरूप
कमेकादशैकारशेतित्रिचत्वारिंशदुत्तरमेकशतमाहुतमः॥ अवशिष्टैकत्रिंशद्रूप

महा०
८७

पकाणं कृते अग्राविस्सुसजोषसेत्यनयैकाङ्कतिरिति मिलित्वा सप्तसहस्राण्येक
शतमष्टपञ्चाशच्चाकृतमः॥ ततोवसोर्धाराच॥ शतांशहोमपक्षे वैकोनसप्तसुत्तर
शतमंत्रविनागे षट्चत्वारिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तसुत्तर
शतमेकोनसप्तसुत्तरं शतमिति चतुर्विंशतिसहस्राणि षट्शतानि चतुस्रतिश्चा
कृतमः॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाणां कृते प्रथमानिः स्तिसन्तिभिः प्रत्यचमेकै
केतितिस्रः॥ पूर्वोक्तगुणमुक्तैरंत्यमनुर्लिप्तिभिः प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः॥ चमकस्य
त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतं चत्वारिंशच्चाकृतमः॥
अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते अग्राविस्सुसजोषसेत्यनयैकाङ्कतिरिति मिलित्वा
चतुर्विंशतिसहस्राण्ये शतानि चतुर्विंशतिश्चाकृतमः॥ अंतेवसोर्धारा॥ अष्टादश
प्रदशं शहोमपक्षे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपकाणां दशं

७

शकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्च नवति॥ एकएवरूपको वशिष्यते॥ तथा
चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चेति रूपकाणां दशराकशवरूपको तंत्र
यस्त्रिंशच्चरूपका नवति॥ एकएवरूपको वशिष्यते॥ अत्रचमके त्रेधा मंत्रवि
नागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकं तिस्रस्ति
स्रश्चाकृतमः इति मिलित्वा चत्वारिसहस्राणि त्रीणि च शतानि दानवतिश्चाकृतमः
॥ चमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति
मिलित्वा एकसहस्रं चत्वारिंशतानि त्रिषष्टिश्चाकृतमः॥ एताश्च पूर्वानिः सहस्रं
चहस्राण्ये शतानि पंचपञ्चाशत्चाकृतमः ततोवसोर्धाराच॥ दशं शहोमप
क्षे एव षोडशमंत्रविनागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेति रूपकाणां
प्रतिरूपकं षट्षडिति मिलित्वा अष्टै सहस्राणि सप्तशतानि चतुरशीतिश्चाकृतमः

महा.
८८

तयः चमकस्यैकशतस्य त्रयस्त्रिंशद्रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति
मिलित्वैकसहस्राणि चत्वारिंशत्तानि त्रिषष्टिश्चाकुतयः ॥ एताश्च पूर्वोक्तानि
सहस्रसहस्राणि देशते सप्तचत्वारिंशच्चाकुतयः ॥ अत्रैव सोर्धराच ॥ दशां
शहो मपत्तरावषोडशधामंत्रविजागे एकसहस्रं चत्वारिंशत्तानि चतुःषष्टिश्च
तिरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडशषोडशेति मिलित्वा त्रयोविंशतिसहस्राणि चत्वा
रिंशत्तानि चतुर्विंशतिश्चाकुतयः ॥ चमकस्य त्रयः स्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपका
णां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशत्तानि त्रिषष्टिश्चा
कुतयः ॥ एताश्च पूर्वोक्तानि सहचतुर्विंशतिसहस्राण्यष्टौशतानि सप्तशानिश्चा
कुतयः ॥ ततो वसोर्धराच ॥ दशांशहो मपत्तरावषोडशचत्वारिंशत्तानि त्रिषष्टिश्च
हस्रं चत्वारिंशत्तानि चतुःषष्टिश्चैतिरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टाचत्वारिंशदष्ट

८८

चत्वारिंशदिति मिलित्वा सप्ततिसहस्राणि देशते द्विसप्ततिश्चाकुतयः ॥ चमक
स्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वै
कसहस्रं चत्वारिंशत्तानि त्रिषष्टिश्चाकुतयः ॥ पूर्वोक्तानि सहैता एकसप्ततिस
हस्राणि सप्तशतानि पंचत्रिंशच्चाकुतयः ॥ ततो वसोर्धराच ॥ दशांशहो मपत्तरा
वैकोनसप्तत्तरशतमंत्रविजागे प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्तरशतमेकोन
सप्तत्तरशतमेकोनसप्तत्तरशतमिति मिलित्वा द्वेल्ले सप्तचत्वारिंशत्त
हस्राणि चत्वारिंशत्तानि षोडशचाकुतयः ॥ चमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरशतरूप
काणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशत्तानि त्रिषष्टि
श्चाकुतयः ॥ पूर्वोक्तानि सहैता द्वेल्ले ॥ अष्टाचत्वारिंशत्तानि सहस्राणि षोडशतानि
काशानिश्चाकुतयः ॥ अत्रैव सोर्धराच ॥ अष्टातिरुद्रावसमग्रहो मपत्तेचतु

महा.
८८

ईशसहस्राणिषट्शतानि एकचत्वारिंशच्चेति॥ रूपकाणां त्रेधा मंत्रविनागे प्र
तिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाहुतय इति मिलित्वा चत्वारिंशच्चेति॥ रूपकाणां त्रेधा मंत्र
विनागे प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाहुतय इति मिलित्वा चत्वारिंशत्सहस्राणि नव
शतानि त्रयोविंशतिश्चाहुतय इति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतानि एक
चः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशत्तिरूपकाणां
प्रतिरूपकमेकादशानिरनुवाकैरेकादशाहुतय इति मिलित्वा चतुर्दशसहस्रा
णि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चाहुतयः॥ पूर्वोक्ता निःसहैता अप्येवात्र सह
स्त्राणि पंचशतानि चतुःषष्टिश्चाहुतयः॥ अत्रैव सोर्धारा च॥ समग्रहो मप ह्य
वधो रामंत्रविनागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपका
णां प्रतिरूपकं षट्षडिति मिलित्वा सप्तशतिसहस्राणि अष्टौ शतानि षट्चत्वारिंशच्चेति

८९

रिंशच्चाहुतयः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चेति रूपकाणां प्रति
रूपकमेकादशैकादशैति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चाहुतयः॥ एताश्च पूर्वोक्ता निःसहैकलक्षे सहस्रे चत्वारिंशत्तानि सप्तशती
निश्चाहुतयः॥ अत्रैव सोर्धारा च समग्रहो मप ह्यवधो उत्रेति मिलित्वा षेजसे
चतुर्त्रिंशत्सहस्राणि षे शते षट्षपंचाशच्चाहुतयः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि श
तानि एकविंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशैति मिलित्वा चतुर्दश
सहस्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चाहुतयः॥ पूर्वोक्ता निःसहैता षेजसे अप्य
चत्वारिंशत्तानि विनागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपका
णां प्रतिरूपकं मप चत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति मिलित्वा सप्तलक्षानि षे सहस्रं
सप्तशतान्यष्टिश्चाहुतयः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकविंशच्चेति

महा.
९०

रूपकाणां प्रतिरूपमेकोदशैकादशेति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षड्शतान्येकच
त्वारिंशत्सङ्गतयः॥ पूर्वोक्तानिः सहैताः सप्तलक्षाणि सप्तदशसहस्राणि चत्वारि
शतानि नवसङ्गतयः॥ अन्ते वसोर्धारा च॥ समग्रहो मपत्ता वै कोन सप्तत्फत्तर
शतमंत्रविनागे चतुर्दशसहस्राणि षड्शतान्येकचत्वारिंशच्चैति रूपकाणां प्रति
रूपकमेकोनसप्तत्फत्तरं शतमेकोनसप्तत्तरं शतमिति मिलित्वा चतुर्विंशतिल
क्षाणि चतुःसप्ततिसहस्राणि त्रीणि शतान्येकोनत्रिंशच्चङ्गतयः॥ चमकस्यैकस
हस्रं त्रीणि शतान्येकोनत्रिंशच्चङ्गतयः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकविं
शच्चैति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकोदशैकादशेति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि
षड्शतान्येकचत्वारिंशच्चङ्गतयः॥ पूर्वोक्तानिः सहैताश्चतुर्विंशतिलक्षाण्यष्टा
शतिसहस्राणि नवशतानि सप्ततिश्चाङ्गतयः॥ पूर्वोक्तानिः सहैताश्चतुर्विंशतिलक्षा

[illegible]

महा.
८९

खलाप्रमाणमिहचतुरंगुलविस्तारेत्पारिना॥ तद्विच्छिन्ना॥ चतुरंगुलोज्जता॥ एतच्चकुंड
ममुतहोमानुसारि॥ योनिजह्वाणुचिंतामणौ विनस्तिमात्राया निः स्यात्सप्तसप्तगुल
विस्तृता कर्मरक्षोन्नता मध्येपार्श्वयोश्चांगुलोच्छिन्ना॥ गजोष्टसदृशी तद्वरायताद्धि
इसंसुता॥ एतत्सर्वेषु कुंडेषु योनिजह्वाणुमुच्यते॥ मेखलोपरिसर्वत्र अश्वत्थदलसं
न्निना॥ वितस्तिमात्रमिनि॥ एतच्च योनेर्द्वैर्ध्वसप्तगुलविस्तृतेति॥ पदंगुलविस्त
तासप्तगुलविस्तृतावेति व्यायामे विकल्पः॥ तद्वरायतेति॥ अनेन द्वैर्ध्वप्रमाणं तरमा
ह॥ उक्तलक्षणलक्षिता गजोष्टसदृशी अश्वत्थपत्रसदृशी च योनिर्नवतीत्यर्थः॥ ए
वचयोनिः कुंडस्य पश्चिमदिशामेखलोपरिकार्या॥ मंडपलक्षणं स्कंदपुराणे॥ गृहस्था
क्षरपूर्वेण मंडपंकारयेद्बुधः॥ रुद्राय तनून्मौवाच चतुरस्रमुदकलव॥ दशहस्तमथा
ष्टौवाहस्तान्कुर्वादिधानतः तस्य वाराणि चत्वारि कर्तव्यानि विचक्षणैः॥ प्रागुदकप्रव

८९

णान्कुर्मिंकारयेद्यन्नतो नरः॥ प्रागुत्तरसमासाद्य प्रदेशं मंडपस्य तु॥ शोचनं कारये
त्कुंडं मथावज्ञह्वाणुवितं॥ अथ प्रकाशं तरेण कुंडनिर्माणविधिस्तत्रैव॥ द्विहस्त
विस्तृतं चैव चतुरस्राय तं पुनः॥ लक्षहोमेन वेत्तुं कुंडं योनिर्वक्त्रं त्रिमेखलं॥ पूर्वपश्चि
मयोर्हस्तद्वयविस्तृतं॥ दक्षिणेक्षरयोश्चतुर्हस्ताय तं चतुर्हस्तख्यातं चतुरस्रं कुंडं वि
धेयमित्यर्थः॥ योनिजह्वाणुप्रागुक्तं॥ द्विरंगुलोच्छिन्ना कार्या प्रथममायामेखलाबुधैः
॥ त्रिरंगुलोन्नता तद्वद्वितीयासमुदाहृता॥ उद्धाय विस्तारान्मां चरतीया चतुरंगु
ला॥ द्विरंगुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयोरपिशस्यते॥ पूर्वयोः द्वितीयरतीममेखलया॥
चतुर्हस्तकुंडं मंडपप्रमाणमाह॥ तथा षोडशहस्तास्यान्मंडपश्चतुर्मुखः॥ मध्ये
॥ नदीनां संगमे चैव सुराणामग्रतस्तथा॥ सुसमेन मित्रागे च देवता धृष्टेते नृप॥ रु
त्विजिर्गुरुणा चैव साधं नृमिं परीक्षयेत्खने दैतत्र कुंडं चतुस्रसमं हस्तमात्रकं॥ द्वि

महा.
८२

गुणं लक्षणे मेतु कोटि हो मे चतुर्गुणं ॥ सुमशो कृत्विजः प्रोक्ता अष्टौ ते वेद पारगाः ॥ कं र म ल
फ ला हा रा द धि क्षी रा रा नो पि वा ॥ अष्टा ह त्विज इत्थ प ल क्षणं ॥ त तो म त्र शं ति क मां दि वे
गे न नि र्वा स्य ज व ति त त्र या व द्धि कृ त्वि जिः क र्म वे गे न नि र्व ह ति ता वं तो कृ त्वि जो र णा त ॥
म य्य पि स्व त्मा गो य ज मा ने नै व का र्य स्त या पि ब हु क र्त्तुं के हो मे त्या ग स्य जि न्न का ल ते
न त्या ग का ल स्य ज्ञा तु म रा क्ता हो मो प क्र म ए व म ए व दे व ता स्म त्वा य ज नी य इ व च
म न सि नि धा ये द म या दे व त म स्ति ति स्व त्वा सा गः का र्यो य ज मा ने न ॥ अ ष व सु धा रा प्र
का राः ॥ चिं ता म णौ ॥ घ त कुं न व सो धा रा पा त मे द न लो परि ॥ उं व री म या र्ज्ञ च कृ ज्जी के
ट र व र्जि तां ॥ बा रु मा त्रं स्तु चं कृ त्वा त ल स्त न द मो र पि ॥ घ त धा रा त या स म्प ग रे रु परि
पा त ये त ॥ अ त्र व सु धा रा या म त्र म्म कानु वा काः ॥ म त्रो त रा प पि म्म ये त ॥ आ व ये स
क्त मा ने मं वै स्मं व रु द्र मं द वं ॥ महा वै श्वान रं स म्प ज्ञे ए सा म च पा व ये त ॥ ॥ इ ति स्मं

८२

डि ल कुं उ नि र्मा णा दि वि धिः ॥ ॥ अ ष बौ धा य न प्रो क्त पंचां ग रु द्र न्या स वि धिः ॥ पंचां ग रु
द्र ण स्तु चाम म र्थः ॥ पंच प्र का र न्या स गृही तः पंचां ग रु द्रः ॥ ए व ष ड् ग रु द्रो पि ॥ त त्र
पंचां ग न्या से षु त्रि षा द्य स्मृ ता त मे क त्रिं श द ग न्या सः ॥ प्र थ मः ॥ मूर्धा दि पा दां त द शं ग न्या
सो द्वि ती यः ॥ पा दा दि मूर्धां तं पंचां ग न्या स स्मृ ती यः ॥ गु स्था दि म स्त कां तं पंचां ग न्या स म्म तु
र्षः ॥ रु द मा द्य स्मृ तां तं पंचां ग न्या सः ॥ प्र थ मः ॥ मूर्धा दि पा दां त द शं ग न्या सो द्वि ती यः ॥ पा
दा दि मूर्धां तं पंचां ग न्या स स्मृ ती यः ॥ गु स्था दि म स्त कां तं पंचां ग न्या स म्म तु र्षः ॥ रु द मा द्य
स्मृ तां तं पंचां ग न्या सः पंच मः ॥ ए वं पंचां ग न्या सः ॥ प्र ज न ना दि सर्वां ग र्थं तं षो ड शं ग न्या स
अ परः ॥ अ यं च ष ष्ठे न्या सः ॥ पूर्वो क्त प्र का र स हि तः पंचां ग रु द्रः ॥ ष ट् प्र का र न्या स स
हि तः ष ड् ग रु द्रः ॥ अ या तः पंचां ग रु द्रा णो न्या सः ॥ पूर्व ज प हो मा र्च न वि धिं व्या ख्या स्मा
मो या ते रु द्रे ति शि र वा या म स्मि न्म ह इ ति शि र सि ॥ अ सं ख्या ता ल ला दे ह ६ सः शु चि ष दि

महा०

८३

तिनुवोर्मध्ये॥ अंबकं मजामर इति नेत्रयोर्नमः स्फुट्यायेति कर्णयोः मानस्तो क इति ना
सिकायामवतसेति मुखे नील ग्रीवौ कंवेन मस्त आमु धामेति बाहोर्माते हेरि त्क पवाको
धंतायानातिरस्तयोः सद्योजात इति पंचानुवाकान्ये च संयुजा पुन मोवः किरिके नमः
इदमे॥ नमो गणेश इति एषे नमो हिरण्यबाहव इति पार्श्वयोर्हिरण्यगर्भ इति नाभौ मी
रुष्टममिति कप्यायेत्ताना मधिप नम इति गुह्ये॥ सरिराजात वेदा इत्यपाने॥ मानोमहं
तमित्त्वोरेषत इति जानोर्मेषामिति पारयोरध्वो चरितिकवचं॥ नमोस्तु बिल्मिन
इत्क पकवचं॥ नमोस्तु नीलग्रीवायेति रतीयेनेत्र प्रमुच धन्वमित्यस्त्र एतावन्तश्चेति
दिवंधः॥ नमो नगवते रुद्रायेति नमस्कारं न्यसेत्॥ ईकारं मूर्ध्नि विन्यस्य नकारं ना
सिकाग्रतः॥ मोकारं चललाटे वै नकारं मुखमध्यतः॥ गकारं कंठे रुद्रो तु वकारं रुद्रि
विन्यसेत्॥ तेकारं वामतो न्यसेत्॥ प्राकारं नाभिदेशे तु यकारं पारयोर्न्यसेत् संयंच

८३

पादयोर्न्यस्य वामं न्यसेत्तु मध्यतः॥ अघोरं रुद्रि विन्यस्य मुखे तत्पुरुषं न्यसेत्॥ ईशा
ने मूर्ध्नि विन्यस्य हं सोनाम सदाशिवः॥ हं सहं सेति यो ब्रूयात् हं सोनाम सदाशिवः
॥ ईशानं मूर्ध्नि विन्यस्येत्तस्या ममर्थः॥ ईशानं मूर्ध्नि विन्यस्य हं सेति ब्रूयात्॥ एवं क
ते सति हं सोनाम हं स इति प्रसिधः सदाशिवो नवेत्॥ असुमे वार्यमनुवृद्धति हं स
हं सेति यो ब्रूयात् हं सोनाम सदाशिव इति॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा ततः संपुटमाच
रेत्॥ आतारमिंद्रं त्वं नो अग्रे सुगन्तः पश्यामसु त्वं तत्त्वायाम्पानो निमुद्रिर्वयं सो
मतमीशानमस्मै रुद्रा सोना एषि वीसे तसं पुटमिंद्रा दान्दित्तु विन्यस्यैव मात्म
नि रौद्रा करणं कृत्वा त्वगस्थिगतैः पापैः प्रमुच्यते सर्वं नृतेषु पराजितो नवतिय
क्षगंधर्व नृतेषु पिशाच ब्रह्मराक्षस यम इत उकिनी शाकिनी सर्पश्चापदतस्क
॥ राक्षसप्रवाः सर्वे ज्वलन्तं यश्नंति॥ मारुहंति मनोज्ञ निरवो धर्मिर्मूर्धनं मर्माणि

महा.
९४

तेजातवेदाइतिगुह्यादिक्रियायनिमंआत्मरक्षाकर्तव्या॥शिवसंकल्पंरुद्रमंपुरुष
सक्तंशिरउत्तरनारायणंशिरवाअप्रतिरपंकवचंरुद्राद्यमस्तंपंचांगसक
कपेदष्टांगप्रणाम्यात्मानंरुद्ररूपंध्यायेत्पुधस्फटिकसंकाशंत्रिनेत्रंपंचव
क्रकं॥गंगाधरंरुद्रांजंसर्वानरान्नृषितं॥नीलश्रीवंशशांकांगंनगयत्तोपवी
तिनं॥व्याघ्रचर्मोन्नरीयंचवरेण्यमनयप्रदं॥कमंडलुचक्षुस्तत्रान्यामन्वितंमूलपा
णिनं॥ज्वलंतंविंगलजराशिरमुष्योतकारिणं॥अमृतंनक्तंरुद्रमुमादेहार्धधा
रिणं॥दिव्यसिंहासनासीनेदिव्यजोगसमन्वितंदिग्देवतासमायुक्तंसुरासुरनम
स्कृतं॥नित्येचक्राश्रुतंशुभंभवमक्षरमव्ययं॥सर्वव्यापिनमीशानंरुद्रं वैविश्वरू
पिणं॥एवंध्यात्वादिजःसम्पक्ततोयजनमारजेत्॥इतिपंचांगन्यासविधिः॥
अथरुद्रानिषेकविधिः॥अनिषेकेपूर्वोक्तन्यासाअपिसमुच्चीयंते॥अथातोरुद्र

९४

स्नानार्चनविधिंव्याख्यास्यामः॥आदितएवतीर्थेस्नात्वोदेत्यशुचिःप्रयतोब्रह्मचारी
शुक्लवासास्तस्यदक्षिणाप्रत्यग्देशेतन्मुखःस्थित्वाएवतीर्थेस्नात्वोदेत्यशुचिःप्रय
तोब्रह्मचारीशुक्लवासास्तस्यदक्षिणाप्रत्यग्देशेतन्मुखःस्थित्वात्मनिदेवताःस्ना
यमेत्॥प्रजननेब्रह्मातिष्ठतु॥पादयोर्विस्तुतिष्ठतु॥हस्तयोर्हरस्तिष्ठतु॥बाकोरि
ष्टिष्ठतु॥जठरेन्निस्तिष्ठतु॥रुद्रमेशिवस्तिष्ठतु॥कंठेवसवस्तिष्ठतुवक्त्रेसरस्व
तीतिष्ठतु॥नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु॥नयनयोःसूर्याचंद्रमसौतिष्ठेताकर्णयोःरश्मि
नौतिष्ठेतालजारेरुद्रास्तिष्ठेतामूर्धादित्यास्तिष्ठेताएषेपिनाकीतिष्ठतु॥परतः॥
मूलतिष्ठतु॥पार्श्वयोःशिवशंकरौतिष्ठेता॥सर्वतोवायुस्तिष्ठतु॥ततोवहिःसर्व
तोज्वालामालापरिवृतस्तिष्ठेत्॥सर्वेष्वंगेषुसर्वादेवतास्तिष्ठेता॥मारुतान्प्रणि
मेवाचिश्चितइति॥मध्याह्निकमंगानिसमज्याधैनंगंधपुष्पाक्षतद्रूपरीपैरात्मानं

महा.
८५

प्रत्याराधयेत्॥ स्वाराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवैः सुरादिभिः॥ आवाहयामि नक्त्या
त्वा मां गृहाण महेश्वर॥ अथ वक्तुं यजाम ह इत्यथैनमाराधयेत्॥ अग्निर्मे वाचि श्रित
इत्यादेरथ मर्षः॥ अग्निर्मे इत्यादि निर्वृद्धमाणा मंत्रैर्मया लिङ्गमंगानि संस्पृशेत्॥ त
त्र मन्त्रः॥ अग्निर्मे वाचि श्रितः॥ वाग् रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि
इति वाचस्पृशेत्॥ वासुर्मे प्राणेश्रितः प्राणो रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्र
ह्मणि इति प्राणस्यानं रुदयं॥ सूर्यो मे चक्षुषी श्रितः॥ चक्षु रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहम
मते॥ अमृतं ब्रह्मणि इति चक्षुषी॥ चंद्रमा मे मनसि न स्थिः॥ मनो रुदये॥ रुदयं मयि
अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि इति मनस्यानं चक्षुः॥ दिशो मे श्रोत्रे स्थिताः॥ श्रोत्र रु
दये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति श्रोत्रं॥ आपो मे रेतसि श्रिताः
॥ रेतो रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति गुह्यस्यानं॥ रषि वी

८५

मेशरीरे श्रिताः शरीरं रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति शरीरं॥ उषधि
वनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥ लोमानि रुदये॥ रुदयं मयि॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति रो
मकूपान् रुदये मे बले श्रितः॥ बलं रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि
॥ इति सर्वांगं पृथग्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥ मूर्ध्ना रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं
ब्रह्मणि॥ इति मस्तकं॥ इशानो मे संन्यौ श्रितः॥ मन्त्र रुदये रुदयं मयि॥ अहमम
ते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति मस्तकं॥ इशानो मे संन्यौ श्रितः॥ मन्त्र रुदये रुदयं मयि॥ अ
हममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति क्रोधादिस्थानं रुदयं आत्मानात्मनि श्रितः॥ आत्मा
रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति चित्तस्यानं वृद्धः॥ पुनर्मन्त्रात्मा
पुनरापुराणात्॥ पुनः प्राणपुनराकृतं मन्त्रागात्॥ वैश्वानरो रश्मिनिर्वाधान
ः अंतस्तिष्ठत्यमृतस्य गोपा॥ इति सर्वशरीरं स्पृशेत्॥ तत्र मंगानि संस्पृश्याथैनंगधा

महा०
२६

दि निरात्मानं प्रत्यारोधयेत् ॥ एवं रुद्रमात्मानं प्रत्यारोधयेत् ॥ रुद्ररूपिणा जीवात्मानं
स्वशरीरेषु जयेदित्यर्थः ॥ तत्रावाहनमंत्रः ॥ आराधित इत्यर्थः ॥ आवाहनव्यतिरि
क्ततपोपचारेषु पंचदशसुषुप्तावाच्यं बकं यजामह इत्ययं मंत्रः ॥ अत्र नैवेद्य
मपि मानसं परिकल्पयेत् ॥ एवं मात्मपूजानंतरं शिवपूजाप्रकारमाह ॥ आत्माव
हंतु हरमः सचेतसः श्वेतैरश्वैः सहा तनुधः ॥ वाताजरैर्बलवद्भिर्मनोजवैरायाहि
शीघ्रं मम हव्याय सर्वो मित्वा वाहयामीत्यावाहसंस्थां संस्थापितेत्वा वाहनं सद्यो
जातं प्रपद्यामित्वा वाहनं ददाति ॥ सद्यो जाताय वै नमो नम इत्यासनं ददाति ॥ न
वेन वेनाति न वेन जस्व मामिति पाद्यं ददाति ॥ न वोद्भवाय नम इत्यष्ट्रिणां निष्कं
न ददाति ॥ अष्ट्रिणां आपो हि ऐसाद्याः ॥ अष्ट्राद्भिस्तर्पयति न वंदे वंदे तर्पयामि सर्वं
देवं तर्पयामि ॥ पशुपतिं देवं तर्पयामि ॥ उग्रदेवं तर्पयामि ॥ नाम देवं तर्पयामि ॥ महा

२६

नंदेवंतर्पयामि इति तर्पयित्वा ॥ ज्येष्ठाय नम इत्यात्र मनीषं ददाति ॥ श्रेष्ठाय नम इति मधुपर्कं ददाति ॥ कालाय नम इति गंधं ददाति ॥ कलविकरणाय नम इति पुष्पं ददाति ॥ सर्वज्ञतदमनाय नम इति धूपं ददाति ॥ मनोदानाय नम इति दीपं ददाति ॥ जगोज्जवाय नम इति काजेनैवेद्यं ददाति ॥ अथाहनिर्मन्त्रेरष्टौ पुष्पाणि ददाति ॥ जवाय नमः ॥ त्रावाय देवाय नमः ॥ ईशानाय देवाय नमः ॥ पशुपतये देवाय ॥ नमोरुद्राय देवाय नमः ॥ उग्राय देवाय नमो नीमाय देवाय ॥ नमो महते देवाय नमः ॥ अथास्माघोरतनूरघोरेत्येकमुत्तिष्ठते ॥ अथास्माघोरतनूरित्यस्माय मर्धः ॥ अथ सर्वाङ्गपूजानंतरमस्मरुद्रास्माघोरतनूरघोरादिशराशरणपतिष्ठंते ॥ केन अघोरेत्येता घनुवाकत्रयेण ॥ ते चानुवाका मे दर्शयिष्यमाणे अपि सौकार्यार्थमत्र लिख्यंते ॥ अघोरे नमो अघोरे नमो अघोरघोरतरे नमः सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमः

महा.
८७

स्तेऽस्तुविष्णुरुपेक्षः॥ तत्पुरुषायविष्णवेमहादेवामधीमहि॥ तन्नोरुद्रः प्रचो
दयात्॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वज्ञतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्र
ह्माशिवो मेऽस्तु सदाशिवो॥ अथास्याघोरतनुरघोरेऽस्य इत्युपनिषत्त इत्युक्तं तद
नंतरं कृतमाह॥ तथेतस्मिंहिराण्येन मूर्ध्नि कलशेन संततधारां निषिंचेन्मधुना
सर्पिषा पयसा च क्षुरसेन नाजिके रनवा आम्बरसेन वातदला ने उदके नवानम
स्ते रुद्रमन्त्रव इत्येकादशानामनुवाकानामेकमेकं जपेत्सर्वेषां पारंपुनरा
धयेत्॥ उत्तमाधनेन तदेतद्विधानं प्रोक्तं॥ संततधारा मिति॥ संततधारा पदस
हस्रकलशानिषेकस्याप्फ पलक्षणां॥ एतदेव घृष्टं स्नानमित्कच्यते॥ अतस्तस्मा
न्नेविधायामि पूर्वोक्तपंचागन्यासादिकं कामं सर्वेषां पार इत्यादिसर्वेषां अनि
लपितनमकवलि विशेषाणां पारे समाप्तौ उत्तमाराधनेन पुनराधयेत्॥ अ

८७

निषेकानंतरं पूर्ववदेव पुनः पूजयेदित्यर्थः॥ पुनराधयेत्तुत्तमाराधनमिति पाठे उत्त
माराधनमिति निषेकानंतरं पूर्ववदेव पुनः पूजयेदित्यर्थः॥ पुनराधयेत्तुत्तमाराधन
मिति पाठे उत्तमाराधनमिति निषेकानंतरं पूजां पुनः पश्चादाराधयेत्तुत्तवीनेत्यर्थः॥ पु
नः शब्दः अथमपूजापेक्षया न त्वनिषेकानेति विदुः पूजापेक्षया॥ तदेतद्विधानं प्रोक्त
मिति॥ आराधयेव पूजाविधानं प्रोक्तमित्यर्थः॥ अथ वा तदेतद्विधानमिति निषेकादिषु
प्रोक्तमित्युपसंहारः॥ उत्तमाराधनं तदेतद्विधानं प्रोक्तमित्युक्तम्॥ अधुनाव्याधिवि
मोकार्थेऽनिषेककर्मणि विशेषदर्शयन्॥ अधिकारिनेराज्ञानानि फलानि दर्शय
ति॥ तेनानिषिक्ते नोदकेनास्तीत्यामित्यनुवाकेनाग्निं गेसंगानि आपरांसं सज्यात्॥ पा
पक्षयाधी व्याधिविमोचनाधी जीवनाधी श्रीकामः शान्तिकामः पुष्टिकाम सुष्टिका
मो मोक्षाय च कुर्वा॥ देवं कुर्वन्सिधिमवाप्नोति आचार्या यदक्षिणां ददाति दशगा

महा.
१८
१९

सर्वसाः सुवर्षान् वितावृषनैकादशास्तद्वान्नकांगंद्यादिन्याह ॥ नगवान्बोधाय
नः ॥ अक्षान्मामितनुवाकोरोगप्रतिमादानविधेरनेद्विर्तः ॥ आपोहिषेसादमश्वात्रि
गुरुचश्चाश्वत्थामनघोषशंतोप्राद्विर्ताः ॥ इतिरुद्रात्रिषेकविधिः ॥ अथांगम
त्राणामप्यादि ॥ अथतमकांगन्यासमंत्राणामपिदेवतसंदांसितत्रार्थमानेरुद्रनम
स्तुत्यामनमोवः किरिकेन्योसुन्वतमयजमानंमानोज्योतिर्यमायस्वाहेत्येषामग्नि
रश्मिन्महत्सर्ववेसहस्राणिसहस्रशोनालश्रीवाइतिद्वयोर्नमोगतोन्मेइति ॥ चैषा
उवासाहसः शुचिपत्वंनोअग्रइत्यनयोर्वामदेवस्मंबकंयजामहआनोतिपुद्गिरि
त्यनयोर्वसिष्ठमानस्ताकेनमस्तेअस्वामुधायमानेहेतिर्नमोबिन्मितेनमोस्तुनी
लश्रीवायेत्येषानगवानवतसधनुप्रमुचधन्वनइत्यनयोर्नारदोयेतीर्थानियेनतानां
येषांयमएतावतश्चेत्तेषांदेवतः सद्योजातादिपंचातुवाकानांतथा ॥ तामग्निवर्णां

१८
१९

तनाजितमितिद्वयोश्चसंहितादेवताउपनिषदोनमोहिरण्यवाहवइत्यस्ममंडूको
हिरण्यगर्जोयः प्राणतइत्यनयोर्हिरण्यगर्जोमीदुष्टमशिवतमेत्यस्यावैराजोजात
वेदसइत्यस्याः कश्यपोयेत्वंपारमायेनयेत्यनयोर्गस्मोविष्वातिनइत्यस्यावसुक्र
तोमानोमहंतमित्यस्यादेवराउषतेरुद्रजागः सुगन्तः पंचामित्यनयोर्द्विः संजतमि
त्यनुवाकस्यब्रह्मजज्ञानमातेअग्रइत्यनयोश्चविश्वेदेवाअध्वोचदित्यस्याः क
वस्त्रातारमिंद्रमुपश्वासयेत्यनयोगर्गस्तत्तायामिद्व्यस्याः शुनः शोकोवयंसोमे
त्यस्याबंधुः सुबंधुः अतबंधुश्चतमाशानमित्यस्माराकृगणोस्मैरुद्रेत्यस्याः प्रगाथो
स्यानाएधिबीमहाद्यौतिरिअनयोर्मेधातिथिरबोध्यन्निरित्यस्याबुधगविष्टरोम्
र्धनमित्यस्याविरूपोमर्माणितइत्यस्याः पामुर्जानवेदाइत्यास्याः स्वयंनः ब्रह्माज्ञा
प्रतइतिषट्कस्त्रिवसंकल्पः सहस्रशार्धेयपरादशर्चससूक्तप्रजापतिः षोडश

महो
१००

चस्यचेत्तस्यनारायणआशुःशिशानइत्यनुवाकस्याप्रतिरथस्वमयेरुद्रइत्यनुवाक
सहस्रवाडित्सार्षमयदैवताःहंसःशुचिषदित्यस्यसूर्योमानस्तोकेनमस्तेअस्त्वायुधा
यमातेहेतिरितिअत्रनगवान्हिरण्यगर्भःप्राणतइतिप्रजापतिर्जातवेदसेता
मग्निवर्णमग्नेत्वंपारयविश्वानिनःएतनाजितमितिजातवेदाअग्निरध्वोचन्नमो
विल्मिनेनमोःस्तुनीलग्रीवायेतिशंनुस्नातारमित्यस्याःआशुःशिशानइत्यस्यानु
वाकस्यचेत्तस्यनुवाकहस्यतिस्त्वमोदरावाणस्त्वंनोअन्नमन्नबोधयेनम॥माते
अन्नइत्यग्निःसुगनुत्वंप्रायमायस्वाहेतिनमोस्तुतमितिनिर्हृतिस्तत्त्वाममीनिव
रुणान्नोनिमुद्रिरितिवासुवर्मसोमेतिसोमस्त्वमीशानमितीशानोस्मैरुद्राब्रह्मज
ज्ञानमितिब्रह्मास्मोनाएधिवीसंतः॥एधिवीवामनोज्योतिरित्यपोनिमचोमूर्धानं
जातवेदाइतिवैश्वानरोमर्माणितइतिमर्मादयोजिगोक्तायजाग्रतइतिसूक्तस्यमनः

१००

सहस्रशीर्षेतिस्सूक्तस्यजगदीजपुरुषोनारायणोवाअशुःसंततइत्यनुवाकस्यनुवा
कस्यनारायणोमहोद्योरितिद्यावाएधिय्योषुपश्वासयेतिरण्यमंडुनमश्वावसिष्टा
नरुद्ररुद्रंवकमितिमत्तंजयरुद्रइत्यस्याआत्मकोरुद्रइतिदेवतमथाहंरोहंसःशु
चिषदितितैत्तिरीयकेतिजगतीवक्चानीजगतीमानस्तोकेमानोमहांततमीशानंत्व
मग्नेरुद्रइतिजगत्सथोजातमितीहृताहिरण्यगर्भोजातवेदसेतामग्निवर्णमग्नेत्वं
पारयविश्वानिनःएतनाजितंत्रानारंत्वंनःसुगन्नमस्तुततस्त्वाममीआनोनिमु
द्रिरस्मैरुद्रामनोज्योतिरबोधिर्मूर्धानंमर्माणिजातवेदायजाग्रतइतिसूक्तंसहस्र
शीर्षेअत्राश्वलायनान्नमैवापस्तंबानामेत्वस्तिस्त्रोप्यःसंततइतिदेवआशुःशिशान
इतिस्सूक्तमाश्वलायनपाठेत्यामपास्यापस्तंबपाठेदादरपादित्याचवर्जमित्वाब्रह्म
जज्ञानमुपश्वासयानेनयइत्येतास्त्रिष्टुप्नोमीदुष्टमेतिपंचपदात्रिष्टुप्प्रजापति

महा.
१०१

अरतीति त्रिष्टुप् जगती वरशानः॥ सर्वे विद्यानामित्यनुवाका वयं सोमस्यो नाशपि
वीमहा यौरिति गायत्र्यो माते अम इत्यतिशक्तं कर्म वशिष्ठा रुचो नुष्टो माते रुद्रा घो
रेभ्य इति च स्वराऽनुष्टुप् शिष्टानि मज्जंतीति छंदः॥ इति नमः कांगत्या समं - त्रा
णामपि देवतस्य संसि॥ अथ नमः कांगत्या समं त्राः प्रदत्तं ते॥ माते रुद्रशिवात
नरघोरापापकाश्रिना॥ तमानस्तन्वाशं तममागिरिं शंतानि चाकशाहि॥ इति शि
खायां॥ अस्मिन्महं त्यर्गं वेतरिहो नवा अधितेपाः सहस्रं योजने वधन्वानितन्मसि
॥ इति शिरसि॥ सहस्राणि सहस्रं शोवा कोस्तवहेतवः॥ तासामीशानो नवगवः पर
चीणा मुखार्कधि॥ इति जलाटे॥ हंसः शुचिष्वसु रंतरिहो सघोता वेदिषदति ति
पिर्दुरोणसत्॥ नष्वरस इतसघो मसदन्वा गोजा अद्रिजा कृतं ह हत॥ इति क्त
वोर्मध्ये॥ अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं उर्वारुकमिव बंधनान्ममो मुक्षीम

१०१

मामतात्॥ इति नेत्रयोः॥ नमः स्तुत्या यच पय्या यच नमः काय्या यच नीप्या यच न
मस्तल्या यच नमो ताप्या यच चैशंता यच॥ इति कर्णयोः॥ मानस्तो केतनमेमान
आमुषिमानो गेषु मानोऽअश्वेषु शरिषः॥ मानो वीरातरुद्रनामिनो वधीर्हविषं
तः सदमित्वाहवामहे॥ इति नासिकायां॥ अवतत्यधनुषं सहस्राक्षं शतं पुधे॥ नी
शीर्षशल्यानां मुखार्शिबो नः सुमना नव॥ इति मुखे॥ नीलश्रीवाः शितिकुंठाः शर्वा
अधः क्षमाचराः॥ तेषां सहस्रं योजने वधन्वानितन्मसि॥ इति छात्र्यां केवे॥ नमस्ते
अस्वाधुधामाना ततामधस्तवे॥ उजास्मा मुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने॥ इति बाह्वे
॥ माते हेति मीडु एमहस्ते बन्धवते धनुः॥ तया स्मान्विश्वतस्त्वमपह्ममापरिनुज
इत्तपबाकोः उपवाकर्मणि बंधो परिजागः॥ ये तीर्थानि प्रचरंति सकाहस्तानि षं
गिराः॥ तेषां सहस्रं योजने वधन्वानितन्मसि॥ इति हस्तयोः॥ सद्योजातं प्रपद्यामि

संयोजाताय वै नमः॥ न वेत्त वेत्तानि न वेत्त जस्वमां न वोऽवाय नमः॥ इत्यंशु एयोः॥ वा
मदेवाय नमो ज्योतिषाय नमः॥ श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः॥ कालाय नमः कलविकरणा
य नमो बलाय बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमः॥ सर्वज्ञतदमनाय नमो मनो
न्मनाय नमः॥ इति तर्ज्योः॥ अघोरेऽथ घोरेऽथ घोरघोरतरेऽथः॥ सर्वतः सर्वसर्व
सो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेऽथः॥ इति मध्यमयोः॥ तत्पुरुषाय विष्णवे मह्यदेवाय धीमहि
तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥ इत्यनामिकयोः॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वज्ञता
नां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्माशिवो मेऽस्तु सदा शिवांक निष्ठिकयोः॥ नमो वः किष्किं स्यो
देवानां रुद्रयेऽथ नमः॥ आनिर्हतेऽथ देवानां रुद्रयेऽथ नमः॥ आमीवकेऽथ देवानां
रुद्रयेऽथः॥ इति रुद्रये॥ नमो गतेऽथ गतपतित्यश्ववो नमः॥ इति एष्टे॥ नमो हिरण्य
वाहवेऽथ नान्येदिशं च पतये नमः॥ इति पार्श्वयोः॥ हिरण्यगर्जः समवर्त्तता एष्टे॥

न तस्य जातः पविरेक आसीत् ॥ स राधारयि पृथिवी व्यामुते मां कस्मै देवाय हवि
षा विधेम ॥ इति नातौ ॥ मीरु एमशिव तमशिवो नः सुमना जव ॥ परमेव ह्यहम् आमुध
निधायः यकृन्निवसान् आचरपि नाकं बिन्न रागहि ॥ इति कथा ॥ येनूतानामधिप
तयो विनिष्ठासः कपर्दिनः ॥ तेषां सहस्रमोजने बध्नानि तन्मसि ॥ इति गुह्ये ॥ ज
तवेह सेसु नवाम सोममरा तीय नो निदहाति वेदः ॥ सनः पर्वदति दुर्गाणि विम्बाना
वेवसिंधुं डुरितात्मनिः ॥ अग्रे वक्ष्यमाणं पूर्वमंत्रस्मृतिर इत्थं च्यते ॥ तद्यथा ॥ ता
मग्निवर्णां तपसा ज्वलन्ती वैरोचनी कर्मफलेषु जुष्टा ॥ दुर्गा देवी शरणमहं प्रपद्ये
सुतारि सितरसे नमः ॥ अग्रे तं पारयान व्यो अस्मात्स्वस्ति तिर विदुर्गा विणि वि
म्बा ॥ पूज्य एषी बकुला तजवी नवा नौ कायतनया यशं योः ॥ विम्बानि नो दुर्गहा
जातवेहः सिंधुर्न ना डुरितानि पर्वि ॥ अग्रे अत्रि वं तमसा गणानोस्माकं बोध्य वि

महा.
१.३

तातनना॥ एतनाजितं सहमानमुग्रमभिः॥ कुवेमपरमाश्रधस्तातसनः पर्वदति दुर्गाणि
विष्वा॥ क्षामदेवोऽति इरितात्मनिः॥ इत्युपानेमानोमहांतमुतमानोऽर्जकं मानउ
हं नमुतमानउत्तिहं॥ मानोवधीः पितरं॥ मातमातरं मानः प्रियास्तन्योरुदरादिषु॥
इत्युर्वोः॥ एषते रुद्रजागस्तं जुषस्व ते न वसेन परो मूजवतोती सवततधन्वापिना
कावसः कृत्तिवासाः॥ इति जान्वाः॥ मेपथापयिरक्षमएजबराआयुर्मुधः॥ तेषां सह
स्त्रमोजनेवधन्वातितन्मसि॥ इति पादयोः॥ अध्वोचदधिवक्ताप्रभुमोदैव्यानि
षक॥ अदीश्वसर्वं जंनयं सर्वं श्रमायुधान्यः॥ इति कवचं॥ नमो बिज्जिनेचक
वचिनेच॥ इत्युक्कवचं॥ नमोस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीरुषे॥ अथो मेऽन्न
स्य सत्त्वानो हे तेभ्यो करं नमः॥ इति रतीयनेत्रे॥ प्रमुचधन्वनस्त्वमुनयो रार्त्रियो
ज्यां याश्वते हस्त इषवः पराताजगवोवप॥ इत्युक्त्वा॥ मरता वं तश्च न्यां सश्च दिशो

१.३

रुद्रावितस्थिरे॥ तेषां सहस्रमोजनेवधन्वातितन्मसि॥ इति दिग्बंधसहित एको
न्यासः॥ अथो परोन्यासः॥ तत्र चतुर्नमोजगवते रुद्रा येति नमस्कारं न्यसे
दिति श्रुते॥ अस्यायमेकोऽर्थः॥ नमस्कारं नमस्कारमंत्रपूर्वोक्तं पठित्वानम
स्कारं कुर्यादिति॥ अथो न्योऽर्थः॥ नमस्कारं न्यसेत्पूर्वोक्तमेव मंत्रं वक्ष्यमाण
प्रकरणेन मोतेन्यसेदिति॥ तद्यथा॥ उम्भ्रे नम इति मूर्ध्नि॥ ननासिकायां॥ मो
ललाटाय नम इति॥ रुदि॥ गंदहिताहस्ताय नम इति दहिताहस्ते॥ ववामहस्ता
य नम इति वामहस्ते रुं नमः कुहौ॥ श्राना निदेशाय नम इति नाभौ॥ मं पश्या नम
इति पादयोर्न्यसेदिति॥ अथो परः प्रकारः॥ उं नमो॥ जं गं॥ वां ते रुद्रा मइत्येति
रक्षरैः क्रमेण मूर्ध्नि दिपांत प्रदेशात् स्पर्शेदिति॥ अत्र चायक्रमः पूर्वोक्त
दिग्बंधसहितं या संविधाय तत्र नमोजगवते रुद्रा येत्युक्त्वा प्रणम्य ततश्च॥ उं

महा.
१०४

मूर्धेनमदित्यादिनासंवा॥ उमितादिनासोवाकुर्मादिति॥ अयं च द्वितीयोऽनुवाकः
न्यासः॥ ॥ अथा न्योन्यासः स योजातं प्रपाद्यामि स योजाताय वै नमः॥ नवेनवेनाति
नजस्वमांजवोऽज्ञवायनमः॥ इति पादयोः वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः॥ श्रेष्ठाय
नमो रुद्राय नमः॥ कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय
नमः॥ सर्वज्ञतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः॥ इत्थं रुमध्वे॥ अघोरं न्योन्यासं घोरं न्यो
घोरं घोरं तरे न्यः॥ सर्वं न्यः सर्वं सर्वं न्योन्यासं नमस्तेऽस्तु विश्वरूपे न्यः॥ इति रुदये॥ त
त्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥ इति मुखे॥ ईशानः स
र्वविद्यानामीश्वरः॥ सर्वज्ञतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माग्निवो मे न्यस्तु स
दात्रिंशो हं स हं स इति मूर्ध्नि॥ इति रताय न्यासः॥ अथ संपुटं कुर्वीत॥ मुद्रितं
जनिप्रदर्शनं संपुटीकरणं॥ तच्च क्रमेण प्रादिदिस्तु वक्ष्यमाणं त्रैः कुर्वात्॥ त्रैः

नारमिंद्रमविनारमिंद्रं हवे हवे सुहवं प्ररमिंद्रं॥ कुवेतुशक्तं पुरुहूतमिंद्रं॥ स्व
स्तिनो मघवाधाविंद्रं॥ १॥ त्वं नो अग्रे वरुणास्मविद्वानेव स्महे उ अग्रे वयासि सीष्टाः
॥ यजिष्ये वक्रितमः शोषुचनो विष्वा देवांसि प्रमुमुग्धस्मत्॥ २॥ सुगन्तः पयामन
यं कणो तु यस्मिन्नक्षत्रे यमराविराजा॥ यस्मिन्नेन मत्स्यं चैतदेवास्तदस्मदस्म
चित्रां हविषाय जाम॥ ३॥ असुत्वं तमयजमानमिच्छंसे नः स्पेता तस्करस्यात्वे
षि॥ अन्यमस्मदिच्छसा तद्विज्ञानमोदे विनिर्हते तु न्यमस्तु॥ ४॥ तत्त्वामिब्रह्मणा
वदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्निः॥ अहे उमानो वरुणो हवो धुरुसं समस्तु
॥ ५॥ तत्त्वामिब्रह्मणा वदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्निः॥ अहे उमानो वरु
णो हवो धुरुसं समान आमुः प्रमोषाः॥ ५॥ आनो निमुद्रिः शतिनी निरध्वरं सहस्रि
णिरुपमा हि यज्ञं॥ वायो अस्मिन् हविषि मादयस्व यं पातस्व स्तिनिः सरानः॥ ६॥

महा०
१-५

वयं सोमवृते तव मनस्तनूषु विन्नतप्रजावंतः सचेमहि ॥१॥ तमीशानं जगत्संस्पृष्ट
स्मृतिं धियं जिह्वमसेहमहे वयं ॥ पूषानो मया वेदसामसदधेरक्षिता पाशुरवः स्व
स्तमे ॥ ८ ॥ अस्मे रुद्रा मे हना पर्वता सो वृत्रहृते नरहृनौ सजोषामः सः सने स्तुवते
धामि पञ्च इन्द्रज्येष्ठा अस्मा अवतु देवाः ॥ ९ ॥ सो नाष्टि विनवानक्षरानिवेशनी ॥
मछानः शर्मसप्रथाः ॥ १० ॥ स इति संपुटीकरणं ॥ अथेन्द्रादिनमस्कारः ॥ अत्रापि प
र्वोक्ता एवमंत्राग्राह्याः ॥ संपुटीकरणेन मस्कारे चेंद्रादिप्रकाशकाग्राह्या इति निय
मानुपूर्वोक्ता एवमंत्राग्राह्या इति नियमः ॥ ॥ अथ गुह्याद्यनिमंत्रणं ॥ ॥ अथमेव च
तुर्थोक्त्यासः ॥ मनोज्योतिस्तपता मा ज्यं विच्छिन्ने यज्ञं संमिदधातु ॥ मा इष्ट उष सो निम
च अताः संरधा मिह विषा घृतेन ॥ इति गुह्ये ॥ अथोध्यग्निः समिधा जना प्रति धेनु मिवा
यती मुषासं ॥ यका इव प्रवया मुक्ति हानाः प्रजानवः ॥ सिस्रते नाकमछु ॥ इत्तदरे ॥ स

१-५

ध्यानं दिवो अरतिं एषि व्यावैष्णानरमन आजातमग्निं ॥ कविं संम्राजमतिथिं जनाना
मासं नापात्रे जनयेत देवाः ॥ इति रुद्रये ॥ ममांति ते वर्म निष्ठा दयामिसोमस्वाराजाम
तेनामिव स्तो ॥ उरोर्वशी यो वरिव स्ते अस्तु जयंत त्वामनुमदतु देवाः ॥ इति मुखे ॥ जात
वेदामदिवा पावको सिवैष्णानरो यदि वा वैष्णो तोसि ॥ शं प्रजा सोमजमाना यलोकम्
जं पुष्टि रदात्मा वरस्व ॥ इति शिरसि ॥ इति चतुर्थोक्त्यासः ॥ ॥ अथमेव गुह्याद्यनिमंत्र
णमिति चात्परहाचेति व्यपदिश्यते ॥ ॥ अथ शिवसंकल्पान्यासः ॥ तत्र शिवसंक
ल्पसूक्तं ॥ यज्जाग्रतो हरमुदैति ईवं तदु सुप्तस्य तथैवैति ॥ हरं गमं ज्योतिषां ज्योतिरे
कं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ १ ॥ येन कर्माण्यप सोमनीषिणो यज्ञे स एवैति विदये
षु धीराः ॥ यदपूर्वमक्षमंतः प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २ ॥ यत्प्रज्ञानमु
तचेतो धृतिश्च यज्योतिरंतरमंतं प्रजासु ॥ यस्मान्नरुते किंचन कर्म क्रियते तन्मे

महा०
१०६

मनःशिवसंकल्पमस्तु॥३॥येनेदं नृतं नुवनेन विष्णुत्तरि गृहीतमनेन सर्वं॥येन य
ज्ञस्तामते सप्त होता नमे मनः॥शिवसंकल्पमस्तु॥४॥यस्मिन्नचः साम यज्ञं पि यस्मि
न्मतिष्ठितारथनाजा विवाराः॥यस्मिंश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनःशिवसंकल्पम
स्तु॥५॥सुषारथिरश्वानिवमं मनुष्यान्नेना यते निष्पुनिर्वाजिन इव॥हृत्पतिं यदजि
रं यविष्टं तन्मे मनःशिवसंकल्पमस्तु॥६॥इत्येतत्सूक्तं पठित्वा रुदया यनम इति रुद
ये॥सहस्रशर्षेति सूक्तं पठित्वा शिरसे स्वाहेति शिरसि॥एतच्च सूक्तं गणहोमप्रक
रणोद्घातं॥तच्चाष्टादश च षोडश च तु पुरस्तात्पुरुषसूक्तविधाने प्रदर्शयते॥अथो
त्तरनारायणं॥अथः संनतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्मणः समवर्तता येन तस्य च ए
विद्ध रूपमेतितत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे॥वेदाहमेतं पुरुषं मह्यं तमादित्यव
र्तितमसः॥परस्तात्॥तमेवं विद्वानमृत इह न वृत्तिनायः पंथा विप्यते अयना यम

१०६

जापतिश्चरति गर्जे अंतरजायमानो बहुधा विजायते॥तस्य धीराः परिजानं योनिम
राज्ञानां पदमिच्छति वेधसः यो देवेभ्यः॥आतपति यो देवानां पुरो हितवो यो देवेभ्यो
जातो नमो रुचा य ब्राह्मणे॥रुचं ब्राह्मं जनयां तो देवा अग्रे तद्ब्रुवन्॥यस्त्वेवं ब्राह्म
णो विद्या तस्य देवा अमन्वरो अश्वते लक्ष्मी अयन्त्यो अहो रात्रे पारश्वे नक्षत्राणि रूपं
अश्विनौ व्यान्ते॥इत्थं निषाणामुं मनिषाणां सर्वमनिषाणा इत्यनेन शिष्या यैव षडि
ति शिष्यायां॥अथा प्रतिरथं॥आशु शिवा नो हृषनो पुथो घना घनः क्षोत्रणश्चर्षणीनां
संक्रद नोऽनिमिषक वीरः शतं सेना अजयसाक मिन्द्रः॥संक्रदनेन निषेण जिष्नुना युक्ता
रेण दुश्मनवनेन धृष्नुना॥तदिदं जयत तत्सहध्वं युधे नर इषुह स्तेन हृष्मा स इषुह
स्तेः सनिषेति निर्वशः सः सृष्टा समुध इद्रो गणो न संसृजि सो मया बाहु राधू यध
न्वा प्रतिहिता निरस्तात्॥बृहस्पते परिधीयारथे नरक्षोहा मित्रा अपबाधमानः॥अनं

महा०
१०७

जंसेनाः प्रमत्तो सुधाजयन्तस्माकमेधवितारयानां॥ गोत्रनिदं गोविदे वज्रबाहुं जयंत
मज्जममत्तमो जसा॥ इमे सजाता अनुवीर्यमध्वमिंद्रः॥ सर्वा यो अनुस ८ तरध्वं
लविज्ञायस्यविरः प्रवीरः सहस्वान्वाजी सहमान उग्रः॥ अतिवीरो अतिसत्वासहो
जा जैत्रमिंद्रश्च माश्रि एगो वित॥ अतिगोत्राणि सहसा गहमानो दयो वीरः शतमनु
रांद्रः दुश्श्रुतः एतन्नापाठयुधोस्माकं ४ सेना अवतु प्रयुक्तु॥ इन्द्रासां नेतो ह
स्पतिर्दक्षिणायतः पुरातु सोमः॥ देवसेनानामनिनेजतीनां जयंतीनां मरुतो यं
ग्रं॥ इन्द्रस्पर्शो वरुणस्पर्श आदित्यानां मरुता ८ शार्ध उग्रः महामनसा नुवृत्त
चवानां घोषो देवानां जयतामुदस्मात्॥ अस्माकमिंद्रः समतेषु ध्वजेष्माकं या
इषवस्ता जयतु॥ अस्माकं वीरा उग्ररेजवत्समा उदेवा अवता हवेषु॥ उरुष्यम
भवन्नायुधैः नुक्तां त्वनां मामकां महा ८ सि॥ उग्रहन्वाजिनां वाजिनां नुदयानां

१०७

जयतामेतु घोषाः॥ उपप्रेतजयजानरः स्थिरावसेतुवाहवः॥ इन्द्रो वः शर्मय ह
त्वनाध्व्यामया सथा॥ अवसृष्टा परापतरारव्ये ब्रह्म संश्रिते॥ गच्छामित्रान्प्रय
स्वमामीषां केचनो छिपः॥ मर्माणि ते वर्मनिष्ठा दयामि सोमस्त्वा राजा मतेना नुवृत्ता
॥ उरोर्वरीयो वरिवस्तेरुणो मिजयंतं तं ता नु देवा मंदंतु॥ यत्र बाणाः संप्रतं तिकुमा
रा विरिषा इव॥ इन्द्रो नस्तत्र हन्तृहा विस्वाहा शर्मय हतु॥ इत्यप्रतिरथेन कवचा
यकुमितिकवचं॥ अथ शतरुद्रा यं॥ त्वमग्रे रुद्रो असुरो महो दिवस्ते शर्कुमारुते ए
हा शिषे तं वा तैररुणैर्मासि शंगय स्वपूषा विधुतः पासि नुत्मना॥ देवा देवेषु
अमध्वं॥ प्रथमादिता मेषु अमध्वं॥ द्वितीयास्तृतीयेषु अमध्वं॥ चतुर्थीयास्तृतीयेषु
अमध्वं॥ चतुर्थीयास्तृतीयेषु अमध्वं॥ चतुर्थीयास्तृतीयेषु अमध्वं॥ पंचमाः षष्ठेषु अम
ध्वं षष्ठाः सप्तमेषु अमध्वं॥ सप्तमा अष्टमेषु अमध्वं॥ अष्टमानवमेषु अमध्वं

महा०
१०८

॥ नवमादशमेष्टुष्टमध्वं ॥ दशमाकादशेष्टुष्टमध्वं ॥ एकादशाद्वादशेष्टुष्टमध्वं
॥ द्वादशान्नयोदशेष्टुष्टमध्वं ॥ त्रयोदशाश्चतुर्दशेष्टुष्टमध्वं ॥ चतुर्दशः पंचदशे
ष्टुष्टमध्वं ॥ पंचदशः षोडशेष्टुष्टमध्वं ॥ षोडशः सप्तदशेष्टुष्टमध्वं ॥ सप्तदशाश्च
एदशाएकोनविंशेष्टुष्टमध्वं ॥ एकोनविंशविंशेष्टुष्टमध्वं ॥ विंशएकविंशेष्टुष्ट
मध्वं ॥ एकविंशाद्द्विंशेष्टुष्टमध्वं ॥ द्विंशस्त्रयोविंशेष्टुष्टमध्वं ॥ त्रयोविंशाश्चतु
र्विंशेष्टुष्टमध्वं ॥ चतुर्विंशः पंचविंशेष्टुष्टमध्वं ॥ पंचविंशः षड्विंशेष्टुष्टमध्वं ॥ ष
ड्विंशः सप्तविंशेष्टुष्टमध्वं ॥ सप्तविंशाश्चष्टविंशेष्टुष्टमध्वं ॥ अष्टविंशाएकोनविं
शेष्टुष्टमध्वं ॥ एकोनविंशस्त्रिंशेष्टुष्टमध्वं ॥ त्रिंशएकत्रिंशेष्टुष्टमध्वं ॥ एकत्रिं
शाद्द्वित्रिंशेष्टुष्टमध्वं ॥ द्वित्रिंशान्नयत्रिंशेष्टुष्टमध्वं ॥ देवाः त्रिरेकादशास्त्रिंशम
स्त्रिंशाउत्तरेनवताउत्तरेचतुर्दशतानिउत्तरसत्तानः ॥ यत्कामेदं जुहोति तन्मेसमधत्ता

१०८

वयं स्पामपतयोरमीणां ॥ नृर्नुवः स्वः स्वाहा ॥ इत्यनेनास्त्रायकडित्यसं ॥ ॥ इति
त्रिवसंकल्यादिन्यासः ॥ ॥ अयं पंचमो न्यासः ॥ अथ वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैरष्टांगप्रणा
मः ॥ सचमंत्रपाठमात्रेणैव निर्वृत्यः ॥ तत्रमंत्राः ॥ हिरण्यगर्भः सममवर्ततामेत
तस्य जातः परिरैकस्मासीत् ॥ सदाधारएषिवीद्यासुते मां कस्मै देवाय हविषा वि
धेम ॥ १ ॥ यः प्राणतो निमिषतो महिषैक इन्द्राज्जाजगतां ब्रह्मव ॥ य इन्द्रोऽस्य दिप
दः चतुष्पदकस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ २ ॥ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्तात् त्रिसी
मतः सुरुचो वै तन्मावः ॥ सवुभ्राउपमान्मस्मविष्टाः सतश्चमो निमसतश्च विवः
॥ ३ ॥ महायोः एषिवीचन इमे यज्ञमिमिहतां ॥ पिष्टतान्नो जरा मनीः ॥ ४ ॥ उपस्था
सम एषिवीमुतयतां पुरुत्राते मरुतां विष्टितं जगत् ॥ स दुंदुने सज्जिंशे ए देवै
र्हरा देवा योऽपसेधरा नृन् ॥ ५ ॥ अमेनय सुपथारा मेऽस्मानिश्चानि देववयु

महा०
१०

तानि विद्वान् ॥ युयोध्यस्मज्जुकराणामेनो नमिष्यंते नमः ॥ ६ ॥ मातेऽत्र
नेमसिमातनस्तमेस्मारोहात्मानमष्टावस्तनिकृण्वन्स्मै नमः ॥ ७ ॥ यतो नत्वा
यजमासीदस्वायोनिं जातवेदोऽनुवज्राजयमानः स ह्यगहि ॥ ८ ॥ अथावः स्वाहा
अये राशे मपराडा निष्टतवृद्धिश्च हव्यै ते निश्चोऽत्रेऽम ते मर्होतिः शंतं पर्जिराय
सानिर्निपाहि ॥ ९ ॥ इत्यंगप्राणायामः ॥ १० ॥ अथानिषेकेऽप्येवासाः ॥ स चानिषेक
विधान एव प्राक् प्रपचितः ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा ततो यजनमारभेत यजनं जपः
जाहो मश्च ॥ ॥ इति नमः कांगन्यासमंत्राः ॥ ॥ अथ नमः कस्याप्यनिधीयते ॥ तत्र
पूर्वममुकदेशेऽमुककालेऽमुककामो नमः कजपं रुद्रजपं रुद्रैकादिशि नीज
पं महा रुद्रजपमतिरुद्र ॥ जपं काकरिष्ये तथानमः कादिष्ये तमे न होममनिषे
कं वा करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥ परप्रेषितश्चेत् करिष्यामीत्यनिजपेत् ॥ न तश्चा

१०

गान्यासानंतरमार्षादिजानीयात् ॥ तद्यथा ॥ अथ नमः कातुवाकानामपि देवत
छंदांस्यनुकमिष्यामी नमस्ते रुद्रयाते रुद्रैत्यनयोः करपपो वा तदुच्यते तस्याऽ
त्रेयोयामिषुमिति द्वयोर्गैतमो गोधूमो वाऽध्वजोऽवदित्यस्याः कणवज्रसौमस्ताम्र
इति द्वयोः कः शोमरुत्वान्वा नमोस्तु नीलग्रीवामया ते हेतिरिति तिस्रस्तृतीयपंच
मषष्टाष्टमानुवाकानवमानुवमानुवाके नमो वः किरिकेन्य इति यावन्मानस्तोके
परितोरुद्रस्यैतेषां नगवान् रतीमानुवाकस्य देवो वा नवमानुवाके वशिष्ठस्याग्निः
अमुंचधन्वने इति तिस्रः ॥ सहस्राणि सहस्रधेत्वा सो नारदोऽपि तीमानुवाकस्य मंड
कश्चतुर्गानुवाकस्य सहस्राणि सहस्रत्रा इति चतस्रणां चतुर्वासाः सप्तमानुवाक
स्य हेमकोशोऽष्टाधेऽध्वस्यति विकिरिद्रैत्यनयोः पुलुहो याते रुद्रशिबेत्यस्याः स्क
दइमारुद्रायेति द्वयोर्मांडव्योमानो महंतमित्यस्या देवराजराज्ञे इत्यस्याऽत्र

महा.
११०

त्रिस्तुहिस्तमित्यस्यावैमाप्रोमीदुष्टामवैराजोयेवहेषित्यारन्नासमाप्रेदेवजइ
त्यथयोयदेवताअसौयस्तामइतिदयोरादिसात्मारुद्रोमातेरुद्रेस्यस्यास्कंदरूपी
रुद्रोमानोमहातमित्यस्यानेरीष्वरात्मकोरुद्रायातइषुरध्यवोचनमोःस्तुनीलश्रीवा
येत्सासांचतुर्थपंचमषष्ठानुवाकानामारान्तेमिदुष्टमेतिदयोश्चरंनर्मातेहेतिरिति
तिस्रश्चाष्टमोनुवाकोनवमानुवाकेनमोवःकिरिंकेत्यइत्यतःप्राकमानेत्ताकेपरिण
इत्येषांनगवानवशिष्टानारुद्रेतिदेवताअथछंदास्यसौयस्तामोद्रापेअधसस्यत
इत्यनयोरास्तारपंक्तिराध्यापंचपंदापंक्तिराध्यापंचपरापंक्तिर्वासौमोवसर्पतीतिष
ट्पराजगतीइमारुद्रायेतिचतस्रोजगत्स्यआरान्इतितिस्रस्त्रिष्टुभोमीमीदुष्टमेति
पंचपरात्रिष्टुष्टमहाहृतीवाशिष्टारुचोतुष्टुनोजातेरुद्रेतिस्वराउनुष्टप्रयासिनि
तिहृदनुष्टुबध्यवोचरित्यनुष्टुभिरभारिष्टातिपञ्चषितत्रापरोच्चिरोषोदितीयाद्य

११०

एतानुवाकेषु॥अत्रप्रथमद्वितीयतृतीयेषुक्रमेणमहागायत्रीहृत्पुष्पिगितिततो
दयोविराडयमहोपंक्तिरंत्यमोमहानुष्टुवितिछंदांसि॥इतिविशेषतो नमःकस्या
र्षादि॥अथसामान्यतः॥सकलस्यापिनमःकसमुदायस्याप्रिकांडांतःपातित्वारणि
रुषिःरुद्रोदेवता॥महाविराडुछंदः॥अथवानगवानुषिः॥शंखदेवता॥छंदोमवि
राडेव॥॥अथचमकस्य॥॥चमेकानुवाकानामभिःकांडरुषिः॥आध्यागायत्रीआ
मावैस्मवीशिष्टंमनुःवाजादयोआदविशेषादेवताजपेविनियोगः॥होमेक्तिममातो
होमेविनियोगइतिवाच्यं॥॥अथतैत्तिरीयशरवानुसारेणनमःकानुवाकाःप्रदर्श
ते॥तत्रप्रथमोनुवाकः॥नमस्तेरुद्रमन्यवउतोतइषवेनमः॥नमस्तेअस्तुधन्वनेवा
जुन्यामुततेनमः॥१॥यातइषुःशिवनमाशिवंबनवनेधनुः॥शिवाशरव्यामातवत
यानोरुद्रमउम॥२॥यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनीतमास्तनुवाशनमया

महा.
१११

गिरिशंतानिवाकशीहि॥३॥मामिषुंगिरिशंतहस्तेविनर्ष्यस्तवे॥शिवंगिरिशंतोक्त
रुमाहि॥सीपुरुषंजगत्॥४॥शिवेनवचसात्वागिरिशंवावदामसि॥यथानःस
र्वमिज्जगदयमसुमनश्चसत्॥५॥अधवोचदधिवक्ताप्रथमोदैव्यानिषक्॥अ
होअसर्वानजनयसर्वंअमानुधान्याधराचाःपरासुवा॥६॥असौयस्तामोअसा
उतबन्तुःसुमंगलः॥येचैनरुद्राअनि तोदितुंश्रिताःसहस्रशोवैष्णवेउईमहे॥७॥
असौयोवसर्पतिनीलग्रीवोविनेहितः॥उतैनंगेपाअदरान्दप्रचुदहार्यःउतैनंवि
श्वान्तानिसदृष्टोमउमानिनः॥८॥नमोअस्तुनीलग्रीवायसहस्रलायमीदुषे॥अयो
येअस्यसत्वानोऽहन्तेन्येकरन्नमः॥९॥प्रमुचधन्वनस्त्वमुजयोरात्रिमाज्या॥यश्चते
हस्तद्वयःवपराताजगवोवपुः॥१०॥अवतत्प्रधनुस्त्वसहस्राक्षरातेषुधे॥निशीर्षशाल्यानामु
खाशिवोनःसुमनानव॥११॥विजंघनुःकपर्दिनोविरात्मोबाणवाउतअनेशन्नस्यपादपदं
आनु

१११

रस्यनिषंगधिः॥१२॥यानेहेतिमीदुषमहस्तेबुधवतेधनुः॥तयास्मान्विश्रतस्त्वमम
हमापरिजुज॥१३॥नमस्तेअमुधायानाततायधस्यवेउताम्यामुततेनमोवाक
न्मांतवधन्वनेपरितेधन्वोहेतिरस्मान्मृणक्तुविश्वतः॥अयोमइषुधिस्रवारेअ
स्मन्निधेहितं॥अवतत्प्रधनुषःसहस्राक्षरातेषुधे॥निशीर्षशाल्यानामुखाशि
वोनःसुमनानव॥नमस्तेअस्तुजगवान्विश्वेश्वरायमहादेवायअंबकायत्रिपुर
तकायत्रिकाशिकाजायकालाग्निरुद्रायनीलकंठायसहस्रारिवायश्रीमहादेवाय
नमः॥१४॥इतिप्रथमोनुवाकः॥॥तमोहिरण्यवाहवेसेनान्येदिशांचपतयेनमो॥१५॥
नमोवृक्षेन्योहरिकेशेन्यः॥पश्यन्नापतयेनमो॥१६॥नमराष्ट्रिंजरायत्रिषीमतेपथी
नापतयेनमो॥१७॥नमोबन्धुशायविष्वाधिनेनानापतयेनमो॥१८॥नमोहरिकेश
मोपवीतिनेपुष्टानापतयेनमो॥१९॥नमोनवस्यहस्तेजगतापतयेनमो॥२०॥नमोरु

महा-
११२

शर्मततायिनेक्षेत्राणां पतयेनमो॥१॥ नमो इंद्रजराकलापिनां पतयेनमो॥ नमो वृषाल
जतायिनां पतयेनमो ललाटचक्रादिनां पतयेनमो॥ नमो ललालजतायिनां पतयेनमो
॥ नमो नानननायिनां पतयेनमो नमः सूतायाहस्यमवनानां पतयेनमो॥ नमो रोहिता
यस्य पतये वृक्षाणां पतयेनमो॥ १॥ नमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाराणां पतयेनमो॥ नमो
तुवनये वारिवस्तुतायौषधीनां पतयेनमो॥ नमो उच्चैर्घोषाया क्रंदयते पत्नीनां पतये
नमो॥ ११॥ नमो रुक्मिणीताय धावते सत्वतां पतयेनमो॥ १२॥ इति द्वितीयां नुवाकः॥ ॥
नमः सहमानाय निव्याधिनश्च व्याधिनश्च व्याधिनां पतयेनमो॥ १॥ नमः ककुत्ता
यं निघं गितो स्तेनानां पतयेनमो॥ २॥ नमो निघं गिता इषुधिमतेन स्कराणां पतयेनमो॥
॥ ३॥ नमो वंचने परिवंचने स्तायुनां पतयेनमो॥ ४॥ नमो निचेरवे परिचरायारण्यानां प
तयेनमो॥ ५॥ नमः सकापिन्यो जिघांस्यो मुसतां पतयेनमो नमो सिमश्रोनकंचर

११२

श्रोविहंतानां पतयेनमो॥ १॥ नमो उष्णीषिणे गिरिचराय कुतुंभानां पतयेनमो॥ ८॥
नमः इषुमस्यो धन्वायि न्यश्रवो नमो॥ ९॥ नमो आतन्वा नेत्यः प्रतिदधाने न्यश्रवो न
मो॥ १०॥ नमो आमछश्रोस्मश्रवो नमो॥ ११॥ नमो स्मश्रो विध्यश्रवो नमो॥ १२॥ न
मः आसीनेत्यः शयाने न्यश्रवो नमो॥ १३॥ नमः स्वपश्रो जाग्रदश्रवो नमो॥ १४॥ नम
स्तिष्ठश्रो धावश्रवो नमो॥ ॥ इति तृतीयां नुवाकः॥ ॥ नमो व्याधिनीत्यो विविधं
तीत्यश्रवो नमो॥ १॥ नमो उगताय स हतीत्यश्रवो नमो॥ २॥ नमो गच्छेत्सो गच्छपति
त्यश्रवो नमो॥ ३॥ नमो ब्रातेत्यो ब्रातपतित्यश्रवो नमो॥ ४॥ नमो गतोत्यो गतापतित्यश्र
वो नमो॥ ५॥ नमो विरूपेत्यो विरूपेत्यश्रवो नमो॥ ६॥ नमो महद्गः तुल्यकेत्यश्र
वो नमो॥ ७॥ नमो रक्षित्यो रक्षेत्यश्रवो नमो॥ ८॥ नमो रघेत्यो रघपतित्यश्रवो नमो
॥ ९॥ नमो सेनायः सेनानित्यश्रवो नमो॥ १०॥ नमः क्षत्रायः सेग्रहीत्यश्रवो नमो॥ ११॥

मह.
१३

नमस्तत्त्वोत्तरेणकारेणश्रवणेनमो॥१३॥नमकुलालेणःकर्मादेणश्रवणेनमो॥१३॥नम
; पुंजिह्वेणोनिषादेणश्रवणेनमो॥१४॥नमइषुहृस्मो धनुहृस्मश्रवणेनमो॥१५॥नमो
मृगमुच्यःश्रुतिश्रवणेनमो॥१६॥नमःश्रुत्यःश्रुपतित्त्वश्रवणेनमो॥॥इतिचतुर्थो
नुवाकः॥॥१४॥नमोनवायचरुद्रायच॥१॥नमःशर्वायचपशुपतयेच॥२॥नमोनी
लश्रीवायचशितिकेवायच॥३॥नमःकर्पादेनेचकृत्तकेशायच॥नमःसहस्रा
त्तायचरातधन्वनेच॥५॥नमो गिरिशायचशिपिविषायच॥६॥नमोमीढुषमाय
चेधुमतेच॥७॥नमोहस्तायचवामनायच॥८॥नमोहृतेचवर्षायसे॥९॥नमोहृदा
यचसहधेच॥१०॥नमोअग्निमायचप्रथमायच॥११॥नमोअश्वेचाजिरायच॥१२॥
नमःश्रीहृमायचशान्तायच॥१३॥नमोज्ज्वलायचकनिषायच॥१४॥नमःपूर्वजायच
परायच॥१५॥नमोमध्यमायचापगन्धायच॥१६॥नमोजघन्यायचबुधायच॥१७॥न

१३

मःसोन्मायचप्रतिसर्वायच॥५॥नमोयाम्मायचहेम्मायच॥६॥नमउर्वर्यायचख
त्मायच॥७॥नमःश्लोक्यायचावसान्मायच॥८॥नमोवत्यायचकह्यायच॥९॥न
मःअवायचप्रतिश्रवायच॥१०॥नमोअशुषेणायचाशुश्यायच॥११॥नमःअराय
चावनेदिनेच॥१२॥नमोवर्मिणेचवस्तुधनेच॥१३॥नमोबिन्दिनेचकचिनेच॥१४॥
नमःअसायचअतसेनायच॥१५॥॥इतिषष्ठोनुवाकः॥॥नमोडुड्मायचाहनमा
यच॥१॥नमोधृत्तवेचप्रमृगयच॥२॥नमोहतायचप्रहितायच॥३॥नमोनिषगिणे
चेधुधिमतेच॥४॥नमस्तोष्णेयवेचाधुधिनेच॥५॥नमःस्वामुधावेयचसुधन्वनेच॥
६॥नमस्तुत्यायचपथ्यायच॥७॥नमःकाय्यायचनीप्यायच॥८॥नमःस्तोष्यायचसर
स्मायच॥९॥नमोनाप्यायच॥वैशंतायच॥१०॥नमः॥कृप्यायचावध्यायच॥११॥न
मोवर्ष्यायचावर्ष्यायचावर्ष्यायच॥१२॥नमोमेघ्यायचविद्युत्यायच॥१३॥नमश्चि

मायचतुष्पायच॥१४॥ नमः सोमायच रुद्रायच॥१५॥ नमो ब्राह्मणायच वास्तुपायच॥१६॥ ॥
 ॥ इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ नमः सोमायच॥ रुद्रायच॥१॥ नमस्तस्मात्मायच रुद्रायच॥२॥ नमो
 गवे च पशुपतये च॥३॥ नमोऽग्रायच नीमायच॥४॥ नमो ग्रेवधायच दूरेवधायच॥५॥ नमो ह
 ने च हनीमसे च॥६॥ नमो रक्षो हरीकेशे च॥७॥ नमः स्तानमः स्तान्तरायच॥८॥ नमः शं
 वे च ममोऽनुवे च॥९॥ नमः शंकराय च मयस्कुराय च॥१०॥ नमः शिवाय च शिवतराय च॥
 ११॥ नमः स्तीर्थ्याय च कुल्याय च॥१२॥ नमः पार्याय च वार्याय च॥१३॥ नमः प्रतरणाय च
 नतरणाय च॥१४॥ नमः आतार्याय च लोक्याय च॥१५॥ नमः सव्याय च फेन्याय च॥१६॥ नमः
 सिक्त्याय च प्रवास्याय च॥१७॥ ॥ इति ऋषेः शिवाय च प्रपञ्चमाय च॥१८॥ नमः इति
 ॥१॥ नमः किंशित्याय च क्षयणाय च॥२॥ नमः कपर्दिने च॥ पुलस्तये च॥३॥ नमः पा
 मचरजस्याय च॥४॥ नमः शुष्पाय च हरित्याय च॥५॥ नमो लोप्याय चोत्प्याय च॥६॥

नमः कर्माय च स्वाय च ॥ ११ ॥ नमः पूर्णाय च पूर्णाय च ॥ १२ ॥ नमो पगुरमापरमाणाय
चालिघ्नते च ॥ १३ ॥ नमः आखिदते च अखिदते च ॥ १४ ॥ नमो वः किरिके न्यो देवानां रुद
धे न्यो न्यो नमो विष्णो न्यो ॥ १५ ॥ नमो विचित्रे न्यो ॥ १६ ॥ नमः आनिर्हते न्यो ॥ १७ ॥ न
मः आमीवके न्यो ॥ १८ ॥ ॥ इति नवमोऽनुवाकः ॥ ॥ अपेक्षं धसस्य ते दरिद्रनीललोहित
॥ राधापुरुषाणां पशूनां माने मां रोक्षो राधा किंच न न मे मत्त ॥ माते रुद्रशिवा तन्नुशिवा
विष्णा हा नेष जी ॥ शिवारुतस्य नेष जी तया नो मउजीवसे ॥ २॥ इमारुद्राय तव सेकप
दिने हयदीराय प्रनरामहे मती ॥ यथा रामसद्विपदे चतुष्यदे विश्वपुष्टं ग्रामे अ
स्मिन् नानातुरं ॥ ३॥ मउ नोरुद्रो तनो मयस्कृधित्तयदीराय नमसा विधेम ते ॥ यच्छच
योश्च मनुराय जे पिता तदृषाम तव रुद्रप्रणीतौ ॥ ४॥ मानो महां तमुतमानो अर्नकं
मानउत्ततमुतमानउत्तितं ॥ मानो वधीः पितरं मोतमातरं मानः प्रियास्तनोरुद्ररी

महात्म्यं
११५

रिषः॥५॥मानस्तोकेतनयेमानआयुषिमानोगेषुमानोअश्वेषुरीरिषः॥मानोवीरारुद्र
इनामिनोवधीहविष्मतो नमसाविधेमतो॥आरात्तेगोघ्रमुतपुरुषघ्रेक्षयदीरामसुम
मस्मेतेअस्तु॥रक्षाचनोअधिचरेवब्रह्मधाचनःशर्मयद्विद्वहः॥७॥स्तुहिश्रुतग
नसदवायुनमंगननीममुपहंतुमुग्रं॥मलाजरित्रेरुद्रस्तवानोअन्येतेअस्मान्निवप
तुसेनाः॥८॥परिणोरुद्रस्यहेतिर्दणक्तुपरितेषस्यदुर्मतिरघामोः॥अवस्मिरामघव
अस्तनुषमीदृस्ताकायतनयायमउ॥९॥मीदुष्टमशिवतमशिवोनःसुमनाजव॥पर
मेरुहआयुधंनिमायकन्निवसानःआचरपिनाकं बिलरागहि॥१०॥विकिरिद्रवि
लोहितनमस्तेअस्तुनगवः॥यास्तेहस्त्रहेतयोममस्मन्निवपंतुताः॥११॥गहिस्त्राणिस
हस्तधावाहवोस्तवहेतयः॥तासामीशानोजगवःपराचीनामुरवाहधि॥१२॥इति
दशमोनुवाकः॥सहस्त्राणिसहस्त्रशोयेरुद्राःअधिनृप्याः॥तेषांसहस्त्रयोजने

११५

वधन्यानितन्मसि॥१॥अस्मिन्महत्पूर्णवेत्तरिहेनवान्मधि॥२॥नीलश्रीवाःश्रितिकंठा
शर्वअधःक्षमाचरा॥नीलश्रीवाःश्रितिकंठाःदिवःरुद्राउपश्रिताः॥४॥मेरुहेपुत्र
ष्किंजरानीलश्रीवाविलोहिताः॥मेरुतानामधिपतयोविशिषासःकपर्दिनः॥५॥मे
रुहेषुविविधंपात्रेषुपिवतो जनात॥७॥मेघघोषधिरक्षमणेनेरुद्राआयुर्मुधः॥८॥मे
तीर्षानिप्रचरंतिसकाहस्तानिषंगिणः॥९॥मगतावंतश्चनृपांसश्चदिशरुद्रावित
स्थिरे॥तेषांसहस्त्रयोजनेवधन्यानितन्मसि॥१०॥नमोरुद्रेन्यायेदधिव्यामंतारिहेये
दिविमेषामन्नेवातोवर्षमिषवस्तेन्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीदेशोद्वास्तेनो
नमस्तेनोमउयंतुतेयंदिशोमश्चनोद्वेष्टितं वीक्षंतंनेजधामि॥इतिरुद्रादशोनुवाकः॥
॥इतित्रीणिमज्जंषि॥नमोरुद्रेन्यइत्यारन्यत्रेभूविनागप्रकारस्तुषोडाविनागत्स
कंसंनविनागप्रकरणेप्राक्प्रदर्शितः॥इतित्रैत्रियशाखावतुसारैरानमकानुवा

महा०

११६

काः॥ अथ च क म का तु वा काः॥ अथ विष्णु स जोष से मा व हुं तु वां गिरः उ कै वां जे नि रा ग तं ॥
 वा ज श्व मे प्र स व श्व मे प्र य ति श्व मे प्र सि ति श्व मे ॥ पा न श्व मे व्य ति श्व मे स्वर श्व मे श्लोक श्व
 मे अ व श्व मे अ ति श्व मे ज्यो ति श्व मे स्तु व श्व मे प्रा ण श्व मे द्यो ति श्व मे क्र तु श्व मे स्वर श्व मे
 ॥ पा न श्व मे व्या न श्व मे ॥ सु श्व मे वि त्तं च मः आ धी ते च मे वा क्क मे च तु श्व मे श्रो त्रं च
 मे द ह श्व मे व ले च मे ॥ उ ज श्व मे स ह श्व म आ मु श्व मे ज रा च म आ त्मा च म आ त्मा च मे त
 न श्व मे श र्म च मे स्मी ति च मे प रं वि च रा रा ति च मे ॥ ॥ इ ति प्र य मो तु वा कः ॥ ॥ ज्यै श्व च
 म आ धि प त्तं च मे म तु श्व मे ताम श्व मे म श्व मे न श्व मे जे मा च मे म दि मा च मे व रि मा च मे
 प्र धि मा च मे व र्मा च मे द्रा पे य्मा च मे व दं च मे व धि श्व मे स त्तं च मे अ धा च मे ज ग च्व
 मे ध नं च मे व रां च मे वि षि श्व मे ॥ क्री डा च मे मो र श्व मे जा तं च मे ज नि ष्य मा णं च मे स्त
 त्तं च मे सु क तं च मे वि त्तं च मे वे यं च मे न त्तं च मे न वि ष्य च्व मे सु गं च मे सु प ष्यं च मे रु

क्र तु

११६

धुं च मे रु धि श्व मे कृ णं च म लु प्रि श्व मे म ति श्व मे सु म ति श्व मे ॥ ॥ इ ति द्वि ती यो तु वा क
 ॥ ॥ रा तं च मे म य श्व मे प्रि यं च मे तु का म श्व मे सौ म न स श्व मे त द्रं च मे प्रे य श्व मे व स्य श्व
 मे य रा श्व मे न ग श्व मे द्र वि णं च मे य ता च मे ध न्ता च मे हे म श्व मे ध ति श्व मे वि ष्य च्व मे म
 ह श्व मे सं वि च्व मे ता त्रं च मे सू श्व मे प्र स्त श्व मे सार ज्व मे ल य श्व मे ॥ कृ तं च मे म त्तं च ॥ मे
 य हं च मे ना म य च्व मे जी वा तु श्व मे दी र्घा यु त्तं च मे न मि त्तं च मे न य च्व मे सु गं च मे श य
 त्तं च मे म स्त वा च्व मे सु दि नं च मे ॥ ॥ इ ति तृ ती यो तु वा कः ॥ ॥ ऊ र्क मे स न ता च मे स न
 ता च मे प य श्व मे र स श्व मे ए त्तं च मे म धु च्व मे स धि श्व मे स पा ति श्व मे रु षि श्व मे व षि
 श्व मे जै त्रं च मे अ द्रि यं च मे र धि श्व मे रा य श्व मे पु षं च मे पु षि श्व मे वि लु च्व मे प्र लु च्व मे
 व डु च्व मे न य श्व मे पू णं च मे पू णं त रं च मे ह ति श्व मे क म वा श्व मे नं च मे ल च्व मे ग्री
 ह य श्व मे म वा श्व मे मा णा श्व मे ति ला श्व मे मु ञा श्व मे र व त्वा श्व मे गो ध र्मा श्व मे गो ध

महा०
११७

महासुश्रमेपुर्तातरंचमेहितिश्रमेगोराश्रमेप्रियंगंपश्रमेनीवाराश्रमे॥ इतिचतु
र्थोनुवाकः॥ ॥ अश्माचमेमृत्तिकाचमेगिरयश्रमेपर्वताश्रमेसिकताश्रमेवनस्पत
यश्रमेहिरण्यश्रमेसीसंचमेत्रपुश्रमेरपासंचमेजोहंचमेअग्निश्रमेआपश्रमे
वीरुधश्रमऽउषधश्रमेरूपश्रमाश्रमेरूपश्रमाश्रमेरूपश्रमाश्रमेरूपश्रमाश्रमेरूपश्रमाश्रमे
परावःआपश्रमेयज्ञेनकल्पतां॥ वित्तंचमेवित्तिश्रमेनतंचमेनतिश्रमेवमुचमे
वसतिश्रमेकर्मचमेरक्तिश्रमेयश्रमएवश्रमइतिश्रमेगतिश्रमे॥ इतिपंच
मोवनुवाकः॥ ॥ अग्निश्रमऽइंद्रश्रमेसोमश्रमऽइंद्रश्रमेसविताचमऽइंद्रश्रमेसर
स्वताचमऽइंद्रश्रमेरूपाचमऽइंद्रश्रमेहहस्पतिश्रमऽइंद्रश्रमेमित्रश्रमऽइंद्रश्रमे
वरुणश्रमऽइंद्रश्रमेत्वष्टाचमऽइंद्रश्रमेधाताचमऽइंद्रश्रमेअश्विनौचमऽइंद्रश्रमेम
रुतश्रमऽइंद्रश्रमेविश्वेचमेदेवाइंद्रश्रमेअग्निवीचमेतदित्यंचमेयोश्रमऽइंद्रश्रमे

११७

मेइंद्रश्रमऽइंद्रश्रमेमर्धाचमऽइंद्रश्रमेप्रजापतिश्रमऽइंद्रश्रमे॥ इतिषष्टे
नुवाकः॥ ॥ अश्वश्रमेरश्मिश्रमेरान्यश्रमेधिपतिश्रमउपाश्वश्रमेतर्यामश्रम
मेतेंद्रवायवश्रमेमैत्रावरुणश्रमअश्विनश्रमेप्रतिप्रस्थानश्रमेभुक्रश्रमेसं
धीचमेआग्रयाश्रमेवैश्वदेवश्रमेअवश्रमेवैश्वानरश्रमेरुतुग्रहो॥ अश्रमेऽ
तिग्रास्याश्रमातेंद्राश्रमेवैश्वदेवश्रमेमरुत्वतीयाश्रमेसावित्रश्रमेपौराश्र
मेपात्नीवतश्रमेचमसाश्रमेग्रावाणश्रमेस्वरवश्रमउपरवाश्रमेधिषणोचमेरो
णकलशश्रमेवायव्यानिचमेपूतनचमऽआहवनीयश्रमेआग्नीध्रंचमेहवि
र्धनश्रमेमरहाश्रमेपुरोडाशश्रमेपर्वताश्रमेवनतश्रमेस्वगाकारश्रमे॥ ॥
इत्यष्टमोनुवाकः॥ अग्निश्रमेधर्मश्रमेऽकश्रमेसूर्यश्रमेप्राणश्रमेअश्वमेधश्रमे
अग्निवीच॥ मेरितिश्रमेयोश्रमेरुकरोरंगुलयोरिश्रमेयज्ञेनकल्पतां॥ रु

महा.
११८

कृमेसामचमेस्तोमश्चमेयजुश्चमेदीक्षाचमेतपश्चमेरुदुश्चमेयजुश्चमेदीक्षाच
मेतपश्चमेहृतंचमेहोरात्रयोर्हत्वाहृदयंतरेचमेयज्ञेनकल्पतां॥॥इतिनवमो
नुवाकः॥गताश्चमेवसाश्चमेअवाचमेदित्यवाडुमेदितौहाचमेपंचाविश्वमेनिवशा
चमेतुर्मवाडुमेतुर्मोहाचमेपएवाडुमेपएोहाचमेउहाचमेवशाचमेरुषजश्चमे
वेहचमेनडाश्चमेधेनुश्चमर्भसुयज्ञेनकल्पतांप्राणोयज्ञेनकल्पतांव्यानोयज्ञे
नकल्पतांओत्रयज्ञेनकल्पतांमनोयज्ञेनकल्पतां॥मात्मानंज्ञेनकल्पतांयज्ञोय
ज्ञेनकल्पतां॥॥इतिदशमोनुवाकः॥एकाचमेपंचचमेसप्तचमेनवमचमेएकाद
शचमेत्रयोदशचमेपंचदशचमेसप्तदशचमेनवदशचमेएकत्रिंशच्चमेत्रयस्त्रिं
शच्चमेचतस्रमेष्टौचमेष्टादशचमेषोडशचमेविंशतिश्चमेचतुर्विंशतिश्चमेष्टविं
शतिश्चमेष्टात्रिंशच्चमेषड्विंशच्चमेचत्वारिंशच्चमेचतुश्चत्वारिंशच्चमेष्टाचत्वा

११८

विंशच्चमेवाजश्चमेप्रसवश्चापिंजश्चक्रतुश्चसुबहश्चमूर्धाचव्यश्रिमश्चात्मायनश्च
त्यश्चनौवनश्चनुवनश्चाधिपतिश्च॥॥इत्येकादशानुवाकः॥॥इतिनैत्रिरीयशा
खानुसारेणचमकावुवाकाः॥अथनमकावांतरवाकानांप्रयोगः॥नास्करादि
विनिर्दिष्टनाथदृष्टानिधास्यतेनमकाश्रितमंत्राणांप्रयोगःफलगोचरःनमस्ते
रुद्रइत्यस्याःपुरश्चरणसिधुमेःप्रजापत्यश्चरित्वैकंजपेन्मंत्रममुंतनःएकादश
सहस्राणिशुधकालेनिरंतरं॥प्रदक्षिणानमस्कारौकुर्वादीष्टमंत्रतः॥निरंत
मिति॥नित्यकर्माविरुधेनिशीघादि॥अतिरिक्तेचकालइत्यर्थः॥मंत्रतइतिनमस्ते
रुद्रइत्यनेनैवमंत्रेणप्रतिदिनंप्रदक्षिणानमस्कारौजपाविरोधिकालेशक्तापंच
अष्टाविंशतिरष्टोत्तरशतंवाकुर्वीतेत्यर्थः॥एवंचक्रतुपुरश्चरणोजवति॥एतच्चक
र्मादिकमपिपुरश्चरणसिधुस्मदक्षिणामूर्तिसंनिधौ॥एकादशसहस्राणांजपा

महा-
११८

सर्वौघनाशनं॥तनोलक्षजपासप्तजन्मपापंप्रणश्यति॥तत्रगस्यविधानेनस्या
पमित्वाङ्गनाशनं॥पापसंप्रपित्वाङ्गमुक्तंननुकुमादवि॥॥दशांशसंख्यामापञ्चा
स्तात्तादेवंसंपश्यति॥तत्रेति॥॥दक्षिणमूर्तिसंनिधौ॥सर्वतोसर्वरत्नमानेकुंडंकुं
प्रपावकं॥संस्थाप्यनुकुमादन्नसंकापिलेनैवसर्पिष्ठा॥गारापत्यंसलनतेमंत्रेणानेन
सुव्रत॥अथैतद्वर्चमारोक्तोवत्सतेफलमुत्तमं॥पुरश्चरणासिधेनमुधिनायायज
न्मना॥कारयेद्वर्चंनिर्लिङ्गेततोर्लिङ्गस्यदक्षिणे॥अपि कुंडंविनिष्ठाप्यमयित्वापिनि
धायच॥नित्यवन्ध्यापयेत्तत्रसर्पिर्हर्वाश्रुतंहुला॥शमीसमिधइत्येतत्प्रत्येकं
नुकुमादवि॥॥सहस्राण्येतत्संख्याजपोदेवस्यसन्निधौ॥देवालयस्यसंनिधौ॥दे
वालयस्यतत्संख्याः॥प्रदक्षिणवरुकि॥॥तोडवंतनुमादीशसमीपेयनमस्कृतिः
॥नवेत्तस्यैवपुरतःसहस्राण्येतत्संख्या॥एतिश्वकर्मजिस्तस्यप्रसन्नोत्तगवान्

११९

नवेत्॥आकर्णकृष्टेधनुषिज्वलंतोरेवामिषुंजांस्वतीसंदधानं॥ध्यायेन्महेशंमह
नायवेष्टेरिव्यायुधमोधतनुंषुवानं॥॥इतिनमस्तेरुद्रमन्त्रवद्वत्प्रयोगः॥॥
अथयातइषुरित्यस्यप्रयोगः॥दिनानिद्वादशौवासुंचरुजोजीजपेन्मनुं॥अनिषिधे
षुकालेषुपुरश्चरणासिधये॥विनियोक्तुर्नवेद्योगस्ततोययन्नकामनातिजतंड
लसंमिश्रयावकांबुजकेसरं॥एकारसंशसहस्राणिनुकुमादन्नसिधये॥राजा
राष्ट्रसमुत्पन्नंउत्तिष्ठन्नापन्नतमे॥कारयेद्विप्रवर्मेणहोमंजलेणसंख्या॥स्वाये
हविस्तत्रचरुगुडमुक्तिंलमिश्रितं॥ध्यायेदेवंसस्मिंतंस्पंदनस्यदेव्यासाधतैसज
सारीष्यमानंइषिषासालंकृतान्माकरान्पूराकारंस्तयमानंसुरौघैः॥इतियातइ
षुरित्यस्यमंत्रस्यप्रयोगः॥॥अथयातेरुद्रेयस्यप्रयोगः॥वासरत्रितमंयावन्निरंत
रजपान्नरः॥नित्यकर्माविरोधेनपुरश्चरणवान्नवेत्॥ततःप्रयोगयोग्यस्यायरा

महा
१२०

गोशान्तिकामना॥ गोघेहस्तमितं कुं उं तिर्माषकुताशनं॥ मधित्वातत्रसंस्थाप्यजु
कुमारमुताकुती॥ वैकं कताअप्रामार्गः समिधोमधुसर्पिषा॥ उक्तास्तत्रहविः प्रो
क्तं गवां शान्तिककर्मणि सर्पिषु विकल्पस्तथा मधुनिसर्पिषि वा जनद्रव्ये॥ अथापरः
प्रकारो मंगवां शान्तिककर्मणि॥ कलशेतीर्थजं पायः कृत्वा गंधाधिवासिते विप्रवर्धेज
पित्वा यमत्र जलममुततः प्रोक्षयेत्तत्र वेदांतिः सर्वादिष्टनिष्पदनी॥ स्मराननं च इक
लावतसंगगाधरं प्रोक्ष्य सुतासहायं॥ त्रिलोचनेन स्मनुजं गजपणं ध्यायेत्सम्पन्नापति
मीशिताय॥ ॥ इति यातेरुद्रस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ यामिषु शिवेन वचसेत्यनयोः प्रयो
गः सतदगद्वयमयेको मंत्रः॥ निरंतरं जपेत्तत्र दिना नामिकविं॥ शक्तिः पुरश्चरणा
मेवं स्यात्प्रयोगार्हस्ततो जवेत्॥ अकालमरणाद्वाप्येनाशमासादयेद्यदि महीपति
ः शान्तिककर्मकारयेदग्रजन्मना॥ कृत्वा मात्यां तिलव्रीहिगोधूममवकल्पितं॥ हवि

१२०

प्रजकुमाहृतं वासरेष्वेकविंशतौ॥ अकालमरणात्काले साधुसंशान्तिमल्लुति॥
अत्र तिजारीनां सतिसंनवे समुच्चयः॥ अलाते विकल्पः॥ संग्रामिकेण वपुषा प्र
विराजमाने रघुपुत्रमरणाशानिमरहासं॥ दैत्यादिदिधुस्तुमवलेष्वरचापपाणिं ध्या
येत्पुरारिममरो वरयाधिरुरं॥ ॥ इति यामिषु शिवेनेत्यनयोः प्रयोगः॥ ॥ अथाध्व
वाचादित्यस्य प्रयोगः॥ अर्धं कृत्वा चरित्वा यवासरान्वचसं यतः॥ शकमूलमवान्ना
शादिवातिष्टे निरंतरं॥ जपन् पुरश्चरणा वान् स्यात्प्रयोगे वायुमोजमेत॥ रक्षापुरः स
रं राजा काममन्त्रविरजावितं॥ कारयेद्विधिना कर्मवत्प्रमाणे दिजन्मना॥ अतः संप्र
हर्वाय वैस्तु उजमिश्रितैः॥ आज्यसिक्ते रात्मनो मयिते वा न वेधुतिः॥ नित्यं पंच
सहस्रं षट्सहस्रं गणनान्विता॥ तिलैर्गुडपयोऽप्यां च मिश्रणचरुणा पुनः॥ होमः श्राद्ध
सहस्रः स्याच्चिरायुर्जामतेन यः॥ दक्षिणां शक्तितो दद्यादादावं तेः त्रकर्मणि दक्षिणा

महा०
१२१

मितादि॥ अत्रास्मिन्कर्मणि कर्मणा आदावं ते चरन्ति तान्ममो मध्यमो कनिष्ठो वा
शक्तितो दयात्॥ एवमेव पूर्वोक्तेषु वक्ष्यमाणेषु च कर्मसु शक्तितो दक्षिणानं कर्मो
त एव॥ अत्र त्वादावं ते चरन्ति तान्वाग्रे वक्ष्यते अथापरः प्रयोगो यं वृत्ती कपयमा
क्रमन्॥ कार्या सबीजजलवणसिद्ध्यान्मनुना मुना॥ एकादशविधा सा सेना निमंज्य
शुचिः स्वयं॥ गम्पारो वर्जयित्वे तारिस्वन्नामुप्रतिक्षिपेत्तरुः॥ अत्र तिनूते सोमुच
ते तत्र संशयः॥ अथाग्नौ रोगस्य नाशाय प्रोच्यते विधिः॥ सहस्ररुत्वामनुनाशत
क्रमो यवापुनः॥ अत्र निमंज्यफलं सम्पन्नागरं पयसि क्षिपेत्॥ कायमित्वा ततः सायौ
होमः कार्या विधानतः॥ तत्र संस्थानवे॥ दशैः सहस्राणि शतानि वा॥ शेरवं पिवेदयो
गर्जरोग एव प्रशाम्यति॥ चंद्रार्धमौलिकालारिव्याजमज्ञोपवीतिनं॥ ज्वलत्पावकसं
काशं ध्यायेदेवं त्रिलोचनं॥ इत्यध्ववोचरि मस्य प्रयोगः॥ अथासौ यस्ताम्रोऽसौ यो

१२१

वसर्पनीत्यनयो प्रयोगः॥ अत्रापि रुग्णममेको मंत्रः॥ रुद्धमेकं चरेत्सर्वततः षोड
शवासरात्॥ निरंतरं जपेन्मंत्रं नित्यं कर्मा विरोधिनि॥ काले हविष्यं चुरत्वा पुरश्च
रणा सिध्यते॥ अनाहृष्टि नये धोरे समुत्पन्नैः समंततः॥ अनेन विधिना रुग्णं
जयेद्वास्करात्मकं॥ पुरश्चरणा ससिद्ध्या चारुयश्चुचीन्विजान॥ कर्णकं वक
रन्ताज्जह्नुषोऽसीषोऽशुकैः शुनैः॥ पूजयेत्तानथो कर्म ते कुमुदं हि साधनं॥ कर्मणो
पक्रमो वास्यान्तस्मात्तिष्ठता ईने॥ हवीं विपाय संतत्रतं डलाश्चुतिलायवाः॥ वैत
स्यः समिधः श्वापिनवे मुस्तड्वादयः॥ मधुक्ता वा घृताक्ता वा डग्धाक्ताः समिधः पु
नः॥ एतैः शत सहस्राणि होमस्तेषु एष कृष्यक॥ विंशतिर्हिसहस्राणि जुहुया
त्सायसाहिना॥ पंचानां तु जपेदेकं श्रुत्वा रोजु कुमुदिजाः॥ एकादशदिनैः साध्य
मखिलकर्म हृदि॥ दीप्तातिमरिने रक्तकमलैः पूजयेत्त्रिविं॥ सहस्राण्यष्टपुष्पा

ध्यायन्नेत्यतिदिनं मनुष्यं सहस्रकं । एवं कृते मनः कर्मदाया वसरति ॥ १२१ ॥

महा.
१२२

गिसकृत्तु ज्ञानिमं च ॥ देवमावा स्य मार्तंड मे कै के नाय पूजयेत् ॥ कर्मकाले न न्य
चेताः कर्मकुर्याद्यथोदितं ॥ यथाचलितविन्नः स्यादुपस्पृश्यतदारविनिरीक्ष्य पुनरा
सीतप्रायश्चित्तीयतेऽन्यथा ॥ आसमाप्ते रश्मिरस्ताकर्तव्यैर्वैरुतेनतः ॥ अवसानदिने दे
वो महावृष्टिं प्रसृजति ॥ यथापरप्रयोगे यं रविप्रीतानतन्मतेः ॥ वेतसैः कुसुमैर्होमं च
मुनेः स्यात्तथारविः ॥ जले स्थित्वोपतिष्ठेत्तस्य योरुत्तमोरपि ॥ नववासरनिष्पाद्यं प्रयोग
मपरं विदुः ॥ कंठदघ्ने जले स्थिजलपूजां जलिरविं बंधककुसुमैः कुर्यान्मधुकैपाव
केहवं ॥ होमसंख्या नवेत्तत्र सहस्राण्येकविंशतिः ॥ जातिस्मरो नवेदेवं चतुर्वेदकुले ज
निः ॥ मंडलांतरगतं हिरण्यं ज्ञानमानवपुंयं मुस्मिन् ॥ चंडादिति मखंडलमुत्तिचिंत
येन्मुनिसहस्रमेवितं ॥ ॥ इत्यसौ यस्मान्नः असौ यो वसर्पतीत्यनयोऽप्रयोगः ॥ ॥ अथ न
मोस्तु नीलश्रीवायेत्यस्य प्रयोगः ॥ ॥ आजये पश्चिमदारे महेशस्य समीपतः ॥ जपित्वा

१२२

दिवसान्यं च सततं संयतस्ततः ॥ समंततो रश्मिमात्रे कुंडे तु मथितानले ॥ संस्थाप्येंदु
क्षमदिने समारभ्य दिने दिने ॥ सहस्रं जुहुयादकं पुष्पैर्द्वादशादिना वधिः ॥ निवेदयेत्तदा द
त्तं देवाय घृतपायसं ॥ पुरश्चरणं मेवं स्नात्वा मुनीतनतो मुने ॥ पुत्रकामः पुरा हंतुरा
जये वोक्तगोष्ठके ॥ नदीतीरे यवाकमेव क्षमाणां समाचरेत् ॥ नदारे च गोष्ठे च देवमावा
हये हरे ॥ ईशस्य पश्चिमे नागे संस्थाप्य विधिनानले ॥ शमीसमिद्धिरक्ता निर्ध्याप्य स
धुनात्तत्र ॥ एकादशसहस्राणि होमः कालावधिः पुनः ॥ दिनानि त्रीणि वापंचकाले वा
स्मिन् दिने दिने ॥ अष्टौ सहस्राण्यर्धं वा शतान्यष्टापि वेदितुः ॥ पंचकेरुहाणि त्रिरसि
विन्मसं नदत्तावतः ॥ शमीपत्राणि तावन्ति विन्मसे दशार्धं धर्तुं निगवं सत्वा तदिवसे
ब्राह्मणान् पु ॥ अथ संख्यया ॥ शतं वा जोजयेत्तस्यैव स्याद्भूरिस्वशक्तितः ॥ एकादशदि
जान् रुद्ररूपान् संपूज्य जोजयेत् ॥ तेन्यश्च दक्षिणां दद्यात्तत्राचार्यामविशेषतः ॥ आ

महा.
१२३

चार्यदक्षिणजंस्मादुपवीजातुतन्मिसिनवारनिप्रमाणेनंदेनाएरातात्मिकात्मिका॥
दिनेदिनेप्रादनिधेहेमतस्मैविनिर्दिशेत्॥निर्मायकुंडलेनेनतस्मायैवनिवेदयेत्॥द
द्यात्तस्मैकांस्पृशत्तमेकांमेरेवमेवमेवहि॥एवंकृतेमहारुद्रःपुत्रमस्मैप्रयच्छति॥व
र्षमध्येनवेत्किंचसप्तजन्मानुगफलंमावच्चदक्षिणान्मिस्तावत्संततिसेतति॥शर
चंद्रप्रकारेनवसुषाशीतलफति॥ध्यायेत्सिंहासनासीनमुमयासंहितंशिवं॥
इतिनमोस्तुनीलश्रीवायेंत्यस्यप्रयोगः॥अथप्रमुंचधन्वतइत्यादीनांतिस्त्रयमचाप्र
योगः॥अथरचराकोमंत्रः॥रुद्रमेकंचरित्वाहो जपेच्चपंचवासरान्॥एवंकृतेनवे
त्सिधिःपुत्रश्चरणकर्मणः॥महीपतेरायुधानिसुदकालेसमागते॥अतिमंश्चरचेना
थजुहुयात्कुशकंदकान्॥लक्ष्ममेकंतनोदेष्यात्तस्मात्स्कःसमरांगते॥उपप्रास्क
कोटीप्रकारामानदीप्तमूर्धनंजायमानुजंगमजपणंध्यायेद्विविधामुधंरुद्रं॥इति

१२५

प्रमुंचधन्वतइत्यस्यप्रयोगः॥पुत्रश्चरणमासंस्पातपूर्वोक्तानामचामिव॥सुधकाले
थसंज्ञात्रेद्रोणोतैण्यंतैलविनिक्षिपेत्॥राकारसहस्राणादीपदानार्हमुत्तमं॥लोक
पालैःसहेशानंतत्रचाराधयेद्भुं॥जपेदमुंचचंसप्रदिनान्यत्रदिनेदिने॥अथसेदए
साहस्रीमंत्रपूतेनतेनच॥एकारसहस्राणिदीपानारोप्यवैरितिप्रत्यासन्नेपुरोगच्छेमे
नानीपार्थिवविनादष्टाज्वालाप्रदीपानांशुसेनाविनश्यति॥अथामन्त्ररिक्तपालविना
शयान्तिचारकं॥कर्तुंकामोमंत्रसिधान्॥सिधवेष्टप्रधारिताः॥नियोजयेन्महीपालस्त
त्रचामेविधिकमः॥उपसुक्तेनपोयच्चतयत्रपत्नाथसंस्पर्शान्॥जपेपुरयततस्मिन्नुप
योगाययोजयेत्॥तथाशंकुसहस्रान्तिमंत्रितंशंकुपदनेदेवालयेतथादेवाराधयेवापिच
तुष्यये॥स्नातशालासुचामेषुनगरंगेषुनिक्षिपेत्॥नरेषुधर्मजमान्सापूर्वाध्यादितिरु
पद्रवैः॥स्वराज्यसदृशीदद्यादाचार्यामनुदक्षिणं॥प्रणमदममरलोकाभौलिमाताकु

महा
१२५

समरजोरुणदपमयुग्मम्॥ अनवरतमनुस्मरेद्वाग्यासहजगतां पितरं पिनाकपाणिं॥
॥॥ इति प्रमुचधत्वरचप्रयोगः॥॥ इति नमकेषु प्रथमा तु वाकस्य मंत्रप्रयोगः॥ अथ यदि
तीया तु वाकस्य सकलतु वाकस्य सकलस्य प्रयोगः॥ अर्धं कृच्छं चरित्वा दोसहस्त्राप्यष्ट
संजपेत्॥ चरुजो जीशिवागार आसमाप्तिदिने दिने॥ एकादशप्रकुर्वीत प्रति संधं प्र
दक्षिणे समग्रा देवमा राध्मरा चैकं द्वि जन्मनः॥ नोजयेद्दिहिताचारान्॥ पुरश्चरामि
धये॥ माचयेदमुते राजा तैलाक्ताक्तसर्वपान्॥ कृतावृता वेवमृच्छेत्तारां रात्रुगणैर्लि
खः॥ पिष्टेन सार्षपेण शमनुलिप्याथ संजपेत्॥ सहस्त्राप्यष्टत्राणां नाम ग्रन्थपूर्वकं॥
एकादशनिशामधेज्वरेण महारावृतं॥ विनाशमाप्नु संयातिसपन्नः सुमहानपि प्रत्या
सन्नेतु संग्रामे मंजिष्ठाक्तेन वा ससा॥ आर्षदेवमीशानं स्वयं प्रयतमानसः॥ सके
नरकरां गुप्ते नैतच्छेत्पुदीरयन्॥ निरस्मेरनुवाकांते दिनः॥ कृत्स्निरधोच्यते॥ दिनानि च

१२५
छा

चतत्राप्यष्टहस्त्राणि जपः स्मृतः॥ एवं कृते रात्रु राजः स्मृता उरु छतिपुनां वशी करणको
मंतुचातुर्वर्ण्यया क्रमात्॥ समिद्धिर्वह्यमाणानिर्जुहुयादयुतं पुनः॥ परांजाः पिप्पलोद्ग
तान्प्रपामार्गसमुद्रवाः॥ वैकं कतोत्थाः समिधो होमकर्मणि संस्मृताः॥ मंममुद्दिश्य कु
रुते तंतं वरा मुपानयेत् शूद्रस्तु ब्राह्मणद्वाराकारमेदिति नियमः॥ तस्य त्रय्या मनधिकार
त॥ राज्यकामो महापालः कुमुदान्मुत्सजानि च॥ सौगंधिका निजुहुयात्त्रयैकं पावकं मु
ते॥ एतेन कर्मणान्नं राज्यं प्राप्नुयात्प्रमेत॥ अथ श्रीकामनायस्य सप्तेतक्रमनैः
मुनैः॥ अयुतं जुहुयाद्वक्रौ श्रीमान्नवतिमानवः॥ मेधाकामस्तु जुहुयादयुतं किं शुका
न्यसौ॥ कपिला सर्पिष्ठाक्ता निमेधा वीजायते चिरात्॥ जेतुकामः सप्तत्रास्तु जपेत्सप्तमा
नसः॥ एकादशहस्त्राणि त्रयेषु विजितादिषु दिने दिने नैनं मुस्कारा होमश्चैव दशरा
तः॥ मुक्तालंकृतसर्वांगमिंदुगंगाधरं हरं॥ ध्यायेत्कल्पतरोर्मले समासीनं सहो मया॥

महा.
१२५

इति नमकेषु वितीया तु वा क प्रयोगः ॥ अथ च तीया तु वा क प्रयोगः ॥ सहस्राणि जपेत्
च प्राजापत्य पुरःसरं ॥ पुरश्चरणागवस्मात्प्रयोगं हस्ततो न वेत् ॥ राष्ट्रव्याधिसमुत्पन्नौ राजा
शांतिप्रकारमेतद्विजन्मनिर्भ्रमसिद्धेः कर्मस्योदीश्वरालये ॥ राकादरात्तवेमुत्तेरुति
जस्तेषु पंचुतिः ॥ जपस्मात्पंचुतिर्होमाको ब्रह्मातिजोदनं ॥ नुहोति ब्रह्मणो होमे मन्त्राः स
प्रदशयते ॥ आद्यं तमोर्नमस्कारा अनुवाकं रतीयकं ॥ ब्रह्मा तु जुहुयादेवं वावधौ
मोऽन्यनिर्मितः ॥ रातो राहोमिनो न्येस्फर्जपा न्योपि चलत्ततः ॥ अथ होमे तु मन्त्रस्या
दनुवाकः समग्रतः ॥ इत्यंतु गव्यमाज्यस्यो देवं व्याधिः प्रशम्यति ॥ एकैपि व्याधिमा
न्यस्या न्योपामार्गजतंडुलैः ॥ आज्यमिश्रैः सहस्राणि जुहुयादष्ट संवतः ॥ एवं कृते रोग
शोतिर्न वेत्तस्य न संशयः ॥ अमात्यस्य समुत्पन्ने व्याधा वीश्वरसंनिधौ तंडुलैराज्य
संमिश्रैः शुक्लैर्लहंतु कृतिर्न वेत् ॥ अमात्यस्य गृहे पश्चादपामार्गे यतंडुलैः ॥ हवीनिश्र

१२५

प्रतिद्वयं सहस्राष्टकं संख्यया ॥ अनेन कर्मणामात्यो व्याधिना मुच्यते भ्रवं ॥ राहो
व्याधिसमुत्पन्नौ शांत्यर्थं कर्मकारमेत ॥ मन्त्रसिद्धिं जास्तत्र कृत्विजस्ते कविंश
तिः ॥ तत्र ब्रह्मामहीपालमानमुक्तं तु सर्वतः ॥ अग्निं कुंडं विनिर्माय वक्रिं संस्थाप्य
रास्त्रतः ॥ ततो नियोजयेदं न्यात्विजो होमकर्मणि अथ ते जुहुयुस्तत्र दंडं तत्र
हवींषितु ॥ तंडुलाश्च तिलाव्रीहिश्चामाकाश्च एष्यक एष्यक ॥ नीवाराश्च तथा ग्रा
स्या अग्न्यामाश्रित्य तंडुलाः हवीं कर्मलकिं जल्कास्तथा शुद्धोदतो घृतं ॥ दशैतान्य
त्र च रमवर्जमितेतराणि तु ॥ गवाज्यमिश्रतानि स्युः कुंडादक्षिणपश्चिमे ॥ कलश
जलसंपूर्णं स्पृष्ट्वा ब्रह्मा च संजपेत् ॥ दर्शं आरत्यं दशांतिमिदं कर्म समाचरेत् ॥ प्रात
रासप्तं दंडं तादृशं वेधे मो निरंतरं ॥ यदि चेदधिको रोगः प्रातरारत्यं संततो ॥ आसायं
जुहुयात्तावद्ब्रह्मापि कलशे जपेत् ॥ सप्तदंडं वेधे होमः प्रत्यहं प्रतिपूरुषं ॥ अथ

महा.
१२६

निघंरुहिणास्मान्न वै गुणं दिवा कुतै॥ ब्रह्मणो हि गुणा सा स्मान्नतः कलशपायसा॥ राजो
पनोगवस्तु नि सं प्रो ह्या सै नियो जयेत्॥ एवं कृतेऽचिरेणैव राजा रोगादिमुच्यते॥ अ
न्यदप्यन्यते कर्म राजा रोगविनाशकृत् अनेनैवानुवाकेन नित्यवधो ममाचरेत्॥
अथै सहस्राण्या ज्येन सं मित्रैः शुक्रतदुतैः॥ राजानित्यमरोगा स्यादीर्घा पुरवि
जामते॥ यस्य कस्य समुत्पन्ने रोगे तच्छांतये पुनः॥ होमः प्रतिनमस्कारं सहस्राण्य
ए संख्यया॥ तिलब्राह्मि यवैराज्यसिक्तैर्मध्यकैरपि वाजवेत्॥ एवं कृते तस्य रोगः॥
क्षिप्रमेव प्रशाम्यति॥ अस्मिन् दृतीया अनुवाके सप्तदशमं जप्य कृत्य ततो न मे स्कारा
॥ अस्मिन् अनुवाके सप्तकं नरचतुःशसा वत्सा वा षोऽसहस्राणि सप्तचाकु
तमो नवंति॥ एवं प्रकृतिनमस्कारं कृत्वा पुनः॥ सकलशानुवाका वत्सा एका कुत्ति
र्दया एवं चाष्टोत्तराष्टसहस्राण्या कृतीनां॥ नवंति॥ तिलब्राह्मि यवाः समुच्चिता

१२६

वहविः॥ एवं मुक्तप्रकारेणा न्यत्रा प्यक्त संख्यातः स्वल्पाधिको पितरोषः॥ अथानेन
नुवाकेन वत्सैकं मानिचारकं॥ परराष्ट्ररोगमिच्छन् राजैवं कारयेत्क्रियां॥ वाराहदा
निमां सानि॥ जुहुयात्तस्य संख्यया॥ अनुवाकं पठित्वा ते प्रत्याकुत्सेव मुञ्चरेत्त्रि
पुराष्टसमुद्देशं दत्तिचारं करोमि फट्॥ स्वाहेत्येवं कृते होमेषु व्ये रन् राजा न व प्र
जाः॥ अथ परप्रमोगो न होमः स्यात्तस्य संख्यया॥ वैकं कस्यस्तु समिधोरक्तस
त्रसु वेष्टिता हविषे न विनिर्दिष्टाः समाप्ता मां समिधुनौ शत्रुगान् प्रजायेत त्वरवे
गोचिरान् महान्॥ अथान्यदुच्यते कर्म रिपुराष्टविनाशकृत्॥ परराष्ट्रमनुष्माणा
मुपमोज्य ज्वालादिकं स्पृष्ट्वा वा वीक्षा कुर्यात्कपेशत सहस्रकं॥ यस्तद्वस्तु पशुं क्ते
सावत्तरा मुनश्मति॥ अथ परः प्रकारो यं रमशानावनिपावके॥ समिधोर्क
समुज्जता जुहुयात्तस्य संख्यया॥ आधिनारिपुरं नश्ये जायते कं वनं पुरि॥ अथ

महा.
१२९

परः प्रकारेण चापुंड्रमभि संनिधौ रक्षितानि मुखे नत्वा नैजा कैः स्तिलमाषकैः ॥
कारशसहस्राणि जुहुयादनुवाकं तं मसरिका निर्वाधं ते परराष्ट्र प्रजास्ततः ॥
अथान्यत्कथ्यते कर्म पश्चिमद्वार संयुते ॥ रुद्रालये महेशस्य पार्श्वे नलं स्मरत
॥ अपस्माराक्रमे सप्तसहस्राणि जपेच्छुचिः ॥ स्मृत्वा च शत्रुराजानं मंत्रोत्तेव मुचु
रेत ॥ प्रज्वलज्वालापस्मारि नित्यं पस्मारवान्निषुः ॥ अथापरो विधिस्तत्र युक्त
इलनिर्मितैः ॥ पिष्टैराहुति संमाने होमस्याह्नाह्न संख्यया ॥ राजानं सर्वपदं गंस्म
त्वा शत्रुहुतिर्न वेत् ॥ तनोरि पौराजमस्माजामते तेन रपति ॥ रूपमौवन संपन्ना
मूर्ते वचन देवता ॥ पुष्पिताशोक पुष्पाग सहकारश्चिपमैः ॥ पंचविंशति नक्ष
त्रो मासूरक तशेषरः ॥ अकल्पशरत्पूर्णं चंद्रबिंब समाननः ॥ प्रांतवधकप
हो गोवसानश्चर्मकोमलं ॥ सव्यापसव्यविधुतकृतमाला विनूषितः ॥ धारा

१२९

कदंबपुंजेन नानिदेश प्रलंबिना आजंघं प्रेक्षणीयेन प्रेक्षणीयो पिरात्रुनिः ॥
जामास्यचारुसर्वांगवत्यालंकारशोभिता ॥ आदर्शमूर्तिः शोभानां वत्यानामि
वनिवनिर्मला ॥ तस्माह स्ते धनुर्दत्ताशरमेकं च निर्मलं ॥ द्वितीयं समालं व्यशि
ष्टं वामेन बाहुना सुगंधिपुष्पस्तवक्रमाग्रायाग्रायपालिना ॥ बीजमानौ मंद
नवपुष्पवशाखया ॥ समावृतौ बालकैश्चक्षुःश्रिणापिमनोहरैः ॥ गच्छद्भिरश्र
तो रक्षेध्यातव्यो जगतां गुरुः ॥ रावूरूपो महातेजाः किरातवपुरीश्वरः ॥ इति
नमके पुरतामानुवाकस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ चतुर्थानुवाकस्य प्रयोगः ॥ प्रा
जापस्य तदधं च चरित्वा दौतनो जपेत् ॥ सहस्राणि नवाथे शानालयस्य प्रद
क्षिण ॥ कुर्वीता ए सहस्राणि तत्राये निममः स्मृतः ॥ मावन्मदक्षिणा रनिज
पेन्नावनिरेतरः ॥ पुरश्चरणसिधिः स्मात्प्रयुजीताय मंत्रवित् ॥ राजमस्मा

महा.
१२८

वृत्तो मन्त्रो विद्वांसं विप्रपुंगवं नियोजयेच्छांति कृत्ये सोमवे रमनिरो गिलाः ॥ कुर्यात्कुं उं
वाङ्मात्रं तच्छ्रुत्वा पुनः पुनः ॥ वेदि कुं उं वाङ्मात्रं कृत्वा तत्र न वं यदं ॥ तं तु निर्वेष्टि
तं नो यपरिपूर्णां विनिक्षिपेत् ॥ वेदि कुं उं स्थिते कुं ननु वा केन धूर्जटिं ॥ आवा स्ये गं
धुष्या धैरर्चयेद्देवमाश्वरं ॥ गंधः कर्पूरं वा त्रपुष्पं तामरं संस्मृतं ॥ धूपं प्राक्त उशी
रादि शोभनं व्याज्य निर्मितं ॥ एवमाश्वनं कुं ने स्वात्मन्याराधने तथा ॥ एकादशदि
नाम त्रदाहा कालः प्रकीर्तितः ॥ वारानेकादश ध्याने कुवी तारं न वासरे ॥ वेदि कुं उं द
त्तं कुं उं प्रणये शो गिलां न तस्मिन्नेकादश वृत्ते वा नु वा कमुदीरमन् ॥ आद्यं प्रति
नमस्कारं नु कुमा त्रय मेदिने ॥ तत्र निधावे कविं रा सह स्नाति जपः स्मृतः ॥ स च का
ये जपो दाहादिने धेवा वकाशना उपक्रमदिने सर्पिरे वं कुलाय वासरे ॥ इती मे प्यनु
वाकस्य तद्वदाह निमाचरन् ॥ कुर्यात्प्रतिनमस्कारं होमतत्रोच्यते हविः ॥ तिजलाजा

१२८

ब्राह्मि हवाय वा अक्तास्तु सर्पिषा ॥ मधुना वापि नेक्तास्तु रथा क्रितुं न तु र्भके ॥ पूर्वव
च्चा नु वा के न नु कुमा त्रधुसर्पिषा पंचमै हनिष्ये पि हो मरा वं विधौ न वेत् ॥ दिन षमे
पञ्चमादश्वस्य समिधस्तथा ॥ अपामा गीश्वसमिधो मंत्रा वत्प्रादि पूर्ववत् ॥ हो
मस्तु न व मे सूर्यस्यो दयास्तमया ववधि ॥ आहूतिरनुवाकस्य मंत्र छेदश्च पूर्ववत्
॥ मधुसर्पि हविः प्राक्त मन्त्रा यदश मेदिने ॥ निरंतरं जपेत्काले नित्यं कर्मा विरोधि
नि ॥ ततः समाप्तिदि व सन्ननुवाकमुदीरमन् ॥ सह स्नाय क संख्या क कर्म ले पूज
येच्छिवं ॥ तत्र प्रतिनमस्कारं मर्षयेत्सरसी रुहं ॥ ततो गौरीं समाराधय रोगस्यास्य वि
मोचनं ॥ अस्ति त्वेवं वाच मे च द्विजाभ्यान् वेदपारगान् ॥ दानं दद्यात्ततो निष सह स्ना
य क संख्या यात रधं वा राता न्यक्षैराजा राता न वेद्यदि ॥ इतरोष्टशत वापि तदध्वं
च विंशतिः ॥ प्रराय रान मे कस्मै ततः कर्मा गदक्षिणा दद्यात्तत्र प्रतिदिने निष्कमेक

महा.
१२५

मिति स्थितिः ॥ अंते धेनुः प्रदातव्या सर्वकर्मागदक्षिणां ॥ एवं कर्म समाप्याथ महेशानं
विसर्जयेत् ॥ ततो घटजलेनामुंरो गिलो स्नापयेत् ॥ तप्रेक्षयेत् ॥ वाक्ये ते चैवं राजपद्मा
विनश्यति ॥ अनेनैवाकेन मे ह शंतिरथो न्यते ॥ मे हवान्स्वानले होमं कुर्यात्तौ देवा
सर्पिषा तत्र प्रतिनमस्कारं मंत्रविच्छेद ईरि ॥ नः ॥ संख्या नव सहस्राणि होमं मे
हो विनश्यति ॥ अन्त्येषामपि कुष्ठादि रोगाणां शान्तये पुनः ॥ गवाज्यमधुनोर्होमो नि
दिष्टो लक्ष संख्यया ॥ पूर्ववच्चान्विच्छेदो मंत्राणां होमकर्मणि लक्षमेकं जपेदेन मनु
वाकं तथा कृते शान्तिं कुष्ठादि रोगाणां शान्तये तत्र मंत्रायः ॥ अथ ज्वरे समुत्पन्ने रा
रुणे संनिपातिके ॥ राक्षो विजानाति दध्ने स्थित्वा स्नोतसि पायसि ॥ रक्तपयसह
स्नाणा मष्टतत्र विनित्तिपेत् ॥ छेदः प्रतिनमस्कारं मंत्रस्मोक्तो मनीषिनिः ॥ पूजानं
गिरदेः कार्या विशेषेणात्र कर्मणा ॥ एवं कृते संनिपातज्वरः क्षिप्रं विनश्यति ॥ न स्मो

१२६

धूलितसंवांगं जरा मंडितं ॥ ध्यायेत् सत्तं वषा रूठं गणेश्वरमुत्तं हरं ॥ इति नमकेषु च
तुर्धा तु वाक्यप्रयोगः ॥ ॥ अथ पंचमषष्टा तु वाक्योः प्रयोगः ॥ ॥ अनुवाक्यं द्युस्मास्य
पुरश्चरणा सिद्धये ॥ त्रिरात्रं चरुनोजी स्यात्कपेदथ निरंतरं ॥ एकादशदिना मेव पुर
श्चरणा मुत्तवेत् ॥ अथ राज्यरमा ह्यधिकामो राजानुकारयेत् ॥ मंत्रसिद्धैर्दिजैः कर्म
वत्तमाणा हरान्वितं ॥ रातात्मा मनुवाकात्मा मासं प्रतिनमस्कृते ॥ लिंगस्योपरि शुजा
लिक्रमलानि विनित्तिपेत् ॥ यावदेकादशगृह्णिरनयो रनुवाक्योः तावदेव सपर्या
त्पूर्वाक्ता नुदिने दिने ॥ एकादश प्रतिदिनं नोजयेच्च विजानापि ॥ एवं कृते राजलक्ष्मी
निः प्रत्सहं विवर्धते ॥ अथापरः प्रायोगो मंदक्षिणा मर्त्ति संनिधौ ॥ राक्षो जन्मदिते
तस्य स्वाग्रो वामपितानले ॥ अथ स्वसमिधामाज्यमक्ता नामेकविंशतिः ॥ सहस्रा
एतत्र जुहुयात्तथा हवीं कुरानपि एकादश सहस्राणि कृत इत्यं महापतिः ॥ चिरायु

महा.
१३०

विजयी च स्यादेव देव प्रसादतः॥ अथायं विजयाधी चैन्मासि मासि जपेन पः॥ कारये
त्तत्त संख्या कमनयोरनुवाकयोः॥ प्रत्यासन्ने च संग्रामे महान संगतान लेः॥ महा
न सा निपकेन सोपदेशेन चोधसा॥ मध्यान्ना केन जुहुमा तत्र प्रतिनमस्कृतिः॥ विज्ञे
मो मंत्रविष्टे दद्यात्ति स्तनुवाकयोः॥ राका दशगत्मिका ते या कुतै वं कुत शेषतः॥ नि
दधी तबलिन्त मा बुधिश्चाश्रित देवताः॥ तमा राय बलि सर्वे होमेशये तामेलये
त॥ तं शेषं परसेनायामध्वेषु परितः ह्रियेत॥ अनिरा देवमासेन न वेत्त प्यान संश
यः॥ अथ वा तं उलैः सुकै रत्रा कुत्वा तु पूर्ववत्॥ रात्र न निहिये छेपे न रमेयुः रात्र वो
चिरात्॥ राजसर्वाण्यपु धानि स्पृष्ट्वा त्माम निमंत्रयेत्॥ तानि स्फुरं धत्ते जासिराज
स्तैर्विजयो न वेत्॥ अथारि सेना संस्तन उच्यतेः कं मडात्मकं॥ समुद्रिया कं समि
धो जुहुमा दारदत्र तु॥ अनुवाक दद्यात्ति रुक्ता घादश संख्यमा॥ तत्र प्रतिनम

१३०

स्कारं मंत्रां ते त्वेव मुच्यरेत्॥ परसेना संनं करोमि स्वाहेति जुहुया धविः॥ एवं कृते श
त्रु सेना न वति स्तं निना चिरात्॥ एता मनुवाका त्माराजः सेना निमंत्रणं॥ कुवी तस
र्ववस्तु नामेव मेवा निमंत्रणं॥ इत्थं कृते तत्र नावा सर्ववस्तु जयी न वेत्॥ अथ राज्ञो परा
छास्यात्परसेना विशेषणो हरिताम्पवराहस्पचतु गस्पचराशस्पच॥ मां सैः क
पिं जल स्यापि कुल विं कस्पप्रक्षिणः॥ तथा न्येषा मगाणं च पित्रि तैर्लक्ष संख्यमा॥ जु
हुमा च प्रतिप्रव्य म्यगहा रुतान ले॥ तथा कृति प्रमाणे नाप्यैर्लक्ष कृति र्न वेत्॥ अ
त्र प्रतिनमस्कारं मंत्रां ते त्वेव मुच्यरेत्॥ परराष्ट्र प्रजा शोषण करोमि स्वाहेति शुष्पेरत्रि
त्यमा चीर्णे परराष्ट्र गत प्रजाः॥ सुवर्ण रजतं गावो नृमिर्वस्त्रादिकं तथा दक्षिणत्र
न वेदेत श्रोत्रं कर्ममहा क्षितः॥ अथानिधी मते न्येषां यस्प स्यात्पुत्रकामना स्वाश्रो
प्रतिनमस्कारमेता त्मां समिधस्त्वसौ॥ उदंबरीः प्रजुहुमा दत्ता स्ना स्फर्धते न च॥

महा.
१३१

दध्राचमधुनावापिहोमे संख्यानिधीयते ॥ एकविंशतिसाहस्री किंवात्रैवानुवाकयो
॥ यावतः ॥ स्पुर्नमस्कारास्तन संख्याकलशान्मुजान् ॥ तनुनिष्पन्नवैर्वस्त्रैर्वेष्टिता
नजलपूरितान् ॥ स्थापयित्वा नुवाकाभ्यामग्निमंत्र्य एष्यक एष्यकृततः प्रतिनमस्का
रमग्निर्विचित्रं पताप्रतिकुंजस्य सलिलैरनुवाकं वंशतः ॥ जपेच्चा ए सहस्राणि
महेशं चानिषेचयेत् ॥ आभ्यामेवानुवाकाभ्यामेतावेव जपेत्पुनः ॥ सप्तदंडावधौ
काले ततः कुर्यात्त्रिदक्षिणं ॥ सहस्रा ए कमीशस्य ततः पिष्टविनिर्मितं ॥ मंडं च प्रा
शयेदं तदनुवाकानि मंत्रितः ॥ नराप्रवाहे स्थितैवाव नुवाकौ शुचिर्जपन् ॥ वाराने
कादशोशानं तत्र प्रतिनमस्कृतिः पूजयेच्च शमीपत्रैः कर्मदं पुत्रकामदं ॥ वित्रि
एकर्मणा रुद्रसदृशो जायते सुतः ॥ अष्टविंशत् वर्षवयोधिकस्त्रीपुंसयोरपि ॥ प्र
योगेनामुना पुत्रो जायते नात्र संशयः ॥ सतु वंशकरः पुत्रः प्रजाकस्तस्य हस्तयोः ॥

१३१

अनैरपि गुणैर्मुक्तः शिवनक्तश्च जायते ॥ अग्निमंत्र्यपुनः सत्रं गर्जिणीनां करदये
॥ निबध्नीयात्तनो गर्तनाशो नैव न वेत्त कचिन् ॥ अग्निमंत्रिनमेताभ्यां तस्मिन् पंचनि
र्दिशेत् ॥ कुमारदिश्रदशस्त्वालरस्तार्वकर्मणि ॥ रात्रौ शिखो च बध्नीयात्तस्मात्
त्रैव कर्मणि ॥ गौरीकरां बुजं न्यस्तस्वर्गं रौतशरासने ॥ इष्टु हस्तं नरा रूढं नरनारीत
नुस्मरेत् ॥ इति नमकेषु पंचमपरा नुवाकयोः प्रयोगः ॥ ॥ अष्टसप्तमानुवाकस्य प्र
योगः ॥ ॥ राकोपवासं कुर्वीत तत्र प्राष्टशते जपेत्पुरश्चरणमेवं स्थाप्य योगं हस्तो
नवेत् ॥ चातुर्वर्ण्यं च वृषं च कामयेतात्मनो नरः ॥ उडुं वरचलस्य त्रयं यो धो जलत्त
रुहं ॥ समिधो रधिमध्याज्यं संपक्ता जुहुयादसौ ॥ अमुतं होमं संख्या स्यादस्य सेवं स
मश्नुते ॥ मेधा कामस्तु जुहुयात्सहस्राणि तु चकपं ॥ कापित्वा जं हविः प्रोक्तमेवं मेधां
समश्नुते पुष्टिकामस्तु कुर्वीत होममाहुतिमात्रकैः ॥ अपूपैर्न वसाह स्त्री संख्या स्या

महा.
१३२

धोमकर्मणि॥ मस्वारोपे काममते स इत्ये होममाचरेत्॥ दधिम धाज्यसंस्कृताः स्वादि
र्यः समिधो ननु॥ दधिविधिविनिर्दिष्टाः पंचसाहस्रिकाहुतिः रूपकामस्तु जुहुयादमु
ते च तपस्त्रयान्॥ दधिम धाज्यसंस्कृतान् रूपमा प्रोत्यनुत्तमं॥ मृश्या कामः सकातारे
स्वकीमाकारसंमितं॥ अग्निं कुंडं रवेनेतत्रस्थापयन्मघितान्ते॥ ततः पंचसहस्राणि
श्वेतामं नोरुहाणि नु॥ जुहुयादयमाह्लाही नरं तमुपतिष्ठते॥ अन्वयो यावदस्य स्या
न्नाव देवा विवर्धते॥ कार्पासपरकामस्तु विजैः कार्पाससंनवैः मधुकैरमुतं होममा
चरेत् काममाप्नुयात् अनुवाकजपेन धेनुकामोगवां जपेन रक्षिण क्रियां कुर्वाद्युते
नैव संख्यया॥ पुत्रकामः पालाशस्य समिधो मधुसर्पिषा॥ सम्यगुक्ताः प्रजुहुयाद
मुते नैव संख्यया॥ सतुवंशकुरं पुत्रं जतते तात्रा संशयः॥ आयुष्मामस्तु हर्वाणां य
ताक्तातां तया मुतं प्रतिवर्षं तु जुहुयाच्छतामुः सहिजामते॥ विद्याकामो घृताक्रता

१३२

मश्वस्य समिधो शतं॥ सहस्राणि प्रजुहुयाच्छतामुः सहिजामते॥ विद्याकामो घृता
क्रानामश्वस्य समिधो शतं॥ सहस्राणि प्रजुहुयात्सर्वविद्यातिगो नवेत्॥ राज्यका
मस्तु जुहुयात्संवल्लताणि संयतः॥ सहस्राणि प्रजुहुयात्सर्वविद्यातिगो नवेत्॥ श
ब्दिकामस्तु जुहुयात्संवल्लताणि सौगंधिकानि मधुक्तामैवं संक्रादप्रजामते॥ अ
थापवर्गकामश्चेद्दौ चोपायमणं चरेत्॥ अनुवाकजपेन श्वान्सहस्राण्येकविंश
तिः॥ ततः पंचसहस्रांते मनुवाकमुदीरयन्॥ प्रदक्षिण क्रियां कुर्वान्महशामुतनेत
तः॥ कर्मात्यं च सहस्रांते प्राणायाम क्रियां नरः॥ पंचस्वाद्यौ महेशस्य समीपे होममा
चरेत्॥ पालाशस्य समिधो घृताक्रानां हुतिर्नवेत्॥ लक्षत्रयं ततो मुक्तो नवेद्दे
वप्रसादतः॥ अम्ये च नकुलोत्पन्नारौ रवादिषु ये स्थिताः॥ ते रमंते शिवपुरे यावदाव
रुपं चक्रे॥ यावच्चरन्निवाताव दंधं ते तत्कुलोद्भवाः॥ जरान्तिर्न वमानानि न संतम

महा.
१३३

नमप्रदं॥ देवं शुचिस्मितं ध्यायेद्याप्रचर्मपरिस्फुटं॥ इति नमके पुसप्तमोनुवाकः॥ ॥
अथोपरितनमंत्रप्रयोगः॥ तत्राष्टमातुवाकमारम्यनवमातुवाके यावन्नमोवः किरि
केन्दुते कोमंत्रः॥ रुद्र इमं चरित्वा रावपंचरातीजवेत्॥ पुरश्चरतामेवेस्याम्यो
गार्हस्ततो नवेत्॥ रातः साम्राज्यकामस्य कर्म दमनिधीयते॥ काले वसंते देशे शोशोना
रायतने पिवा॥ कांतारे वापि देवस्य सन्निधौ सर्वमाचरेत्॥ तत्र देशे कार्यसिद्धिं वाचयि
त्वादिजैश्चतान्॥ संपूज्योपक्रमे दशआर्द्रायां वा यथा रुचि॥ वरं चाप्यकुर्वीत मे
त्रसिद्धामजन्मना॥ वासोलंकारपुष्पाद्यैस्तत्राप्याचार्यपूर्वकं॥ मंत्रसिद्धिं विजा
नावन्नाचार्यो मंत्रकल्पयित्वा॥ सद्यः सिद्धान् विजान् कुर्यान्निधित्वा नमोच्यते॥ अ
चार्यान्मंत्रसंनिधानं मंत्रमाराधयते विजाः॥ निरंतरं तप्या कुर्वीत सारात्॥ दशपुं
नच॥ सद्यः सिद्धस्ततः कर्मयोग्यास्फुटिजपुंगवाः॥ एकादशतवे मुक्ते रुक्मिजोहो

१३३

मकर्मणि॥ उदयादस्तपर्यंतं होमानुपरतो नवेत्॥ दिनानि त्रिंशद्देवं स्याधोमप्रव्य
मयोच्यते॥ तिलव्रीहिमवांसाज्यामंत्रप्रतिनमस्कृतिः॥ होमाग्रेरुपरिष्ठाञ्च सपि
पात्रं सदावहेत्॥ आणुधारासमायुक्तं होमकाले विनिसिपेत्॥ यावत्कर्मसमाप्ये
ततावद्देवस्य नित्यशः॥ अमजन्मा एर्षहस्तीनुक्तिपर्याप्तमोदनं॥ नैवेद्यं स्यात्प्र
तिदिनं तावतो नोजयेत् विजान्॥ तथातिमदिने नित्यदिगुणं नोजनार्थिकं॥ पूजा
यांतुमहेशस्य गंधः कर्पूर इरितः॥ पुष्पाणि पंकजानि स्फूर्धपः कर्पूरमिश्रितः॥
तथागवाज्यं मुसंयुक्तो गुग्गुलुः परिकीर्तितः॥ शतेशतं दत्तितां स्योऽतिजामर्धमे
ववा॥ आचार्ये दिगुणा सास्यात्तनूरप्यस्याधिकानवेत्प्रतिसंवत्सरं रुद्रपूजा मित्यं
प्रकारेण तदवमाराधनात्संभ्राड्वेत् राजानं संशयः॥ राजानो मेष्ठि मध्यस्थारुद्रहते स्तु
ते खिलाः॥ हन्यमाना होमकर्तुं विशेति एतं किंकराः॥ एवमाराधना राजा सर्वांनुक्ताव

महा०
१३४

वसुंधरां॥ रुद्रदूतैरुसमानंते॥ कंरं शिवपुरं ब्रजेत॥ रुद्ररूपा शिवपुरे न्युक्ता ज्या
मुत सुखं॥ सप्तदीपावती राजा शिवजक्त श्रवणायते॥ करस्वयोस्त्वस्मरयेत पिना
कां कसुरो ननः॥ अथोच्यते प्रयोगो नोराज्ञो दित्ता शकामिनः॥ मंत्रप्रजावमुक्तेन स
दि प्रोक्तैव कारयेत्॥ रवादि रं तु मुहू पंकुत्वा वैरिमही हिते॥ विविक्ते रं कुत्रापि जल
पूतं घटे म३॥ आवा स संति भौतस्मविधिनानीय पावकं॥ जुहुमा ह्न स मंत्रः स्यान्मंत्र
मिति नमस्कृतिः॥ शमीतरु स मुद्रताः समिधः कटकै र्मुताः॥ रक्ता क्ता रुधिरं रास्ते वै
जालमिह कर्मणि॥ ततस्तत्तत् रवादि रं रूपं प्रत्यंगे जो ह शं कुनिः॥ सम्यक् प्रतिनम
स्कारं रवादि त्वा तु रवादि रे॥ रूपके विन्यसेत्सा दं न्यासकाले गुरु र्जपेत्॥ ततो विप्रा
न शतं राजा नो जयेदित्य मातते॥ संवत्सरं न यान्नष्टः परराजो न वेध्रवं॥ अन्यच्च
कथ्यते कर्म पूर्ववत् रवादि रा रुतिं॥ कृत्वा संप्रखलापश्चात् पूर्ववत् होममाचरेत्॥ त

१३४

तः प्रखलितः राज्ञ राजः शीघ्रं प्रजायते॥ अथापरः प्रयोगो नराशुनमिषतेः पु
रमे॥ मंत्रसिद्धादि जास्तत्र राजपुरुष संमुताः॥ विरुता रुतिसंति न्नाश्वे तेषु च
तुष्यये॥ देवतायतने राजद्वारे चैव सजा सुच॥ मंत्रानि मंत्रितान् गुप्तं न्यसे मुजो ह
शं कुकान्॥ ततो निमंत्रितं न स्मृतिपेयुः सर्वतः पुरे॥ रावंकुते रिपु पुरं न रपे क्षत्र
यादय॥ रवादि राया परो हंति महारण्यं च र्जयते॥ अत्र च ध्यान गप्ता का रूप यौवन सं
पन्ने सेवमादयस्मृती मानुवा क प्रयोगो क्ता दष्टव्याः॥ इत्येमा नुवा करत्यन मोवः
किरि केत्य इत्येतत् तस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ नमो वः किरि केत्य इत्येमा इत आरत्ना
नुवा का तमे को मंत्रः॥ परा क प्रथमं कृत्वा जपेत्स आदमु मनु॥ चत्वारिंशत्सहस्रा
णि पुरुश्चरण सिधये॥ मंत्रं संशोधना र्थं तु ततः परिसरे गुरोः॥ जपेच्चैवाष्टसाह
स्रं प्रयोगा हंस्तो न वेत्॥ मंत्रेणानेन दुःसाध्यं न किंचिदपि विध्यते॥ देवस्पदं हितं

महा.
१३५

मूर्तेः सन्निधौ स्वकृताराने॥ जुहुयान्मयितामौ बालहंता जातिजैः पृथक्॥ एवमुत्तम
नेतस्य सुवर्णं तदनुग्रहान्॥ अथाप्युच्यते कर्मतत्र स्यादमुतं कृतिः॥ अप्रामाण्यं
बीजानि वैराग्यानि तया यवाः॥ अधिमध्यं संयुक्ता ह विरज्जुतौ न वेत्त॥ सुवर्णानां
सहस्रे तु होमे नोत्पद्यते ह॥ कस्याकामो गुणुलेने स्वेष्टकन्या समाकृतिरुत्पाताम्
पलन्यैव जपे सं च सहस्रकं॥ छित्वा यत्तं सहस्राणि पंचैव जुहुयाच्छुचिः लनेतक
मक्रामिणं सर्वानरणाक्षयितो॥ राज्ञ्यश्रीकामनाय स्य तस्य लक्षं कृतिर्न वेत्त होम
इत्यनुपस्थानिकु सुसक्तमलानि च॥ एवं कृते राज्ञ्यलक्ष्मीः प्रत्यक्षा जायते विराता व
रुपमिष्ठमिश्राचारैः पलाशा नो शुभोक्तैः॥ लक्ष्मे कं प्रजुहुयात्मिश्राचारैः पलाशा
क्षमाः॥ दद्यात्तु वाचं जायते देवदेव प्रसारतः॥ अथापरः प्रयोगो यं महाकांतारज
तले॥ आत्मप्रमाणं मुकुं डे संस्थाप्य मयितानले॥ अमुतं जुहुयादित्यैस्ततः पंचमह

१३५

ल्लकं॥ मुष्टिमात्रेर्वित्त्वपत्रैर्होम कर्म समाचरेत्॥ तत्र वित्त्वफलाकारं सुवर्णमु
पजायते॥ स्पर्शवेधाजवेधे मण्डिडे वित्त्वफलकृतिः॥ सार्वभौमसुताम्यो नुराजैत
त्कर्मकारमेत॥ देवस्योपरि शुक्लाणि गव्ये न क्तानि सर्पिषा॥ कमलानि प्रजुहुया
छतसाहस्र संख्यया॥ उत्पद्यते सार्वभौमः सुतो देव प्रसारतः॥ अथाप्युच्यते कर्मत
त्र स्यादमुतं हवनक्रिया॥ शमी समद्भिरक्तानि दधितौ प्रष्टतैः शुभैः एवं कृते सुत
स्तस्य शिवनक्तोत्तिजायते जायते॥ कवित्वशूरो यथात्रैवेतवर्णवचो हव॥ चूर्णं स
धं पलं शिवाकपिलाज्मेन लोडयन्॥ ततस्तदमुतावत्मा चूर्णं कृत्वा निमंत्रित॥ स
वेतस्वयमित्यंतु कृते संजायते कविः॥ नोगकामस्तु जुहुयादुडंबरतनु इवाः॥ स
मिधो रधिमध्याज एक्ताः संख्या पिचायुतं॥ देवदेव प्रसादे नमो नोपतिजायते
योमनोजवकामः स्यादक्षमाणं समाचरेत्॥ पुरश्चरणमत्र स्याद्विशेषेण तदुच्य

महा.
१३६

ने॥ हृदंसेवमरंरुत्वा न तस्माद्वायुं चरेत्॥ इत्यंशो ध्यात्मानं मया दृष्टवा
सरान्॥ चरुशकफलेर्मलैराचरन् देहधारणं॥ निरंतरं जपे बुधिपूर्वं निश्चिंतनं
तु॥ अबुधिपूर्वकं स्वप्ने स्नात्वा पश्चाज्जपे ननु॥ जपे ते गुरु वेद्या निष्कपंचकांका
चनं॥ ततो गुरोर्वा देवस्य सन्निधौ जपमाचरेत्॥ संख्यात्रयसमुद्दिष्टा तत्समाधे
तनः पुनः॥ साक्षादुमापती रुद्रः प्रत्यक्षस्तस्य जायते॥ तत्प्रसादात्स नो वेगमुक्तो न व
तिमानवः॥ मंमदेशं कामयते तं तं देशं गुरुं तया॥ स्मृतो मंत्रजपे दृष्टं तं तं देशं
नाशयेत्॥ अथा दशत्करा मंत्रपूर्ववदाचरेत्॥ पुरश्चरणा कामार्थकाले यस्मि
न्नदर्शने॥ अपेक्षते रातस्मिन्नलोहितं चंदनं पुनः॥ कपिलापमसा सस्मं संस्तु
याश्च त्वपत्रके॥ त्वादिधामतस्तु सहस्रांश्च जपेत्॥ तेनोपलिप्य चात्मानं स
द्वास्मत्वाचरां करं॥ प्रायामान् प्रकुर्वीत ततो दर्शयेन्नवेन्नरः॥ अथान्यदुच्यते कर्म

॥५

राजा वरपकरं परं॥ त्वादेकत्वालोहितस्य चंदनस्यायते पुनः॥ अतिमंत्रा मु
तावन्त्यागुलिकां तेन कारयेत्॥ जलादे धारयं नित्यमतिगच्छेन्महीपतिं॥ एवं व
रपानवे मुस्ते राजानो राजपुरुषाः॥ देवस्य दक्षिणामूर्तेः सन्निधौ नित्यवन्मनु
॥ जपे दृष्टं तं राजपुरुषेभ्यो नयं नहि॥ यस्मै लेना समस्या सो नाम ग्रहा पूर्वकं
॥ मंत्रजपे देकपादौ जपे वा सुत संख्या॥ देवस्य सन्निधा चैव॥ वस्तरा राशु नरप
ति॥ विष्णुतः पाणिमादाज्ज विष्णुतो हिरिरो मुखं॥ ज्वलत विष्णुमावत्तं जाराशि
त्रिवंस्मरेत्॥॥ इति नमके पुनमो वः किरिकेत्त इत्यस्य मंत्रस्य प्रयोगः॥॥ अथ
त्रापे अंधसस्य त इत्यस्य प्रयोग कृत्वा पवास मेका ह जपे नमत्र मर्ष्य मुते॥ पुरश्च
रणा मे वं स्मा दध द्रापे अंधसस्य त इत्यस्य प्रयोग कृत्वा पवास मेका ह जपे नमत्र
मर्ष्य मुते॥ पुरश्चरणा मे वं स्मा दध चंदन कामना॥ अर्धं मां जुहुयाद जपे कपिलं

महा.
१३१

प्रमनोमुते॥ धने वकुनवेत्तस्ममहे शस्त्रप्रसादतः॥ ज्वरे जाते स्म शोथं चिरसो नु
विरो गिताः॥ जुहुयात्तं च साहस्री हर्वाणां ज्वरशोथं तमे अतिचारस्म शोथं च विक्क
तनरूद्रवाः॥ समिधो जुहुयाधो मसंख्यात्वा मुते भवेत्॥ महाजनकृतशोहशोथं
होममाचरेत्॥ तुषमाज्येन संसिक्तं हविः संख्यापि वा मुते॥ सर्वतूतसमुत्पन्नमशं
त्यर्थमाचरेत्॥ होमं न चा मुते संख्या होम इव मयोच्यते॥ उडुं बर्षश्च समिधस्तिला
श्चैव तया मवाः अनेन सर्वतूतेनो नयमा मुविनरूपति॥ अथापरः प्रयोगो ज्ञायाम
स्यनगरस्मवाः॥ मध्ये वक्रि समाधाय घृतं पिष्टं तिलास्तया॥ अमुत जुहुयाद्येषं व
लिमश्च त्वपन्नके॥ निहिषेच्च पुनर्हमः सहस्राष्टकं संख्याया॥ एवं कृते नैरवात्मास
द्रोतस्यैव संमुतः॥ दशैवा जायेत तस्यायमहा सिधिः प्रजायते॥ तद्रूपं संस्मरे राप
र्धं पद्मि प्रमुच्यते॥ आयुर्लभं सितकंचुको उमरुका स्तिथो लसत कुंडलः मूली

१३१

कुंडलितश्रवाः सतिलको मेजुकुलान्तरः॥ श्रीमन्निर्मलदंतपंक्ति किरणः श्वेताय
मानाननो देवो नैरवन्तपिवेपिततनुर्धेयो मउनी पतिः॥ इति नमकेषु प्रापे अंध
सस्य तद्वत्प्रयोगः॥ अथ याते रुद्रे त्वस्य प्रयोगः॥ अथैवा तानि कुवीत प्राणा
यामास्ततः परं॥ सहस्राणि जपेत्तं च पुरश्चरान् सिधये॥ कन्याधी जतते कन्याकुला
लाजावष्टतक्रतात॥ अथ मार्गं समिधो मैरुनस्मीनाश मेदुधः॥ सर्वकल्मषनाशाय
जुहुयाच्च तिलाकुती॥ ब्राह्मणादीन् वशं कुर्याधुत्तारवदिरसेनवान्॥ सितरक्तनील
पीतैः सत्रैः संवेष्टितान् क्रमात्॥ लक्षकुला घृतसर्वा न कामाना प्रोति साधकः॥ जुहु
या वस्तु कामस्तु कुसुमेः कुमरादिभिः मधुर्गं जुहुयात्तुष्यंतद्वर्णं वस्त्रमा मुमात्
॥ वृष्टिकामस्तु चादेशो मुपेनोपलिप्यते॥ रक्तद्रव्येण तत्रैव मंडलं परि लेखयेत्॥
मंडलं स्य पुरस्तात्तु नवकुनं निधापयेत्॥ सत्रेण वेष्टितं सम्यक् पूरितं गंधवारि

महा.
१३८

लाभवादेनेन तः कुंतेस्य मेकाग्रमानसः ॥ तत्र स्पृमर्चये देवं संमतः साधको नमः
॥ पायसं जुहुयात् तत्र रातमष्टोत्तरं बुधः ॥ ध्यायेन्नेकाग्रधीः सर्मजपेनं त्रे सहस्रकं
॥ एवं कुर्वीत स प्राहंकारं राहमथापि वा ॥ ततः प्रसन्नो जगवान् महावर्षं प्रमुच्यति ॥
होरात्रमुपोष्य पुत्रकामः मुचिन्नतः पायसं जुहुयाद् गौश्रष्टोत्तरं राता कुती ॥ क
तु स्नाता ततो नामो मुचिर्वस्त्रा मलंकृतो ॥ नोजयेधुतशेषं तु जपन् एतं बुधः ॥ ब्रा
ह्मणान्नोजयित्वैव कारयेत्स्वस्तिवाचने ॥ ततः पुत्रमवाप्नोति तेजस्विनमना मया ॥
निष्पदार्शने चैव तथा दुःस्वप्नदर्शने ॥ अत्रिचारकृतैर्देवैरलक्ष्म्या च समाहृतैः ॥ वि
ग्रहा फलसर्गे च नये च समुपस्थिते ॥ तथा च ग्रहपीडया नृणां वेशकृतेषु च ॥ एवमा
दिषु चान्येषु रोषेषु परिहृतेषु धैः ॥ पूर्वोक्तं मंडलं कृतानवकुंजं नयेव च ॥ गंधोदकेन
संपूर्णं सर्वमंगलमुत ॥ एतान् वंगकर्पूरं निबुजातीफलैर्मुतं देवमावाह्य कलशे त्वर्च

१३८

येन त्रहोमये तमंत्रेणानेन नं देवमष्टोत्तरं सहस्रकं ॥ अनिमंन्मनस्तेन सात्मनो वा
परस्य वा ॥ अनिषेकं प्रकुर्वीत सर्वरोषैर्विमुच्यते ॥ यस्तु मंत्रं जपेन्नित्यं प्रातस्तात्वा
सहस्रकं ॥ श्रीरारोग्यं च तेजश्च वर्धते तस्य सर्वदा ॥ संवत्सरं जपेद्यस्तु ह्येव राहो
जिते द्विषः ॥ अर्चनं च यथाशक्ति कुर्वन्मुतमन्त्रं ॥ संसिद्धिमतुला गच्छेदणिमादि
गुणैर्मुता ॥ कितं स्पृमा नुषेर्जोगैः प्रसन्ने वै जगत्ततः ॥ बहूना किमिहोक्ते न तच्चिन्नस्त
त्परायणाः ॥ तत्रावना वितो मंत्री जपेन्मुक्तो जवेन्मुनिः ॥ द्रुतचामीकरप्रख्यशक्तिपाणिष
डाननं ॥ मयूरवाहना रूढं स्फुरं पंशिवं स्मरेत् ॥ इति नमः केषुमाते रुद्र इत्यस्य प्रयो
गः ॥ अथ इमारुद्राय मण्डानोरुद्रैः सनयोः प्रयोगः ॥ अथ इच्छाको मंत्रः ॥ आरोरुद्रं
चरित्वैकं जपेन्नवसहस्रकं ॥ पुरश्चरणा मेवं स्मरद्यदर्शं चतुष्पथे ॥ अग्निमाधाय
जुहुयादधिसारमिहा मुतं ॥ गवादीनां मवेच्छातिरथान्यत्कर्म चोच्यते ॥ राजवाहन

महा.
१३५

श्रोतव्यं जलं स्पृष्ट्वा मुतं जपेत् ॥ अथ हं प्रमसा तेन वाहनानामहाहितः शालां संप्रोक्त
मेतत्प्रश्नान्नकलेन विमिश्रितं ॥ कृत्वोपयोज्यमक्तिं विद्वाहनेनः प्ररापयेत् ॥ एवं वाह
नं शोतिः स्यान्निरश्वांशं तमे पुनः ॥ आज्ञमिश्रितं लानां नु कुमादमुता कुती ॥ अमे
षो शो न मे हो मो हर्वाणाममुतं न वेत् ॥ दिव्यसिंहासनासीनस्तममानं महर्षिनिः ॥ प्रस
न्नवदनं ध्यायेत् सोमं सोमार्धं धारितं ॥ ॥ इति इमारुद्राय मन्त्रानोरुद्रे त्वनयोः प्रयोगः ॥
॥ अथ मानोमहातमित्यस्य प्रयोगः ॥ उपवासत्रयं कृत्वा जपेत् स च सहस्रकं ॥ पुरश्च
रणसिद्धिः स्यात्प्रमुं जीतार्थं कर्मणि ॥ स्वीयस्त्रीबालवधानां शोतिमिच्छन्निदं चरेत्
प्रतिसेवस्मरं त्वाज्ञानं हन्ने स्यादुपक्रमः ॥ यवानां तिलमिश्रालानु कुमादमुता कुती
॥ अथ त्वसमिधां होमश्च मुतं सर्पिषामुतं ॥ एवं कृते स्वरादिजनरत्ना प्रजामते
किंचान्यत्रापि शोत्सारावमुतं जपमाचरेत् ॥ राजा तु सर्वशो त्वर्थं आर्द्रामाममुता कु

१३५

तीः ॥ होमयेत्प्रतिमासं तु कृत इत्यमहापतेः ॥ अन्नः पुरादयः सम्यग्बुधं तेनात्र संश
यः ॥ बालेऽमुकुटं देवं तस्मादित्यविग्रहं ॥ ध्यायेन्नदीश्वराकारं गणेश्वरसमावृतं ॥
इति नमकेषु महोतमित्यस्य प्रयोगः ॥ अथ मानस्तोक इत्यस्य प्रयोगः ॥ ॥ रुद्रमेकं
चरित्वा रापात्रेर्धुं उंबरेष्टतं निधाय कापिलं तस्म कुर्याच्चैवानिमन्त्रणं ॥ सहस्रसंख्य
या ते स्वागौ वामयिते पिवा ॥ सुकुमादएसाहं स्त्रीमहाव्याहृतिनिः शतं कृत्वा रोषमश्नि
त्वा च निरात्रं नुव्रती न वेत् ॥ ततश्च चरुमुकपंचाशतं सहस्राणि वै जपेत् ॥ पुरवेपंचनि
ः ध्यानिद्व्यारेव कृते पुनः पुरश्चरणसिद्धिस्तोमो गार्हस्त्यो न वेत् ॥ आमुं धामो महा
पालो नित्यस्वीयपावके ॥ मयितेवानले होमं कुर्यादमुत संख्यया ॥ होम इत्यंति लासि
क्ताः सर्पिषे वात्र कर्मणि ॥ स्वरहेतुर्महापालो ब्राह्मणैः कर्मकारयेत् ॥ अथ शस्त्रा
त्मकावत्पानस्म कृत्वा निमन्त्रितं ॥ तदा दामा एकाष्टा सुराजानमनिनस्थितैः ब्राह्म

महा.
१४०

तौर्नित्यवकार्यरत्नाकर्ममहापतेः किरां चात्र रत्नास्मादित्थ एव पि न स्मनः॥ राज्ञश्चा
दधिकामस्तु मंत्रसिद्धिर्द्विजैर्नृपः॥ कारयेद्यवाकर्मसद्यः सिद्धिर्द्विजैर्नृपेत्॥ सद्यः
सिद्धिप्रकारस्तु लब्धाचार्यादमुं मनुं॥ एकरात्रमुपोष्याथ त्रिरात्रं सततं जपेत्॥ सद्यः
सिद्धिप्रकारस्तु लब्धाचार्यादमुं मनुं॥ एकरात्रमुपोष्याथ त्रिरात्रं सततं जपेत्॥ स
द्यः सिद्धिं न वेदेवं कर्माहो यप्रजायते॥ एकादशदिजन्मानोरुद्रं ध्यात्वा मुताकुतीः
दधिमध्याज्यसंपत्तैर्जुहुयात्कर्मलैः सितैः॥ एवं कृते राज्ञस्तत्तमावर्धते नात्र संशयः
न्मायुः कामो महापालः कारयेद्युतं कृतिं उवाणा माज्य एक्ता नामेवं जीवेच्चिरं नृपः॥
अथ राज्ञो जन्मदिने राजा नान्कलशान् शुनान्॥ तान्नेणानिर्मितावापि सह स्नाएकसं
मितान् अष्टौ शतानि वा प्रायः परिपूर्णानि निति पेट॥ मंगलानि च वस्तुनिकलशेषु
विनिति पेट॥ नववस्तेण ता सर्वान्वेष्टयेच्च एष क एष करेवं ते पुंसमाश्रयत क

१४०

त्वो निमं च॥ आचार्यस्तापयेत्पुं कुं जौ नो निः एष क एष क॥ एवं कृते महापालो मु
च्यते सर्वकिल्बिषैः॥ अथ राज्ञो निरुधर्षं सह स्नाएक संख्यमा॥ कारयेत्कृपमेकं न
विप्रवर्षेणानि स्रजः॥ अतिरुधिरं वेदेव मनेन जपकर्मणा॥ शान्तिमिबुद्धमहापालो
रत्नागारादिमध्यतः॥ बाहनामुधरणलासुसौम्यनेमासिमासिच॥ शान्तिमर्षममुतादत्त
जपेहो मे चकारयेत्॥ आयुः कामो महापाल आमुतं होममाचरेत्॥ अथ स्वसन्निधौ
त्रस्य पासागो र्जवा अपि॥ दधिमध्याज्यसंपत्ता होम इव मिह स्मते॥ गत्वा मुपोष्य नेन
मुवर्धते होमकर्मणा॥ घृते च व्यवहारे च मंत्रमेतं जपेत् नृपः॥ एवं कृते प्रजायते कर्मण्य
त्रापराजितः॥ सुवर्णकामनामस्य स त्रिरात्रमुपावसन्॥ निरंतरं जप कृत्वा च रुजो जीत
तो मुते॥ जुहुयात्तन्धु एक्ता निवित्वा न्येवं कृते ततः॥ सुवर्णानां सह स्नतुलजनेनात्र सं
शयः॥ कत्या कामस्तु जुहुयादमुतं कुमुदसौ॥ दधिमध्याज्य एक्ता निविंदते कत्यको मु

महा.
१४१

नो॥ अथानुच्यते कर्मचरुनो जीतुवन्नरं॥ नित्यमसहस्राणि॥ जुहुयात्सीयपावके
॥ अथैकानिवाद्यं कापिलं घृतमुच्यते॥ एवं कृते प्रमुच्येत महतः पातकादपि। वरुपका
मोमलयजमन्त्रिमंजलाटके धारयेच्च दनसौ दं सर्वं वरुपा नवतिहि॥ प्रतिस्वजन्म मेहो
मंजुयादसहस्रकं॥ होमद्रव्यं त्वपामार्गसमिधोनेन कर्मणा॥ अपमत्कनविदेत देवदेव
प्रसादतः॥ वष्टिकामः सूर्यवारे मंत्रेणानेन जास्करं॥ आराधयेत्तु पापुष्यैरमुतैरत्र क
र्मणि रक्तोष्णीषीरक्तवासारक्तं गंधानुलेपनः॥ नृत्वा स्वयं कृते सर्मो महावष्टिं मुचति
॥ मोहरमार्गगमी सगृहीत्वा दशशर्कराः॥ अथ साहस्रिका वृत्त्या तन्त्रि मंत्रचतापु
नः वित्तस्य दित्तु दशसुगच्छे होमी ततो नवेत्॥ सत्कर्मणां समारंभे सर्वविघ्नजिघृक्ष
या॥ अमुतं तु जपेन्नित्यं मंत्रेण छेत्तु कर्मणा॥ पुत्रकामस्तु जुहुयात्तन्त्रमाज्येन संय
नः॥ ततो वंशकरं पुत्रं गुणितं लज्जते भ्रवं॥ मंजं जने तु मिच्छेत्तै वै सिकता कृतिं॥ वि

१४१

धामतत्प्रतिष्ठते मूर्ध्नि स्थित्वा मुतं जपेत्॥ अवर्षे कर्मणा नेन सर्वत्र विजयी नवेत्
॥ रक्षानमेकादशधा विनक्तं देहे विष्णुधस्फटिकप्रकाशं तेजोनिधिं मूर्त्तिनमिदुमौ
लिविचिंतयेदत्र त्रसदैवरुद्रं॥ इति नमस्के शुमानस्तोक इत्यप्रयोगः॥ ॥ अथारात्र
इत्यप्रयोगः॥ ॥ दिनत्रयमुपोष्या यत्रिरात्रं संतते जपेत् पुरश्चरतामेवं स्मात्
मुं जीताय कर्मसु॥ आयुः कामः स्वकीयामौ नित्यं वज्रकुंया हृतं अथै सहस्रात्पपिवा
तथैवाष्टशतानि वा रक्षि मन्त्राज्ज्वरक्तानां हर्वाणामपि वा कुतीः॥ पूर्वोक्तरीत्या जुहु
या देवमायुः प्रवर्धते॥ अथापरः प्रयोगो मे प्रतिजन्मार्त्तमात्मनः॥ प्रत्याई नंच कु
वीत जपमसहस्रकं॥ प्रत्याई नंच प्रतिद्रव्यं जुहुयादमुता कुतीः॥ होमद्रव्याणि हर्वांश्च
तथा पापार्ग संजवाः॥ चामी तरुसमुद्रताः समिधश्च नित्यं स्तथा॥ एतां मुक्ता निरध्या
ज्य मधुनिः स्फुरयो निशिमावसे च सहस्राणि जपेत्तावत्प्रदक्षिणं॥ कुर्मादेवं कृते

महा.
१४२

दीर्घमायुः प्राप्नोत्यसंशयं ॥ चिरंजीवनकामस्तुराजा जन्मदिने मुते ॥ जुहुयाद्दक्षमा
लोस्तुष्टयेः प्रत्येकमाहरात् ॥ दधिमध्याह्नसंस्काराणां मार्गशीर्षमासः ॥ हर्षात्प्रविच
होमायं दद्यात्पञ्चोदितानि वै ॥ अनेन कर्मणा राजा दीर्घमायुश्चाप्नुयात् ॥ वक्रिहोमेन
शक्तानां होमस्तोतसि जायते ॥ होममात्रेण शक्तानां जपेण वेदसाधनेन हर्म्यमुषा
मनामस्य जुहुयात्सोऽमुताहुतीः मध्वक्तैस्तुल्यैर्बुक्तैर्वर्धते तस्य चायुषी ॥ आ
कामो कस्य कुसुमैरयुतैः पूजयेच्छिवं ॥ उच्चारयन्नुमं त्रमेकैकं कुसुमं तस्य
तु ॥ अनेन कर्मणा लक्ष्मीर्बर्धते नात्र संशयः ॥ आलेनेपश्चिमघारि देवस्या काल
मेपि वा ॥ प्रसादं न ब्रह्मचारि नृणां लक्ष्मीर्बर्धते नात्र संशयः ॥ आलेनेपश्चिमघारि
देवस्या कालमेपि वा ॥ प्रसादं न ब्रह्मचारि नृणां लक्ष्मीर्बर्धते नात्र संशयः ॥ विगतस्तारलव
णचरुतो जी जपेन्मनुं ॥ अतितस्तु महेशानमेकमेकं सहस्रकं ॥ एवं कृते विरामु

१४२

स्तुतवेत्तस्तस्य जन्मसु पूर्वोक्ता हार नियमेन शक्तौ नैव माहरेत् ॥ कुर्वाणं सं
निधौ देव्या देवमानंदतां उवा ॥ कुताशनधुरंध्या येन प्रकांचनसंनिभं ॥ इति न
मकेषु आरात्तस्य प्रयोगः ॥ अथ स्तुतिस्तुतमित्यस्य प्रयोगः ॥ एकशत्रुमुषा
यत्रिशत्रुं संतते जपेत् ॥ पुरश्चरणा मेवं स्यात्प्रयोगादस्ततो जवेत् विधिद्विनाश
कामस्तु जुहुयाद्दक्षमाहुतीः विषतैलसमं मुक्तावैकं कततस्तुष्टवाः ॥ समि
धो द्रव्यमत्र स्यात्तत्र मशानामो कुतिर्न वैत ॥ शत्रवो नाशमाप्नोति वेगेना नेन क
र्मणा ॥ अथान्यद्व्यते कर्म तत्र देवस्य संनिधौ ॥ तस्मात्प्राणिः सपत्नस्य नामग्रहा
पूर्वकं ॥ मुचिर्जपेदयं संश्रयं तत्रा मुते जवेत् ॥ एवं कृते रिपो हेर्देवरो जाये
तवै महान् ॥ अथेति धार्पकैः ॥ मुधो जुहुयाद्दक्षमाहुतीः ॥ मसूरिकारवै जायेत
रोगः शत्रवणात्रके ॥ शत्रोर्गहेयव्रातस्य होत्रादिषु पिखातमेत ॥ खातमित्वात्र

महा०
१४३

निखनेरमुं मंत्रमुदीरयन् ॥ शर्कराश्च तथा कल्परोमास्पादिचकुक्षितं ॥ एवं
कृते सपत्नस्य नाशो वै गेन जायते ॥ उष्यज्ञास्करकोटिप्रकाशमाकाशनिजयम
निजीमं ॥ नीतिहरमनयवरं ध्यायेदुदं सुरोद्यतं ॥ शरत्तात्मा मन्त्रानोद्यातव्य
इति केचन ॥ ॥ इति स्तुतिश्च तमित्यस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ परिमाणं रुद्रस्य स्य प्र
योगः ॥ रुद्रमेकं चरित्वा भुजयेच्च नववासरात् ॥ तत्र प्रतिदिनं पंचमहस्त्राणि ज
पेत्तवेत् ॥ पुरश्चरणमेवं स्मरन् यचेत्तु त्रकामना ॥ रावानजसमालीढपलाशख
दिरोद्भवा ॥ समिधोरधिमध्वान्मृत्कृत्वा वैश्वानरे मुते ॥ जुहुयात्प्रश्निमहारे महे
ज्ञास्याजयेत्पुनः ॥ एतत्कर्म सुगुप्तं स्थात्कर्मणा नैव वै ध्रुवं जतते रुद्रसदृशं पु
त्रवंशकरं परं ॥ अथापरः प्रयोगो नम्रांस्मरन्मादिने रुद्राष्टस्मामुनासौ
स्माराश्यामपि वा पुनः ॥ नवतारं पतीतत्र पूर्वेषु श्वरुनोजिनोस्वरहेवाभ्यगो

१४३

ऐवाद्यायां पिष्यजस्य वा ॥ कर्म तदाचरेत्तस्य प्रक्रियैषा प्रकीर्तिता ॥ मंत्राद
राणि यावेति तावन्तः कलशान्मुजान् ॥ तंतुर्निर्वृष्टितान्नीर्घपायसापरिपूरिता
न् ॥ वर्तुलं स्थापयेन्मध्यं ते ध्येकं च महद्द्वरं ॥ उच्चैस्तरे निधामात्र सोममावाहये
न्मउं ॥ आयातु नगवान्देवः कैलाशं कलशो पुनः ॥ मंत्रादितो विंदु मुतं न्यसेदकै
कमस्तरे ॥ ततो नवसहस्राणि जपेन्मंत्रं समाहितः ॥ ततो मधुघृताक्तानां रसा
माकानां तथा पुनः ॥ लाजानां च सहस्राणि जुहुयादष्ट संख्यया ॥ ततराकास
ने जायापती संस्थाप्य संयतौ ॥ मध्यादि क्रमतः कुंजां स्नानां रायपयकप
यक ॥ तत्र दक्षिणरूपेण संस्मरन्मार्वतीपतिं स्नापयेत्तौ घृतां नोजिर्ब्राह्मण
नय नोजयेत् ॥ अष्टौ सहस्राण्यथवा तावत्सेवरातानि च ॥ एकादशान्मम
वानोजयेत्तु क्रितो विजान् ॥ तत्तु नवस्त्रां स्यादिन्नाचां मसिमर्षमेत् ॥ किंतु तं

महा०
१४४

नोजयित्वास्मै दक्षिणानिष्कपेचकं ॥ दद्यान्निष्कत्रयं वा यत्तुं जीयातां तु दंपती एवं तमाम्
वेत्तुत्रोदीघोयुः सुगुणालयः ॥ पूर्वोक्तकर्माशक्तश्चेत्यश्विमदारसंयुतं ॥ महेशस्या
जमेमंत्रजपेदमुत संख्यया ॥ ततो जपन्मन्त्रममुमहोरात्रं प्रदक्षिणं ॥ कुर्यान्नजोदया
दस्तमया दस्तं दधोदयात् ॥ तत्र विष्णोः प्रजायते तस्मादिष्टेशमर्चयेत् ॥ पुरश्चरणा
सिधस्य कर्मैतत्सुत्रकामदं ॥ अन्यथा विपरीतस्याहु संयत्ने न पूजयेत् ॥ अथापर
ः प्रकारोन्नरीक्ष्यादिवसानितु ॥ अष्टौ शतानि वा चैकचत्वारिंशदिनानि वा ॥ किंचै
कविंशतिं तत्र पश्चिमद्वारसंयुते ॥ देवालये प्रतिदिनं च रुनोजी तपेन्मनुं ॥ अष्टौ
शतानि वा तपः प्रदक्षिणा वरक्रियाः ॥ अश्वस्युत्तममूलानि दक्षिणम्यानि यानि वै ॥ तेषु
पूर्वोत्तरान्मूलान्द्वारस्याष्टसहस्रकं ॥ जपेय्यावन्ति मूलानि तत्र तत्र पृथक् ॥ अथा
श्वस्य चतुर्दिक्षु सहस्राष्टकं संख्यया ॥ दिने दिने जपेन्मन्त्रमेवं कर्म समापयेत् ॥ इति

१४५

तान् ब्राह्मणं स्नात्वा नोजयेत्तर्पये ॥ दधि ॥ एवं कृते वंशकरं धर्मिष्ठं जनते सुतं ॥ गजचर्म
वृत्ततुं स्फुरत्प्रहरणं ज्वलं ॥ सर्वपापहरं ध्यायेत्तुं जरनेदिनं ॥ इति नमकेषु प
रिणोरुद्रस्यैव प्रयोगः ॥ अथ मीढु एमेत्यस्य प्रयोगः ॥ एक रात्रं जपेत्सं च स
हस्राणि सुसंयुतः ॥ पुरश्चरणा सिधिस्यात्प्रयोगाहंस्ततो न वेत् ॥ अथ नाराजये प्रा
प्तं तथैव प्राण संशये ॥ तस्करादि नयं चैव जुहुयात्सर्पिषा कुती ॥ पंचैव तु सहस्रा
णि जपेत्सो मुच्यते नरो ॥ मंगलाय तनं देवमुद्या नमस्ति सुदरं ॥ ध्यायेद्दुनचुराका
रमा गच्छंते पिनाकिनं ॥ इति नमकेषु मेत्यस्य प्रयोगः ॥ अथ विकिरिद्रैत्यस्य प्र
योगः ॥ त्रिरात्रं च रुनोजी सन सहस्राणि दशैव तु ॥ प्रदक्षिणममुं मंत्रं जपेन्न वशि
वालये ॥ पुरश्चरणा सिधिः स्यात्तुं जीताय कर्मसु ॥ महाजनविरोधे नुविरोधे स्यात्
तु नये ॥ दधिमध्याज्यं संप्रक्षालय जाहं समिधोऽखिलाः ॥ अमुतं जुहुयादेवं नयते नो

महा.
१४५

न जायते॥ जेतुकामस्तु सर्वान्त्रापामार्गसमिधुंति॥ शतसाहस्रिकां कुर्मामिधस्ता
स्तुसर्पिणा॥ कापिलेन समाक्ताः स्फुरेवं सर्वजयोनवेत॥ निरञ्जो जेतुकामस्तुसमिधो
बिल्वरुहः॥ दधिमध्याज्यपक्वानां जुहुयात्तु माहुती॥ एवं कृते वराहादेवर्षमा
श्रोतुं संशयः॥ सलिलं जेतुकामस्तु जलमध्ये स्वपावकं॥ स्यापयित्वा कापिलेन सर्पि
पालं माहुती॥ जुहुयात्कर्मणा नेन नयमस्यो न जायते॥ यद्यज्जेतुं मयिस्तत्रा
मगृहणपूर्वकं॥ कापिलान्मे न जुहुयात्तु मेकमन्त्रं हि यः॥ यदुदिरपत्रवेधो मन्त्र
मन्तस्मान्न विरति॥ प्रसन्नवदनं सौम्यं रचितो दाहमन्त्रं॥ अथ यासहितं ध्यायेत्तु
रसं धैर्यनिष्ठं॥ इति नमो केसु विकिरिते लस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ सहस्राणि सहस्रे
स्य प्रयोगः॥ कछु मे कंचरित्वा दौजपे संच सहस्रकं॥ पुरश्चरणमेवं स्यात्प्रमुञ्जीता
र्थकर्मसु। सचिवादिप्रधानानां पुरुषाणां मुपदेवे॥ तच्छातये महापालः कारयेदमुर्त

१४५

हुतिं॥ समिधस्त्वयशात्मस्मा विकंकतनवास्तथा॥ ब्रीहयश्च यवाश्चापि होम
व्यनिजा अपि॥ सर्वमेतद्दत्ताक्तं स्यान्नश्यं त्येवमुपदेवा॥ अथ मारणकामश्च
त्रधानपुरुषस्तु॥ समीपे रक्षितं मूर्तेर्जपेच्छत सहस्रकं॥ ततो वल्मीकसन्त
तमूरालिंगं प्रकल्प्य च॥ मंत्रेणानेन निधिं चेद्यावच्छास्त्रं वेधितम्॥ एवं कृते नवे
न्मत्तः प्रधानपुरुषस्य वै॥ यदि चेन्मरणदेन रक्षितुं काक्षते तदा आराधयतां मर
णाणां मायया विनिक्षिपेत्॥ तन्नीरेष्वकीमायां जुहुयादमुताहुती॥ होम
प्रयत्नवेदत्रयताक्ताः शुक्लतंडुलाः॥ मरणोपशमस्तस्य जायते तेन कर्मणा॥ म
हाकांतारणमीतुकृत्वा नस्मानिमंत्रणं॥ अथ साहस्रिका वत्साते नगात्रा तुलेपनं
॥ कृत्वा गच्छेत्ततस्तस्य नीतिः कापिन जायते॥ रत्नोऽन्योन्यकामस्तु कामवैडालमा
मिधो बलिहरं चतुर्दशं कृत्वा यां निशि संयतः॥ बलिदेशश्च मरणस्यादेवं रत्नो

महा.
१४६

तमेन हि उग्रशसक नृपालकोपोपहतिशोतये॥ सौवर्णशसकं कृत्वा जुहुयात्तस्य
सन्निधौ अष्टासहस्राणां ज्येन कुट्टस्यासिषेतातु॥ बुद्धिहरे कृतै चैत्यं शसकाधिप्र
मुच्यते॥ दक्षिणासमुद्रायेन देया स्यादत्र कर्मणि॥ कृत्विधिः साविना ज्ञा स्यात्स्वकर्मातु
सारतः निष्कत्रयमुत्तकं वा निष्कं है संतु दक्षिणा वसनाद्यपि देयं स्यादक्षिणात्वेन शक्ति
तः॥ अथ देवोपद्रवाविष्टो जुहुयात्तस्य शोतये॥ सर्पिषा ए सहस्राणि नरोपमुसस
पद्रवाः॥ सर्वपापहरं देवं सर्वानरान् नृषितं॥ सर्वसुधधनं ध्यायेत्सर्वलोकमह
म्बर॥ ॥ इति सहस्राणिसहस्रश इत्यस्य प्रयोगः॥ ॥ इति नमः कानुवाकेषु दशमोनु
वाकः॥ ॥ अथ सहस्राणिसहस्रश इत्यारम्भचतसराणं प्रयोगः॥ ॥ अत्र कुरुकुतुष्टयम
प्येककर्मसाधनं॥ चोद्रायणं चरित्वा दौ जपेत्सं च सहस्रकं॥ पुरश्चरणसिद्धिः स्यात्
मुञ्जीताय कर्मसु॥ आनिचारिककामस्तुराजा हेमप्रकारमेत॥ सर्वेश जानैर्विप्राभ्यो

१४६

र्त्तु सख्या कुतिर्न वेत्॥ शाल्मलीशालवेणानां वेत्रस्य च शरस्य समिधस्त्वर्कतलेन
वेष्टिताः शशकस्य रक्तेणाक्ता इह आस्था होम इव तमापुनः॥ किंचित्तस्मिन्नेन सस्ते
न पिष्टेन विषराकृतिं॥ कृत्वा क्रमेणातां छित्वा सहस्रा एकसंख्यया॥ जुहुयादित्यम
चीर्णेशत्रवेनामशत्रुषु॥ अनिचारदिने धेतैर्मंत्रैः कृत्वा दिने दिने॥ जुहुयात्सं च सा
हस्री होम इव मया च्यते॥ अधिमध्याह्न्यसं पक्ता इवा इत्यकृते सति राज्ञः कारयि
तुस्तस्मै दोषास्तुर्नानिचारिकाः दंष्ट्राकरालवदनं ज्वलज्वलनमूर्धजं॥ विन्नाणं नि
शिखं दीप्तं ध्यायेद्भुजंगनूपणं॥ ॥ इति नमः केषु सहस्रश इत्यारम्भकुरुकुतुष्टयस्य
प्रयोगः॥ ॥ अथ ये ह वै धित्वा रत्नमिति चतसराणं प्रयोगः॥ अथ ये पश्चादिति वयोः
प्रयोगः॥ कछुमेकं चरित्वा दौ जपेत्सं च सहस्रकम्॥ पुरश्चरणमेव स्यात्प्रयोगो या
तिधीयते॥ पुत्रकामः स्वदाराणामतौ गमनसरे॥ स्वाग्राव ए सहस्राणि जुहुयाद्

महा०

१४१

व्यमत्रनु॥ कापिलाज्वविमिश्रतुकापिलंपयउच्यते॥ कुलैवमनुगा मीस्यात्तुत्रोवंशक
रोजवेत्॥ महातीर्थफलपुः श्रेष्ठताकैस्तिजतंडुलैः॥ कुलाचाष्टौ सहस्राणि गच्छेत्तीर्थ
मनालपन्॥ तीर्थे स्नात्वा गृहानेत्यस्नात्वा मासाध्वैततः॥ वागमं विसृजेत्तीर्थफलमिदं
पुण्यार्थतः॥ ध्यानं तु सहस्राणि सहस्रं इत्यत्रोक्तं विज्ञेयं॥ ॥ इति येष्वामित्यनयोः
प्रयोगः॥ ॥ अथ मराठावंतश्चेत्यस्य प्रयोगः॥ अथ पुरश्चरणादिकं येष्वामित्यत्रो
क्तमनुसंधेयं॥ इति नमकेषु मराठावंतश्चेत्यस्य प्रयोगः॥ अथ नमोस्तुरुङ्गेत्यस्यास
माप्ते यो याजुषो मंत्रस्य प्रयोगः॥ ॥ गङ्गाया संयतो दीक्षा दिवसैश्चैकविंशतैः॥ प्रथ
मे पंचके उध्वं द्वितीये जलं तृतीये कजं॥ अथोपवासः पश्चाच्च पूर्ववत् पंचकं यम्॥ एवं कृ
त्वा ततः पश्चाध्विष्यात् सदा जपेत्॥ तावन्ति दिवसा ये ततः पंच दिनानि तु॥ गजराज
जले स्थित्वा जपित्वा ये कवासरं॥ अथ मर्षणं कर्मोक्तं विधिना संततो जपेत्॥ दद्यात्

१४१

सुर्वर्णनिष्काणि दद्यात् चार्थस्य दक्षिणं॥ शुश्रूषां कापि कुर्वीत इत्यानावेतु तत्तमा॥
एवं कृतेन वेत्ति सिद्धिः पुरश्चरणकर्मणः॥ अन्नकामः स्वकीयाग्नौ नित्यं बभूवुः कृत्वा हृतं॥
संख्यात्वा सहस्राणि जवेदष्टौ शतानि वा॥ यावज्जीवं जने ध्यानं वज्रधनेन कर्मण॥
अथापरः प्रयोगो नृदरो स्वाग्नौ कुर्तिर्न वेत्॥ इत्यनुकापिलं स व्यात्वा सहस्रं॥ अथ
वृश्चिरसि प्रोक्तं विधानेनार्चनं न वेत्॥ तत उच्यते कृत्यारक्ता गीरक्ता गीरक्तमूर्धजा॥
रक्तनेत्रा तथा सर्वसाधये स्वात्मसंमते॥ कर्मणा स्वसमारंभज्जा रुधिरपूरितान्॥
चतुरः कलशांस्तत्र स्थापयित्वा तिसंमतः॥ तर्पयेदन्वयात्मानं नाशा येनैव संशयः॥
न वेद्यस्य कलाज्ञानकामना सौमुता कुतीः॥ जुहुयात्सर्पिषा वज्रैः कलाज्ञानं ततो
न वेत्॥ जातिस्मरणकामस्तु जुहुयादमुता कुतीः॥ पयसा कापिलेनैव कृत्वा जाति
स्मरो न वेत्॥ ध्यानप्रकारस्तु सहस्राणि सहस्रं इत्यत्रोक्तं विज्ञेयं॥ ॥ इति नम

महा.
१४८

तमकेषु नमो रुद्रे नमः इत्यस्य प्रयोगः ॥ इति नमः प्रयोगः कादशोऽनुवाकः ॥ अथ पर-
वर्णकेषु प्रयोगेषु रहिता या इत्युक्तानि रूप्यने ॥ रहिता सुतमामध्याचाधमेति त्रिधाम-
ता ॥ तत्र सौवर्त्मनिष्ठाणां दश साहस्रिकोत्तमा ॥ तदर्थं मध्यमा प्रोक्ता रताया त्रिसहस्रि-
का ॥ उत्तमा त्रिशती वा स्याद्विशती मध्यमा मता ॥ शतमात्राधमा सेया प्रकारः कीर्त्यते
उपरः ॥ उत्तमा तु चतुःषष्टिस्तदर्थं मध्यमा स्मृता ॥ चतुर्विंशतिरन्त्या स्यादथा न्ये विधिरुच्य-
ते ॥ सहस्ररहिता देया दश पुरुषकर्षके ॥ शतानि पंच देयातिरुत्तिक्रपंचककर्षके
देयं शतत्रयमिति स्थितिः ॥ सर्वत्र द्विगुणं दद्यादाचार्या यतु रहिता ॥ बहु पुरुषनिष्ठा-
य उत्तमप्रतिपुरुषं ॥ अथैककर्षके कर्तुरेकस्यैवोत्तमामता ॥ राज्ञां तद्दशानां च द-
हिता कथितोत्तमा अथैषां मध्यमा रा निरहिता दाननिर्णयः ॥ अनुक्त रहिता केषु प्र-
योगेषु मीरिताः ॥ विजये सति मो मोहात्तन कुर्वादिधिविस्तरं ॥ नैव तत्कलमाप्नोति

१४८

तिप्रलोकनं तमानसः ॥ इति रहितो मता ॥ अत्र नूनानिरक्तोक्तिप्रत्ययमजिह-
र्षया ॥ सौमिस्तं बेरमाधीराचर्मनिर्मितवाससंडिजमजयमहातैरवमहातीम-
नूतनपितृमूलकुंडलिकुंडलालंकृतमतिघनघनविलसिततडिपुमिति च लड-
रुतरकरवालनिखिलनिगमोपमीयमानसुरवरनिकरपरिचयविरचितचतुरच-
राणां गारकरकमलकलितकपालसरसिजासनविस्तारितसमस्तव्यस्तसमस्त-
जगद्विस्तारसंहारसंचारसन्नधुनिर्गुणनिरवधिकपरिमाणनीहारमरीचारमरी-
चिविरेचिव्यापारपात्रीजजलितजमज्जराजिरामहरदुरितहरअपरदिगंगनासं-
भोगसरागपतंगजंगालिगितोत्तमांगनमध्यनयमनेमदनमददमनमन्नमधुकर-
उरंकारसंकाशनिजमंगसंरावकिंकीर्णकलितजलितपाराहतिक्लिनमहीमं-
उलाधारां उजपतिप्रसूयमानतां उवाउं वरकृत्कारोत्कर्षध्वस्तदैत्यदानवसंघात

महा.
१४९

निरंतरांतरितरांतोतः करणान्नवरतधाराधरध्वानगेनीरघर्घरगलवलय
फल्कारसंनिन्नगकरगुहाराजीविराजमानधरधराधीशकन्यकांतिसंज्ञाननि
जकलेवरैकदेशअखिलजगद्धीशमहेशानमस्तेनमस्तेनमस्ते॥ ॥ आरौकर्म
वृशगुहचुदखिलत्रैलोक्यमूलजुः॥ पश्चात्तलवितोन्नरंगविनवश्रोणीसमुन्मेष
क॥ अतेलोचनमुद्रणाविघटनांनिप्रगज्जमहोलानेलोचनमाविरस्तुषुरुतः संसा
रसंमोहनं॥ १॥ आधारंचतुराननस्यकरकासंबद्धपायः स्मराधोमंगिरिकन्यका
कुचनराजोगस्यजाग्राहतेः॥ आशपालकमालजालमखिलब्रह्मांडजोडस्थितेशा
पारविमो-नामरुणधामं तर्मनस्तन्महः॥ २॥ इतिनमकमंत्राणां प्रयोगविधिः॥ ॥ स
माप्तसकलश्रीरुद्रविधानं॥ ॥ इतिश्री॥ ॥ महासर्वारथ्यमहनिप्रबंधेमाधरनाम्नोम
दनात्मजस्यसक्तमरत्नौघनिधिनिषष्टिस्तुंगस्तरंगोयमगदगाधः॥ ॥ अथषोडशर्च

१४९

पुरुषसूक्तस्यविधिः रुद्रविधाने॥ वक्ष्येपुरुषसूक्तस्यविधानं त्वर्चनं प्रति॥ अग्निका
र्मजपविधिस्तोत्रचैव तदात्मकं॥ कुर्माध्याक्तविधिना प्राप्नुवः सुधमानः॥ प्र
थमां विन्यसेदामेदिद्वितीयां दक्षिणे करे॥ तृतीयां वामपादे तु चतुर्थी दक्षिणे तथा॥ पंच
चमी वामजा नौ तु षष्ठिं वै दक्षिणे तथा॥ सप्तमी वामकक्ष्यां तु अष्टमी दक्षिणे तथा नव
मी नानिमध्ये तु दशमी रुद्रमे तथा॥ एकादशी कंठदेशे द्वादशी वामबाहुके॥ त्रयोद
शी दक्षिणे च आस्यदेशे चतुर्दशी॥ अहोः पंचदशी चैव षोडशी मूर्ध्नि विन्यसेत्॥ रा
वेत्यासविधिं कृत्वा पश्चाधो मे समानचरेत्॥ होमे समारजे दत्तपल्लवां तस्मात्तपे प
जा मां होमे चायमेव न्यासप्रकारः॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पंचांगानि समाचरेत्॥ ब्राह्मणे
स्येत्मादिकानि रूग्निः॥ पंचांगकल्पना॥ ब्राह्मणे स्य मुखमासीदित्याद्याः पंचरुचः॥ पंच
चांगान्यसेत्याद्याः॥ ताश्चांशुजायनशारवापावक्रममुक्ताः॥ रुद्रमंशिरः शिखाकवच

महा.
१५०

मस्तौचेतिपंचांगनिब्राह्मणोस्यसुखमित्यचंप्रतिवारुदयामनमइतिरुदये॥चंद्रमान
सइतिप्रतिवारिरसेस्वाहेतिशिरसि॥नान्नाआसीदितिप्रतिवारिस्वायैवषडितिशि
रवायो॥सप्तास्यासन्नितिप्रतिवारिकवचायकुमिति कवचं॥महोमज्ञमितिप्रतिवारिआस्ता
मफडित्यस्त॥एतच्चन्यासद्वयसंकल्पानंतरंकर्तव्यंतथा॥अमुकरेशोअमुकका
लेअमुककामनायापुरुषस्तुक्तस्मजपस्तुक्तेनहोमंविष्ण्वाराधनंवाकरिष्यइतिसं
कल्पपूर्वोक्तंन्यासद्वयंविधायरुषिदेवतछंदांस्यपिविदित्वाजपादिकर्मसमारभेत
॥तत्रचमराजपोहोमोक्तिमतेतरापिपरमेश्वरंसमाराध्यजपोद्वितीयमासनंरघा
त्याद्यंचैवइतीममाचतुर्थाध्यंमरातव्यंपंचम्याचमनंतथा॥षष्ठ्यास्तानप्रकुर्वीतस
प्रम्यावस्तुमेवच॥महोपवीतमष्टमानवम्यानरगतथा॥दशम्यांगंधरानंस्मारेका
दशमाचमाल्यक॥षादशपाधूपदानंस्मात्रयोदशपाचदीपकं॥चतुर्दशपानिवेद्यंतुपंच

१५०

दशपानमस्तिक्या॥उदासनंतुषोडशोडपचारस्तुषोडश॥स्तानेवस्तेचनैवेद्येदयाच
मनीयकं॥दद्यात्पुरुषस्तुक्तेनयःपुष्पाणापरावच॥अर्चितंतेनवैसर्वत्रैलोक्यं सच
राचर॥दक्षिणंतुयथाशक्ताषोडशेनप्ररापयेत्॥पूजादिसंस्तुपार्थदक्षिणंहीम
तेताषोडशेनयज्ञेनयज्ञमयजंतेत्यनेनमंत्रेणदद्यादित्यर्थः॥तत्रप्रदक्षिणं कृत्वा
जपंकुर्मांसमाहित॥मयात्राक्तिजपित्वाचस्तुक्तंनैवेद्येदयेत्॥देवस्मरदक्षिणेप्रा
थ्वंकुंउंस्थंडिलमेववा॥कारयेत्प्रथमर्चातुप्रोक्षणंतुद्वितीयमा॥इतीमयाधर्मद
द्याचतुर्थातुसमिधनं॥पंचम्यात्वाज्यसंस्कारश्चप्रपणंतथा॥षष्ठ्या नलस्यमथे
तुकल्पयेत्प्रमासनं॥चिंतयेत्तत्रदेवेशंकाजानलसमप्रजंविहतास्यवाहणी
र्षरक्तासंरक्तलोचनं॥वाहोहयःएवंदेवध्यात्वासप्रम्याद्यानिःपचतिर्गतिःक्रमे
णगंधादिनैवेद्यानं॥पंचोपचारपूजादेवस्मानुत्तमाकुर्मादित्याह॥ततो गंधंचपुष्पं

महा.
१५१

चभूपंशयंनिवेदितं॥अनुज्ञाप्यततः कुर्यान्सप्तम्यादिमयाक्रमं॥समिधः प्रत्यचैपूर्वं
जुहुयादग्निधारिताः॥ततोष्टतेन जुहुयाच्चरुणा चततः पुनः॥एवं जुह्वात तस्मै समीपे
स्नानमुचरेत्॥जितेनेषु उरीकाक्षनमस्ति॥धुनमोजगवते वासुदेवाय शुभज्ञानस्वना
विने देवानां दानवानां च सामान्यमधिदैवतं॥सर्वदा चरणद्वंद्वं ब्रजामिशरं तव॥ए
कस्त्वमसिलोकस्य स्नानसंहारकस्तथा॥अधस्तथा नुमता च युगमाया समावृतः॥
संसारसागरं घोरमनंतं केशसाधनं॥त्वामेव शरणं प्राप्नोति स्तरं॥तिमनीषिताः॥
न तैरूपेन चाकारेणानुधानि न चास्पदं॥तथापि पुरुषाकारो न क्त्वा नांतं प्रकाशये
नैव किंचित्परोक्षं ते प्रत्यक्षोऽसि न कस्यचित्॥नैव किंचिदसि धंतेन च सिद्धोऽसि कस्य
चित्॥कार्याणां कारणं पूर्ववचसां वा क्यमुन्नमं॥योगिनां परमां सिद्धिं वंदेति परमं वि
दुः॥अहं नीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मिन्नमावहे॥पाहि मां पुं उरीकाक्ष न जाने शरणं प

१५१

रं॥कालेषु च सर्वेषु दिक्षु दिक्षां सर्वासु चाच्युत॥शरीरेऽपि गतौ चापि वर्धते महद्भयं॥
त्वत्पादकमलादप्यन्नमेजन्मातरेषु पि निमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि स ऊर्ति
॥विज्ञानं यदिदं प्राप्ते यदिदं ज्ञानमार्जितं॥जन्मातरेऽपि मे देवमान्दस्य परित्यजः॥
दुर्गतावपि जातायां त्वं गतिस्त्वमतिर्ममायदिनां च विंदे संतावतास्मिन्नाती सदा॥अ
कामकतुषे चित्तममते प्रादयो स्थितं॥कामये वै सवत्से तु सर्वजन्मसु के वलं॥इत्येव
मनयास्तु तास्तु ता देवं दिने दिने॥किं करोस्मीति चात्मानं देवायैव निवेदयेत्॥जिते
तेषु उरीकाक्षे त्वा रम्ये तावत्सं तं स्तोत्रं॥अथ फलविशेषादितिकर्तव्यताविशेषः प्र
ज्ञां सा च पुरुषस्य हरेः सत्त्वं स्वर्गं धन्यं मरुत्करं॥आत्मज्ञानमिदं पुण्यं योगज्ञानमि
दं परं॥फलाहारो जपे नित्यं पश्यन्नात्मानं मत्तनि॥फलानि तु कोपवसेन्मासमश्नि
वर्त्तयेत्॥अरण्ये निवसेन्नित्यं जपेन्नित्यं मर्षिमुनि॥कश्चिन्निषवत्तं काले स्नायादप्यु

महा.
१५२

समाहितः॥ रुषिर्मेतः॥ इममधिपुरुषसूक्तात्कं रुषिस्त्रिषवणमिति पुरुषसूक्तात्
गंतानिः समस्तानिर्हृतिः॥ स्नानकालेनानिर्हृतिर्माज्जतमद्यमर्थं च यथाशक्ति
कुर्यादित्यर्थः॥ आदित्यमुपनिषेत्तसूक्तेनानेनैतित्यराः॥ आज्याकुतीरननैवकु
लेवं चिंतयेदधि॥ अत्ररुषिः सूक्तं प्रष्टानारायणवतंचिंतयेत्॥ एवंमासं फला
हारं मासमुदकाहारं च कृत्वा त्रीणि वर्षाणि फलहारः॥ सन् पौरुषं सूक्तं जपेत्॥ रा
कृष्णं द्वादशवर्षाणि एवं कृते साक्षाद्देवो दक्षते इत्याह॥ ऊर्ध्वमासात्फलहारस्त्रि
विधं जपेदिदं॥ तद्रक्तस्तन्मना युक्तो द्वादशवर्षाण्यनन्यजाक॥ साक्षात्पुनरिति
देवं नारायणमनामयं॥ ज्ञानगम्यं परं सूक्तमप्यसर्वमवस्थितं॥ आसुमसंतुः
रेव न स एतजगतो व्ययं॥ अय्यनासाद्यमानोपि जकिंतपरिहापयेत्॥ तत्कानुकं पी
तगवान्जामते पुरुषोत्तमः॥ येन येन च कामेन जपेत्प्रयतः सदा॥ स सकामः स

१५२

मथ स्याच्छुद्धधानस्य कुर्वतः॥ होमं वाप्यथवा जपमुपहारमथोचरं॥ कुर्वीत येन
कामेन तत्सिद्धिमुपधारयेत्॥ ज्ञातिश्रेष्ठं महद्विन्नं यशो जोकपरां गतिं॥ पापेक्षवि
प्रमोक्षश्च न वे सर्वं न संशयः॥ अयानिधीयते कर्म पुत्रकामस्य वै सवै॥ सुक्त
पक्षे पुनरेवारे सुनत्रे सुगोचरे॥ द्वादशं पुत्रकामस्तु चरुं कुर्वीत वै सवै पत्न्योरु
पवासः स्यादेकादशं सुरालये॥ रुद्रिः पौरुषाणिः सम्यगर्चमित्राजनादनं॥ चरुं
पुरुषसूक्तेन अपयेत्पुत्रकाम्यया॥ प्राप्नुयाद्वै सवै पुत्रमचिरात्संततिस्तमचरुं पु
रुषसूक्तेनेति॥ स्वयं योक्तविधिना पायसचरुं अपयनं पुरुषसूक्तं पवेत्॥ एवं च
रुं अपमित्वा पश्चात्पुरुषसूक्तेन अपयनं पुरुषसूक्तं पवेत् चरुं अपमित्वा पश्चात्पु
रुषसूक्तेन चरुं जुहुयात्॥ सूक्तेनेति॥ वचनात्सकलमपि सूक्तमविच्छिन्नं होमसा
धनं ननु प्रत्येकमचः॥ होमं संख्या च सहस्रं॥ एतद्विशुद्धिं तो जपः॥ अयमर्थः॥ रु

महा.
१५४

षः॥ तथापि वर्णिनां दिवधो यत्र तत्र साक्ष्यं तं वदेदित्यनेन न्यायेन स्वल्पप्रायश्चित्ति
त्तीचवतिकृतः॥ पुत्रार्थमेवान्यनार्यागमननिषेधात्॥ ज्ञातृहत्यामृताविति ज्ञातृ
हत्यामृतावृताविति ज्ञातृहत्याप्रायश्चित्तस्य न निमित्तीति न्युत्तिममाति क्रम
मात्रजन्यदुरितयोगाच्च स्वल्पप्रायश्चित्तनिमित्तीति ततः॥ अतएव केमेकं प्राजापत्यं
कल्पयेत्॥ अशक्तस्य त्रिरात्रद्विरात्रादि॥ प्रकृतमनुसरामः॥ ॥ अपुत्रामतपुत्रा
वयाचकानां प्रसूयते॥ क्षिप्रं च जनयेत्पुत्रमप्यमंगो यथा ब्रवीत्॥ इति रुचिधा
नप्रोक्तपुरुषसूविधिः॥ ॥ अथात्रादिषोडशार्चस्य पुरुषस्य नारायणरूपं पुरु
षोरे॥ अनुष्टुप् छंदः॥ अस्यात्रिष्टुप् रजपेहो मे अतिषेके वा विनियोगः॥ ॥ अथ सू
क्तं॥ ॥ सहस्रं शीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्॥ स नृमिविष्वतो हत्वा सतिष्ठ
दृशं गुलं॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्वक्तव्यं॥ उता मत्वस्ये रा नो यदं नेनातिरोहति

१५४

॥ १॥ रातावानस्य महिमा तो ज्वायांश्च पुरुषः पादोऽस्मविष्वा नूतानि त्रिपादस्यामृतं
दिवि॥ ३॥ त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः॥ पादोऽस्येहानवत्पुनः॥ ततो विष्वक्क्रामन्सा
शनान शने अग्निः॥ ४॥ तस्मादिराज जायत विराजोऽधिपुरुषः स जातोऽस्य
रिच्यत पश्चाद्भूमि मथो पुरु॥ ५॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत॥ वसतो
स्यासीराजं श्रींश्चन्द्रमः शरधुविः॥ १॥ तं यज्ञं वर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातमग्रतः॥
तः॥ तेन देवा अयजंत स्याध्या रूषमश्च ये॥ २॥ तस्माद्यज्ञात् सर्वकृतः संजतं एष
राज्यं पश्यंस्तान्श्चक्रं वायवानारायणायाम्नाश्च ये॥ ३॥ तस्माद्यज्ञात् सर्वकृतक
वः सामानि यज्ञिरे॥ छदांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत॥ ४॥ तस्मादश्वाक्
जायंत ये च केचो नयारतः॥ गावो हजज्ञिरे त॥ स्माद्यजुस्तस्मादजायत॥ ५॥ यत्पु
रुषे व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन्॥ मरुतं किमस्य कौबाकुका ऊरुपादा उच्येते॥ १॥

महा०
१५५

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्वाङ्मनसोऽस्य अक्षयोरङ्गुलीभ्यां श्रोत्राणि त्रिपुराणां हृदि यजुर्मा
॥२॥ चंद्रमामनसो जातश्चक्षुः सूर्योऽज्यायत मुखं दिङ्मृगं प्राणिश्च प्राणाद्या युरजा
यत ॥३॥ नासां आसीदंत रिरिक्षं शोऽयौः समवर्तत ॥ पद्मां नृमिर्दिशः श्रोत्राणां
लोकं ॥४॥ अकल्पयन् ॥५॥ सप्तास्या सन्निधयः ॥ स्निः सप्तसमिधः कृताः ॥ देवा
मय जंतं तन्ना नाश्रवधत्तुरुषं पशुं ॥५॥ यज्ञेन यज्ञमय जंतं देवास्तानि धर्माणि प्रथ
मात्मा संन ॥ ते ह नाकं महिमानः ॥ संचत यत्र पूर्वं साध्याः संति देवाः ॥ ॥ इत्याश्वला
यनपाठानुसारेण पुरुषसूक्तं ॥ ॥ अथ विष्णुसहस्रनामानि ॥ वैशंपायन उवाच ॥
॥ ॥ श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ॥ बुधिरिहः शान्तं नवं पुनरेवात्मना
यत ॥१॥ बुधिरिह उवाच ॥ किमेकं देवतं लोके किंचाप्येकं परायणं ॥ स्तुवंतः के
कमर्चतः प्राक्कुर्मानवाः पुनः ॥२॥ को धर्मः सर्वधर्माणां न वतः परमो मतः ॥ किं

१५५

जपन्मुच्यते जंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ॥ ॥ श्रीश्व उवाच ॥ जगत्पुं देवदेवमनं
तं पुरुषोत्तमं ॥ स्तुवंन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥४॥ तमेव चायं नित्यं न
त्वा पुरुषमव्ययं ॥ ध्यायंस्तु वत्तमस्य श्रयजमानस्तमेव च ॥५॥ अनादिनिधुनं वि
ष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं ॥ लोकाध्यक्षं स्तुवंन्नि सं सर्वदः स्वातिगोचरे त ॥६॥ ब्रह्मरूपं
बंधमस्तं लोकानां कीर्तिवर्धनं ॥ लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूततनुं वा इव ॥७॥ तस्मै
सर्वधर्माणां धर्मो धिक्कृतमो मतः ॥ यज्ञत्वापु उरीकाक्षं स्तुवंन्नि च नरः सदा ॥८॥
परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ॥ परमं यो महद्बलं परमं यः परायणं ॥९॥ पवि
त्राणां पवित्रं यो मंगलानां च मंगलं ॥ देवतं देवतानां च नूतानां यो व्ययः पिता ॥१०॥
यतः सर्वाणि कृतानि न वत्सादिमुगागमे ॥ यस्मिंश्च प्रलयं याति पुनरेव मुगागमे
॥११॥ तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य न पते ॥ विष्णोर्नामसहस्रं मे श्रणु पापन

महा.
१५६

यापहं॥१२॥यानिनामानिगौणानिविराटानिमहात्मनः॥रुषिभिःपरिगीतानितानिव
हामिन्नतमे॥१३॥तुंरुसदिव्यसहस्रनाम्नामनुष्टुप्छंदः॥श्रीवेदव्यासोत्तमगवानपि
ः॥श्रीकृष्णःपरमादेवताश्चमतांशुप्रबो जानुरितिवीजं॥देवकीनंदनःस्मृतेतिश
क्तिः॥उद्भवः॥होत्रेणोदेवइतिपरमोमंत्रः॥शंखचक्रंनंदकीचक्रंनिकीलकं॥शाङ्ग
धन्वागदाधरइत्यस्त्रंश्रीकृष्णप्रोत्थं॥समस्तपापक्षयार्थेवाश्रितलक्षितकामना
र्थेवाविनिमोगः॥८॥तुंविष्णुविष्णुर्वषट्कारोत्तमव्यनवत्प्रभुः॥नूतकृतनूतन
वोत्ततात्मानूतनानवनः॥१४॥नूतान्मा॥१०॥परमात्माचमुक्तानांपरमागतिः॥अव्य
यः॥पुरुषःसाक्षी॥हेत्रहोत्तरावच॥१५॥मोगोमोगविहंनेताप्रधानपुरुषेश्वर
ः॥२०॥नारसिंहवपुःश्रीमान्केशवःपुरुषोत्तमः॥१६॥सर्वः॥शर्वः॥शिवस्याणुर्न
तादिनिधिर्व्यमःसंनवोः॥१७॥जावनेत्तर्जाप्रनवःप्रनुराश्वरः॥१८॥स्वयंनःशंभु

१५६

रादित्यःपुष्कराक्षोमहास्वनः॥१९॥अनादिनिधिनोधाताविधाताधातुरुत्तमः॥२०॥
॥अप्रमेयो॥रुषीकेशःपद्मनाभोऽमरप्रभुः॥विष्णुकर्मात्मनु॥२५॥स्वष्टास्यवि
ष्टः॥स्यविरोध्रवः॥१७॥अग्रास्यः॥शश्वतः॥कृष्णो॥लोहिताक्षः॥प्रतर्दनः॥प्रनू
तः॥६०॥स्त्रिककुक्ष्यामपवित्रंमंगलंपरं॥२०॥ईशानःप्राणदःप्राणोज्येष्ठःश्रेष्ठः
प्रजापतिः॥हिरण्यगर्भोऽनूगर्भो॥१०॥माधवोमधुसूदनः॥२१॥ईश्वरो॥विक्रमी॥ध
नी॥मेधावी॥विक्रमी॥धनी॥मेधावी॥विक्रमाक्रमः॥अनुत्तमो॥८०॥उराधर्षः॥क
नि॥रात्मवान्॥२२॥सुरेशः॥शरंगः॥शर्मविश्वरेताः॥प्रजानवः॥अहः॥८०॥सर्वस
रो॥व्याजः॥प्रत्ययः॥सर्वदर्शनः॥२३॥अजः॥सर्वेश्वरः॥सिद्धिः॥सिद्धिः॥सर्वादि
च्युतः॥१००॥वृषाकपि॥रमेयात्मा॥सर्वयोगविनिस्तः॥२४॥वसुर्वसुमनाः॥स
त्यः॥संमितः॥समः॥अमोघः॥११०॥पुंडरीकाक्षो॥वृषकर्मा॥वृषाकृतिः॥२५॥

मह.
१५७

रुद्रो॥ वज्रशिरा॥ वज्रविश्वमोनि॥ शुचिप्रवा॥ अमृत॥ शाश्वत॥ स्मृत॥ ११२०॥
वराहो॥ महाना॥ ११२१॥ सर्वगः सर्ववित॥ तानु॥ विषकेनो जनादन॥ वेदो॥ वेद
विद्वंजो॥ ११२२॥ वेदंगो॥ वेदवित्कवि॥ ११२३॥ लोकाध्यक्षः॥ सुराध्यक्षः॥ धर्माध्यक्षः॥
कृताकृतः॥ चतुरात्मा॥ चतुर्व्यूहः॥ अतुष्टु॥ ११२४॥ अतुष्टुजः॥ ११२५॥ ज्ञानिन्सु॥ ज्ञान
नार्जकः॥ सहिष्मर्जगदादिजः॥ अनयो विजमोजेता॥ विश्वमोनि॥ पुनर्वसु॥ ११२६॥
॥ ११२७॥ उपेन्द्रो॥ वामनः॥ प्राप्नु॥ रमोद्यः॥ शुचि॥ रूर्जितः॥ अतीन्द्रः॥ संग्रहः॥ सर्गो॥ ध
तात्मा॥ ११२८॥ निममो॥ यमः॥ ११२९॥ वेद्यो॥ वैद्यः॥ सदायोगी॥ वीराहा॥ माधवो॥ मधु॥ अ
तीन्द्रियो॥ महामायो॥ ११३०॥ महो॥ साहो॥ महाबलः॥ ११३१॥ महाबुधिर्महावीर्यो॥ म
हाशक्तिर्महाद्युतिः॥ अनिर्देयपवपुः॥ श्रीमानमेमात्मा॥ महाद्विधकः॥ ११३२॥ महेश
सा॥ महाना॥ श्रीनिवासः॥ सतांगतिः॥ अनिरुधः॥ सुरानंदो॥ गोविंदो॥ पतिः॥ ११३३॥

१५७

मुरीचिदमतो॥ ११३४॥ हंसः॥ सुपर्णो॥ जुजगो॥ त्रमः॥ हिरण्यनाभः॥ सुतन्पाः॥ पद्मना
भः॥ प्रजापतिः॥ ११३५॥ अमृतः॥ सर्वदस्किहः॥ ११३६॥ संधाता॥ संधिमान्॥ स्थिरः॥ अजो
॥ दुर्मर्षणः॥ शास्ता॥ विश्रुतात्मा॥ सुरारिहा॥ ११३७॥ गुरुगुरुनमो॥ ११३८॥ धाम॥ सत्यः॥ स
त्यपराक्रमः॥ निमिषो॥ निमिषः॥ स्रग्वी॥ वाचस्पतिरुदारधीः॥ ११३९॥ अग्रणी॥ अमली॥
श्रीमा॥ ११४०॥ न्यायो॥ नेता॥ समीरणः॥ सहस्रमूर्धा॥ विश्वात्मा॥ सहस्रपात्॥ ११४१॥ आव
र्तनो॥ निहतात्मा॥ संवतः॥ ११४२॥ संप्रतर्दनः॥ सहस्रवर्तको॥ वक्रि॥ रनिलो॥ धर
णीधरः॥ ११४३॥ सुप्रसादः॥ प्रसान्नात्मा॥ विश्वधृतिश्च॥ नृग्विभुः॥ ११४४॥ सत्कर्ता॥ सत्क
तिः॥ साधु॥ जक्रु॥ नारायणो॥ नरः॥ ११४५॥ असंख्येयो॥ प्रमेयात्मा॥ विशिष्टः॥ शिष्टकृत
॥ ११४६॥ शुचिः॥ सिधार्थः॥ सिधार्थसंकल्पः॥ सिधिरः॥ सिधिसाधनः॥ ११४७॥ हृषाहीर
मत्तो॥ विस्तु॥ हृषपर्वः॥ हृषोदरः॥ ११४८॥ वर्धनो॥ वर्धमानश्च॥ विविक्तः॥ अकृतिसागर

महा.
१५८

॥४१॥ सुनुजो। दुर्धरो॥ वामी॥ महेंद्रो॥ वसुरो॥ वसुः॥ २००॥ नैकरूपो॥ बृहद्रूपः शिपिवि
ष्टः॥ प्रकाशनः॥ ४२॥ तुजस्तेजो युतिधरः॥ प्रकाशात्मा॥ प्रतापनः॥ रुद्रः॥ स्पष्टाक्षरो
॥ मंत्रः॥ २०॥ अंशुः॥ नास्करयुतिः॥ ४३॥ अमृतं प्रदो॥ नातुः॥ शराविंदुः॥ सुरेश्व
रः॥ ३०॥ पधं जगतः॥ सेतुः॥ समधर्मपराक्रमः॥ ४४॥ नतनव्यनवनाथः॥ २००॥ प
वनः पावनो॥ नलः॥ कामहा॥ कामरुकातः कामः॥ कामप्रदः प्रनुः॥ ४५॥ युगादिक॥
॥ ३००॥ युगावर्तो॥ नैकनाथो॥ महाशनः॥ अदरो॥ व्यक्तरूपश्च॥ सहस्रजि॥ दंतजित
॥ ४६॥ इष्टो॥ विष्टिष्टः शिष्टेष्टः॥ ३००॥ शिखंडी॥ नकुपो॥ वृषः क्रोधहाक्रोधः॥ ककर्ता॥
विश्वबाहु॥ महोधरः॥ ४७॥ अक्षतः॥ प्रथितः॥ ३०॥ प्राणः प्रणो॥ वासवानुजः अंशुनि
धिरेधिष्ठानमप्रमत्तः॥ प्रतिष्ठितः॥ ४८॥ स्कंदः॥ स्कंदधरो॥ धुर्मो॥ ३३०॥ वरदो॥ वासु
वाहनः॥ वासुरेवो॥ बृहज्जानु॥ रादिदेवः॥ पुरंदरः॥ ४९॥ अशोकः॥ स्तारणः स्तारः॥

१५८

॥ ३४०॥ शैरि॥ र्मडकुलेश्वरः॥ अनुकूलः॥ शतावर्तः॥ पृथ्वापमनिनेक्षणः॥ ५०॥ प
यनानो॥ रविराक्षः॥ प्रमगर्जः॥ शरीरजत॥ ३५०॥ महर्धि॥ रूंधो॥ बृधात्मा॥ महोत्तो॥ ग
रुडध्वजः॥ ५१॥ अतुलः॥ शरनोनीमः॥ सममत्तो॥ हविर्हरिः॥ ३६०॥ सर्वलक्षणल
क्षणयो॥ लक्ष्मीवानसमितिजयः॥ ४२॥ विक्षरोरोहितोमार्गो॥ हेतुर्दामोदरः॥ सहः॥ म
हीधरो॥ ३३०॥ महानागो॥ वेगवा॥ नमिताशनः॥ ५३॥ उडुवः॥ क्षोन्नगो॥ देवः॥ आगर्ज
ः॥ परमेश्वरः॥ करणं कारणं॥ ३८०॥ कर्ता॥ विकर्तागहनोपहः॥ ५४॥ व्यवसायो॥ व्य
वस्थानः॥ संस्थानः॥ स्थानदे॥ ध्रुवः॥ ३९०॥ परर्धिः॥ परमस्पष्टः॥ सुष्टः॥ अनेक्षणः॥
॥ ५५॥ रामो विरामो॥ विरतो॥ मार्गेनेयो नयः॥ ४००॥ वीरः॥ शक्तिमंताश्रेष्ठो धर्मो धर्म
विद्वज्जमः॥ ५६॥ वैकुण्ठः॥ पुरुषः॥ प्राणः॥ प्राणरः॥ प्रणवः॥ ४१०॥ हिरण्यवर्जः॥ गर्ज
नुष्टो॥ व्याप्तो॥ वासु॥ रधोत्तजः॥ ५७॥ रूतुः॥ सुरदर्शनः॥ कालः॥ परमेश्वरपरिश्रहः॥ ४२०

महा-
१५८

॥ उग्रः ॥ संवत्सरो ॥ रत्नो ॥ विश्रामो ॥ विश्वदत्तिताः ॥ ५८ ॥ विस्तारः ॥ स्थावरः ॥ स्थाणुः ॥ प्रमाणं
वीजमवयमं ॥ अर्थो ॥ ४९ ॥ नर्थो ॥ महाकोशो ॥ महाज्ञो ॥ महाधनः ॥ ५९ ॥ अनिर्विसः ॥
स्यविशेषार्धमयूषो ॥ महामरुतः ॥ नक्षत्रनेमिः ॥ ४४ ॥ नक्षत्राक्षमः ॥ क्षामः ॥ समीहनः ॥
॥ ६० ॥ यज्ञज्ञो ॥ महोज्ज्वलः ॥ क्रतुः ॥ सत्रसतांगतिः ॥ ४५ ॥ सर्वदशी ॥ विमुक्तान्ता ॥ स
र्वज्ञो ॥ ज्ञानमुत्तमं ॥ ६१ ॥ सुव्रतः ॥ सुमुखः ॥ सस्मः ॥ सुघोः ॥ सुषट् ॥ सुहृत् ॥ ४६ ॥
मनोहरो ॥ जितक्रोधो ॥ वीरबाहुर्विदारणः ॥ ६२ ॥ स्वपनः ॥ स्ववशो व्यापी ॥ नैकात्मानै
ककर्मकृत् ॥ वत्सरो ॥ ४७ ॥ वत्सलो वत्सीरन्तर्गर्भधनेश्वरः ॥ ६३ ॥ धर्मगृध्रधर्मकृध
र्मासदसत्तरः ॥ ४८ ॥ महारं ॥ अविज्ञाता ॥ सहस्रांशुर्विधाता ॥ कृतज्ञहृत् ॥ ४४ ॥
गजस्तिनेमिः ॥ सत्वस्थः ॥ सिंहो ॥ नूतमहेश्वरः ॥ आदिदेवो ॥ ४९ ॥ महादेवो देवेशो
देवन्दुरुः ॥ ६५ ॥ उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ॥ ज्ञानगम्यः ॥ पुरातनः ॥ शरीरनूतनज्ञोक्ता ॥ ५० ॥

१५८

कपीशो ॥ नृदिदक्षिणः ॥ ६६ ॥ सोमपो मतपः ॥ सोमः पुरुजित्पुरुषोत्तमः ॥ नयोजयः ॥ स
त्यसंधो ॥ ५१ ॥ दात्रार्हः ॥ सात्वतापतिः ॥ ६७ ॥ जीवो ॥ विनयिता ॥ साक्षी ॥ मुकुंदो ॥ मितवि
क्रमः ॥ अंतोनिधिरनेतात्मा महोदधिशायो ॥ ५२ ॥ तकः ॥ ६८ ॥ अजो ॥ महार्हः ॥ स्वा
भावो ॥ जिता मित्रः ॥ प्रमोदनः ॥ आनंदो ॥ नंदनो नंदः ॥ सत्यधर्मी ॥ त्रिविक्रमः ॥ ५३ ॥
६९ ॥ महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः त्रिपदास्त्रिदशीधृष्टो ॥ महाभृगुः ॥
कृतांतकृत् ॥ ७० ॥ महावराहो गोविंदः ॥ सुरेणः ॥ ५४ ॥ कनको गदी ॥ गुप्तो ॥ गजो ॥
गहनोगुप्तः ॥ अक्रगदाधरः ॥ ७१ ॥ वेधाः स्वागो ॥ जितः ॥ कृत्स्नो ॥ ५० ॥ ददः ॥ संकर्षणो च
तः ॥ वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो ॥ महामनाः ॥ ७२ ॥ नगवान्नगहर्भदी ॥ ५६ ॥ वनमा
जीहवायुधः ॥ आदित्यो ॥ ज्योतिरादित्यः सहिस्मृग्तिसन्तमः ॥ सुधन्वा ॥ खंडपरशु ॥ र
क्तो ॥ इविण्मदः ॥ ५७ ॥ दिवस्पर्कः ॥ सर्वदग्धासो वाचस्पतिः ॥ रमो निजः ॥ ७३ ॥ त्रिसा

महा.
१६०

मा॥ सामगः॥ सामनिर्वाणं॥ नेषजं॥ निषक॥ ५८०॥ सन्नासकृच्छमः॥ शंतो॥ निष्ठा॥ शंतंति
परायणः॥ ७५॥ शुचांगः॥ शान्तिरः॥ स्नाना॥ कुमुदः॥ ५९०॥ कुवलेश्वरः॥ गोहितो गोपति
॥ गेष्ठा॥ वषट्कारो॥ वषट्प्रियः॥ ७६॥ अनिर्वृत्ती॥ निर्वृत्तात्मा॥ संक्षेपा॥ हेमकृच्छिवः॥ ६००
श्रीवसवत्ताः॥ श्रीवासः॥ श्रीपतिः॥ श्रीमतावरः॥ ७७॥ श्रीदः॥ श्रीशः॥ श्रीनिवासः॥ श्री
निधिः॥ श्रीविज्ञावनः॥ श्रीधरः॥ श्रीकः॥ श्रेयः॥ श्रीमाह्नोकत्रयाश्रयः॥ स्वहः॥ स्वग
॥ शतानंदो॥ नंदिज्योतिर्गणेश्वरः॥ विजितात्मा॥ ६१॥ विधेयात्मा॥ सकीर्त्तिः॥ छिन्न
संशयः॥ ७८॥ उदीर्त्तः॥ सर्वतश्चक्षुरनीशः॥ शाश्वतस्मिरः॥ नृशयो॥ नृषणोन्मतिः॥ ६३
विशोकः॥ शोकनाशनं॥ ८०॥ अर्चिष्मानर्चिष्मानर्चितः॥ कुंभोविशुधात्मा॥ विशोध १६०
नः॥ अनिरुधोप्रतिरयः॥ प्रभुम्नो ६४०॥ मितविक्रमः॥ ८१॥ कालनेमिनिहा॥ वीरः॥
शूरः॥ शूरिजनेश्वरः॥ त्रिलोकात्मा॥ त्रिलोकेश्वरः॥ केशिहा॥ हरिः॥ ६५०॥ ८२॥ काम

देवः॥ कामपालः॥ कामीकांतः॥ कृतागमः॥ अनिर्देशपवपुर्विष्णुर्वीरो॥ नंतो॥ धनंज
यः॥ ६६०॥ ८३॥ ब्रह्मणो॥ ब्रह्मकृद्ब्रह्माब्रह्मस्रविधर्धनः॥ ब्रह्मवित॥ ब्रह्मणोब्राह्मी
॥ ब्रह्मज्ञाब्राह्मणप्रियः॥ ६७०॥ ८४॥ महाक्रमो॥ महाकर्मा॥ महातेजामहोरगः॥ महा
क्रतुः॥ महामज्जा॥ महामज्ञा॥ महाहविः॥ ६८०॥ ८५॥ स्तव्यः॥ स्तवप्रियः॥ स्तोत्रं॥ स्तुतिः॥
स्तोता॥ रणप्रियः॥ प्रार्त्तः॥ पूरयिता॥ पुण्यः॥ पुण्यकीर्त्तिरनामयः॥ ८६॥ सद्गतिः॥ ७००
॥ सत्कृतिः॥ सत्ता॥ सद्गतिः॥ सत्परायणः॥ शूरसेनो॥ यडुश्रेष्ठः॥ संनिवासः॥ सुमा
मुनिः॥ ८८॥ नृतावासो॥ वासुदेवः॥ सर्वासुनिलयो॥ ७१०॥ नलः॥ दर्पहा॥ दर्परो॥ रजो
दुर्धरो॥ यापराजितः॥ ८९॥ विश्वमूर्त्तिर्महामूर्त्तिर्महामूर्त्तिर्दीप्तिमूर्त्तिरमूर्त्तिमान्॥
७२०॥ अकमूनर्त्तिरमृत्कः॥ शतमूर्त्तिः॥ शतानन॥ ९०॥ एकोनैकः॥ सबः॥ ककिंय॥
॥ ७३०॥ नृपदमनुत्तमं॥ लोकबंधु॥ लोकनाथोमाधवो॥ नृकवत्सलः॥ ९१॥ सुव

महा०
१६१

लवर्णे हे मांगो ॥ वरंग ॥ अदनांगदी ॥ १४० ॥ वीरहाविषमः ॥ अन्वो ॥ घटाशीरचल ॥ अ
लः ॥ १४१ ॥ अमानो ॥ मानदो मायो लोकस्वामी ॥ १४२ ॥ त्रिलोकधक ॥ सुमेधा मेधजो ॥ धन्य
॥ ससमेधा धराधरः ॥ १४३ ॥ तेजो हपो ॥ यतिधरः ॥ सर्वशस्त्रनांवरः ॥ अग्रहो ॥ १४४
निग्रहो व्यग्रनैकशृंगो ॥ गराग्रजः ॥ १४५ ॥ चतुर्भुजः ॥ अतुर्बाहुः ॥ अतुर्व्यूहः ॥ अतु
र्गतिः चतुरात्मा ॥ चतुर्जावः ॥ १४६ ॥ अतुर्वेदवि ॥ देकपातः ॥ १४७ ॥ समावर्त्तो निवृत्तात्मा
॥ दुर्जयो ॥ दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभो ॥ १४८ ॥ दुर्मयो ॥ दुर्गो ॥ दुरावा सो ॥ १४९ ॥ दुरारिहा ॥ अ
नांगो लोकसारंगः ॥ सुतनुस्तनुवर्धनः ॥ इन्द्रकर्मामहाकर्मा ॥ रुतकर्मा कृतांगमः ॥
॥ १५० ॥ उग्रवः ॥ सुंदरः ॥ सुंदो ॥ रत्ननाभः ॥ सुंदरः ॥ सुंदो ॥ रत्ननाभः ॥ सुलोचनः ॥ अको
॥ वाजसनः ॥ अंगी ॥ जयंतः ॥ सर्वविजयी ॥ १५१ ॥ सुवर्णविंड ॥ रत्नोत्पः ॥ सर्ववागी
श्वरेश्वरः ॥ महाक्रुदो महामर्त्तो महाजागो महानिधिः ॥ १५२ ॥ कुसुदः ॥ कुंदरः ॥ कुंद

१६१

पर्जन्यः ॥ १५३ ॥ पवनोनिलः ॥ अमतांशो मतवपुः ॥ सर्वज्ञः सर्वतो मुखः ॥ १५४ ॥ सु
जनः सुरनासिधः ॥ शत्रुजि ॥ १५५ ॥ छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधो ॥ उवरो अत्य ॥ आरा
रां धनिषूदनः ॥ सहस्रार्चिः सप्रजिकः ॥ सप्रेषाः सप्रवाहनः ॥ अमूर्तिः ॥ १५६ ॥
रतघोर्चितो नमस्कृतमनारानः ॥ १५७ ॥ अणुर्वह ॥ कृशः ॥ स्मृतो ॥ गुणान्निर्गणो
॥ १५८ ॥ महान् ॥ अधतः ॥ स्वधतः ॥ स्वात्मः प्राग्वशो ॥ वंशवर्धनः ॥ १५९ ॥ नारत्न
धितो योगी योगीशः ॥ १६० ॥ सर्वकामदः ॥ आश्रमः ॥ अमणः ॥ क्षामः ॥ स्तुपत्स
वामुवाहनः ॥ १६१ ॥ धनुर्धरो धनुर्वरो ॥ दंडो ॥ दमयिता ॥ १६२ ॥ दमः ॥ अपराजि
तः ॥ सर्वसहो निमित्तानिमोममः ॥ १६३ ॥ सत्त्वान्नसात्विकः ॥ सत्यः सत्यधर्मप
रामणः ॥ १६४ ॥ अनिप्रायः प्रियाहोर्हः प्रियकृत्प्रातिवर्धनः ॥ १६५ ॥ विहायसगति
॥ ज्योतिः ॥ सुरुवि ॥ कुंतनुश्चिनुः ॥ १६६ ॥ रविर्विशोचनः ॥ सूर्यः ॥ सविता ॥ रविलोचनः ॥

महा.
१६२

॥१०॥ अनंतोऽवतु योक्ता। सुखरो नैकजो॥ १००॥ अजः॥ अनिर्विणः। ससमर्था। लो
काधिपानमद्रुतः॥ १०॥ सनातनातनतमः॥ कपिलः। कपि। रव्ययः॥ १००॥ स्वस्तिदः स्व
स्ति। स्वस्तिनुक्त्वास्तिदक्षिणः॥ १०॥ अरौः। कुंडलीचक्राविक्रम्यर्जितशासनः॥ १०॥
॥ शृष्टातिगः॥ शृष्टसहः॥ शिरिरः॥ शर्वरीकरः॥ ११०॥ अक्रूरः। पेत्रालोदहो। दक्षि
णः। क्षमिणंवरः॥ विद्वत्तमो॥ १२०॥ वीतजमः॥ पुण्यः। अवणकीर्तनः॥ १२१॥ उत्तारण
उक्तहा॥ पुण्योऽः। स्वप्ननाशनः। वीरहा॥ रक्षणः। संनो। जीवनः॥ १३॥ पश्यंस्वस्थः॥ १२२
॥ अनंतरूपो॥ नंतश्रीर्जितमन्यु॥ नमापहः॥ चतुरस्रो॥ गनीरात्मा। विदिशो॥ आदि
शेदिशः॥ १४०॥ १२३॥ अनदिर्ननुवो। लक्ष्मीः॥ सुवीरो॥ रुचिरंगदः॥ जननो॥ जन
जन्मादि॥ नीमोनीमपराक्रमः॥ १२४॥ आधारनिलयो॥ १४०॥ धाता। पुष्पहासः॥ प्र
जागरः॥ ऊर्ध्वगः॥ सत्यवाचारः॥ प्राणदः। प्रणवः॥ पणः॥ १२५॥ प्रमाता॥ प्राणनिलय

१६२

॥ १६॥ प्राणनत्प्राणजीवनः॥ तत्तत्तत्विदेकात्मा॥ जन्ममत्कर्जरातिगः॥ १२६॥ न
नुवः। स्वस्तरु॥ स्तारः॥ सविता॥ अपितामहः॥ १२७॥ यज्ञो। यज्ञपति। यज्ञा। यज्ञांगो
। यज्ञवाहनः॥ १२८॥ यज्ञनप्यज्ञकृत॥ यज्ञीयज्ञनु। यज्ञसाधनः॥ १२९॥ यज्ञांतक
यज्ञगुह्यमन्त्रा। मन्त्रादरावच॥ १३०॥ आत्मयोनिः॥ स्वयंजातो। वैरवानः॥ सामगाय
नः॥ देवकीनंदनस्नष्टा॥ १३१॥ क्षितीशः॥ पापनाशन॥ १३२॥ शंखन॥ नंदकीश
ऊर्ध्वगदाधरः॥ रथांगपाणि॥ रत्नोन्मः। सर्वप्रहरणमुधः॥ १३३॥ १३४॥ नूनमः॥
॥ ॥ इतीदंकीर्तनं यस्य केशवस्य महत्तनः॥ नाम्ना सह स्मृदिव्यानामशेषेण प्रकी
र्तितं॥ १३५॥ यदंशुगुमान्ति संमश्चापि परिकीर्तयेत्॥ नाम्नां प्राप्नुयात्किंचिदंशु
मुत्रेह च मानवः॥ १३६॥ वेदांतगोत्रास्मरणः। स्मात्तत्त्रियो विजमीनवेत्॥ वैश्वो धन
समर्थः। स्माच्छ्रुः। सुखमवाप्नुयात्॥ १३७॥ धर्मांशुप्राप्नुयाधर्मसर्पांशुचार्यमा

महा.
१८३

क्रयात्॥ कामानवाक्रयात्कामीत्यजायी प्राप्तात्क्रान्तो॥१२४॥ नक्तिमान्यः सरोत्थायशुचि
स्तत्रतमानसः॥ सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत्तन्कीर्त्तयेत्॥१२५॥ यशः प्राप्नोति विपु
लं ज्ञातिप्राधान्यमेव च॥ अचलाश्रियमाप्नोति श्रेयश्चाप्नोत्यनुत्तमं॥१२६॥ न नयं क
चिराप्नोति वीर्यं तेजश्च विंदति॥ न वत्सरो गीयति॥ मान्वलरूपगुणान्वितः॥१२७॥ रोगा
न्नामुच्यते रोगाद्धधोमुच्येत बंधनात्॥ न मानुचेत नीतस्तुमुच्ये रापन्न आपदः॥
१२८॥ दुर्गाण्यति तत्तत्पुष्पः॥ पुरुषोत्तमं॥ स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं नक्ति सम
न्वितः॥१२९॥ वासुदेवाश्रयो मर्त्त्या वासुदेव परायणः॥ सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म
नातनं॥१३०॥ न वासुदेव न क्तानामशुभं विद्यते क्वचित्॥ जन्म मत्कजराव्याधिन
मनैवोपजायते॥१३१॥ इमं स्तवमधीयानः श्रद्धा नक्ति समन्वितः॥ मुञ्जेतात्मसुख
तातिः श्रार्धं तस्मिन्ति कीर्त्तिनि॥१३२॥ न क्रोधो न च मानसं न लोभो नोनाशुनामतिः॥

१८३

न वंति कृतपुण्या नो न क्तानां पुरुषोत्तमे॥१३३॥ यैः स चंद्रार्क नक्षत्राखंडि शोभते
होदधिः॥ वासुदेवस्य वीर्येण विधत्तानि महात्मना॥१३४॥ ससुरासुरगंधर्वसमस्तो
रगराक्षसंजगद्धरो वर्त्तते रंरुस्मसचराचरं॥१३५॥ इन्द्रियाणि मनो बुधिः सत्त्वतेज
बलं धृतिः॥ वासुदेवात्मकार्त्तुः क्षेत्रक्षेत्रज्ञ एव च॥१३६॥ सर्वांगमाना माचारः प्रथ
मपरिकल्प्यते॥ आचारप्रजबोधमोर्धर्मस्य प्रचुरचक्रतः॥१३७॥ ऋषयः पितरो देवा
महात्तानि धातवः॥ जंगमाजंगमं चेदं जगन्नायको जगत्॥१३८॥ योगे ज्ञाने तथा सा
ख्यं विद्यां शिल्पानि कर्म च वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं जनाईनात्॥१३९॥ रा
को विष्णुर्महत्तं पृथक् कृतान्मने कशः॥ त्रीन्लोकान् व्याप्य कृतात्मा तुं के विश्वतु
गव्यमं॥१४०॥ इमं स्तवमधीयानो विष्णोर्व्यासेन कीर्त्तितं॥ पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्रा
प्नु सुखानि च॥१४१॥ विश्वेश्वरमजं देवं जगत्प्रजवाप्यमं॥ न जंति मे पुष्कराक्षे न ते

महा.
१६४

यांति पराजयं ॥ १५१ ॥ अर्जुन उवाच ॥ पश्य पत्रविशालाक्ष पश्य नानः सुलोचनः ॥ न
क्तानामनुरक्तानां त्रातानवजनाईनः ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ योमानामसहस्रेण स्तो
त्रमिच्छति पांडव ॥ सोहमेकेन श्लोकेन स्तुत एव न संशयः ॥ न योस्तु न तामसहस्रमूर्त
ये सहस्रपादाक्षिरौरुबाहवै ॥ सहस्रनाम्ने पुरुषा यशश्च ते सहस्रकोटि सुगंध
रतो ॥ १॥ ॥ इति विष्णुसहस्रनामस्तोत्रसमाप्तं ॥ अथापामार्जनस्तोत्रं ॥ ॥ ॥ श्रीराज
न्म उवाच ॥ जगद्व्यापि नः सर्वे विषरोगाद्युपद्रवैः दुष्टग्रहोपघातैश्च सर्वकाल
मुपक्रताः ॥ अनिचारक कृत्स्नानि स्पर्शरोगैश्च हरणैः ॥ सदा संपीड्यमानं स्तुतिं प्रति
मुनिसत्तम ॥ २॥ केन कर्मविपाकेन विषरोगाद्युपद्रवाः ॥ न न वृत्तिरणां तन्मे यथावद
कुमहं सि ॥ ३॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ब्रह्मोपवासेनैर्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः ॥ तेन रामु
निशा ईलग्रह रोगादिना गिनः ॥ ४॥ यैर्न तत्प्रवणं चिन्त सर्वदेवनरैः कृतं विषज्वरग

१६४

हाणां ते मनुष्यादात्मजा गिनः ॥ ५॥ आरोग्यं परमा मधि मनसा यद्यदिच्छति तन्न राप्रो
त्यसंदिग्धं परत्राच्युत तोष कृत ॥ ६॥ नाधीनं प्राप्नोति न व्याधीनं विविषग्रहबंधनं
कृत्वा स्पर्शनं वापि तोषिते मधुसूदने ॥ ७॥ सर्वदुष्टरामस्तस्य सौम्यास्तस्य शुभाश्र
हाः ॥ देवानामप्यध्वेषासौ तुष्टो यस्य जनाईनः ॥ ८॥ यः समः सर्वज्ञ ते पुमप्यात्मनि तथा
परे ॥ उपवासादिना तेन तोष्यते मधुसूदनः ॥ ९॥ तोषिते तत्र जायंते नराः पूर्वमनोर
थाः ॥ अरोगाः सुखिनो नोगा नोक्ता रो मुनिसत्तमः ॥ १०॥ न तेषां शत्रवो नैव स्पर्श
रोगान्निचारकं ॥ अह रोगादिकं वापि पापकार्यं न जायते ॥ ११॥ अ व्याहृतानि कृत्स्नस्य च
क्रादीन्मायुधानि तारहंति सकला पश्यो येन विष्णुरूपा सितः ॥ १२॥ दात्म उवाच ॥
अनाराधितगोविंदा येन राडुः खिन्ना गिनः ॥ तेषां दुःखानि ज्ञातानां यत्कर्तव्यं दयालु
निः ॥ १३॥ पश्य पद्मिः सर्वज्ञ तस्य वा सुदेवं महामुने ॥ समदृष्टिरीशो ज्ञातन्मम ब्रह्म शेष

महा०
१६५

तः॥१४॥ पुनस्तु उवाच॥ गृहीत्वा तु समस्ताग्रान् कुशान् शुभ्रान् श्वरो गिरः॥ मार्जयेत्त
वृणां तानि कुशान् श्वरो गिरः तिक्रतः॥१५॥ रोगग्रहविषान् नान् कुशान् श्वरो गिरः तिक्रतः॥
विष्णुनक्तो विशेषेण शुचिस्तुतमानसः॥१६॥ ध्यात्वा नत्वा सदा विष्णुना मान्येणेषु वि
न्यसेत्॥ पूर्वैर्नारायणः॥ पातु वारिजास्तु दक्षिणे॥१७॥ प्रथमं पश्चिमायां तु॥ वासु
देवस्तथोत्तरे॥ तैश्चान्यारक्षको विष्णुरासेयां तु जनार्दनः॥१८॥ नैऋत्या पश्चिमां नस्तु वा
यव्यां मधुसूदनः॥ ऊर्ध्वे गोवर्धनो देवो॥ अधरायां त्रिविक्रमः॥१९॥ तथा मोदरादिभ्यश्च
सर्वतः पातु केशवः॥ अगुण्यां तु गोविंदं तर्कन्यां तु महाधरं॥२०॥ मध्यमायां रुषीकं
शमनामिकायां त्रिविक्रमम्॥ कनिष्ठायां न्यसेद्विष्णुं करमध्ये तु माधवं॥२१॥ शिखायां
केशवं न्यस्य मूर्ध्नि नारायणं न्यसेत्॥ माधवं तु लज्जारे तु गोविंदं तु न्युवां स्थितम्॥२२॥ च
तुर्मध्ये न्यसेद्विष्णुं अवणो मधुसूदनं॥ त्रिविक्रमं कपोलयोर्वामनं कर्णमूलयोः॥२३॥

१६५

रामोदरं दंतपत्न्योर्वागहं चिबुके तथा॥ जिह्वायां वासुदेवं तु ककस्थितं गरुडध्वजं
॥२४॥ रुषीकं मुत्तरोष्ठे तु पश्चिमां न तथा धरे॥ वैकुण्ठं कंठमध्ये तु अनंतनामिको प
रि॥२५॥ दक्षिणे तु न्युवां विष्णो विन्यसेत्पुरुषोत्तमं॥ वामके तु महायोगं॥ राघवं हृदि वि
न्यसेत्॥२६॥ पीतवासं सर्वतनो हरिं नाभ्यां तु विन्यसेत्॥ करे तु दक्षिणे विप्रस्ततः
संकर्षणं न्यसेत्॥२७॥ वामे रिपुहरिं विंश्यात् करमध्ये जनार्दनं॥ पृथे हिति धरं वि
श्यात्॥ अक्षतस्कंधमूलयोः॥२८॥ वक्षस्थले माधवं तु कंठयोर्योगाशमिनं॥ स्व
यं तु वामे तु मध्ये ऊर्ध्वे वगदाधरं॥२९॥ चक्रासुधं जानुमध्ये जघनो रक्षतं तथा॥
गुल्फयोर्नारसिंहं तु॥ पादप्रदेशे मिनौ जसं॥३०॥ अंगुल्यां श्रीधरं न्यस्य पंकजारवं
दिसंधिषु॥ रोमकपे गुडाकेशं कर्णयोः स्थितम्॥३१॥ नखे तु माधवं न्यस्य
सेत्सादतले च तं॥ मनोबुधिरहंकारे चैतन्यं स जनार्दनं॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा सा

महा.
१६६

नारायणो जवेत् ॥ विष्णुमायतने न्यस्य पावकिं चिन्तायते ॥ रावेन्मासविधिं कृत्वा यत्
कार्यं श्राणुत द्विज ॥ वैष्णवे ननु कर्त्तव्यं सर्वसिद्धिप्रदायिना ॥ ३४ ॥ पूजाकाले नु देवस्य
स्नानकाले तथैव च ॥ होमार्चने नु कर्त्तव्यं त्रिसंध्यासु च नित्यं ॥ ३५ ॥ अजमे सर्व
भूतेभ्यो विष्णुलोकसंगच्छति ॥ विष्णुलोकसंगच्छत्येनमः ॥ ३६ ॥ नमः परमार्थमैतान्य
प्रामाज्जनमंत्रस्य पुलस्तकपिः श्रीनृसिंहो देवताहरा मुकस्य बीजं ॥ अच्युतानंद
गेविदेति शक्तिः ॥ तप्तहाटककेशांतेतिकालकः ॥ समस्तानि लखिता ये विनियोग
॥ ३७ ॥ नमः परमार्थमयपुरुषाय महात्मने ॥ अरूपब्रह्मरूपमव्यापिने परमात्मने ॥
निःकलमयमुष्णदामध्यानमोगरताय च ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिद्धिमे
व च ॥ ३८ ॥ वाराहनरसिंहाय वामनाय महात्मने ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तत्सिद्धि
तिमेव च ॥ ३९ ॥ वाराहनरसिंहं नु ॥ वामनं विष्णुमेव च ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्त

१६६

सिद्धिमेव च ॥ ४० ॥ त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नाराय च ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्या
मि यत्तत्सिद्धिमेव च ॥ ४१ ॥ वाराहनरसिंहेश वामनेश वामनेश त्रिविक्रम ॥ ह
श्रीवेश सर्वेश रूपा केशहरा मुने ॥ ४२ ॥ अपराजितचक्राद्यैश्चतुर्भिः परमायुधैः ॥
अखण्डितानुजावैस्त्वसर्वदुष्टहरो नव ॥ ४३ ॥ हारामुकस्य दुरितंडुः कृतं दुरुपोषितं ॥ म
त्कबंधार्त्तिनयदंडुरिष्टस्य च यत्फलं ॥ ४४ ॥ पराध्यानसहितैः प्रमुक्तचानिचारकै
॥ गरस्पर्शमहारोगप्रमोगं जरया जर ॥ ४५ ॥ हरमेवासुदेवाय नमः कृष्णाय खड्गिने
॥ नमः पुष्करनेत्राय केशवामादिचक्रिणे ॥ ४६ ॥ नमः कमलकिंजल्कपीतनिर्मलवा
ससे महाहवरिपुस्कंधधृष्टचक्राय चक्रिणे ॥ ४७ ॥ दंष्ट्रे धृतक्षितिधृते ॥ त्रयीमूर्ति
मते नमः ॥ महाभक्तवराहाय शेषनो गुरुनो गिने ॥ ४८ ॥ तप्तहाटककेशं तज्ज्वलता
वकलोचनं ॥ वज्राधिकनकस्पर्शदिव्यसिंहनमोस्तुते ॥ ४९ ॥ करप्रायाति कृष्ण

महा.
१६७

य॥ रुग्णजुः साममूर्तये तुल्यं वा मुनिरूपाय क्रमते गं नमो नमः॥ १४॥ वाराहरोषड
ष्टानि सर्वपापफलानि वै॥ मर्दमर्दमहादंष्ट्रमर्दमर्दचतुर्फलं॥ १५॥ नरसिंहकरा
लं स्पृष्टं तत्रातनखोज्ज्वलं॥ नज नज निनादेन दुष्टं न्यस्यान्निनाशन॥ १६॥ रुग्णजुः सा
मगर्जनिर्वाग्निः वामरूपधक॥ प्रशमं सर्वदुःखानि नयत्यस्य जनाईन॥ १७॥ तकाहि
कं वाहिकं वा तथा त्रिदिवसज्वरं॥ चातुर्थिकं तथा त्र्युग्रतथैव सततज्वरं॥ रोषोत्थस
न्निपातोत्थं तथैवागंतुकं ज्वरं॥ रामेन याश्रुगे विंदच्छिधिच्छिद्यं स्पृष्टं वेदनां नेत्र
दुःखदुःखं चोदरसं ज्वरं॥ अणुश्वासमतिश्वासपरितापं सवेपथुं॥ गुदत्राणं
क्रिरोगांश्च॥ कुष्ठरोगं तथा क्षयं॥ सिजादीन् नखजान् नो गान् त्वगस्थं तर्बहिस्मि
तान्॥ १९॥ कामलादीन् स्तुरोगांश्च प्रमेहांश्चातिदारुणान्॥ नगं दराति सारांश्च मु
खरोगांश्च वलुलिं॥ २०॥ अरमरीमृजकृच्छ्रांश्च रोगान् नान्यंश्च दारुणान्॥ ये वा न प्र

१६७

नवारोगा ये च पित्तसमुद्भवाः॥ २३॥ कफोद्भवाश्च ये रोगा ये चाग्नेसां निपातिकाः॥
आगतवश्च ये रोगा लताविफोटकादयः॥ २४॥ ते सर्वे प्रशमं यांतु वा सुदेवापमा
र्जिताः॥ विलयं यांतु ते सर्वे विस्मोरुच्चारणे न तु॥ २५॥ क्षयं गच्छंतु सारांषां स्तचक्राणि
तादरेः॥ अचक्राने तयो विंदनामोच्चारणजीविताः॥ २६॥ नश्यंतिसकलारोगा स
त्सत्यवदाम्यहं॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं॥ उद्धत्य जुजमुच्यते॥ २७॥ वेदशास्त्रात्पर
नास्ति न देवः केशवात्परः॥ स्यात्वरं जगमं वापि कृत्रिमं चापि यद्विषं॥ २८॥ दनोद्भ
वं नखोद्भूतमाकाशप्रजवं विषं॥ लनादिप्रजवं यस्मिन् विषमस्य तदुःखदं॥ २९॥
शमनयनुत सर्वं कीर्तितोऽस्य जनाईन॥ ग्रहान् प्रेतग्रहांश्चैव तथा वैडाकिनीग्रहा
न्॥ ३०॥ वैतालान्श्च पिशाचांश्च गंधर्वांश्च क्षराक्षसान्॥ शकुनीं पतनायांश्च तथा वै
नायकग्रहां॥ ३१॥ मुखमंडिकं स्तथा॥ क्रूरान् रेवतीं वृद्धरेवतीं॥ वृद्धि कारव्यान् ग्र

महा.
१५८

हानसर्वान्तथा मारग्रहानपि ॥ ३३ ॥ बाजस्य विष्णोश्चरितं हं तु बाजग्रहानपि ॥ वृध्नां
मेग्रहाः केचित् ॥ ये च बाजग्रहाः केचित् ॥ ३३ ॥ नरसिंहस्य ते दृष्ट्या दग्धमे चापि यौवने
॥ सराकरालवदनो नरसिंहो महारवः ॥ ३४ ॥ ग्रहानशेषान्निःशेषान् करोतु जगतो
हि सः नरसिंहज्वाला मालोज्ज्वलाननः ॥ ३५ ॥ ग्रहानशेषान् सर्वेशखादखादग्निजो
चनः ॥ ये रोगा ये महोत्पाता यद्विषं ये महाग्रहाः ॥ ३६ ॥ मानि च क्रूरतानि ग्रहपीडा
श्चरुणाः ॥ शत्रुहतेषु ये रोगा ज्वालागर्दनकादयः ॥ ३७ ॥ तानि सर्वाणि सर्वान् पर
मात्मन जनार्दनः ॥ किंचिद्रूपं समास्या यवासुरे वा पुनराश्रमः ॥ ३८ ॥ तिस्रस्तु दर्शनं
चक्रं ज्वाला माला तिनीषणः ॥ सर्वदुष्टप्रशमनं कुरु देव वराच्युत ॥ सुरर्शनमहा
ज्वालछिन्धि निधिचमारय ॥ सर्वदुष्टानि रक्षां सिद्धयारि विनीषणः ॥ ३९ ॥ प्राच्यां प्र
तीच्यां दक्षिणं दक्षिणं तत्र तस्तथा ॥ रक्षां करोतु सर्वात्मन नरसिंहस्वर्गतैः ॥ ४० ॥

१६८

नुव्यं तरिहे च तथा ॥ पार्श्वतः एष तोयतः ॥ रक्षां करोतु जगवान् वज्ररूपी जनार्दनः ॥ ४१ ॥
॥ यथा विष्णुजगत्सर्वं स देवा सुरमातुषः ॥ तेन स तेन मसकलं ॥ ४२ ॥ एमस्य प्रशम्यतु
॥ ४३ ॥ परमात्मा यथा विष्णुर्वेदां तेषां पिगीयते ॥ तेन स तेन सकलं ॥ ४४ ॥ एमस्य प्रशम्यतु
॥ ४५ ॥ परमात्मा यथा विष्णुर्वेदां तेषां पिगीयते ॥ तेन स तेन सकलं यन्मयोक्तं यथास्तु
तत् ॥ ४६ ॥ शान्तिरस्तु शिवं चास्तु ॥ प्रणम्य त्वसुखं च मत् ॥ वासुदेव शरीरोत्पैः कुशैः
संमार्जितं मया ॥ ४७ ॥ अपामार्जितं गोविंदो नरो नारायणस्तथा ॥ तवास्तु सर्वदः स्वा
नां प्रशमो वचनादरे ॥ ४८ ॥ शान्तिं समस्त रोगास्तु ग्रहाः सर्वे विषाणि च ॥ नूतानि च
प्रयाती रोसस्तु ते मधुसूदने ॥ ४९ ॥ एतन्मम स्तरोगेषु नूतग्रहनमेषु च ॥ अपामा
र्जनं कुरु तं विष्णुनामानि मे नितं ॥ ५० ॥ एते कुशविष्णुशरीरसंनवा जनार्दनो हं
स्वयमेव चागतः ॥ हतं मया दुष्टमशेषमस्य स्वस्थो न वत्स यमथावचो हरे ॥ ५१ ॥

महा.
१६७

शोतिरस्तु शिवं चास्तु इष्टमस्मिन्नशाम्पतु ॥ यदस्मदुरितं किंचित् तद्विज्ञेन वणासवे ॥
॥५०॥ स्वास्थ्यमस्मिन्नशिवं चास्तु रुषी केशस्य कीर्त्तनात् ॥ मृतरावागते पापं तत्रैव प्रति
गच्छतु रातशोकादिपीडासु जंतूनां हितमिच्छता विष्णुर्न केन कर्त्तव्यमपामार्जनं कं
रं ॥५१॥ रातेन सर्वदुःखानि प्रशमंयात्संशयं ॥ सर्वं तद्विदितार्थं मुकुर्वात्तस्मान्न
देवहि ॥५३॥ इत्यपामार्जनस्तोत्रं समाप्तं ॥ अथ विष्णुर्हृदयस्तोत्रं ॥ अस्मस्तोत्रं
संकर्षणकृषिः अनुष्टुप् त्रिष्टुप् गद्यमन्त्रोच्यमायोगं छंदः ॥ श्रीविष्णुः परमात्मा देव
तान्मृत्तिलवितार्थं विनियोगः ॥ संकर्षण उवाच ॥ ममाग्रतः सराविष्णुः एष्टत
श्रापिकेशवः गोविंदो दक्षिणे पार्श्वे वामे च मधुसूदनः ॥१॥ उपरिष्ठात्तु गोविंदो वाराहः
ः एषि वीतले ॥ अवांतरदिशो मास्फस्ता सुसर्वासु माधवः ॥२॥ गच्छतस्त्रिष्टो वापि
जायतः स्वपतोपि वा ॥ नरसिंहरुता गुप्तिर्वा सुदेवमयोऽस्म्यहं ॥३॥ अव्यक्तं चैवास्मयो

१६८

पुरुषु

निवदंति देहं व्यक्तं दीर्घमायुर्गतिं च ॥ वक्रिं वक्रं चंद्रसमै च नेत्रे दिशः श्रोत्रे घ्राणकु
श्रवायु ॥४॥ वाचं वेदाहरं नतश्च ॥ एषि वीपादौ तारकं रोमकपाः सांगोपांगान्यवि
देवाश्च विद्यासु पश्यं हितथासमुद्रं ॥५॥ तदेव देवशरणं प्रजानां यत्तात्मकं सर्वलो
कप्रतिष्ठं ॥ अजं वरेणं वरं दवरिष्टं ब्रह्माण्मीशं पुरुषं नमस्ते ॥६॥ अव्ययं पुरुष
मीशान् पुरुषं तं ॥ कृतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ता व्यक्तं सनातनं ॥७॥ महान्तरतमाख्या
ने कुरुक्षेत्रं सरस्वती ॥ केशवं गंगं च गंगं च कीर्त्तयन्नावसीदति ॥८॥ उक्तः पुरुषाय
पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥९॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय
नमो नमः ॥१०॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥११॥ उक्तुवः
स्वः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥१२॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय
वासुदेवाय नमो नमः ॥१३॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥१४॥ उ

महा०
१०१

पैः प्रजयित्वा त्रिषवकं ॥ एकादशजपेदुद्गारांशुगुलेन तु कुत्तानि पेचनं कुर्वा
न्मंत्रैर्वरुणादेवतैः ॥ शान्तिके गण शान्तिश्च अहं शान्तिक पूर्वक मिति ॥ तथारोगप्रति
सारानविष्णुनंतरमपरः ॥ श्लोकः प्रदर्शितः ॥ दानैर्हमादिनिरपि च द्विजदेवतागण
वर्चनप्रणतिनिष्प्रजपैस्तपोनिः ॥ इत्थं कृत्वा पुनरपि च धैर्यं च यमानाः प्राकपापजा
यदिरुजः प्रशमं प्रयांति ॥ ततः श्लोकत्रयव्याख्यानप्रसंगेन वेदपारायणविध्यादयो
विष्णुरुदयस्तोत्रपुण्याः प्रदर्शिताः ॥ अथ शान्तिके गण शान्तिश्च अहं शान्तिक पूर्वक
मित्येतेन विनायकशान्तिर्न वृत्तं शान्तिश्चेत्तन्ममुपति प्रतन्नगणपतिशान्तिरिति
याते ॥ याज्ञवल्क्यः विनायकः कर्मविघ्नसिध्यर्थं विनियोजितः ॥ गणानामधिपत्वे च
रुद्रेण ब्रह्मणो तथा ॥ एवं विनायकस्याधिकारिकं व्यापारमनिधाय तेन गृहीतस्मस्त
प्रदर्शनानि प्रत्यक्षदर्शनानि चाहते नोपसृष्टेयस्तत्पुनरुक्तानि निबोधता स्वप्ने

१०१

वृणाहते संप्रजलं मुंडं श्रपपति काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चापि रोहति ॥
अंत्यजैर्गर्दजैरुष्टैः सहैकत्रायतिष्ठते ॥ व्रजन्नपि तथात्मानं मन्वते दुर्गतं परैः ॥
विमना विफलारंजः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ तेनोपसृष्टेन तेन नराजं राजनं दनः ॥
कुमारीनचनर्त्तारमपसंगं रजमंगना ॥ आचार्यं तं श्रोत्रियं न शिष्यो ध्ययने तथा ॥
वणिग्ज्ञानं न चाश्रोतृकृषिवापिकृषीवलः ॥ एवं विनायकगृहीतस्मविफ्रान्यनि
धाय विनायकोपसर्गपरिहारकं कर्माह ॥ स्तुपनंतस्य कर्तव्यं पुण्येऽपि विधिपूर्व
कं ॥ गौरसर्षपकल्केन सान्नेनोन्नादितस्य च ॥ सर्वोषधैः सर्वगंधैर्विलिप्तशिर
सस्तथा ॥ न ज्ञास नोपविष्टस्वस्ति वाच्यं द्विजातिनिः ॥ अश्वस्याना ऊजस्याना ह
स्त्रीका संगमात् ॥ मल्लिकारोचनां गंधान् गुणुलुचांश्च निक्षिपेत् ॥ या आरुतारा
कवर्गैश्चतुर्भिः कलशैरुदात्त ॥ चर्मणान् दुहैरक्ते स्थाप्ये न ज्ञास नंततः ॥ सहस्र

महा०
११२

दंशतधारधारमपितिः पावनकृतं॥ तेनत्वामनिषिञ्चामि पावमान्यः पुनंतु तेनगव
तेवरुणो राजानगं सूर्यो हृदस्यतिः॥ नगमिंद्रश्च वायुश्च नगं सप्तरूपमोदुः॥ य
त्तेकेरोषु दौर्भाग्यं सांतेयश्च मूर्धनि। ललाटे कर्णयो रत्नो रापस्तं तु ते सरा॥
स्नातस्य सायं पंतैलं स्नुवेणो दुंबरेण तु॥ जुहुयात्तर्धनि कुशान् नयेन परिगृह्य
तु॥ मितश्च संमितश्चैव तथा शालकं कंदं॥ कृष्णो जराजपुत्रश्चैव ते स्वाहा स
मन्वितैः॥ नामनिर्वलिमंत्रैश्च नमस्कार समन्वितैः॥ अंते स्वाहा समन्वितैर्मूर्धनि
जुहुयादित्यन्यः॥ तथा विधेर्वलिमंत्रैर्वलिदद्यादित्येतद्धारुतमोज्ज्वलं॥ बहिर्व
लिप्रकारमाह॥ दद्याच्च तुष्पये मूर्धे कुशानां स्तौम्यं सर्वतः॥ कृताकृतो दुस्तुल
श्च पल्लोदनमेव च॥ मन्त्रान्मन्त्रैस्तैर्वा मान्मासमेतावदेतु॥ पुष्पचित्रं सुगं
धं च सुरांच त्रिविधामपि मूलकं परिकारपांस्तथैवो डेरकस्तज॥ दध्यन्नं पायसं

११३

चैव गुडपिष्टं समोदकं॥ एतां सर्वा तु पातु त्वत्तमौ कृतातनः शिरः॥ विनायकस्य
जननीमुपतिष्ठेत्ततो विक्रं॥ हृत्सर्पपुष्पाणां दत्वा धर्मं पूर्णमंजलि॥ कृताक
ताः सकृदवहताः॥ पाल्लोदनस्तिलपिष्टमिश्रं दुर्दनः॥ आमाश्रयका॥ एताव
देवतु॥ एकमपक्वं च मोसमित्यर्थः॥ पुष्पचित्रं रक्तपीतादि॥ सुगं॥ धं सुगंधिद्वयं
॥ त्रिविधा सुरा॥ गौडी पैशी माध्वी च॥ मूलकं कंदाकारो नक्षत्रविशिष्टो मूलकं च॥
उं डेरकस्तजः॥ उं डेरकस्तजः॥ उं डेरकापिष्टविकाराः नानाविधाः॥ ते प्रोताः स्तज
उच्यंते॥ गुडपिष्टं॥ गुडमिश्रं शाल्यादिपिष्टं॥ अन्यत्सिद्धं॥ उपस्थानमंत्रमा
ह॥ रूपं देहि मन्त्रो देहि नगं नगवति देहि मे पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च
देहि मे॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लांबरधरः शुक्लमात्यानुलेपनः॥ ब्राह्मणान् नो
जयेद्दमोद्यादस्त्रमुग्मगुरोरपि समर्थश्चेद्गुरोराचार्यामवस्त्रमुग्ममात्रमपि द

महा.
१७३

क्षिणां दद्यात् ॥ समर्पयेत्त्वसामर्प्यानुसारेण विनश्राव्य न कारयेत् ॥ ॥ इति स्मरणा
त् ॥ ॥ इति याज्ञवल्क्यप्रोक्ता विनायकश्रुतिः ॥ ॥ अथास्यैव प्रयोगः ॥ अथोच्यते न सं
नारारोचनं पंचमंत्रिकाः ॥ अथ स्यानाहुजस्यानाहुत्मीकासगमात्तदात् ॥ चंद
नागुरुकस्तूरिकर्पूराद्याः सुगंधयः ॥ गौरसर्पकल्कमगव्याज्येन विमिश्रितः ॥ गु
गुलश्चापिसमुधः सर्वोषधिगणस्तथा ॥ सुसंसासीवचाकुण्डैरौलेयं रजनीदमं ॥
सटीचंपकमुस्ताचसर्वोषधिगणः स्मृतः ॥ चत्वारः कलशा एकवर्त्ता अस्फुरितावर्णा
ः ॥ हृदोदकमुतापि स्यान्निम्नगसंगमोदकं ॥ सश्रीवपुष्पुमारक्तचर्मचानुहंतया ॥
श्रीपणीकाएषीवंचसहकारस्पपल्लवाः ॥ अथ स्य पल्लवाचास्फः ॥ सुगंधिसुमनां स्प
पि ॥ स्रजः शोभनगंधाश्च विचित्रकुसुमानि च ॥ कलशावेषनार्थं तु नववस्त्रचतुष्टयं ॥
पीवस्याह्लादनार्थं तु पुनर्वस्त्रमथापरं ॥ गणेशं विक्रयार्थं वस्त्रमुत्तमं सुशोभनं ॥ आ

१७३

चार्यदक्षिणार्थं तु महाहं वसनदमं ॥ पंचवर्णानि पिष्टानि सुस्तिकस्य विनिर्मितैः ॥ तै
जंचसार्पपंतदंडुवरविनिर्मितं ॥ स्तुवः कुशाश्च रुस्यालीस्यालीपाकार्यतंडुला
किंचिदंति क्रियाकृतास्तुलाश्चापरेतया ॥ तिलपिष्टेन संयुक्तु रनः शूर्पमेव च ॥
पकाश्च मस्याश्चापकासां संप्रकुमपृक्कं ॥ गौडीपैष्टीचमाधीचेत्येवं वैत्रिविधा सुरा
॥ मत्स्यादिकसुरांते च निषिद्धं यस्य च तत्तत्तथा संतुविशेषेण दिजैस्त्याज्यासुरासदा ॥
यजमानस्तुभूयश्चेद्विजैस्तानि योजयेत् ॥ प्रसूतमूलकवास्या उपनविस्तदा कृति
॥ अथ पूषापरिकाश्चैव तथैवोडेरकस्तजः ॥ बर्तुलैश्च तुरलैश्च दीर्घैः पिष्टविकारकैः
॥ निर्मिताः स्त्रज उच्यते तउडेरकसमारबधमा ॥ दध्यन्नशामसचैव पिष्टं च गुडमिश्रितं ॥ ल
डुकाश्च तथा हृवाः सर्पपागौरसंज्ञिताः गणेशप्रतिमाचैव गौयाश्च प्रतिमा तथा ॥ एवमं
नृतसंनारः शान्तिं कुर्म्यहं नेदिने ॥ विनायकश्रुतिं कर्तुं कामः स्वस्वचंद्रताराबलोपे

महा.
१७४

तोमुनेदिने॥ कृतवास्यामंतरशौचो नित्यकर्मानंतरं अमुकप्रयोजनार्थमेतत्कर्म
करिष्येति संकल्प्य॥ श्रुताध्ययनसंपन्नब्राह्मणमस्मिन्कर्मणि त्वमाचार्यकंकुर्विति
गंधपुष्पाक्षतारिनिर्वाणत॥ तथा न्याश्वतुरो रूक्षिजो हणीत॥ अथ त्रिभिः सहित
आचार्यः कर्मकरोति॥ गोमयेनोपलिप्ते स्वयंकृते देशे पंचवर्षैः पिष्टैर्नशासनार्थ
मेकं स्वस्तिकं कारयेत्॥ तस्य स्वस्तिकस्य पूर्वादिरित्युच्यते तुरः स्वस्तिकात्कारयेत्॥ क
लेशस्थापनार्थं तत्र मध्यस्वस्तिकोपरि रक्तमानुहं चर्मोत्तरलोमप्राचीनश्रीवंस
स्थाप्य तस्योपरि श्रीपुणीका ए निर्मितं पीठं संस्थाप्य तत्पीठं चैतवस्त्रेण प्रच्छादयेत्॥
ततश्चतुर्दिक्षु स्वस्तिकेषु अत्राणां स्फुटिता कालकानेकवर्णांश्चतुरश्रं दनचर्चितान्
स्नग्दामवेष्टितकं वा न्नवाह तवस्त्रं पिता न कलशान् धान्यराशौ निधाय सहोदकेन
नदीसंगमोदकेन वा कलशान् मूरयित्वा तत उद्धतासिवराहेण कस्मेन शतवाहुना॥

१७४

मन्त्रिके हरमे पापं मन्त्रया डुकृतं कृतमित्यनेन मंत्रेण कलशेषु पंचमदः संस्थाप्य
॥ गंधद्वारां डुराधर्षा नित्यपुष्टं करिषिणा॥ ईश्वरी सर्वज्ञता नाता मिहोपकृते श्रि
यमिति मंत्रेण चंदनागुरुकर्पूरादीन् गन्धान् गारे च नागुलं च विहितं सहा का
रादिप्रशस्तपल्लवे स्त्वन्यतमानि पल्लवानि पल्लवानि कालशमुखेषु मया श्रेष्ठं
विनिहितं॥ ततश्च त्वारोरुविजः पूर्वादिरिव स्मितकलशेषु त्वन्मोक्षमेव वरुण
स्य हेतुं अवयासि सौम्ययजिषे वदितमः शोमुचा नो विश्वा देवांसि प्रमुमुग्ध
स्मदित्यनेन मंत्रेण वा स्वस्वरागपरिपठितवरुणमा वा स्य षोडशा पचारपूजां पंचो
पचारपूजां चानिर्वर्त्य पूर्वोक्ता आनो नडाः कृतवो मंतु विश्वत इत्यादिका वा श
नो वातः पर्वता मित्यादिका वा अन्धवा स्वस्वरागपरिपाटिता वा शान्तिपठे मुः॥
एतस्मिन्नेव सर्वे आचार्यो नशासनस्मात्तरजागरेण न्यावा विनायकं तज्जननीं

महा.
१३५

विकाचपीठादिषु प्रतिष्ठाप्य वस्त्रमाणमंत्रात्मागारह न प्रनतिनिवेद्य पर्यंतो प्र
जां कुर्वात॥ मंत्रौतु॥ तत्पुरुषाय विद्महे वक्तुं डामधीमहि॥ तन्नो रंती प्रचोदयात्॥
विनायकमंत्रः सुनगायै विद्महे मानि॥ न्येधीमहि॥ तन्नो गौरी प्रचोदयात्॥ अवि
कामंत्रः॥ अश्वगस्योक्त विधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्य चरुं अपयित्वा ततो चाज्जलोलीक
तेन गौरसर्पकलेनोदन्तितां गंसर्वेष्वधिचरैस्तथा चरुना पुरुकस्तूरिकादिनि
श्वर्विलप्रशिरसं यजमानं नमसासन उपवेश्य गस्योक्त मार्गेण स्वस्तिवाचनं कुर्वीत
त्विगादिजापसहित आचार्यः॥ स्वस्तिवाचनानंतरं च जीवत्यतिपुत्रातिरूपगुणा
शालिनीनिःसुवेष्टानिः स्त्रीनिः कृतमंगलं॥ यजमानमभिषिंचेत्तथाचार्यः॥ तत्र पूर्वदेश
वस्थितं कलशमाद्यसहस्राक्षरतधारमभिनिःपावनं कृतं॥ तेन त्वामभिषिंचामि प्रा
वृत्तान्तः पुनंतु तद्वत्सेनेन मंत्रेण निषिंचेत्॥ तन्नो रंतिगदिगवस्थितं कलशमाद्यसह

१३५

ने वरुणो राजानं गंसूर्यो ह स्पतिः नगमिंद्रश्च वायुश्च नगं सप्त रुषयो रदु रित्य
नेन मंत्रेण तदनंतरं पश्चिमदेशावस्थितं कलशं गृहीत्वा यज्ञे के रोषु दौर्भाग्यं स
मंते मच्च मूर्धनि॥ तत्रादेकं यो रं ह्यो रापस्त प्रतु ते सरासर्वं देत्यनेन निषिंचेत्
॥ तत उद्देशावस्थितं कलशमाद्यसहस्राक्षं पूर्वोक्तैः सहस्राक्षमित्यादि स्त्रिनिर्मैत्रैरनि
षिंचेत्॥ एवमभिषिंच्य सव्यपाणिर्गृहीत कुशं तदैर् यजमानस्य मूर्धनिसार्धं पं
तैलमोदं वरेण सुवेणोदय वस्त्रमाणमंत्रैर्जुहुयात्॥ धूमिताय स्वाहा॥ धुं संमिता
य स्वाहा॥ धुं शालाय स्वाहा॥ धुं कटकटाय स्वाहा॥ धुं कप्राडाय स्वाहा॥ धुं राजपु
त्राय स्वाहा॥ एवं प्रक्रमे मूर्ध्नि कुत्वा तदनंतरं सर्वपक्षेन चरुणा पूर्वोक्तैः प्रदि
मैत्रैस्तस्मिन्नेवाग्रे चरुं कुत्वा गेरिंद्रादिदित्व निषेकशालायां चंद्रादिलोकपाले
मस्तनन्नामं चैर्बलिं दद्यात्॥ नाममंत्रास्तु॥ इंद्राय नमः अश्वे नमः॥ यमाय नमः

महा.
१२६

निर्कृतयेनमः॥ वरुणायनमः॥ वायवेनमः॥ सोमायनमः॥ ईशानायनमः॥ ब्रह्मणे
नमः॥ अनंतायनमः॥ अथ यजमानस्तत्वाभ्युक्तमात्मावरधरोगुरुणा सहितो
विनायकायां विकाये चरुतांस्तुलांश्च पल्लौदनमेव चेत्तादिना निर्दिष्टं कृता
कृतद्रव्यजातमुपहारं दत्वा ततः शिरसाऽन्तर्निगत्वा कुसुमसहितेनोरकेन प्रत्ये
कं पूर्वोक्तविनायकाविकायां यज्ञीत्यामंत्राभ्यामर्घ्यं दत्वा तथा इवांसर्षपपुष्पां
जलिचूदत्वा विनायकं संविक्रयतिष्ठेत्॥ उपस्थानमंत्रस्तु॥ रूपं देहि यज्ञो दे
हि जगन्नगवति देहि मे॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वाकामाश्च देहि मे॥ इति॥ अत्र
मंत्रेन गवन् देहि मे जगवति मित्स्वं कृत्वा प्रथमतो विनायकमुपस्थाप्य प्राप
प्रापछितेन मंत्रेण विकाविनायकमुपतिष्ठेत्॥ ततश्चाचार्यः शूर्पे कुशनास्ती
योपहारं रोषं तत्र निधाय च तत्र चतुष्पथं गत्वा तत्र वक्ष्यमाणं त्रैवर्णि निरुध्वा

१२६

त॥ मंत्रास्तु॥ बलिंगं देवि मे देवा आदित्या वसवस्तथा॥ मरुतोऽथाश्विनोरुद्राः
सुपर्णाः पत्रगाग्रहाः॥ असुराया तु धानाश्च पिशाचामातरो नगाः॥ शाकिन्यो
मत्तवेतालायोगिनः पूतनाः शिवाः॥ जंजकाः सिधुगंधर्वा नागा विद्याधरा न
गाः॥ दिक्पाला कपालाश्च मेघविघ्नविनायकाः॥ जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्या
श्च महर्षयः॥ मा विघ्नं मा च मे पापमास्तु परिपंचिनः॥ सोम्या न वतु रप्राश्च न
तप्रेताः सुरावृहाः॥ इति चतुष्पथवलिदानमंत्राः॥ अनंतरमाचार्यापवस्त्रा
वमसहितो दक्षिणां स्वशक्त्यानुसारेण दत्वा विज्ञानुसारेण त्रिदक्षिणं मपि
रुत्विगादित्यो ब्रह्मणे नमः प्रतिपाद्य ब्रह्मणो नमो जयेत्॥ इति विनायकश
क्तिः॥ अथ नवग्रहमन्त्रः॥ याज्ञवल्क्यः॥ श्रीकामं शांतिकामो वायुहमं जस
मारनेत्॥ हृद्यायुः पुष्टिका मो वातधैवानि चरन्तपि॥ अहानाह॥ सूर्यः सो

महा.
१११

ममदीपुत्रः सोमपुत्रो रहस्यतिः॥ शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः॥ अ
हप्रतिमानिर्माणव्याणाह। ताम्रकास्फटिकाद्रुक्चंदनास्वर्णकाडुनौ। रजतादय
सः सीसाकांसाकार्याग्रहाः क्रमात्॥ सुवर्णं वापदेलेख्या गंधैर्मंडलकेषु वा॥ पू
जाविधिमाहायथा वर्णप्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च॥ गंधाश्च वलवश्च वंधपोद
मश्च गुणतुः कर्तव्या मंत्रवतश्च चरवः प्रतिदेवतं॥ ग्रहमंत्रानाह॥ ॥ आहुस्ते न इम
देवाश्चामिर्मूर्धादिवः ककुत्॥ उद्धुधस्येति चक्रचो यथा संख्यं प्रकीर्त्तिताः॥ इह स्म
ते अतिमर्योस्तथैवा न्नात्यरिस्तुतः॥ शनो देवीस्तथा कांडा केतुह स्वन्तिमास्तथा हो
मीयसमिधमाह॥ अर्कपलाराः खरिराशमागो धपिष्पल॥ उडुंबरः शमी हवा
कुशाश्च समिधः क्रमात्॥ होमसरव्यामाह॥ राकैकस्य तपशतमष्टाविंशतिरेव
वा॥ होतव्यामधुसर्पिस्तारुध्राक्षीरेण वा युताः॥ नैवेद्यार्थं ब्राह्मण नो जनार्थं च॥ ३

१११

व्याणाह। गुडोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरं षष्टिकं॥ दध्नीदने हविष्यं त्र्यंशं संचिन्ना न मेव
च। दध्नीदने क्रमादेव द्विजेभ्यो नो जनंततः शक्तिनो वा यथा लानसकृत्य विधिपूर्वकं
॥ गुडमिश्रं दुदनो गुडोदनः॥ हविष्यं सुन्मन्नादि॥ क्षीरं षष्टिकं क्षीरमिश्रः षष्टिको द
नः॥ हविर्धनोदनः॥ चूर्णं तिलचूर्णं मिश्रं दुदनः॥ मासेन ह्यमां समिश्रं दुदनः॥ वित्रा
नं नानावर्णं दुदनः॥ गुडोदनादीनामनावे यथा लानं मोहनादींस्तन्मानपूर्वकं नैवे
द्यार्थं ब्राह्मण नो जनार्थं च दध्नादित्यर्थः॥ इति णामाह॥ धेनुः शंखस्तथा नडानह
मवा सोहयः क्रमात्॥ कृष्णा गौराय संख्या गता वै इति णामाह॥ मश्च मस्य मराडु
स्यः सतं मन्नेन पूजयेत्॥ ब्रह्मणोषो वरोदत्तः पूजिता पूजयिष्यथ॥ अहाधीनाने
राणां मुख्याः पतनानि च॥ जावाना वौचजगतास्तस्मात्पूज्यतमाग्रहा इति॥ ॥ इति
मातृवक्त्रोक्तग्रहश्रुतिः॥ ॥ अथ नवग्रहयज्ञप्रयोगः॥ ॥ अथ नैदिने नित्यं कर्मानंतर

महा.
११८

ममुकप्रयोजनार्थं नवग्रहमखेन मध्यत इति ॥ स्वर्गस्योक्तविधिना स्वस्तिवाचनं विधाय चा-
र्यवरणानंतरं ब्रह्माण्डं वृणीत ॥ अथ वाचतुरोक्तं विजो वृणीत ॥ तथा च स्कंदपुराणे ॥ नव-
ग्रहमखे कुं उर्याद विजश्चतुरः पुनान् ॥ अथ वाचैकमन्त्रं चैद्विधिना ब्रह्माण्डं सहेति एत-
च्चोपलक्षणं ॥ अतश्चाष्टोत्तरसहस्रं यथा होमं कर्तुं यदि चिकीर्षति तर्हि कर्मणो नि-
र्वाहं मग्रहसंख्याकान् विजो वृणीत सर्वत्राचार्यं ब्रह्मणो नियतौ ॥ अत्र चायं वरणाप्र-
योगः ॥ वरणा काले एकं त्विदं मवस्त्रालं कारादि द्विगुणमुद्गुरोपवे शितामगुणवत्त-
मायैकस्मै वत्वा स्वयं पूर्वाभिमुखः सन्न अग्रहग्रहयज्ञेन यज्ञे ॥ तत्र च दनपुष्पतांबूलहे-
मालंकारादी तरेभ्यो दत्वा स्मिन्कर्मणि कृत्वा कलेन तामहं वृण इति वृणीत आचार्य इत्य-
ः कर्मकुर्मुः ॥ कुंडादिनिर्माणप्रकारस्तु स्कंदे ॥ नवग्रहमखे कुंडं हस्तमात्रं समं नवेत् ॥
चतस्र्षपिदिस्तु कुंडं हस्तमात्रं प्रमाणं नवतीत्यर्थः ॥ अधो हस्तं ॥ खातमपि हस्तं

११८

मात्रं नवेत् ॥ चतुर्थाति यावत्तयो निर्वर्त्तं ॥ कुंडं स्पष्टं चिमदिश्यागेऽपरितन मेखलाया-
मध्ये वृत्तमात्रं लक्षणं पेतायामो निः सैव वृत्तं मध्यतारं कृगजोष्ट संनिजमो निव-
र्त्तं वा पिप्पलपत्राकृतिमो निर्वर्त्तं वा कुंडं नवति ॥ तद्दुद्धिता विस्तारवदेव चतु-
रंगुलमुद्धिता अयमेकमेखलापत्रः ॥ मेखला त्रितयं वा कुंडं वा ॥ तथा च चिंतामणौ-
द्विरंगुलोद्धिता कार्या अथ मा मेखला बुधैः षडंगुलस्तत्र विस्तारः पूर्वमोरपि शस्य-
ते ॥ पूर्वयोः अथ मदिती ममेखलमो निलक्षणमपि तत्रैव ॥ वितस्ति मात्रमो निः स्या-
त्तुषट्सत्रांगुलविस्तारः ॥ षट्पादसप्तवेति विकल्पः ॥ कर्म एषो न तामध्ये पार्श्वपोश्रांगु-
लाद्धिता गजोष्टस्य इतीति दशमताद्धि संयुता ॥ एतत्सर्वं पुं कुंडं पुं यो निलक्षणमु-
च्यते ॥ मेखलोपरि सर्वत्र अथ मरुजसंनिजा ॥ अथ मरुजसंनिजा मो निर्वर्त्तनीत्य-
र्थः ॥ लक्षणं लक्षितं कुंडं उकरणी शक्तौ स्थंडिलं चतुरस्रपरिमितं प्रकल्पयेत् ॥ स्थं

महा.
११५

डिलेवाप्रकल्पमेदिति स्पंडिलं वेदिं वा विदधीत ॥ तथा च स्कंदपुराणे ॥ तस्म्योत्तरप
र्वेण स्पंडिलं हस्तमात्रकं द्विप्रचतुरस्रं च वितस्फुल्लमसंमितं ॥ द्विप्रमित्यनेन वे
दिकानिर्माणमुच्यते ॥ अतएव मन्त्रपुराणे ॥ गर्त्रस्योत्तरपर्वेण वितस्तिष्ठमविसृतं
॥ वप्रदमरुतो वेदिं वितस्फुल्लमसंयुतं ॥ स्थापनाय च देवानां चतुरस्रासुरकज
वांगर्त्रस्य कुंडस्य उत्तरपर्वेण ईशाननागे ॥ वप्रदमे ॥ मेखलात्रये तद्युगलोद्ग्रामः
प्रथमवप्रः त्र्यंगुलोद्ग्रामो द्वितीयो वप्रः ॥ विस्तारस्तु द्वयोरप्यंगुलपरिमितः ॥ उद
कप्रवाह उदं निम्नं ॥ एवं स्पंडिलं वेदिं वा निर्माय फलपुष्पादिभुते विनानुनत्रोप
रि कुबीचमग्न्योक्तविधानां अधिष्ठाने यिप्रणीयमहा मतनेग्रहादीन् देवान् ॥ त
थामन्त्रपुराणे ॥ अग्निप्रणमनं कृत्वा तस्यामावाहयेन्मुरान् ॥ देवतासत्रसंस्था
प्याविशतिर्वा दशाधिका ॥ तस्यां वेदिकायां तत्र मुक्तं तंडलैः समंततः पूरयित्वा ततो

११५

ताम्रवर्णैस्तंडलैः सूर्यस्य मंडलाकारमधिष्ठानं कुबीत ॥ अस्मान्मंडलादाग्नेयदिशागे
मुक्तं तमैरुत्तैश्चतुरस्रमधिष्ठानं सोमाया सूर्यमंडलादक्षिणागोरक्तचंदनलिप्त्रैर
क्षतैस्त्रिकोणकारमधिष्ठानं मंगलाय सूर्यमंडलादेवैशान्या सुवर्णैरुत्तैर्वाक्का कति
मधिष्ठानं बुधाय मध्यमंडलादुत्तरतः सुवर्णवर्णैरेवाक्षरैर्दीर्घचतुष्कोणमधिष्ठा
नं गुरवे मध्यमंडलात्पूर्वतः मुक्तं तमैरेव तंडलैः ॥ पंचकोणमधिष्ठानं नार्गवामम
ध्यमंडलात्पश्चिमतः ॥ कृष्णवर्णैस्तंडलैः ॥ धनुराकृतिमधिष्ठानं शनैश्चराममध्यम
ंडलात्त्रिकोणो सीसारव्यड्यवर्णैरुत्तैः ॥ कृष्णवर्णैर्वाक्का कतिमधिष्ठानं
राहमे ॥ मध्यमंडलादेववायव्यदिशागेषु चैतंतंडलैर्धूम्रवर्णैर्वध्वजाकारमधि
ष्ठानं केतवे कुबीत ॥ ततश्च मंडलादेववायव्यदिशागेषु चैतंतंडलैर्धूम्रवर्णैर्वध्व
जाकारमधिष्ठानं केतवे कुबीत ॥ ततश्च मंडलाकारचतुरस्रत्रिकोणवाक्का

महा-
१८०

निर्दार्धचतुरस्त्रपंचकोणचापास्ततिष्पति॥ ध्वजाकारेषुताम्रस्फटिकरक्तचंद्र
नसुवर्णरजतलोहसीसकांस्यमयेषुमध्यमांगुलिमध्यपर्वप्रमाणेनतेषुसर्पादि
प्रतिमानिमाताइत्येषुवस्त्रमाणाप्रकारेणोत्तिष्ठितान्मर्मादीन्मध्यग्निरक्षितेणशानेन
रपूर्वपश्चिमनिर्गतिवायुदिआगेषुविदधात॥ तत्रापरोविशेषः॥ स्कंदपुराणेकःशुक्र
कौआप्सुखोलेयौगुरुसौम्याबुद्धिश्च॥ अथप्सुखःशनिःसोमःशेषादक्षिणानामुखा
इतिअथवाआदित्यानिमुखा नेवेतरग्रहादीनस्यापमेत॥ तथाचविंतामणौ॥ आदि
त्यादिमुखाःसर्वसाधिप्रत्यधिदेवताः॥ स्यापनीयामुनिश्रेयनांतरेणपराप्सुखाः॥ अ
धिदेवताप्रत्यधिदेवतासहिताःसोमादिग्रहाःसाधिप्रत्यधिदेवताश्चक्यंने॥ नांतरेण
ति॥ आदित्यस्यान्यस्मचस्यापितग्रहस्यमध्ये॥ अथग्रहेनस्यापनीय॥ इत्यर्थः॥ न
चपराप्सुखास्यापनीयाः॥ ॥ स्कंदपुराणे॥ ॥ ज्ञानुतुमंडलाकारं सोमं तु चतुरस्त्रकं॥

१८०

॥ अंगारकं त्रिकोणं तु बुधं वाणकृत्तितथा॥ दीर्घं गुरुं चतुरस्त्रं॥ पंचांगं नार्गवं तथा॥ ध
नुस्तुल्यं शनिं विंश्याइडुमर्पाकृत्तितथा॥ ध्वजाकाराःकेतवश्चेति॥ ज्ञानुतुमंडलाकारमि
त्यादि॥ अत्रजान्वादिराष्टैस्तत्रवर्णस्तत्रविरचिताग्रहायतनानिवर्तुलचतुरस्त्रादीनि
पिष्ट्यानि लक्ष्यंते॥ तथासर्पादिमर्त्युल्लेखनाधिकरणानि ताम्रादिनिर्मितानिवर्तुल
चतुरस्त्रादीनि वस्तुपि दीर्घं गुरुं चतुरस्त्रमिति॥ गुरुंतडल्लेखनाधिकरणीतरायुत
नेचदीर्घचतुकोणंचकुबीतपंचांगपंचकोणं॥ मातृवल्गुः॥ ताम्रकास्फटिकाइक्तच
रनाश्वर्षकाडौ॥ रजतादयसःसीसाकांस्यास्कायाग्रहाःक्रमात्॥ सुवर्णैर्वापदेले
ख्यागंधैर्मंडलकेषुवा॥ सुवर्णैर्वर्णकैःताम्रवर्णवर्णकाचावैरक्तवर्णवर्णकेनवास
र्ममूर्तिर्लक्ष्या॥ गंधैस्तत्रग्रहवर्णैर्मंडलेतत्रग्रहस्यापनामतने॥ ॥ मत्स्यपुराणे॥ ॥
मध्येतुजास्करं विंश्याल्लोहितं दक्षिणेन तु॥ उत्तरेण गुरुं विंश्या बुधं पूर्वोत्तरेण तु॥

महा-
१८१

वेणुनागं विंशति तस्यो मंदस्तिगा पूर्वके। पश्चिमे च शनिं विंशति तस्यो मंदस्तिगा पूर्वके। पश्चि
मोत्तरतः कोटुं स्थापयेच्छुक्रं तं दुतैः॥ दक्षिणे नेतिग्नप्रत्ययः। एनपादि तीयेत्यनेन सत्रेण
जास्करमित्यत्र द्वितीया॥ जास्करं दक्षिणे न जास्करस्य दक्षिणा जागे लोहितमंगारकं विं
षाज्जानीमात॥ अथ वा सप्रत्ययं न पप्रत्ययः॥ मध्ये जास्करं विंशति॥ तस्य दक्षिणे न लो
हितं विंशति दक्षिणा प्रदेश इत्यर्थः॥ एवमुत्तरत्रापि पूर्वोत्तरेण ईशानदिशागे दक्षिणा प
र्वके॥ आग्नेयं दिशि॥ दक्षिणा पश्चिमे नैऋत्य प्रदेशे पश्चिमोत्तरतः॥ वायव्ये॥ शुक्रं
तं दुतैः नैऋत्यं पश्चिम प्रदेशे स्मंडिलं वेदिं वा परिपूर्णं शुक्रं तं दुतानामुपरित नक्षत्रं तं दुतै
रुपलक्षिते प्रदेशे शुक्रादित्यादीन् ग्रहास्वस्वायतनानति क्रमेण स्थापयेन्निदध्मत्॥
अथ वा नक्षत्रं तं दुतोपलक्षिते शुक्र प्रदेशे शुक्रप्रतिमानि धाम पश्चाच्छुक्रं तं दुतैः क
त्वा स्थापयेत्॥ प्रतिष्ठां कुर्यात्॥ ग्रहलक्षणा अपि मस्यापुराणे॥ पश्चात्तनमस्तकरः प

१८१

मैत्र्यगर्ज समुत्तिः॥ सप्ताश्वरथं संस्पृश्वद्विजुजः स्यात्सदरविः॥ श्वेतः श्वेतांबरध
रो ह्यश्वः श्वेततपणः॥ गराः पाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशः॥ रक्तमाल्यांबरधरः
शक्तिमूलगहाधरः॥ चतुर्भुजो मेघगमो वरदः स्याधरा सुतः॥ पीतमाल्यांबरधरः क
र्णिकारदलपुतिः॥ रव्युचर्मगहापाणिः सिंहस्यो वरदो बुधः॥ गुरुशुक्रयोर्लक्षणा माह
॥ देवदेव गुरुतद्वत्पीतश्वेनौ चतुर्भुजौ॥ रंदिनौ वरदौ कामैसाहस्तत्र कमेडल॥ इंद्र
नीलपुतिः श्रुती वरदो गधावाहनः॥ बाणबाणसनधरः कर्तव्यो क सुतः सराकरा
लहनः रव्युचर्मश्रुती वरप्रदः॥ नीलसिंहासनस्थश्च राजरत्नप्रशस्यते॥ भस्मादि
बाहवः सर्वगदिनो वितताननाः॥ यश्चासनगतानितं केतवस्सुर्वरदप्रदः॥ नवग्रह
साधारण धर्मान्पारत्रयेण चतुर्थचरणेन च केतुं संख्यामाह॥ सर्वकिरीटिनः कार्या
ग्रहलोकहिता वहाः॥ अंगुलेनाच्छिताः सर्वेशतमशेत्तरं सरा॥ शतमिति केतनामा

महा.
१८३

प्रेरा ऊर्वैरादिनापुरे॥ अंतर्वेद्यांतया केतुरितेताग्रहजन्ममः॥ आदित्यः कार्त्तपयो
गोत्रात्रेयश्चंद्रमानवेत॥ नारदाजोनवेजौमस्तयात्रेयश्चसोमजः॥ शुक्रः पूज्यो
गिरागोत्रः शुक्रो वैजार्गवस्तया॥ शनिकार्षपराबाधराऊपैतीनसिस्तया॥ केत
वोजैमिनेयाश्चमहालोकहितावहा॥ नानुरंगारकौरकौशुक्रोशुक्रनिशाकरो॥
सोमपुत्रोयुरुश्चैवतावुनौपोतकौस्मृतौ॥ कस्मिन्नेश्वरंविद्याद्राऊंवित्राश्चकेतव
॥ वर्णरूपगुणैर्मुक्तानव्याहृतावाहयेन्नुतान॥ रावंसूर्यादीनावास्यसंस्थाप्याधिदे
वताः॥ स्थापयेत्॥ उंनृत्तुवःस्वः ईश्वर इहागच्छ इहतिष्ठेतिश्वेतपुष्पश्वेततंडुलैः ई
श्वरं उंनृत्तुवःस्वः उमे इहागच्छ इहतिष्ठेति सोमस्य दक्षिणार्धे सूर्यस्य दक्षिणोपा
र्धे उमा॥ उंनृत्तुवःस्वः स्कंद इहागच्छ इहतिष्ठेति नोमस्य दक्षिणोपा र्धे स्कंद॥ उंनृ
त्तुवःस्वः विष्णोः इहागच्छ इहतिष्ठेति बुधस्य दक्षिणोपा र्धे विष्णु॥ उंनृत्तुवःस्वः ब्रह्मनि

१८३

हागच्छेति॥ गुरोर्दक्षिणार्धे ब्रह्मणं॥ उंनृत्तुवःस्वः इंद्र इहागच्छ इहतिष्ठेति शु
क्रस्य दक्षिणार्धे इंद्र॥ उंनृत्तुवःस्वः यम इहागच्छ इहतिष्ठेति शनैश्चरस्य दक्षिण
ार्धे यम॥ उंनृत्तुवःस्वः काल इहागच्छ इहतिष्ठेति राहोर्दक्षिणार्धे कालं॥ उंनृत्तु
वःस्वः चित्रगुप्त इहागच्छ इहतिष्ठेति शुक्रपुष्पतंडुलैः केतोर्दक्षिणार्धे कालं॥ उंनृ
त्तुवःस्वः चित्रगुप्त इहागच्छ इहतिष्ठेति शुक्रपुष्पतंडुलैः केतोर्दक्षिणार्धे चित्रगु
प्तस्थापयेत्॥ ततश्च प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत्॥ उंनृत्तुवःस्वः अग्ने इहागच्छ इहति
ष्ठेति शुक्रपुष्पतंडुलैः॥ सूर्यस्य वामपार्श्वे अग्निं॥ उंनृत्तुवःस्वः आप इहागच्छ इह
तिष्ठेति सोमस्य वामपार्श्वे अपः॥ उंनृत्तुवःस्वः जमे इहागच्छ इहतिष्ठेति नोमस्य वाम
पार्श्वे जमिं॥ उंनृत्तुवःस्वः विष्णो इहागच्छ इहतिष्ठेति बुधस्य वामपार्श्वे विष्णुं॥ उंनृत्तुवः
स्वः इंद्र इहागच्छ इहतिष्ठेति गुरोर्वा मापार्श्वे इंद्रं॥ उंनृत्तुवःस्वः इंद्राणि इहागच्छ इहतिष्ठेति

महा.
१८४

गुरोर्वासा पार्श्वे इंदं ॥ उक्तं नुवः स्वः इहागच्छे हतिष्टेति शुक्रस्य वामपार्श्वे इंदं ॥
उक्तं नुवः स्वः प्रजापते इहागच्छे हतिष्टेति शनैश्चरस्य वामनागे प्रजापतिं उक्तं नुवः स्वः
सर्पा इहागच्छे हतिष्टेति राहोर्वा मनागे सर्पान् ॥ उक्तं नुवः स्वः ब्रह्मनिहागच्छे हति
ष्टेति केतोर्वा मनागे ब्रह्माणं श्वेतकुसुमाक्षतैः स्थापयेत् ॥ अधिदेवतान् दक्षिणतो वा
मै प्रत्यधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन व्याहृतीनिः पृथक् पृथगति सग्रहकारः ॥ चिंता
मणौ त्वधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन व्याहृतीनिः पृथक् देशाः प्रकारान्तरैरादर्शिताः
सूर्यस्य चोत्तरे शंखमुखा सोमस्य दक्षिणे ॥ स्कंदमण्डपकश्चैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥
सोमात्मशिवमनोविष्णुब्रह्मा जीवस्य पूर्वतः ॥ इंद्रमैन्द्रासितादिधिमराहाभ्येतोयमं ॥
राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वज्ञतनयवहं ॥ केतोर्नैर्हृत्तद्विज्ञागे विजगुप्ते निभापयेत् ॥ ए
वं शहाधिदेवता प्रत्यधिदेवता स्थापनानंतरं विनायकादीन् च देवतान् ॥ स्थापयेत् ॥ उ

१८४

क्तं नुवः स्वविनायक इहागच्छे हतिष्टेति श्वेतकुसुमतंडुलैराहोत्तरदिक् नागे विना
यकं स्थापयेत् ॥ उक्तं नुवः स्वः दुर्गे इहागच्छे हतिष्टेति शनैश्चरस्योत्तरनागे दुर्गा ॥ उक्तं
नुवः स्वः वायो इहागच्छे हतिष्टेति शनैश्चरस्योत्तरनागे दुर्गा ॥ उक्तं नुवः स्वः वायो इहाग
च्छे हतिष्टेति सूर्यस्योत्तरनागे वायुं ॥ उक्तं नुवः स्वः आकाश इहागच्छे हतिष्टेति राहोर्दक्षि
णनागे आकाशं ॥ उक्तं नुवः स्वः अश्विनीकुमारविहागच्छतामिहतिष्टेति मिति केतो
र्दक्षिणनागे श्वेतकुसुमतंडुलैराश्विनीकुमारौ स्थापयेत् ॥ मध्यपुराणे ॥ विनायकं
तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च ॥ आवाहयेद्याहृतिभिः सस्यैवाश्विनीकुमारकौ ॥ सं
ग्रहकारः ॥ राहुमंददिने शान्तानुत्तरस्यां मया क्रमात् ॥ गणेशदुर्गा वा सुश्रवणकुके
तोस्तु दक्षिणे ॥ आकाशमश्विनौ च तिपंचैतान् स्थापयेत् ॥ अथ वैतान् च उत्तरतः
स्थापयेत् ॥ एवं दानिंशदेवता आवासस्थापयित्वा नाममंत्रैः पूजयेत् ॥ तद्यथा ॥

महा.
१८५

ॐ सूर्याय नमः इदमासनं ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं पुनराचमनीयं ॐ सूर्याय नमः इदं वस्त्रं ॥ ॐ
सूर्याय नमः इदं नूपुरं ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं निपुष्पाणि ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं निपुष्पाध्वज
ः ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं शिपः ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं तन्त्रं वेद्यं ॥ एवं सूर्यं पूजयित्वा ॥ ॐ सोमाय न
मः ॥ इत्यादिप्राणवादिनामो तैनाममंत्रैः पूर्वोक्तवाग्निं शिवं देवतां आवाहनं क्रमेणैकैर्वेदि
कैर्मंत्रैरासनाद्युपचारान् कुर्यात् ॥ तत्राचमनीयदानानंतरं पंचामृतैः स्नानं कारयेत् ॥
तत्र पूर्वोक्तैर्नाममंत्रैः पूजाकरणं पिसमान् ॥ अतः सूर्याय नमः सूर्यं यसास्नापयामी
त्यनेन प्रकारेण पंचामृतैरभिषेकः कार्यः ॥ एवं सोमारीनामपि ॥ तत्रायेक्रमः ॥ ॐ स्वर्ध्वाय
मधुशर्करा इति वा ॥ आप्यायस्वेत्यस्य गौतमरूपिः सोमात्मकं पयो देवतागामत्री छंदः ॥
हीरस्नाने विनियोगः ॥ ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमं हस्मन्तवा वाजस्य संगमे
॥ इति हीरेण स्नानं दधिकात्क इत्यस्य मंत्रस्य दधिकावाकृषिः सुरक्त्यन्तरे दधि देवता

१८५

अनुष्टुप् छंदः ॥ दधिस्नाने विनियोगः ॥ ॐ दधिकावो अकार्षे जिह्वोरश्चस्य वाजिन
॥ सुरजिनो सुरवाकरत्नं आरूपायितारिषत् ॥ इति नमः स्नानं ॥ शुक्रमसीत्यस्य यजुषः
प्रजापतिरूपिः आज्यं देवता आज्यस्नाने विनियोगः ॥ ॐ शुक्रमसि ज्योतिरसिते
जोसि इत्याज्येन स्नानं ॥ स्वाङ्गः पवेस्वेत्यस्य मंत्रस्य वेनरूपिः सोमात्मिकाशर्करा देव
ताजगती छंदः ॥ शर्करास्नाने विनियोगः ॥ ॐ स्वाङ्गः पस्वदिव्यामजन्मने स्वाङ्गिरिद्राय
सुहवीतुनामे स्वाङ्गिर्त्राय वरुणा मयामवेह हस्यत मे मधुमं अराज्यः ॥ इति शर्करा
मा स्नानं ॥ मधुवाता इत्यस्य मंत्रस्य गौतमरूपिः मधु देवतागामत्री छंदः ॥ इति मधुस्ना
ने विनियोगः ॥ मधुवाताकृतो यते मधुस्तरं ति सिंधवः माध्वीर्ज्ञः संतोषधीः ॥ इति मधु
स्नानं ॥ एवं पंचामृतस्नपनानंतरं स्नानं पुनराचमनं वस्त्रदानं तास्य यो विधायाने
तरमिद्रादीनष्टलोकपालान् स्तुत्यांति सुरवाता वास्य पूजयेत् ॥ शिष्टं समाचारात् ॥

महा.
१८६

अत्रमंत्राः॥ इन्द्रो देवो विरपतिरित्यस्य मंत्रस्य मधुच्छंदा रुषिः॥ इन्द्रो देवता गायत्री छंदः॥ इन्द्र
पूजायां विनियोगः॥ इन्द्रो देवो विष्णु तस्य विहवामहे जनेभ्यः॥ अस्माकमस्तु केवलः॥
अग्निं हतमित्यस्य मंत्रस्य मेधातिथिरुषिः॥ अग्निं देवता गायत्री छंदः॥ अग्निपू
जायां विनियोगः॥ अग्निं हतं हवामहे होतारं विष्णवे रसं॥ अस्मभ्यस्तस्य सुकृतं॥ यमा
यसो ममित्यस्य मंत्रस्य मम रुषिः॥ यमो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ यमपूजायां विनियोगः॥
॥ यमाय सोमस्तु तममाय जुह्याध्वि॥ यमदमस्तोगच्छ सजितो अलकृतः॥
मोक्षुताः इत्यस्य मंत्रस्य काव रुषिः॥ निरुतिं देवता गायत्री छंदः॥ निरुतिपूजायां विनि
योगः॥ मोक्षुताः परा परा निरुतिं हवामहे॥ परीपुरस्तथा सह तन्नो अमृ इत्यस्य
मंत्रस्य वामदेव रुषिः॥ वारुणो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ वरुणपूजायां विनियोगः॥ त
न्नो अग्रे वरुणस्य विधानं देवस्य हे हो अवमासि सीष्टाः॥ मजिष्टो वक्रितमः शोमु

१८६

चाने विश्वा देवाः॥ सिप्रमुमुध्मस्त॥ तव वायव्यतस्य त इत्यस्य मंत्रस्य व्यश्च रुषि
र्वायु देवता गायत्री छंदः॥ वायुपूजायां विनियोगः॥ तव वायव्यतस्य ते त्वष्टृर्जा मातर
रुत॥ अवाः॥ स्वाहवामहे॥ सोमं धेनुमित्यस्य मंत्रस्य गौतम रुषिः॥ सोमो देवता त्रि
ष्टुप् छंदः॥ सोमपूजायां विनियोगः॥ सोमो धेनुः॥ सोमो अर्वतमायुः॥ सोमो वीरं क
र्मण्यदराति॥ सादस्यं विदम्यः॥ सनेमं पिर अवाणं मोदरा रादस्यै॥ तमीशानमित्य
स्य गौतम रुषिः॥ ईशानो देवता जगती छंदः॥ ईशानपूजायां विनियोगः॥ तमीशा
ने जगतस्तस्य षष्ठ्यतिथिं यं जिनमवसेहमहे वमं॥ पूषानो यथा वेदसामसमध्वेर
त्तिता पायुरष्टः स्वस्तये॥ एते पंचमंत्रा उपलक्षणाः॥ अत इन्द्रादिप्रकाशकैर्वैदिकै
र्मंत्रै रित्यादिपूजाकार्याः॥ अथवा इन्द्राय नम इत्यादि निस्तुत देवतानाममंत्रै र्वै लो
कपालानपूजयेत्॥ एवं लोकपालानसंपूज्यादित्यादीनां ग्रहाणां तत्तद्वर्णान्तरकंच

महा.
१८७

हनम्रनतीगंधान्तनद्वर्णनिपुष्पाणिचसमर्प्यधिदेवतादिलोकपालानां श्रीचंदनं
मशोपपन्नानिचैकुं सुमानिसमर्पयेत्॥ अथ पूर्वोक्तचंदनाप्यजावे आदित्यानां सर्वे
मामपि यथाज्ञानोपपन्नचंदनमुष्पाणिचसमर्पयेत्॥ ततो धूपदानं चिंतामणौ॥ दिवा
करकुजाभ्यां हिरण्यं योऽक्तचंदनचंद्रे च नार्गवे चैव सितवर्णकुं कुमेन तु संयुक्तचंद
नजीवसौम्ययोः॥ अगारं चंदनदद्यात् कुक्कुटं जेषुच॥ ग्रहवर्णानिपुष्पाणिगाम्ना
धूपमाहरेत्॥ रवेः कुं रक्तं धूपं शशिनस्तु घृताक्षताः॥ नौ मे सर्जरसं चैव अगुरुं च बु
धेः स्मृतं सितं कुं गुरवे दद्यात् कुं विल्वगुरुस्तथा॥ गुगुलुं मंदवारं तु जातारं होश्च के
तवे॥ कुंडुरं सल्लकीरसः॥ सिल्लुकः पिंडुकः सल्लकीरसश्च त्रयः॥ विल्वगुरुविल्व
फलमज्जा सहितमुगुरुः॥ मंदवारः शनैश्चरः॥ राहोः केतवे च जातारं॥ पूर्वोक्तकुंडुरु
पादिधूपानामे सर्वेषां॥ गुगुलुं रेवधूपः॥ तथा च याज्ञवल्क्यः॥ धूपो देवश्च गुगुलुश्च

१८७

ति॥ आदित्यादीनां कुंडुरकादिधूपदाने तत्र देवताप्रत्यधिदेवतायाश्चरपि च सप्त
वधूपः॥ विनायकादीनां तु गुगुलुं रेवतस्य सर्वसाधारणत्वात्॥ रावं धूपदानं तत्र
हीमंदत्वा नैवेद्यं वत्समाणा दद्याच्चिंतामणौ॥ गुडोदनं रवेर्दद्यात् सोमामयं तपायसं
॥ जोहितामहविष्णान्बुधायक्षीरपणिकं॥ रधोदनं गुरोर्दद्यात् बुधाय च घृतोदनं
मिश्रितं तिलमाषैश्च नैवेद्यं च शनैश्चरे॥ राहोर्मंसो रने दद्यात् केतोश्चित्रोदनं तथेति
हविष्णान्मुन्यन्ननीवारादिक्षीरपणिकं क्षीरमिश्रः पणिकौदनः पूर्वोक्तविविधनै
वेद्यानां वेद्ययाज्ञानोपपन्नमोदनादिविनिर्दयेत्॥ यथाह याज्ञवल्क्यः॥ शक्तितो वा
यथाज्ञानं स॥ कस्य विधिपूर्वकमिति॥ एवमधिदेवतादीनां तत्र ग्रहनैवेद्यं यथाज्ञा
नमोदनादिवासमर्पयेत्॥ विनायकस्य तु मोदकसहितं उदनादि॥ रावं नैवेद्यं दत्वा
तो बुलरातानंतरं ग्रहवेदिकायां ईशानदिशा गेअब्रह्मकालकं बहिर्दध्यात् तवि

महा.
१६८

नृषितं च तारि पञ्चवसं छं नं च ताम्रवटो डं वरज्ज पञ्चवसं सुक्तं फलवस्तु पुमा
नितं अंतः प्रसिप्तं पंचरत्रं मुने निर्मलजलपरिपूर्णं सप्तमस्तिकाभिः सर्वैषधिनिम्नो
पेतं रत्नकलशमक्षतानामुपरि स्थापयेत् ॥ तत्र कलशे वरुणमावाहयेत् तथा गंगादीनि
तीर्था निचतया मस्य स्फुरदपुराणयोः ॥ प्रागुत्तरेण तस्माच्च रक्ष्यं तत् विनष्टितं ॥ चत
पञ्चवसं छं नं फलवस्तु पुमानितं ॥ पंचरत्रं समासुक्तं पंचजंगमुतं तथा ॥ स्थापयेदत्र
णं कुंजं वरुणं तत्र विन्यसेत् ॥ गंगायाः सरितः सर्वासमुद्राश्च सरांसि च ॥ पंचजंगाः
पूर्वोक्ताः पंचपल्लवाः ॥ गङ्गाश्चरय्या वल्मीकसंगमाद्दुदगोक्तुलान् ॥ मदमानी मविं
प्रद्वसर्वैषधिजलानितं ॥ स्नानार्थं विन्यसेत् तत्र यजमानस्य शास्त्रवित् ॥ मुरां मां सी
वचा ऊं ऐं शौ ले मं रजनी वयं ॥ सदा च पकमुस्ता वसर्वैषधिगणाः स्मृतः ॥ ॥ अथ व
रुणमावाहनमंत्रः ॥ तत्वायामीत्यस्य मंत्रस्य मुनिमोगः ॥ तत्वायामि ब्रह्मणा वं
दमानस्तदाशस्त्रैर्ष-जमानं हविर्निः ॥ अहे इमानो वरुणो हवो ध्युरुराः ॥ समान आ
मुः प्रमोषीः ॥ एतच्च प्रदर्शनायै अन्वैरपि वरुणप्रकाशकैर्वैदिकमंत्रैर्वरुणाय
नम इति नाम मंत्रेण वा वरुणमावाहयैत् ॥ अथ गंगायावाहनमंत्रः ॥ सर्वे समु
द्राः सरितस्तोर्ध्वा निजलदानदाः ॥ आयां तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ एवमा
दित्यादि देववतावाहनादिवरुणस्यापनोतकर्मनिर्वर्त्य पूर्वप्रतिष्ठापिता यौ वत्समा
णविधिना होमकर्मसमारजेत् ॥ अन्वाधानप्रयोगः ॥ अस्मिन् कर्मणा दित्याद्यानव
प्रधानदेवताः ॥ रुद्राद्यानवाधिदेवताः ॥ अस्याद्यानवप्रमधिदेवताः ॥ विनायकाद्या
इतरा अप्यगदेवताः ॥ समिच्चर्वाज्जलज्रीहयो हविः ॥ अथ वा समिच्चर्वाज्जानिह
विः चर्वाज्जमिश्रितं संसागेन कर्मणा स यौ वत्स इति वै समिधा वयौ निति पेत ॥ त

१६८

दः वरुणमावाहने संज्ञः ॥ तत्वायामीत्यस्य मंत्रस्य मुनिमोगः ॥ तत्वायामि ब्रह्मणा वं
दमानस्तदाशस्त्रैर्ष-जमानं हविर्निः ॥ अहे इमानो वरुणो हवो ध्युरुराः ॥ समान आ
मुः प्रमोषीः ॥ एतच्च प्रदर्शनायै अन्वैरपि वरुणप्रकाशकैर्वैदिकमंत्रैर्वरुणाय
नम इति नाम मंत्रेण वा वरुणमावाहयैत् ॥ अथ गंगायावाहनमंत्रः ॥ सर्वे समु
द्राः सरितस्तोर्ध्वा निजलदानदाः ॥ आयां तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ एवमा
दित्यादि देववतावाहनादिवरुणस्यापनोतकर्मनिर्वर्त्य पूर्वप्रतिष्ठापिता यौ वत्समा
णविधिना होमकर्मसमारजेत् ॥ अन्वाधानप्रयोगः ॥ अस्मिन् कर्मणा दित्याद्यानव
प्रधानदेवताः ॥ रुद्राद्यानवाधिदेवताः ॥ अस्याद्यानवप्रमधिदेवताः ॥ विनायकाद्या
इतरा अप्यगदेवताः ॥ समिच्चर्वाज्जलज्रीहयो हविः ॥ अथ वा समिच्चर्वाज्जानिह
विः चर्वाज्जमिश्रितं संसागेन कर्मणा स यौ वत्स इति वै समिधा वयौ निति पेत ॥ त

महा.
१८५

वमंवाधानंविधायनिर्वाःकार्यः॥तत्रामंययोगः॥देवस्यत्वासवितुःप्रसवेष्टिनोर्वाकु
त्वांरुहोहस्तात्मांसांयजुषंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टीनिर्वपेत्॥मरातुप्रतिग्रहम
ष्टोत्तरशतंसहस्रंवाहोमंकर्तुमिच्छतितरासुष्टिचतुष्टयनिर्वापसंपादितस्मद्वयो
मापयामांतेनपूर्वोक्तनिर्वापानंतरंहोमपयामांष्टयंत्वांनिर्वपेत्॥एवंनिरूप्यदे
वार्थत्वाग्निःप्रस्ताव्यचरुंअपयित्वाविधायोदगुह्यास्यप्रत्यनिधारयेत्॥याज्ञवल्क
ः॥कर्त्तव्यामंत्रतंत्रश्चरव॥प्रतिदेवतमिति॥एवंचरुःअपणानंतरंमयामसंप
रित्तरागाद्याज्यसंस्कारोतकर्मणानंतरंयजमानोमष्टयदेवतोद्देशेनहोमीमष्टय
त्वांगकुर्वीतयजमानिकत्वास्त्वत्वागस्यायुगपदनेकत्वंकसाद्येकर्मणिप्रत्याकुति
स्त्वत्वागस्यकर्तुमशक्यत्वात्॥तत्रामंययोगः॥सूर्यसोमनौमबुधबृहस्पतिशु
क्रशनैश्चरराकुकेतुरुद्रोमांस्करविष्णुब्रह्मैत्रयमकालचित्रगुप्ताग्निजलज्जवि

१८६

स्तुशक्रेशाणीप्रजापतिसर्पब्रह्मराणापतिदुर्गावायुव्योमाश्विनोगस्योक्तायारा
दिदेवतान्यःप्रायश्चित्ताकुतिदेवतान्यःस्विष्टकुरुदशमेवेदंसंपादितंसमिच्छंवाज्य
ब्राह्मिहिलमवादिमयात्तुक्तमित्यनिलयेत्॥केचनगहपाकारोदनामुधत्तग्रहा
दीनुदिश्यजुफुति॥तत्रशिष्टाचारणवप्रमाणं॥एवमुद्देशत्वागेकनेत्रध्यामाध्या
ज्यनागौचतुष्पीचकुत्वासूर्यादिग्रहानुदिश्यहोमायंसंपादितसमिरादिष्टयोगप्र
तिग्रहंप्रतिष्टव्यंररादशाकुतीकुत्वाधिदेवतादीनुदिश्यप्रत्येकंतिस्मस्तिस्मरकैका
वाक्त्राकुतीकुत्वाचतस्रनित्यांरुतिनिश्चतस्रत्राकुतीकुत्वापञ्चाश्रनित्यग्रहमष्टविं
शानिरष्टोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रंवादिताक्रमेणहोमःकार्यः॥तत्रापिसमिच्छंवा
ज्यतिलादमृदतिक्रमः॥समिराज्यचरुतिलादमृदितिवा॥अधिदेवतादीनामप्रधा
नदेवतात्वाधोमेत्यूनसंख्यास्वीकरणंआसांचसमिधःपालात्रपणव॥मत्स्यपुरा

महा-
१५०

लो॥ याज्ञवल्क्य॥ अर्कः पलाशः खदिरः अपामार्गो यपिष्पलः॥ उडुवरः॥ शमी हर्वा कुशा
श्वसमिधः क्रमात्॥ एकैकस्मात् पशुनमष्टाविंशतिरेव च॥ होतव्या मधुसर्पिः स्याद् दध्ना
चैव समन्विताः॥ अनेन वचनेन मध्वाज्यं रश्मिधरं जने समुच्चयो वगम्यते याज्ञवल्क्य
स्त्रुविकल्पमाह॥ होतव्या मधुसर्पिः स्याद् दध्ना स्त्रीरेणवा पुनरिति॥ स्मृतिपुराणयो॥ स्मृ
तेः प्रावृत्त्यात्॥ पुराणवाक्यस्य श्रद्धावाशार्थे आह॥ तथा च मध्वादीनि समिधं
जने विकल्पितानि चिंतामणौ॥ समिधश्चात्र कर्तव्या अष्टोत्तरसहस्रका अष्टोत्तरश
तं वा यथाष्टाविंशतिरेव वा॥ समिधं लक्षणं वक्ष्ये संख्यामासां तथैव च॥ विशीर्णं विदला
त्तत्त्वावक्राः सुसुषिराः कृशाः॥ अतिस्पृजातिर्दोषाश्च समिधः कार्यनाशनीः विशीर्णा
युः क्षयकुर्मादिदला पुत्रनाशनी॥ सुषिरा व्याधिजननी कृशा चरिपुवर्धनी॥ दीर्घा वि
देना गमनी स्पृजा चात्मविनाशनी॥ अकृशास्तु समास्पृजा सार्वा च सुपलाशनी॥ प्रादेश

१५१

ना॥ धकान्तेनाः समिधः॥ सर्वकर्मणि॥ अर्को नाशयने व्याधिं पलाशः सर्वकामदः॥ ख
दिरश्चार्थलाजश्च अपामार्ग सुदर्शनः॥ अश्वत्थ सर्वकामाय सौभाग्योडुवरस्तथा॥ शमी
शमयते पापं दुर्वासुः सुविवर्धनी॥ कुशा धर्मार्थकामानां रक्षणं रक्षसां विदुः॥ अष्टोत्त
रं तु साहस्रशतमष्टाधिकं तथा॥ अष्टाविंशतिरेणवा एकैकस्मिन्नु होमयेत्॥ होमांते
दक्षिणं दद्याच्छांत्यार्थं पुष्टिवर्धनी॥ मन्त्रपुराणे॥ देवानामपि सर्वेषां सुपांशुः परमार्थ
वित॥ स्वनस्वैर्नैव मंत्रेण होतव्याः समिधः पृथक्॥ होतव्यं च पृथक् च रुचनकादि
कं पुनः॥ मंत्रैर्दृशा कुती दद्याद् होमव्या रुतिभिः पुनः॥ मंत्रैर्दृशा कुती रित्वादि॥ होमार्थं
संप्रारितेन समिदादिनिग्रहं न्यः प्रत्येकं दृशं दृशा कुती दद्यात्॥ अधिदेवतादीनां प्र
त्येकं तिस्रस्तिस्रणैको वा दद्यादित्यर्थः॥ होमव्या रुतिभिः पुनरिति॥ नः स्वाहेत्याद्या
निश्चतस्रनिश्चतस्र आहुतयो देयाः॥ उरः पुरवाः प्राश्नुखा वा ऊर्ध्वं वा सण पुगवाः॥

माहा.
१५१

मंत्रं वनश्च कर्त्तव्यं श्रवः प्रतिदेवतं॥ कृत्वा कृतांश्च रुन्मस्य कृततो होमं समारनेत
॥ आकस्मेनेति सूर्यामहोमः कार्यो विजन्मना आप्यायस्व तिमन्त्रेण सोमामनुयांतु न॥
अग्निर्मूर्ध्नि दिव इति मन्त्रं नौ माय कर्त्तव्ये त॥ उदुध्मसा प्र इत्येवमन्त्रं सोमसुतामवै॥
हृहस्पते अतिमदम्य इति च गुरो मन्तः॥ अन्नात्यरिस्तु तोरसः शुक्रस्यापि निगद्यते॥ रा
निश्वरा मनुषुनः शन्नो देवाति होमयेत॥ कयानश्चित्राचुवेति मन्त्रं राहोरुदारयेत॥
केतुं कृण्वन्नि निब्रूया केतनाम पिशंतये॥ आबोराजेति रुद्रस्य वायुहोममाचरे
त॥ आपो हि षेन्क मायाश्च सोनेति स्वा मिनस्तथा॥ विसोरिदं विस्तुरित्व सिद्धेति स्व
मंनुव॥ ईदमिदेवनातय ईदामनु कृमात् पुनः॥ तथा यमस्य चामं गौरिति होमः प्र
कीर्त्तितः॥ काजस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते चित्रगुप्तस्य वाज्ञातमिति वेद
विदो विदः॥ अग्निहंतं वृणीमह इति वक्रैरुदाहृतः॥ उदुत्तमं वरुण इत्यथामन्त्रः प्रक

१५१

र्त्तितः॥ त्रमेः पृथिव्यं तरिस्तमिति वेदेषु पाठतः॥ सहस्रशीर्षा पुरुष इति विसोरुदा
हृतः॥ ईदोमं होमरुत्वत इति राक्षस्य कथ्यते॥ उत्तानपवर्णे सुजग इति देव्याः समार
नेत॥ प्रजापतेः पुनर्होमरुत्वत इति स्मृतः॥ नमोस्तु सर्वेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते॥ ए
ष ब्रह्माकविज इति ब्रह्मरूप राहृतः॥ विनायक स्यात्तु इति मन्त्रो बुधैः स्मृतः॥ जातवेद
सं सुनवाम उर्गं मन्त्रो यमुच्यते॥ आदिप्रज्ञस्मरेत स आकाशस्य उदाहृतः॥ क्रणो शिषु
मं होनात रुद्रायोः प्रकीर्त्तितः॥ एषो उषो अर्पेति चाग्नि नो मन्त्र उच्यते पूर्णा कुत्तिच
मूर्धानं दिव इत्यनिपातयेत॥ अथ होममन्त्राः॥ आकस्मेनेति सूर्यमन्त्रस्य हिरं
ण्यस्य रुषिः सविता देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ सविता प्रीतये सविता हि संपादिन इत्यहो
मे विनियोगः॥ आकस्मेन रजसा वत्तमान इति माध्यंदिन पाठः॥ तैत्तिरीयाणां तु॥ आ
कस्मेन रजसा वत्तमानो निवेशयेन मृतं मर्त्यं च॥ हिरण्यमेन सवितारयेना देवो या

महा.
१८२

तिनुवनानिपश्यन् ॥ स्वाहा ॥ ॥ आप्यायस्वेति सोममंत्रस्य गौतमरूपिः सोमो देवताया
यत्रोच्छ्रितः ॥ सोमप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ ॥ आप्यायस्वस
मेतुते विष्णुतः सोमं हव्यं ॥ नववाजस्य संग्रहे स्वाहा इमं देवेति माध्यंदिनं गारवा १ वि
तस्य सोममंत्रस्य गौतमरूपिः सोमो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ अग्निमूर्धा इति अंगारकमं
त्रस्य विष्णुरूपरूपिः अंगारको देवता या यत्रोच्छ्रितः ॥ अंगारकप्रीतये समिरादिसंपा
दितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ अग्निमूर्धा इति वः ककुत्सतिः एधिव्या अयं अंगारेता ६ सि
जिबति ॥ स्वाहा ॥ छंदः ॥ उद्धुध्यस्वेति बुधमंत्रस्याग्निर्हविः ॥ बुधो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥
बुधप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ उद्धुध्यस्वामे प्रतिजागृसे नमि
ष्टा पूर्जसः सजेथा मयं च ॥ पुनरुक्तं वस्त्रास्त्रापि तरं युवानमन्वातां सीत्वयितं तु मे भ
स्वाहा ॥ उद्धुध्यमि बुधमंत्रस्य बुधरूपिर्बुधो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ अग्ने विवस्व उप

१८३

स्त इति बुधमंत्रस्य प्रसक्तारूपिः बुधदेवता हहनी छंदः ॥ ॥ हहस्यते अतिमदमं इ
ति हहस्यति मंत्रस्य गच्छमदरूपिः हहस्यति देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ हहस्यति प्रीत
ये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ हहस्यते अतिमदमो अहो पुनरिनाति
क्रतुमज्जनेष ॥ मदीयं हव्यं सकृत् प्रजातं तस्मात्सुप्रविणं धेहि वित्रं ॥ स्वाहा ॥ हहस्य
ते परिरायेति हहस्यति मंत्रस्याप्रतिरूपरूपिः हहस्यति देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ अन्ना
त्यरिक्ततोरसमिति तैत्तिरीयशाखापरिपठितस्य शुक्रमंत्रस्य विष्णुदेवकोऽंतः प
तितादिभ्ये देवा रूपयः शुक्रो देवता अहं पराजगती ॥ शुक्रमंत्रप्रीतये समिरादिसंपादि
तद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ अन्नात्यरिक्ततोरसं ब्रह्मणा व्यपिवन्नेत्रे ॥ कृतेन सत्यमि
द्रियं विपानं शुक्रमधसः ॥ इन्द्रस्यैद्रियमिदं यमो मृतं मधु ॥ स्वाहा ॥ अयं मंत्रस्तैत्ति
रीयशाखाणे द्वितीयकारा उषष्टप्रपारके द्वितीयां नुवाके समाम्नातः ॥ तस्मिन्ननु

मह
१७३

वाक आद्यंतयो कृतेन सत्यमिंद्रियमित्यादि वाक्चतुष्टयं समास्नातः॥ मध्ये पितृ तत्र कृ
तेन सत्यमिंद्रियमित्येकं वाक्चतुष्टयं॥ अयं च मध्यपाठकृतेनेत्यादि वाक्चतुष्टयं समास्ना
तः॥ मध्ये पितृ स्यानुषंग्योत्तरार्थः॥ अतएवाद्यंतयो वाक्चतुष्टयस्य समास्नातः॥
अन्तान्तरिस्तु तदस्यैवमाध्यंदिनशरत्वा नुसारेणाश्विनसरस्वती शरद्वर्षः॥ शुक्रो दे
वताश्च त्रिजगतां छंदः॥ चिंतामणौ तु प्रजापतिरुषिः जगती छंदः॥ इत्युक्तं॥ तच्छाखा
तरानि प्रायेण॥ शुक्रं ते अन्तरिति॥ शुक्रमंत्रस्य त्रयं राजरुषिः शुक्रो देवता त्रिष्टुप् छं
दः॥ शन्नो देवी रिति शन्नैश्चरमंत्रस्य सिंधुदीः शन्नैश्चरो देवता गायत्री छंदः शन्नैश्च
रप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ शन्नो देवी रतिष्टम आशो न वंतु पी
तये॥ शन्नो रतिस्तु वंतु नः॥ स्वाहा॥ शमन्निरिति शन्नैश्चरमंत्रस्य इति शिरि विष्टरु
षिः शन्नैश्चरो देवता उस्मि क छंदः॥ कमानश्चित्र इति शन्नैश्चरमंत्रस्य वामदेव रुषिराज

१७४

देवता गायत्री छंदः॥ शन्नो प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ कमान
श्चित्र आनुवृत्ती सराहृधः सखा कयाश्चिष्टमावृता॥ स्वाहा॥ काउत्काउत्तरो
हंति तीरा कुमंत्रस्य प्रजापतिरुषिः शन्नो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ केतुं कण्वनिति मंत्रे
स्य मधु छंदः रुषिः केतवो देवताः गायत्री छंदः केतुप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्य
होमे विनियोगः केतुं कण्वनकेतवेषेण मया अपेशसे॥ समुषदिरनामयाः॥ स्वाहा
॥ इति ग्रहमंत्राः॥ अथाधिदेवताः॥ आबोराजानमिति सूर्याधिदेवता नूत रुद्र
मंत्रस्य वामदेव रुषिः रुद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ रुद्रप्रीतये संपादितसमिरादिद्रव्यहो
मे विनियोगः॥ आबोराजानमध्वरस्य रुद्रो तारं सत्यमं जरोदस्योः॥ अग्निं पुरातन
पितो रवितादिराण्य रूपमव स कण्वध्वस्वाहा॥ अंबकमिति रुद्रमंत्रस्य वशिष्ट रु
षिः रुद्रो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ कदुशमेति रुद्रमंत्रस्य कण्व रुषिः रुद्रो देवता गा

महा.
१८४

यत्री छंदः॥ ॥ आपो हि ऐति सोमाधिदेवता न तो मा मंत्रस्य सिंधु दीप रुषिः उमा देवता गायत्री
छंदः॥ आपो हि एषाम यो तु वस्तान ऊर्जं रधात न महे रणाय च तसे स्वाहा गौरी मिमा मे तु मा म
त्रस्य र्षत मा रुषिः॥ उमा त्मिका गौरी देवता न गता छंदः॥ श्री श्रवत इत्त मा मत्रस्य प्रजा
पति रुषिः॥ उमा देवता अतुष्टु पृष्ठं दः॥ श्री श्रव इति तैत्तिरीय पाठः॥ ॥ स्मो ना एयि वाति मं
गलाधिदेवता न तस्कंद मंत्रस्य मेधातिथि रुषिः स्कंदो देवता गायत्री छंदः॥ स्कंद प्रीतये
समिरादि संपादित इत्यहो मे विनिः॥ स्मो ना एयि विनो न वा न हारा निवेशनी॥ मछानः रा
र्म सत्रयः॥ स्वाहा मरुत इति स्कंद मंत्रस्य मेधातिथि रुषिः॥ स्कंदो देवता त्रिष्टु पृष्ठं दः वि
तामणो तु॥ मरुतं देति मेधातिथि रुषिः॥ स्कंदो देवता गायत्री छंद इत्युक्तं॥ तन्मंत्रात्
रं॥ ॥ इंद विष्णु रिति बुधाधिदेवता विष्णु मंत्रस्य मेधातिथि रुषिः विष्णु देवता गायत्री
छंदः॥ विष्णु प्रीतये समिरादि संपादित इत्यहो मे विनियोगः॥ इंद विष्णु विचक्र मेनेधा

१८४

निदधे पदं॥ समन्त मस्य प्रांसुरे स्वाहा॥ सहस्र राषेति विष्णु मंत्रस्य नारायण रुषिः
पुरुषो देवता अतुष्टु पृष्ठं दः॥ ॥ तमि सप्रया असीति ब्रह्म तिस्रस्य धिदेवता न त
ब्रह्म मंत्रस्य न ग रुषिः॥ ब्रह्मा देवता ब्रह्मती छंदः॥ ब्रह्म॥ प्रीतये समिरादि संपादि
त इत्यहो मे विनियोगः॥ तमि सप्रय अस्पृशे कृत कृतस्क विः॥ त्रिविप्रासः समिधा नदी
दिवन्मा विवा संति वेधसः॥ स्वाहा॥ ब्रह्मण्यते ब्रह्म युजेति ब्रह्म मंत्रस्य विष्णु मित्र रुषि
॥ ब्रह्मा देवता त्रिष्टु पृष्ठं दः॥ इन्द्र मिदेवता तम इति शुक्राधिदेवता न त इमंत्रस्य मेधा
तिथि रुषिः॥ इन्द्रो देवता ब्रह्मती छंदः॥ इन्द्र प्रीतये समिरादि संपादित इत्यहो मे विनि
योगः॥ ॥ इन्द्र मिदेवता तम इन्द्र प्रयत्न धरे॥ इन्द्र समी के वनि नो ह वाम ह इन्द्र धनस्य
सा तये स्वाहा॥ इन्द्रा यै जो मरुत इती इमंत्रस्य रुद्र पुरुषिः॥ इन्द्रो विष्णु तस्य री इमं
त्रस्य मधु छंद रुषिः॥ इमोर यो देवता गायत्री छंदः॥ ॥ आयं गौरिति शान्मधिदेव

महा.
१८५

ताण्यत्रोच्छ्रितः॥ यमप्रीतये नूतयममंत्रस्य सर्पराज्ञारुषिः यमो देवतागामत्री छं
दः॥ यमप्रीतये समिरादिसंपादित इव्यहो मे विनियोगः॥ आयं गौ एधिरक्रमी दसरं
न्मानरं पुरः॥ पितरं च प्रयच्छा स्वाहा॥ इमं यमेति मयममंत्रस्य यमरुषिः॥ यमो देवता
त्रिष्टुप् छंदः॥ ब्रह्मजज्ञानमिति राक्षसि देवता नूतकालमंत्रस्य विष्णुमित्ररुषिः॥ क
लो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ कालप्रीतये समिरादिसंपादित इव्यहो मे विनियोगः॥ ब्रह्मज
ज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः॥ सुरुचो वेन आवः॥ सवुधा उपमा अविष्टाः॥ सत
श्चमो निमनसतश्च विवः स्वाहा॥ कार्ष्णि रसीति कालमंत्रस्य यजुषः सोमरुषिः॥ क
लो देवता अथवा र्षि रसीत्यस्य मधुवारुषिः कोलो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ यमामसो
ममिति कालमंत्रस्य यमरुषिः कोलो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ आज्ञातमिति के ल
धि देवता नूतचित्रगुप्तमंत्रस्य वैश्वदेव कांउ समाम्नाता त्विष्वे देवा रुषयः॥ चित्रगु

१८५

प्तो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ चित्रगुप्तप्रीतये समिरादिसंपादित इव्यहो मे विनियो
गः॥ आज्ञातमनाज्ञातमनं तसत्तं च यत्॥ जातवेदः संधे हित्व वेत्स्य यथा यथं स्वा
हा॥ चिंतामणौ तु॥ आज्ञातमिति सोमरुषिः॥ चित्रगुप्तो देवता जगती छंदः॥ इत्तं
॥ तत्रं यमनिप्रायः॥ सोम्य कांउ पिसमाप्ताना सोमस्य रुषित्वं शरवां नरा निप्रायेण
चित्रावसोः स्वस्ति त इति चित्रगुप्तमंत्रस्य यजुष आग्निमकांउ तः पति त्वा दग्निरुषि
॥ चित्रगुप्तो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ इत्तं धि देवता मंत्राः॥ अथ प्रत्यधि देवता मंत्राः
॥ अग्निं हूतमिति सूर्यप्रत्यधि देवता नूताग्निमंत्रस्य तिष्ठिरुषिः॥ अग्निदेवता
गामत्री छंदः॥ अग्निप्रीतये समिरादिसंपादित इव्यहो मे विनियोगः॥ अग्निं ह
तं हणीमहे होतारविष्वे देवसं॥ अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं॥ स्वाहा॥ उडतममिति
सोमप्रत्यधि देवता नूतानामपामंत्रस्य शुनः शोषरुषि आपो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥

महा.
१०६

अशोप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ उडुत्तमं वरुणपाशमस्मर
वाधमं विमध्यमं अयाम्॥ अथावममादिसंज्ञते तवानाग सोमं अदितये स्मामस्वा
हा॥॥ एषि व्यंतरि स मि ति मंगलप्रत्यधि देवता नूतस्य एषी मंत्रस्य प्रजापतिर्क
षिः एषि वी देवता॥ उस्मि कृच्छ्रः॥ अनुष्टुप् एषि वी प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्य
होमे विनियोगः॥ एषि व्यंतरि स यौरापः कनिकं रात्रिं धुन्नापो मरुतो मादये तीक्ष्ण
मोज्योतिः स्वाहा॥ सहस्रशीर्षा पुरुष इति बुधप्रत्यधि देवता नूतविष्णु मंत्रस्मना
रायणकृषिः विष्णु देवता अनुष्टुप् कृच्छ्रः॥ विष्णु प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे
विनियोगः॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्॥ सत्तमि ४ सर्वतस्पृत्वा
नतिष्ठद्द्रागुलं॥ स्वाहा॥ इन्द्राये शोमरुत्वत इति वहस्पतिप्रत्यधि देवता नूतेंद्रमं
त्रस्य करपपकृषिः॥ इन्द्रो देवता गायत्री छंदः॥ इन्द्र प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्य

१०६

व्यहोमे विनियोगः॥ इन्द्राये शोमरुत्वते पवस्व मधुमत्तमः॥ कृतस्य मोनिमा सदन्वाहा
॥ उक्ता नपर्ससु न ग इति शुक्रप्रत्यधि देवता नूत रात्री मंत्रस्य इन्द्राणी कृषिः॥ रात्री
इन्द्राणी देवता अनुष्टुप् कृच्छ्रः॥ इन्द्राणी प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः उ
क्ता नपर्ससु न गे देव जूते सहस्पति स पत्नी मे पराधमपति मे केवलं कुरु स्वाहा॥ चि
तामणौ नु प्रजापति कृषि रिक्षकं तच्छाखांतरपाशानुसारेण॥॥ प्रजापते नत्वदिति रा
त्र्यधि देवता नूत प्रजापति मंत्रस्य हिरण्यगर्जकृषिः प्रजापति देवता त्रिष्टुप् कृच्छ्रः॥ प्र
जापति प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ प्रजापते नत्वदेता न्युन्यो
विश्वा जातानि परिता वन्तु वायुका मा सै जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं॥ स्पामपतयोरपी
ण स्वाहा॥॥ नमोस्तु सर्पे न्य इति राहुप्रत्यधि देवता नूत सर्प मंत्रस्य सर्परात्री कृषि
॥ सर्पा देवता अनुष्टुप् कृच्छ्रः॥ सर्प प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ न

महा.
१८७

मौस्तुसर्पेचो येकेच एधिबीमनु। येअंतरिक्षेयेदिवितेसः सप्येनोनमः स्वाहा॥ ॥ एष
ब्रह्मेतिकेतुप्रत्यधिदेवताचतुस्रसमंत्रस्य वैष्णवेवकोऽतः पातितेनविश्वेदेवार्कपय।
॥ ब्रह्मादेवतादिपरागामत्रीब्रह्मप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥ ए
षब्रह्मायज्ययज्ञरुत्विसुद्रोनाममृतोगणे स्वाहा॥ चिंतामणौ तु कश्यपकृषिरिक्त
क्तं॥ तत्रशरवोतरपावोहेतुः॥ इतिप्रत्यधिदेवतामंत्राः॥ ॥ अथविनायकादिपंच
देवतामंत्राः॥ ॥ आनून इतिविनायकमंत्रस्य कुसीदीकृषिः विनायकदेवतागय
त्रीछंदः॥ विनायकप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ आनून इन्द्र
मंत्रेचित्रं गानं संगतायमहाहस्तीरक्षिणेन स्वाहा॥ ॥ जानवेदस इति दुर्गामंत्रस्य क
श्यपकृषिः॥ दुर्गादेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ दुर्गाप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनि
योगः॥ जातावेदसेसुनवामसोममरातीयतो निरहातिवेदः॥ सनः पर्व इति दुर्गालि

१८७

विश्वानावेवसिंधुं दुर्गितात्यभिः॥ स्वाहा॥ आणाशिषुरिनिवासुमंत्रस्य त्रितकृषिः॥
वासुदेवताउल्लिख्य छंदः॥ वासुप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ ॥
करोणाशिषुर्महीनादिचननस्यदीधितिः विश्वापरिप्रियानुवर्धयिता स्वाहा॥ ॥ आ
दित्त्रस्येत्याकाशमंत्रस्य वस्रुषिआकाशेदेवतागामत्री छंदः॥ आकाशप्रीतये
समिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ आदित्त्रस्यरेतसोज्योतिषं पतिवासरे
॥ परोयदिद्यतेदिवा स्वाहा॥ ॥ एषोउषेत्यग्निमंत्रस्य प्रस्कावकृषिः अग्निनौदेवता
गामत्री छंदः॥ अग्निप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ एषोउषाअप
व्यांयुछतिप्रियादिवः॥ स्तुषेवामश्विनाहृतस्वाहा॥ ॥ एनिर्मंत्रैः सूर्यायावाहितदेव
तानापूर्वां कप्रकारणहोमकृत्वाजमादिहोमकरणपक्षेजयादीन कृत्वा प्रामश्विना
कृता ऊत्वा मूर्ध्ना नदिबइत्यनेन पूर्या कृतिं जुहुयात्॥ ॥ मूर्ध्ना नदिबइत्यस्य पूर्या कृतिं

महा.
१५८

त्रस्यनरदाजकृषिः॥ वैश्वानरो देवता त्रिष्टुपुष्टं॥ पूर्णा कुति होमे विनियोगः॥ मूर्धानं रि
वो अरतिं एषि व्या वैश्वानरमत आजातमग्निं कविं संम्राजमतिथिजना नामा सन्ना
पात्रं जनमंत देवाः॥ स्वाहा॥ इयं च पूर्णा कुतिः फलसहिता नवति॥ केचन स्विष्टकृधो
ममिच्छंति॥ अतः स्विष्टकृधो मपत्ते प्रायश्चित्ता कुतिभ्यः पूर्वजमादि होमानंतरं स्विष्ट
कृधो मः॥ जमादि होमा करणस्य पत्ते प्रायश्चित्ता कुतिभ्यः पूर्वमेव स्विष्टकृतं॥ यथा ह
गो निजः॥ प्राकस्विष्टकृत आवाप इति॥ अस्मार्थः॥ आवापः प्रहस्यः॥ ग्रहयज्ञे च समिह
दि होम विहिताः जमादयो हि कर्मसमधिकामेन रूपेण॥ अतः समधिकामेनात्र प्रतिप्यं
त इत्यावापा जमादयः॥ एवमन्यत्रावापपराष्टस्मार्थो ज्ञेयः॥ आवापः स्विष्टकृतस्वि
ष्टकृधो मात्मा भवती अज्ञेयस्विष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृधो ममंत्रः॥ अथवा कष्पा उहो
मप्रकरणे मंत्रो ग्राह्यः॥ अतः अस्विष्टकृधो मात्मा कस्वरा रौक् प्रकारेण जमादि होम

१५८

प्रजतीनुप होमानु कुत्वा ततः स्विष्टकृतं च कुत्वा भवति रंजन परिधि प्रहरणादि प्राय
श्चित्त होतृ कर्म निर्वर्त्य पूर्णा कुति कुत्वा फल नमस्व कामो वसो धारां नु होति॥ तत्र का
रस्तु चित्तामणौ घृतं कुं नव सोर्धारां पातयेद नलो परि॥ घृत धारां तत्रा सम्यगग्ने तु प
रि पातयेत्॥ आवायेत सूक्त माग्नेयं वैश्वं वरौ इमं देवं॥ महा वैश्वानरं साम ज्येष्ठ सामं
च पाठयेत्॥ अत्रा मप्रकारः॥ वृक्षे रूपरिस्त नदय विधत्ता मौंडु वरी मुक्त प्रमाणं सुचं
विधाय त उपरि श्रुत्वा विधत्ते न निर्मल घृतं पूरिते न कुं न निधाय वमात्र छिद्रेणा ज्यं
मुच्यताग्ने तु परि वसोर्धारां पातयेत्॥ तस्यां च घृत धारायां सकृ प्रनाति तया ग्नौ पत
त्ता माग्नेया रानि सूक्ता रानि आवायेत्॥ तत्राग्नेयं अग्निमीले पुरोहित मित्यादि मधु छं
दस आर्षं गायत्री छंदस्कं॥ वैश्वं तु विष्णोर्नु कमित्यादि षड् चं री र्षं तम सं आर्षं अ
नुष्टुप छंदस्कं रौद्रं च॥ आते पितरिति पंच दश चं रस मरा र्षं त्रैष्टुभं॥ रौद्रं॥ स्वादि

महा.
१५८

एयेतिदशर्चं गायत्रं ॥ महावैश्वानरं ॥ महावैश्वानराख्ये आरण्य केष ए प्रपाठ के साम
दमं ॥ एतच्च वैश्वानराख्ये नरदेव तं जगती पश्चात् हती छंदस्कं ॥ ज्येष्ठा स तु मूर्धनं दिव
शमस्यामचिगीतं तच्च नर राजा षं वैश्वानरदेव तं त्रैष्टुभं वसुधारायं विहितामम
कावुवाकारु विधानप्रकरणे दर्शिताः ॥ एतेषामाग्नेयादिसूक्तानामनेकत्वात् ॥ गी
त्यात्मकस्य संश्लो निखितुमशकत्वात् ॥ एतात्याग्नेयादिसूक्तानि पाठानां न प्रदर्शिता
निमानि चामिमीले विष्णोर्नुकां आते पितः स्वादिष्टयेति प्रतीकतः सूक्तानि प्रदर्शिता
नितानि प्रदर्शनायानि अतश्चात्मान्यपि आग्नेयादिदेवत्यानि स्वस्वशाखासमाम्नातानि
मयात्यासपठेत ॥ ये च सूर्यसोमादिप्रकाशआकलनेनेते वमादयो मंत्राः पूर्वप्रदर्शि
ताः ॥ तेऽप्युपलक्षणार्थाः ॥ तस्मात्स्वशाखापरिपुष्टिताः सूर्यसोमादिप्रकाशकायथा
त्यासं होमादिकर्मसु आस्थाः ॥ तथा तत्रार्पाद्यपि विज्ञेयं ॥ ॥ अथ प्रकृतोपपुक्तामी

१५८

मांसास्तु मते ॥ तद्यथा ॥ चतुर्धा विधिर्विनियोगविधिः ॥ प्रयोगविधिरधिकारविधिरिति ॥
अज्ञातज्ञापनसुत्तनिविधिः ॥ एतच्च मीमांसायाद्वितीयाध्यायप्रमेयं ॥ शेषत्वज्ञाप
नविनियोगविधिः ॥ एतच्च रतीमाध्यायप्रतिपाद्यं ॥ प्रयोगविधिरितिकर्तव्यताविधि
॥ अंगानां क्रमादिविधिरित्यर्थः ॥ एतत्तु चतुर्थपंचमाध्याययोः प्रमेयं ॥ अंगानां क्र
मादिविधिरित्यर्थः ॥ एतत्तु चतुर्थपंचमाध्याययोः प्रमेयं ॥ अधिकारविधिः ॥ कर्मप
दसंबंधवधन ॥ कर्तृविशेषविधिरिति यावत् ॥ अयंच विधिः षष्ठाध्यायप्रमेयं ॥ ए
वस्थिते मन्त्रे एव वाक्यानि उत्पत्तिविनियोगादिविधायकानि विद्यन्ते ॥ तत्र चत्वारोपि
विधयश्चतुर्तिवाक्ये संपद्यन्ते ॥ यत्र त्रीण्येव वाक्यानि तत्र यथायोगं त्रिनिरेव वाक्ये
विधिचतुष्टयमनिर्वाहः ॥ यत्तु षे तत्र वाक्याविधिचतुष्टयमनिष्पत्तिः ॥ यत्र चैकं तत्रैक
मेव वाक्यं विध्यवस्था चतुष्टयमनुनवतीत्येव मीमांसनिर्णयः ॥ एवमेव प्रकृतोपपुक्तामी

महा.

२००

ब्रह्मनाचं न प्रनति वि स र्जनां लेषूपचारेषु मन्त्रमन्त्र एष इति विहितास्तत्र तत्र तैस्ते मं
त्रैस्ते उपचाराः कर्तव्याः मेपुपचारेषु विरोधेन विनिमुक्ता मन्त्रास्तेष्वप्युपचारेषु तत्र देव
ताप्रकाशकाः ॥ आवाहनं होमादिषु विनिमुक्ता एव मन्त्रा कश्चिद्यथाशेषतां न जेत्येष
प्यनिमूर्धादिब्रह्मादयो मन्त्राश्चाद्यादिप्रकाशकत्वेनाद्यादिदेवत्वात् न साक्षाद् होमादिप्र
काशकास्तथाप्येवागाहं पत्नमुपतिष्ठत इतीदं प्रकाशिकायां कृत्वा अत्रागाहं पत्नो
पस्यानेत्रो जलवचनाद्व्याकथ्य चिरिद्रादिपरानामपि पुरमैश्वर्य इत्याद्यर्थवित
निनमोगहृत्वागाहं पत्ने वन्निरिवाग्निमूर्धादिब्रह्म इति मन्त्रेनौमायकां न मेदित्यादि
निः पूर्वप्रदर्शितवाक्यैरग्निमूर्धत्वादिसंज्ञाणां होमादिशेषत्वबोधनादस्यादिपरानां
होमादिषु मन्त्राकथ्य चिरवर्गं तव्यासाच वन्निरवंगत्वाद्गणिधा तोरग्निशब्द उक्त
न होमोपि गमनशीलः ॥ अथा मिवत्वाद्गोमस्याग्निशब्दवाच्यत्वं उहुधस्वाग्नि इत्यत्रा

२००

प्यग्निशब्दः पूर्वबहुधेवर्तते ॥ तेजो न पिष्टत्वाद्वा ॥ उहुधस्वेत्यस्मिन् न देवबुधवर्ण
श्रुतेर्वा अप्युत्तरसाम्यातिशयादिति श्रुतेः ॥ यथा पश्यकः कश्यपो न वतीति श्रुतिः ॥
अन्नात्परिस्तुत इत्यस्मिन् न च विधानं मुक्तमंधस इति मुक्तपदं नाम साम्याच्छुक्तेव
न ते शब्दो देवीरिति मन्त्रे शतिनामस्मारकस्मरान्न इति वत्स इयमविद्यमानत्वात्
मन्त्रशान्तियोक्तकः ॥ कथानश्चित्राचुवदित्यत्र चित्रपदं अयमेवेति चित्रस्मराहुः मतः
शिरसात्तते ॥ अनयैव दिशामन्त्राप्पहनीयतावत्तत्र देवताप्रकाशकत्वमवगत
व्यं ॥ यातेनोच्यते सा देवतेति सर्वा नुक्रमणिका परिज्ञायामनिधनात् ॥ अन्त्य
यामा पूज्या अन्त्या मन्त्रा निधेयेति विरोधः स्यात् ॥ ॥ अथ प्रकृतमनुसरामः ॥ तव पू
सां कुल्यनतरवसुधा मरुत्या कृत्वा प्रकाशं पूज्या पात्रविमोकादिकं मृत्वा पूर्वस्यापि
तवा रुणकं जशमादा मवह्यमाणं नैर्वह्यमाणं लक्षणोपेतैर्दिग्जैः पत्नी पुत्रादि

परिहृतस्य यजमानस्यानिषेकः कार्यः॥ तथा च मन्त्रपुराणे॥ ॥ अथा निषेक मंत्रे
 एवाद्यमंगलगीतकैः॥ पूर्णकुंतेन तेनैव होमांते प्रागुदंशुरवैः॥ अथ्यंगवयवैर्ब्रह्म
 नेमस्त्रग्रामनृषितैः॥ यजमानस्य कर्तव्यं अनुतिः स्तपने दिजैः॥ अतिषेक मंत्रे
 तेनैकवचनं मंत्रघोषाद्यतिप्रायेण वाद्यमंगलगीतकैरिति सहा र्थे रतीया॥ कुं
 तेन तेनैवेति तेन पूर्वमीशानदिशागस्यापितेन एवं स्यापितेन एवं स्यापितेन एवं
 स्यापितेन पूर्वमीशानदिशागस्यापितेन एवं स्यापितेन एवं स्यापितेन एवं स्यापितेन एवं
 तदुरकं नीत्वा निषेको निषिध्यते प्रागुदंशुरवैरिति स्तपन कर्तव्यं दिजविशेषां अथ
 मन्त्रिप्रायः॥ यदियजमानः पूर्वाभिमुखः स्तर्हि रुविज उत्तराभिमुखा ईशानदि
 श्मुखः॥ अथ यजमान उत्तराभिमुखः॥ तदा रुविजः पूर्वाभिमुखा ईशानाभि
 मुखा वेति॥ कुतः दिक् मस्यापि मांगल्यत्वात्॥ चतुर्निरिति॥ एतच्च हर्षिगुपल

हणा र्थं॥ अथा निषेक मन्त्राः॥ तत्र वैदिकाः॥ स्वशाखोक्ता ग्रास्याः॥ स्मार्त मन्त्रा
 स्तु॥ सुरास्त्वामन्त्रिषि चेतु ब्रह्माविस्तुमहे श्वराः॥ वासुदेवो जगन्नाथ स्तथा संकष
 णो वितुः॥ अथ मन्त्रानि रुधश्च न वं तु विजमते॥ आरं उलोऽग्निर्न गवान्ममो वै
 निरुति स्तथा॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्ष स्तथा शिवः॥ ब्रह्मण सहिताः सर्वे
 दिक्पालाः पातु वः सदा॥ कीर्तिर्लक्ष्मी धर्तिर्मेधा पुष्टिश्च क्रियामतिः॥ बुधिर्ल
 ज्जावपुः शान्तिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः॥ एतास्त्वामन्त्रिषि चेतु देवपत्न्य समागताः॥
 आदित्यश्चंद्रमानौ मोबुधजीवसिता र्कजाः ग्रहास्त्वामन्त्रिषि चेतुराकुः केतुश्च तर्षि
 ताः देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपुनगाः॥ रुषयो मुनयो गावो देवमातरा वच॥ दे
 वपत्न्यो क्रमा नागा दैत्याश्चा सरसांगराः॥ अस्त्राणि सर्वं शास्त्राणि राजाना वाहना
 नि च॥ उषधनिचरानि कालस्या वयवाश्च ये॥ सरितः सागराः शैला स्तीर्था नि

महा.
२२

जलदानदाः॥ एते त्वामभिषिचतु सर्वकामार्थसिद्धये॥ एवं स्नापयित्वा पूर्वोपकल्पि
तैः सर्वैषिधगंधादिभिः सपत्नीकं यजमानं स्नापयेत्॥ सर्वैषिधादिभिः स्नानं नाम
तेर्मस्तकप्रवृत्तिगात्राणि अनुलिप्यपश्चान्निर्मलौदकेन स्नानं ततः शुक्लावरधरः
सन्॥ अग्नेः पश्चादवस्थितो रुक्विश्वोदक्षिणादद्यात्॥ मरुत्पुत्राणे॥ ततः शुक्लावर
धरः शुक्लमात्म्यानुलेपनः॥ सर्वैषधैः सर्वगंधैः स्नापितो देवपुंगवैः यजमानसपत्नी
करुक्विजश्च समाहितः दक्षिणाग्निः प्रयत्ननपूजयेत्तद्विस्मयः॥ अत्रायं दक्षिणा
दानप्रकारः॥ वरणक्रमेणोदमुखोपविष्टाय त्विजे प्राप्नुवोपविष्टो यजमानः कुश
पुवजलपाणिः सन् वक्ष्यमाणं तन्ने देवतामंत्रं पठित्वा रुतस्यै तस्य कर्मणः॥ साद्रुपा
र्थममुकसंगोत्रायामुकरं मणोः मुकवेदाध्यायिनेः मुकद्रव्यं दक्षिणात्वेन संप्रदद
इति दक्षिणात्वेन दानुमुक्त्वा मीतिवावदेति॥ दक्षिणा अपि मरुत्पुत्राणे॥ सूर्याय क

२०२

पितृांधेनुं दद्याच्छंखं तथेदवे॥ रत्नं धुरंधरं दद्याद्भौमाय ककुदाधिकं॥ बुधाय जा
तरूपं तु गुरवे पीतवाससी॥ श्वेताश्वं दैत्यगुरवे॥ कृष्णागौरकं स्तनवे॥ आयसं रा
हवे दद्यात्केतवे छागमुत्तमं॥ सुवर्णेन समः कार्माय जमानेन दक्षिणाः॥ धुरंधरो न
दानं जानरूपं रूपवर्णं सुवर्णेन समा इति॥ सूर्यस्य दक्षिणा धेनुर्माविता मूलेन मया
दक्षिणात्पुनान नवेति तावन्तावन्मूल्यं सुवर्णं तस्मास्तस्याः पूरणं यतस्मै कालमे
वरातव्यं॥ नचात्र सुवर्णमंत्रः पृथक् पारनीयः सुवर्णमथ वा दद्याद्गुरुर्वाये न तु प
ति॥ स्वमंत्रेण प्रदानव्यासवाः सर्वत्र दक्षिणा इति चिंता मणोर्दर्शनात्॥ एतच्चात्यध
नविषयः॥ प्रवृत्तधनेन त्वत्पुत्रस्य समं स्वर्णं दातव्यं॥ गवायन्तावेतु ततस्तत्पुत्रस्य सुव
र्णं दातव्यं॥ तत्राप्यत्यधनेन प्रयमोपात्तगोमूल्यं॥ तत्राप्यशक्तश्चेद्गवामन्तावेति
यस्मात्तदर्थं पारमेव वेति हि शास्त्रं परिकल्पनीयं॥ तत्र क्रमेण मंत्रा अपि मरुत्पु

महा.
१२

पुराणे॥ कपिलारानमंत्रः॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि॥ तीर्थदेवमयी
यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ शंखदानमंत्रः॥ पुण्यस्त्वं शंखपुण्यानां मंगलानां च
मंगला॥ विष्णुना विधत्ते नित्यः मतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ वृषभदानमंत्रः॥ ॥ धर्मस्त्वं वृषभ
पेण जगदानं दकारकः कृष्णमूर्धेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ हिरण्यदानमंत्रः॥
हिरण्यगर्तगर्तस्त्वं हे मबीजं विजाव सोः॥ अनंतपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥
पीतवस्त्रदानमंत्रः॥ पीतवस्त्रमुगं यस्मादासु देवस्य वस्त्रतः॥ प्रदानात्तस्य मे विष्णु
रतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ अश्वदानमंत्रः॥ विष्णुरश्वस्य॥ रूपेण यस्मादमत संभवः॥
चंद्रार्कवाहनं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ धेनुदानमंत्रः॥ धेनुस्त्वं पृथिवी सर्वा यस्या
केशराव संनिता॥ सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ जौहदानमंत्रः॥ यस्या
रायसकर्माणि त्वराधारणि सर्वदा॥ हे जौहरांगला दानितस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ छ

२०३

गदानमंत्रः॥ यस्मात्वं छागयस्तानामाहु तित्वे व्यवस्थितः॥ मानं विजाव सोर्नित्यमतः
शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ तत्र हू हो क्त सुरव्यरक्षितानां वे सवस्यो आरित्यादिन्यो मया शक्तं
कृता मे कं कां गं दद्यात्॥ तत्र गोदानमंत्रः॥ गवामंगेषु तिष्ठंति तु वनानि च नुदंश॥ य
स्माच्छुत्तं मे स्यादिह लोके परत्र च॥ सर्वेषु निरक्षिणेषु पक्षेषु पूर्वोक्त दक्षिणायतिरेके
राश्या रक्षानि नृमिरित्यविश्वोवावासाण्यो दक्षिणा देयाः॥ एतच्च सति विनवे॥ ॥ त
त्र शय्यादानमंत्रः॥ ॥ यस्मादश्वशयनं केशवस्य शिवस्य च॥ शय्या समाप्य शय्या
स्तुतस्मात्कननिजन्मनि॥ ॥ रत्नदानमंत्रः॥ ॥ यस्याच नृमिदानं सुकलानां हंति प्रोउशं
॥ दानान्यन्यानि मे शान्तिं नृमिदानं वविह॥ एवं ग्रहा दानं पूज्य दक्षिणा दानां तं कर्म क
त्वाविसर्जयेत्॥ अथ विसर्जनमंत्रः॥ मां तु देव गणाः सर्वे पूजामा रा मपार्थिवात्त देवा
प्यो विसर्जयेत्॥ अनेन विधिना यस्तु ग्रह पूजा समाचरेत्॥ सर्वान् कामानवाप्नोति प्रेतस

महा.
२४

यते॥ यस्तु पीडा करोति स मत्स्यवित्तस्य वाग्रहः॥ तन्मुमन्नेन संपूज्य शेषान् यच्च मे दुःख
॥ तन्मुमन्नेनेति॥ तं पीडा करं ग्रहं मु॥ नेन पूर्वोक्तरीत्या अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहि
नं पूजयित्वा शेषान् पित्राहानुष्ठाप्य जलादिनिर्मया शक्तिं संपूजयेत्॥ इमं च प्रतिक
लग्रह पूजा तत्तदासरे कर्त्तव्या॥ राहु केतोः पृथग्वा रात्रावा नन्दवारो ग्रास्युः॥ रा
त्र्याही नन्दवारं तत्र यतो नरः॥ इति बोध्यमनकारिकात्॥ ग्रहाणां नरं प्राश्नन्नास
णाम्भविशेषतः॥ पूजिताः पूजयेत्ते न निर्दह्यप्रमानिताः॥ तस्मान्न रक्षिता हानं
कर्त्तव्यं नृतिमिच्छता॥ विवाहे नम्रवयसेषु प्रतिष्ठादिकर्मसु॥ निर्विघ्नायै सुनिश्चय
तथोद्देशे - तेषु चेति॥॥ इति नवग्रह यत्नः॥॥ अथ कर्मविपाकप्रकर्माणोपमुक्तनिष्का
दिप्रमाणं॥ मातृवत्कृ॥ जालसर्वमराचिस्मन्त्रसरेणुरजः स्मृतं॥ तेषां विज्ञानुतासि
स्माराजसर्पपञ्चयते॥ गौरस्तु ते त्रयः पट्टतयवो मध्यस्तु ते त्रयः॥ रुक्मलः पञ्चनेमाष

२४

स्तै सुवर्णस्तु षोडश॥ पलं सुवर्णं श्रुत्वा रपञ्चवापि प्रकीर्तितं॥ ते त्रयः रुक्मल इत्यादि
॥ ते मध्यमवास्तु मः रुक्मलः रुक्मलो गुजा॥ ते रुक्मलाः पञ्चमाषाः षोडश सुवर्णः॥ चत्वार
र सुवर्णः पलं पञ्चवा सुवर्णं॥ पलं॥ अगस्त्योक्तैः पि॥ मवः स्यात्सर्पवैः पद्भिर्गुं गुं जाच
यस्यान्निर्मयैः॥ गुं जानिः पञ्चनिश्चैको माषकः परिकीर्तितः॥ चवेत्योडश निर्माषै सु
वर्णस्तैः पुनः स्मृतः॥ चतुर्भिः पलमेतस्मद्दशशोधरणं विदुः॥ एकस्मिन् पलस्मद्दशशोध
रणं विदुः॥ दशपलानि धरणमित्यर्थः॥ तथा च मनुः॥ पलं सुवर्णं श्रुत्वा रः पलानि धर
णं दशेति॥ इति सुवर्णप्रमाणं॥ अथ रूपपरिमाणं॥ मातृवत्कृ॥ देवस्मले रूप्यमा
षो धरणं षोडशैवते॥ शतमाषं॥ अथ रूपपरिमाणं॥ मातृवत्कृ॥ देवस्मले रूप्यमा
षो धरणं षोडशैवते॥ शतमाषं नुद्विनिर्धरणैः पलमेव च॥ निष्कं सुवर्णं श्रुत्वा
र इति॥ देवस्मले षे गुं जो पूर्वोक्ते रूप्यमाषो नवति॥ मध्यममवपट्टपरिमितराको रूप्य

महा.
२५

माषो न वनीत्यर्थः॥ ते क्रीमाषाः षोडश धराणां दशानि ध्वरौः त्रातमानमित्थच्युते॥ तदे
वपलनिधीयते॥ चत्वारसुवर्णानिष्कः अत्ररजतप्रकरणे हेमप्रकरणे क्तसुवर्णशेषे
रातं हेमप्रकरणे क्तमाषः प्राप्यर्थः॥ अतः पंचरत्नलिको माषः नरुत्तलद्वयपरिमितः॥
तेः षोडशानि माषैरेकसुवर्णः॥ ते च सुवर्णाश्चत्वारो निष्कः॥ हेमप्रमाणं तच्चतुः सुवर्णं
मानो न्निर्गतं रजतः धराणां निरुत्तलद्वयः त्रातमानस्तुराजनः॥ चतुः सौवर्णिको विज्ञेयस्तु
प्रमाणतः॥ समधृत इति॥ मध्यमयवप्रमाणं तदेतत्तुल्यं॥ यत्र सौवर्णिक इत्यनि
धीयते॥ सौवर्णिकं दद्यादित्यादिषु तत्र हेमप्रमाणं तत्सुवर्णं चतुष्टयमो न्निर्गतं हे
मद्वयमेव निष्कः शेषं चत्वारो रजतद्वयं॥ अथ धाम्ना रिपरिमाणं॥ स्कंदपुराणे॥ म
वगो धूमधाम्ना निति जाः कुकुलस्य काः॥ माषामुद्रा मसूराश्च निष्पावाः शमसर्षपाः॥
गवेधुकाश्च नीवाराश्च आदको तसतीतकाः॥ चणकाश्च नीकाश्च नीकाश्चैव धाम्नाश्च

२०५

दशैव तु॥॥ मार्कंडेयपुराणे॥॥ जज्ञिरे तानि बीजानि आम्भारण्यानि धानि च॥ उष
धः फलपाकोताः शमसप्तदश स्मृताः॥ ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा कुंकुमा का
स्तिलाः॥ प्रियंगवः कोविदारको रूषस चीनकाः माषामुद्रा मसूराश्च निष्पावाः स
कुलस्य काः॥ आदकश्च चणकाश्चैव शलाः सप्तदश स्मृतः॥ इमे ता उषधीनां तु आम्भा
राजा तमः स्मृताः॥ ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा कुंकुमाः॥ माषामुद्राः सप्तमाश्च
अष्टमाश्च कुलस्य काः॥ रूपाकाश्चैव नीवारा जर्जिता मगवेधुकाः कोविदारस माषा
स्तथा वेणुमवाश्च ये॥ आम्भारण्याः स्मृताः सैता उषधश्च चतुर्दश॥॥ वाराहपुराणे
॥॥ पलद्वयं तु प्रसृतं सुष्टिरेकं पलं स्मृतं॥ अष्टमुष्टिं चैकं चिकिं चिदष्टौ तु पुष्कलं॥
पुष्कलानि च चत्वारि आदकः परिकीर्तितः॥ चतुरादको न वेत्तु शोण इत्येतन्मानलक्ष
णं॥ नविष्णुपुराणे॥ पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतं॥ चतुर्निकुडवैः प्रस्थः प्रस्थ

महा.
२०६

अथार आरकः॥ आरकैः सैश्वर्यतुर्निश्चयशोणस्तु कश्चित् बुधैः कुंजो शोणदमस्तपः
स्वारी शोणस्तुषोडश॥ पलचक्र उवप्रस्थ आरको शोणस्तुषोडश॥ धान्यमान्येषु बोध
व्याः क्रमशो माचतुर्गुणाः॥ शोणैः षोडशानिः स्वारी शोणस्तुषोडश॥ पलचक्र उवप्र
स्थ आरविंशत्या कुन उच्यते॥ कुंजैस्तु रशानिवा हो धान्यसंख्या प्रकीर्तिताः॥ विं
शत्या शोणैरित्यर्थः॥ अत्र धान्यसंख्ये त्क पलसंज्ञा॥ अतएव इव्य विषये पि॥ स्क
दपुराणे॥ पलद्वयेन प्रसृतं द्विगुणं कु उवमत्तं॥ चतुर्निः कु उवै प्रस्थ आरक सैश्वर्यतु
णैः चतुर्गुणैः नवे शोण इत्येतद्व्यमानकमिति॥ शोणदमं कुंज इत्येकः पक्षः॥ कुंजस्यैव
सूर्य इति संज्ञांतरं॥ विंशत्या शोणैः कुंज इत्यपरः पक्षः पलसह॥ सपरिमाणाः कुंज इ
ति शान विवेकं॥ द्वादश पलाधिकं पंचशत पल परिमाणाः॥ कुंज इत्यपरे॥ एते च पक्ष
देश काल इत्याद्यपेक्षया योज्याः॥ त्रिकांशानि घटौ च॥ मानं तुलां गुनि प्रस्यै गुंजाः पं

२०६

चाप्यमापकः॥ तेशोडशानिः कर्षे स्त्री पलं कर्षचतुष्टयं॥ सुवर्णविस्तो हेमो हेंकु
रविदस्तु तमले॥ तुलास्त्रियां पलशतं नारः स्याद्विशंतिस्तुला॥ आचितो रशानाः
सुशकरो नार आचितः॥ इति धान्यादिमानं॥ अथ जू मिमानं॥ मा कं डे मपुराणे
॥ परमाणुं परं सत्तमं नमुरेणु मही रजः॥ बालग्र चापलिस्ता च मूका चाथवमौ गुलं
॥ क्रमादष्टगुणां मा कु र्धवाष्टनतौ गुलं॥ षडगुलं परं प्रा कु र्वितस्ति द्विगुणः स्मृतः॥ दौ
वितस्ती ततो हस्तौ ब्रह्मती र्धद्वि वेष्टनात्॥ चतुर्हस्तौ धनु र्दंडो नालिका नय्यगेन तु॥
कोशो धनुः सहस्रे वेगव्यतिश्चतुर्गुणा द्विगुणं योजनं तस्मात्को क्रं सुरव्यातः का वि
हः॥ वसिष्ठः॥ दशहस्तेन वंशेन दशवशान्तमंततः॥ पंचचाप्यधिकं दया देत को चर्म
चाप्यते॥ दशहस्तिः॥ दशहस्तेन दंडेन त्रिंशदंडानि वर्तने॥ दशताम्येव गोचर्म ब्रा
ह्मणेनो ददाति मः॥ मत्स्यपुराणे॥ दंडेन सप्तहस्तेन त्रिंशदंडानि वर्तने॥ त्रिंशतगह

महा-
२७

नं। त्रिगोचर्ममानप्रजापतिं॥ इति नमिरानं॥ इति परिमाणं॥ अथ कर्मविपाकप्र
करणे पयुक्तकृच्छ्रदिलक्षणानि॥ तत्र पादकृच्छ्रस्वरूपापरिज्ञाने प्राजापत्यस्वरू
पस्य ज्ञानुमशक्यतात्॥ अथ मपादकृच्छ्रनध्यमनिधीयते॥ मातृवत्त्वः॥ एकनक्तं
ततश्चैवावाचितेन च॥ उपरासेन चैवायं पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः॥ एकनक्तं नाम दि
व्यचोदितमध्याह्नकालउक्तनियमैरेककालकृतनोजनं नक्तं तु स्यात्सममानेन
रमुक्तकाले सकृत्कृतनोजनं॥ दिवा वा रात्रौ वा आर्पितोपनतस्य सकृन्नोजनमया
चितं॥ दिवा रात्रौ वा नोजनमुपवासः॥ एव चतुरहः॥ साध्यः पादकृच्छ्रः॥ एकन
क्तादीच आसंख्या नियमः॥ पारासरेणोक्तं॥ सायंतु द्वादशग्रासाः प्रातः पंचदशस्म
ताः॥ चतुर्विंशतिरमाच्यास्युः परेति रश्मिस्तमिति॥ सायनक्रे॥ प्रातरेकनक्ते
॥ आपस्तंबस्तु प्रकातरेण हासाय द्वाविंशतिर्ग्रासाः प्रातः षड्विंशतिः स्मृताः॥ च

२७७

चतुर्विंशतिरमाच्यास्युः परेति रश्मिस्तमः॥ कुक्कुटांउप्रमाणास्युर्ध्वं चैवायं विरोक्तु
त्वमिति॥ अतयोश्च पक्षयोः शक्तपक्षेऽप्यवाविकल्पः॥ आपस्तंबस्तु चतुर्धा प्राजाप
त्यकृच्छ्रविजयवृत्तानुक्रमेण पादकृच्छ्रव्यवस्थामाह॥ अहं निरशनपादः पादश्चा
वाचितं अहं॥ सायं अहं तथा अहं॥ प्रातः पादचरे अहं॥ सायं वैश्वपस्य दापयेत्॥ अथा
चितं तुराजये त्रिरात्रे ब्राह्मणे स्मृतम्॥ प्रातः पाद एकनक्तत्रयं सायं पादोनक्तत्रयं॥
अथाचितं मया चितं त्रयं त्रिरात्रमुपवासत्रयं॥ अथाचितं पाद उपरासपादश्चेति
पादद्वयं मिलित्वा अर्धकृच्छ्रः॥ नक्तपादरहितमवशिष्टपादत्रयं पादोनकृच्छ्रः॥ अतएव
वाहापस्तंबः॥ सायं प्रातर्विनाशं स्मात्पादोननक्तवर्जितमिति॥ अर्धकृच्छ्रस्य कारं त
रमप्याह सराव॥ सायं प्रातस्तथैकैकं दिनद्वयमयाचितं॥ दिनद्वयचुनाश्रीयाकृच्छ्र
दिलक्षणं॥ अथ प्राजापत्यकृच्छ्रलक्षणं॥ मातृवत्त्वः॥ मथाकर्षचित्रिगुणं॥ प्रा

महा.
२८

जापत्योयमुच्यते॥ अत्रायमित्यनेन सर्वनाम्ना एकनकेन नकेन तथैवायाचितेन च॥ उप
पवासेन चैवायं पादकृच्छ्रः प्रकीर्तित इति स्वोक्तः पादकृच्छ्रः परामर्शयते॥ यथा कथंचि
दित्यनेन च चत्वारः पक्षा उपपन्नाः॥ एकनक्तादीनामा तु लोम्येन स्वस्थानविरुद्धिरित्येक
ः पक्षः॥ तद्यथा एकनक्तत्रयमनक्तत्रयमयाचितत्रयमुपवसत्रयमेवेति॥ क्रमेणैक
नक्तादीनां त्रयाणां त्रयाणां कारणमा तु लोम्येन स्वस्थानविरुद्धिरित्युच्यते॥ यथा ह म
नुः॥ अहं प्रातरस्मिहं सामं अहमप्याहमाचिनं॥ अहं परं चनाश्रीयात्तप्राजापत्यं चरेद्वि
जः॥ प्रातिलोम्येन स्वस्थानविरुद्धिरिति द्वितीयः पक्षः॥ उपवासत्रयमयाचितत्रयं
नक्तत्रयमेकनक्तत्रयमितिलोम्येन स्वस्थानविरुद्धिः॥ अमुपपत्तमाह वशिष्टः॥ प्रा
तिलोम्यं चरेपुरिति॥ इति कलितवराहनिरिहतीयः पक्षः॥ एकनक्तनक्तायाचितो
पवासान्नक्रमेणैकैकं कृत्वा पुनरेकनक्तादीन्क्रमेण वत्तमेत॥ इममाहं निरुद्धं

२०८

कलितवराहनिरिहच्यते॥ एवं निराहं तौ प्राजापत्यं कृच्छ्रं न वति॥ अमुमपि पक्षं
वशिष्ट एवाह॥ अहः प्रातरहं नक्तमहरेकमयाचिनं॥ अहः पराकं तत्रैकमेव चतु
राहोपरो पराकश ए उपवासपरः तथा॥ अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुधर्मनतावरः॥
वालवधातुरेप्येवं शिशुकृच्छ्रमुवाच हेति॥ पूर्वोक्तपक्षत्रयमध्येऽन्यतमपक्षप
क्षो कारणवत्प्राणजपहोमविवर्जनेनाचरणं॥ चतुर्थः पक्षः॥ एवं पक्षमहं गि
राः॥ तस्माच्छ्रुत्वा समासाद्य स राधर्मपक्षे स्थितं॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं परोमविव
र्जितमिति॥ इति प्राजापत्यलक्षणं॥ अथातिरुद्धलक्षणं॥ मनुः॥ एकैकं यासमश्री
मा अहं लित्राणि पूर्ववत्॥ अहं चोपवसेहं समनिरुद्धं चरेद्विजः॥ त्रीणि अहं लित्रा
वदिनानि पूर्ववत्॥ एकनक्तादिकाले तत्रियममुक्तः सन्नित्यर्थः॥ यासवत्कः॥
अयमेवातिरुद्धः स्मात्त्राणि पूराश्चो जनः॥ अयमेव पूर्वोक्तप्राजापत्यधर्म एक

महा.
२०८

एव॥ अयं तु विशेषः॥ एकजन्मकालावितिनेषु पाणि पूरणमात्रं प्रसूतिपूरणमा
जमन्त्रं जुजोतनतु पूर्वोक्तवा विंशत्यादि आसति॥ अत्र चापाणि पूरणमात्र
मेव विधेयं॥ नतु नोजनं॥ अतो ये पुदिनेषु प्राजापत्येनो जनप्राप्तिः॥ मनुमा
पूरणमात्राविधेया॥ इति नोपवासदिनेषु पाणि पूरणमात्रं नोजनप्राप्तिः॥ मनुमा
वल्पाक्तपाणि पूरणमात्रासोजनयोः शक्त्यपेक्षा विकल्पः॥ पापापेक्षया वा॥
अतिरुद्धापादादिव्यवस्थाप्राजापत्यवदेव प्रष्टव्यः॥ ॥ इत्यतिरुद्धजन्तुः॥ अ
थ रुद्धातिरुद्धः॥ तत्र गौतमः॥ अजस्रसूतयः सरुद्धातिरुद्ध इति॥ द्वादशरा
त्रमित्युवर्त्तते॥ अतो द्वादशरात्रमुदकेनैव वर्त्तनं॥ नात्रेनेत्युक्तं नवति॥ मेमः॥
एकै किं इमं श्रीमात्रहं कल्पे अहं निद्रि॥ अयाचितं अहं पि उवा मुनसस्महं परं
अतिरुद्धं चरेदेतत्तु विन्नकायशोधनं॥ चतुर्विंशतिसंज्ञतु निमतात्मा जितेन्द्रियः॥ ह

२०९

छुत्तिरुद्धा कुवीत एकस्मानेदिजो नमः॥ कल्पे प्रातः॥ एकजन्मकाल इति याव
त एकस्माने इति॥ एकमन्त्रेन पूर्वोक्तवा द्वादशाध्यातिरुद्धमेवैकः रुद्धाति
रुद्धो नवतीत्यर्थः॥ मासवल्पाः॥ रुद्धातिरुद्धः प्रयसादिवसानेकविंशतिममे
न॥ चतुर्विंशतिरात्रसाध्या रुद्धातिरुद्धेनो जनदिनेषु कैक आसमात्र विधानादु
धनो जननेपि पत्रपुटिकादिनिर्गसपरिमाणं कल्पेक आसपर्याप्तदुग्धमश्रीयात्
एव कर्तुमशक्तश्च रुद्धप्रकृतिजतप्राजापत्याक्त रात्यासायंतु द्वादशासा इत्या
दि आससंख्यमातावुग्धपातव्यं नोजनदिनेषु गौतमायुक्त रुद्धातिरुद्धपक्षे
पुशक्त्यपेक्षया विकल्पः॥ ॥ इति रुद्धातिरुद्धजन्तुः॥ अथ तत्र रुद्धः॥ मासव
ल्पाः॥ तत्र हीरद्यतावूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत्॥ एकरात्रोपवासश्च तत्र रुद्ध उर
रुतः॥ अयंचरितचतुष्टयसाध्यः रुद्धः॥ मिनाक्षरायां तु अयंतु महातत्र रुद्ध इ

महा.
२१०

त्सक्तं॥ तत्र कृच्छ्रस्तु द्विरात्र साध्य इत्युदाहृतं॥ तत्र क्षीरघृताबुनिः समस्तैरेकरितं
वर्जयेत्॥ एकहउपवास इति॥ अहसाध्य तत्र प्रकृष्टं स्यात्॥ मनुः॥ तत्र कृच्छ्रचरन्
विश्रोजलक्षीरघृतातिलान् प्रतिअहं पिवेदुस्मात्सकृन्नापीसमाहितः॥ प्रतिअहं
पिवेदिति॥ जलादीन् प्रत्येकं अहं पिवेदित्यर्थः॥ अममयादृशरात्रसाध्यः कृ
च्छ्रः॥ जलादिपरीमाणमाह परासरः॥ अपापिवेत्तु त्रिपलं द्विपलं तु पयः॥ पिवेत्॥ प
लमेकं पिवेत्सर्पिः त्रिरात्रं चोत्तमरुतमिति॥ त्रिरात्रमुत्तमरुतं कस्मैवाप्यपिवेदित्यर्थः॥
त्रिरात्रमिति पूर्वत्राप्यनेति॥ अतः अपान्त्रिपलं त्रिरात्रं चेत्येवं योज्यं प्रकातरं॥
प्राह तत्र कृच्छ्रपरासरः॥ षट्पलं तु पिवेदं तस्मिन् पलं तु पयः पिवेत्॥ पलमेकं
पिवेत्सर्पिस्तत्र कृच्छ्रविधीयते॥ अत्र जलादिकमुत्तममेव ग्राह्यं॥ इति तत्र कृ
च्छ्रनक्षत्राणां॥ अथ सातपथं॥ याज्ञवल्क्यः॥ कुशोदकं तु गोक्षीरं रधि मूत्रं शकृद

२१०

तं॥ प्राक्षापरेषु पवसे कृच्छ्रमातपनंचरेदित्यपरार्कपाठः॥ मिताक्षरापाठगोमूत्रगो
मयक्षीरं रधिसर्पिः कुशोदकमिति॥ गोमूत्रानिषडप्येकीकृत्य पीत्वा हारांतरं
रहितः संतिष्ठेत्॥ परेषु पवसेदिति दिनव्यसाध्यः कृच्छ्रः॥ याज्ञवल्क्येनोत्तरश्चो
क्तं गोमयादीनां पयः॥ षट्सुरिनेषु प्राशनविधानादत्र तेषामेकदिनं पवसात्र
नगम्य॥ गोमूत्रताम्रवर्णमाः श्वेतामाश्र्वापि गोमयं॥ पयः काचनवर्णमाणीरा
माश्र्वातया रधि॥ घृतं च कृत्स्नवर्णमाः सर्वकापिलमेव वा॥ अलाजे सर्ववर्णानां पंच
गव्येषु विधिः॥ गोमूत्रमाषकास्त्वष्टौ गोमयस्सुतुषोऽत्राक्षीरस्य द्वादशाप्रो
क्ता रधस्तु रशकार्तिताः॥ गोमूत्रवधृतस्यैषास्तरधं तु कुशोदकं॥ गायत्र्या राम
गोमूत्रं गंधदारेति गोमयं॥ आप्यायसेति च क्षीरं रधिक्वावोति वै रधि॥ तेजो सिन्धु
क्रमिज्यं देवस्य ता कुशोदकं॥ पंचगम्यमचापनं होमयेदग्निसंनिधौ॥ सप्तपत्रास्तु

महा-
२११

येदन्ति अस्ति नागाः शुक्रविषः ॥ एतैरुदुसहो नयं पंचगव्यं यथा विधिः ॥ इरावती इदं
विष्णुमानसो केचन वती एतां लिख्येव होतव्यं कृतशेषं विवेदिजः प्रणवेन समालो
अप्रणवेनानिमं च ॥ प्रणवेन समुद्रं पितवं तस्मात् प्रणवेन तु मध्यमेन पलाशस्य
पुष्पपत्रेण वापि वेत् ॥ स्वर्णपत्रेण तां श्रेण ब्रह्म तीर्थे न वा पुनः ॥ त्वगस्थितं तु मतः ॥ पा
पदेहेति एतिमानवे ॥ ब्रह्म कर्चो पवासस्तु दहत्यग्निरिवेधनमिति ॥ याज्ञवल्क्योक्तं
दिनद्वयसाध्यसातपनमेव ब्रह्म कर्च इति ब्रह्म कर्चो पवास इति चानिधीयते ॥ विज्ञा
नेष्वरस्तु पूर्वं पुरुषो व्यापरे पुरु कुरीत्या पंचगव्यं प्राशने ब्रह्म इति मन्त्रते ॥ मरी
चिः ॥ देवताः संप्रवक्ष्यामि आनुपूर्वेण यावदुक्तं देवता मन्त्रं गोमये हव्यं वाहनः सो
मः क्षीरे दध्नि वा मुष्टे रविकुटारुतः ॥ गोमूत्रं ताम्रवर्णं माः श्वेता मास्तृणं गोमयं ॥ प
मः काचन वस्त्रं पातालमास्तृणं वा दधि ॥ घृतं वै रुक्मवर्णं माविनक्तं वर्णं गोचरं ॥ उद

२११

कं सर्ववर्णं तु तस्य वर्णं न गच्छते गोमूत्रं स्पृशेत् प्राहमेगुष्टार्धं तु गोमयं ॥ क्षीरं स्पृशेत्
जगत्स्पृशेत् मकं कुशोदकं ॥ आपो हि एति वा लो अत्र यम्यप्रणवेन तु ॥ अत्र ये स्वाहा
॥ सोमो यं प्रायं विष्णुमानसो केगा यथा प्रजापते न त्वदेता जह्यात् ॥ नरो अत्र
वलोतीरेरहस्ये निरुतिस्तथा ॥ शुक्रवासाः पवित्रास्मा अहो रात्रौ पितः पिबेत् ॥ पा
लाशेन च पुत्रेण विल्वपत्रेण वापि वेत् ॥ रतीयं ताम्रपत्रं वा ब्रह्म पात्राणि तानि वै ॥ प्र
तिमां संपालं मास्मा ममावास्यां च वापि वेत् ॥ ब्रह्म हापरदारी च ये चान्ये स्थिता मलाः ॥
ब्रह्म कर्चो दह सर्वं यथाग्निस्त्राणमेव तु ॥ जावालः ॥ गोमूत्रं गोमये क्षीरे दधिसर्पिः
कुशोदकं ॥ एकैकं प्रत्यहं पीत्वा त्वहो रात्रौ मज्जने ॥ रुद्रः सातपथो नाम सर्वपाप
प्रनाशन इति ॥ एतज्जावालोक्तं सप्ताहसाध्यं सातपथं ॥ इति सातपथनक्षत्रं ॥
अथ पितिसातपथं ॥ शंखं देव्यहव्यं स्तं यति सातपथं स्मृतं ॥ एतदेवेत्यनेन मि ॥ मि

मह.
२१२

तं पंचगव्यं परामृश्यते तत्संगं व्यंदिनं त्रयमाहारं तरनिरपेक्षेण विवेदित्थं ॥ इति
मत्तिसांतपनलक्षणं ॥ अथ महासांतपनं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ पृथक् सांतपनं त्रयैः पड
हः ॥ सोपवासकः ॥ सप्ताहने तु ह्यष्टौ मं महासांतपनं ॥ गौमूत्रं गोमयं ह्रीं रं
धिष्ठं तं कुशोदकानि सांतपनं व्याप्ति ॥ एकैकस्मिन्दिने एकैकं विवेत ॥ सप्तमदिने
उपवासः ॥ एतानि कुशोदकादिप्राशनानि आहारं तरनि वर्तकानि एवं संत्यज्यापि
यमः ॥ अहं विवेतु गौमूत्रं अहं वै गोमयं विवेत अहं रधिष्ठं अहं सर्पिस्तमहं ह्रीं रं तनः शु
चिः ॥ महासांतपनं स्येत् सर्वपापप्रणाशनं ॥ एतत्सु च दशाहं साध्यं ॥ जायात ॥ षष्ठांश
कैकमेतेषां त्रिरात्रमुपयोजयेत् ॥ अहं श्रोतवसे रं त्यं महासांतपनं विदुरिति ॥ षष्ठांश
वर्तकगौमूत्रादीनां ॥ अथ मेकविंशतिरात्रसाध्यो महासांतपनलक्षणं ॥ इति महासांत
पनलक्षणं ॥ अथ पराकः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ द्वादशाहं पवासेन पराकः ॥ परिकीर्तितः ॥

२१२

॥ इति पराकलक्षणं ॥ अथ व्यावकत्रतं ॥ शंखः ॥ गोपुरीषा घृवा च चमा संनित्यं समा
हितः ॥ त्रतं तु यावकं कुर्यात् सर्वपापपनुत्तमे ॥ गोतल्लणार्थं यवान् दत्वा तरनंतरं
गोमयमधुनिः सतान् यवान् गृहीत्वा तैर्गवैश्चरुवत्सक्ता तेनात्रैर्नैकनक्तनक्ता
निकुर्वन्मासनयेत् ॥ एतद्व्यावकत्रतमित्युच्यते ॥ अतएवाह ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ आ
रुपे श्वारमित्वा गौगोधूमान् यवमिश्रितान् ॥ गोमयोत्यांश्च संगृह्य पूर्वोक्तमाव
कमिति ॥ इति व्यावकत्रतं ॥ गौमूत्रमावकत्रतं लक्षणं च ॥ अथ यमोत्रतं ॥ तत्र क
ष्टातिरुद्धः ॥ यमसारिवसानेकविंशतिमिति याज्ञवल्क्योक्तप्रकारेण मासमेक
मासमात्रपरिपूर्त्तं यमसारवर्त्तनं यमोत्रतमित्युच्यते ॥ यस्मिन् ब्रते येन द्व्येण रा
शीरवर्त्तनं क्रियते तद्ब्रतं तेन व्यपदिश्यते अतएव मार्कंडेयः ॥ यत्रैर्मतः ॥ यत्र कृत्स्नपुष्पै
स्तकं ब्रूयते ॥ मूलः कृत्स्नः स्मृतो मूलैस्तोयकृत्स्नं जलेन त्विति ॥ इति यमोत्रतं ॥ अ

महा०
२१३

पञ्चाङ्गायणं ॥ गोतमः ॥ अथातश्चाङ्गायणं तस्मै स्तोविधिः ॥ कृच्छ्र इति ॥ कृच्छ्रप्राजापत्य
कृच्छ्रे विधिरुक्त इत्यर्थः ॥ तद्यथा ॥ तिष्ठेदहनिरात्रावासी तत्तिप्रकामः सत्यं वदेदनाथैर्न
संजायेत रौरव्यो ध्याजयेत् नित्यं प्रमुञ्जीत अनुसवनमुरको पश्यन् न मापो हिष्टेति च त
सृजिः पवित्रवती निर्माजयेत् ॥ हिरण्यवर्णाः शुच्युदृत्य एति ॥ अथोदकतर्पणं ॥ न
मोहमायमंहमामध्वतेतापस्य पुनर्वसवे नमो मोज्ज्या माय्या मवसुविं हामनमः ॥ पा
रायसुपरायमहापारायपारमितामवेनमोरुद्रायपशुपतये महते देवाय मवकाये
कचरायाधिपतये हराय शर्वायै शानायोत्राय वज्रिणे वृत्तिने कपर्दे नमः ॥ सूर्याय
दित्याय नमो नीलशाययशितिकंठाय नमः ॥ कृष्णाय पिङ्गलाय नमो ज्येष्ठाय नमो श्रेष्ठ
मरुधये शाय हरिकेशायोर्ध्वरेतसे नमः ॥ सस्याय पावकाय पावकावर्णाय कामाय का
मरूपिणे नमो रात्राय रात्ररूपिणे नमस्तीर्णाय तीर्णरूपिणे नमः ॥ सोम्याय पशुपुरुषाय

२१३

यमहापुरुषाय मध्यपुरुषाय मोक्षमरुषाय ब्रह्मचारिणे नमः ॥ इन्द्राय ललाटाय कृन्ति
वास ॥ सेनम इत्येतदेवादिभ्योपस्मानमेतत्तवाज्याहुतम इति ॥ अस्मार्थः ॥ तिष्ठेद
हनिरात्रावासी तत्तिप्रकाम इति ॥ यस्तु प्राजापत्यादि कृच्छ्रदयानोयापत्तिप्रमेकैर्न
व कृच्छ्रेण विमुक्तो न विष्णुमिसेव कामयेते अयमहं तावत्पककर्म विरुद्धेषु का
लकषु प्रमुञ्जीत पवनपुनानः सोमधारयेत् स्यामचिउहानजुधरित्यस्य मचिच
चत्वेन गायमाने सामनी रौरव्यो ध्याजयेत् अग्निधीयेते ॥ अनुसवनमुरको पश्यन् न
॥ सध्यात्रये स्नानं त्रिषवणस्नानमित्यर्थः ॥ हिरण्यवर्णा इत्यष्टात्रिंशदपि माज्जनमेव
एतच्च मार्जनं स्नानं नंतरं ॥ अथोदकतर्पणं ॥ उदकतर्पणमित्यनेनात्र जलरावत
र्पणं न स्पष्टं इति गम्यते ॥ तत्र मंत्राः ॥ नमो महाये सेवमादयः कृन्तिवास सेनम इ
त्येतदन्ताः ॥ अत्र मंत्रसंस्कारावते च नमः ॥ शष्टावर्णान्मन्त्रादौ मन्त्राते च नमः ॥

महा.
२१४

शोचति॥ तथा चैवं मंत्रप्रयोगः॥ नमो ह मायमं ह मायधन्वते तापसाय पुनर्वसवे न
म इति॥ एवं नमो मौज्याये त्मारज्य सर्वविंशमनम इत्येको मंत्रः॥ एवं मुनिरत्रापि इष्टं॥
एतैस्त्वमोदशमंत्रैस्तर्पणं कुर्यात्॥ ततश्च एतदेवाहितोपस्थानमिति॥ एतदेव मंत्रज
तमदित्योपस्थानसाधनं॥ कार्यकारणभोरने होपचारः॥ तर्पणानंतरमेतैरेव मंत्रैरा
दित्योपस्थानं कुर्यादित्यर्थः॥ एता एवाज्याकृतम इति॥ एतैरेव मंत्रैराज्यहोमः कर्त्त
व्य इत्यर्थः॥ अयं च होमो लौकिकान्तिप्रतिष्ठाप्यकार्यः॥ एवं मया तस्माद्वायुं तस्मा
त्क्रोविधिः॥ रुद्र इत्यनेन साधारणधर्मानतिद्विषचांशमणो विशेषधर्मानाह॥ तप
नं ह तंचरेत्तस्मात्तपोर्णमासीमुपवसेत्तस्यायुस्वसंते पयांसिनो नव इत्येता नि
स्तर्पणमाज्यहोमो हविषश्चातु मंत्राणामुपस्थानं चंद्रमसो यदेवा देवहेतुन मिति च त
स निजुजया देवकृतस्येति चांते समिद्रिं ननु वः स्वः सप्तः सत्यं मराः श्रीरुद्रिं जेज

२१४

पुरुषो धर्मः शिव इत्येतैर्ग्रासानुमंत्राणं प्रतिमंत्रं नमः स्वाहेति वा सर्वान् ग्रासप्रमा
णमास्याविकारेण नैस्तसक्तु कृणामावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोरकानि
हवीं पुनरप्रशस्तानि पौर्णमास्यापचदशग्रासानुक्तैकापचयेनापरपक्षमश्रा
यात्॥ अमावास्यामुपौष्यैकोपचयेन पूर्वपक्षविपरीतमेकेषामेषचांशमणोमा
सपरास्वाविषापोविषाप्मासर्वमेनोदतिद्वितीयमास्वादशपूर्वा दशवराणां त्मानं च
पुनक्ति पुनक्ति संवत्सरं चंद्रमसः सलोकतामाप्नोतीति अस्यार्थः॥ तपनं ह तंचरेत्॥
तापमतिपापमिति॥ तपनं॥ तपनं व्रतं चरेत्॥ इति पावे व्रतं चांशमणं वपनं वपनपूर्वं
तपेन मिति॥ अयमर्थः॥ मराश्रायश्चित्तत्वेन चांशमणचरणं तदा वपनपूर्वकं च
रेदिति॥ एतेन निमित्तमंतरं सुकृतायं चांशमणचरणं वपनं नास्तीत्युक्तं नव
ति॥ श्वोक्ततां पौर्णमासीमुपवसेत्॥ पौर्णमासी ग्रासोपक्रमति धिं श्वोक्ततां निरी

महा.
२१५

ह्यपूर्वतिथौ चतुर्दशामुपवसेदित्यर्थः॥ आप्यायस्वेत्यादिनिर्णयोनवदशेतैर्मंत्रैश्चंद्रम
सउपस्थानकुचीतनतोमदेवादेवहेतुनमिति चतसर्निदेवकृतस्येति चेत्तनमाचसमिद्रि
मृत्तिकाष्टोद्वानिर्जुक्रमात्॥ पूर्वोक्तोपस्थानाने॥ अथतत्रतिथिसंख्याकथासानुवृत्ता
तान्॥ उं नृ नृ वः स्वरित्वादिसंज्ञैरनिमंत्रयाना॥ उं नृः उं नृ नृ वः॥ उं स्वः॥ महः॥ जनः
तपः सत्यं॥ यज्ञः॥ श्रीः॥ ऊर्ज इरा॥ उं जः॥ पुरुषः॥ धर्मः शिवः॥ इति मंत्रविभागः॥ अ
प्रतिमंत्रं मंत्रांतेनमः स्वाहेतिवाप्रमुंजीतप्रणवोरिष्वः पंथेनानामव्ययं नेनमः स्वा
हायोगेपिनचतुर्थीविनक्तिश्रवणं॥ महः॥ प्रततिपुचतुर्थीश्रवणनवतिः मह
सेनमः सहसे स्वाहेतिवागवमन्त्रापि॥ जनान्मत्तपसे सत्याय॥ यज्ञसे॥ श्रीमोऊर्ज
॥ उं जसे॥ पुरुषाय॥ धर्माय शिवायेति॥ आसप्रमाणमास्याविकारेण आस्यव्या
हाने - यावरं न मुखं प्रविशति तावदन्नप्रमाणं नवतीत्यर्थः॥ चतुर्दशामुपवि

२१५

नस्य॥ पौर्णमास्यादिनिधिपु - ससंख्यानिमममापौर्णमास्यां पंद्रश आसानिमा
दिनापुष्टमित्येतेन॥ एतच्च पिपालिकामध्यं चाश्रयणं॥ अथमवमध्यमाह॥ विप
रीतमेकं प्रामिति॥ अस्मिन्मध्यमध्यं चाश्रयणं॥ अमावास्यायामुपवासः प्रतिप
रातिष्वेकैक आसोपचयः पौर्णमासीमनिव्याप्य पुनः कृष्णपक्षादिनिधिष्वमावा
स्यावधिकास्वेकैक आसापचयः॥ अमावास्यायामुपवास इति क्रमः अत्र आसप्र
हणकालश्चंद्रमेअनिमंत्रणमंत्रविकल्पादमश्नात्तृकृष्णसाधारणेति कर्त्तव्य
ताकथनसमेनिरूपयिष्यते॥ मातृवत्पुत्रः तिथिरध्याचरे सिंघान्मुक्ते शिखंड
समितान्॥ एकैकं आसमेकस्तेपि उंचाश्रयणं चरेत्॥ इदं च मेननुजीतराषचां
मणोविधिः॥ तिथिरध्या॥ प्रथमद्वितीयादिचंद्रकलायुक्तप्रतिपद्वितीयादिनिधि
ध्याचंद्रस्यामनचरणमिवचरणं चरेत्॥ नक्षत्रमेत॥ मुक्तेमुक्तपक्षे॥ शिखंडसं

महा.
२१६

मितान्॥ मयूरां उग्रमाणां च॥ चंद्रायणं॥ क्रासहृदिस्योचंद्रस्यायने चरणमिव चरणं
मस्मिन् कर्मणि॥ तच्चोदयणं॥ संज्ञायं दीर्घं॥ इति विधीलिकामध्यमवमध्यमचंद्रा
मणज्जलं॥ अथ यतिचंद्रायणं॥ यतिवल्गुः॥ यथा कथंचिन्मिंशानां चत्वारिंशत्
तदयं मासेनोपचुंजीत॥ कथयथा कथंचित्॥ अत्रायेक्रमः॥ दिनेदिनेष्टायासान्ज
त॥ अथवानक्तचतुरोदिवाचचतुरइति॥ अथैकस्मिन्दिनेचतुरोपरस्मिन् द्वादश
॥ उतैकशत्रुमुपोष्यापरस्मिन् षोडश॥ मुहूरिनक्षत्रमुपोष्यरती यदि नेष्टात्रिंशदि
त्यादिप्रकाराणामधेशक्तपेक्षयाचुंजीतेति अत्र तिथ्यपेक्षयायासनियमो नास्ति॥ उ
पक्रमस्तु मुक्तहस्तप्रतिपदोरन्यत्र॥ यस्तु नैर्येतौ बंधविधौ चंद्रायणं तुष्टानं करोति
तस्य तिथिहृदि सवसेनकराचिद्वितीयादिधारणेन वतितत्र न दोषः॥ चंद्रगत्स

२१६

तुसारमंतरेण त्रिंशदिनात्मकसावनमासानुषेयत्वात्॥ अत्र चंद्रायणं द्वादशैर्गौण
स्तधर्मप्राप्त्यर्थः॥ ऊं उपायनो मयने मासमग्निहोत्रं जुहोती तवत्॥ अस्मिन् चंद्रा
यणं॥ पूर्वप्रक्राशंतरमेकादशपक्षासादिननुप्यते॥ तिथिनिममेनयासनियमाज्ञा
वात्॥ यत्र तु तिथिनिममेनयासनियमस्तत्र पूर्वप्रक्रातमुपवासादिकमन्ये॥ न
कारयेत्॥ तद्येव प्रकारेषु कुचनमनुनाविशेषसंज्ञादर्शिता॥ अष्टावष्टौ समश्री
यात्पिंडान्मध्यदिने स्थिते॥ नियतात्मा हविष्यस्य यतिचंद्रायणं चरेत्॥ चतुरः प्रातर
श्रीमान्मिंशान् विप्रः समाहितः॥ चतुरोस्तमिने सूर्ये शिशुचांद्रायणं चरेत्॥ यथा क
थंचिन्मिंशानां तिस्त्रोऽंशतिः समाहितः॥ चतुरोस्तमिने सूर्यमासेनाहविष्यस्य चं
दस्येति संलोकतामिति युमः॥ त्रीन्मिंशान् समश्रीयानि यतात्मा दृष्टव्रतः॥ हविष्या
नस्य वै मासमपि चंद्रायणं स्मृतमिति॥ इति यतिचंद्रायणं॥ अथ गणवध

महा.
२१७

व्रतं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ पंचगव्यं पिबेत्तोषोमासमासीत संयतः ॥ गोपेशो गोपे गोपुगामी
गोप्रदानेन शुध्यति ॥ रुद्धं चैवातिरुद्धं च चरेदपि समाहितः ॥ दद्यान्निरात्रं चोपोष्य रथ
नैका दशास्तुगाः ॥ अत्र रतं चतुष्टयं विहितं ॥ आहारं तरनिरपेक्षेण पंचगव्यं पिबन् रा
त्रौ गोपानां प्रायश्चित्तं प्रातस्तनववृत्तं गच्छतीरुगच्छन् शुध्यतीत्येकं व्रतं ॥ पंचगव्यादा
रव्यतिरेकेण पूर्वोक्तधर्ममुतोमासं प्राजापत्यं रुद्धं चरेदिति ॥ चिंतामणिः ॥ तथैव प्राजाप
त्यस्थाने अतिरुद्धं मासं चरेदिति ॥ त्रिरात्रोपवासं कृत्वै ॥ कोरुष्य नौरात्रं श्राद्ध
प्यादिति चतुर्थं ॥ अत्रेयं व्यवस्था ॥ अज्ञानतो जातिमात्रं ब्राह्मणसंबंधिगोमात्र
वधे दद्यान्निरात्रं चोपोष्य रथ नैका दशास्तुगा इत्येतत् ॥ अज्ञानतः क्षत्रियसंबं
धिगोमात्रव्यापादने प्राजापत्यं व्रतं कुर्यात् ॥ अज्ञानतः पंचगव्यं पिबेत् ॥ गोपे गोपे
मासमासीत संयतः ॥ गोपेशो गोपे गोपुगामी गोप्रदानेन शुध्यतीत्येतत् ॥ अमत्या वैश्व

२१७

संबंधिगोमात्रव्यापादने मासमतिरुद्धं कुर्यात् ॥ अज्ञानतः ॥ शूद्रस्वामिकगोमात्रव्या
पादने मासं प्राजापत्यं व्रतं कुर्यात् ॥ कामतस्तु तन्न दैगुण्यं कल्प्यं ॥ अथ वामन्या मुक्ता
निव्रतानि पूर्वोक्तेषु विषयेषु विषयांतरे च देशकालशक्त्या यथेष्टं यथोक्तानि
व्रतानि मदनपारिजाते स्मालिः सम्यक् प्रदर्शितानि कर्मविपाकपरिच्छेदे स्मिन्ने
षामत्यंतोपयोगात्वात् तानात्र प्रदर्शितानि ॥ इति गोवधव्रतं ॥ अथ मासोपवास
व्रतं ॥ चिंतामणिः ॥ नारद उवाच ॥ जगद्वन्मोक्षमिच्छामि व्रतानामुत्तमं ॥ विधि
मासोपवासं फलं चास्म्यथोदितं ॥ मया विधानैः कार्माव्रतं च मया न वेत् ॥
आरभ्य ते मया पूर्वं समाप्य हि मया विधिः ॥ यावत्कृतं कर्तव्यं तावद्धि पितामह ॥ व्र
तमेतत्सुरश्रेष्ठ विस्तरेण ममानय ॥ श्रीब्रह्मा उवाच ॥ साधु नारद मे वै तत्परं वरतपो
धनं ॥ मादमतिमतां श्रेष्ठं तच्छृणुष्व वीमिते सुराणां च मया विस्तृतं पताच मया रविः

महा०
२१८

॥ मेरुः शिषरिणीमुद्वैनेयश्चपक्षिणां तीर्थानां तु यथा गंगा प्रजानां तु यथा वणिक॥
श्रेष्ठं सर्वत्राणां तु तदन्मा सोपवासं सर्वत्र तेषु यत्फलं सर्वतार्थेषु तेन तु सर्वदानो
त्तवं चापि तेनेन्मा सोपवासकृतं तन्मन्त्रिणो मादिनिर्मलैर्विधैर्निरुद्धितैः ॥ न तत्सुखं
मवाप्नोति यन्मासपरित्यज्यते ॥ तेन जन्तुः कृतं तत्पस्तं कृतं स्वधा ॥ यः करोति
विधानेन रोमासमुपोषणं ॥ प्रविश्य वैष्णवं यस्तं तेनात्मर्च्यजनाईनं ॥ गुरोराज्ञाततो
लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनं ॥ वैष्णवमिति यथा कानि कृत्वा सर्वत्राणि च ॥ दारुण्यारी
निष्ठुण्णानि ततो मासमुपोषरेत् ॥ अतिकृच्छ्रपराकंच कृत्वा चाप्ययं ततः ॥ मासोप
वासं कुर्वीत तात्परे हवजा बलं ॥ वानप्रस्थायतिर्वापि नारी वा विधवा मुने ॥ मासोप
वासं कुर्वीत गुरुविप्राज्ञया ततः ॥ आश्विनस्यामने पक्षे राका दृश्यामुपोषितः ॥ व्रत
मेतन्नृगस्त्रीया वीद्यावन्निशदिनानि च ॥ वासुदेवं समन्वयकार्तिके सकलेनरः ॥

२१८

मासंचोपवसेद्यस्तु समुक्तिफलनाशवेत् ॥ अचकतस्मान्मे जन्मानिकालं कुं
सुमैः शुभैः ॥ माजनी स्त्री वरैः पत्नैः कमलैस्तु सुगंधिभिः ॥ कुंकुमैश्च रत्नैर्विलिप्य
वरचरैः ॥ नैवेद्यधूपदीपाद्यैश्च मेतजनाईनं ॥ मनसा कमण्वा वाचा पूजयेद्गुरु उध्व
जं ॥ कुर्यान्नरस्त्रिषवणं बृहद्रक्तिर्जितेन्द्रियः ॥ नाम्नामेव तथा लापयिष्योः ॥ कुर्याद
हर्निशं ॥ जन्माविष्णोस्तुतिं वापि मया वादं विवर्जयेत् ॥ सर्वसत्त्वदया मुक्तः शान्तवृत्ति
रहिंसकः ॥ सुप्तो वासन संस्पृश्या वासुदेवं प्रकीर्तयेत् ॥ स्मृत्या जोकनगंधादिधारणं
रिक्तीर्तनं ॥ अन्नस्य वर्जयेत्सर्वं आसानांश्चातिकारणं ॥ गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तांबूलं
सविलेपनं ॥ व्रतस्यावर्जयेत्सर्वं मच्चान्यन्ननिराकृतं ॥ न व्रतस्यः स्मरोक्तिं विधि
कर्मस्मान्न चालेत् ॥ देवतापतने विष्टान्न गृहस्पृश्यरे इतं ॥ कृत्वा मासोपवासं तु यथा
कृत्वा विधानेनरः नारी वा विधवा सा धी वासुदेवं समन्वयेत् ॥ अमुनाधिकमेवं तु व्रतं

त्रिंशदिनैरिदं॥ कृत्वा मासोपवासं तु संयतात्मा जितेंद्रियः॥ ततोर्चयेत् वैपुलापं द्वादशपांगस
उधुजं॥ पूजयेत्पुष्पमालातिगंधधूपविलेपनैः॥ वस्त्रासनं कारवायैश्च तोषयेदच्छतं नरः॥
स्नापयेत्तदहं निक्तातीर्थचंद्रनवारिणा॥ चंद्रनेना तुलिप्रांगंधूपपुष्पैरलंकृतं॥ वस्त्रदान
दिनिश्चैव नोजयेत्तदहं निक्तातीर्थचंद्रनवारिणा॥ चंद्रनेना तुलिप्रांगंधूपपुष्पैरलंकृतं
तं॥ वस्त्रदानदिनिश्चैव नोजयेत्तद्विजोत्तमान्॥ दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रतिपत्सु
मापयेत्॥ विप्रान् तत्तमापयित्वा तु विसृज्यामर्च्य पूज्य च॥ एवं विज्ञातु सारेण तत्क्रियु
क्तेन शक्तितः॥ एवं मासोपवासं कृत्वा मर्च्य जनादनं॥ नोजयित्वा द्विजान् चैव विष्णु
लोके महीयते॥ एवं मासोपवासान् हि सम्पूज्य कृत्वा नयोदरा॥ निर्वापयेत्तत्तान् वैवि
धिना येन तच्छृणु॥ कारयेद्वैस्नवयज्ञमेकादशं पातु पोषितः॥ पूजयित्वा तु देवेशमाचा
र्यां तु तया हरिं॥ अर्चयित्वा हरिं नक्त्वा अनिवाद्य गुरुं तया॥ ततो नु नोजयेद्विप्रान् नो

जमी तथा विधि॥ विष्णुधनुः कुलचारि ज्ञानविष्णु पूजनतत्त्वरात्रं॥ पूजयित्वा द्विजान् सम्यक्
कृतो जयित्वा त्रयोदशतावति वस्त्रमुष्मानि जोजना ह्यारनाति च॥ योगपदानि शुभ्रा
णि चैव हि॥ इत्या चैव द्विजाग्रैः पूजयित्वा प्रणम्य च॥ ततो नु कल्पयेत्तु यथांशस्त
रारसं स्मृतं॥ सा ह्यारनां शुभोऽश्रेष्ठो सोपधाना मजं कृतं॥ कारयित्वा त्मनो मूर्त्तिकं
च नीतुं स्वशक्तिः॥ न्यसेत्तस्यां तु शय्याया मर्चयित्वा स्नानादिभिः॥ आसनं पादके
छत्रं वस्त्रमुष्ममुपानहौ॥ पवित्राणि च पुष्पाणि शय्याया मुपत्ययेत्॥ एवं शय्यातु
सं कल्प्या प्रणिपत्य च तान् द्विजान्॥ प्रार्थयेच्चानुमोदायं विष्णुलोकं ब्रजाम्यहं॥ एवं
मन्यर्चिता विप्रावरे मुब्रंति नं सरा॥ ब्रज ब्रजनर श्रेष्ठिभ्योः स्थानमनामये विमानं
वैष्णवं दिव्यं सप्तधा परिकल्पितं॥ तेन विष्णुपदया तिस्रानं रमनामये ततो विसर्ज
येद्विप्रान् प्रणिपत्या नुगम्य च॥ ततस्तु पूजयेत्तु रंजान् प्रहसकं॥ शय्यां तां क

महा.
२२०

ल्लितां सम्यक गुरुं ज्ञानं प्रदायकं ॥ प्राणमश्निरसांशं तो गुरे वे प्रतिपादयेत् ॥ कृत्वा मा सो
पवासांश्च नरो विष्णु तनुं विशेत् ॥ कृतमा सोपवासांश्च नरो विष्णु तनुं विशेत् ॥ कृतमा सो
पवासश्च विष्णु पूजनतमः ॥ नयेछोतमनाः कालं धर्मस्यः प्रयतेन्द्रियः ॥ कृत्वा मा सोप
वासांश्च निर्वाण विधि वन्मुने ॥ कुलानां शानं शतमुत्थय विष्णु लोकं व्रजेत्तरः ॥ यस्मिन् ज
तो महापुण्ये कुले मा सोपवासकृतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णु लोके महायते ॥ नरो मा सो
पवासांश्च कर्त्ता पुण्यवतां वरः ॥ पितृभ्यो रुद्राणां च समं विष्णुपुरीं व्रजेत् ॥ नारी वा सु
महाजाया यथा कृतव्रतमास्थिता ॥ कृत्वा मा सोपवासांश्च व्रजेद्विष्णु सनातनं ॥ ॥ नार
द उवाच ॥ ॥ सुदुःकरमिदं देवमूर्च्छा प्राणिकरं नृणां ॥ व्रतमा सोपवासांश्च न किञ्चन
यतेऽचक्रे ॥ पादितस्य नरो देवमुत्सर्षेति नस्तथा ॥ आगो वा नुग्रहो वा य किं नु कर्म
पितामह ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ व्रतस्य कश्चित् रक्षा मुमूर्षे वातपोधन ॥ रक्षा तु ब्राह्मणस्त

२२१

सं कुर्यात्सम्यगनुग्रहं अमृतं पायमेतत्तीरमिच्छमानं सकृन्निशि ॥ यथेह न विष्णु
ज्येत्तप्राणैः क्षुत्पीडितो व्रती ॥ अतिमूर्च्छा विन्तंती तं मुमूर्षु ॥ क्षुत्पीडितं पाययित्वा
श्रितं तीरं रक्षेत् रक्षा फलानि च ॥ अहोरात्रं च यो नित्यं व्रतस्य परिपूजयेत् ॥ यमो म
जफलं रत्ना विष्णु लोकं व्रजेत्स वै ॥ तं मा सोपवासस्य मारुतं प्राण संशये ॥ अव्रतप्र
गुणैर्दिष्टैः परीक्षेदात्मणा समा ॥ नैते व्रतं विनिघ्नंति हविर्विजातु मोदितं ॥ तीरौषधि
गुरोराज्ञा मापो मूलं फलानि वा ॥ एवं कृत्वा निरक्षेत स गुणं पाय संतथा ॥ पायमेव हि
तो यस्मान्न माप्नोति पुनर्व्रतं ॥ अयं विष्णु व्रतं विष्णु दाता विष्णु व्रती नथा ॥ सर्वं वि
ष्णु मयं ज्ञात्वा व्रतस्य क्षीणमुद्धरेत् ॥ महा मुमूर्षु निश्चेष्टः परिज्ञानोति मूर्च्छितः ॥
तदा स मुद्धरेत् क्षीणमिच्छंति विमुखे स्थितं ॥ परिपाल्य व्रती देहं व्रतशेषं समापये
त् ॥ यथोक्तं द्विगुणं तत्फलं विप्रमुखोदितं ॥ इन्द्रिमाथेष्टं सत्कृत्वा सदैव निर्मला

महा०
२२१

मतिः॥परितोषयतेविष्णुनोपवासो जितात्मना॥कीनस्यबहुनिस्तीहोःस्तानहोमज
पत्रतै॥येनेद्रियगणोघोरोनिर्जितोदष्टचेतसाजितेन्द्रियःसहायतःसर्वज्ञतदितेरतः
॥वासुदेवपरोनित्यमवशानित्यमर्हति॥कृत्यान्तंयथोक्तंनुवैस्मवंपुरुषोन्नमं॥
विष्णुलोकमवाप्नोतिपुनरावृत्तिदुर्लभं॥येस्मरतिसदाविष्णुविष्णुधेनातरात्मना॥
तेप्रयांतिनवंसत्त्वाविष्णुलोकमनामयं॥विज्ञातिवार्धरात्रेचमध्याह्नेदिवसत्तमे॥
अर्च्यतेयेतुकीर्तितेतरंतिनवार्धरात्रे॥आनेदितोयदुःखार्तःक्रुधःशतोयवाह
रियोऽनुकीर्तयतेविष्णुसगच्छेद्वैस्मवीपुरी॥गर्भजन्मजरारोगदुःखसंसारबंध
नैः॥निवार्यतेनरोनित्यवासुदेवमनुस्मरन्स्मरन्॥स्मावरेजंगमेचाप्यस्पृजेस्म
त्तेभुजाभुजे॥विष्णुपश्यतिसर्वत्रयःसविष्णुःस्वयंनरः॥सर्वविष्णुमयेस्तात्वात्रैले
संसचराचरं॥यस्यशांतामतिस्तेनपूजितोऽगुरुउध्वजः॥इतिकल्यातिकल्यानाव्रता

२२१

नामुन्नमस्यच॥सविष्णुलोकमवाप्नोतिप्रसाराच्चक्रपाणिनः॥विधिर्मासोपवास
स्ययथावत्परिकीर्तितः॥सुतस्नेहान्मुनिश्रियैसर्वलोकहितायच॥कृत्याश्रुताच
मोक्षक्यानरोविष्णुपुरीव्रजेत्॥नानकामप्रदातव्यंनरेमदुष्टचेतसे॥इतिविष्णु
रहस्योक्तमासोपवासव्रतं॥अथरुद्रचंद्रायणसाधारणोक्तव्यता॥मासवत्स
॥कुर्यान्निषवणस्तामीरुद्रचंद्रायणतथा॥पवित्राणिजपेत्पिरानगमन्नाचानिमं
त्रयेत्॥त्रिषवणस्तानंप्रकृष्टव्यतिरेकेण॥तत्प्रकृष्टेतुमनुनासकस्तामीसमाहि
तइतिविशेषानिधानात्॥पवित्राणिस्तूक्तानिचाधमर्षणंदेवकृतःशुधवत्परत्तमं
दीत्यादिवसिष्ठादिप्रदर्शितानिरूप्यन्तु॥सामसुव्यवस्थितानियथाशाखंजपेत्तत्रवि
रुधेषुकालेषुपिउन्नासान्प्रत्येकं गायन्नाचानिमंत्रयेत्॥आसानिमंत्रणं गौतमो
क्तरोत्यादिनिमंत्रैःसह गायन्नाविकल्पः॥एवंपादिष्येककार्याणामंत्राणां विक

महा.
२२२

त्यः निन्नकार्याणां समुच्चय इति विवेकः ॥ मनु ॥ महाव्याहृतिर्निर्होमः कर्तव्यः स्वयं
मन्त्रे ॥ अहिंसा सत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् ॥ त्रिरुक्लिर्निर्गमो नु स वासाजल
माविशेत् ॥ स्त्रीशूद्रपतिताश्चैव नानिनापेत् कर्हिचित् ॥ स्मिना सनात्यां विहरन्नराको
धः शयीत वा ॥ ब्रह्मचारी व्रती च स्मा ऊरु देवविजार्चकः ॥ सावित्री च जपेन्नित्यं विना
गि च शक्तितः ॥ सर्वेष्वेव व्रतेष्वेव प्रायश्चित्तार्थं मादत्ते इति ॥ त्रिरुक्त्वादिदिवा निःश
नौ त्रिरिति मद्रुषट्सु सवनेषु स्नानं तच्छक्तविषयं ॥ एवं स्नानाधिकस्नानान्यमाशक्ता
शक्तापेक्षमायोज्यानि ॥ जाबालः ॥ आरंभे सर्वकृच्छ्राणां समाप्तौ च विशेषतः ॥ आज्ये
नैव हि शालाशौ जुहुयाद्याहृतीः एष्यकः ॥ आधं कुर्यादुतांते च गोहिरण्यदि दक्षिणा
स्त्रीणां होमो न दातव्यः ॥ पंचगव्यं तथैव च ॥ परासरः ॥ स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्धार्थं प्राजापत्यं
समाचरेत् ॥ पंचगव्यं च कुर्वीत स्नात्वा पीत्वा मुचिर्न वेत् ॥ स्त्रीशूद्रयोः पंचगव्यविहितं

२२२

तिषिधत्वादि कल्पः ॥ जाबालेन ॥ शालाशौ होमं विधाय स्त्रीणां होमो न दातव्य इति निषे
धात्तदस्यान्नावेव होमनिषेधः ॥ अतश्च स्त्रीशूद्रयोरपि ब्राह्मणवाराणो किकाशौ न व
त्सेव ॥ अमुं च होमाग होमः न तु कृच्छ्रप्रत्यामाय नूतप्रधान होमः ॥ आरंभे सर्वकृच्छ्रा
णां समाप्तौ च विशेषतः ॥ आज्ये नैव हि शालाशौ जुहुयाद्याहृतीः एष्यगिति जाबाले
न विशेषानिधानात् ॥ कृच्छ्रप्रत्यामाय नूतयोस्तु प्रधानमोजप होमोः स्त्रीशूद्रयोर्नाधि
कारः ॥ तथा चांगिराः ॥ तस्मात् शूद्रसमासाद्य स राधर्मपथे स्थितं ॥ प्रायश्चित्तं प्रदा
तव्यं जप होमविवर्जितं ॥ अत्र शूद्रशूद्रकृत्पलक्षणार्थः ॥ तयोः समानधर्मत्वात् ॥ वे
दां पावन उवाच ॥ स्नानेनैव कालमेव सान्निर्कलं वादि जन्मनः ॥ शंखः ॥ एकवार्सा धर्वासा
वालध्वारा स्मृदिलेश इति ॥ हारीतः ॥ अवरेषु धवता निस्नाय मर्षणं तर्जलेन पितृ
भौतमहं वासः परिधाय सास्त्रासौ म्येनादित्यमुपतिष्ठेते तिषिर्दिशन्मते ॥ जप होमादि

महा.
२२३

यत्किंचिच्छक्यं संनवेत्तचेत्॥ सर्वव्याहृतिनिः कुर्यात्प्रायश्चात्प्राणवेन च इति शंखः॥
एकवासाश्चरेद्दितां स्नात्वा वा सोनपीडयेत्॥ गायत्र्या रश्मि सह समाक्रिकं जप उच्यते॥
बौधायनः॥ अहं तं वा सो वसी तसा वित्री व्याहृती श्वे वृज पे र ए सह स्त रुत्वः॥ उकारमादि
तः रुत्वा रूपे रूपं तया ततः॥ नमो वीरा सने युक्तः कुर्यात्प्रायश्चात्सु संयतः॥ आसीनः शल्य
विद्धो वापि वेदं प्रयः सह त॥ गव्यस्य पयसो लाने गव्यमेव न वेदधि॥ दधो लाने न वेत्तकं
तक्रालाने तु यावकं॥ एषामन्यतमं यत्तु मयेत॥ चतस्रि वेत्त शल्य विधौ न वति वारा एउ
पमार्थे॥ शल्य विधौ इति श्वलः सन्नासीनः पयः पिबेदित्यर्थः॥ ममः॥ अगुल्य ग्रे स्थितं पि
उं गायत्र्या मपौ शांति मंत्रितं॥ प्राश्ना च मपुनः कुर्यादन्मस्याप्यनि मंत्रणं॥ ये तु प्राणाग्नि
होत्रे धिकारि ता स्तेषां मपो शां न कर्मानंतरं प्राणा कृतयोऽपि पंच निश्रांसैर्न वंति॥ तत्र
च पूर्वोक्तं प्राणमं व गायत्र्या यन्म तमैर्मंत्रैर्ग्रासान निमंत्र्य प्राणा मस्वा हेत्यादि निमंत्रैः

२३

प्राणाग्नौ होमः कार्यः॥ मरात्वे कदि स्ति चतुरो वा प्रासास्तत्र बौधायनोक्तो विशेषो ग्राह
ः॥ तद्यथा॥ अग्नीयात्प्राणमेति प्रथमं मपाना मेति द्वितीयं व्याना मेति तृतीयं मुदाना मेति
चतुर्थं समाना मेति पंचमं॥ मरा चत्वारस्तदाह्या प्रथमं मरात्रयस्तदाह्या दाह्या पूर्व
मरा दौ तदाह्या मेवोत्तरमेकं सर्वै रिति अस्मार्थः॥ मरा चत्वारो ग्रासं न हंते तदाह्य द्वितीया
ह्या मंत्राह्या प्रथमं ग्रासं त्रतीयेन द्वितीया चतुर्थेन तृतीया पंचमेन चतुर्थं मरा
त्रयः तदाह्य द्वितीयाह्या प्रथमं तृतीया चतुर्थ्याह्या द्वितीया॥ पंचमेन तृतीया मरा दौ तदा
प्रथमत आरभ्य त्रिभिः प्रथमं मतिमाह्या दाह्या द्वितीया॥ मरात्वे कः॥ तदा सर्वै रेव तं यसे
दिति॥ हारीतः॥ चांद्रम संचरं श्रपयित्वा नवो न वृद्धि कृत्वा ज्योक्त्वा यां च रुशेषां निंदा
न्ता विन्य निमंत्रिता आग्नीयादिति॥ ज्योत्स्ना राष्ट्रे न चं शौ र यो लक्ष्म ते॥ तेनार्धं रात्रा
रावपि तो जने हो मो ना स्ति॥ शंखः॥ आशमन क मात्रास्तु या सा इ उन्न ते स्मृताः॥ तथै

महा.
२२४

वाङ्मयस्तत्र शौचायं चैव मन्त्रिकाः ॥ इति कृच्छ्रं चांशमगसाधारणे कर्तव्यता ॥ अथ
प्राजापत्यादिकृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ तत्र पूर्वोक्तं रात्र्या द्वादशदिनानि प्राजापत्यकृच्छ्रं चरे
त् ॥ तद्दशकोधेनुमेका दद्यात् ॥ तद्दत्तावेति धेनु दद्यात् ॥ निष्कजस्तं परिमाणं प्रकर
णोत्पद्यते ॥ अथ वा गौरजावे देशकालोचितं गोमूत्रं देयं तत्राप्यशकौ तर्धं वा पादवा
दद्यात् ॥ तथा च मिताक्षरायाः ॥ गवामजावेति धेनुवातर्धं वातर्धं पादमेव वा ॥ तथा ॥ प्रा
जापत्यक्रियाशकौ धेनुं दद्याद्विजोत्तमः ॥ धेनोरजावेति धेनुं तस्य तुल्यं न संशय इति परासरा
कृच्छ्रे पुनर्तु गवामजा उदवासस्तथैव च ॥ धेनुं प्रदानं विप्रस्य सममेतच्च तुल्यं ॥ कृच्छ्रः
प्राजापत्यः ॥ अथ पुनर्गवामजाः ॥ उदवासः ॥ उदके वासः ॥ सवा होरात्र ॥ ॥ मिताक्षरायाः ॥ २२४
॥ कृच्छ्रो देव्यमुतं चैव प्राणा यामशतचमंति जहोम सहस्रं तु वैदपारामणं तथा ॥ स
मृधधात्यास्तु प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नाये त्वे तद्वादशसुदिनेषु प्रतिदिनं पंचमं च विप्र

जो जनीयाः ॥ ते च मिलित्वा षष्टिर्नवंति ॥ तथा मिताक्षरायाः ॥ कृच्छ्रे पंचाति कृच्छ्रे त्रिगुण
महं रहस्मिन् द्वादशतीये चत्वारिंशच्च न संत्रिगुणं न गुणितं विंशतिः स्यात्पराके ॥ कृ
च्छ्रे सांतापनारथे नवतिषडधिका विंशतिः सैव हीना द्वासां चांशमगसाधारणे स्यात्पराके ॥ कृ
च्छ्रे लोको जमेदि प्रसुखान् ॥ अत्र कृच्छ्रे अहरहरिति प्रत्येकं संबध्यते ॥ स्वल्पधनस्तु
द्वादश ब्राह्मणान् जो जयेत् ॥ तथा च चतुर्विंशतिमुते ॥ विप्रो द्वादशवा जो ज्ञ्याः पावके
ष्टिस्तथैव च ॥ अथा वा पावनी काचित् समान्या कुर्मनीषिणः ॥ अत्र प्रतिदिनं द्वादश
द्वादश किं तु द्वादशे वपुषपतीर्थे विष्णुं प्रकृष्टं देवा स्नात्वा तद्देवानुष्ठानं विधाय केशान्
शोषयित्वा पुनर्विधिवन् स्नात्वा पूर्ववत् केशान् संशोषयेत् ॥ रात्रिं द्वादश स्नानानि प्राजा
पत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ तथा च परासरः ॥ कृच्छ्रो देव्यमुतं चैव प्राणा यामशतचमं ॥
पुणपतीर्थे नाईशिरस्नानं द्वादश संख्यमा ॥ अनाईशिरस्य स्यात्सावना ईशिराः ॥

महा.
२२५

अनाशिरसस्तानमनाशिरस्तानं ॥ इति प्राजापत्याम्नायाः ॥ अथातिकृच्छ्रप्रत्या
म्नायाः ॥ नत्रातिकृच्छ्रकरणं शक्यं मासवत्क्योक्तपाणिपूरात्रजो जनमुक्तानिकृच्छ्र
प्रत्याम्नायत्वेन धेनुद्वयं दद्यात् ॥ तथा च षड्विंशत्यने प्राजापत्ये तु गमेकं मतिकृच्छ्र
द्वयं स्मृतमिति ॥ एकैकया समश्रीयादिति ॥ मत्क्रांतिकृच्छ्रकरणं शक्यं धेनुत्रयं देयं
॥ अतएव चतुर्विंशतिमते ॥ पराकृतप्रातिकृच्छ्रे तिस्रस्तिस्रस्तु गमादस्तथेति गवाम
जावेतावं नो निष्ठास्तावं तिगो मूल्यानि देयानि ॥ निष्ठाजावेतदधं पादवा ॥ अथवा मावं
त्याधेनवस्तावेति गमत्रीजपानाममुतानितो वंति उद्वासापूर्वो क्त्वात्मा कार्याः ॥ उ
ततावेति प्राणायामशतद्वयानि तावेति वातिलहोमसहस्राणि अपि वा तावेति वेद
पारायणानि नवंति ॥ अथवा मावं त्यो धेनवस्तावं तो नृकृच्छ्रात्तवेति अतो ज्यधनेन
धेनुसंख्यायां द्वादशे विप्राग्नाजो जनीयाः ॥ प्रचुरधनेन तु द्वादशसुदिनेषु प्रतिदि

२२५

पुप्रतिदिनं पंचदशपंचदशविप्राजो जनीयाः ॥ तथा च चतुर्विंशतिमते कृच्छ्रे पंचाति
कृच्छ्रे त्रिगुणमहरिति अतिकृच्छ्रे त्रिगुणं ॥ पंचदशविप्राजो जनीयाः प्रतिदिनं द्वादश
सुदिनेष्वित्यर्थः ॥ अत्र च मिलित्वा अशीत्युत्तरं शतं तत्रास्मान्नवंति अथवा मावं त्यो
धेनवस्तसंख्यायास्तानां द्वादशकर्तव्याः प्रत्याम्नायाः ॥ अथ कृच्छ्रातिकृच्छ्रप्रत्या
म्नायाः ॥ नत्रप्राजापत्यत्रयस्थाने कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्मविहितत्वात् ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रकर
णं शक्यं तिस्रो धेनवो दत्तव्याः ॥ तदनावेति कृच्छ्रं यमाधो निष्ठावा रो न निष्ठावा देमः
॥ अथवा गमयमुतं दिनत्रयमुपवासोत्रीणि प्राणायामशतद्वयानि वातिलहोम
सहस्रत्रयाणि त्रीणि वेदपारायणानि अपि वा हरहः त्रिंशत्संख्याका ब्राह्मणानो
जनीयाः ॥ तथा च चतुर्विंशतिमते ॥ कृच्छ्रे पंचातिकृच्छ्रे त्रिगुणमहरहस्त्रिंशद्देवं रती
य इति ॥ इतीमे कृच्छ्रातिकृच्छ्रे अहरहः त्रिंशद्ब्राह्मणानो जनी इत्येवमर्थः ॥ रातत्रि

महा

२२६

शङ्खालणनोजनं द्वादशदिनेषु प्रतिदिनं कर्त्तव्यं मिलित्वा पृथक्तरं त्रिशतं ब्राह्मण
नवेति असमृद्धधान्यं चेत ॥ तदा तेन त्रिगुणिता द्वादश ब्राह्मण नोजनीयाः ॥ ते च मिलि
त्वा पृथक् त्रिंशत्स्नानप्रत्याम्नायास्तु प्राजापत्यप्रत्यामप्रकरणे कुरीत्यामा वंभोगावस्त
वन्मन्त्रमातेयाः ॥ ॥ इति कृच्छ्रति कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ ॥ अथ तत्र कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥
॥ तत्र द्वादशसाध्ये तत्र कृच्छ्रे प्रत्याम्नायेन तिस्रो गावो देयाः ॥ पराकृतप्रातिकृच्छ्रेति
स्तुतिस्तुगास्तयेति ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ अनिधानात् ॥ चतुरहसाध्ये तत्र कृच्छ्रे त्वेकधे
नुः ॥ द्वादसाध्ये तु निष्काधं देयं ॥ गवामनावे निष्कं वेत्यादिका अये प्रत्याम्नायाः ॥ कृच्छ्र
ति कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ कारणे कुरीत्याविज्ञेयः ॥ समृद्धधान्यस्य च कृच्छ्रे अयं विशेषः
द्वादशदिनेषु प्रतिदिनं चत्वारिंशच्चत्वारिंशद्ब्राह्मण नोजनीया इति ॥ तथा चतुरह
साध्ये च द्वादसाध्ये च तत्र कृच्छ्रे प्रतिदिनं चत्वारिंशच्चत्वारिंशदिति तत्राचतुर्विंशति

२२६

मते ॥ कृच्छ्रे पंचाति कृच्छ्रे त्रिगुणमहरहस्त्रिंशदेवं चत्वारिंशच्चतस्र इति ॥ तत्रैत
त्र कृच्छ्रे अहरहस्त्रिंशदित्यन्वयः ॥ इति तत्र कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ ॥ अथ सातपथस्य
तिसातपथप्रत्याम्नायाः ॥ ॥ तत्र सप्ताहसाध्यस्य सातपथस्य सार्धप्रत्याम्नायस्या
ने विहितत्वादेकाधेनु निष्काधं च देयं तथा च यद्विशन्ते पराकृतप्रातिकृच्छ्रस्थाने
कृच्छ्रे त्रये चरेत् ॥ सातपथस्य चार्धमशक्नोवन्माचरेदिति ॥ दिनद्वयसाध्ये सात
पथे निष्काधं च देयं ॥ दिनत्रयसाध्ये सतिसातपथाख्ये तु धेनुमेका दद्यात् ॥ अनये
वरीत्यागमत्रीजपादिरूपप्रत्याम्नायेषु पिपरिमाणं कल्प्य ॥ मुत्रैकाधेनु निष्काधं
चादेयं नवति ॥ तत्र गम्यामुनजपोधेनुस्थाने अर्धनिष्ठस्थाने तु पंचसहस्राणीत्य
नयारीत्या प्रत्याम्नायने देषु प्राजापत्यप्रत्याम्नायप्रकरणे दृष्टव्याः ॥ ॥ इति सातपथ
सतिसातपथप्रत्याम्नायवेन तिस्रो धेनवोर्धनिष्कं च देयं ॥ पंचदशदिनसाध्ये तु

महा.
२२७

॥ ॥ अथमतिमहासांतपनप्रत्याम्नायः ॥ तत्रैकविंशतिदिनसाध्ये महासांतपने प्रत्या
म्नायत्वेन तिस्रो धेनवो धर्तुं च देयं ॥ पंचदशदिनसाध्ये तु धेनुद्वयं निष्कार्धं च दे
यं ॥ सप्ताहसाध्ये त्रेका धेनुर्निकार्धं चेति दद्यात् ॥ रातकल्पनायामूलेषु उपवास
तुल्यप्राजापत्यप्रत्याम्नायत्वेन धेनुविधानं ॥ सप्ताहसाध्ये तु सांतपनेनैका धेनुस
हितधेनुदानमूलासांतपनप्रकरणे दर्शितं ॥ सांतनस्य चाध्यर्धमिति ॥ अनया
दिशामायत्रीजपादिरूपप्रत्याम्नायेषु पुनः ॥ ते च प्रत्यामनेराः प्राजापत्यप्रत्या
म्नायप्रकरणे दृष्टव्याः ॥ ॥ इति महासांतपनप्रत्याम्नायाः ॥ ॥ अथ पराकप्रत्या
म्नायाः ॥ चतुर्विंशतिमते पराकतत्रैकल्लुण्णस्यानेकल्लुत्रयं चरेत् ॥ जपहोमा
दिकं वापिकल्पयेत् सर्वकल्पवदिति ॥ एकल्लुत्रयस्यानीयपराककरणाशक्तोति
स्मो धेनवो देयाः ॥ तथा गमत्रीजपादिप्रत्याम्नायान्त्रिगुणाः कर्तव्याः ॥ ते च

२२७

च प्राजापत्यप्रत्याम्नायप्रकरणे प्राक् प्रदर्शिताः ॥ ॥ इति पराकप्रत्याम्नायाः ॥ ॥
अथ यावकव्रतगोमूत्रयावकव्रतपयोव्रतानां प्रत्याम्नायाः ॥ ॥ तत्र यावकव्र
ते पयोव्रते च प्रत्याम्नायत्वेन पचधेनवो देयाः ॥ उपवासा एकप्राजापत्यस्यान
मिति मासे पचषड्वाचवतीति नवा ॥ यद्यपि यावकव्रते प्रतिदिनं यावकमुज्यते ॥
तथापि पूर्वोक्तयावकव्रते जनस्य नक्तेशासाध्या उपवासतुल्यत्वेन वत्सवः ॥ प
योव्रते तु पयःपाने केशानावेपिराकत्रासमात्रपयःप्रस्येव पयसः पाना उपवा
सकल्पत्वं गोमूत्रयावकव्रते तु केशाधिक्यात् प्रत्याम्नायत्वेन षडधेन
वो देया दत्तव्याः ॥ एवं गमत्रीजपादिप्रत्याम्नायान्त्रिकल्पनीयाः ॥ ते च प्राक् प्रा
क् प्राजापत्यप्रत्याम्नायप्रकरणे प्रपञ्चिताः ॥ ॥ इति यावकव्रतगोमूत्रयावकव्रतप
योव्रतानां प्रत्याम्नायाः ॥ ॥ अथ चात्रायणप्रत्याम्नायाः ॥ तत्र समधधनेन चात्र

महा.
२२८

पणप्रमात्तायत्वेनाष्टौगवोदेयाः॥ तथाचतुर्विंशतिमते॥ अष्टौचांद्रायणेदेयाः प्रत्या
न्नायविधौसदेति॥ तथापिपालिकामध्यमवमध्यचांद्रायणयोगैतमायुक्ताधिके
तिकर्तव्यतासहितमोरप्यष्टौचांद्रायणेदेया इत्येतद्योज्यं॥ अज्यधनेनतुतिस्त्रोगवो
देयाः॥ तथाचपरासरनिबंधेप्राजापत्येतुगमेकामतिकृच्छेदमस्मृतं॥ चांद्रायणे
पाराकेचतिस्रस्तादृशितयेति॥ एतच्चधेनुत्रयदानस्वत्येतिकर्तव्यतासहित
मोर्मवमध्यचांद्रायणयोस्तथायतिचांद्रायणदिष्वपियोज्यं॥ एवंचाक्षपेक्षयायव
योधेनवोदीयते॥ तत्रतदनावेनिष्कस्यान्तरधं पारमेवचतुक्करीत्यादातव्यं॥ अ
थवाप्रतिधेनुचायुतमयुतंगयत्रीजपोवातथाधेनुसंख्याकाउरवासावाधेनु
संख्याकाउरवासावाधेनुसंख्याकानिप्राणयामशतदयानिवाधेनुसंख्याकानि
वेदपारायणनिवातसंख्याकतिलहोमसहस्राणिवाप्रतिधेनुदादसादादशत्रा

२२८

सणनोजनानिवाप्राजापत्यप्रत्यान्नायप्रकरणोक्तरीत्याप्रतिधेनुकादशदादशस्त्रा
नानिवाकार्याणि॥ एतेचविकल्पात्रीहिमवर्नेष्टिकाः॥ अपितृदितानुदितहोमव
द्यवस्थितः॥ व्यवस्थाचदेशकालापेक्षया॥ तथाचबौधायनः॥ देशकालतथा
त्मानेद्रव्यद्रव्यप्रयोजने॥ उपपत्तिमवस्थांमज्ञात्वाशेषप्रकल्पयेदिति॥ शौच
शष्टेनमुधिकारणंसर्वमनिधीयते॥ एवमन्यत्रापिभूनाधिककल्पेषुशक्त्यायुपे
क्षाविकल्पोबोधव्यः॥ अनेनैवातिप्रायेणमितामिताहारादिनिबंधेषुभूनाधि
कपक्षाः प्रदर्शिताः॥ तद्यथा॥ चांद्रायणमृगादेष्टिः प्रवित्रेष्टिस्तथैवच॥ मित्र
विरापशुश्रूषैवकृत्स्नासन्नमंतथा॥ तिलहोमायुतेचैवपराकदयमेवच॥ गाय
त्राजह्मजाप्यंचसमानाऊर्हहस्मतिरिति॥ तपस्समर्थनसमर्थधान्येनमा
सावधिकालेप्रतिदिनंचतुर्विंशतिर्जासणानोजनीयाः॥ तथाचतुर्विंशतिमते॥

महा.
२२८

अ

कृष्णे पंचाति कृष्णे त्रिगुणमहरहस्मिन् देवं इतीये च त्वारिंशत् तत्रे त्रिगुणनगुणिता
विंशतिः स्यात्पराके ॥ कृष्णे सातपनेन वृत्तिपुत्रिका विंशतिः सैव हीना वा न्यावा
शायणे स्यात्तपसि कृष्णवर्जो नो जयेद्विप्रसुरव्या निति ॥ अस्मार्थः ॥ अहरहरि
तिसर्वत्रान्वेति ॥ कृष्णे प्राजापत्ये वा दशसुदिनेषु अहरहः पंचविप्रसुरव्या नो
जयेत् ॥ अतिकृष्णे पूर्वोक्तलक्षणो प्रोक्तसरव्याकेषु दिनेषु प्रतिदिने त्रिगुणत्रै
गुणपंचपंचापेक्षया पंचदशेत्यर्थः ॥ इतीये कृष्णाति कृष्णे पूर्वोक्ते कृष्णाति कृष्णे
दिनेषु प्रत्यहं त्रिगुणगणिता हरहस्मिन् रात ॥ तत्रे तत्र कृष्णे पूर्वानिहिततत्र कृष्णे
पूर्वानिहिततत्र कृष्णे दिनेषु प्रतिदिवसं च त्वारिंशत् पराके पराकत्र तसंख्या क
दिनेषु प्रत्यहं त्रिगुणेन गुणिता विंशतिः पश्चिरित्यर्थः ॥ सातपनाप्ये कृष्णे पूर्ववदेवा
हरहः पश्चिंशतिः ॥ चांशायणचरणसंख्या कदिनेषु प्रतिवासं वात्मा हीना पउधि

२२९

का विंशतिः ॥ चतुर्विंशतिरित्यर्थः ॥ राते च पक्षाः पूर्ववदेव राक्षसा यपेक्षया योज्याः ॥
॥ ॥ इति चांशायणप्रत्यामायाः ॥ ॥ अथ गेवध्वत्रतप्रत्यामायाः ॥ ॥ याज्ञवल्क्योक्तत्रत
चतुष्टयं प्राकप्रदर्शितं ॥ तत्र ह्येता प्रकरणे तत्र ज्ञानमात्रब्राह्मसंबंधिगोमात्रवधे
त्रिरात्रमुपोष्य दशगचणकोरपुनश्च देयः ॥ त्रिरात्रोपवासश्च कौ पूर्वोक्तगावो वृष
त्रश्च निष्कार्धं देयं ॥ कामतश्चेद्विगुणं ॥ अज्ञानतः ॥ ह्यत्रियसंबंधिगोमात्रव्यापाद
ने पंचगव्यं पिबेन्नो ग्रासमासीत संमतः ॥ गोष्टेना योगो नुगामी गोप्रदानेन शुद्ध
तीत्यनेन प्रकारेण मासं पंचगव्यव्रतं च रित्वा तेनं दद्यात् ॥ एतच्चरणश्च कौत्रितस्या
त्यंतकेशमुक्तत्वेन व्रतप्रत्यामायत्वेनाष्टौ गव्यकाचव्रतांते चेत्ते वधेन वो देया
॥ अष्टौ चांशायणे देयाः ॥ प्रत्यामायविधौ सदेति वक्तुं केशसाध्यं चांशायणप्रत्या
मायतेनाष्टौ गव्यो विहिताः ॥ चांशायणवदस्यंतस्यापि वक्तुं केशसाध्यं तान्मास
त्रे

महा-
२३०

साध्यत्वाच्चसमानविषयत्वेनयुक्तमप्यधेनुपरिकल्पनं॥ कामतश्चेत्योऽशधेनवः॥
काचदृष्टिणात्वेनेतिसप्तदशगावः॥ अज्ञानतोवैरपसंबंधिगोमात्रव्यापादनेमासम-
तिरुद्धं कुर्यात्॥ एतदाचरणाराक्तादादशदिनसाध्यपाणिपूरणालनोजनयुक्त-
तिरुद्धप्रत्याम्नायत्वेनगोदयदानस्यातिरुद्धप्रत्याम्नायप्रकरणेदृशितात्वादत्र
मासातिरुद्धेपंचगावोनवति॥ मन्त्रकत्रासमासमात्रनोजनयुक्तस्यदादशदिन-
साध्यस्यातिरुद्धस्यकरणाशक्तौतिस्त्रोगावोविहिताइतिमाससाधेतिरुद्धेसप्त-
गावोनिष्पाधंचदेयं॥ उत्तमत्रकामतोद्वेगुत्पेनक्रमेणदशपंचदशचतुर्वेति॥ गवा-
मजावेगोसंख्यातिरुद्धप्रत्याम्नायप्रकरणोक्ताः प्रत्याम्नायाः शक्तायुपेक्षयाकर्त-
व्याः॥ अज्ञानतः प्रद्वस्वामिकगोमात्रव्यापादनेमासप्राजापत्यविधानान्नदश॥ नै-
गोदयंनिष्पाधंचदेयं॥ कामतःपंचगावःतदशक्तावितरेपूर्वोक्ताः प्रत्याम्नायाः कार्य-

२३०

॥॥ इतिगोवधव्रतप्रत्याम्नायाः॥ तत्रचपुडुपवासतुल्यप्राजापत्यप्रत्याम्नायत्वेनप्रा-
पत्वेतुगामेकामिति विधानात्पंचगोवोनवति॥ मासत्रते॥ जपनियमाद्यनेकेतिकर्तव्य-
नोपेतमासत्रतेक्लेशधिकोऽतेश्चाप्यणव्रतश्वाशैगावः कल्प्याः॥ इतिमासोपवास-
व्रतप्रत्याम्नायाः॥ अथप्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारः॥ तत्रकर्मविपाकप्रायश्चित्तानु-
पयुक्तमपीतरप्रायश्चित्तानुपयुक्तमपीतरप्रायश्चित्तोपयुक्तं किंचिदुच्यते॥ तद्यथा
देवतः॥ रुद्धाणंरापकोराजानिर्देशोधर्मपाठकः॥ अपराधीप्रमोक्ताचरहिता-
रुद्धपालकः॥ महापापेषु रुद्धाणं प्रायश्चित्तानोदापकोराजानवति॥ ब्रह्महत्यादि-
प्रायश्चित्तेषुराज्ञांविनादिजायै॥ प्रायश्चित्तोपवर्त्मनीयमित्यर्थः॥ प्रायश्चित्-
तस्मिन्निर्देशोधर्मपाठकइत्युच्यते॥ यस्मिन्ननुवादेश्चलोकाः प्रयुज्यते॥ अंगिराः॥
वेदविद्याव्रतस्नातः सत्यसंभोजितेन्द्रियः॥ अनेकधर्मशास्त्रज्ञः प्राच्यतेधर्मपाठक-

महा.

३३१

॥ अपराधीपापकारी ह्यप्रमोक्तेत्यनिधीयते ॥ रहिताराजपुरुषः कृतारुतप्रसवेत्त
णोनप्रायश्चित्तपरिपालक इति कथ्यते ॥ प्रकृतमनुसरामः ॥ धर्महृत्तान्निमोषप्यवे
त्रपोवाप्स्योवाचनकथंचनप्रायश्चित्तविधानं हि कुर्वंततिविदुर्बुधाः ॥ अत्रतानाममंत्रा
णांजातिमात्रोपजीविनां ॥ सहस्रशतमुक्तानां पर्वतनोपपद्यते ॥ पातकेचशतं पर्वस
हस्रं महारिषु ॥ उपपापेषु पंचाशत्स्वत्यातयानवेत्त ॥ वहुनिर्विद्वद्भिर्मिद्विभिनि
त्वाविचार्यप्रायश्चित्तं विधिं यमिति शतारि शणानां तान्यार्थः ॥ अतएवमाज्ञवल्क
ः ॥ चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पर्वत्रैविद्यमेव वा ॥ सात्रतेयसधर्मः स्यादेकोवाध्यात्मविज्ञमह
ति ॥ मनुः ॥ त्रैविद्यो हेतुकस्तर्कानैरुक्तो धर्मपाठकः ॥ त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वपर्वदेषा
दृशा वरेति ॥ तिलोविद्या रूपजुः ॥ सामात्मिका यस्यासौ त्रैविद्यः ॥ हेतुको नुमानतः
॥ तकोऽस्मात्तीतितकी संशये सत्येकस्मिन्कोटौ प्रामाणिकत्वारोपेरुते बाधकादृशं

२३१

नास्मात्मापेनात्र न वितव्यमिति यः प्रत्ययः सतर्कः ॥ सच वेदशास्त्राविरोधी आसुः ॥ एवं
विधायः पर्वदउपस्थानं वक्ष्यमाणप्रकारेण कार्यं ॥ अत्राह ह्यधसमाचारो व्रतय
हारादिने ॥ तद्यथा ॥ अनुज्ञानः सायंकाले पर्वदं प्रदक्षिणी कृत्य स्वकीयमेनो विरम्य
पयतीति तत्रायमाश्रमः ॥ अंगिरसाप्राप्तपापस्य पर्वदो नुस्थानात्पूर्वं नोजने निषि
धो ॥ अस्याप्यममनिप्रायः ॥ पश्चात्तापवान्नवेत्त ॥ अविलंबेनैव प्रायश्चित्तं गृह्णी
यादिति ॥ अन्यथा दीर्घकालं नोजनसाग्रे मरिति हेतुधारणाच्चावेन प्रायश्चित्तचरणमे
वनस्यात् ॥ तस्मादैव व्रतात्प्रायश्चित्तविलंबे मितमेधाहारादिभिः शरीरधारणकुर्व
त न स्वच्छेदः चारि स्यात् ॥ इमां स्मार्त्ता मुक्तिं दद्यात्तत्र हारादिन एव नोजने मन्यते क
लौहदतरानुतापस्यासंज्ञावात् ॥ उपक्रमदिने शरीरमुधेरीभित्तत्वात् ॥ मनुः ॥ प्राय
श्चित्तामतां प्राप्य देवात्सर्वकृतेन वा ॥ न संसर्गं व्रजेत्तद्विः प्रायश्चित्तेः कृते द्विजः ॥ अंगि

महा-
२३२

राः॥ उपस्थितस्तुत्यायेनत्र तादेशनमर्हति॥ कृतेनिः संशयेनापेननुंजीतानुपस्थितः॥
नुंजानोवधेसापमसत्येपर्वदिबुद्धं॥ संशयेतुननोक्तव्यमावत्यापस्यनिष्कृतिः॥ प्र
माश्चनकर्तव्योयथैवासंशयेतया॥ कृत्वापापंनगहेतग्रहमानस्यवर्धते॥ ब्रह्मास्
त्यकंवापिकर्मविश्रोतिवेदयेत॥ प्रायश्चित्तेसमुत्पन्नहीमानसस्यपरायणः॥ मउ
राजं वसंपन्नः शुद्धिमाचेतमानवः॥ सचैलंवापतः स्नात्वाक्रिन्ताः समाहितः॥ त
त्रियोवापिवै सोवापं पर्वदं कृपति एति॥ क्षत्रियायुपादानं प्रदर्शनाय॥ उपस्थायततः
श्रीप्रमार्तिमान् धरणीं व्रजेत्॥ गच्छेत्त्रिरसाचैवनचकिंचिदुदाहरेत्॥ ततस्तेप्रणिपा
तेन दृष्टांतसमुपस्थितः॥ वधाः एष्टति किं कार्यं मुपविश्याततः स्थितः॥ किंते कार्यं वरास्मा
निः किंवा मगयसेदिज॥ तत्ततो ब्रूहि तत्सर्वं संपदिगतिरत्ननः॥ अस्माकं चैव सर्वेषां स
समेव परं वने॥ यदि श्वेदसं सत्यं नियतं प्राप्स्यसेऽमुने॥ यथागते स्पसत्येन तत्वं

२३२

शुद्धतिकर्हिचित्॥ एवं सर्वमनुज्ञातः सर्वं ब्रूयादशेषत इति॥ ननुंजीतानुपस्थितः प
र्वदमनुपस्थित इत्यादि॥ अनुपस्थितः पर्वदमनुपस्थितः॥ संशयोनामपर्व उपस्था
तुः स्वगतपापसंदेहः॥ कार्यं सनिष्कृतिः॥ पापस्य निश्चयः॥ अथवा कार्यं सनिष्कृति
ः॥ प्रायश्चित्तनिश्चयः॥ संशयेतुननोक्तव्यमित्येतन्मिथ्यानि योगविषयं प्रमादश्च
नकर्तव्यः॥ पुनः पापं न कुर्यादित्यर्थः॥ अथवा चिरकालसंदेहो ह्येतादृविष्यनोज
नादिशरीरक्षणां प्रमादः सनकर्तव्यः॥ तथैवासंशये अत्र संशयापस्य निश्चये हेरा
तरादिव्यवहितेषु विषयसु पर्व उपस्थानात्मा कथं यादविष्यनोजना तत्र शरीरक्षणां
क्रियते॥ तथा संशयस्य लेपीत्यर्थः॥ पर्वदश्रेया परव्यापनं चरत्तिरागानानंतरं कु
र्मात्॥ तथा ह परासरः॥ पापं प्रख्यापयेत्पापी हत्वा धेनुं तथा वृषमिति॥ अत्रैव विशेष
प्रमाह॥ विष्णुः पादव्रते वस्त्रदानं कृत्वा धेनुं तिलकांचनं॥ पादहाने तु मेकां गां कृत्वा गो

माहा.

२३३

मिथुनेस्मृतमिति॥ अतमेवदिशाशक्त्याप्यपेक्षयादक्षिणाधिकमस्य॥ यनुवचनेविख्या
पपापं वक्तव्यः किंचिद्वत्तत्रतंचरेदिति॥ तत्रकीर्त्तिकविषयः॥ यत्रचपर्वदशेदक्षिणात्वे
नधेनुहृषयो रम्यतरुनयंवाहीयतेतत्रधेनुमृत्येतिष्कोवातव्योनप्रत्यक्षगौरव
तोवा॥ यथाहंगिराः॥ बकुसोनप्रदेयानिगौरं हंशमनेस्त्रियः॥ वितक्तदक्षिणात्वेता
रंतरयंतिहि॥ एकाएकस्मरातव्यानबकुस्यः कथंचन॥ सानुविक्तममापन्नादह
सासप्तमं कुलमिति॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणसचैलस्नानेआप्रवासाः पर्वदं प्रदक्ष्णा
कृत्यपर्वदक्षिणादत्वादुवत्सणमपापं सर्वविख्याप्यतदश्रेतस्त्रीमामनुगृहीते
मक्तापर्वदश्रेतस्त्रीतिष्टेत॥ ततोब्राह्मणस्तमुत्सार्ज्यपरस्परंप्रायश्चित्तस्वरूपं
चिंतयेयुः॥ तथाचंगिरा॥ तेषांनिविदितेकार्येउत्सायोहिसकार्यवान्तस्मिनुत्सा
रितेविप्रेयेयथाधर्मपाठकाः॥ तेतथातत्रजल्येयुर्विरातः परस्परं॥ धर्मशास्त्रेषु

२३३

यच्चोक्तंयच्चसानुग्रहंनवेत्॥ विमर्शपर्वनसर्वंप्रायश्चित्तप्रकल्पयेत्॥ यथाका
लेयथादेशमच्चकार्योतरंनवेत्पर्वदः संमतंचैवकारिणश्चबलाबले॥ सर्वेषां
निश्चितंयच्चयच्चप्राणंनपीउयेत्॥ कार्योतरंरुधमातापिरुष्णुषादियच्चप्राणं
नपीउयेत्॥ यत्रप्राणपीडाकरमरणंतिकप्रायश्चित्तव्यतिरेकेणशास्त्रापदि
ष्टंप्रायश्चित्तंविधीयते॥ नैवशुधिमवाप्नोतिप्रायश्चित्नेकतेपिसः॥ अदृष्टाधर्मशा
स्त्राणिप्रायश्चित्तंवदंतिमे॥ प्रायश्चित्तानवेत्तूतः स्तस्यापर्वदंनजेत्॥ देवतः॥
एकोनाहंतितक्तंमन्त्रानोप्यनुग्रहं॥ धर्मज्ञाबहवोविप्राः कर्तुमिच्छन्त्यनुहं॥
स्नेहाद्यदिवालोनाद्रमादत्तानोपिवा॥ कुर्वन्त्यनुग्रहंयंचतस्यापतेषुगच्छति॥ अ
गिराः॥ ॥ आर्त्तानामार्गमाणानांप्रायश्चित्तानिषेदिजाः॥ जानंतोनष्टमच्छतिनेतेषां
समनागिनः तस्मादात्तंसमासाद्यब्राह्मणेचविशेषतः॥ जानद्भिर्धर्मपंथानेनजा

महा.
२३४

व्येनुपरात्मुखैः॥ अन्विंतेरनाहूतैरमृष्टैश्चैव संसरि॥ प्रायश्चित्तं नरा तव्यं जादिरपि
कल्पितः॥ एवं धर्मशास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं नमपसार्य प्रायश्चित्तस्वरूपं निष्कृत्य
तत एकै न तत्प्रायश्चित्तस्वरूपमनुवादयेत्॥ तत्राये प्रयोगः॥ पर्वदुपरिष्टेनामुकप्रा
यश्चित्तेन चोत्तेन सांगोपांगेनामुकपापादिमुक्तेन विष्णुसितस्मात्सांगोपांगं कर्त्त
व्यमिति एवं ब्रूयात्॥ शिष्टसमाचारात्॥ इयं च प्रयोगवाक्यरचना प्रदर्शनरचना
या तस्माद्युत्रमप्योचितं तत्र तथा प्रयोक्तव्यं॥ अंगिराः॥ सर्वपापानिश्चितं यच्च प्रा
णा न पातयेत्॥ अरुमृष्टं वयेदेकः पर्वरायो नियोजितः॥ अण्वेनोस्त्वमिदं विप्रमृत्यु
वादिन्यते ब्रूते तत्ते यत्तेन कर्त्तव्यमन्यथा तद्व्यानवेत्॥ महात्मनो ज्ञेयं॥ तत्र तं शुधि
करं महत्॥ तदा कुमात्रमन्त्रेन शक्त्या विप्रान्तिपूजनं॥ पर्वरायो नियोजित इत्यनेना
नुवादकस्य न तित्वेन दक्षिणागम्यते॥ तथा हि॥ निरुक्तो हि कर्म करो न वति॥ स च न ति

२३४

मपेक्षते॥ किंच पापानुवादे पि पापमैवेति दृष्टलो ज्ञानावेन कोपि प्रवर्त्तेत॥ तस्मा
त्पापानुसारेणानुवादकस्य न तिरूपरक्षिणा हेमा॥ वर्णक्रमेण चानुवादकविशेषो मि
रसैव दर्शितः॥ ब्राह्मणब्राह्मणानां तु हस्त्रिमाणां पुरोहितः॥ वैश्यानां याजकश्चैव प्रा
यश्चित्तं समादिशेत्॥ अगुरुः हस्त्रिमाणां यो वैश्यानां वाप्ययाजकः॥ प्रायश्चित्तं समा
दिशेत् तत्रैकं सुमाचरेत्॥ तत्रैवं ब्राह्मणस्यापि हस्त्रिमादेः प्रणामिनः॥ अंतरा ब्राह्म
णः कृत्वा ब्रतमेषां समादिशेत्॥ तथा शूद्रसमासाद्य तदा धर्मपुरःसरं॥ प्रायश्चित्तं
प्रदातव्यं वेदमंत्रविवर्जितं॥ सुमंतुः॥ अस्य वारागक्षेपादलभ्यमानेषु प्रायश्चित्तेषु
पञ्चदशनाथ्यमनब्रह्मचर्यपरोक्षिणां देउमेषु लीख्यममेव संवत्सरेण महापा
तकानि तस्यो व्यपोहति किं किं न ब्राह्मणस्य पतनमिच्छता चार्मः॥ रागादिवेश
त्यर्षदः सकाशात् प्रायश्चित्तमलभ्यमानो ब्राह्मणस्वयं वेत् प्रायश्चित्तस्वरूपं जानीया

मह.

२३५

तत एवास्नानं नुत्तामंतरेण पियस्य पापस्य यत्नाय श्रितं तावत्तमाचरेत् ॥ कथमित्या
को ह्यमा माह मत्तह वना दानितया कालमपि निर्दिशति संवत्सरेणेति ॥ एतच्चोपलक्षणं
॥ अतश्च पञ्चमावाकाल उपयुक्तः मावती चेति कर्त्तव्यतोपयुक्ता तावन्मात्रेण संप्र
॥ पर्वदुपरि प्रायश्चित्तस्याप्याचरणं हेतुमाह ॥ न ब्राह्मणस्य पतनमिच्छेति ॥ आचा
र्मइति ॥ अत्र ब्राह्मणग्रहणं तत्तद्विध्यादः पर्वदुपरि प्रायश्चित्ताचरणं अधिकर
॥ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पर्वदुपरि प्रायश्चित्तं मनसि विधाय नखरो मारि
नीवापयित्वा स्नानं प्रायश्चित्तोपक्रमं कुर्वीत ॥ तद्यथा ॥ दिनोत्ते नखरो मारिनीवा
पयित्वा स्नानं विधाय प्रायश्चित्तसंकल्पं कृत्वा तत्र प्राच्यागानि करिष्यन्ति तत्र
पतता द्वादशगुलप्रमाणेनानि विधाय हस्तौ द्रवेन कंदकं हस्तौ द्रवेन वा काष्ठेन
रेता विशोध्याचम्य नस्मगोमयमधारि पंचगव्यं कुशोदकैर्दशानिर्वह्यमाणं प्रका

२३५

रेता द्वादशानि कृत्वा वासः परिधाय चाम्य वैस्मवं आधं विधायारौ गोदानं निर्वर्त्तयेत्
तरमाज्येनाम्ना वष्टा विंशतिरष्टेन रैरातं वा व्याहृतिनिर्द्धत्वा यवस्ममाणं लक्षणं पंच
गव्यं द्रव्यं कष्टयगानी मगम आदिमंत्रैर्वा प्रणवेन वा तानि मेलयित्वा समालोप्य त
तः सप्तपत्रैर्हरितैः कुशैः पंचगव्यमुद्धत्ते रावत्यादिनिर्मंत्रैर्दशकुतीर्द्धत्वा प्रणवेनै
व कुतशोपसमानोपप्रणवेनैव निर्मम्य प्रणवेनैवोद्धत्य प्रणवेनैव पिबेत् ॥ आलोउ
नशोधनेन हस्तेन निर्मम्य नकाष्ठेन ॥ पानं च पलाशमध्यमपल्लं ननपल्लपत्रेण स्तु
वर्णपात्रेण ताम्रपात्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा नवति ॥ एवमुपक्रान्तं तसमाप्य प्राते गोहिर
ण्पादि रक्षितं दद्यात् ॥ अथात्र क्रमेण मंत्रसहितः प्रयोगः प्रदर्श्यते ॥ सचैतस्मा
त्वा किं न वासाः पर्वदः ॥ प्रदक्षिणी कृत्वा पर्वदरक्षिणीं दत्वा नत्वा पापं सर्वं विख्याप्य
तदुपरि ब्रतं मनसि निधाय दिनोत्ते नखरो मारिनीवापयित्वा प्रायश्चित्तसंकल्पं

महा-
२३६

कृत्वा तत्र आच्यो गानिकरिष्य इत्यनिलप्यशस्त्रविहितं दारुणं गुणप्रमाणं दंतकाष्टं
गृहीत्वा पूर्वानि मुखः सन् मंत्रं पठेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ आमुर्वलं यशो वज्रं प्रजो यशस्वस्त
निच ॥ अस्रप्रज्ञा च मेधा च तत्रो धेहि वनस्पते इति ॥ अनेन मंत्रेण नकाष्टस्याशनागं
किंचित्तु मित्वा नैव प्रदेशेन दंतान् संशोध्य तावत्प्रमाणेन काष्टातरेण जिह्वा मुलि
व्यप्रहात्य काष्टद्वयं किंचित्तु कृत्वा विसृज्या च मयनस्मादिनिः स्नायी तस्नानप्रका
रस्तु तस्नीनस्मनामस्तकाद्यवयवानुपलिष्योदकेन स्नायात् ॥ एवं मेव गेमु मे नानु
लिप्य पुनर्वा रिणा स्नायी त एव मेव मरुतु लिप्य पुनरुदकेन ॥ एवं नस्मादिनिरुदके
सहितैः स्नात्वा पश्चात्केवलेनोदकेन स्नानं कुर्वीत ॥ ततो गेमु त्रेण स्नात्वा यगे ममे
नानेतरं स्नारेण पश्चादध्याधो घृतेन तदनुकुरांतरितेनोदकेनेति दशस्नानानि मे
त्रवर्जं कुर्वीत ॥ मलापकर्षणं स्नानं वा स्फुरा चोपसिष्य इति विष्णुनाम जस्नान

२३६

त्वेन निर्देशात् ॥ अथ वा स्रग् चोपसिधयस्तत्कृत्वात् ॥ मुधे प्रदृष्टा दष्टरूपेणा
निलखितत्वात् ॥ मंत्रपाठेनादष्टोत्तम मंत्रपाठेनानि स्नानानि ॥ स्त्रीपूजायां त्रम
त्रकमेव स्नानं ॥ नस्माद्यनुलेपनाना पिरुष्टो दष्टमुष्कपपत्तेः तथा मंत्रेधिकारा
नावाच्य ॥ ॥ लिंगपुराणे ॥ ॥ ईशानेन शिरोदेशं मुखं तत्सुरुषेण तु ॥ हरोदेशं मघोरे
णुगुसंवा मेन सुव्रत ॥ सव्येन पादौ सर्वांगं प्रणवेन तु शोधयेदिति अथ क्रमेण मं
त्राः ॥ तत्र नस्तस्नानमंत्राः ॥ ईशानाय नम इति मंत्रेण शिरसि ॥ तत्सुरुषाय नम इ
ति मुखे ॥ अधोराय नम इति हृदये ॥ वामदेवाय नम इति गुह्ये ॥ सद्योजाताय नम
इति पादयोः ॥ प्रणवेन सर्वांगे ॥ अथ मेकः प्रकारः ॥ प्रकारांतरं तु ॥ ईशानः सर्व
विद्यानामीश्वरः सर्वज्ञतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो धिपतिर्ब्रह्माशिवो अस्तु सदा
शिवो ॥ इति शिरसि ॥ तत्सुरुषाय विष्णुहे महादेवाय धीमहितनोरुद्रः प्रवादयात् ॥

महा.
२३१

॥ इति मुखे ॥ ॥ अघोरे स्तोत्रघोरे घोरतरेऽस्यः सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु विष्णु
वेभ्यः इति हृदये ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः ॥ नवेन वेत्तानां न जस्वमां न वोऽनवा
य नमः ॥ इति पादयोः ॥ प्राणवेन सर्वंगे ॥ अथवा अग्निरिति तस्मज्जलमिति तस्म ॥ स्प
लमिति ॥ व्योमेति ॥ तस्म सर्वं हवा इदं ॥ तस्मै ते मेन्त्रायाः ॥ इति तस्म स्नाने मेन्त्रात
राणि ॥ इति तस्म स्नानां नंतरं गोमययेन स्नायीत ॥ तत्र मेन्त्रः ॥ मानस्तोके वनमे मान
आमुषिमानो गोपुमानो अश्वेषुरीरिषः ॥ वीरान्मानो रुद्रनामिनो बधीर्हविष्मंतो मन
साविधेमते ॥ अथवा ॥ गंधकारां दुराधर्षां नित्यपुष्पां करीषिणां ॥ ईश्वरीं सर्वज्ञानां
नामिहोपक्रमेभ्यः ॥ अपि च ॥ अथ मंत्रं चरतीनामोषधीनां रसेवने ॥ तासां मयत्तप
त्रीनां पवित्रं कायशोधनं ॥ तन्मे रोगं श्रेयं कांश्च नु रोगमय सर्वदा ॥ इति गोमयस्ना
ने वैकल्पिकामंत्राः ॥ अथ मरास्नानं ॥ तत्र मेन्त्राः ॥ अश्वक्रांतोऽथक्रांते विष्णुक्रांते व

२३१

सुंधरे ॥ शिरसाधारमिष्णामिरक्षस्वमां देपदे ॥ नृमिधेनुधरणी लोकधारणी ॥ उद्ध
तासिवराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ मत्तिके हरमेपापं मन्मथा उद्धृतं तं मत्तिके ब्र
ह्मरक्षासि को रूपेनात्रिमंजिता ॥ मत्तिके रेहि मे पुष्टिं त्वमित्त्वमिदं सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ मत्ति
के प्रतिष्ठितं सर्वं तन्मे निर्णुद मत्तिके ॥ त्वया ह तेन पापेन गच्छामि परमो गतिं ॥ इति म
त्तिकास्नानमंत्राः ॥ अथ केवलोरकस्नानं ॥ तत्र मेन्त्राः ॥ आपो हिष्णाम्यो नुवास्ता
न ऊर्जे रधातनन ॥ महैरणमचक्षते ॥ मोवः शिवतमोरसस्तस्य नाजयते हनः ॥ उ
शतीरिव मातरः ॥ तस्मात्त्ररंगमा मवोयस्य मायजित्वथ ॥ आपोजनमथाचनः ॥
अथवा ॥ इदमापः प्रवहम किं विदुरितं ममि ॥ यदाहमजिडु शोहमदारे पउरामते ॥
इति केवलोरकस्नानमंत्राः ॥ अथ पंचगव्यस्नानानि ॥ तत्र गोमूत्रं गोमयं क्षीरं द
धि घृतानां क्रमेण मरीचिनां देवतार्द्रिताः ॥ देवतासं प्रवक्ष्यामि आनुपूर्वं ॥ मय्यमा

महा.

२३८

वरुणो देवता मन्त्रे गोमये हव्यवाहनः॥ सोमहारे रश्मिवा मुर्धते रविरुदाहृत इति॥ अ
तस्तत्र देवता प्रकाश मंत्राः॥ अदर्यते॥ तत्र गोमन्त्र स्नान मंत्रः॥ अवा सुत्वा सुक्षिति पुक्षि
यं नो व्यास्मत्प्राश वरुणो सुमोचत॥ अवा चन्वा ना अदिते रुप स्या घृष पाथ स्वस्ति निः स
दानः॥ उपनस्तान मेतत्॥ तस्माद् वरुण प्रकाश काः औताः स्मार्त्ता वा मेत्रा ग्रा स्याः॥ एवं
सर्वत्रापि॥ अथ गोमय स्नान मंत्रः॥ पाहि नो अन्न ए क मा पास्त दिति मया॥ पाहि गो नि
ः सिसृ निरुजौ पते पाहि च तस्मिन् वि सो॥ अथ ह्यो र स्नान मंत्रा उरुष्वा णो अ निश स्तोः सो
म नि पाद्य ह सः॥ सुखा सुरो वरा धिनः॥ अथ रश्मि स्नान मंत्राः॥ आत्मा देवतानां तु ज्यै
वनस्प गजौ यथा वरां चरिति देवराषः॥ घोषा इह स्पृष्ट विरे मरु पंत सै वा ता मह वि
षा विधेम॥ अथ घृत स्नान मंत्राः॥ रुस्मं निमानं हरयः सुपर्ण आपो वसाना दिव सुस
तं तित आ व ह त त स द ना द त स्या दि घ ते न ए धि वा च्यु य ते॥ अथ वा अ रा रा रो क्राम

२३८

त्राः ग्रा स्याः गायत्र्या दा य गो मन्त्रं गंध दारे ति गो मये॥ आप्याय स्वेति च ह्यो रं रश्मि का ए
स्तथा रश्मि ते जो सि शुक्र मित्या ज्यं दे व स्पत्वा कु शो द कं इति॥ तत्र गायत्री प्रसिधा
॥ गंध दारे त्ययं मंत्रः॥ प्राक् प्र रश्मि तः॥ आप्याय स्व स मे तु ते वि श्व तः सो म
ह स्प्यं न वा वा ज स्य संग ये रश्मि क्ता ए वो अ कारि षे जि ह्वो र श्व स्प वा जि नः॥ सुर नि
ना सुर वा कर त॥ प्रण आ मुं षि ता रि ष त॥ शुक्र म सि ज्यो ति र सि ते जो सि दे व स्पत्वा
स वि तुः प्र स वे ष्मि नो र्वा कु स्या र स्मो ह स्ता म्॥ अत्रा नि षि चा मी ति वा क्य शेषः
रणी यः॥ एवं दश स्नाना नि कृत्वा वा सः परि धा या च म्य वै स्र वं आ धं कु वी ता त यथा
॥ विष्णु दे शे न त्रि म्यो धि का न्मु ष्या न्ब्रा ह्मणान् चो जये त्॥ तो ज ना सं त वे नो ज न प
र्मा ज मा मा नं हि रा णं वा द या त॥ एवं वै स्र वं आ धं वि धा य आ दि तो गो दान मा च रे
त्॥ तत्र गो दान मंत्रः॥ गवां मंत्रः॥ गवा मं गेषु ति षं तु व ना नि तु सर्व शः य स्मा त स्मा

माहा
२३७

छिवं मे स्मारिहलो के परत्र चेति ॥ इति गोदानानंतरमाज्येनाग्नौ व्याहृतिनिरक्षेत्र
राते कृत्वा पंचगव्यं जुहुयात् ॥ तत्र पंचगव्यं होमप्रकारः ताम्रवर्णमागोमूत्रं च
तवर्णमागोमयं ॥ कांचनवर्णमाः पयः ॥ नीलवर्णमादधि ॥ कृष्णवर्णमाघृतं च
अवासवं पंचगव्यं कापिलं वा ॥ असनवे मया लानोपपन्ने वा एव कृ ॥ संपाद्य पल
परिमितं माषाष्टकं वा अंगुलाधं परिमितं गोमयं ॥ द्विगुणपरिमाणं वा मूत्रं पलाश
मध्यमपत्रनिर्मितं वा पद्मपत्रविरचितं वा सुवर्णमयेताम्रमये वा पात्रे वा निक्षिपे
द्रा यत्रा प्रणवेन वा ॥ तदनंतरं मगुष्टार्धपरिमितं वा षोडशमाषपरिमितं वा गोम
यं गंधकारेण नयाचा वा प्रणवेन वा निक्षिपेद्यस्मिन् पात्रे गोमूत्रं निहितं तत्रैव ॥ तत
श्च सप्तपलपरिमितं वा द्वादशमाषपरिमितं वा अर्धगुणपरिमाणं गोमयाष्टगुणं
वा क्षीरमाष्यामस्वत्पनयाचौ प्रणवेन पूर्वद्रव्यद्वयं मत्रनिक्षिपेत्तत्रैव निक्षिपेत् ॥

२३८

अथ सप्तपलं वा द्वादशपलं वा अंगुष्टार्धपरिमितं गोमया पेक्षया पंचगुणं वा दधि
क्रावा इत्यनयाचा वा प्रणवेन वा पूर्वोक्तपात्रे निक्षिपेत् ॥ ततस्तुरकपलं गोवा
माषाष्टमितं वा अंगुष्टार्धपरिमितं गोमया पेक्षया चतुर्गुणं वा घृतं तैजोसीत्यने
न मजुषा प्रणवेन पूर्वोक्तपात्रे वा निक्षिपेत् ॥ तदंतरं चैकपलं वा माषचतुष्टय
मपरिमितं वा कुशोदकं देवस्य तैत्तनेन मजुषा प्रणवेन वा पूर्वोक्तपात्रे स्था
पयेत् ॥ प्रणवः प्रसिद्धः ॥ गायत्र्या द्योमंत्रा अस्मिन्नेव प्रकरणे पंचगव्यस्नान
प्रस्तावे प्राक् प्रदर्शिताः ॥ एवं गोमूत्रादीत्येकस्मिन् पात्रे कृत्वा प्रणवं समुच्चार्य
हस्तेन समालो अपुनः प्रणवं मुच्चार्य मक्षिपकाष्टेन निर्मथ्य प्रणवं नैवानिमंत्र
सप्तपत्रै हरितैः कुशैः पंचगव्यमुधत्परावतीधेनुम ॥ तीक्ष्णतः स्युवसिनीम
नवे दशस्या ॥ व्यस्कन्मारोदसी विस्मवे ते राधर्ष एषिवी म नितो म मूषे ॥ इदं विष्णु

महा.
२४०

विचक्रमेत्रे धानिदधे पदं समूहमस्य पाः सुरे। मानस्तोके तनये मान आमुषिमा
नोगेषुमानो अश्वेषु रारिषः॥ वीरान्मानोरुद्रतामिनो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम
ते॥ शन्नं इंद्राग्नीन् वतावो मवो निः शन्नं इंद्रावरुणारातहव्या शन्नमिंद्रा सोमा सुवि
तामशं मोः॥ शन्नं इंद्रा पूषण वाजसातौ॥ अग्नये स्वाहा॥ सोमाय स्वाहा॥ गायत्री प्रण
वः॥ रुं नु नु वः स्वः स्वाहा॥ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा॥ इति रश्मौ कुतीर्ज्वा त्रतग्रहण
करिष्य इति ब्राह्मणान् पृष्ट्वा कुरुष्वेति तैरनुज्ञातो कुतरो षं पंचगव्यं प्रणवेन पिबे
त्॥ एतच्च ग्रामाद्वहिः सामेन ह्यत्र दर्शने कर्तव्यं॥ कुतश्चिष्टं सर्वं पेयं नो ह्येषाणीयं
॥ अतएव बालहृद्भादिशक्त्या यपेक्षया गोमूत्रादीनि पूर्वोक्तवैकल्पिकपरिमाण
पेक्षया मेलनीयानि॥ एवं ब्रतग्रहणं कृत्वा तः परं मौनी नृत्वाः नमो भूते मनसा वि
चितनीयमनिशमतिवाहयेत्॥ एवं मुपक्रांतं ब्रतं सम्यक्पारं नीत्वा तत उदीच्यागा

२४०

निकरिष्यन्नितिसं कल्याणौ व्यावृत्तिनिराज्यं पूर्ववदेवं वैष्णवं आधे विधाय ते गोदा
नमाचरेत्॥ आच्यागकरणवेनायं वैष्णव आधगोदानानंतरं होमः विधाय वैष्णव
आधं मिति आधानंतरं गोदानादेर्विहितत्वात्॥ होमानंतरमेव कुतश्चिष्टं पंचग
व्यस्य। पानेन ब्रतस्य गृहीतत्वाच्च॥ उदीच्यागानुष्ठानसमये तु होमानं आधगोदा
नादि॥ उपक्रमे होमस्य सन्निहितत्वादेव सामेनैव सन्निधानस्योचितत्वात्॥ एवं मते गो
दानानंतरमवशिष्टानि रश्मिदद्यात्॥ तानि च। आधं कृत्वा ब्रतं ते तु गोहिरण्पा
दिदक्षिणे तत्र त्वादिराष्टे नोपात्तानि॥ दशस्वरूपाणि च संग्रहकारेण प्रदर्शितानि गोतृ
तिलहिरण्पाज्जपवासो धान्यगुडानि च॥ शैष्यं लवणमित्याहुर्दशदानानि पंडिता इति॥
अत्र क्रमेण मंत्रः गोदानमंत्रस्त्वादिराष्टे गोदानसमये दर्शितः॥ अथ नृमिरानमंत्रः॥ स
र्वं नृतामया नृमिर्वराहेण समुधृता॥ अनेन तस्य फलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥

महा.
२४१

अथतिलदानमंत्रः॥ महर्षेर्मन्त्रसंज्ञः॥ सताकरपपस्तिलाः स्मृताः॥ तस्मादेषां प्रदा-
नेन ममाप्युपपोहतु॥ अथ हिरण्यदानदानमंत्रः॥ हिरण्यगर्तगर्तस्त्वे हेमवीजं विज्ञा-
वसो॥ अनेन पुण्यफलरमतः शोतिं प्रयच्छ मे॥ अथ धान्यदानमंत्रः॥ सर्वदेवममं धा-
न्यं सर्वोत्पन्निकरं महत्॥ प्राणिनां जीवन्तोपायमतः शोतिं प्रयच्छ मे॥ अथ जलदानमं-
त्रः॥ शशौ लवणदानमंत्रः॥ यस्मिन् रसा सर्वं नोक्तं लवणं विना॥ शोचोः प्री-
तिकरं नित्यमतः शोतिं प्रयच्छ मे॥ इति दद्याददानमंत्राः॥ पापानां परिपाकस्य शोति-
कर्मविवक्षया॥ उक्तानि परिपापामुपमुक्तान्यशेषतः॥ इति श्रीमहार्णवाख्ये स-
हिते प्रबंधे मां धारणां मरणात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णं पूर्णं स्तरंगः खलु स-
प्रमोयं॥ इति परिपापसमाप्ता॥ अथ रोगनिर्वहणानि॥ तत्र हृत्पदं रोगहराणि॥ हृत्पदं
रोगनिदानमाह॥ याज्ञवल्क्यः॥ ब्रह्महृत्पदं रोगी स्यादिति॥ तन्निवृत्त्यर्थं प्रउष्टं प्राय

२४१

त्तिं कुर्यात्॥ अथ श्विन्नार्धमहं तिस्त्रिमे रोगिता एव चेति॥ रोगितो र्ध्वं प्रायश्चित्तस्य
ते नैवा निधानात्॥ अथ हृत्पदं रोगहरप्रायश्चित्तं॥ अथ हृत्पदं रोगहरकरलीरानं॥
पल्लपुराणं॥ हृत्पदी स्यात्तत्र मारणं॥ हृत्पदं मारणं॥ हृत्पदं गतस्य मारणमुदकदाना-
दिप्रतिबंधरूपाय निष्ठाचरणेन॥ अथ वा॥ हृत्पदं स्त्रिमां गतं प्रतिघातः॥ बौधायन-
स्तु तन्निवृत्तं करलीरानमाह॥ कारयेत् करलीरं दिव्योपणैः सर्वत्र संयुतः॥ फलप-
गेन संयुक्तं सुवर्णस्य पलेन तु॥ यथा विनवतः कुर्यात् स्त्रेणा वेष्ट्य सूत्रकैः॥ ब्राह्मण-
वृत्तोजमैश्चापि नक्षैर्नानाविधैः शृणैः॥ होमं च कारयेत्तत्र पूर्ववद्वा स्त्रेण न च॥ तस्मै तो-
करलीरं दद्यात् स्त्रालं कारपर्विकं॥ पूजिताय हरिद्राय हृत्पदं स्यात्तस्मात्तवेदिने॥ धर्मज्ञा-
यातिं दाताममंत्रेणानेन तोहयि॥ हिरण्यगर्तं पुरुषपरात्परजगन्मय॥ रंजारा नेन देवे-
रा हृत्पदं पममं प्रजो॥ पुण्याहवाचनं कार्यं ब्राह्मणैर्वैरपारगैः॥ शिष्टैरिष्टैर्वंधुनिश्च

महा.
२४२

सहजो जनमाचरेत् ॥ फलपूर्गेनेत्यादि ॥ फलानां पराः समूहः ॥ पलेन तु ॥ पलस्वरूपं प
रिनाषायां परिमाणाप्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ यथा विनवतः विनवानुसारेण ॥ समर्थं चेतना
रधिकेनापि कदलीकारमेतद्विषयः ॥ सूत्रकैः ॥ सूत्रैरथावेष्ट्या ॥ वस्त्राद्यावेष्टनेन कद
लीपूजोपलक्ष्यते ॥ पूजामंत्रश्च ॥ अंबकं यजामह इत्यमं ॥ होमं च कारयेत्तत्र पूर्वदिति
पूर्वबहुष्टेन मत्स्यं यमंत्रस्योपलक्षित्वात् ॥ कदलीदानं मंत्रे च परमपुरुषस्मरणा
दिरेव तात्वेनोपास्यम् ॥ तथा कर्मणोपि मत्स्यनिर्हरणार्थत्वात् ॥ अंबकमंत्रस्य परिना
षायां कस्मादहोमप्रकरणोद्विहितः ॥ होमसंख्याचाशेन ररातं सहस्रमुत्तं ॥ इ
त्यमाज्यं तिलाश्च ॥ कदलीपूजानंतरं ब्राह्मणान्नो जपित्वा होमं कुर्यात् ॥ वचनपाठगत
क्रमबोधे प्रमाणत्वात् ॥ एवं कदलीदानोत्तं कर्मनिर्वर्त्य स्वस्तिवाचनांतरं शिष्टै
रिष्टैश्च सहजं जीतम् ॥ इति क्षयरोगहरकदलीदानम् ॥ अथ राज्ञ्यमहमव्याधिहरप्रति

२४२

कृतिदानम् ॥ ब्रह्मा उपुराणे ॥ धर्मराज्ञा एव विज्ञाय प्रायश्चित्ते ददाति मः ॥ राजय
स्मानवेत्तस्मै रोगपीडातिदरुणम् ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन प्रदद्यात्प्रतिरूपकं पूर्वो
क्तविधिरस्मानिः परिनाषायां दर्शितो व्याधिप्रतिमारुतविधिप्रकरणे ॥ प्रतिमाल
क्षणं तु कर्मविपाकसारे ॥ राजयस्मा कृशतनुः शरचापासितर्जनीः ॥ दधन्निनेत्रो
दंष्ट्राभ्यां दण्डे हंतुमुत्सृतः ॥ इति राजयस्महरप्रतिकृतिदानम् ॥ अथासाध्यस
र्वरोगहरव्याधिप्रतिकृतिदानम् ॥ ब्रह्मा उपुराणे ॥ ब्रह्मा उवाच ॥ सुवर्णरत्नरजतै
र्मया शक्त्यनुरूपतः ॥ कृत्वा च प्रतिमां व्याधेर्दृष्ट्यादिप्राप्तममलतः ॥ शतेन वातदधे
न त्रिशतानि ह्यसंख्यया ॥ जातरूपमयं व्याधिप्रतिरूपं तु कारयेत् ॥ निधाय पात्रे स
पूर्णं नंदुलैः सितरूपकैः ॥ अलंकृत्य च सौवर्णरूपं त्वगुरुलेपनैः ॥ वासो मुनेन संवे
ष्य हिरण्यवक्रान्तपणैः ॥ अलंकृतां यविप्राय दद्यात्तत्र मुदीरयेत् ॥ मंत्रमाह ॥ ये मां

माहा.

२४३

रोगाः प्रबाधंते देहस्याः सततं ततः ॥ गल्ली घ्रातिरूपेण तान् नो गान्दिन सत्रम ॥ प्रतिय
हातुरितिकर्तव्यता माह ॥ वारमितेव तद्रूपं गल्ली माघाधिनि सह ॥ ततः स रोगा हाता
चरी घातुत्वं प्रपद्यते ॥ सुवर्ष रत्न रजै रित्यादि ॥ सुवर्षेन शरीर निर्मातं ॥ रत्नेन च
क्षुषी ॥ रजतेनाहोः श्वेतगोलकं एव यथा शक्ति प्रतिमा मानु रूपतः ॥ कुर्यादित्यर्थः ॥
निष्कस्वरूपं परिनापामा परिमाण प्रकरणे ज्ञातव्यं ॥ ज्ञातरूपं सुवर्ष पात्रे कां स्प पात्रे
॥ कां स्पं च महमणे देय मितिकर्म विपाक संग्रहे दर्शनात् ॥ इत्यसाध्य सर्व रोग हरया
धि प्रतिहान ॥ ॥ अथ प्रकारं तरेण साध्य सर्व रोग हरणं ॥ कृषि ने ॥ असाध्य व्याधि नाग्र
स्त उग्रैः प्राण हरिणा ॥ चतुर्दशी मुषे कां कृत्वा स्प जु कु या चरुं आ ते रौ ड्रे ए सक्ते
न प्रत्य च वापतः मुचिः ॥ पूर्व मा ज्मा कु ती कुत्वा उपस्थामे च शं करं ॥ हविः शेषेण वर्जित
ए कांतर मतं दितः ॥ पूर्व मा से यजे न्मत्स्य रोगे न्यश्च प्रमुच्यते ॥ होम कर्म एव शक्ता नाज

२४३

पस्तदि गुणे न वेत् ॥ आ ते रौ ड्रे ए स्यादि ॥ आ ते पितरी त्म ने न रुद्र दै व त्मे न सक्ते न पू
र्व मा ज्मा कु ती रिति ॥ उपस्थानात् पूर्व हविः शेषे ए स्यादि ॥ एक स्मिदि न उपवासः ॥ अ
पर स्मि न हविः शेषे ए पारणं ॥ अत्र हविश्चरु रेव ॥ ना ज्य मेव ॥ तथा रोगिणो मा सं
शरीर निर्वाहानुपपन्नः ॥ अतश्च प्रतिदिनं चरु होमानं त र मा ज्यं कुत्वा शं करो प
स्थानं कार्यं होमः प्रत्य च ॥ उपस्थानं सक्ते न व्या धि त र त म जा वे न सक्ता वृत्ता अष्टौ
त्तर शतं सहस्र चरु होम कार्यः ॥ स्वयममरा क्ते श्वे रा च्छा येण कारयेत् ॥ आ च्छा र्म स्या
प्ये कांतरोपवासः पूर्व वरेव ॥ मत्स्यं जय रुद्रं जपेत् ॥ पूजयेत् ॥ ॥ आ ते पितरि त्स्य
पंच दश च स्य सक्त स्म गत्स्य मरु रुषिः रुद्रो देव ता त्रिष्टु पृच्छेत् ॥ विहितार्थे विनिय
गः ॥ आ ते पित र्म रुता सुम्न मे तु मानः सूर्य स्य सं दर्शो मु मो याः ॥ अनिनो वी रो अ
वति ह मे त त्म जा ये म हि रुद्र प्रजा निः ॥ १॥ ॥ त्वा दत्ते नी रुद्र शं त मे निः शं त म हि मा

माहा.
२४४

अशीयतेषजेनिः॥ व्यञ्जस्मदेषोवितरं वंदे होवमीवाश्चातमस्वविषूचीः॥ २॥ अशेषो जात
स्वरुद्रमिमासितवस्तमस्तवसो वज्रवाहे॥ पर्वितः पारमहंसः स्वस्तिविश्वान्मतीती
रपसोमुमोधि॥ ३॥ मात्वारुद्रचुक्रुधामानमोतिमांडुपुतार्हपनमासहृती॥ उन्नोवीरा
अर्पमनेषजेनिर्जिषक्रमंतानिषजांमृणोमि॥ ४॥ हवीमनिर्हवतेयोहविर्निरवस्तो
मेतीरुद्रंदिषीय॥ रुद्ररः सुहवामानोअस्यैबलुः सुशिप्रोचीरधन्मनाये॥ ५॥ उन्मा
ममंरुषतोमरुत्वान्वहीयसावयसानाधमाने॥ घृणीवृद्धामामरपाअशीयावि
वासेयंरुद्रस्यसुन्त॥ कस्यतेरुद्रमूलमाकुर्हस्तोयोअस्तिनेषजोजलायः॥ अर्पन
नारपसोहव्यस्यतीनुमावृषनवहमीयाः॥ ७॥ प्रवल्नवेवृषनामश्विनीचेमहोम
होसुष्टुतिमीरयामि नमस्याकल्मलीकिनंनमोनिर्घृणीमसित्वेषंरुद्रस्यनाम॥ ८॥ स्थि
रेतिरंगैः पुरुषपुत्रोवल्नः शुक्रेनिः पिपिशोहिरण्यैः॥ ईशानादस्यनुवनस्यनरेन

२४४

वाउमोषपुत्रादसुर्मं॥ ९॥ अहंनिर्जिषसायकानिधत्वाहंनिष्कंयजतेविश्वरूपं॥ अ
हंनिर्दयसेविश्वमन्त्रनगार्तुजीमोरुद्रत्वदस्ति॥ १०॥ स्तुहिअतंगर्तसंदमुवानंम
गनतीममुपहंचुमुग्रं॥ मलाजरित्रेरुद्रस्तवानोन्मतेअस्मन्निवपंतुसेनाः॥ ११॥ कु
मारश्चितितरंवदमानंप्रतिनानामरुद्रोपइंद्रंनरेदांतारंसत्यतिंगृणीषेस्तुतस्व
नेषजारास्यस्म॥ १२॥ यावोनेषजामरुतः शुचीनिमात्रंतमावृषणोमाममोनु॥ या
निमनुरवृणीतापितानस्ताः शंचमोअरुद्रस्यवरिम॥ १३॥ परिणोहेतीरुद्रस्यवज्राः
परित्वेषस्यदुर्मतिमहीगात॥ अवस्मिराघवस्तनुषमीदुस्तोकोमतनयाममल
॥ १४॥ एवावल्नोवृषनचेकितानमयादेवनहृणीषेनहंसि॥ हवनः शुक्रोरुद्रेहवो
धिहृददेमविदयेसुवीरा॥ १५॥ इतिप्रकारोतरेणसाध्यरोगाहरणं॥ अथशाता
तातपात्कराजमहमहरणं॥ राजहाराजमहमीस्मादेष्टातस्मापिनिष्कृतिः॥ गोन्त

माहा.
२४५

हिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः॥ घृतधेनुप्रदानेनतिलकुंजप्रदानतः॥ इत्यादिभिः
क्रमेणैव ह्ययं रोगः प्रशम्यति॥ गवारां नितिलकुंजं तानि शक्तिरोगाय नुसारं॥ अ
स्तानि समस्तानि वा रातव्यानि॥ आदिशब्देन ग्रहशान्तिविनायकशंसादयो लक्ष्यं
॥॥ घृतधेनुविधिर्मध्यपुराणे॥ तत्र गुडधेनुविधानस्यैव घृतधेनुवाच निदिष्टत्वाद्गु
डधेनुविधिरुच्यते॥ गुडधेनुविधानस्य मरूपमिह मत्फलं तद्विराजो प्रवक्ष्यामि स
र्वपापप्रणाशनं॥ कृत्वा जिनं चतुर्हस्तं प्राग्गोविन्दं विष्णुं गोमयेनोपलिप्तामोदना
नास्तीर्य यन्नतः॥ अत्र हस्तोरन्तरितिरानखंडं॥ मावद्भिरजिनैश्चतुर्हस्तमिताज
राह्णाय ते तावत्सजिनानि आस्थाणीत्यर्थः॥ अरन्तिराष्टमप्रादेशं पर्याप्तत्वेन कैके
नैवाजिनैनाह्वयनं॥ अथवा आयामविस्तारो मिलित्वा चतुर्हस्तमितं तेन॥ लघ्वेण
काजिनैतद्वदस्य परिकल्पयेत्॥ प्राञ्जुखी कल्पयेधेनुमुदकपाशं सवस्त्रकां

२४५

॥ प्राञ्जुखी प्राक्शिराः॥ वसोपित्तयैव॥ उन्न मागुडधेनुः स्यात्स्पर्शानारचतु
ष्टये॥ वस्त्रं जारेण कुवीत जाराणां मध्यमा स्मृता॥ अर्धं जारेण वस्त्रं स्मात्क
निष्ठाजारकेण तु॥ चतुर्भांशे न वस्त्रं स्मात्ग्रहविज्ञानुसारतः तारलक्षणे परिज्ञा
प्रायोपरिमाणं लक्षणेन ध्यायि॥ ग्रहविज्ञानुसारतः॥ पूर्वोक्तोत्तममध्यमदिकल्पना
नवंतीत्यर्थः॥ धेनुवसो घृतास्यौ नैमित्तसूत्रं वराहतामुक्ति कर्णावितुपादौ मु
चिमुक्ताफलेन तेषां अत्र मुक्ताफलसाहचर्यांस्तु क्रिरपि मुक्तामुक्ति कैवलाया॥
सितसूत्रमिरालां नैमित्तकं बलं कंबलौ॥ कंबलः॥ सास्त्रा॥ ताम्रगंडक एषौ तौ
सितचामरौ रोमकौ॥ गंडकं कुक्ष्यदेशे गंडकं स्पृशेत्॥ विष्णुमन्त्रमुपेतौ नवनीतस्त
नावितौ॥ सौमपुष्पाकां स्पृशेत्तद्विंशतीलकतारकौ तारका चतुर्मध्यजागः॥ सुवर्ण
मृगान्तरणैराजतः खुरसंयुतौ॥ नानाफलमयैर्दत्तैर्घृणिगंधकरंडकौ॥ फलमयैर्द

माहा.
२४६

तैर्गन्धिगंधकरं उक्तौ॥ फलमयैर्दतैः संसृता वित्तवत्तमः॥ अत्र च स्वराक्षसनुसारेण सुव
र्णशृंगारिकं विधेयं॥ वित्तश्राव्यं नकारयेदित्यस्य सर्वशेषत्वात्॥ इत्येवं रचयित्वा तौ धू
परीपैस्तथा च मेत॥ अर्चनमंत्रः॥ धेनुस्त्वष्टिर्वी सर्वा मस्माकेशवसे निजा॥ सर्व
पापहरानित्यमतः शान्तिप्रयच्छ मे॥ एवमनेन मंत्रेण सर्वपापे धेनुं समन्वर्त्ततां धेनुं
मामंत्रयामि॥ तन्नामंत्रणमंत्रानाह॥ यालक्ष्मीः सर्वतूतानां माचरे वेष्टवस्मिता धे
नुरूपा सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ विसोर्वत्सि यालक्ष्मीः स्वाहा वाव विजाव सोः॥
चंद्रा कंशक्रिया धेनुरूपा सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ विसोर्वत्सि यालक्ष्मीः स्वा
हा वाव विजाव सोः॥ चंद्रा कंशक्रिया धेनुरूपा सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ चतुर्मुखस्य याल
क्ष्मी यालक्ष्मी धनदस्व च॥ लक्ष्मी यालो कपालानां सा धेनुर्वरास्तु मे॥ स्वधा त्वष्टि
मुख्या हा मत्तनुजां त॥ आ सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिप्रयच्छ मे॥ एवमामंत्रितां

२४६

धेनुं ब्राह्मणमनिवेदयेत्॥ ब्राह्मणस्तु पुष्टदेवो प्रतिगृह्यस्वस्तिं कुर्वीत॥ एवं गुडधे
नुविधिमनिधाय तमेव विधिं घृतधेन्यादिषु तिदिशति॥ विधानमेतद्धेनूनां सर्वासा
मिह प्रव्यते॥ सर्वासां प्रत्यक्षधेनुव्यतिरिक्तानां प्रत्यक्षधेनवपि सुवर्णशृंगित्वादि
मया विज्ञवतः समानमेव॥ यास्तु पापविनाशिन्यः प्रव्यते दशधेनुवः॥ तासां स्वरूपं व
क्ष्यामि नामानि च नराधिप॥ प्रथमा गुडधेनुः स्यात्॥ घृतधेनुस्तथापरा॥ तिलधेनुस्त
तीमा च चतुर्थी जलधेनुका॥ क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथापरा॥ सप्तमी श
र्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाष्टमी॥ रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः॥ प्रत्यक्षधेनु
रित्यर्थः॥ कुंतास्फुटं वधेनूनामितरासां तुराशयः॥ कुंजराष्टः॥ कलशपर्यायः॥ अ
थवा परिमाणवचनः॥ तत्र परिमाणं परिनायायां परिमाणं प्रकरणे इष्टव्यं॥ सुवर्ण
धेनुमप्यत्र केचिद्विच्छंति मानवाः॥ न वनीते न रत्नैश्च तथापि महर्षयः॥ एतदेव

माहा.
२४१

विधाने स्यादेते चोपस्कराः स्मृताः ॥ मंत्रावाहनसंयुक्ताः सरापूर्वलिपर्वणि ॥ यथा आधुप्र
दातव्या बुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ गुरुधेन्यादयो रेया उपरागादिपर्वसु ॥ इति गुरुधेन्यादिवि
धिः ॥ ॥ ह्यमी ह्यमरोगनिवृत्तये पूर्वोक्तो घृतधेनुं दद्यात् ॥ घृतधेनुविधानान्यन्यान्
पि। बहूनि संतितानि ॥ अतश्च घृतधेन्यादिविधिषु विकल्पो वेदितव्यः ॥ इति शातात
पप्रोक्तं राजमहमहरणं ॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे मां धारनाम्नो मरुतात्मजस्य स
त्कर्मरत्नप्रकरणपूर्णे एव मोघं प्रथितं स्तरं ॥ ॥ अथ मूलरोगहराणि ॥ याज्ञवल्क्यः
॥ अन्नहन्ता मया वी मूलरोगवान् ॥ धान्यदशान्यकुं ते नो हरतो दिशते दम इति ते नै
व ॥ कनिष्ठसाहसदंशानि धानात् ॥ कनिष्ठसाहसानामुपपातकसमत्वा उपपात
कप्रायश्चित्तं त्रैमासिकं कर्त्तव्यं मूलमात्रस्य तथापि रोगस्यासाध्यत्वे निदानं न त
र्पयन्त्यासपरिकल्पनया पाप्मा सिद्धिवाधेरत्यन्ते तु प्रायश्चित्तात्यन्तमपिकल्पनी

२४१

य ॥ इति मूलरोगहरप्रायश्चित्तं ॥ ॥ अथ मूलरोगहरत्रिमूलदानं ॥ तदुक्तं ॥ च
तुर्वर्त्यचिंतामणौ ॥ मूलेन मूली नवतिमनुष्माणं च हिंसकः ॥ पलेनाथ तदर्थे न
तदर्थे नाथ वाकृतं ॥ सावर्त्सरं जतं वापि मूलं कुर्मात्प्रमत्तः ॥ ताम्ने एवायसा वा
पिरवादिरेण यवा पुनः ॥ रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य तिलानामुपरि न्यसेत् ॥ तिलानां तु परा
माणं श्रोणं वापि तदर्थकं ॥ तदर्थं च यथाशक्त्वा पूजयेद्वा स्नानः शुचिः ॥ अर्घादिमूल
मंत्रेण षोडशोपचारकान् ॥ क्रिया विद्वांसः पूजां कृत्वा होमं च कल्पयेत् ॥ मूलस्य
दक्षिणे पार्श्वे स्थण्डिले निः प्रणीयते ॥ समिदाज्यतिलोक्तत्वात् ततः शान्तिं प्रकल्पयेत् ॥
तेनोदकेन चासिंचेत् मूलं तं रोगिणं नरं ॥ ततोऽनु तवने मूलं पूजयित्वा स्वशक्तिनः ॥
दद्यात्सदक्षिणं तन्मुद्रांशुखामय्यदंशुखः ॥ मंत्रेणातेन परमात्मना सर्वपरिस्मरे
त्तत्त्वमूलं ब्रह्मणः स एं त्रिपुराणं विनाशनं ॥ दैत्यानां दानवानां च शंकरस्यामुधस्तथा

माहा.
२४८

॥ ऊर्ध्वस्मिन्मध्यपाश्वर्यस्य मध्यपाश्वर्यस्य ॥ अलं विनाशाय त्वमे महादेवे न धारितं ॥
ततः स्नात्वा तु जुंजीत आत्मनोः सह बंधुनिः ॥ अलं हिंसासमुत्पन्ना देवनामा मुनाश
येत् ॥ पलेनेत्यादि ॥ पलद्रोणयोर्लक्षणं परिज्ञायां परिमाणं प्रकरणं निहितं ॥ पू
जयेद्ब्राह्मणः शुचिरिति ॥ ब्राह्मणः पूर्वोक्तं पूजयेदित्यर्थः ॥ अलं मंत्रेणायां दुष्
चारान्प्रकल्पयेदित्यन्वयः ॥ मूलं मंत्रः ॥ शैवपंचाक्षरो वारुणप्रकाशको वैदिको मं
त्रो वा ॥ शैवपंचाक्षरस्य वामदेवकृषिः ॥ पंक्तिछंदः ॥ शिवो देवता पूजायां विनियोगः ॥ मं
त्रस्तु ॥ नमः शिवाय ॥ केचन प्रणवारिपठंति ॥ वैदिकं मंत्रास्तु अंबकपरिज्ञायां
मित्यादयो बहवः प्रदर्शिताः ॥ समिदाज्यं तिलां कुत्वेति समिदादि होमेषु कर्मविधा
कसंग्रहादौ मंत्रांतराणि प्रदर्शितानि ॥ तद्यथा ॥ समिध होमेतावत् ॥ पुरुषरावे
दमित्यस्य नारायणकृषिः ॥ पुरुषो देवता अतुष्टु छंदः ॥ समिध होमे विनियोगः ॥

२४८

पुरुषरावे ॥ सर्वं यद्रूपं यच्च ज्ञायं ॥ उता मृतत्वमेशानो यदनेनातिरोहति ॥ समिध
अयजिष्या ॥ आज होमे अंबकमंत्रः ॥ तिल होमे तु मत इंद्रो जयामह इति ॥ मंत्र
इयमपि परिज्ञायां कृष्या उ होमप्रकरणं प्रदर्शितं ॥ होमसंख्यात्वं एतन्नराता
द्युतुतां तव्याध्यादितरतमजावेन कल्प्याततः शान्तिः प्रकल्पयेदिति ॥ शान्तिः घोषशं
तिः तत्र चानो जज्ञा इत्यारम्भाश्च ज्ञायनीयः ॥ शान्तेवातः पवतामिति नैत्रिरायान्ता
बंदयमपि परिज्ञायां ॥ व्याधिप्रतिमारानविधौ इष्टव्यं ॥ एतच्च पलक्षणं ॥ अतो
यस्यां राषायां या शान्तिसातछाखी मैत्रास्या ॥ एतच्च शान्तिवाचनं वारुणकलशं
संस्थाप्य तस्याग्रे कुर्यात् ॥ ततस्तेनोदके न शान्तं दकेन शूलिनं नरमासिंचेत् ॥
कलशस्यापनप्रकारस्तु नवग्रहयज्ञे सूर्यादिपूजा नंतरं दर्शितः ॥ अतिषेकप्र
कारोऽपि तत्रैव वसो धारानंतरं दर्शितः ॥ सर्वं परिस्मरेदिति ॥ एवं विधयार्पचरणद

माहा.
२४९

यं रोगः संजातः ॥ तन्निवृत्तये वक्ष्यमाणं शूलदानं मंत्रस्मितविशेषाणां विशिष्टं शूलं
संस्मृत्य ब्राह्मणमरुद्यादित्यर्थः ॥ एतच्च पूर्वशूलसाधारणं ॥ इति शूलहरत्रि
शूलदानं ॥ अथारुचिशूलहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अधोहीनो धनवान् रा
नेष्वरतिस्तामसराती वायः ॥ सोरुचिशूलहरं ॥ न शूलजीजाये तत्रैष निस्तारः ॥
चांद्रायणं चातिकृच्छं ॥ बौधायनोक्तं नोजने विप्रकर्त्ता च मनुष्यः स्मररोचकी ॥
प्राजापत्यमथापरं ॥ होमाद्यपि च कुर्वीत व्याध्यादेरनुरूपकः ॥ चांद्रायणं हानि व्य
स्तानि समस्तानि वा वयः ॥ शक्तिरोगाद्यपेक्षया योज्यातीत्यर्थः ॥ होमस्तु शूलहर
त्रिशूलदानोक्तप्रकारेण आदिशब्देन विस्तुसहस्रनामापामार्जनविस्तुसहस्रं
नामो ह्यस्तोत्राणि लक्षं ते तानि च परिक्षापायां दर्शितानि ॥ तथा चांद्रायणं ह
न्यपि ॥ इत्यरुचिशूलहरं ॥ अथ प्रकारांतरेणारुचिशूलहरं ॥ कर्मविपाकसंग्र

२४९

हे ॥ साक्षाधंति गवादीनियः पुनर्जननो तरे ॥ शिरोरोगाश्चोत्ररोगी शूलजीवारुचि
मान्नवेत् ॥ एतन्निवृत्तये वर्षं च त्रिदिवर्षं च त्रिवर्षकं ॥ चरेद्भुतं तदते गोहिर
णपादिकं दिशेत् ॥ अत्र गोहननं यज्ञसाधनतादिगुणविशिष्टं गोहननं प्रायश्चित्तस्मृ
रुतात् ॥ आग्नेदिशब्देन यज्ञविधातो गोहिरणपादिकमित्यादिशब्देन वा सोऽतिधीयते
॥ तदंते चेति चकारेण परचजपः ॥ जपसंख्यावायुतं ॥ उपनयनः परचः परिक्षापायां व्या
धिप्रतिमोदानविधौ दृश्यः ॥ इति प्रकारांतरेणारुचिशूलहरं ॥ अथाजीर्णशूलह
रं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ निदानमाहृद्धं तातपः ॥ अद्रस्यवतुनुक्ता नम्रतस्य
दिजस्य च ॥ शूलव्याधिर्नवेन्निमजीर्णं आतिपीडितः ॥ अद्रस्यैवान्नं सततं ज्ञातरे
नुक्तायस्तन्निमित्तप्रायश्चित्तमुकुर्वन्नास्तेयश्चात्र तस्य दिजस्य नित्यकर्मानुष्ठान
रहितस्य बाधुषिकस्य चान्ननुक्ता पूर्ववरास्ते सशूलव्याधिमान्नवेदित्यर्थः ॥ अ

माहा.
२५०

त्रेयं निष्कृतिः कर्म उपवास त्रयं तथा ॥ दद्यात्पुत्रं त्रयं रूपं ब्राह्मणाय सकोचने ॥ पुत्र
मिति ॥ परिचाषायो परिमाणप्रकरणे न्यधायि ॥ रजतरानमत्रो पितत्रैव प्रायश्चित्तो
पक्रमधत्तौ ॥ ॥ इत्यजीर्णान्नमूलहरं ॥ ॥ अथ जीहृमूलहरं ॥ कर्मविपाक संग्रहे ॥
विश्वस्तविषदाता च जीहवा नृजायते नरः ॥ स शृणु मूलं च ॥ एतन्निर्हरणं ॥ यंतु
प्रायश्चित्तं समादिशेत् ॥ चोद्रायणं पराकंचतयो यं जपावच ॥ एतन्निर्हरणं यं
तु प्रायश्चित्तं समादिशेत् ॥ चोद्रायणं पराकंचतयो यं जपावच ॥ अपामार्जन
कस्यापि जपः संख्यात्पुत ॥ अपामार्जनस्तोत्रमपि परिचाषायो विष्णुसह
स्रनामानंतरं दृष्टव्यं ॥ स्तोत्रजपस्त्वाव्याधिविमोक्षान्नि संध्या ॥ चोद्रायणं परा
कयोर्लक्षणमपि परिचाषायामेव ॥ इति जीहृमूलहरं ॥ ॥ कर्मविपाक समुच्चये
॥ जतरमूलहरं ॥ ॥ शुताध्ययनसंपन्नमाचितारमकिंचनं ॥ ब्राह्मणं दातमाह

२५०

मदानार्थं न ददाति यः ॥ स न वेक वरे मूलं तस्या ध्यानी च कर्हि चित् ॥ कृच्छ्रातिष्ठ
छ्वाद्राणिसकुर्याद्रोगनुत्तये ॥ चोद्रं चोद्रायणं ॥ कृच्छ्रातिस्वरूपाणि परिचाषायामग्रा
नि ॥ एतानि समस्तानि वारोगगुरुलघुनावानुसारेण योज्यानि ॥ इति जवरमूलहरं ॥ ॥
अथ कटिमूलहरं ॥ ॥ कर्मविपाक समुच्चये गोगामी कटिमूलं स्यात्तस्मिन् चोद्रायणं त
था ॥ कृच्छ्रं चैवातिष्ठ छ्वाचजपसौरचनिर्दिशेत् ॥ गवांसः काचनं दद्यात्सहिरण्यं घृ
तं तथा ॥ सौरजप उद्यन्त्यरचजपः ॥ सचजपः ॥ परिचाषायो दर्शितः ॥ संख्यात्पु
तं ॥ गवादिदानमत्रापि ॥ तत्रैव प्रायश्चित्तोपक्रमपधत्तौ दर्शितः ॥ सहिरण्यं घृतं
नेत्राज्यावेक्षणमंत्रः ॥ अलक्ष्मीर्षच दौर्घ्यमेसर्वगात्रेषु वस्यते ॥ तत्सर्वं शमयान्पु
लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्धय ॥ ॥ इति कटिमूलहरं ॥ ॥ अथ हस्तमूलहरं ॥ कर्मविपाक संग्रहे
॥ पूर्वजन्मनि नास्तिक्या संध्यादि रहितो विजः ॥ हस्तमूलं स न वृत्तिनिष्कृदा दृष्टा कटि

माहा.
२५१

शेत॥ नोजयेद्वा स्मृणान्नान्नान्नये सौरं हिरण्यदः॥ सौरं सूक्तं मंत्रं वा॥ सौरं मंत्रेऽष्टाह
रो वा उद्यमय कृचो वा अनयोः स्वरूपं निष्कस्वरूपं परिजापामा मुदरितं॥ सौरं सूक्तं
तु॥ उद्यमं जातवेदसमिति त्रयोदशार्चस्य सूक्तं स्य का एव कृषिः॥ आद्यानवगायत्र्याः
शिष्टा आनुष्टुभ्यः सूर्यो देवता जपे विनियोगः॥ तदपि सूक्तं परिजापामा महा सौरं प्र
करणे बोधय्य॥ हिरण्यद इति॥ न वेदिति शेषः॥॥ इति हस्तश्रुतहरं॥॥ अथ कर्मश्रु
तहरं॥॥ कर्मविपाकसमुच्चये मैथुनश्रुतमात्रोः कर्मश्रुती न वेत्तु सः॥ स्याच्चैव
बुधिरः किंचित्कालेऽस्य श्रुतवान्॥ निष्कविंशतिकं दद्याद्वा स्मृणामुक्तं विने॥ वि
ष्णुप्रकाशकान्मंत्रान्न जपे शो गोपशं तये॥ अपामार्जनपावेन मंत्रितं स लिजं पिवे
त॥ नोजनं ब्राह्मणो न्यश्च दद्यादक्षिणा तथा॥ मैथुनश्रुतं बुधिपूर्वकं श्रुतमादित्य
र्थः॥ निष्कस्वरूपं परिजापामा परिमाणप्रकरणे निहितं॥ विष्णुप्रकाशकामंत्राः॥

२५१

पुरुषसूक्तं तद्विष्णोरिति च श्रुतं तत्रैव पुरुषसूक्तं परिजापामा मेव प्रदर्शितं॥ त
द्विष्णोरिति च स्य कृषिर्मेधातिथिः विष्णुर्देवता गायत्री छंदः॥ जपे विनियोगः॥
तद्विष्णोर्धिति च श्रुतं तत्रैव पुरुषसूक्तं परिजापामा मेव प्रदर्शितं॥ तद्विष्णोरिति पर
मं पदं सदा पश्यति सूर्यः॥ दिवा वचस्तुराततं॥१॥ तद्विष्णो विपन्मवो जागवांस
सः मिधते॥ विष्णो यं त्वरमं पदं॥२॥ अपामार्जनस्तोत्रमपि परिजापामा मेव॥ स
जलं पिवेति॥ सः रोगी पुरुषसूक्तादिजपसंख्यं व्याधनुसारेण षोडशराताद्यु
तांता कल्प्या॥॥ इति कर्मश्रुतहरं॥॥ अथ नयनश्रुतहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥॥
नमो परस्मिन् दद्यात्सूर्यचास्तमयो दये॥ नेत्रश्रुती न वेत्तोपि नेत्ति तु हतमते दद्या
वचो मेदे हि मंत्रेण होमस्या दद्यात्तु॥ वयः सुपत्नी इति च नेत्रे सिंचेच्चवारिणा॥
अहो न्यात इति जपे नेत्रश्रुतं प्रशाम्यति॥ परिस्त्रिंशद्वेति कामतः॥ यथा सूर्य

माहा.
२५२

मपि॥वर्चोमेदेहासनेनवर्चोरात्रसिवर्चोमेदेहाति॥रक्षाक्षरोमंजोलक्ष्यते॥होम
कालेस्वाहातःकर्त्तव्यः॥अस्यमंत्रस्मप्राजापत्यःपरमेशीवामदेवोवाकषयः॥अ
ग्निदेवताअतिशकरीछंदः॥अएचायुतमिति॥अष्टोत्तरमयुतंवयःसुपर्णाइ
त्यस्यागौरवीतिरूपिः॥इंद्रोदेवता॥अनुष्टुप्छंदः॥विहितार्थेविनियोगः॥वयःसु
पर्णाउपसेदुरिंद्रप्रियमेधाकृषियेनाधमानाः॥अपधांतमार्गुहिपृथिविचक्षुर्मुमुक्षु
न्मस्मान्निधयेववधानः॥१॥अहीत्यातेनासिकात्पामित्येतन्सक्तपरिनाषामां
रोगप्रतिमादानविधौदृष्टव्यं॥यथाशक्तियथारोगचजयसंख्याकल्प्या॥नेत्रसे
चनंचयावद्रोगविमुक्तिः॥यथाशक्तिब्राह्मणान्नोजयेत्स्यंप्रीत्यर्थंस्यंपूजाचका
र्या॥नेत्राधिदेवतात्वान्तस्य॥इतिनेत्रमूलहरं॥अथशतातपप्रोक्तंमूलरोग
हरं॥॥मूलीपरोपतापेनजायतेवपुषातनुः॥सोत्तदानंप्रकुर्वीततथासुद्रंजपेदु

२५२

धः॥वपुषातनुः॥कृशशरीरइत्यर्थः॥व्याधितरतमनोवेनान्नदानादेरत्यासः॥रु
द्रलक्षणंरुद्रविधानेपरिनाषामांदृष्टव्यं॥इतिशतातपप्रोक्तंमूलहरं॥अथ
मूलरोगप्रतिकृतिदानं॥प्रतिकृतिलक्षणंकर्मविपाकसारे॥अनुक्तेषुतुरोगेषु
रोषाग्निज्वलितेक्षणं॥नूनंगनीषणंशक्तिमूलंपाशंकुशोदधत्॥चक्रखड्गदा
वज्रशरहुरधनंषिच॥नासाग्रमस्ततर्ज्यातर्ज्यमग्रिपार्श्वगान्॥दंष्ट्रादंष्ट्राध
रपुटंइरासाणिमदक्षिणं॥उद्यन्तिसुखंधावनप्रहर्तुंपार्श्वयोःकृशंविशीर्णं
केशंरोगाणांप्रतिरूपंप्रकल्पयेत्॥शततस्मार्धमर्धंवाहेमोनिष्कालितेनतु॥
तदेवप्रतिमामानंकर्मशान्तिद्विष्वतः॥अतोस्मात्प्राप्त्येनमोदय्यान्महादानेन
राधमः॥प्रतिगृह्णातिवातस्पृष्टःखशोकावहंनवेत्॥मेचरोगाःप्रवाधंतेदेहस्या
ःसततंतुमां॥गृहाणप्रतिरूपंतुसहरोगैर्दिजोत्तम॥मंत्रेणानेनवेदंय्यात्सर्वरी

माहा.
२५३

त्याहताचनः॥ बाढमितेवगस्तीयान्तद्रूपव्याधिनिःसह॥ आचामंयजमानस्तुअनु
मायाछतंपदं॥ अनुक्तेषुवुरोगेधित्यादिमत्ररोगप्रतिमायाविशेषलक्षणानिहितंनत्र
रोगप्रतिमामेवविधिंलक्षणोपेतौकुर्यादित्यर्थः॥ शक्त्यादिकंदधछितमित्यर्थः॥
उद्यनउद्युहत्॥ निःकृत्स्नरूपं परिभाषायां परिमाणप्रकरणे बोधव्यं॥ कर्मशान्ति
धमिस्वतइति॥ एवमन्यत्रापिकर्मविपाकशान्तिपुस्वतः स्वतः सामान्यन्यायेन प्राप्त
त्वात्प्रतिमानंकर्तव्यमित्यर्थः॥ यद्यप्येवंतथाप्यत्रव्याधिगुरुलघुजावापेक्षमात्रा
त्स्याद्यनुसारेणचप्रतिमामानंकल्याणनक्षत्राक्तविधाति॥ शक्त्यैतद्यस्वतइति
परात्॥ तथादेशकालतथात्मानंद्रव्यद्रव्यप्रयोजनं॥ उपपत्तिमवस्थांचजाताशौ
चंप्रकल्पयेदिति॥ बौधायनवचनेनैशौचपदस्योपलक्षणार्थत्वाच्चावगंतव्यं॥ येदि
ति॥ बौधायनवचनेनैशौचपदस्योपलक्षणार्थत्वाच्चावगंतव्यं॥ येयेरोगा इतिदाने

२५३

मेत्राः॥ पूर्वरीत्याहताचनइति॥ आतंकोदेवतानत्रैतारत्यपरिभाषायां व्याधिप्रतिमा
दानविधावुक्तप्रकारेणेत्यर्थः॥ शतंपदमिति॥ शतंपदमिति॥ शतंपदानीत्यर्थः॥ समु
दायापेक्षमैकवचने॥॥ इतिमूलरोगप्रतिकृतिदाने॥॥ इतिश्रीमहार्णवाख्ये महिनेप्र
बंधेमाध्याह्नान्नामदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेणपूर्वपूर्णेयमासीन्वमस्तरं
गः॥॥ अथज्वरहराणि॥ तत्रगायः॥ येपुनः क्रूरकर्मणः पापाः पिशुनचेतसः॥ ते
ज्वेषुः सदाशीतज्वरवंतस्तदेनसः शतमेयुतसंख्याकप्रकुर्यात्प्रयतो जपं॥ जा
तवेदसमंत्रेणज्जास्त्रणामोजयेत्ततः सुरामासोपहाराद्यैर्बलिः सर्वत्रशस्यते॥ स
हस्रकलशस्नानशतोजनमेवच॥ सदाशीतज्वरवंतइत्यादिप्रतिदिनंशीतज्वर
मुक्तंज्वरप्रादुर्भावकालेशीतपूर्वकज्वरेणमुक्ताइत्यर्थः॥ जातवेदसमंत्रेणजपेकु
र्यादित्यन्वयः॥ तत्रामुतसंख्याकमित्कपक्षलक्षणं॥ रोगगुरुलघुजावेनजपेगुरु

महा.
२५४

लघुनावेनजपेगुरुलघुनावः कल्पः॥ रावेब्राह्मणनोजनेपि॥ एकं ब्राह्मणनोजनं ज
पोगं अपरमनिषेकांगं॥ सुरादिनिर्वलिरधिकारिनेदेन सहस्रकलशस्नानं तु नम
कानुवाकैरीश्वरस्य॥ पुरुषः सक्तेन विस्मोः॥ शीतज्वरे तथा कुर्यादनिषेकं हरेः स
हा इति॥ कर्मविपाकसंग्रहे निधानात्॥ नमकानुवाकानामप्यादीनित्यारुद्रानिषेक
प्रकारश्च परिजापायाद्रष्टव्यः॥ पुरुषसक्तस्पर्शपितत्रैव द्रष्टव्यं॥ जातवेदसमं
मंत्रस्य कर्षपकृषिः॥ जातवेदाग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ जात
वेदसे सुनवामसोममरातीयतो निरहातिवेदः॥ सनः पर्वदति उर्गाणि विप्रानावेव
सिंधुरितात्पत्निः॥ इति शीतज्वरहरं॥ अथोष्णज्वरहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ म
गलेषु च कार्येषु सततं कोपवान्नरः॥ उष्णज्वरानित्ततः स्नात्वा पस्मापनुपत्तये॥ स
हस्रकलशस्नानं रुद्रेणोशस्पर्कारयेत्॥ ब्राह्मणनोजनेषु त्साजपे वै जातवेदसंत

२५४

तथामाहेश्वरतंत्रेपि॥ उष्णज्वरे महेशस्य प्रकुर्यादनिषेचनमिति॥ रुद्रेण शतरुद्रे
णवानमकानुवाकैरित्यर्थः॥ अस्पर्शपरिजापायाद्रष्टव्यं॥ जातवेदसस्य शीतज
वरहरं॥ जातवेदसग्रहणं मत्सुंजयस्याप्यपलक्षणं अस्पर्शादि तैत्तिरीयश्रवणानु
सारेण परिजापायां कृष्णोऽहोमप्रकरणेन ध्यापिते॥ अवकं यजामहे॥ इत्यस्य मं
त्रस्य वसिष्ठकृषिः॥ मत्सुंजयरुद्रो देवता अनुष्टुप्छंदः॥ इत्युष्णज्वरहरं॥ अथ शता
तपप्रोक्तं विविधज्वरहरं॥ देवस्वहरणं देवजामते विविधज्वरः॥ ज्वरो महाज्वरश्चै
वरौद्रो वैष्णवश्च॥ ज्वरे रुद्रजपं कुर्यान्महारुद्रं महाज्वरे॥ महारुद्रं जपेद्रौद्रं वैष्णवं
तदयं जपेत्॥ ज्वरे रुद्रजपमित्यादि॥ रुद्रमहारुद्रादिलक्षणानिरुद्रानुवाकानामप्या
दिच परिजापाया मुदीरितं॥ महारुद्रजपं च॥ अथ वा तच्छृणु धिस्मानिवैष्णवा
निपुरुषसक्तसहस्रनामापार्जविस्मरुदयस्तोत्राणि परामर्शयेत्॥ अतस्तदयं रु

माहा.
२५५

जसेबंधं चरातरुद्रपुरुषसूक्तादिजपेत् ॥ रातरुद्रिया ॥ १ ॥ निचपरिनाषायां रश्मिर्नानि
॥ ॥ इति रातातपप्रोक्तविविधज्वरहरं ॥ ॥ अथ सर्वज्वरहरं कुंजदानं ॥ ॥ पद्मपुराणे ॥ ॥
आगारराही ज्वरवान्जायते तत्र निष्कृतिः ॥ नवकुंजं समानीय मन्त्रमेवाब्रूणं दृष्ट्वा
हितं काष्ण्यं रहितं स्यापयेत्तुलोपरि ॥ परिमाणं तु तुलानां द्रोणं पंचकमिष्यते ॥ विष्णु
धास्तु तुलाया साः श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ मधुना प्यथ ज्येन खंडेनाथ गुडेन वा ॥ तैले
नास्नानसावात पूरयेच्छक्ति तो नरः ॥ श्वेतपुष्पै रर्चयेत् ॥ मधुना प्यथ ज्येन खंडेना
थ गुडेन वा ॥ तैलेनास्नानसावात पूरयेच्छक्ति तो नरः ॥ श्वेतपुष्पै रर्चयेत्तं गंधपुष्पैस्त
थापरैः ॥ होमश्च पूर्ववत्कार्यः समिदाज्यचरुत्कटः ॥ सुवर्णेन यथा शक्तमाब्राह्मण
यनिवेदयेत् ॥ तस्मै ऊतवते रत्नमुत्तरीजाय यन्नतः ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्सूजयित्वा
ज्वरी नरः ॥ महेशदेवदेवेशवासुदेव परात्परः ॥ कुंजेनानेन रत्नेन ज्वरः क्षिप्रं प्रशा

२५५

प्सतु ॥ एकांतरं संनिपातं रतीयकचतुर्थकोपाहिकं मासिकं वापि सावसरिकं
मेव वा ॥ नाशयेतां मम क्षिप्रं वासुदेव महेश्वरौ ॥ द्रोणं पंचकमित्वादिद्रोणस्वरूपं
परिमाणप्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेदिति ॥ कुंजमित्यन्वयः ॥ तं कुंजं गंध
पुष्पैस्तथापरैरिति ॥ अपरैश्चैतै रक्तपीतादिनिरित्यर्थः ॥ होमश्च पूर्ववदिति ॥ पूर्व
वत्पूर्वोक्तप्रकारेण सच प्रकारः ॥ शूलहरत्रिशूलदाने द्रष्टव्यः ॥ तिलस्यानेचरु रित्ये
तावान्विशेषः ॥ कुंजदानमंत्रस्मरुद्रविष्णुप्रकाशकत्वात् ॥ कुंजपूजापि रौद्रेण वै
स्मवेन वा मंत्रेण कार्या होमोप्यनयो रन्यतमेन ॥ तत्र रौद्राः ॥ शैवमंचाक्षरः ॥ शूलरोगह
रत्रिशूलदाने द्रष्टव्यः ॥ रुद्रगामत्री तु उमामहेश्वरदाने वक्ष्यते ॥ अथैव च अंबकमित्वा
दयः परिनाषादिषु दर्शिताः ॥ वैष्णवा अपि तद्विष्णोः परमित्यादयस्तत्रैव दर्शिताः ॥ ना
रामणशहरमंत्रस्तु अत्र रधिहरनारायणमूर्तिदाने पिरूप्यते ॥ गोपालमंत्रस्तु न

माहा.
२५६

कां धादरे ॥ सुवर्षे न मुद्रा शक्तेति ॥ सुवर्षे न मुतं कुंजं निवेदयेदित्यन्वयः ॥ महेश्वरे वदे
विशेषारत्नश्लोक इयं दानं मुद्रा ॥ ॥ इति सर्वज्वरे कुंज दानं ॥ ॥ अथ अज्वर तर्पणं ॥ त
त्रायं क्रमः ॥ गोविंद संज्ञकं कंचन ताप सनया ॥ पुत्रं ताप सौ तरे निलोदकै रंजलि त्रय
दानेन एष कृ एष कृतं पयित्वा पश्चात् ज्वरानुसारेण एते रराता द्युतं तर्पणं ज्वरमु
दिश्व कर्त्तव्यं ॥ ज्वर तर्पणे रक्ताक्षता वारक्त पुष्पाणि वाग्राह्याणि तत्र तिल तर्पणं मंत्रा
॥ यौ सौ सरस्वती तारे कुंज गोत्र समुद्रवः ॥ त्रिराज्ज्वर राघे नमतो गोविंद संज्ञकः ॥
ज्वरापुनु नये तस्मै दद्यात् तन्निलोदकं ॥ तथा ॥ नद्या च नर्मदा तीरे च पुत्र स्ताप सोमतः
रात्रौ ज्वर विनाशाय तस्मै दद्यान्निलोदकं ॥ ॥ अथ द्वार तर्पणं मंत्रः ॥ ॥ त्रिपाद्म प्रह
रण स्त्रिंशिरा रक्तलोचनः ॥ समे प्रीतः सुखं दद्यात् सर्वा मम यपतिर्ज्वरः ॥ ॥ इति ज्वर तर्प
णं ॥ अथ ज्वर प्रतिकृति दानं ॥ ॥ तल्लक्षणं च ॥ ॥ कर्म विपाक सारे ॥ ॥ त्रिपाद्म प्रहर

२५६

णोरक्ताक्ष स्त्रिंशिरा ज्वरः ॥ तस्म प्रहरणो जस्मात् इत्यर्थः ॥ पूजा दिविधानं कृत्वा तं को
देवता तत्रै सारत्न परिनाषाया व्याधि प्रतिमा दान विधा बुक्ते ॥ ॥ इति ज्वर प्रतिकृति द
नं ॥ ॥ इति श्री महार्णवाख्ये महिते प्रतिप्रबंधे मां धारनाम्ना मदनान्नस्य ॥ सत्कर्म र
त्नप्रकरेण पूर्णं पूर्णं यमासीद्दशमस्त रंगः ॥ ॥ अथ अष्टासहराणि ॥ ॥ अत्र निरानमु
माहेश्वर संवादे ॥ कृतघ्नो जायते मर्त्यः कफवान्श्वासका सवान् ॥ उष्णज्वरी च निम
हि पित्र रोग समन्वितः ॥ एतन्निष्कृतिः कर्म विपाक समुच्चये चाप्रायणत्रयं कुर्यात्
चाशदि प्रनोजनं ॥ अग्निं हतारव्यसृक्तेन चरुणा सर्पिषामुत ॥ अष्टाधिकं तु जुहुया
उक्त रोग स्पृशं तमे ॥ अथ च वापुराणे ॥ तदिहो रितिसृक्तेन जपं कुर्याद्विजोत्तमां
नः ॥ पूजयेद्भोजयेद्दद्यात्तन्मनानान्यमानस इति ॥ चाप्रायणस्वरूपं रुद्धलक्षणं प्र
करणेन धापि ॥ चरुणा सर्पिषामुतमिति ॥ चरुणा अमुतं सर्पिषामुतमिति प्रत्येकं

माहा.
२५)

संबधते॥ अग्निं हूताख्यसूक्तं सकलं वा होममंत्रः॥ प्रत्येच॥ अयं च यवस्थितो
विकल्पः॥ व्याधिरात्मायाधिके सूक्तं सकलं च यवस्थितं प्रत्येचमिति॥ एवं सर्वत्र वेदि
तव्यं॥ तद्विष्णो रिति सूक्तेनेति॥ तद्विष्णोः परमं परमिष्यनया च प्रातर्भुजा विबोधये
त्येतत्सूक्तं लक्ष्यते॥ तदेतर्गतत्वात्तस्याः एकस्तस्या रुचः सूक्तव्यपदेशगता वाचः॥ द
द्यान्नमना इति॥ दानं दद्यादित्यर्थः॥ तच्च देयं मधुसर्पिर्वासां सिंहिराप॥ तन्नमधुराने
मंत्रः॥ यस्मात्पिच्छाणां प्राधेत्येति दध्यमतो रुचः॥ मधोतव प्रसादनपाहि मांडुः खसा
गरात्॥ आज्यादि दानमंत्रास्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपधुतौ दर्शिताः॥ ॥ अग्निं हूतं वृणी
मह इत्यस्य दारुचस्पृषिर्मेधातिथिः॥ अग्निं देवता गायत्री छंदः॥ विहितार्थे विनि
योगः॥ अग्निं हूतं वृणी मह इत्यस्य दारुचस्पृषिर्मेधातिथिः॥ अग्निं देवता गाय
त्री छंदः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ अग्निं हूतं वृणी महे होतारं विश्ववेदसे॥ अस्पृमत्त

२५)

स्य सुक्रतु॥ १॥ अग्निमग्निं हवीमनिसदा हवंतु विरपति॥ हव्यवा हे पुरुप्रियं॥ २॥ अ
ग्ने देवं इहा वहज्जानो वृक्तवर्हिषे॥ असि होतान ईशः॥ ३॥ तउ शतो विबोधय पर
ग्ने यासि हूतं देवैरासस्वि वर्हिषि॥ ४॥ घृता हवनदादिवा प्रतिष्ठा रिषतो दह॥ अ
ग्ने त्वरत्तस्विनः॥ ५॥ अग्निनाग्निः समिधं सेक विर्गहं पतिर्भुवा हव्यवा ह जुकास्पः॥
रुक्॥ ६॥ कविमग्निमुपस्तु हिसत्यधर्माणां ध्वरे॥ देवममीव चोतन॥ यस्त्वामग्ने ह
विस्पतिर्धूतं देवसपयति॥ तस्मै मया प्रविता नव॥ ८॥ यो अग्निं देववीतये हविषा अ
विवासति॥ तस्मै पावकमलय॥ ९॥ सनः पावकदादिबोमे देवा इहा वह॥ उपयज्ञ
हविष्यनः॥ १०॥ सनस्तवान् आजरगा यज्ञेण नवीयसा॥ रयिवीरवतो मिषा॥ ११॥
अग्ने शुक्रेण रेण चिषा विश्वानि देव हूतिनिः॥ इमं स्तोमं जुषस्वनः॥ १२॥ २॥ इत्यग्निं
हूतमिति सूक्तं॥ प्रातर्भुजा विबोधयेत्येकविंशतिरुचस्पृक्तस्य मेधातिथिरुषि

माहा.
२५८

२५८

तो देवी रसामहः शर्मणानपत्नीः॥ अछिनपत्नीः संवांतां॥ ११॥ इहें प्राणी मुपक्ष
ये वरुणानी स्वस्तये॥ अग्रायी सोपी तये॥ १२॥ महीधौः एषिबीचन इमं यज्ञे मि
मित्ततां॥ पिष्टतन्नो नरी मत्तिः॥ १३॥ तयो रिष्टतवत्सुयो विप्रा रिहं निधी तितिः॥ ग
धर्वस्य ध्रुवे पदे॥ १४॥ स्यो ना एषिबीचनवान्तरानि वेशानी॥ मछानः शर्म सप्रथ
॥ १५॥ अतो देवा अवंतु नो यतो विष्णुर्विचक्र मे॥ एषिव्याः सप्तधामनिः॥ १६॥
इदं विष्णुर्विचक्र मे त्रेधा निदधे पदं॥ समूठमस्य पादः सुरे स्वाहा॥ १७॥ त्रीणि पदा
विचक्र मे विष्णुर्गोपा अदा त्स्यः॥ अतो धर्माणि धारयन्॥ १८॥ विष्णोः कर्माणि पश्य
त यतो ब्रतानि पश्यसे॥ इन्द्रस्य मुन्यः सर्वा॥ १९॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यं तिस
रयः॥ दिवी वच ह्युरा ततं॥ २०॥ तद्विप्रा सो विपन्यवो जागृवांससमिं धते॥ विष्णो र्य
त्यरमं पदं॥ २१॥ १४॥ इति प्रातर्मुजा विबोधयेत्येतत्सूक्तं॥॥ इति कफज्वरसहित

महा.
२५८

श्वासकासहरं॥॥अथप्रकारांतरेणश्वासकासहरं॥॥कर्मविपाकसंग्रहे॥कुरुते
नादिदेशेषु कालेषु ग्रहादिषु॥महादानानि गृहीयानि पिधान्यथवा स्वयं॥अ
पात्रं न तो दातुं नो निषिद्धे न्यश्च मानवः॥सपामाश्वासकासैश्च कृत्स्नं क्रमि
निस्तथा॥कं इत्या चैव पीयेत तद्गो गस्य प्रशांतये॥महिषी ममैव सा दद्याद्विना तु
सारतः॥कां स्य यद्दीयते दानं तस्मिन् सुखा वहे॥असमं तु दोषाय न वती हरपत्र
च॥जपे च पौरुषं सक्तं नाम्ना चैव सहस्रं कं उच्यते च पात्रं वा जप च होमश्चाप्येन
रायुतं॥हिरण्यपरक्तवासां सिपंचाशदि प्रयोजनं॥सहस्रं कलशस्नानं प्रकुर्म्यो
गशांतये॥निषिधानीत्यादि निषिधानि कालपुरुषादीनि॥स्वयमपात्रं न तो वेदति
त्यकर्मनुष्ठानादिरहितः॥पितितो अग्निपिधानि कुर्यात्तदा दानं वा अनापदि गृहीया
त्॥निषिद्धे न्यो दातुं न्यः पतितादितादित्यः महिषी दानप्रकारः परिनाषायां देयव

२५८

स्तुस्वरूपनिरूपणोऽष्टव्यः॥महिषी दानमंत्रस्तु कालमृत्कस्वरूपं तां महिषीं
रक्तक्षुण्णं॥सालंकारं प्रदास्यामि मम शक्तिं प्रयच्छतु॥पुरुषसक्तविष्णुसहस्र
नाम उच्यते न्यरुचानामप्यादि परिनाषायां ऽष्टव्यः॥होम उच्यते नैव॥हिरण्यपर
क्तवासां सिद्ध्यादिति शेषः॥सहस्रं कलशस्नानं नमस्कृतं वाकैरुद्रस्य हिरण्य
दानादि मंत्रास्तथानमस्कृतं वाकाश्च परिनाषायां मेव निरूपिताः॥अनापि व्याधि
गुरुलघुना वेन महिषी दानादीनि समस्तानि व्यस्तानि वा योज्यानि॥॥इति प्रकारं
तरेण श्वासकासहरं॥॥अथ श्रुता तपप्रोक्तं श्वासकासहरं॥पिशुनो नरकस्या
ते जायते श्वासकासवान्॥घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रं पलं सरव्यमा॥उच्यते न्यजप
ः कुर्याधोमश्च वाज्यमोरपि॥पलस्वरूपमुच्यते न्यरुचश्च परिनाषायां मन्त्रधा
यि॥जपहोमयोः संख्या रोगानुसारेण कल्प्या॥॥इति श्रुता तपप्रोक्तं श्वासकास

माहा.
२६०

हरं॥ ॥ अथ श्वासकासहरध्वजपाशदानं॥ ॥ पद्मपुराणे॥ ॥ श्वासकासपुतोममोवि
राग्रहणनोचवेत्॥ बौधायन॥ ॥ ध्वजपाशं पलेकेन कुर्यात्तुरजतेन वा॥ पलाध
नाथवापुधुस्फटिकोपममादरात्॥ रत्नैर्मरकतैः सम्पूज्य धर्मगेषु सर्वतः॥ कुं
जे च स्थापयेत्तत्र तिलानां शोणपंचकं॥ कुंजस्योपरि संस्थाप्य ध्वजपाशं च शोणनं॥
निष्कद्वयपुतं तु ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ वस्त्रेण वेष्टयेत् कुंजं गंधपुष्पासिताचि
तं॥ पुनश्चित्तसमेतामश्रोत्रियाय कुंजं देविने॥ वरुणस्य तथा वायोः प्रीत्यर्थं विनि
वेदयेत्॥ नमः पाशान्ते तु न्यूनमो ध्वजकराय ते॥ जलाधिपते तु न्यूनं वायो सर्वज
नप्रियः॥ युवयोः प्रीत्यर्थं विनिवेदयेत्॥ नमः पाशान्ते तु न्यूनमो ध्वजकराय ते ज
लाधिपते तु न्यूनं वायो सर्वजनप्रियः॥ युवयोः प्रीत्यर्थं विनिवेदयेत्॥ श्वासकासै
हरतां मे प्रीतौ सर्वजनाश्रयौ॥ एवं कृत्वा श्वासकासीनी रोगस्तदा

२६०

रुवेत्॥ रजतेन वेत्यादिरजतेन वर्णनवेत्सर्पः॥ यदा तुरजतेन तदा सदापुधुस्फटिकोप
मं॥ अंगेषु अवयवेषु तत्तत्तद्वेशेषु मरकतरत्नैर्बध्नुक्तध्वजपाशं च कुर्यात्॥ कुंजं
च स्थापयेदित्यादि॥ एवं कुंजं स्थापयित्वा तत्र कुंजे पंचशोणतिलानां संस्थाप्य तस्य कुंज
स्योपरि तत्र कुंजे पंचशोणतिलानां संस्थाप्य तस्य कुंजस्योपरि ध्वजपाशं च निहिषेत्॥
कीदृशमित्यत आह निष्कद्वयपुतमिति॥ निष्कद्वयध्वजपाशौ च कुंजे स्थापयेदित्यर्थः॥
ब्राह्मणाय निवेदनं॥ कुंजादि पूजानंतरमेव॥ पूजाप्रकारमाह॥ वस्त्रेण वेष्टयेदिति॥
अत्र कुंजे वरुणवायुतत्तत्तत्कारकमंत्राणां मावाह्योऽशेषचारैः पूजयित्वा ध्वज
पाशौ च नाममंत्रैः॥ संपूज्य नमः पाशान्ते तु न्यूनमित्यादि मंत्रेण ध्वजपाशावुक्तं लक्षणं
यद्ब्राह्मणाय दद्यात्॥ शोणनिष्कमोर्लक्षणं परिमाणं प्रकरणं द्रष्टव्यं॥ वरुणवायुमंत्रं
त्रौ तु नवग्रहयज्ञप्रकरणं दर्शितौ॥ ॥ इति शातानप्राक्तं श्वासकासहरध्वजपाशदा

माहा.
२६९

नं॥ ॥ अथ श्वासकासमूर्तिदानं ॥ तद्वत्तत्तत्कर्मविपाकसारे ॥ श्वासस्त्रिबाहुः पाशाक्ष
कमंडलुयुतो ज्वलन् ॥ कासकर्मगंधानोदीर्घो दंडधरः ॥ कृशः ॥ करेणानादयन्ध
दं विवृताक्षोतिनीषणः ॥ श्वासस्त्रिबाहुरिति ॥ अत्र विशेषानुपादानादक्षिणपार्श्वे वा
कुक्षये ॥ वामे त्वेको बाहुः एवमन्यत्रापि विषमबाहुस्य लेविजेयं ॥ कर्मगंधानः क
र्मइव संकुचिता गेयं ॥ यदा तु श्वासकासयोरेकैव मूर्तिस्तदा त्रिबाहुः संकुचि
ता गंधैव कर्तव्या ॥ एतत्प्रतिमापूजाविधानं तु आतकोदेवतातत्रैतत्परिचायां
व्याधिप्रतिमादानविधानमुक्तं ॥ इति श्वासकासहरं ॥ ॥ इति श्रीमहार्जुनसंहितायां
प्रबंधे माधवनाम्नो मदननाम्न जस्य ॥ सत्कर्मपाककर्मविपाकसमुच्चये ॥ ॥ शोफी कृच्छ्र
त्रयं कुमायव्या अयुतं जपं तिलहोमसहस्रं च जपेन्मत्तं जपेत्तथा ॥ तिलहोमस्तु व्या
हृतिभिः गायत्री व्याहृतिभ्यंबकमंत्राणामप्यारितया कृच्छ्रं हतं ॥ च परिचायां ॥

२६९

ये ॥ मत्तं जपं जपं संख्यापि सहस्रं ॥ इति कर्मविपाकसमुच्चये शोफहरं ॥ ॥ अ
थ कर्मविपाकसंज्ञा शोफहरं ॥ अत्रौ मार्गे नदीतीरे छायायां पुलिने नरः ॥ मत्तं
पुरीषं वल्मीके यः प्रमुचे तलेपि वा ॥ अथ यथा धिमा प्रोतीत्येवमाहरं ॥ अत्रौ मार्गे नदी
तीरे छायायां पुलिने नरः ॥ मत्तं पुरीषं वल्मीके यः प्रमुचे तलेपि वा ॥ अथ यथा धिमा
प्रोतीत्येवमाह सदा त्रिवः ॥ छायायामिति वृत्तदेवालयं छायायां ॥ मत्तं पुरीषं अहं
॥ एव नारुपलक्षणां ॥ अत्रादिग्रहणं च पुण्यस्थानोपलक्षणां च इति मंत्रे हि
जपेदष्टोत्तराशुतं ॥ आपो हि ऐति होमः स्याच्च रुणा सर्पिषा मुतं ॥ इन्द्रो विश्वतस्य
रीत्येषा परिचायां ॥ न वृमह प्रकरणे लोकपालमंत्रे पुन एव ॥ आपो हि ऐति रुच
स्तु परिचायां मेव रोगप्रतिमादानविधौ एव ॥ च रुणा सर्पिषा मुतमिति ॥ च
रुणा सर्पिषा मुतमिति ॥ प्रत्येकं संबध्यते ॥ व्याधितरतमना वेन होमसंख्यामात्मना

माहा.
२६२

धिकचावपरिकल्पः॥॥इतिकर्मविपाकसंग्रहोक्तंशोफहरं॥अथशोफहरंचवस्त्रदा
ने॥॥तत्रवृधवैधायनः॥विप्रकर्त्ताचनोक्तंशोफीनवतिमानवः॥तस्यकर्मविपाको
क्तवाधिनानमुन्नमे॥दानंवस्त्राम्पशेषेणसर्वशोफविनाशनं॥सौमंवल्लसमानी
मवकुमूल्यचयद्रवेत्॥मुक्ताफलानिबध्रीमादस्त्रप्रातेसमेततःकुंकुमेनाकि
तंसम्पक्कृष्टागरुधूपितं॥तंडुलोपरिसंस्प्राप्यतंडुलाश्चस्वशक्तितः॥उपचारैः
षोडशानिराचार्यः पूजयेत्तरा॥होमंचापिकुवीतसमिराज्यतिलैः क्रमात्॥उदुधस्वे
स्त्रिदंविस्मरथव्याहृतिनिस्तथा॥मंत्रैःक्रमेणजुहुयात्स्विष्टकृच्चततःपरं॥कुत्वाकुत्वा
चसंपातान्मात्रेसर्वांनिवेत्तु॥संख्याचाष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेववा॥संपातेनां
गमुन्नज्जासर्वमेवहिशेगिताः॥अस्तीत्यामितिसूक्तेनयथाजिगतमेवच॥वाससा
मार्जनंकुर्वाणामार्जयेद्दर्शनमुष्टिना॥आचार्यायाप्यनदस्त्रदद्यात्तत्रासदक्षिणं॥मंत्रे

२६२

णानेनविधित्तिणानिमुखंमुचि॥कृष्णीणांप्रवरोगस्त्रो लोपामुद्रापतिः प्रनुः॥सौम
वस्त्रप्रदानेनतुष्टोव्याधिव्यमोहतु॥ब्राह्मणेन्यस्तथात्येसोदद्यात्तत्राचदक्षिणं॥
ततःस्नात्वाशुचिर्नोवस्त्रमाज्योपशेनितः॥ब्राह्मणेर्वंधुनिःसाधुंनुंजीतःसुसमा
हितः॥तंडुलांश्चस्वशक्तितइतिनवतीतिशेषः॥आचार्यदिति॥सौमंवल्लमगस्य
पेवत्यमाचार्यः पूजयेदित्यर्थः॥पूजामंत्रस्तु॥अगस्त्यःखनमानइत्यस्मागस्यांतेवा
ससीव्रलचारीरुषिः इंद्रोदेवताअथवाअगस्त्यप्रीतमेवासोदीयतेइतिवस्त्रपूज
यामगस्त्योदेवतानिष्टुपुष्टदः॥वासपूजायांविनियोगः॥अगस्त्यःखनमानःखनित्रै
ःप्रजामपसंबलमिच्छमानः॥उत्तौवर्णावृषिरुच्यःपुषोपसत्यादेवद्याशिषोजगामात्र
दुधस्त्रिस्त्यादि॥उदुधस्त्रायेप्रतिजाइदंविस्मर्याहृतीनांचपरिचाषायांनवग्रह
प्रकरणेकृष्णाउग्रकरणेचर्षादिदक्षिणं॥तथास्विष्टकृद्धोमस्यच॥कुत्वाकुत्वाच

माहा.
२६३

संपातानिति॥ यथा आच्य होमस्तथा प्रत्याकुति होमानंतरं संपातानाज्यविं॥ इन्पात्रा
तरेष्मापयेत्॥ तेन संज्ञातेनाज्यविं स मुदा येन रोगिणः सर्वगात्रं परिमार्जयेत्॥ के
नमंत्रेण अहीन्यामिति सूक्तेन॥ एतच्च सूक्तं परिनाषाया रोमप्रतिमाराधनविधौ प्र
व्य॥ गात्रपरिमार्जनसाधनं इत्यमाह॥ वाससामार्जनं कुर्यादिति॥ पूजितवाससाप
रिमार्जनं पश्चाद्दर्शनमुच्यते॥ तद्वत् पूजितस्नमाचार्या यद्यात्॥ आचार्य इति प्रति
गृहीतपल्लवाणां॥ तच्च दानं सदृष्टिणो नवति॥ इति श्लोकहरवृत्तराने॥॥ तत्र सारं
कर्मविपाकसारे॥ श्लोकः पंचकरस्तीक्ष्णो दशाक्षः शरचापधरकूटधानधुरिकाधरा
कुलिशचक्रशस्तथा॥ पंचकर इति॥ दक्षिणे त्रयः कराः वामे द्वाविति पंच॥ पूजाविधा
नंच॥ आनंको देवता तत्रैतारमपरिनाषायामुक्तं व्याधिप्रतिमाराधनविधौ॥ इति श्लोक
हरप्रतिमाराधने॥॥ इति श्रीमहार्णवाख्ये महिते प्रबंधे माधार्इनाम्नो मरुनात्मजस्य स

२६३

कर्मरत्नोपचिते तरेणः पूर्णो नव द्वादशाक्षरम्॥॥ अथ पांडुरोगहराणि॥ तत्र कर्म
विपाकसमुच्चये॥ देवद्विजप्रहारी पांडुरोगी नवेनरः॥ कृष्णतिरुद्धे कुर्याच्च॥ चांद्राय
णामतंद्रित॥ कुर्यात्कृष्णोऽहोमं च स्वर्णं चंद्रे न वाससी॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति पांडु
रोगस्य शोतये॥ देवद्विजेत्यादि॥ देवाश्च द्विजाश्च चंद्रजतं॥ कृष्णदिकृष्णोऽहोमप
पयंतो नास्वरूपाणि तथा सुवर्णादिदानमंत्राश्च॥ परिनाषायां निरूपिताः॥ इति कर्म
विपाकसमुच्चये पांडुरोगहरप्रायश्चित्तं॥ अथ शिरोवेदनासहितपांडुरोगहरं॥
कर्मविपाकसंग्रहे॥ अग्निषोमादिकं कर्मोपक्रम्य न समापयेत्॥ स पांडुरोगी नव
तिशिरोवेदनवास्तथा॥ कृष्णतिरुद्धे कुर्याच्च चांद्रायणामतंद्रित॥ शतं च नोजये
द्विप्रान्निष्ठान्नेन यथेष्टितं कृष्णदिल्लक्षणा निपरिनाषायामुदीरितानि॥ इति शि
रोवेदनासहितपांडुरोगहरं॥॥ अथ पांडुरोगहर एवीराने॥ तत्र शौनकः॥॥ अथ

माहा.
२६४

जागमनेमर्म्मः पांडुरोगी प्रजायते॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं सानहो मादिकर्मणा॥ पल
त्रयेण कुर्वीतराजतेन वसुंधरा॥ तदर्थं नाथवाक्यं दित्तं रागं व्यनकारयेत्॥ स पर्व
तव नाहं स्नासमुद्रपरिवेष्टितां नवरत्नानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत्॥ कां स्पृष्ट्वा
त्रे विनिक्षिप्य पलायकविनिर्मितां॥ देवीमावाहयेत्तत्र सर्वाधारां हरिप्रियां॥ एष्येहि
देवि धात्रित्वं रूपेस्मिन्सम्यगाविशसहिता पर्वतैर्देवैः ससाक्षिसुमनोहरैः॥ एवमावा
वाह्यतो देवी गंधमात्यैः समर्चयेत्॥ उपचारैः षोडशानिराचार्यः सर्वशोभनवित्॥ हो
मं चापि प्रकुर्वीतः समिराज्यतिलैरपि नृमिन्नैस्तेति मंत्रेण समिधोमः प्रकीर्तितः॥ तथा
नृमिन्नमिमगन्मातामातरमित्यपित्यपि॥ मंत्रः प्रकीर्तितश्चाग्नौ जुहुयात्सर्पिषा तिलैः॥
अथैरुत्तरतश्चापि कुंजं वस्त्रेण वेष्टितं॥ स्थापयेद्व्रणं शुभ्रमश्वस्थानादिमृत्तिकां॥
प्रक्षिपेच्च तथा शुधवारिणा परिपूरितं॥ पवमानादिनिर्मंत्रैरनिषेकं च कारयेत्॥ राज्ञो

२६४

र्वतानुवाकेन शंतिश्चापि प्रकल्पयेत्॥ अ निषिक्तस्य चांगनि वस्त्रेण परिमार्जयेत्॥
अह्नीत्यामंनुवाकेन यथा लिंगं सरर्जकं॥ आचार्या यनुतां एध्वी दद्याद्भोगी समाहितः॥
मंत्रेणानेन विधिवन्माप्नुखाय यद्ददंनुखः॥ धात्रीधरित्रीतृतातीवराहेणैधनापु
रा॥ रत्नगर्जासमुद्रैकवसना सर्वशोभना॥ दानेनानेन सुप्रीता पांडुरोगं व्यपोहनु॥
पलत्रयेण कुर्वीतेत्यादि॥ पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं॥ गंधमात्यैः समर्च
येदिति॥ अर्चनं तु नृमिन्नं तैलादिमंत्रेण॥ अस्ममंत्रस्याग्निरुषिः नृमिर्देवता॥ उप
रिष्ठाद्गृहती पूजामाहोमे विनियोगः॥ नृमिन्नं सौधैर्वरिणां तरिहं महित्वा॥ उपस्थे
देव्यदि नैमिमन्नाहमन्नाद्यायादधे॥ समिधोमश्चाज्यतिलहोमयोरप्युपलक्षणं॥
अथ च तिलहोमो व्याहृतिनिहोमसंख्याचाष्टोत्तरशतादिसहस्रात्॥ नृमिन्नं पूजा
द्यौर्मंत्रविकल्पमाह नृमिन्नं मित्यादिना॥ ४॥ अस्याप्यग्निरुषिः नृमिर्देवता अनुष्टु

महा
२६५

पुच्छं॥ मधुवारिणापरितेकुंजस्यापयेदित्यन्वयः॥ कुंजस्यापनः प्रकारो मत्तिकाश्च
नवग्रहप्रकरणे द्रष्टव्याः॥ पवमानादिनिर्मत्रैरिति॥ पवमानमंत्राः॥ स्वादिष्टयामदिष्ट
येत्येवमादयः॥ पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकश्चादिशब्देन सूक्तांतरापनुवाकांत
राणि च नानाशाखापरिपठितान्यनिषेके विमुक्तानि मुक्तानि लक्ष्यते॥ तानि च यथाशा
खं ग्राह्याणि॥ स्वादिष्टयेति सूक्तमात्रेणैवाग्रे प्रदर्शयते॥ पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाको
गणहोमप्रकरणे दर्शितः॥ अग्निषिक्तस्य चांगनाति॥ अहीन्यामित्यनुवाकेन मंत्रेण स
हर्नकं यथा नवति तथा वस्त्रेण परिमार्जनसाधनेनानिषिक्तस्यांगानि परिमार्जयेदित्य
र्थः॥ अहीन्याहीमिति सूक्तं रोगप्रतिमारानविधौ द्रष्टव्यं॥ एवं पृथ्वीरानेकते फलमा
ह॥ अनेन विधिना रक्षेत्पृथ्वीरानं प्रयत्नतः॥ यज्जातं वै कृतं मर्त्ये अत्यजागमनेन तु॥ तस
र्वनाशमाप्नोति पांडुरोगादिकं महतरां स र्थं ब्राह्मणैः सार्धं कुर्यात्पुण्यपाहवाचनं॥ तच्च पु

२६५

ण्यपाहवाचनी पृथ्वीरानांतरं कर्तव्यं॥ अथ स्वादिष्टयामदिष्टयेत्येवमसूक्तं॥ अस्य र
क्षार्चं स सूक्तस्य विश्वामित्रो मधुच्छंदा रुषिः पवमानसोमो देवतागामुत्री छंदः॥ अ
ग्निषेके विनियोगः॥ स्वादिष्टयामदिष्टयामपवस्वसोमाधारया॥ इंद्राय पातैव सुतः॥
रक्षोहा विश्वचर्यणि मनिमो निमयो हतं॥ दण्डसधस्य मासतः॥ २॥ वरिवोधा तमो न
वमं हि षो हत्र हं नमः॥ परिषिराधो मयो नां॥ ३॥ अमर्षमहानां देवानां वीतिमंधसा॥
अनिवाजमुत श्रवः॥ ४॥ त्वामद्या वरामसितदिदं दिवे दिवे॥ इदो वे आशसः॥ ५॥
॥ पुनाति ते परिश्रुतं सोमं सूर्यं सुदहिना॥ वरेण शश्वतातना॥ ६॥ तमीमणवीः समर्ष
आगजांति यो मणो रक्ष॥ स्वसारः पार्थेदिविः॥ ७॥ तमीहि न्वंसगु बोधमंति वा कु रं दुति॥
निधाति वारुणं मधु॥ ८॥ अमीशममघ्या उत श्रीणांति धेनवः शिशुं॥ सोममिंद्राय पात
वे॥ ९॥ अस्येद्रोमदेष्टा विश्वा छत्राणि जिघ्रंते॥ मूरो मघ्यामहंते॥ १०॥ इति स्वादिष्टयेति

माहा.
२६६

सूक्तं ॥ ॥ इति पांडुरोगहर एष्वीदानं ॥ ॥ अथ शतपथोक्तं पांडुरोगहरं ॥ ॥ उरज्जेनि
ह ते चैव पांडुरोगः प्रजायते ॥ कस्तूरिकापुंलं दद्यात् बालाणामविशुद्धये ॥ ते च गुरुजघ्नु
पक्षा व्याधितरतमना वानुसारेण योज्याः ॥ इति शतपथोक्तं पांडुरोगहरं ॥ ॥ अथ पांडु
रोगप्रतिमादानं ॥ ॥ तत्र प्रतिमालक्षणमनुकेषुतुरोगेष्टित्यादिनाम्नरोगप्रकरणे नि
हितं ॥ अवशिष्टविधिस्तु आतंकोरेव तातत्रैसारम्परिनाषायोरोगप्रतिमादानवि
धातुक्तः ॥ ॥ इति पांडुरोगहरप्रतिमादानं ॥ ॥ इति श्रीमहार्जुनसंहितायां प्रबंधे माधा
रुनाम्नोमदनात्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरणेष्टित्यादिनाम्नरोगप्रकरणे ॥ ॥ अथ
त्रयीयहराणि ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ छिन्नान्मात्राणि जायंते वै शतं तु ततः परं ॥ ज्वरो
शीतोष्णं कोराह अपानेन निवृत्तये ॥ कृच्छ्राति कृच्छ्रं कुर्याच्च शतब्रालाणो जनं ॥ उद्यं च
रुचजपः स्मृत्युतत्रमसंख्यया आते सूक्तेन चर्वाज्यं जुहुयाच्च तम एव ॥ अथ वा म

२६३

हि षोडश्यात्प्रतिरूपेण कोचनी ॥ ज्वरो शीतोष्णं कावित्यादि ॥ शीतज्वर उष्णज्वरश्च ॥
कृच्छ्राति कृच्छ्रस्वरूपमुद्यन् रुचे अपरिजाया योऽष्टव्यं ॥ आते पित्तमरुतामिति सू
क्तेन ॥ एतच्च सूक्तं हयरोगहरप्रकरणेष्टित्यादिनाम्नरोगप्रकरणे ॥ ॥ चरुश्चाज्यं च प्रत्येकमष्टोत्तरश
तं जुहुयात् ॥ अत्र च सकलं सूक्तं मंत्रोत्तरं च ॥ महिषीदानं मंत्रस्तु आसका सहस्रप्र
करणेष्टित्यादिनाम्नरोगप्रकरणे ॥ ॥ महिषीप्रतिमायां सुवर्णपरिमाणं विनाष्टुनुसारेण कुर्यात् ॥ इत्यत्र
पीडाहरप्रायश्चित्तं महिषीदानं च ॥ ॥ वधिहरनारायणदानं ॥ तच्च ब्रह्मांडोक्तं ॥ यत्त
विघ्नकरो मर्त्यो जायंते चोत्रवधिमान् ॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं दत्तं होमादि कर्मणा ॥
कुर्याच्चरणं मयी मुनिं शुभं नारायणस्य तु ॥ व्यावहारिकनिष्काशमेकेनायतदर्थ
तः ॥ नारायणसूत्रं लक्षणं पंचरात्रागमे ॥ नारायणं चतुर्बाहौ शंखचक्रतथोत्तरं ॥ द
क्षिणे तु गदापद्मे नीलजीमूतसंनिभे ॥ वामे श्रीवत्सकी हस्तापुष्टिः ॥ पद्मकरापर इति ॥ न

महा.
२६१

रायणेशंखरा निविन्यसेत॥ कथमितन्नाहंरंमिसारि॥ उत्तरेवामनागे॥ शंखमध
स्तातचक्रमुपरि॥ दक्षिणेदक्षिणा नागे॥ उपरिगदापसमधस्तात॥ एवंचतुर्षु बाहुषु
विन्यसेत॥ वामेनारायणस्य वामपार्श्वे वल्लकीहस्ता हस्तद्वयस्थितैकवल्लकीमुक्ता
लक्ष्मीस्थापनीया॥ अपरेदक्षिणपार्श्वे पद्मकराणकैकपद्मशोभितहस्तद्वयोपेतापुष्टि
स्थापनीया॥ लक्ष्मीपुष्टिस्थापनीया॥ लक्ष्मीपुष्टिप्रतिमेअपि हेममये॥ एवंविधानारायण
मूर्तिवह्णमाणा प्रकारेण पूजयेदित्याह॥ प्रक्षाल्यपंचगव्येन स्थापयेत्॥ कुंकुमोपरि॥
चेतवस्त्रेण संवेष्ट्य गंधमात्यैः समर्चयेत्॥ उपचारैः षोडशनिर्वाचामो वैष्णवः शुचिः
सर्वशक्त्यर्थतत्त्वज्ञानविद्यासुनिश्चितः॥ होमचकार येन नृणां येषां दिशि चास्तुतः॥ २६१
समिदाज्यतिलैश्चैव जुहुयात्तन्मंत्रतः॥ तिलान्वारुति निजुता सर्वरोगात्प्रमुच्यते॥
रोगी तथा च ये देव नारायणमनामये॥ मूलमंत्रेण विधिवन्नैवेद्यं च रुष्यते॥ नमो तंता

मसौंकारं मूलमंत्रः प्रकीर्तितः॥ ततस्तां प्रतिमं दद्यात्प्राप्नुवाय सुखं सुखं॥
मंत्रेणानेन विधिवन्नृणां परमया मुतः॥ नारायणजगन्नाथं शंखचक्रगदाधरं॥ पू
र्वजन्मनियता देवि घ्राय वै कृतं मम॥ अत्र ह्यभि महारोगं दानेनानेन तोषितः॥ चक्रह
स्तगदापाणेशमयाश्रुजगत्पते॥ एवं कृत्वा तु तं देवं क्षमाप्य ब्राह्मणततः॥ विप्राणां नो जन
दद्यात्स्नातानुं जीतबंधुनिः॥ एवं कृत्वा समाप्नोति नारोगत्वं नरो नुवि॥ आरोग्यमुक्तो नि
त्यनुसुखिरं सुखमेधते॥ अग्रे येषां दिशि नादि नारायणमूर्तिपूजा प्रदेया दाये येषां शास्त्र
त इति स्वर्गलोकात् प्रकारेणानि प्रतिष्ठादिविधामेत्यर्थः॥ मूलमंत्रतः समिदाज्ययो हो
मः॥ मूलमंत्रेण नारायणमर्चयेत्॥ इत्यन्वयः॥ विधिवन्नैवेद्यमिति॥ विधिवन्नैवेद्यमि
ति॥ विधिवन्नैवेद्यं संपाद्य तस्माच्चरुं रुद्ध्य नैवेद्यं नारायणाय दत्त्वा वशिष्टे न होमं कुर्या
दित्यर्थः॥ विधिवन्नैवेद्यं नारायणमर्चयेत्॥ इत्यन्वयः॥ विधिवन्नैवेद्यमिति॥ विधिवन्नैवेद्यमि
ति॥ विधिवन्नैवेद्यं संपाद्य तस्माच्चरुं रुद्ध्य नैवेद्यं नारायणाय दत्त्वा वशिष्टे न होमं कुर्या

[illegible]

क्लं मस्तकव्रणहरं ॥ जातकनमस्त्रीगमनाजायते मस्तकव्रणी ॥ तस्मात्कविशुद्ध्यर्थं
 प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥ प्राजापत्यलक्षणं कृत्वा प्रकारेणैव ध्यायि ॥ ॥ इति शांतातपप्रोक्तं
 मस्तकव्रणहरं ॥ ॥ अथ नासिकाव्रणहरं ॥ ॥ शांतातपः ॥ श्रीमस्त्रीप्रसंगे न जायते न
 सिकाव्रणी ॥ हरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ कर्मकाले कर्कटांश्च स्वरादीन्वाय ईक्षते ॥ स
 नासिकाव्रणी च स्मार्य नेत्रं च जायते ॥ उद्यं नद्य रुचेनाज्मज्जुमादमुतं चरुं ॥
 श्रीसूक्तं च जपेद्दत्तां पूर्वाक्षतविमिश्रितं ॥ शिरसां च निबध्नीया छिवसंकल्पमंत्रितं
 ॥ कर्मकाले ऊकुटस्वरचां उलादीन् बुधिपूर्वकं दद्यात्पश्चान्न त्नामश्चित्तेनाचम
 नप्राणायामादीन्स्तनकर्मस्वर्मस्वनिहिता न्योनकरोतिसरां विधव्याधिमान् नव
 तीत्यर्थः ॥ उद्यं नद्य रुचस्मार्यादि पुरिजायां दृष्टव्यं ॥ व्याधितरतमजावेनामु
 तंतदर्थमधिकं वाहवन् कल्प्य ॥ श्रीसूक्तजपे पित्वाध्यायपेक्षया सहस्राद्यमुता

माह.
२६७

तासंख्याकल्या॥शिवसंकल्पमंत्रितोरत्नानिबध्नीयात्पुनः॥शिवसंकल्पसंकृतुपरि
जाषायोरुद्विधानेद्विर्हिते॥हिरण्यवर्णहरिणीमित्येतस्यपंचदशार्चस्यश्रीसूक्तस्या
नेद्विज्ञातकर्मइदिरास्तुताकषयः॥श्रीदेवताआद्यास्तिस्त्रोतुष्टुनः॥एकाप्रस्ता
रपंक्तिःजपेविनियोगः॥हिरण्यवर्णहरिणीसुवर्णरजतस्मजो॥चंद्राहिरण्यमीलहमी
जातवेरोममावह॥१॥तामआवहजातवेरोलहमीमनपगामिनी॥यस्याहिरण्यंविदे
यंगामश्चपुरुषानहं॥२॥अश्वपूतंरथमध्वंहस्तिनादप्रमोदना॥श्रियंदेवीमुपक
येश्रीमादेवीजुषतां॥३॥कासोस्मिताहिरण्यप्रारामांज्वलंतीरुद्रांतर्पयंती॥पयस्मि
तापयवर्णतामिहोपकयेश्रियं॥४॥चंद्राप्रनासांमसराज्वलंतीश्रियांलोकेदेवजु
ष्टामुरारं॥तापयनेमांशरणाप्रपद्येअलहमीमैनरपतांतांरणोमि॥५॥आदित्यवत्स
तपसोधिजातोवनस्पतिसुवहोयवित्वः॥तस्यफलानितपसातुदंतुमायांतरायाश्च

२६८

वास्याअलहमी॥६॥उपैतुमां देवसखः कर्त्तिश्चमणिनासह॥प्रादुर्भूतोस्मिराष्टेस्मि
न्कर्त्तिरधिददातुमे॥७॥हृत्पिपासामलाज्येष्टाअलहमीनाशयाम्यहं॥अनूतिमस
मधिचसर्वाणितुदमेगहात॥८॥गंधदारांडराधर्षानित्यपुष्टं करीषिणी॥ईश्वरीस
र्वज्ञतानांतामिहोपकयेश्रियं॥९॥मनसः काममाकृतिंवाच॥सत्यवृत्तिमहि॥पशू
नोरूपमन्नस्यमपिश्रीःश्रयतांयशः॥१०॥कर्ममेनप्रजाततामयिसन्नमकर्म॥
श्रियंवासयमेकुलेमातरंयसमालिनी॥११॥आपःसजंतुस्निग्धानिचिक्नीतवसमे
गहे॥नचदेवीमातरंश्रियंवासयमेकुले॥१२॥आर्द्रां पुष्करिणींयष्टीसुवर्णां हेममालि
नीं॥स्योहिरण्यमीलहमीजातवेरोममावह॥१३॥आर्द्रां पुष्करिणींयष्टीं पिंगलां प
यमालिनीं॥चंद्राहिरण्यमीलहमीजातवेरोममावह॥१४॥तामआवहजातवेरोल
हमीमनपगामिनीयस्याहिरण्यंअनूतंगावोदास्योश्चोविंदेमपुरुषाननहंयःशुचिः

माहा०
२१०

प्रयतो न त्वा जुहुया राज्यमन्वहे ॥ अग्निः पंच दश चंच श्री कामः सततं जपेत् ॥ यमाने
पय ऊरूपमा हा पय सं जवेत् ॥ तन्मे न जसि पया सि मे न सौख्यं जना म्प ह ॥ अश्व हा
यी गो हा मी धन रायी महा धने ॥ धनं मे जु प तां दे वीं सर्व कामांश्च दे हि मे ॥ पुत्र पौत्र
धनं धान्यं हस्त्यश्वाश्च तै ररथैः ॥ प्रजानां न वसी मा ता आ सुष्मं त क रो तु मां ॥ धन म
नि धनं वा यु र्धनं स र्धे धनं व सु ॥ धन मिं दे ह स्म ति र्वरु णं धन उ च्य ते ॥ वै न ते य सो मं पि
व तु ह न हा ॥ सो मं धन स्य सो मि नो मि नः ॥ श्री वृ र्च स्व मा युष्म मा रो प मा वु र्त्त न्य व मा नं म
हा य ते ॥ धान्यं धनं पशु पुत्र लाज रा त सं व स रं द ध मा युः ॥ ॥ इति श्री सूक्तं ॥ ॥ प्र का
रां तरे ण ना सि का ब्र ण ह रं ॥ ॥ अथ रु द य ब्र ण ह रं ॥ रा ता त प प्रो क्त ॥ स्व जा ति जा या ग
म ने जा य ते रु द य ब्र णी ॥ त स्मा त क वि मु ध्य र्थं प्रा जा प त द्यं च रे त ॥ स्व जा ति जा या ग
म न इ ति ॥ स्व जा ति जा या मा अ ग म न मि ति एकः समा सः ॥ अ य म नि प्रा यः ॥ ब्रा ह्म ण

२१०

रयः पुरुषा मथा योगे वर्णे च तुष्टये पि ब्राह्मणे ह त्रि मां वै र पांश्च द्वां चे ति परिणीय
स्व स्व जा ती यां ब्रा ह्म णा दि स्त्रि य पा ति ता रो पा ता वे उ प नो ग्ना त्प रि त्य जं ति ते स्व जा या ग
म ना इ ति व्य व रि चं ते ॥ त रा ते पु वि हि ता ना च र ण स्व जा या ग म न रू पे ण वि धा र क प्र यु जे
न ड रि ता पूर्व मु त्प द्य ते ते न का लां त रं रु द य ब्र ण वे तो ज वं ती ति ॥ अथ वा के व ल स जा ती
या मे व स्त्रि य मु द्वा स्य व्य नि च्चा रा दि र ता स्ता नो प नुं ज ने ते पि ता र शो न व ति स्व जा ति जा
या ग म न मि त्य स्मा र्थः ॥ ब्रा ह्म ण स्य ब्रा ह्म णः स्व जा तिः ॥ रा वे ह त्रि मां दे र पि ह त्रि मां दि
॥ त स्म जा या सर्व णं पुरु षां त र ता र्थं स्म र्थः ॥ त स्म उ प नो गः स्व जा ति जा या ग म ने प्रा जा
प त्वा त्ता त्ता तु रु द्ध प्र क र णे ऽष्ट व्यं ॥ ॥ इति रु द य ब्र ण ह रं ॥ ॥ अथ रो ग ब्र ण ह रं ॥
क र्म वि पा क स मु च्य मे ॥ ज ला य्क षं ध न प्रा य नि मि त्ते न मि मे त य ॥ न वे डु र सि डु
ष्ट हि त्र णं त स्मा पि नि क तिः ॥ स द या क्रो द्यं स म्प क्पं चा रा दि प्र नो ज ने ॥ इति णं च

माहा.
२११

यथाशक्तिमुक्तो न वति रोषतः॥ अनधिकारिण विहितमोर्गे राजलादिमरणे कृत
इत्यर्थः॥ गोदानमंत्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपधनावुक्तः॥ इत्यस्यो रोगव्रणहरं॥ अथ
यदक्षिणो गव्रणहरं शातातपप्रोक्ते॥ पितृघसा निगमने दक्षिणो गव्रणी न वेत्॥ तेनापि
निष्कृतिः॥ कार्या अजादानेन मलतः॥ अजादानमंत्रस्तु न वग्रहयसप्रकरणे दृश्यः॥
॥ इति दक्षिणो गव्रणहरं॥ अथ वा मांगव्रणहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ मारुघनि सागमने वा
मांगे तु व्रणी न वेत्॥ तेनापि निष्कृतिः कार्या सम्परासी प्रदानतः॥ सम्पत्तिनि॥ शक्ता
तु सोरणा लक्ष्म्यदयादित्यर्थः॥ दासीदानमंत्रस्तु रावदासी मया तु न्यम्प्री वसप्रति
पादिता॥ सदा कर्म करी नो म्यायये न प्रमत्तुतां॥ इति वा मांगव्रणहरं॥ अथ अगु
लीव्रणहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ फलहारी च पुरुषो न वेत्तैवांगुलि व्रणी॥ नाना फला
नामयुतं सदया च विजन्मने॥ इत्यंगुलीव्रणहरं॥ अथ चरणहरं॥ शातातपप्रो

२११

क्ते हीनजातिस्त्री गमनोक्ता यते चरणव्रणी॥ तस्मात्तकविष्णुधर्मप्राजापत्ये समाचरे
त्॥ प्राजापत्यलक्षणं ह्युप्रकरणे न्यधामि॥ इति चरणव्रणहरं॥ अथ नगव्रण
हरं॥ कर्मविष्णुकसंयहे॥ मते नर्त्तरिमानारी ब्रह्मचर्यविद्यातिनी॥ सानवे द्रुता रोषे
ण संजोक्तं ह्यमतेन च॥ संजोगानंतरं तीव्रवेदना पुरुषस्य च॥ दद्यात्तीलवृषान्त्री न वै
मधुसर्पिस्तिलानपि॥ व्रणदोषेणेति॥ व्रणदोषेण मुक्ता न वेदित्यर्थः॥ संजोक्तु न च ह
मइत्यनिधानादर्थो नानावेव व्रणं॥ चराष्टात्स्त्री पूसमो रुजयोरपि तीव्रवेदना न व
ति॥ नीलदधानिति॥ लोहितोयस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे तु पादुरः॥ अथे तखुरविषाणान्मांसनी
लोहषडच्यते॥ एवं लक्षणं लक्षिताना वेतुवर्त्तेन नीलोयासुः॥ हृषदानमंत्रस्तु॥ न वग्र
हयसप्रकरणे दृश्यः॥ इति नगव्रणहरं॥ वाराहपुराणे॥ मांगहोतादिजो मोहा
नियुक्तो धर्मनिश्चये॥ नगदरो न वेत्तस्म्यधर्मवदतो मुखे॥ मांगहोतेति मोलो नाडका

महा.
२७२

चगृहीत्वा धर्मनिष्क्रम्यो नियुक्तः सन्न धर्मं वदति तस्मा धर्मं वदतो नवतीत्यर्थः ॥ ब्रह्म
पुराणे ॥ आचार्यचार्यागमने ॥ नगंदरमुतो नवेत् ॥ अत्र प्रतिक्रियामाह ॥ वधुगौतमः ॥ मा
णिक्यपञ्चरागंचवज्रं वै उर्ममेव च ॥ गोमेदं मरुतं तपस्युष्मरागंच मोक्षिकं ॥ हरितं च न
वेतानि स्वर्णपात्रोपरित्यजेत् ॥ अथ वाराजतेतां श्रेयवाज्येन प्रपूरयेत् ॥ नवग्रहाणां प्र
त्येकं ब्रह्मण पुराणं धुपुष्याहते धूपैर्नैवेद्यैस्तान् प्रपूरयेत् ॥ स्वर्णिगैश्चैव मंत्रैश्च होमः
कार्यस्तु पूर्ववत् ॥ ततो ब्राह्मणमाह मय सर्वं शास्त्रार्थको विदं ॥ आदित्यादिग्रहाः सर्वे नव
रत्नप्रदानतः ॥ विनाशाय तु मे वृत्तगंदरं ॥ अनेन कर्मणा नूनं यथावद्विहितेन तु ॥ नरो
नैरुज्यमाप्नोति निःसंदिग्धं नगंदरं ॥ हरितं चेत्यदि ॥ हरितं हरितं रत्नं ॥ अथ वाराज
त इति ॥ अथ वेति ॥ योत्र विकल्पः ॥ यस्मिन् स्वर्णादिपात्रेन वरुणादिभ्योऽपि तानि तान्
गव्येनाज्येन पूरयित्वादिग्रहाणां पुरतः स्थापयेत् ॥ नवग्रहात्पुंस्त्रिगैरादित्यादिप्रकाशकैर्म

२७२

त्रैः पूर्ववत् पूजयेत् ॥ पूजाप्रकारस्तु परिज्ञायामास्मानिदं विदं ॥ आदित्यादिग्रहाः
सर्वे इति रत्नोपेतपात्रदानमत्र ॥ एवं पात्रं दत्वा पश्चान्नवग्रहमेतत्कृत्विमोदक्षिणां द
क्षिणां दत्वा ग्रहमेतत्कृत्प्रकारेणैव ग्रहयज्ञं शेषं समापयेत् ॥ इति नगंदरहरं ॥ ॥ प्र
कारांतरेण नगंदरहरं ॥ ॥ शाकान्तपत्रोक्ते ॥ सुगोत्रस्त्रीप्रसंगे तज्जायते च नगंदरं ॥ तेनापि
निकृतिः कार्या मेषीदानेन यन्नतः ॥ मेषदानविधिश्चेमं दानि हरप्रकरणे प्रदर्शयिष्य
ते ॥ अयं तु विशेषः ॥ तन्न रजतमयो मेषः ॥ अत्र प्रत्यक्ष मेषः ॥ अत्र प्रत्यक्ष मेषीति सौ
वंशं स्वरुत्वायः सजोपिविधिरत्रापि आसः ॥ मेषी मंत्रदानेन हः कार्यः ॥ तद्यथा देवा
नां यो मुखं हव्यवाहनः ॥ सर्वपूजितः ॥ तस्मत्वं वाहनं पूज्यं देवेशं देवैर्महर्षिभिर्निषंज्यमानेन
हः कार्यः ॥ तद्यथा ॥ देवानां यो मुखं हव्यवा ॥ नगंदरं पूर्वकर्मविपाकेन तु यन्नम ॥ त
सर्वनाशमक्षिप्रं सौरव्यं चापि प्रवर्धयेत् ॥ इति प्रकारांतरेण नगंदरहरं ॥ अथ पूज

माहा०
२९३

वह व्रणहरं कर्मविपाकसंग्रहे॥ अतिमानादतिक्रोधादतिस्नेहादयारिणि॥ मोधर्मनिष्प्र
यं जानन्नस्य कुरुते नरः॥ स पूयं शोणितं वहव्रणं तमेप्सु॥ तप्तं कृच्छं प्रकुर्याच्च तिल
प्रस्यं प्ररोजवेत्॥ होमश्च रुष्टतां च तिलैरष्टोत्तरशतं॥ सहस्रं वा व्याहृतिभिः कुर्याद्वा
स्नानं जनेन॥ तप्तं कृच्छं प्रकरणे द्रव्यं॥ प्रस्यं जह्मं तु परिमाणं प्रकरणे व्याधिगुरुलघु
तावेन सहस्रं शतं वा होमः॥ ब्राह्मणो जनेन शक्त्यानुसारेण॥ इति पूयं वहव्रणहरं॥ अ
थ नारीव्रणहरं॥ उग्रमहे संवादे॥ परेषां ब्रह्मणेदेन मुष्टिघातेन चैव हि॥ अस्य वद
नाश्चैव श्रीहाश्री लघुतस्तथा नाडीव्रणी च जायेत तद्गो गस्यापनुत्तये॥ चांद्रायणं चातिरु
द्धं यतिचांद्रायणं चरेत्॥ आतेरोद्रेण सूक्तेन शतमुष्टेन चरेत्कुति॥ कृष्णोऽहोमः कर्तव्य
ः सोमारुद्राजपस्तथा॥ यत्किंचेदमिमांसमरजपेदयुतसंख्यया॥ चांद्रायणं दानि व्याधि
गुरुलघुतावेन व्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि॥ चांद्रायणादिलक्षणा निरुद्धं प्रकरणे द्रव्यं

२९३

व्यानि॥ आतेपि तुर्मरुतामिति सूक्तमसाध्य सर्वरोगहरं द्रव्यं॥ सूक्तेन समग्रेण हो
मः॥ कृष्णोऽहोमः॥ परिचाषायां दूर्धितः॥ सोमारुद्रे तस्य सूक्तस्य बार्हस्पत्यः शंयु
र्हृषिः सोमारुद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ जपे विनियोगः॥ जपसंख्या चाष्टोत्तरसहस्रं॥
सोमारुद्रा देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ जपे विनियोगः॥ जपसंख्या चाष्टोत्तरसहस्रं॥ सोमा
रुद्रा धारयेथा मस्यैत्रप्रवामिष्टयो रमश्नुवंतु॥ मदेमदे सप्तरत्ना दध्ना शन्नो जूतं
विपदे शंचतुष्पदे॥ १॥ सोमारुद्रा धारयेथा विहृतं विषूची ममीवा मनोगममा विवेश
॥ आरे बाधे प्यंति र्हेति पराचैरस्मै न शसौ श्रवसानि येतु॥ २॥ सोमारुद्रा सुवसेतान्
स्मे विश्वा तनूषु नेजानि धत्तं॥ अवस्यंतं नुवंतं मन्त्रोऽभ्युतनूषु बंधं रुतमे नो अस्म
त्॥ ३॥ तिग्मा सुधौ तिग्महेतीशुरेवौ सोमारुद्रा विहसुमलतनः॥ प्रनो मुंचतं वरुणस्य
पाशगोपायतनः सुमनस्य मानाः॥ ४॥ इति सोमारुद्रेति सूक्ते॥ यत्किंचेदमित्यस्मावशि

माहा.
२७४

एरुषिः वरुणा देवता जगता हं ॥ जपे विनियोगः ॥ मत्किंचेदचतुर्णा देव्ये जने निद्रो हं म
प्या ईश्वरामसि ॥ अचिन्ता यतवधर्मा युयोपिममानस्तस्मा देव सो देवरा रिषः ॥ ॥ इ
ति नाडी ब्रह्म हरे ॥ ॥ अथ गंडमाला हरे ॥ ॥ वायुपुराणे ॥ ॥ गल गंडी गता इव हर्तन वि
मानवः ॥ दानेन तस्मिन्तीकारं वक्ष्यामि शृणु नास्कर ॥ माणि कं पयरागं च वज्रं मौक्तिकमेव
च ॥ वैष्णवपुष्परागं च वज्रं मरकतं तथा ॥ एतिर्मात्रं प्रकुर्वीत स न मप्यत्र राजतं ॥ सर्व
त्र राजतं सूत्रमिति वेदे प्रकल्पयेत् ॥ ताम्रपात्रे विनिक्षिप्य तिलानामुपरि न्यसेत् ॥ तिलानां
च परीमाणं दोषं च कर्मिष्यते ॥ यदा तदर्थं मेव स्यात्स्वराक्ष्मा वापि कारयेत् ॥ महारांतिं त
था कुर्याद्वास्तौर्वेदपारगैः ॥ महारांतिं तथा कुर्याद्वास्तौर्वेदपारगैः ॥ महारांतिं न वयह
रांतिरिति चिंता मता ॥ साचास्मानिः परिनाश्यां दर्शिता ॥ आचार्यस्तु शुचिर्दक्षः सर्व
राक्ष्मा र्थतत्त्ववित् ॥ अतएव सोपसंपन्नः सर्वप्राणिहितैरतः ॥ एवं विधं पूजयित्वा वस्त्रमा

२७५

तुलेषु नैः ॥ होमं च कारयेत्तेन समिदाज्यं च रूतकदं ॥ आसत्तेन तथा मंत्रः सोमं राजा
नमित्यपि ॥ मंत्रेण स्विष्टकृतं दद्यात्कल गंडी च वागपतः ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्ता श्रुत्वा म
स्तु हस्तुखः ॥ मालेयं सर्वदेवता ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ इन्द्रादिलोकपालैश्च तथा सर्वा
मरैरपि ॥ इयं मे कं वलया माधारिता प्रातिपूर्वकं ब्राह्मणाय प्रदत्ते यगंडं गंडं व्यपोहतु ॥
ग्रहं शांतिः कृता येस्तु तेन्यो दद्यात्तु दक्षिणं ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा चुंजीत सहबंधुभिः ॥
होमं च कारयेत्तेन त्यादि ॥ अमं च होमो ग्रहयज्ञ होमरावनततः एव कृतः ॥ अतएव दि
क्षादिप्रकारां मंत्रोपलक्षणा र्थमाह सत्तेन तथा मंत्र इत्याद्युक्तं ॥ मंत्रेण स्विष्टकृतं कथो
ममंत्रस्तु न वयह यज्ञप्रकरणे कृष्णोऽहोमप्रकरणे च द्रष्टव्यः ॥ गल गंडी वागपतः सन्वक्ष्य
माणं मंत्रेण रत्नमालां दद्यादित्युक्तं ॥ मालयमित्यारम्भगल गंडं व्यपोहति संतोदातमंत्रः
ब्रह्मादिभिरमरैर्धर्ममाला कं वलया सती प्रातिपूर्वकं धारिता सा ब्राह्मणाय प्रदत्ता इयं मेग

माहा.
२१५

लेगंडव्यपोहस्यन्यः॥॥ इतिगंडमालाहरं॥॥ अथप्रकारान्तरेणगंडमालाहरं॥॥ कर्म
विपाकसंग्रह॥ अथापयतिशिष्यास्तुयःप्रतार्यगुरुसमा॥ शिष्योऽनुसंवचयित्वायो
धीतेतस्यनस्यच॥ जायतेगंडमालारव्योरोगस्तउपशंतये॥ तथा॥ अनन्तरसहस्रं
वागंडमालीनवेन्नरः॥ कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीतचांद्रायणमथापरं॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु
जपेत्पुरुषसूक्तं॥ सौरमंत्रजपस्तद्वद्वीत्यामितिमाज्जनं॥ ब्राह्मणान्नोजयेत्
क्त्वाततो रोगादिमुच्यते॥ कृच्छ्रादिजज्ञाणं कृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितं॥ सौरमंत्रजप
स्तद्वदिति॥ अष्टोत्तरसहस्रमित्यर्थः॥ सचउद्यन्नयक्रच॥ पुरुषसूक्तं चायं क्रच
अपरिनाषायं प्रदर्शितं॥ अक्षीत्यामिति सूक्तं च तत्रैव प्रदर्शितं॥ मार्जनं चिरं
नृतिपादपर्यंतं कुर्याद्वमर्शनं॥॥ इतिप्रकारान्तरेणगंडमालाहरं॥॥ अथपितृ
गणहरं॥॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ चंडालादिवचः श्रावण्योचुजानस्तथैव हि॥ चुक्तेसपा

२१५

दत्तननुःपितोऽपेकीचजायते॥ ब्रह्मवानपिजायेततस्यापस्यापनुत्तये॥ कृच्छ्रतिक
छेदकुर्वीतचांद्रायणमथापरं॥ यथाविनवतोदद्यात्तिलान्वेदविदेतथा॥ यमसूक्तेन
विष्टेन्द्रसर्पिषामधुसूदनः॥ सहस्रं जुहुयादन्नयमप्रीत्यर्थमेवच॥ चंडालादिवचः श्रा
वण्योचुजानस्तथैव हि॥ अथचतस्रायश्चित्तमपिनकरोतितस्यजन्मांतरेपादजतनुत्वादिरोगोचवेत्॥ कृ
च्छ्रातिकृच्छ्रजज्ञाणं कृच्छ्रप्रकरणेनिरूप्यानि॥ यमसूक्तेनेति॥ यमसूक्तं मंत्रैर्वाग्रे
प्रदर्शितं॥ यमसूक्तेन प्रसूचं मधुसूदनमुद्दिश्य सहस्रं ससर्पिः सहस्रं मत्सेनच जुहु
यात्॥ तथायमुद्दिष्यापिसर्पिषां तेनवसहस्रं सहस्रं जुहुयात्॥ सहस्रमित्यष्टाधि
कसहस्रं॥ सूक्तस्य त्रिषष्टिवारं हनेयं संख्या जायते॥॥ परेष्विवांसप्रवतोमहीरवि
तिषोऽर्चस्य यमसूक्तस्य यमरूपिः॥ मधुसूदनमुद्दिश्य होमपक्षेयमगुणोपेतोम

माहा.
२१६

सह नोरेवता॥ यमो दे शेन हो मे तु मधुसूदन त्वगुण विशिष्टो यमो देव तान्निष्ठु प्र छंदः॥
त्रयो दशी चतुर्दशी षोडशी चानुष्टुभः॥ पंचदशी हृती हो मे विनियोगः॥ परे पिवो
सं प्रवतो महीरनुबहुम्भः पयामनुपत्रपसाने॥ वैवस्वते संगमनं जनानां यमरा
जानं हविषा उवस्य॥ १॥ यमो नो मातुं प्रथमो विविद नैषाग व्यतिरनर्त्तवायु॥ यत्रानः
पूर्वे पितरः परे नोजज्ञानाः पृथ्वा अनुस्वाः २ मातमी कवैर्यमो अंगिरो निर्वहस्य
तिर्हृत्कृतिर्वाहधानः॥ यमश्च देवा ह धुर्मेव देवा स्वाहा न्ये स्वधया न्ये मदेति॥ ३॥ इमं य
मं प्रस्तरमा हि सीरंगिरो निः पितृनिर्वाहधानः॥ आत्मा मंत्राः कविशस्तावहत्वेनाश
जानं हविषा मादयस्व॥ ४॥ अंगिरो निराग हि मस्ति ये निर्वमवैरूपैरिह मादयस्व विवस्वत
कुवेमः पिता ते स्मिन्मवर्हिष्यानिषद्य॥ १॥ अंगिरसोनः पितरो नवन्वा अथर्वाणो नृगवः॥
सोम्यासः तेषां वयं सुमतां यस्मिन्मानमपिनद्रे सौमनसे स्याम॥ ६१॥ प्रेहि प्रहि पथिनिः पृ

२१६

र्वे निर्यत्रानः पूर्वे पितरः परे सुः॥ उजारा जाना स्वधया मदेतायमं पत्रा मि वरुणा च दे
वं॥ १॥ संगराश्च पितृनिः संयमेनेष्टा पूर्त्तेन परा॥ मेवोमन्॥ हित्वा यावयं पुनरस्त्वमे
हि संगच्छ स्वतत्त्वा सुवर्चाः॥ ८॥ अपेतवीत विवसर्पता तोस्मा परं पितरो लोकमक्र
न्॥ अहो निरद्विरक्तु निर्व्यक्तं यमो ददा त्वेव सानमस्मै॥ ९॥ अतिवसार मे योश्वा
नौ चरुहो राव नौ साधुना पथा॥ अथ विदत्सु विदत्तं उपेहि यमेन मे सधमादं मह
ति॥ १०॥ १॥ यो ते श्वानौ यम रक्षिता रौ चरुहो पथिरक्षीन् चक्षसौ तास्मासेन परि
देहि राजस्वस्ति वास्मा अन्नमी वंचयेहि॥ ११॥ उरूपेण सावसुन प्रा उववु जौ यमस्य
इतौ चरतो जनं अनुता वस्मन्मदरा मे सूर्या य पुनरा मये ह नद॥ १२॥ यमाम सोमं सु
नत यमाम जुहुता हविः॥ यमं उहय जोगच्छ सन्निह तो अरं रुतः॥ १३॥ यमाम घृतवध
विः॥ जुहोत प्रतिष्ठत रान्नो देवेषा यमदीर्घमा सुप्रजीवसे॥ १४॥ यमाम मधुमत्तमरा

माहा.
२५०

तहव्यं जु होत न॥ इदं नमः कृषिभ्यः पूर्वर्जभ्यः पथि हस्तः॥ १५॥ त्रिकंदुके निः पतति खलु
वीरेकमिदं हत॥ त्रिष्टुष्पा मन्त्री छंदोऽसि सर्वाताय मन्त्राहिता॥ १६॥ ३॥ इति यमसूक्तं॥
इति सपित्तब्रह्म हरे॥ ॥ अथ ब्रह्म गजराजं॥ दध्ने गौतमः॥ पलेन वात दध्ने न वात दध्ने न त
दध्ना धेनवा पुनः॥ कारयेद्वाहनं है मंचतुर्दंतं तु वारणं॥ आचो यः प्रयतात्मा तु तस्य
श्वे समाहित॥ उपचारैः षोडश निरर्चयेद्गंधपुष्पकैः॥ ततो ब्राह्मणमाहूय सर्वश
स्मार्थको विदं॥ अत एव तोष संपन्नमनु दे ग करं नृणं॥ नक्त्या संपूज्य वस्त्राद्यै हो मं ते न च
कारयेत्॥ मंत्रैः पौराणिकैः सम्यक् संहिताशास्त्रचोदितैः॥ चत्वारो दिग्गजा ये च पुष्पदं
ता हयश्च ये॥ सार्वभौमा द्यो ये च आहुता तोषयामितान्॥ समिराज्यमिति हो मो गज
स्य प्रीतये न वेत्॥ तस्मै हुतवते सम्यक् गजप्रीत्यर्थमादतः॥ मंत्रेणा नेन विधिवद्वाह
नं किं समन्वितः॥ आशुखस्तु ब्रह्मणो दशुखायेंद्रस्य वाहनं रोरावतश्चतुर्दंतो गजानां

२५१

नायकश्च यः॥ दिगंतिनां पूज्यतमो ब्रह्मण्यप्यनु॥ अनंतरं तु संपूज्यतमाचार्यं मु
दायुते॥ ब्राह्मणान् जो जयित्वा च स्वयं जु जीतवा गतः॥ एवं कृतं ब्रह्म वाधात तद्वाणा देव
न रूपति॥ तै नैतद्गुणि निर्नं कार्यमारो ग्य हेतवे॥ पलेन वात दध्ने नैसादि॥ अत्र व्याधिनि
दानं सपित्तब्रह्म हरोक्तमेव हेतुं॥ पल लक्षणं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं॥ वाहनमिति दं
द्रस्य वाहनं मैरावणमित्यर्थः॥ उपकारकमिति॥ नृमिधारणदिना विष्णोपकारकं॥ पा
र्श्व इति॥ समीप इत्यर्थः॥ मंत्रैः पौराणिकैरित्यादि॥ पौराणिकै रनादिनिः संहिताशास्त्र
चोदितैः॥ संहितामंत्रतो गो वेदः॥ सैव संहिताशास्त्रनाडा स्त्रं॥ अथवा शास्त्रं स्मृतिः॥
तत्र चोदितैः॥ एतदुक्तं नवति॥ वैदिकैः स्मार्तैश्च गजप्रकारकै मंत्रैरिति॥ ते च गण
पतिप्रकारका वैदिकाः स्वस्वशास्त्रोक्ताः आस्थाः॥ तत्र केचन ग्रहयज्ञप्रकरणे रचिता
॥ अथवा पौराणिकैः पुराणविहितैः॥ तदेव प्रकटयति॥ संहिताशास्त्रचोदितैः॥ संहि

माहा०
२९८

तामंत्रजोगोवेदः॥ सैवसंहितार्शसनाह्यास्तं॥ अथवाशास्त्रंस्मृतिः॥ तत्रचोदितैः॥ एत
उक्तंनवति॥ वैदिकैः स्मार्तैश्चगजप्रकाशकैर्मंत्रैरिति॥ तेचगणपतिप्रकाशकावैदिका
ः स्वस्वशास्त्रोक्ताः प्राप्याः॥ तत्रकेचनग्रहयज्ञप्रकटयति॥ संहिताशास्त्रचोदितैः॥ सं
हिताशास्त्राणिमहानारतादीनि॥ सर्वपुराणार्थसारत्वाज्ञारतादीनिपुराणातीत्युच्यं
तेतत्रोदितैर्मंत्रैः॥ अथवापौराणिका अन्येसंहिताशास्त्रचोदितास्वपरे॥ तत्रेकोमं
त्रः तेरावणश्चतुर्दंतइतिगजराजमंत्रएवपूजाहोमयोरपियास्तः॥ अपरोमंत्रः॥ चत्वारो
दिगाजामेचेत्यत्रैवपूर्वोक्तः॥ मंत्रांतरंतुमुप्रतीकगर्जेप्रत्यं सरस्वत्यानिषेचकः॥ इ
दमवाहनंश्रेष्ठं पूतंचेत्यत्रैवपूर्वोक्तः॥ मंत्रांतरंतुमुप्रतीकगर्जेप्रत्यं सरस्वत्यानिषे
चकः॥ इदमवाहनंश्रेष्ठं पूतदेवेदंवदितेति एतेमंत्राविकल्पेनग्राह्यः॥ एषुमंत्रेषु
मुप्रतीकादीनिपदानीतरदिदंतिनामप्यपलक्षकानि॥ इतिब्रह्मगजराजं॥ ॥ अ

२९८

थपार्श्वस्फोटहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ खरकाकादिमांसानांनक्षकः स्फोटवा
ननवेत्॥ पार्श्वयोस्तन्निवृत्त्यर्थं कृच्छ्रश्चाप्यणंतथाअतिरुद्धश्चकर्तव्योजपश्चा
ष्टोत्तरायुतं॥ शिवसंकल्पस्तुक्तस्यपार्श्वस्फोटादिमुच्यते॥ कृच्छ्रदिस्वरूपाणि कृच्छ्रप्र
करणेष्टव्यानि॥ शिवसंकल्पस्तुक्तं तुपरित्याप्यायोरुद्विधानेप्रदर्शितं व्याधिता
रतम्यात्कृच्छ्राद्यादतिकल्पनीया॥ इतिपार्श्वस्फोटहरं॥ अथहस्तपादतलस्फो
टहरं॥ अथहस्तपादतलस्फोटहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ चंडालकृतवापीषुतडा
गेकूपकादिषु॥ स्नात्वापीत्वाचसर्वांगेहाहवानहस्तपादयोः॥ स्फोटमुक्तश्चसनवेत्
छंसांतपनेचरेत्॥ गंहिरण्यं च वासश्चदद्याच्छतमुसारनः॥ कूपएवकूपकः॥ चंडा
लेयजमानेनकारितावाप्यादिषुअनानुरोक्तानपूर्वमसकृन्नित्यनैमित्तिकारिस्नाना
दिकर्मकृतसर्वांगहाहादिमान्नवेदित्यर्थः॥ इतिहस्तपादतलस्फोटहरं॥ अ

मा ह०
२१८

यस्ली स्तनस्फोटहरं कर्मपाकसमुच्चये ॥ अवमन्यतु नर्तारं जारमालिङ्गं तेन च । सा
ध्वंकी उतिमाना रीतमेवावुस्मरत्यपि ॥ तस्यास्तु नयोः स्फोटा जायंते जनमातरे ॥ जगे
चरकं स्तवति तद्गो गम्पप्रशं तमेद प्याक्राः पंचलवणं ॥ हरिद्रांधान्यमेव च ॥ उमामहेश्व
रं श्वैव पूजयेच्च धने सति ॥ निष्कृष्टादराकं दद्यात्कपेक्षामग्निसूक्तकं ॥ अन्यमखत्वि
त्यादि ॥ अवमन्यतु नर्तारमित्यस्मै वविवरणं जारमालिङ्गे सारिकं ॥ गाः पंचदद्यादित्यन्व
यः ॥ धने सति निष्कृष्टादराकं दद्यात् ॥ पूर्वोक्तगवादिदानानंतरं धवांश्च दद्यात्सौवर्ण
निष्कान् दद्यात् ॥ धनरहितश्चेन्निष्कदानं कुर्याद्यथाशक्ति कुर्यादित्यर्थः ॥ लवणादीन्
पि विनवाद्यनुसारेण दद्यात् ॥ ॥ तामग्निवर्णमित्यनेन जातवेदसे इत्ययमनुवाको ल
क्ष्यते ॥ जातवेदस इत्यस्य सप्तैव स्यानुवाकस्य याज्ञिकी देवता उपतिष्ठदक्षयः ॥ दुर्गा
शिविस्त्रयोपयायोगं देवताः त्रिष्टुपछंदः ॥ जपे विनियोगः ॥ जपसंख्याचायुते ॥ जात

२१८

वेदसे सुनवामसोममराती यतो निरुहाति वेदः ॥ सनः परर्षदिति दुर्गाति विश्वानावे
वसिंधु उरिता तमग्निः ॥ १॥ तामग्निवर्णं तपसा ज्वलंती वै रोचनी कर्मफलेषु जुष्टा ॥ दु
र्गा देवी शरणमहंप्रपद्ये सुतरसितरसे नमः ॥ अग्ने त्वं पारयानशो अस्मान् स्वस्ति नि
रिति दुर्गाति विश्वाम् अथैव ब्रह्मज्ञानं कुर्वीत वा तो लोकाय ते न याशं योः ॥ ३॥ विश्वा
ति नो दुर्गा हा जातवेदः सिंधुना न नावा उरिता ति पर्थि अग्ने अग्निवन्मनसा गणोस्मा
कं बोध्यविता तनून ॥ ४॥ मृतना जितं सहमानमुग्रमग्निं कुर्वेम परमान्नधरस्ता
त ॥ सनः परर्षदिति दुर्गाति विश्वा ह्यामदेवो अति उरिता तमग्निः ॥ प्रलोदिकमीडो अ
ध्वरेषु सनाच्च होता न व्यश्नसन्ति ॥ स्वाचाग्ने तनुवंपि प्रस्वास्मसंचासौ जगे मा यज
सु ॥ ६॥ गोत्रिजुष्टमयुजे निषिक्तं तच्चैव विस्मोरनुसचरेम ॥ नाकस्पर्शमनिसंच
सातौ वैस्मवी लोका दहमादयतां ॥ ७॥ इति स्त्री स्तनस्फोटहरं ॥ अथ नानास्यान

माहा.
२८०

गतस्फोटहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये अनिर्देश्यमा गोपीत्वापयः स्फोटं कवान्न
वेत्॥ उपवासत्रयं कुर्याज्जये दिंशतिदिजान्॥ इति नानास्थानगतं विस्फोटहरं॥
अथ नगंदरोगमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं च कर्मविपाकसारे॥ नगंदरः प्राशुशीर्णके
रोगहृत्तानिबंधनः॥ पंगुः प्राशंकुशधरः पीगसीनः ककुधतः॥ ककुतृषांगंतरेव
यीवापश्चात्प्रागे कृत्वा तत्र हतः॥ प्रहारयुक्तः कर्त्तव्य इत्यर्थः॥ अथ वा ककुत्तृषे नम
स्तकं लक्ष्मणे तत्र हतः॥ एतत्पूजादिविधानं तु परिजाप्यायं रोगप्रतिमादानविधावा
तं को देवता तत्रेत्यादिना प्रदर्शितं॥॥ इति नगंदरमूर्तिदानं॥॥ अथ गंडमालारो
गप्रतिमादानं॥॥ तल्लक्षणं कर्मविपाकसारे॥॥ गंडरोगः क्रूरैः षड्भिः चंखचक्रपर
म्वधात्॥ पाशचापशरान्वित्त्वान्नशीर्णशिरोरुहः॥ इति कर्त्तव्यता कलापस्तु
परिजाप्यायामातं को देवता तत्रेत्यादिना रोगप्रतिमादानविधावमध्यामि इति गंडमाला

२८०

रोगप्रतिमादानं॥॥ अथ व्रणमात्रमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं चातुक्तेषु तुरोगेष्वित्यादिना मूल
रोगहरप्रकरणे निहितं॥ पूजादिविधानं तु परिजाप्यायं रोगप्रतिमादानविधावातं को दे
वता तत्रेत्यादिना निरूपितं॥॥ इति श्रीमहाणां वारवे महिते प्रबंधे माधार्त्तनाम्नो मदना
त्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्यै पूर्यै नवसंचदशस्तरंगः॥॥ अथ वातरोगहरा
णि॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवतानां ब्राह्मणानां च धनापहरणान्त्रया॥ स्वामिद्रोहावात
रोगी न वेदस्यापि निष्कृतिः॥ कृत्वाति कृत्वा कुर्वीत चाप्यणमथापरं॥ वातआवातु
मंत्रं हि जपेद्वायुतसंस्थया॥ अग्निरस्मीत्यचं चापि जपेच्च जुहुयादपि॥ कृत्वादिस्व
रूपाणि परिजाप्यायं कृत्वा प्रकरणे प्रस्थाप्यानि॥ वातआवातुनेषजमित्यस्यावातायन
उल्लरुषिः वायुर्देवता गयत्री छंदः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ वातआवातुनेषजं शंनु
मयोनुनोरुदे॥ प्रणआवातुनेषजं शंनुमयोनुनोरुदे॥ प्रणआवातुनेषजं शंनुमयोनुनोरुदे॥

महा-
२८९

नयाऽमुत संख्यया जदहमादयंतां॥१॥ इति स्त्रीस्तनस्फोटहरं॥॥ अथ नानास्थानग
तस्फोटहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये अनिर्दिश्यागेपीत्वापयः स्फोटकवान्नवेत्
॥ उपवासत्रयं कुर्वाणो जयेद्विशतिं विजान्॥ इति नानास्थानगते विस्फोटहरं॥ अ
थ नगंदररोगमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं च कर्मविपाकसारे नगंदरः प्राप्नुयात् केशो
रुन्नानिबंधनः॥ पंगुः पाशं कुशधरः पीठासीनः ककुधतः॥ ककुत्तहृषांगं तदेव ग्री
वापश्चाज्जागेरुत्वा तत्र हतः॥ जहार मुक्तः कर्त्तव्य इत्यर्थः॥ अथ वा ककुत्त हृत्तमस्त
कं लक्ष्मणे तत्र हतः॥ एतस्मादि विधानं तु परिक्षायां रोगप्रतिमाराधनविधावातं
कोदेवता तत्रेत्यादिना प्रदर्शितं॥॥ इति नगंदरमूर्तिदानं॥॥ अथ गंडमातारो गप्र
तिमादानं॥॥ तल्लक्षणं कर्मविपाकसारे॥॥ गंडरोगः कुरैः षड्विंशं खचक्रपरम्वधा
त्॥ पाशचक्रं पशुरानुबिन्धवावन्शीर्षाशिरोरुहः॥ इति कर्त्तव्यता कलापस्तु परिजा

२८९

षायामातं कोदेवता तत्रेत्यादिना रोगप्रतिमादानविधावन्मध्यामि इति गंडमातारो
गप्रतिमादानं॥॥ अथ ब्रह्मात्ममूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं चानुक्तेषु तुरोगेष्टित्यादिना मू
लरोगहरप्रकरणे निहितं॥ पूजादिविधानं तु परिक्षायां रोगप्रतिमादानविधावातं को
देवता तत्रेत्यादिना निरूपितं॥॥ इति ब्रह्ममूर्तिदानं॥॥ इति श्रीमहालक्ष्म्यमहोदये प्रबं
धे माधार्चनामोमदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्वपूर्वैर्नवतंत्रं च दशस्तरंगं॥
॥ अथ वातरोगहराणि॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवतानां ब्राह्मणानां च धनापहरणानि
या॥ स्वामिदोहादात रोगी न वेदस्मापि निष्कृतिः॥ कृच्छ्राति कृच्छ्रैः कुर्वीत चांशयणम
यापरे॥ वातआवातुमंत्रं हि जपेद्वायुत संख्यया॥ अग्निरस्मीत्युच्यते जपेच्च जुहुयाद
पि॥ कृच्छ्रादिस्वरूपाणि परिक्षायां कृच्छ्रप्रकरणे दृष्टव्यानि॥ वातआवातुनेष जमित्य
स्यावाताय न उलरुषिः वायुर्देवता गायत्री छंदः॥ विहितार्थे विनिमोगः॥ वातआवातुने

माहा.
२८२

षजंशंनुमयोमुनोरुदे॥ प्रणाम्यं पितारिषत॥ अनयाऽमुत संख्यया॥ जपस्तथापु
त संख्यया होमश्च वञ्चिस्मिन्ननयापि॥ अस्मादेव अवादेव वा तश्चेति श्रद्धावाह
षी अग्निदेवता त्रिष्टुप् छंदः॥ विहितानपेयै विनियोगः॥ अग्निस्मिजन्मना जातवे
रा एतं मे चतुरमंतम आसन॥ अर्कस्ति धातरजसो विमानो जसो धर्मो हविरस्मि
नाम होमद्रव्यमाज्यं॥ यथाशक्ति हिरण्यदानमपि कुर्वीत॥ ॥ इति वातरोगहरप्राय
श्चित्तं॥ ॥ अथ प्रकारं तरेण वातरोगहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ गुरुप्रत्यर्थिताया वो
वातरोगी न वेन्नर॥ नामत्रयेण कुर्वीत जपं होमं च शतमे॥ अचक्रताय नमः॥ अनंता
य नमः॥ गोविंदाय नमः॥ इति नामत्रयमंत्राः॥ अस्मिन्नामत्रयस्य वशिष्ठकश्यपपुनार
दाकृष्णयः महाविष्णुर्महानारसिंहो महावराहश्च देवताः॥ अनुष्टुप्॥ गामत्री सुतला
निष्ठं रां सि विहितार्थे विनियोगः॥ जपहोमयोः संख्या तु व्याधनुसारेण सहस्रादिलक्षा

२८३

ता कल्या होमद्रव्ये चाज्यं॥ केचन लिंगपुराणे कं प्रनुः शं नुरु मापतिरिति नामत्रयं वर्ण
येति॥ ॥ इति प्रकारं तरेण वातरोगहरं॥ ॥ अथोन्मादवा सुहरं कर्मविपाकसमुच्चये॥
मोहयित्वा परान्यस्तु तं के वस्तु विगर्हितं॥ सोन्मादवा तयुक्तः स्माकृच्छ्रं चाप्रायणं तथा॥
कुर्यान्सारस्वतं मंत्रं जपेद्वा सारतर्पणं॥ मोहयित्वेति परान्मात्रान् शिस्तकत्वेन यव
स्थितान् पित्राचार्यराजादीन् मोहयित्वा वंचयित्वा प्रतार्य विगर्हितं शास्त्रनिर्दिष्टं वस्तु ल
क्षणादि व्याधय नोदनादिति मित्तमंतरेण योजुं क इत्यर्थः॥ कृच्छ्रादिलक्षणां कृच्छ्रप्रक
रणेन ध्यायि॥ सारस्वतो मंत्रो मदा गितित्स्वच॥ अस्मिन्ने मरुषिः वाग्देवता त्रिष्टुप् छं
दः॥ जपे विनियोगः॥ यथाशक्त्यविचेतनानिषसादमंत्राः॥ चतस्रस्तु जं दुदुहे पयोसि
क्वस्विदस्माः परमं जगाम॥ १॥ देवी वाचम जनमंत देवास्तो विष्णुरूपाः पुरा वो वरंति सा
नामं देवमूर्जं उहानाधेनुर्वागस्मानुषसुष्टुतौतु॥ २॥ अनापि जपसंख्यया धनुसारे

माहा.
२८३

णमुतादिकाकल्या॥ ब्राह्मणतर्पणमिनि कुर्वादिस्वनुषंगः॥ यथाशक्ति ब्राह्मणान्नो
जयेदित्यर्थः॥ इत्थं न्मा देवायु हरं॥ अथ धनुर्वीत हरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥ अनि
च्छंती मत्तमां य उपनुं के परस्मिन्॥ बलादाक्रम्य सनरः सर्वसंधिषु वेदना॥ तीव्रामाप्ते
त्यरुचिमान् धनुर्वीतमुतो न वेत्॥ ज्वरी तदपनुसर्पं महिषी दानमाचरेत्॥ रुद्धाति
रुद्धौ कुर्वीत चांशमणमथापरं॥ उद्यन्नपुत्रपुत्रैव शक्ता ब्राह्मणतर्पणं॥ नामत्रयं
जपेन्मर्त्यो रोगशान्त्यर्थमात्मनः॥ सहस्रनामकचापि स्तोत्रं सम्पन्निधानतः॥ अचक्रता
नंत गोविंदे तेन नामत्रयं हि ज॥ असुतत्रितया वत्सा जपेद्भोगस्पर्शं तये॥ पुरुषस्त
क्तजपेद्विद्वान्तो रोगात्समुच्यते॥ अनिच्छंती मत्तमितीति॥ अस्तता मत्ततयोनिपु
रुषोपनो गरहितामिति यावत्॥ महिषी च सवसा देया॥ प्रदद्यान्महिषी रुक्मा सवसां
पूजयेत्ततः॥ इति ब्रह्मांडपुराणवचनात्॥ महिषी दानं मंत्रस्तुत्या सका सहरे दर्शितः॥

२८३

दिस्वरूपं तु रुद्धप्रकरणे द्रष्टव्यं॥ उद्यन्नयेति रुचः परिजाया रोगप्रतिमानविधौ
द्रष्टव्यं॥ अन्नजप संख्या मुतत्रयं॥ एवं सहस्रनाम दीनामपि॥ नामत्रयस्यार्थादितुत्र
कारं तरेण वा तरो ग हरे स्तथापि॥ विष्णुसहस्रनामादीनि पुरुषस्तुक्तं परिजाया रोगं
रूपितं॥ इति धनुर्वीत हरं॥ शगता नपुत्रोक्ते॥ सनायां पक्षपाती च जायते पक्षघा
तवान्॥ निष्कन्नयमितं हेम सदस्याच्च द्विजातये॥ आधंच वै स्मवं कुर्यादात्मनो हितमि
च्छतामप्रधान्यानि देयाच्च गोदानं तत्र कारयेत्॥ निष्कस्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरू
पपरिमाणप्रकरणे निरूपितं॥ आधंच वै स्मवमिति अध्यादाय ते इति आधं॥ तदे
व विष्णुदैवत्वा वै स्मवं॥ विष्णुदेरो न ब्राह्मणान्यथाशक्ति नो जयेदित्यर्थः॥ सप्तधान्या
नित्रीत्यादीनि यथाज्ञानोपपन्नानि द्रोणादनल्पपरिमाणानि देयानि द्रोणस्वरूपं परि
माणप्रकरणे द्रष्टव्यं॥ इति पक्षाघात हरं॥ अथ हिंसा हरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥

माहा.
२८४

योः कृत्वा ब्राह्मणोऽनुं के स्नान होमजपादिके ॥ सहिष्णुरोग संयुक्तस्तस्याप्यनुत्तये
॥ चांशायणत्रयं कुर्वान्ना न कृत्वा श्रममाचरेत् ॥ तामग्निवर्णमिति च जेसुक्तं समाहि
तः ॥ चांशायणप्राजापत्य कृत्वा योस्तु स्वरूपे कृत्वा प्रकरणे निहितं ॥ तामग्निवर्णमि
त्येतत्सुक्तं तु स्त्रीस्तनस्फोटहरं न्यधायि ॥ जप संख्यातु व्याध्युसारं स ह स्नाद्य
मुत्तांता कल्प्या ॥ ॥ इति हिष्काहरं ॥ ॥ अथ वातव्याधिहरं सगदानं ॥ अस्पतिरा नं वा
मुपुराणे ॥ ॥ वातव्याधियुतस्तेयीति ॥ शंखपायमाह बौधायनः ॥ हरिणं कारयेत्ता
मघनं तु दशानिः पलैः ॥ तदध्वं न तदध्वं न मृगे रूप्यमयेददे ॥ तं तु लोपरि संस्थाप्य ब्रा
ह्मणाय निवेदयेत् ॥ आठक त्रितयं वापितदध्वं वा स्वशक्ति ॥ पदेषु चतुर्षु स्थाप्य को
स्पपात्रचतुष्टयं ॥ वायुदेवतमंत्रैश्च होमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ समिराज्यचरुं कृत्वा शत
मष्टौत्तरं विज ॥ अथ विंशतिरेवायं मंत्रेणानेन तं दिशेत् ॥ वायो चरसि नूतानां मंतस्त्वले

२८४

कपावनवाहनस्पृशनेन वातव्याधिं विनाशय ॥ अनेन कृतमात्रेण मघो केन वि
धानतः ॥ वातव्याधिविनिर्मुक्तो नीरुजः सुखमेधते ॥ घनं तु दशानिः पलैरित्यादि ॥ घ
नं निविडं दृढमिति यावत् ॥ पलजलद्वारा परिमाणं प्रकरणे निहितं ॥ ब्राह्मणाय निवेद
येदिति ॥ हरिणं वायुवाहनाय नम इति मंत्रेण षोडशोपचारैः पूजयित्वा वक्ष्यमाण हो
मं च निर्वर्त्य पश्चात्तं हरिणं ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः ॥ तं तु लोपरि माणमाह ॥ आठक त्रि
तयमिति ॥ आठक स्वरूपमपि परिमाणं प्रकरणे निरूपितं ॥ वायुदेवतमंत्रैरिति ॥ अ
त्र मंत्रैरिति बहुवचनं ॥ वायुदेवतानां मंत्राणां बहुत्वादयेषां निनशाखापरिपठिता
नामुपलक्षणार्थं ॥ अतः स्वस्वशरवोक्तो मंत्रो विकल्पेन ग्राह्यः ॥ अथ वा समिराज्यच
रुणां त्रितयं तदपेक्षया बहुत्वं ॥ अतएव उक्तं नवतिसमिरादयो वायुदेवतैः एष क
मंत्रैर्होतव्या इति तत्रैको मंत्रो वातरोगहरप्रायश्चित्तोदरितः ॥ अपरे च मंत्रानवम

माहा.
२८५

हयज्ञप्रकरणोद्धृताः॥ समिदाज्यचरुं हवेति॥ प्रादेशमात्राः समिध इति समित्क
रणं समिधश्च यज्ञियास्वगस्योक्तविधिनाज्यसंस्काराज्यकरणं॥ गस्योक्त
विधिनैव निर्वापायकासनप्रतिष्ठितानि पासनप्रतिष्ठितानि घ्रातसंस्कारैश्चरु
निष्कारनचरुकरणं॥ वायोचरसीति दानमंत्रः॥ ॥ इति वातव्याधिहरमगरानं॥ ॥
अथ रक्तवातशमनं॥ शातातपप्राक्तं॥ रक्तवस्त्रप्रवाजानां हारीस्याप्रक्तवातवान्॥
सवस्त्रा महिषी दद्यात्सस्त्ररागसमन्वितां॥ वस्त्रमपिरक्तमेव॥ महिषी दानमंत्रस्तुष्ट्या
कासहरेद्व्यः॥ ॥ इति रक्तवातशमनं॥ ॥ अथ वातरक्तवातपित्तहरलक्ष्मीनारा
यणदानवध्वौ ध्यायनः॥ सर्वपापमनेवातरक्तवान् जायते नरः॥ सर्वपापमनेवा
तपित्तवानपि जायते॥ लक्ष्मीनारायणं रूपं सुवर्त्मनः प्रकल्पयेत्पलेन वातरेन तद
र्धेनाथवापुनः॥ लक्ष्मीनारायणं रूपं सर्वदा सर्वकामिकं॥ पश्चासनगतं कुर्मादेव

२८५

देवं चतुर्भुजं दक्षिणाधः करेप संश्रवमूर्ध करेन्यसेत्॥ वामार्धे च करे चक्रं लक्ष्मी
एषे परः करः॥ वामो संगतलक्ष्मीरन्नपात्रकरानवेत्॥ दक्षिणाश्चतुर्भुजो देव्याः ए
षे देवस्य चक्रिणः॥ गरुडं राजते कुर्मादेव देवस्य वाहनं॥ पक्षौ च तस्य सौवर्णौ सु
वर्णेनैव नासिका॥ वस्त्रैरन्ये तनागैः परिधायति कौतुकं॥ मुक्तादामपरिस्त्रिप्तं च द
नागुरुलेपितं॥ अर्चयेत्तु कुसुमैर्भुजं लक्ष्मीनारायणं त्र्यम्बकं॥ प्रसन्नरमणीयं च ग
रुडस्योपरि स्थितं ततो विभ्रंसमाहूय सुशीलं दक्षिणां न्वितं॥ आचारवंतं धर्मज्ञं वे
दवेदांगपारगं॥ प्रतिग्रहनिवृत्तं च श्रुतिस्मृतिपथैः स्थितं स्वयं नक्त्या समानीय पू
जयेद्वस्त्रकुंडलैः॥ कुकुमागरुकर्पूरैरुपवीतां गुलीयकैः पूर्वोक्तेन विधानेन होमं
तत्र तु कारयेत्॥ मंत्रेणानेन तं दद्यात्सर्वलोकनमस्कृतं॥ लक्ष्मीपते देवकीनेन्दने
रा॥ क्षीराधिशायिन् च सामगम्य गोविंदं दामोदरवातरक्तं विनाशमाप्नुतपि

माहा.
२८६

सारिवर्गलक्ष्मीनारायणस्यैवंमूर्तिरुद्याच्चनक्तिः॥आरोग्यवानसुरानित्यंजायतेन
त्रसंशयःपलेनैवेति॥पुनस्वरूपं परिमाणप्रकरणेवहोमंचकारयेत्तत्रेकार्यात्रह
धिहरनारायणानोक्तप्रकारेणेत्यर्थः॥गंतव्यं॥पूर्वोक्तेनविधानेनेति॥चकार
मसानुवातपित्तहरणार्थमिदंरानेक्रियते॥तदालक्ष्मीपतेरेवकीर्तनेनेशेऽस्मिन्रान
मंत्रेगोविंदहामोहरवातपित्तमित्स्वहः॥कार्यःइतिवातपित्तहरवातरक्तहरलक्ष्मीना
रायणरानं॥अथवातपित्तहरं॥कर्मविपाकसमुच्चये॥लघुनगंजनंतालफलंवाश्रा
तियोद्धिजः॥सवातपित्तरोगीचनवेच्चाश्रयणंचरेत्॥उ॥पथव्यतिरेकेणलघुनादिन
हारेचोश्रयणंकामतश्चेद्विगुणं॥चोश्रयणलक्ष्मणंकृच्छ्रप्रकरणेदृश्यं॥इतिवा
पित्तहरं॥अथवातरक्तहरश्रायश्चित्तं॥शातातपश्रोक्तंरक्तवस्त्रप्रवाजानांहाश
स्याइत्तवानवान्चोश्रयणद्वयंकुर्यादेतद्रोगस्यशंताय॥चोश्रयणस्वरूपंकृच्छ्रप्र

२८६

करणेन्यधमि॥इतिवारक्तहरश्रायश्चित्तं॥अथप्रकारोतरेणवातरक्तहरश्राय
श्चित्तं॥वृधवौधायनः॥सवर्णगमनेरक्तवातवान्जायतेनरः॥रातद्रोगनिवृत्त्यर्थं
उ॥कृच्छ्रमाचरेत्तुषंडकृच्छ्रप्राजापत्यकृच्छ्रणामशीत्तत्रंशतंनवति॥आचारेत्॥
इदंचश्रायश्चित्तंस्वल्परोगस्यापिधनवतः॥अधुनस्याप्यधिकरोगवतोवा॥इतिप्र
कारोतरेणवातरक्तहरश्रायश्चित्तं॥अथवातरोगप्रतिमारानं॥तत्तत्तत्तुर्कर्म
विपाकसारे॥वायुर्ज्येष्ठःपंगुपाशोधावन्॥समेततःविकीर्णकेशपार्श्वस्यानन्य
मन्त्रेणवाहनः॥पूजाविधानेतुपरिजाप्यायां व्याधिप्रतिमारानविधावातंकोदेवतानत्रे
त्यादिनादर्शितं॥इतिवातरोगप्रतिमारानं॥महार्णवारयेमहितेप्रबंधेमाधारनाम्नो
मरुनात्मजस्य॥सत्कर्मरत्नप्रकरणेपूर्वोपार्श्वस्तंरगः॥खलुषोउशेयं॥अथपित्तहर
णं॥कर्मविपाकसंग्रहे॥वैद्यशास्त्रमहाद्यस्तुल्यौषधमथान्यथा॥प्रयोजयेन्नरः

माहा.
२८८

अश्वमेधहाराणि ॥ तत्र शातातपः ॥ त्रपुहारीचपुरुषोजायते श्रेष्ठतः सदा ॥ अत्र च द्र
व्याणामप्यसाराणां स्तेयं कृत्वा न्यवेत्तमतः ॥ चरेत् शातपनं कृच्छ्रमिति मन्त्रं सौतपनं चरे
त् सौतपनं तत्राणं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि ॥ ॥ इति श्रेष्ठहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ त्रपुहा
रीचपुरुषोजायते श्रेष्ठतः सदा ॥ उषोष्यदिव संसोपि दद्यात्पत्नरं तत्र पुत्रपुत्रप्रमाणां
परिमाणाप्रकरणे वगंतव्यं ॥ इति प्रकारं तरेण श्रेष्ठहरं ॥ अथ चिकित्सकफव्याधिह
रं ॥ ॥ ममः ॥ नित्यानुष्ठानविमुखः कफरोगानवेत्तरः ॥ पराजवं समाप्नोति चेत्साहजगवा
त्तममः ॥ पराजवं श्रेष्ठानां शत्रुनिश्चयसमाप्नोतीत्यर्थः ॥ तच्छांतये मासमेकं शाकं नक्ष
त्रेत्तरः ॥ सहस्रनामपठश्च होमश्चाष्टोत्तरासुतं ॥ नामत्रयेण कुर्वीत चर्वांश्च हवि
र्नवेत् ॥ मावकव्रतस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निहितं ॥ ॥ तैर्निर्ममैषुक्तो मासमावकव्र
तं कुर्यादित्यर्थः ॥ विष्णुसहस्रनामानि परिनामायां दर्शितानि ॥ नामत्रयस्यार्पादिवा

२८८

तरोगहरे इष्टव्यं ॥ नामत्रयेण होमः ॥ सहस्रनामस्तोत्रस्य जपः ॥ जपसंख्याध्यनुसारे
णाष्टोत्तरसहस्रादिका कल्प्या ॥ ॥ इति चिकित्सकफव्याधिहरं ॥ अथ श्रेष्ठरोगप्रति
मारानं ॥ ॥ तत्र त्रहणं तु शूलरोगहरप्रकरणे अनुक्तेषु तुरोगे घित्सादिना निहितमेवा
त्राप्यनुसंधेयं पूजाविधानं तु परिनामायां रोगप्रतिमारानविधावांतं कोरेवता ॥ तत्रेत्वा
दिना निहितं ॥ ॥ इति श्रेष्ठप्रतिमारानं ॥ ॥ इति श्रीमहर्षाचार्ये महिते प्रबंधे नामोम
हनात्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकराविते स्मिन्नष्टादशोऽयं प्रथितस्तरंगः ॥ ॥ १ ॥ अथाप
स्मारहराणि ॥ शातातपप्रोक्ते धूर्त्तोपस्माररोगी स्यात्ततरोषस्य शांतये ॥ ब्रह्मकूर्चत्र
ये कृत्वा धेनुं दद्यात्सरस्त्रिणां ॥ ब्रह्मकूर्चजहतां ॥ कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितं ॥ धेनुदानमंत्रस्तु
नवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शितः ॥ इत्यपस्मारहरं ॥ अथ प्रकारं तरेण पस्मारहरं ॥ क
विपाकसंग्रहे ॥ गुरौ स्वामिति वायस्तु प्रतिकूलं समाचरेत् ॥ सोपस्मारी न वेत्त तत्र कुर्याच्च

माहा.
२८५

योगेनरः॥ सदसस्पतिमंत्रेण चर्वांजं जुहुयात्तथा॥ कथानश्चित्रेति सूक्तं तु जपेद्वा स
त्तर्पणं॥ कुर्याद्विराट्पदानं च शक्त्यारोग्यस्य शान्तये॥ चांद्रायणान्नदानं कृत्वा प्रकरणेन
पुनः॥ चर्वांजं मिलितमेव होमसाधनं पृथक् पृथक्॥ होमसंख्या च रोगानुसारणां
तरशताद्युत्तांताकल्पावस्तुक्तं जपेपि॥ सदसस्पतिमिसमामेधातिथिरुषिः॥ स
दसस्पतिर्देवतागायत्री छंदः॥ होमे विनियोगः॥ सदसस्पतिमद्रुतं प्रियमिंद्रस्य काम्यं॥
सति मेधा मया सिधं॥ कथानश्चित्रं आनुवदिति पंचदशार्चस्य सूक्तस्य वामदेव रुषि
॥ इन्द्रो देवतागायत्री छंदः॥ जपे विनियोगः॥ कथानश्चित्रं आनुवदती सहा वधः स
खा॥ कथाराचिष्टया वृत॥ १॥ कस्वा सत्यो मरानां मेहि षोमस्तदंधुसः॥ दृढाचिहा
रुजे वसु॥ २॥ अनीषुणाः सखीनामविताजरिचृणा॥ शतं न वासूतिनि॥ ३॥ अनीनश्चा
वसवकं न ह तमपर्वत॥ तिगुहि श्रुषणीनां॥ ४॥ प्रवना हि व्रतना माहा पदेव गच्छसि॥

२८६

अतस्ति सूर्ये सच॥ ५॥ १॥ संयत्तं देवमन्त्रवः संचक्राणि दधन्विरे॥ अधवे अस्मर्षे॥
॥ उतस्माद्विहामाकुरिन्मधुवानं शचीयते॥ शतारमविहीधुमु॥ २॥ उतस्मासधं
त्यरिशमनामस्तु न्वते॥ पुरुचिन्महसे वसु॥ ३॥ नहिष्मांते शतं च नराधो वरं तन्ना
पुरः॥ नव्योरन्नानि करिष्यत॥ ४॥ अस्मिन् अवंतु ते शतमस्मान्सहस्रमृतम्॥ अ
स्मानिष्वा अन्निष्टम्॥ ५॥ अस्मादहं हृणीष्य सखा यस्वस्तमे मे हारा ये हित्तते॥
॥ ११॥ अस्मिन् अविष्टि विष्टि हे प्रयापरीणासा॥ अस्मानिष्वा निरुतिनि॥ १२॥ अस्मिन्
तं अप्राह धि व्रजं अस्ते वगो मतः॥ नवानि रिं प्रोतिनि॥ १३॥ अस्माकं धृष्ट्या रथो ध
मं इजानमचक्रतः॥ गव्यं रथमुरीयते॥ १४॥ अस्माकं सुतं मे रुधिष्वा रो देवेषु सूर्यं व
र्षिष्टं धामि वोपरि॥ १५॥ १॥ इति वानश्चित्रेति सूक्तं॥ इति प्रकारांतरेणापस्मारहरं
॥ ॥ अथापस्माररोगहरविनायकदानं॥ तत्र बोधयनः॥ ॥ ब्राह्मणश्चासरो धेन

माहा-
२५०

स्यपस्मारात्तवेन्नरः॥ वक्ष्ये तस्य प्रतीकारानहोमक्रियादिनिः॥ पूजेन वा तदर्थे न तद-
र्थे न वा पुनः॥ विनायकप्रतिकृतिं कुर्यात्स्वर्गे न शोचनं॥ राजतं च तथा नागमुपवी-
तं प्रकल्पयेत्॥ पुष्करं पद्मरागेण हस्तैः प्रकल्पयेत्॥ विनायकार्धमानेन आखु-
देवस्य कल्पयेत्॥ विनायकार्धमानेन आखुदेवस्य कल्पयेत्॥ तस्य पद्मे प्रदेयानि
रत्नानि विविधानि च॥ माणिक्येन प्रकुर्वीत च स्तुपी तस्य शोचने॥ पूर्वैकमंडपं कुर्या-
त्तैः षोडशानि दंडं॥ यद्वा दशानिः कुर्यादष्टानि वा प्रयत्नतः॥ मंडपस्य चतुर्भागं वे-
दिकापि प्रकल्पयेत्॥ स्वयमेव तथा चार्यो धर्मज्ञः सत्यवाक् शुचिः॥ कुलीनो न च हृथ-
श्च सर्वप्राणिहिते रतः॥ राज्ञो जागरणं कृत्वा मध्यरात्रे बलिं हरेत्॥ मन्त्रमांसेन सहि-
तं तथा क्षीरोदके न च॥ आचार्यः प्रयतो नृत्वा मंत्रेणानेन संयतः॥ पूर्वस्मादिक्षिते
दद्याद्बलिं वै सार्वकामिकं॥ आदित्यावसवोरुद्रा देवान् तानि सर्वशः॥ सर्पाः पिशाचा

२५०

शकित्यः शाकित्यः षोडशदेवताः॥ आपस्माराधिदैवं च वेतालानैरुतास्तथा॥ बलि-
दानेन दत्तेन शक्तिं कुर्वंतु सर्वशः॥ ततः प्रजाते विमले स्नात्वा परुतवाससः॥ नृषि-
नाः कटकैः सम्यगुपवीता गुलीयकैः॥ कुंडानि रित्त्वा रिमेखला संवृतानि च॥ कु-
र्मान्नेषु प्रकुर्वीत होमं मंत्रैः स्वकैस्तथा पूर्वस्मिन् बद्धवः॥ कुर्यात्समिदाज्यं च रुक्मं च
॥ विनायकं समुद्दिश्य गणानां त्वेति मंत्रतः॥ अध्वमुदंक्षितो कुंडे सम्यग्धो मंसमाचरे-
त्॥ आध्वर्वणश्चोत्तरं च कुंडे होमं प्रकल्पयेत्॥ विनायकाय देवाय सर्वज्ञतहिताय च॥
समिदाज्यं च रुक्मं च पूर्णं कृत्य तमेव हि॥ आचार्यः प्रतिमां तां तु ब्राह्मणैः सह संयुतः॥
आसने वेदिका मध्ये विनानादिपरिष्कृते तिलानामुपरि स्थाप्य गंधपुष्पैः प्रज्जयेत्॥
॥ बल्लेनानाविधैः पुनैः केयूरकटकादिभिः॥ उपचारैः षोडशानि नैवेद्याय च मोद-
काः॥ यथा देवे तथा चार्येऽप्यलंकारादिकल्पयेत्॥ आचार्यः परमाजन्तयागलोत्तम

माहा०
२५१

प्रकल्पयेत्॥ अथ पारितोषिकं चकार येन ह्येकान्वितं॥ निवेद्य पार्वतीं चापि देवदेवं
महेश्वरं॥ पूजयेत् परमात्मनः आत्मनः स्वयमेव हि॥ तथैव रोगवान् नक्त्या संपूज्य
गानाथकं॥ गानां लेति मंत्रेणात्सीं स्तु पूजयेत्॥ ततो मध्यं हिने प्राप्ते प्रतिमां दत्ति
गामुतां मंत्रेणानेन दद्याच्च स रोगी प्राप्नुवः स्वयं॥ उं शुखो पविष्टा यन्नास्मन्माति
नक्तिः॥ विनायक प्रपन्नान्निहरविघ्नविनाशकत्वं देवैः प्रार्थितः पूर्वं विघ्नविघ्नविघ्न
परायणैः॥ ब्राह्मणाश्चासरो धेनयजातं मम वै कृता सर्वकर्म विपाकेन स्य पस्मारे न
रादिकं॥ जायं वाप्यथाधिर्धनासिकं चाप्यजायते॥ तद्वर्चाया प्रदानेन रोगमाप्नु
विनाशाय॥ चतुर्लोकं ब्राह्मणानां च दद्याच्छ्रद्धां च दत्तिनां तावत्कृता गणपतेर्दानं मत्स्य
सुखी न वेत्तापलेन वा तर्धेनेत्यारि॥ पल्लवस्तं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं॥ पुष्कर
मिति॥ पुष्करं मुंडा दंडाग्रजागः॥ हस्तमिति॥ हस्तः मुंडा दंडः॥ चतुष्पती तस्येति॥ त

६

२५१

स्य विनायकस्य विनायकवाहनमुखिकायाश्च। मत्स्यमांसेनेत्यादि मत्स्येन मांसे
न ह्यीरो हकेन च सहितं विचित्रमन्नं बलिं दद्यादित्यर्थः॥ बलिरानमंत्रमाह॥ आ
दिसावसवोरुद्रा इत्यादिनां श्लोकद्वयेन॥ होममंत्रैः स्वकैरिति स्वकैः स्वस्वशाखा
कैर्विनायकप्रकाशकैर्मंत्रैरित्यर्थः॥ तत्र विनायकप्रकाशकामंत्रा विनायकश
नौ नवग्रहयज्ञे च दर्शिताः॥ होमसंख्या त्वष्टोत्तरशतादिसहस्रांतां शक्त्या धनुसा
रेण कल्प्या॥ पूर्वस्मिन् बह्वच इत्यादि॥ अत्र विनायकाधिवासनवेदिकातः पूर्वादि
दिशो ग्राह्याः॥ सति संनवे च तस्य दत्तुं बह्वच इति निर्होमः कारयितव्यः॥ वेदचतुष्ट
या नावे स्वशास्त्री यन्नास्मन्माति नक्त्या संपूज्य नावे तस्मिन् कर्मणा चार्थत्वेन मोह तस्तच्छा
खानुसारेणाधिवासने वेदिका तन्नाग्रेष्वादिशिकुंडादिविधायोदिरूपहोमं चतुर्गु
णं॥ कारयेत्॥ एवमाचार्योक्तविकसहितो होमं विधाय पूर्णं कृत्यं ते पूर्वाधिवासितां वि

माहा.
२८३

गप्रतिमादाविधौ इष्टव्यः॥ तावज्जपसंख्यानुसारेण शोचरसहस्राद्ययुतांताक
त्मा॥ कृष्णोऽहोमस्तुपरिजापायामेव दर्शितः॥ इतिकर्मविपाकसंग्रहोक्तश्चिरो
रोगहरं॥ अथैकांशरोगहरं॥ नारदः॥ ब्रह्मचारी यदाश्रीयाद्विज्जपात्रेविशेषतः॥
ताकाशेन शिरोरोगी नवतीत्याह नारदः॥ अक्षीत्या इत्येकसूक्तमशोचरशतं जपेच्च
रुष्टात्यां च जुहुयाच्च तथैव हि॥ ऊषध्यानिप्रदद्याच्च विप्रान् दाजराजो जयेत्॥ नि
जपात्रेविशेषत इति॥ सुवर्णरजतपात्रव्यतिरिक्तं निजपात्रेन जतं रोगनिदानं वि
शेषतो निजकांस्पपात्रेन जतमित्यर्थः॥ अक्षीत्यां नासिकां न्यामितिसूक्तं प
रिजापायां रोगप्रतिमादानविधौ इष्टव्यः॥ जुहुयाच्च तथैव हि॥ अशोचरमित्यर्थः
॥ चरुणा शोचरशतं घृतेन चाशोचरशतं॥ अत्र समग्रं सूक्तं मंत्रेण ननु प्रत्येकं
ऊषध्यानि वैद्यशास्त्रोक्तश्चिरोरोगहरत्वेनोक्तानि॥ इत्येकांशरोगरोगहरं॥ अ

२८३

थसूर्यावर्तहरं॥ शतातपप्रोक्ते॥ ऊषधस्यापि हरणं सूर्यावर्तः प्रजायते॥ तेन
सूर्यः प्रदातव्यो निष्कस्य यथाविधि॥ निष्कपरिमितसुवर्णनिर्मितप्रतिमां दद्यादि
त्यर्थः॥ निष्कलक्षणपरिमाणप्रकरणेन ध्यायि॥ इति सूर्यावर्तहरं॥ अथ शि
रोरोगघ्नमज्ञोपवीतरात्रं॥ ततन्निदानं पञ्चपुराणं॥ ब्राह्मणद्विद्विरोरोगीति॥ अ
त्र निष्कृतिर्वायुपुराणं॥ उपवीतं हिरण्येन निर्मितं तु पञ्चार्धतः॥ तदूर्ध्वं न तदूर्ध्वं न म
थाविजवतोपि वा॥ उत्तरीयं राजतं च तावत्सा संख्यया कृतं॥ ब्राह्मणाय ब्रह्मविदे श्रो
त्रिमाय निवेदयेत्॥ मंत्रेणानेन विधिवत् पूजितायां गुलीयकैः॥ धाताविधाता ज
गतां परमात्मा चतुर्मुखः॥ विनाशाय तु मेहि प्ररोगवेगं शिरोरोगतं॥ अथ मज्ञोपवीतरा
त्रं मंत्रे धाताविधातेत्यारिब्रह्मप्रकाशकराष्टोपादानां ब्रह्मपूजाष्टोपचारसहि
तां ब्रह्मप्रकाशकैर्वैदिकैर्मंत्रैर्ब्रह्मजज्ञानमित्येवमादिनिर्ममो तैर्नाममंत्रैर्वा सो

माहा.
२७४

नरीमेयसोपवीते विधाय तस्य सोपवीतं ब्राह्मणायोक्तप्रकारेण दद्यात् ॥ ब्रह्मजज्ञा
नमित्याह यो ब्रह्मप्रकाशकामं नानुवशहस्य प्रकरणे दर्शिताः ॥ पलाधनेनेति ॥ पल
लक्षणं परिमाणं प्रकरणे निरूपितं ॥ यथा विनवतोपिवेति ॥ समधधनेन पलादधि
कपरिमाणेन सुवर्णेन यस्य सोपवीतं कारयेदित्यर्थः ॥ मावडुन्मानेन पलादधिकपरि
माणेन सुवर्णेन यस्य सोपवीतं कारयेदित्यर्थः ॥ मावडुन्मानेन यस्य सोपवीतं ताडुन्मानमु
नरीमेयं नवति ॥ ॥ इति शिरोरोगप्रयस्य सोपवीतदानं ॥ ॥ अथ शिरोरोगप्रतिमादानं ॥
तत्र त्रहणं चातुक्तेषु रोगेष्वित्यादिना प्रत्येक रोगहरप्रकरणे कृते वाचाप्यनुसंज्ञेयं ॥
पूजाविधानं त्वातं को देवता तत्रेत्यादिना परिताप्यो रोगप्रतिमादानविधिवुक्तं ॥ ॥ इ
ति शिरोरोगप्रतिमादानं ॥ ॥ महर्षिचारव्ये महिते प्रबंधे मां धारनाम्नो मदनात्मजस्य ॥
सत्कर्मरत्नप्रकरणं तु गोविंशस्तुरंगो यमगादगाधः ॥ ॥ अथ मुखरोगहराणि ॥ तत्र प

२७५

तिवक्रत्वहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ धर्मकर्माफपक्रममध्येत्यजतियो नरः ॥ अथ
विद्यमानदोषान्मोपरेषां यः प्रकाशयेत् ॥ स न वेत्ति वक्रत्वकुर्याच्चोपायं ब्रूते ॥
चात्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ ॥ इति पूतिवक्रत्वहरं ॥ ॥ अत्र प्रकारान्तरेण
मुखरोगहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ परवाचां विप्रकर्त्ता मुखरोगी प्रजायते ॥ कर्मो ह्यद
नतो मे र्पं मुखरोगः प्रजायते ॥ सहस्रत्रितयं कुर्यान्मन्त्रैर्व्याहृतिनिर्धृतं ॥ जुहुयाच्च
सहस्रं च दद्यादिकां च न ॥ प्राजापत्यं कृच्छ्रस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे न्यधाया ॥ ब्रीत्यादि दद्या
त् ॥ ॥ इति मुखरोगहरं ॥ ॥ अथ प्रकारान्तरेण मुखरोगहरं ॥ शगतातपप्रोक्तं ॥ अथ मार्जारा
दिभिः स्पृष्टं चुक्ता दुर्गंधवान्न वेत् ॥ पीत्वा त्रिरात्रं गोमूत्रं नोजयेद्वा स्नानं ॥ दुर्गंध
वान्न वेत्तुक्तेति नोजनस्य निमित्तत्वेनोपादानात् ॥ ॥ इति प्रकारान्तरेण मुखरोगह
रं ॥ ॥ अथ मुखरोगहरं तं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ कटसाही नवेदक रोगी शोणित

माह.
२०५

पित्तवान्॥ कृत्वा तिलच्छेदुर्वीतचां यणमया परं॥ कुर्यात्कृष्णं उहो मंचगायत्रा
अमुतं जपेत्तदद्यादिरांपं व्रीहींश्च मुखरोगस्य रोगं तये॥ कृत्वा दित्तं च निरुद्धं
प्रकरणे द्रष्टव्यानि॥ कृष्णं उहो मः परिजापामां निरूपितः॥ हिरांपं व्रीहयश्च वि
नवानुसारेण दातव्यं॥ ॥ इति मुखरोगहरं॥ ॥ अथ मुखरोगहरं गजदानं॥ ॥ वैधायनः
॥ ॥ वाग्विरोधं गुरोः कृत्वा मुखरोगी न वै नरः॥ तस्य दानेन विहितः प्रतीकारो यमु
च्यते॥ सौवर्णं रजतं ताम्रं पलेनार्धं पलेन वा॥ कारयेत्करिणं सौम्यं यथा विनवतो पि
वा॥ तस्यैवं कारयेत्तौ देवैर्न रजते न तु॥ पुच्छं समौक्तिकं कुर्मा प्रज्ञाना महिती तथा॥ सं
वेष्ट्य पीतवस्त्रेण गंधपुष्पाक्षतैश्च निः॥ अर्चयेद्दान्यराशिं स्थानं शोणं एकं मतं
॥ अतएव तोषं पंचं ब्राह्मणं संयतेन्द्रियं॥ दातुं कुलीनं धर्मिष्ठमनु वै गकरं नृणाम्॥ आ
हूय परयाजक्या वस्त्रालंकारनूपुरैः॥ पूजयेत्तयगेनृत्वा तेनैतत्कर्म कारयेत्॥ स

२०५

मिदा ज्योतिर्नैव होमं चापि प्रवर्तयेत्॥ अग्निनाग्निस्तथा धामे शुक्रज्योतिरिति क्रमा
त्॥ मंत्राण्ये विनिर्दिष्टा इध्मश्चाश्वस्य इष्यते॥ कृत्वा चैव प्रणीता नस्ततो हस्यर्चनं न
वेत्॥ स्वाहं तं कर्म कृत्वा प्रणीता मोक्षं तया॥ पलेनार्धं पलेन चैत्यादि॥ पलस्वरूपं
परिमाणं प्रकरणे ऽवगंतव्यं॥ तस्यैवं कारयेत्तावित्यादि॥ मोहस्ती सुवर्णेन ताम्रेण वा
निर्मितस्तस्य शुद्धेन रजतेन कारयेत्॥ यद्वारजतेन कारयेत्॥ यद्वारजतेन हस्तीनिर्मि
तस्तद्वारजतेन दंतविधानमनुपपन्नं रजतस्य प्राप्नोति तद्रोणस्वरूपं धान्यमानं प्रकर
णे द्रष्टव्यं॥ समिदादि होमक्रमेण मंत्राह॥ अग्निनाग्निरित्यादिना॥ अग्निनाग्निरित्य
स्यामेधातिरुषिः॥ आद्यपादे निर्मयाग्निराहवनीयाग्निश्च देवता इतरत्राग्निर्देवताया
यत्री छंदः॥ समिधो मे विनियोगः॥ ॥ अग्निनाग्निसमिधते कविर्हपतिर्मुवाहव्यवाइ
नुका स्यात्तथा मे अग्निमिधते इत्यस्मास्त्रिशोक रुषिः॥ अग्निरिन्द्रश्च देवताया यत्री

माहा.
२७६

छंदः॥ आज्यहोमे विनियोगः॥ आधामे अग्निमिधे तस्मिन्ति बर्हि रानुषक॥ येषा
मिंद्रो युवा सरवा॥ ॥ शुक्रज्योतिरित्यस्य मजुषोऽग्निकोऽदेवि श्वेदेव कोऽदेव समास्मा
मात्॥ अग्निविश्वेदे वा रुषयः॥ मरुतो देवता अथ बालि गोक्ता देवता यजुषा न छंदो
नियमः तिलहोमे विनियोगः॥ शुक्रज्योतिश्चित्रज्योतिश्च ज्योतिश्च ज्योतिष्माश्च॥ शुक्रश्च
रुतपाश्चात् ७ हा॥ ॥ इध्माश्च त्पुष्यत इध्मा इति विशेषोपादानात्॥ होमसमिधः पृजा
रुषो वा न वेति॥ तदन्ता वै मज्जिमकाष्टै रध्मा रित्तवति॥ होमसंख्या च निर्दिष्टत्वात् सत्येक
मष्टोत्तरशतं॥ कृत्वा चैव प्रणीतां न इति॥ कर्मसंकल्पानंतरं स्वर्गस्योक्तविधिनाग्निप्रति
ष्ठाप्य पात्रासादनानंतरं प्रणीतां नः प्रणीतां नः प्रणीता पात्रास्यापनं पयं तं कृत्वा न तो ह
स्य च नं न वेत्॥ पूर्वोक्त धान्यराशि स्थितं षोडशोपचारैः पूजयेदित्यर्थः॥ हस्तीचात्र सु
प्रतीको दिगजः॥ दानमंत्रे सुप्रतीकारा एव वर्णात्॥ स्वाहा तं कर्म तेति॥ पूर्वोक्त प्रकारे

२७६

राकरिणं पूजयित्वा स्वाहा तं कर्म समिहारि होमकर्म निवृत्त्यपश्चात् प्रणीता मोक्षार्णं
वृष्यापित प्रणीता पात्रा विसर्जनं॥ स्वर्गस्योक्तविधानेन कुर्यादित्यर्थः॥ एवं पूर्वोक्तकर्म
नंतरं किं कुर्यादित्यत आहततः शुक्रो वरधरः शुक्रमात्यानुलेपनः॥ तस्मिन् कृतव
ते दद्यात्करिणं तस्य हस्तिणं॥ मंत्रेणानेन विधिवत्त्वा श्रुत्वा यविशेषतः॥ सुप्रतीक गजे
त्वं सरस्वत्यनिषेचके॥ इन्द्रस्य वा हनेरात्वं सर्वदवैश्च पूजितः॥ दानेनानेन दत्तेन मुखरो
गं विनाशय॥ ब्राह्मणान् जोजयेदं ते॥ साधून् च नृजीतबंधुनि॥ ॥ इति मुखरोगहरगजदानं
॥ ॥ अथ जिह्वा रोगहरः॥ शातातपप्रोक्ते। पक्वान् हरणं चैव जिह्वारोगं प्रजामते॥ गाय
त्र्याः जपते जह्मं रं शां जु ऊमा नितैः॥ जपकरणं शक्तौ गायत्र्यमुत जपस्यैकं कृच्छ्रं
साम्नायत्वा ह्यहं जपस्यानेन्द्रकृच्छ्रान् कृत्वा गायत्र्या हरसहस्राणि जु ऊमात्॥ कृच्छ्र
स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणं द्रष्टव्यं॥ ॥ इति जिह्वारोगहरः॥ शातातपप्रोक्ते॥ अथ प्रकारे

माहः
२५७

तरेणजिकारोगहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ परेषां दुःखकरणात्सर्वदा नृनजायणा
त॥ जिकाछेदात्तथान्येषां पक्षपाताच्च संसदि॥ जिकारोगी न वेदास्येन्नान्यैवान्निजाय
ते॥ पराकदितमं चैव होमः कृष्णोऽसक्तकः॥ कयानश्चिन्नसूत्रस्य जप्रो होमस्तथैव
च॥ ब्रीह्यादीनां तथादानमौषधस्य च संस्मृतं सर्वदति॥ तच्च पदं काकाक्षिबुद्धय
त्र संबध्यते॥ असक्तदन्तेषां दुःखकरणात्सक्तदन्तनायणाच्चेत्यर्थः॥ पक्षपाताच्च
ति॥ पक्षपातोऽव्यवहारिणः॥ पराकलक्षणं कृष्णोऽहोमश्च परिनायायासुदीरितः॥
कयानश्चिन्नश्चाजुवदिति सूक्तमपस्माररोगहरणं प्रदर्शितं॥ अनेन सूक्तेन जपहो
मश्च कर्तव्यः॥ जपहोमयोः संख्या व्याधिशक्त्या धनुसारेणाष्टोत्तरशतादिक कल्या
॥ सूक्तं सकलमंत्रो न प्रत्येकं॥ ब्रीह्यादीनामित्यादि शब्देन यवगोधूममुक्तादीनि सप्तज
ह्येते॥ एतानि शक्त्या धनुसारेणादेयानि॥ अंशधस्यापुर्वदेजिकारोगहरत्वेनानिहित

२५७

स्य॥ ॥ इति प्रकारं तरेणजिकारोगहरं॥ ॥ अथ छर्दि रोगहरं॥ ॥ शतानपप्रोक्ते॥ वि
षप्रदछर्दि रोगागोचदद्यात्पस्विनी॥ चकारादेकः कृच्छ्रसौरमंत्रजपश्च समुच्ची
यते॥ कृच्छ्रः शङ्खः तपो रूपकेशसाध्यचांद्रायणदिपरः॥ अतो व्याधनुसारेण प्रा
जापस्य पराकचांद्रायणदिष्वन्यतमोऽप्यस्य॥ सौरमंत्रस्य सौराष्ट्राक्षरो वा उद्युन्नय
रुचौ वामहासौरवर्गवारानेच परिनायाया मेव तत्र तत्र दर्शिताः॥ तथा प्राजापत्या
दिस्वरूपा अपि गोदानमंत्रश्च जप संख्या तु व्याध्याधनुसारेणाष्टोत्तरशताद्यनु
तांता कल्या॥ ॥ इति छर्दि रोगहरं॥ ॥ अथ हंतपीडाहरं॥ ॥ शतानपप्रोक्ते॥ आमान
हरणे चैव हंतपीडा प्रजायते॥ सदद्यादश्चिनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ॥ निष्कस्वरूपं प
रिमाणं प्रकरणेन ध्यायि॥ अत्र चाश्विनप्रकाशमंत्रेणाश्विनदेवता पूजाविधाय ब्राह्म
णमदद्यात्॥ सचमंत्रो न वग्राह्यस्तत्र प्रकरणे विनामकादिपंचमंत्रेषु दर्शितः॥ ॥ ॥

माहा.
२५८

इति रंतपीडाहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते॥ सकरेनिह तेचैवदंतुरोजायतेनरः॥ सदद्यानु
विशुध्यर्थं घृतकुनंसदक्षिणं॥ कुंजलक्षणां ध्यायमानप्रकरणेऽष्टव्यं॥ घृतदानमंत्र
स्तुप्रायश्चित्तोपक्रमपधतावुक्तः॥ ॥ इति हंतुरत्वहरं॥ ॥ अथ उपामदंतहरं॥ शान्तात
पप्रोक्ते सुरापः उपामदंतः स्मात्माजापत्या एकं चरेत्॥ शर्करायास्तुलाः सप्तदद्यात्
पविशुध्यमे॥ जपित्वा च महारुद्रः दशं शंजु क्रयान्तिजान्॥ ततो निषेकः कर्त्तव्यो मं
त्रैर्वरुणदेवतैः॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृत्वा प्रकरणे निरूपितं॥ शर्करा तुला पुरुषदा
नानि॥ आत्मानं शर्करा मातोलयित्वा तां शर्करां ब्राह्मणेनोदयादित्यर्थः॥ तुलादान
मंत्रस्तु॥ त्वं तुल्य सर्वजानां प्रमाणं परिकीर्त्तिता॥ मां तोलयसि संसारादुधरस्वन
मोस्तुते॥ महारुद्रलक्षणं परिनाशाय रुद्रविधाने प्रदर्शितं॥ दशं शंजु होमे मंत्रविच्छे
दस्तथा आहुतिसंख्या विशेषश्च रुद्रविधाने दर्शितः॥ वरुणदेवतैरिक्कलपक्षरां॥

२५९

अतः स्वराखा समाप्ता तैर्वरुणैराप्यैश्वर्यानिषेकं कृत्वा ततः स्मार्त्तैरनिषेकः कर्त्तव्यः
॥ स्मार्त्ताश्च मंत्रानवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शिताः॥ ॥ इति उपामदंतहरं॥ अथ निष्पूरना
पित्वादिहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते॥ परेषां तर्ककराणि निष्पूरयित्वा शोक्तिः प्रजामते॥ स्वरोक्तिर्हस्य
करणादद्यात्तौक्तिककांचने॥ स्वरोक्तिनिष्पूरयित्वा शोक्तिर्वागर्हजस्वनत्वे वा॥ हा
स्य करणात्॥ परोक्षे गजननस्य हास्यकरणात्॥ तौक्तिककांचनमोर्दानं शक्त्या धनुसा
रेण॥ ॥ इति निष्पूरनापित्वादिहरणं॥ ॥ अथ मूकत्वहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते॥ मूकोन्ना
रवधा चैव तस्मै यं निष्कृतिः स्मृताः॥ तेन कायं विशुध्यर्थं यतिचांशायणत्रयं॥ व्रतां
ते पुस्तकं दद्यात्पुष्पां पलसंयुतं॥ ब्राह्मणाय चतुर्विंशतिरेव स्त्रेण संयुतं॥ इमं मंत्रं
समुच्चार्य ब्राह्मणं तं विसर्जयेत्॥ यतिचांशायणलक्षणं कृत्वा प्रकरणे निरूपितं॥ त
था पललक्षणं परिमाणं प्रकरणे इमं मंत्रं समुच्चार्य पुस्तकं दद्यादित्यन्वयः॥ तमेव हान

माह.
२५५

मंत्रमाह॥ सरस्वतिजगन्मातशब्दब्रह्माधिदेवतै॥ उष्मकारितोपापं रक्ष मां परमे
श्वरि॥ इति मूकत्वहरं॥ अथ मूकत्वहरतिलमन्त्रदानं॥ वायुपुराणे स्वरोपधा
नीवाचोचहर्ता मूकः प्रजामते॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखं॥ वाचोहर्ता सु
र्वजुतामंतरेण वेदादि आह॥ पुस्तकहर्ता च कुर्यात्स्वर्णमंयपुष्पपुलाधेन तर्ह्यत॥
यथा विनवतः सम्पुष्टिस्तथा येन कारयेत्॥ तर्ह्यतः पुलाधेन वेत्स्यर्थः॥ पलस्वरूपं व
क्ष्यामाणादकस्वरूपं वक्ष्यामाणा परिमाणप्रकरणे इष्टव्यं रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्यात्मात्रपात्रा
परिच्यसेत्॥ ताम्रपात्रपरीमाणपुलानामष्टकं विडः॥ पीतवस्त्रेण संवेष्ट्या पात्रं तनुविनिहि
तेत्॥ आरकं घृतं चित्रमिदं तयोन्मानतिलराशौ प्रमत्ततः॥ उपचारैः षोडशानिराचा
र्मः सर्वशास्त्रवित्॥ रक्तचंदनपुष्पाद्यैर्मंत्रेणानेन पूजयेत्॥ यमपूजामंत्रमाह॥ ब्रह्मण
श्च नमस्तुभ्यं विष्णो रमित नानिज॥ अति प्रीति करं जानोस्तथा रुद्रस्य वैवहि॥ पूजाममग

२५५

निरुक्तिना ११३

हाणत्वं सर्वक्लेशविनाशक॥ पूजानंतरे कर्तव्यमाह॥ आग्नेय्यादिशि वै होमः कर्तव्यो
मत्र पूर्वकः॥ समिदाज्यति नैश्चैव सा विष्णोः हरेण तु॥ समिधो मंत्रकुर्वति सर्वरोगप्र
णांतये॥ आज्य होमश्च कर्तव्यश्चित्रमित्यनया रुचा॥ तिलानां यत इति व्याहृती निर
प्यापिवा॥ अग्नेरुत्तरदिशा गेकलशस्यापनंजयेत्॥ पूर्वोक्तेन विधानेन वानिषेकादिस
रयेत्॥ प्राणितामोक्षपथं तं कर्म कृत्वा विधानतः॥ तस्मै कुतवते पयस्य दद्यात्स्मृता चतुर्मु
खं॥ देवानामपि सर्वेषां यतस्त्वं प्रीतिकारणं॥ विशेषतो ब्रह्मणश्च सरस्वत्या हरेरपि॥ य
त्मावाचो निरोधेन वै रूपममहे हजं॥ स्वरोपधा तजती ब्रुवः॥ स्वरो गकरं तथा॥ तस्य
र्वनाशमेव यद्ब्रह्म विष्णुश्चैव त्रिमयः॥ त्रिदशाद्यश्च ये देवा हविषं तस्तथा तु वि एव द
त्वा तु तत्पयसा चाया इष्टं तस्तमनु ब्रज्यस्वरनेरादि मुच्यते॥ एवमयोऽब्रुवः प्राह नारद
ममहात्मने॥ आग्नेय्यादिशि वै होमकलशस्यापनंजयेत्त्यादि॥ यमस्यापनाप्रदर्शना

माह०

३००

त्रियंसासमिधोमेसावित्राष्टहरोमंत्रः॥ सचपरिजायांरोगप्रतिमाराजविधावनिहि
तः॥ समिधश्चमृत्तियाः॥ आज्यहोमेवित्रं देवानामिति मंत्रः॥ अस्पृक्तं स्रुषिः॥ स्रुषो
देवतात्रिष्टुप् छंदः॥ आज्यहोमेवित्रियोगः चित्रं देवानामुद्गादनी कंचत्तुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्निः॥ आज्यहोमेवित्रियोगः चित्रं देवानामुद्गादनी कंचत्तुर्मित्रस्य वरुण
स्याग्नेः॥ आप्राद्यावा एषिवी अंतरिक्षः सूर्य आत्मा जगत् सस्युषश्च॥ तिलहोमे
चमत्तं देवतनया व्यासति निर्वाचयेत्॥ यत्तं देवस्य जगत् स्रुषिः॥ इन्द्रो देवता ह्यहती
छंदः तिलहोमेवित्रियोगः॥ यत्तं इन्द्रमामहे ततो नो अन्नं मंहि मधवत्स्य धितवत्तन्नं
तमे विष्टो विमधोजहि॥ व्यासनी नाम ध्यादि नवग्रहयज्ञे देवतावाहनप्रस्तावे निरू
पितं॥ होमसंख्याचप्रत्येकमष्टोत्तरशतं सहस्रं वा पूर्वोक्तविधानेनेति॥ अनिषेकप्रक
रेणोक्तेन विधानेन तच्चास्मानिर्नवग्रहशक्तिप्रकरणे दर्शितं॥ प्रणीता मोक्षपथं तमिति

३००

प्रणीता पात्रस्योदकविसर्जनपथं॥ कर्मस्वरूपोक्तविधिना कृतेत्यर्थः॥ देवानां
मपि सर्वेषामित्यारभ्य हविषं तस्तथा जुवीत्यंतः॥ पयसा नमंत्रः॥ इति मूकत्वहरति
लपयदानं॥ अथ स्वर्जडात्कहरं॥ कर्मविषाकसंग्रहे॥ वेदं वा धर्मं वा स्तं वा विक्रीणी
याधियो नरः॥ अधीतं तस्य नामातिजिह्वायास्वर्जनं जवेत्॥ अपरिस्फुटवक्त्रावाजि
ह्वायां ब्रह्मवाचपि॥ कृच्छ्राति कृच्छ्राकुर्वीत चांशमणमथापि च॥ सूक्तं तामग्निवर्णाख्यं
जपेच्चैवा सुतन्म॥ दद्यादधिरंभविप्रेत्यो जोजनं च स्वशक्तिनः॥ वेदं वा धर्मं वा स्तं वा
विक्रीणीयादिति॥ न तकाध्यापक इत्यर्थः॥ कृच्छ्रादिलक्षणा निरुद्धप्रकरणे दर्शि
तानि॥ एतानि गुरुजघ्नावेन समस्तानि योज्यानि॥ तामग्निवर्णमिति सूक्तं स्त्रीस्तन
स्फोटहरे निहितं॥ इति स्वर्जडात्कहरं॥ अथ गुरुदत्वहरसरस्वतीदानं॥ तच्च वा
मुपुराणो॥ वाग्बिरोधं गुरोः कृत्वा नवेद्गदत्वा नवेद्गदत्वा नरः॥ तस्य वक्ष्ये प्रती

महा.
३०९

कारं दानेन कृषिजापितं॥ पलेनामृतदधेन नृदधेन वा पुनः॥ सारस्वती तु प्रतिमां
कुर्याद्भुजचतुष्टयं॥ वरदं चाक्षसूत्रं च विज्जती रक्षितो करे॥ पुस्तकं चानमं वा मेद
धानं हंसवाहनं॥ अतिशुभेण रौप्येण कूटस्वर्णेन चासनं प्रकुर्वीत तथा सम्यक्
सौवर्णेन च मुक्तं॥ कूटस्वर्णेन ताम्रादि मिश्रितेन रौप्येण कूटस्वर्णेन चासनं श्री
रं विधाय तस्योपरि सौवर्णं पद्मं न्यसेदित्यर्थः॥ पुनस्तोपरि संस्थाप्य देवी वागीश्वरी
परा॥ मुक्ता दामसमा सुक्तां मुक्तवस्त्रेण संयुता वागीश्वर्या हि मंत्रेण पूजयेत्सीत
तं दुर्लभं॥ श्वेतपुष्पैः श्वेतगंधैः सकृत्सविधिपूर्वकं॥ वागीश्वर्यादि मंत्रेणेति॥ यदा ग्वं
त्यविचेतना नीतिरुगदयं वागीश्वरी मंत्रः॥ स चोन्मादवायुहरे रक्षितः॥ ब्राह्मणः सर्व
शस्त्रज्ञस्तेन होमं समाचरेत्॥ पायसं जुहुयादष्टशतं शालिमयं तथा॥ जुहुयात्समि
धश्चापितया ज्यं च तजानपि॥ कृताधिवासना मेनामाचार्या यनिवेदयेत्॥ स पूज्य ब्रा

३०९

ह्मणं सम्यग्ब्रह्मालंकारनृपणैः॥ मंत्रेण नेन विधिवत्प्राप्नुवा मसुदप्नुवः॥ यावत्त्रे
ब्रह्मणे देवी यासा वागीश्वरी परा॥ ब्रह्मविस्तुरि वैश्वानरैः पूजिता सर्ववर्दिता तुष्टा
वदुदानेन दत्तेनानेन वा कपरा॥ वाग्विरोधं गुरोः कृत्वा यन्मे गऊ दत्तामणं॥ तत्सर्वं सप
मक्षिप्रं वागीश्वरी लोकपावनी॥ अनुज्ञाप्य ब्राह्मणं तस्वयं च नृजीतवंधुनिः॥ अष्टशत
मिति॥ अष्टाधिकं शतं कृताधिवासनमित्यनेन रात्रौ जागृतं लभ्यते॥ अतः पूर्वपरा
त्रावधि वास्य जागरणं विधाय पुनः पुनः पूजयित्वा होमानंतरं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥
यावत्क्रइसारज्यलोकपावनी त्वेतो दानमंत्रः॥ ॥ इति गऊ हत्वरसरस्वती दानं॥
अथैउमूकत्वहरं॥ ॥ शतं तपप्रोक्ते विद्यापुस्तकहारी चैण्डमूकः प्रजायते॥ इति
हासरात दद्याद्ब्राह्मणाय सदक्षिणं गुर्वनुज्ञा मंत्रेण वेदाद्यध्यायं ता विद्याहारी॥ उम
ति प्रवृत्तिरौषप्रतिबध्नां नैदिमस्ता दद्याद्वागिदिमश्चैउमूकः॥ इति हासरातं

माहा.
३२
हाजारतं॥ पुस्तकदानमंत्रस्तुमूकत्वहरप्रदं॥ ॥ इत्येवमूकत्वहरं॥ ॥ अथ सर्व
जवाकत्वहरं॥ ॥ शगतातपप्रोक्ते॥ मुकसारिकमोर्धातीनरः स्वलितवायवेत्॥ स
छास्त्रपुस्तकं दद्यात्सविप्राय सदसिं॥ प्रत्येकं मुकसारिकाहननिमित्तं सच्छास्त्र
णिवेदाविरुधानि॥ अत्रापि पुस्तकदाने मूकहरत्वोक्तो मंत्रो ग्राह्यः॥ ॥ इति सर्वजवा
कत्वहरं॥ ॥ शगतातपप्रोक्ते॥ मुकसारिकमोर्धातीनरः स्वलितवायवेत्॥ सच्छा
स्त्रपुस्तकं दद्यात्सविप्राय सदसिं॥ प्रत्येकं मुकसारिकाहननिमित्तं॥ सच्छास्त्र
णिवेदाविरुधानि॥ अत्रापि पुस्तकदाने मूकहरत्वोक्तो मंत्रो ग्राह्यः॥ ॥ इति सर्व
जवाकत्वहरं॥ ॥ अथ साधारणेन मुखरोगप्रतिमादानं॥ ॥ तस्मिन् क्षणं चाबुक्ते
पु रोगेष्वादिना मूलरोगहरप्रकरणे क्तमेवात्रापि विज्ञेयं॥ पूजाविधानं त्वानं को
देवतातत्रेयादिना परिजायां रोगअथनासिकारोगहराणि॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे

॥ लवणस्यापह ॥ त्रातुशीर्षाणांघ्रिपालिकः ॥ घर्घरस्वरवांश्चैवजायतेतस्मनिष्प
तिः ॥ उद्यन्नद्यश्चसम्पन्नपेक्षोत्तरामुते ॥ जुहुयाच्चरुचस्पार्पदिपरिनाषा
मोरोगप्रतिमादानविधौद्रष्टव्यं ॥ होमोप्यनेनैवकृचेन ॥ होमसंख्याजपदशांश
चरुणाष्टकसर्पिषादिचष्टक ॥ वासांसीतिवहुवचनात्त्रिन्योनन्मनानिदद्या
त् ॥ कांचनंशक्नुनुसारेणदद्यात् ॥ देवविजगवांपूजादेवस्यसूर्यादेः सुवर्णतिल
कारिनिः पूजाआदित्यस्यसदापूजातिलकंस्वामिनस्तथा ॥ महागणपतेश्चैवकु
र्वन्सिधिमवाप्नुयादितिमातृवत्क्यस्मरणात् ॥ स्वामीस्कंदः विजः पूजास्तकचंद
न ॥ वासः सुवत्सदिनिः ॥ गोपूजाआहारदानादिनिः ॥ ॥ इतिनासिकारोगहरं ॥ ॥ अ
शीत्यधिकदिशतपत्रानंकृष्टेषुपतितं ॥ प्रतिमादानंच ॥ तद्व्रतणंचकर्मसारे ॥ ल
वाकारौस्थितौजिह्वादेतरोगौविबाहुकौ ॥ पूजादीनिकर्तव्यताकलापस्तुपरिना

माहा.
३०३

षायां रोगप्रतिमादानविधावातं को देवता न त्रैत्यादिना निरूपितः ॥ इति जितः ॥
इति जिह्वा रोगप्रतिमादानं दं च ॥ ॥ महासर्वाख्ये महिते प्रबंधे मां धारनामोम
दनात्मजस्य। सत्कर्मरत्ना बुधिरेकविंशस्तुंगसंगस्तरंगो यमगादगाधः ॥
शोधपत्रमत्रयवक्रनासत्वरं ॥ ॥ शानातपप्रोक्ते ॥ ऊकुटे निहते चैव वक्रना
सः प्रजायते ॥ तेन निष्कः प्रदातव्यो ब्राह्मणमहिरामयः ॥ निष्कस्वरूपं परिमाण
प्रकरणे न्यधा मि ॥ ॥ इति वक्रनासत्वरं ॥ ॥ अथ नासिकारोगहरं मूर्तिदानं
॥ तद्वत्तत्वाचानुक्तेषु तुरोगे धित्यारम्भलरोगहरं मूर्ति। तद्वत्तत्वाचानुक्तेषु
तुरोगे धित्यारम्भलरोगहरप्रकरणे कृते वात्राप्यवगंतव्यं ॥ पूजाविधानं त्वा
तं को देवता न त्रैत्यादिना परिनाषायां रोगप्रतिमादानविधावुदाहितं ॥ ॥ इति ना
सिकारोगमूर्तिदानं ॥ ॥ महासर्वाख्ये महिते प्रबंधे मां धारनामोमदनात्मजस्य

३०३

सत्कर्मरत्नप्रकरं चिते त्रयविंशत्यप्रप्रितस्तरस्तरंगः ॥ ॥ अथ नेत्ररोगहरा
णि ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ परदष्टिविधातेन निष्कस्त्रिध्याचरेण च कामात्मरस्त्रि
मंदष्टानेत्ररोगी न वेत्तरः ॥ चात्रायणपराकंचपंचाशद्विप्रनोजनं ॥ कुर्याद्वयः सु
पर्णोतिचुरुणासर्पिषा तथा ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु शीर्षाणां प्रियाणिकः ॥ धर्षर
स्वरवांश्च वजायते तस्य निष्कृतिः ॥ उद्यन्नयनचं सम्यग्जपेदष्टोत्तरासुतं तु कुर्या
च्चरुसर्पिषा रक्तवासां सिकोचनं दद्यादेव द्विजगवाः कुर्यात्पूजास्वशक्तिः ॥ उ
द्यन्नयनचं स्पर्षादिपरिनाषायां रोगप्रतिमादानविधौ प्रष्टव्यं ॥ होमोप्यनेनैव ॥
न च न ॥ होमसंख्या जपदशांशः ॥ चरुणा पृथक् सर्पिषा च पृथक् ॥ वासांसीति वक्र
वचनांश्चो न न्यूनानि दद्यात् ॥ कंचनं शक्नु सारेण दद्यात् ॥ देवद्विजगवा पूजा दे
वस्य सूमां देः सुवर्णतिलकादिभिः पूजा आदिन्यस्य सदा पूजा तिलकं स्वामिनस्तथा ॥

माहा.

३४

महागणपते श्रैव॥ कुर्वसि धि मवा क्रमादिति यावत्कृत्स्नस्मरणात्॥ स्वामी स्कंधं वि
जपे जास्रकचं दनवा समुवर्त्सयति॥ पूजा गो पूजा आहार दानादिनि॥ ॥ इति ना
सिकारोग हरं॥ ॥ जुहुयाद्गो गणं तमे॥ वर्चोदा असीमं त्रुजपे राज्ञ्यं सकाचनं
। दद्यादि प्राय विधिवन्नेत्ररोगः प्रशाम्यति॥ निषप्रिया चारो निषप्रिया चरण
॥ चो प्रायणादिलक्षणा निरुद्ध प्रकरणे निरूपितानि॥ विप्रनोजनमिति॥ एत
च्च नोजनं मुद्रप्रधानं॥ मुद्रान्न ब्राह्मणे दद्यान्नेत्ररोगपनुपन्नमे॥ इति ब्रह्मांडपु
राणस्मरणात्॥ वयः सुपर्णा इत्यनया च रुद्यताम्या एष कृष्ण कृष्ण अष्टोत्तरसह
स्र जुहुयात् इवंचरु कनेत्रमूलहर प्रकरणे दर्शिता॥ वर्चोदा असीमं त्रुजपे पित
त्रैव॥ जप संख्या तु व्याघ्रनुसारेण सहस्राद्युता ता कल्प्या सकाचना ज्ये स्वस्व
रूपं समीक्ष्य पश्चात्तद्वासाणामदद्यात्॥ आज्यवेक्षणं मंत्रस्तु कटि मूलहरे दर्शिता

३४

॥ ॥ इति नेत्ररोग हरं॥ ॥ अथ नेत्रप्रमहरं॥ कर्मविपाक संग्रहे॥ दंपती सा प्रवृत्त तु
मैथुनं यो निरक्षिते॥ सनेत्रप्रमयुक्तः स्यादक्षीत्यामिति मंत्रतः॥ जप होमौ च कु
वीतशक्ता ब्राह्मण नोजनं॥ सहस्रकलशस्नानरवेः कुर्याद्विजोत्तमः॥ नेत्रप्रम
युक्त इति॥ साक्षात्सुयवा अतिप्रचुरतरुषिका वा पूयमित्यनिधीयते॥ अक्षीत्या
मिती पुरुक मंत्रः॥ इयंचरु कपरिनाषायां रोगप्रतिमारा नविधौ प्रदर्शिता ज
प होमयोः संख्या व्याधिगुरु लघुना वेनाशेत्तरशताद्यमुता ता कल्प्या जप होमौ
चेति चष्टे राष्ट्रे नपुर मिश्रत्तरुषादित्यस्य जप होमौ समुच्चीयते॥ अथ च मंत्रो यम
आत्मन इति मिदं मंत्रप्रस्तावेकं आ उ होमे दर्शितः॥ जप होमयोः संख्या तु पूर्वो
क्तै वरवेः सहस्र स्नान महासौरेण कुर्यात्॥ महासौरं नाम सूर्य देवता रुचः॥ स
क्तानि च एतेषां मार्गादि परिनाषायां प्रदर्शितं॥ इदं च स्नानं सूर्य मंडल स्पृशेत्

माहा.
३५

वाकुर्मातृस्त्रीनीमद्रव्यं च उपाज्यमधिस्तुरसपुष्पतीर्थोदकानियमाशक्तुपपन्नानि
॥ इति नेत्रप्रयहरं ॥ अथ प्रकारांतरेण नेत्ररोगहरं ॥ रातातपप्रोक्ते ॥ घृतचौर
स्तुपुरुषोजायते नेत्ररोगवान् ॥ उपोष्य संप्रदद्याद् घृतधेनुं विधानतः ॥ घृतधेनु
विधिश्चक्षुर्मरोगहरप्रकरणे द्रष्टव्यः ॥ इति प्रकारांतरेण नेत्ररोगहरं ॥ अथ त्वं
धकत्वहरं ॥ अधत्वं नाम प्रतिबद्धदृष्टित्वेनोत्थारितनेत्रत्वं ॥ नक्तो धत्वं वा ॥ रातात
पप्रोक्ते पितृहाचेतनाहीमोमारहाधः प्रजायते ॥ नरकांते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथा
विधि ॥ चेतनाहीनो निश्चये निबुद्धिश्चापि बुद्धमाणा प्रायश्चित्तमेव रोगनिष्कृतिहे
तुः ॥ नरकांते अधः प्रजायत इत्यन्वयः ॥ प्रायश्चित्तमाह ॥ प्राजापत्यानिकुर्वीत त्रिंश
ह्यस्त्रविधानतः ॥ ब्रतांते कारयेन्नावसुवर्णपलसंख्याया ॥ स्तनरौप्यमयं चैव ॥ ताम्र
पात्रं च पूर्ववत् ॥ पलसंख्यावापलेनेत्यर्थः ॥ स्तनोपि पलेनैव ॥ पूर्ववदिति ॥ पलेश्चतुर्नि

३५

र्दाम्नां वा ताम्रपात्रं न वेन्न वमिति परिज्ञाषोक्तप्रकारेणोत्तर्यः ॥ एतच्च पात्रं वस्त्रमा
णवासुदेवमूर्तिस्थापनार्थं पलस्वरूपं परिमाणप्रकरणेनिरूपितं ॥ यथा वस्त्रमाणा
निकस्वरूपमपि हेमनिष्केण कर्तव्यो देवः श्रीवस्त्रलोचनः ॥ पदकूलेन संवेष्ट्य
पूजयेत्तं विधानतः ॥ नौकादिजामप्रदातव्या सर्वोपस्करसंयुता ॥ नौके त्कापलत्वा
त् ॥ स्तनो विष्णुप्रतिमा च ॥ दातव्या ॥ सोपस्करमिति ॥ उपस्करमिति ॥ उपस्करो नौका
देवः ॥ सोऽपि सौवर्णरावातवासुदेवं विधानतः ॥ पूजयेदित्युक्तं ॥ पूजयेदित्युक्तं ॥ पूजा
विधानं तु परिज्ञाप्यामग्निधानस्य पुरुषसूक्तविधावस्मानिः प्रदर्शितं ॥ अत्रायं क्र
मः ॥ ताम्रपात्रे वा सुदेवमूर्तिं संस्थाप्य तस्मिन् पुरस्तात्तावस्तं न चोपरि निक्षिप्य वा सुदे
वपूर्वाक्तप्रकारेण सममर्चनौकादिसहिता वा सुदेवप्रतिमां ब्राह्मणमदद्यादिति
॥ एतन्मंत्रमाह ॥ वासुदेवजगद्व्यं ॥ सर्वज्ञताशमस्थिता पातकार्णवमममोतारमा

महा.
३६

श्रिततारक॥ इत्तदीयं प्रणम्या भ्रातृणां तं विसर्जयेत्॥ इत्तदीयं मंत्रमुच्चार्य प्रति
मादिकं दत्त्वा प्रणम्य विसर्जयेदित्यर्थः॥ अन्तेनोपि मया शक्तिविप्रस्योरक्षिणं दिशो त
॥ इत्तं धृतं हरं॥ चेतनाहीनत्वं हरं च॥ अथ नीललोचनं हरं॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ ज्ञा
कहारी च पुरुषो ज्ञायते नीललोचनः॥ ब्राह्मणमप्रदातव्यं महा नीलमणिद्वयं॥ इ
ति नीललोचनत्वं हरं॥ अथ कपिलाक्षतं हरं॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ शक्तिरुक्तपिलाक्षः स्या
उपोष्यदिवसद्वयं॥ शक्तिपलरातं दद्यादलंकृत्य विजातमेरीतिर्नाम ताम्रप्रकृतिको
धातुविशेषः पित्तलमित्कच्यते। पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेनिरूपितं॥ इति कपि
लाक्षतं हरं॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ अथ मंददष्टित्वं हरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ उच्छिष्टः स
न्यन्नादित्यं परपेड्यं तमन्तरे॥ मध्यखंडदष्टित्वं हरं॥ ततश्चास्त्रं चामोन्नमुच्छिष्टाव
सन्॥ नक्षत्राण्यथवा चंद्रं सनवे न्मंददष्टिमुक्॥ अत्र निरुक्तिः कर्मपुराणे॥ घृतेन च

३६

रुणनेत्ररश्मिहीनोक्तनाशने॥ जुहुयादमुतं सम्पत्तिं शस्त्रविनिश्चयः॥ दद्यादन्नं
च वैरक्तवासं सिव्याधिरां तमे॥ रोगाधिके च घृताभ्यां प्रत्येकं ममुतं जुहुयात्॥ रो
गात्पत्न्ये त्वर्थं च॥ सच परिचायां रोगप्रतिमारा नविधौ प्रदर्शितः॥ अनारा नब्रौ
मैरुणा अर्धं घृतेनेति मिलित्वा मुतं संख्या पूरणीया॥ होममंत्रस्तथैव नयमित्रमह
इति च॥ सच परिचायां रोगप्रतिमारा नविधौ प्रदर्शितः॥ अनारा नब्राह्मणेभ्यः स्व
शक्त्वा वासांसीति बहुवचनात्त्रिभ्यो ननु नाति॥ इति मंददष्टित्वं हरं॥ अथ ति
मिरं हरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ देवविजगहेतीर्थेषु पण्यस्थानेषु संस्थितं॥ प्रदीपं न
जमित्वा तु तिमिरव्याधिमा भवेत्॥ रूपप्रकाशकैर्मन्त्रैरन्निमं अजलंततः॥ गात्राणि
प्रोक्षयेत्तस्मान्मुक्तेन वतिकिं लिप्तात्॥ सहस्रकलशस्माने पुराणश्रवणादिस्थाने॥
चतुःष्यथारौ च॥ रूपप्रकाशकैर्मन्त्रैः॥ गुणवचनेन॥ रूपशब्देन रूपवचनेन प्रकृत

माहा.
३७

प्रकारावादि लोहते ॥ अतः सूर्यप्रकाराकैर्मन्त्रैर्जलमनिमन्त्र्य गात्राणि अंगानि नेत्र
प्रधानानि मुखस्थानानि प्रोक्षयेद्यावद्दोगनिवृत्तिः ॥ एतत्सुकं नवति सौरमन्त्रेण न्यतमेन
सलिलमष्टोत्तराद्या हत्वा अग्निमन्त्रेण नेत्रप्रधानं मुखं प्रक्षालयेदिति ॥ रूपप्र
काराकैरित्यस्यान्योर्थः ॥ रूपप्रकाराकैर्नेत्रगततेजप्रकाराकैः ॥ सौरैरन्यैश्च मन्त्रैर्ज
लमनिमन्त्र्य तेन नेत्रप्रधानं मुखं प्रक्षालयेदिति ॥ तत्रैको मन्त्र उद्यन्तद्यत्तुः सौरः प
रिजापामारोगप्रतिमादानविधौ प्रदर्शितं ॥ ॥ अन्यश्च महासौरपरिजापामावेव निरू
पितं ॥ तथा पुनरग्निश्चाक्षुरादिति ॥ कस्मा उहो मन्त्रास्त्वयो दर्शिताः ॥ वचो मे देहाति
च वयः सुपर्ण इति ॥ च मन्त्रौ न यन्मूलहरेर्दर्शितौ ॥ ॥ एते च मन्त्राविकल्पेन ग्राह्या
ः ॥ एकस्मात्सुविकल्पेन नृत्तिः ॥ इति तिमिरहरं ॥ ॥ अथास्ति वेदना हरणं रुडहानं ॥ य
ज्ञपुराणे ॥ ॥ परेषामस्ति रोधेन जायते सति वेदना ॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं ब्रह्मणा नापि

३७

तं पुरा ॥ यत्नेन कारयेधे स्नागरुडं विष्णुवाहनं ॥ राजतौ च तथा पक्षौ रत्ननधौ सुवित्तरौ ॥
कर्त्तव्यं चास्ति मुगलं माणिक्याभ्यां प्रकल्पितं ॥ पारम्योः स्वर्णकटकैरन्त्याभ्यां परिकल्पये
त् ॥ रत्नाभ्यामिति ॥ रत्नमुक्तकटकद्वयं कुर्म्यदित्यर्थः ॥ अथैव कं स्वर्णममं श्रीवासास
विन्मसेत् ॥ नासिकायां च वैडूर्यं मौक्तिकैः परिकल्पयेत् ॥ मौक्तिकैर्मुक्तवैडूर्यमि
त्यर्थः ॥ वस्त्रैर्नानाविधैर्न धूमलं कृत्य मुञ्चति ॥ स्थापयेत्पुरतो विष्णुप्रासवं
च खगाधिपं ॥ वेदवेदाङ्गकुशलं वेदविद्याविशारदं ॥ गंधपुष्पाहृतैर्वस्त्रैर्वर्णित
ब्राह्मणेन मन्त्रं ॥ पूजयेत्समुच्चिन्त्वा गंधपुष्पाहृतारिणिः होमश्च तत्र कर्त्तव्यो मन्त्रै
स्तदाचकैः शुनैः ॥ यद्वा गरुडगामासमिदं ज्योतिरादिति ॥ अग्नेः प्रतिष्ठाकार्या
तु स्वर्गस्योक्तविधानतः ॥ विष्णोः पुरत इति ॥ विष्णुलये विष्णो पुरतः स्थापयित्वा तत्क
र्म कुर्म्यदित्यर्थः ॥ अथ शालिग्रामपुरतः कार्यः ॥ मन्त्रैस्तदाचकैरिति ॥ तदाचकैः

माहा.
३०८

गरुडप्रकाशकैर्मन्त्रैरिति वचनं स्वस्वशाखागतमंत्रोपलक्षणार्थं तत्रैकोमंत्रो मनो
जवाभ्यमाना इति॥ अस्य नोमानागवक्रुषिः सुपत्न्यै देवतान् अनुष्टुप् छंदः विहितार्थे
विनिमोगः॥ मनोजवाभ्यमानाभ्यसी॥ मत्तरत्पुरादिवं सुपत्न्यै गत्वाप सोमं वज्रि
ताञ्जरात्॥ गरुडगाम्याभ्यासकृषिः॥ ब्रह्मावागयत्री छंदः॥ गरुडो देवता वि
हितार्थे विनिमोगः॥ पक्षिराजाय विष्णुहे स्वर्गपक्षाय धीमहि॥ तन्नो गरुडः प्रचोदया
त्॥ समिदा ज्योतिरादितिरि॥ आदिराष्ट्रे न च यवव्रीहयो गच्छंते॥ होमसंख्या च
प्रतिप्रयमशेत्तरशतं एवं पूज्य कृत्वा च किंकुर्वाहित्य तन्माह॥ पुण्याहवाचनं कार्यं
ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥ तस्मै कृतवते दद्यात्छौरि श्रीत्यर्थमादत्तः॥ नक्ता संपूज्य वि
धिवत्केयूरकटकदिनिः॥ मंत्रेणानविधिवत्प्राप्नुवः॥ एतच्च पुण्याहवाचनं रा
नानंतरं कार्यं रात्रि मंत्रमाह॥ देवदेव जगन्नाथ लक्ष्मीप्रिय पराशरा॥ बाहनस्पृश

३०८

रात्रे न हरकर्मविप्राकजं॥ अक्षिरो गंजगन्नाथ नारायण जगन्मयः॥ पुष्पवापाद ले
वापि वातरक्तमग्निथापि वा॥ रक्तवाप्यथ रक्ताक्षं तथा बुद्धमथापि वा॥ ततो विसृज्य
विश्वेन्द्रं शिष्टैरिष्टैश्च बंधुभिः॥ स्नात्वा विप्रान्नो जयित्वा सुखी न वतिमान् वः॥ रात्रि
नंतरं स्नात्वा पुण्याहवाचनं विधाय आज्यावेक्षणं कृत्वा विप्रान्नो जयित्वा बंधुभिः
साधुं चूंजी तैत्थ्यः॥ पुण्याहवाचनं कार्यमित्यत्रैव प्राप्तिर्हितं॥ आज्यावेक्षणं तु ब्र
ह्मांडपुराणे॥ अक्षं सज्ज च रागाणां माज्यं कनकं संयुतं॥ दद्याद्विप्राय विधिवत् प्रो
स्यापनुत्तम इति॥ आज्यावेक्षणं मंत्रस्तु कटिभूजहरेर्दक्षितः॥ इत्यक्षिरो गहरगस
उदानं॥॥ अथ नक्ताध्यहरणं पालदानं॥ ब्राह्मे नक्ताध्यं जायते तस्य योगवानयन
दये॥ करोति भूजप्रक्षेपं तस्य वक्ष्यामि तिष्ठति॥ विष्णोः श्रीगोपवेषस्य यथाश
क्त्या नुनक्ति तसु वर्णेन प्रतिष्ठति वेणुवादनतसरा॥ बर्हापीडकसमुक्तादिनुजा

माहा.
३.१७

मर्धे संस्मिताः॥ कारयित्वा मुना कारां प्रस्थाप्य मुचिचारिणा॥ वस्त्रेणा वेष्टयित्वा च
गंधमालैः समर्चयेत्॥ तं तु लोपरि संस्थाप्य देवराक्षसनुसारतः॥ आचार्यः सर्व
शास्त्रज्ञो वेदवेदांगपारगः॥ पूजाचमूलमंत्रेण कुर्याद्देवस्य नक्तितः॥ राक्षसनुसार
ता गंधमालैः समर्चयेदित्यनुमः॥ पूजाचमूलमंत्रेणेति॥ मूलमंत्रोच्चारणोक्तम्
मंत्रशास्त्रोक्तं रामध्यायता॥ यगो वर्णा समध्यतः गोपीजनवनकारा स्फूर्ता य
स्वाहा स्मरादिकः॥ उद्धतमंत्रः॥ श्रीकृष्णाय गोविंदाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा॥
क्षस्य नारदकृषिः॥ गायत्री छंदः॥ गोपीजनवल्लभो देवताविहितायै विनियोगः॥ हो
मंतत्रप्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैरपि॥ इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुर्विष्णोर्नुकमितिक्रमात्॥
मंत्रग्लोक्तमार्गोत्तमः संस्थापनं न वेत्॥ जुहुयात्तुल्यमंत्रे॥ एविधिसंपादि
तं चरुं॥ प्रणीता मोक्षपर्यंतं कृत्वा देवं प्रपूजयेत्॥ देवस्य दद्यान्नैवेद्यहविः सर्वं

३.१८

समेततः॥ इदं विस्वाद्योमंत्राः क्रमेण समिदादि होमं मंत्रानवन्तीत्यर्थः॥ समिधो मा
नंतरं पूर्वोक्तेन मंत्रेण विधिसंपादितस्वर्गलोक्तप्रकारेण पक्वं चरुं कुत्वा पश्चादा
ज्यादि होमः कार्यः॥ प्रतिद्वयमष्टोत्तररातः॥ इदं विष्णुरित्यस्य॥ कृष्णादिनवग्रह
यज्ञप्रकरणे दर्शितं॥ प्रतद्विष्णुर्विष्णोर्नुकमित्यनयोस्तु दीर्घतमा कृषिः विष्णुर्देवता
त्रिष्टुप् छंदः क्रमेण ज्यतिलहोमयोर्विनियोगः॥ प्रतद्विष्णुस्तवते वीर्येण मरणे न
त्रीमः कुचारो गिरिष्ठाः॥ यस्या रुषु त्रिषु विक्रमणेषु धित्तिं मतिं नुवनानि विष्वा वि
ष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं मः पार्थिवानि विममरजाः॥ सिमो अस्कना यदुत्तरः
सधस्यं विचक्रमात्तस्त्रेधोरुगायः विस्मवेन्वा॥ एव होमं विधाय॥ स्वर्गलोक्तमार्
गोत्तमः प्रणीता मोक्षपर्यंतं कर्म कृत्वा पुनरपि देवं गोपीजनवल्लभं नम्रं प्रपूजयेत्
॥ प्रहृष्टं यथा तथा पूजयेत्॥ अस्या पूजा मोक्षो मायं संपादितं हविर्नैवेद्यं॥ अथ

माहा.
३१०

च संपादितं सर्वमपि पृक्का नादि ॥ एवं नैवेद्यं दत्वा पश्चात्समेततो देवमनितः परि
तो देवमनितः परितो दद्यात् ॥ अष्टदिक्षु बलिं हरेदित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तकर्मानंतरं क
र्तव्यतामाह ॥ ततः शुक्लावरधरः शुक्लमाभ्यानुलेपनः ॥ दद्याद्गोपी प्राप्नुस्वः प्र
तिमां च सदक्षिणं ॥ मंत्रेणानेन विधिवन्मस्कृत्या यजकृतः ॥ दानमंत्रमाह ॥ गोविं
दगोपीजनवत्त्रजेशकं सासुरं प्रनिदेशं द्रव्यगोवर्धनादिप्रवरैकहस्तसंरक्षिता
शेषगवामनीक गोचक्षुःपुश्चातिनिरोधनेन जाताक्षिमां यममनाशया मुच्य
सेमदानं हि सुदृष्टरूपं नक्ताध्यमेतसमपाकरोतु ॥ एवं कृत्वा प्रतीकारं गोप
वेषस्मदानतः ॥ अचिरादेव हि सुखी जायते नात्र संशयः ॥ इति नक्ताध्यहरण
पालदानं ॥ अथ कामला हरगरुडदानं ॥ वृधगौतमः ॥ कामली नक्तं चोदस्मा
त्तस्य वक्ष्यामि तिष्ठति ॥ कुर्याच्च पक्षिराजानं विस्त्रोवाहनमुत्तमं ॥ सुवर्णेन यथा

३१०

शक्तापक्षयोर्मोक्षिकद्वयं ॥ नासिकायां तथा वज्रमुत्तरीयं च राजतं ॥ एवं कृ
त्वा गरुत्सं नंद्यतः शोणोपरित्यजेत् ॥ शोणालक्षणां पुरिमां प्रकरणे दृष्टव्यं ॥ श्वे
तवस्त्रेण संवेष्ट्य श्वेतमात्रैः समर्चयेत् ॥ सर्वं शास्त्रार्थं तत्त्वज्ञो वै स बोधम
पाठकः ॥ ब्राह्मणस्त्वर्चितो नक्त्या यजमानेन शक्तिः ॥ उपचारैः षोडशनिर्दिज
मस्य च येन यथा ॥ द्विजपक्षिणं गरुत्सं तमिति यावत् ॥ वृत्तो ब्राह्मणः श्वेतवस्त्रादि
निर्दिजमस्य च दित्यन्वयः ॥ अग्रे यथादिशि होमश्च कर्तव्यः स्यं डिले सुते ॥ समि
दाज्यतिलैस्तत्र पालाशः समिधस्मृताः ॥ मंत्रो गरुडागमत्री समिदाज्यकुतौ न
वेत् ॥ लिजहोमो व्याहृतिनिस्ततः स्विष्टकृतं यजेत् ॥ आग्नेय्यादिशीलादि ॥ गरु
डपूजास्थानादाग्नेय्या ॥ होमसंख्या तु प्रतिद्रव्यमष्टौ त्रराते गरुडागमत्री त्वहि
वेदना हरगरुडदाने दर्शिता ॥ स्विष्टकृतं यजेत् ॥ स्विष्टकृतं धोमः कर्तव्यः ॥ सच

माहा.
३११

स्वर्गसोक्तप्रकारेण॥ तत्रकश्चनस्विष्टहोमप्रकारः॥ कष्मांडहोमप्रकरणेद
र्शितः॥ स्यापयेदत्रांकुंजं सितवस्त्रेण वेष्टयेत्॥ निक्षिपेत्तंचरत्नानि मन्त्रिकाया
पिरोचने॥ अश्वस्यानाजस्यानावल्मीकासंगमाहृदात्॥ पंचत्वक्पद्मवाति
सुः परमेस्तीर्षवारिणा स्यापयेदत्रांकुंजमिति॥ अत्रपाठक्रमो न विवक्षित
ः॥ अतो होमात्पूर्वंगरुडपूजासमयरावतदनंतरं वारो रान्यादि त्रिकलशं
स्यापयेत्॥ रोचनागो रोचना॥ पंचत्वचः॥ आत्माश्वत्थवटक्षहोडुवराणाव
ल्लवान्पितेषामेव॥ अस्मिन्कलशेन वयं हयप्रकरणे कौर्वारुणैर्मन्त्रैर्वरु
णा मनुमइति मन्त्रेण वरुणमावाह्यं संपूजयेत्॥ एवं गरुडपूजा कलशस्यापन
होमानंतरं कर्त्तव्यमाह॥ तेनानिषेककुबीतआपोहिष्टादिभिः क्रमात्॥ हिर
ण्पावर्णा इति च पवमानेन चैव हि आपो हिष्टा मयोनुव इति च हिरण्यवर्णा इत्या

३११

दयश्चमन्त्राः परिक्षाषामोरोगप्रतिमादानविधौ निरूपिताः पवमानेन स्वादि
षुमेति सूक्तेन पवमानः सुवर्जनं इत्यनुवाकेन चातत्र स्वादिषुमेति सूक्तः पांडु
रोगहर एष्वीदने इष्टव्यं॥ पवमानः सुवर्जनं इत्यनुवाकस्तु गणहोमप्रकरणेद
र्शितः॥ एवमनिषेकानंतरं किंकुयादिसुत आह ततः स्नात्वा शुची रोगा विसोर्वा
हनमुत्तमं॥ सदक्षिणं मुरा मुक्तः प्राप्नुस्वायुनिवेदयेत्॥ मन्त्रेणानेन विधिवद्वा
णायस्करुद्रुखः॥ श्रीकृष्णपरमानंदजगतः परिपालकः॥ पूर्वजन्मनियत्यापन
क्तचौर्यं मया कृतं तेन प्राप्यं च वै रूपं यन्मया तदुसह॥ कामलोच्छमिहं देव
तव वाहनदानतः॥ विनाशायामुमेकस्मजगतोपालकोस्यसि॥ एवं गरुडदानं॥
तुरुत्तमार्त्तः सुखी भवेत्॥ आचार्यं नो जयित्वा तु प्रणिपत्य विसर्जयेत्॥ इति
कामलाहरगरुडदानं॥ अथ ककराहत्वहरं॥ शतातपश्रोक्ते॥ तरहौ नि

माहा.
३१२

हतेचैवजायतेकेकरेक्षणः॥दद्यान्नमयोधनुंसनसातकरांतमे॥तरहसुमगाद
मः॥रत्नधेनुविधिस्तुहमरोगहरेद्यतधेनुप्रसंगेनदर्शितः॥इतिकेकरात्तव
हरं॥अथपिंगलेक्षणत्वहरं॥शातातपप्रोक्ते।मार्जारैर्निहतेचैवजायतेपिं
गलेक्षणः॥तेनवैडूर्यरत्नातिदातव्यानिस्वरक्तितः॥रत्नानीतिवक्रवचनं॥त्रिसो
त्पूनत्वप्रतिपादनाय॥स्वरक्तितइति॥त्रिषुपिरत्नेषुसूक्ष्मगतात्मत्ववक्रत्वयोतना
यं॥त्रिसोमधिकसंख्याद्योतनाय॥इतिपिंगलेक्षणत्वहरं॥अथनेत्ररोगहरतपंग
॥अत्रायं वैदिकमात्रिकसंप्रदायः॥तद्यथा॥उद्यन्नद्यश्चेनपछाधर्चशोरु
कसाधशस्ततस्तुचेनेति॥पूर्वोक्तमायाद्यत्रसौकर्यायमनिधीयते॥उद्यन्न
द्यश्चेनपछोपधर्चशोरुकसाधशस्ततस्तुचेनेति॥पूर्वोक्तमायाद्यत्रसौकार्या
यमनिधीयतेउद्यनयमिन्नमहः॥उत्सर्पंतपर्यामिर्बुहरिमाणचनाराय॥उत्स

३१२

र्पंतपर्यामिर्बुहरिमाणचनाराय॥उत्सर्पंतवयामिर्बुभुकेषुमेहरिमाण॥उत्सर्प
तर्पयामिरोपणाकासुदध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥अथोहारिद्रवेषुमे॥उत्सर्पंत
र्पयामि॥हरिमाणं निरध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तरगादयामादित्ये॥उत्सर्पंत
र्पयामि॥उत्तिष्ठेतसासह॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तिष्ठंतमस्यरंधयन्॥उत्सर्पंतर्पया
मिर्बुत्सर्पंतर्पयामिर्बुमोअहंविषतेरंधं॥उत्सर्पंतर्पयामि॥अथोहारिद्रवेषुमेह
रिमाणं निरध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तरगादयामादित्येविष्तेनसहसासह॥उत्
सर्पंतर्पयामि॥विष्तेनस्यरंधयन्मोअहंविषतेरंधयन्मोअहंविषतेरंधं॥उत्सर्पंतर्प
यामि॥इत्यधर्चशः॥अथरुकर्तुउद्यन्नयमिन्नमहआरोहन्नुत्तरादिवं॥रुद्रोगंम
सर्पहरिमाणचनाराय॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्सुकेषुमेहरिमाण॥रोपणाकासु
दध्मसि॥अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणं निरध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तरगादय

माहा.
३१३

माहयमादित्योविश्वेन सह॥ दिष्टं तं मस्य रंधमन्मो अहं दिष्टते रंधं तु स्मर्यं तर्पयामि॥ इत्य
क्रु अथ साधकः उद्युक्तमिन्द्रमहन्मो अहं हन्तुं तं रंधं दिष्टं तं मस्य रंधमन्मो अहं दिष्टते रंधं तु स्म
रोपणा का सुदध्म सिर्धु स्मर्यं तर्पयामि॥ तु अथोहारि इवे पु मे हरि मां निरध्म सि॥
उदगादयमादित्योविश्वेन सह सा सह॥ दिष्टं तं मस्य रंधमन्मो अहं दिष्टते रंधं तु स्म
र्यं तर्पयामि इष्टो इति साधकः॥ अथ रचेन त्रि॥ तु उद्युक्तमिन्द्रमहन्मो अहं हन्तुं तं रंधं दिष्टं तं मस्य रंधमन्मो अहं दिष्टते रंधं तु स्म
रोपणा का सुदध्म सि॥ अथोहारि इवे पु मे हरि मां निरध्म सि॥ उदगादयमादित्योविश्वेन सह सा सह
॥ दिष्टं तं मस्य रंधमन्मो अहं दिष्टते रंधं तु स्मर्यं तर्पयामि एवं रचेन रधिदि॥ अ
थ सकलस्मा पितर्पण प्रयोग स व्या धनु सारेणा ए विंशतिर ए न ररा त मित्वा यव
लिः कल्पनीया॥ अत्र तर्पण रक्ताक्ष तारक्त पुष्पाणि वाग्नाद्याणि॥ अथ च तर्पण प्रका

२१३

रोन केवलं नेत्ररोग हरः अपितु ज्वरारि हरोपि॥ इति नेत्रारि रोग हर तर्पणं॥ अ
थ कामलारोग प्रतिमादानं॥ तल्लक्षणं च कर्म विपाक सारे॥ पीतांगः कामलारो
गः कपाली मुखाला न्वितः पूजा विधानं वातं को देवता तत्रेत्यादिना परिजाप्यामो
रोग प्रतिमादान विधा वारब्धतां॥ इति कामलारोग प्रतिमादानं॥ अथ साधा
रणेन नेत्ररोग प्रतिमादानं॥ तल्लक्षणं कर्म विपाक सारे॥ अक्षोक्ष रोग स्तुति
रपात्राक्षरदात्रयः॥ पूजादीनि कर्त्तव्यता कलापस्तु परिजाप्यामो रोग प्रतिमा
दान विधा वातं को देवता तत्रेत्यादिना दर्शितः॥ इति साधारणेन नेत्ररोग प्रतिमादा
नं॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे साधारणा मोमदनात्मजस्या सकर्मरनोपचिते ग
तो यस्या तस्म्यो विंशतमातरगः॥ अथ कर्णरोग हरणि॥ कर्म विपाक स
हे॥ मातापि रगुरूणां च देव्या स्तुत्या॥ शृणोति निर्दोषु ध्यायः कर्णाभ्यां तस्य

माहा.
३१४

शोणितं॥ पूयं च प्रसव तस्मिन् शक्तिः कृच्छ्रचतुष्टयात्॥ हिरण्यरक्तवस्त्राणां दानाद्वा
ल्लग्नो जगत्॥ जपाधोमाच्च नवनि सौरमंत्रेण शक्तितः॥ शक्तित इति॥ सर्वत्र सं
वध्यते॥ अतः कृच्छ्रेषु पितृशक्त्यनुसारेण प्राजापत्यपराकचोपयणादीनि प्राप्ता
णि॥ एतत्तत्तल्लग्ननि च कृच्छ्रकरणे दर्शितानि हिरण्यपादि दानान्यपि स्वशक्त्यनु
सारेण कुर्वीत जपो होमश्च सौरमंत्रेण ऐश्वर्यरक्षादिभिः कार्यः सौरमंत्राश्चा
त्राय न द्युवच॥ अस्म्यर्चादिनेत्ररोगहरनर्पणे दर्शितं॥ इति कर्णपुष्पशोणि
तहरं॥ अथ कर्णकृमिरोगहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ सर्वाचारविहीनश्च
अतस्मादध्यानादनः॥ स न वेत्ति कर्मि कर्णस्तु तत्प्रापस्यापनुत्तये॥ दद्यात्नीलवृषा
न्यच यथोक्तविधिनानरः॥ नीलवृषलक्षणां नगव्रणहरे निहितविधानतः॥ वृ
षदाने शुचो न द्वा स सुक्ता वरकाचन इत्यनेन प्रकारेण वृषदानमंत्रस्तु न वग्रह

३१५

यत्प्रकरणे दर्शितः॥ इति कर्णकृमिरोगहरं॥ अथ बाधिर्यहं॥ शाता
तपप्रोक्तं॥ स्वसद्याना च बाधिरौ नरकोते प्रजायते॥ तेन कार्यं विमुध्यर्थं यति
चाप्यणत्रये॥ व्रताते पुस्तकं दद्यात्सुवर्णपलसमुत्तं॥ ब्राह्मणाय चतुर्वेदवि
दे वस्त्रेण समुत्तं॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ब्राह्मणाय चतुर्वेदविदे वस्त्रेण समुत्तं॥ इ
मं मंत्रं समुच्चार्य ब्राह्मणं तं विजसर्जयेत्॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य पुस्तकं दद्यादि
त्युच्यते॥ तमेव दानमंत्रमाह॥ सरस्वति जगन्मातः शृणु ब्रह्माधिदेवते॥ दुःक
र्मकारिणो पापं रक्ष मां परमेश्वरि॥ यतिचाप्यणलक्षणां च कृच्छ्रप्रकरणे परि
माणप्रकरणे चान्यधामि॥ इति बाधिर्यहं॥ अथ कुब्जकर्णहं॥ शा
तातपप्रोक्ते॥ शय्या दद्यात्स विप्रामसो पधानां स नृलिको शय्यादानमंत्रस्तु
न वग्रह यत्प्रकरणे दर्शितः॥ इति कुब्जकर्णहं॥ अथ कर्णरोगप्रतिमारानां

माहा.
३१५

तत्र ह्येकं च कर्म विपाकसरे ॥ कर्णरोगः कृण्वेदः सकपालो जपनस्थितः ॥ पूजा
विधिस्तु परिनाषायां रोगप्रतिमादानविधावांतको देवता तत्रेत्यादिनाख्यातः ॥ ॥
इति कर्णरोगप्रतिमादानं ॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे माधारनाम्नो मदनान्मज
स्य ॥ सकर्मरत्नोपचिते गतो मर्यातश्चतुर्विंशतमातरंगः ॥ अथ केवरो गहर
णि ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ अथे विनिहिते चैव वक्रकंठः प्रजामते ॥ प्राजापत्यानि च त
रिसप्तधा न्यानि वै सजेत शतलाफनिदद्याच्च चंदनसहिजातये ॥ प्राजापत्यस्व
रूपं लक्ष्मप्रकरणे निरूपितं ॥ सप्तधा न्यानि ब्रह्मिणालियवगोधूमादीनि यथासं
जवेदद्यात्तापललक्षणपरिमाणप्रकरणे बोधव्यं ॥ इति वक्रकंठत्वहरं ॥ अ
थ दीर्घगलत्वहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ वक्रघाती दीर्घगलो दद्याज्जोधवलो मु
ता ॥ गेदानमंत्रो नवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शितः ॥ इति दीर्घगलत्वहरं ॥ अथ

३१५

कंठरोगहरं ॥ ब्रह्मांडपुराणे ॥ अथ ह्याजस्य दोषान्नु कंठरोगः प्रजामते ॥ कृष्ण
त्रयं प्रकुर्वीत दद्यादेतु सदस्तिगां दद्यादे कंठरोगाणां कंबलकमलोद्भवं ॥ कृष्ण
क्षणां लक्ष्मप्रकरणे दर्शितं धेनुदानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे निहितः ॥ कंबल
दानमंत्रस्तु कृष्णक्षारदलोकानां शीतवातजमापहं ॥ सर्वदुःखहरं यस्मादतः शो
तिप्रकल्पयेत् ॥ इति कंठरोगहरं ॥ अथ विकृतस्वरहरं ॥ शातातपप्रोक्ते उ
पे विनिहिते चैव प्रजामते विकृतस्वरः ॥ सतत्पविषु धूपं लक्ष्ममेकं च रेचनरः ॥ क
र्पूरस्य पलदद्यात्क्षारद्व्याणि शक्तिः ॥ कृष्णपलयोः स्वरूपं परिनाषायां त
त्र तत्र करणे निहितं ॥ कर्पूरदानमंत्रस्तु कर्पूरं रुचिरं विप्रगहारो मंसुपूजि
तः ॥ पुष्पगंधस्थिता सामेकमला प्रीयमाना मिति ॥ इति विकृतस्वरत्वहरं ॥
अथ केवरो गप्रतिमादानं ॥ तत्र ह्येकं च कर्म विपाकसारे ॥ कंठरोगः क

माहा.
३१६

लास्योदितुजः पाशकं तथ क॥ कपालमाला दुर्द्धाः सोस्तीषो हारज्जुषणः॥
पूजादीनिकर्तव्यता कलापस्तु पुरिजाषामामातं को देवता तत्रेत्यादिना रोगप्र
तिमादानविधौ निरूपितः॥॥ इति कंठरोमप्रतिमादानं॥॥ महार्णवाख्ये महिते प्र
बंधे माधारनाम्नो मरुनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण - - पूर्णास्तरंगः खलुपे
चविंशः॥॥ अथ पाणि रोगहराणि॥ शगतातपप्रोक्ते॥ प्रागवपते च निहते पीत
पाणिः प्रजायते॥ पारावतं च सौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकं॥ निष्कयत्ता पुरिमा
णप्रकरणे समुपवर्णिता॥॥ इति पीतपाणित्वहरं॥॥ अथ रुक्मपाणित्वह
रं॥ शगतातपप्रोक्ते कंदमूलस्य हरणा ध्रुवपाणिः प्रजायते देवतायतने कु
र्माड्याने तस्मात्तमे॥ चांद्रायणे च कुर्वीत ब्रह्मरुचं विधानतः॥ चांद्रायण ब्रह्म
रुचं मोर्लहाणं रुद्रप्रकरणे न्यधायि॥॥ इति रुक्मपाणित्वहरं॥॥ अथ स्विन्नपा

३१६

णित्वहरं॥॥ शगतातपप्रोक्ते॥ क्षारहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते॥ सह
य्या चैव विप्राय कार्शमी रं च पलत्रयं॥ कार्शमी रं कुंकुमकेसरः॥ तद्दानमंत्रस्तु
तस्वरत्नहरोक्तः कर्पूरदानमंत्राव॥ तत्र कर्पूरं रुचिरमित्वत्र कार्शमी रं रुचिर
मित्पहः कार्यः पलः स्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरूपितं॥॥ इति स्विन्नपाणित्वहरं
॥॥ अथ जुजस्तनहरं॥॥ शगतातपप्रोक्ते॥ अयो नौ चैव गमना जुजस्तं न प्रजा
यते॥ सहस्रकलशस्नानं शोचोः पूजायथाविधि॥ चांद्रायणस्याचरणान्नसह
स्रं च निष्कृतिः॥ ईश्वरस्य सहस्रकलशस्नानप्रकारः॥ पूजाप्रकारश्च रुद्रवि
धाने अनिषेकप्रकरणे निरूपितः॥ तत्र स्नाने च रुद्रावुवाकमंत्राः॥ चांद्रायणत
सहस्रमोर्लहाणं रुद्रप्रकरणे दर्शितं॥॥ इति जुजस्तनशामने॥॥ अथ कुनखि
त्वहरं॥॥ शगतातपप्रोक्ते॥ कुनखी नरकस्याने जायते विप्रदेमहत्॥ समुवर्ण

माहा.
३१९

पलंद्या कृत्वा चोडायात्रयं ॥ कुनखी जायत इत्यन्वयः ॥ पलचोडायात्रयार्जुना
तत्तत्प्रकरणे निहितं ॥ इति कुनखित्वहरं ॥ अथ पाणि रोग प्रतिमादानं ॥ तत्तत्प्रकरणे
चानुक्ते पुरोगे पित्तादिनाश्ले रोगहरप्रकरणे क्लमेवात्राप्यनुसंधेयं ॥ पूजा विधानं
तु परिज्ञापयामास कोदेवता तत्रैसादिना रोग प्रतिमादानविधौ निरूपितं ॥
इति पाणि रोग प्रतिमादानं ॥ महार्त्तवाख्यमहि तै प्रबंधे मा धारम्यानामोमदना
त्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णोषड्विंशत्यः प्रथितस्त रंगः ॥ अथ हृदयरोगह
रं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ उदका वीक्ष्य तनुत्का जायते क्लमि लोदरः ॥ गोमूत्रयावहारः स
प्तरात्रेण शुध्यति गोमूत्रयाव कलक्षणं ॥ रुद्धप्रकरणे निहितं ॥ इति क्लमि लोदरत्व
हरं ॥ अथ क्लमि हरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ अनक्षयनक्षणे चैव जायते क्लमयो रुदि य
यावत्तद्वि शुध्यति सुपोष्यं नीष्पपंचकं यथावत्प्रतांगत्तत्प्रत्यक्षचर्मदक्षिणारात्रा

३१९

एणमुक्तमित्यर्थः ॥ कार्त्तिकशुक्ले कादशपारीनिवासाद्युक्ते कादशपारीनिवापंच
दिनानि नीष्पपंचकमित्युच्यते ॥ इति क्लमि हरं ॥ अथ क्लमि कुक्षित्वहरं ॥ क
र्मविपाकसमुच्चयेण जैविनिहते चाश्वे क्लमि कुक्षिस्तु जायते तथा ॥ मृते तर्ज रिया
नारी नीली वस्त्रं प्रधारयेत्सामानानरकं याति क्लमि कुक्षिस्तनः परं ॥ ततः परं ॥ न
रकोपनोगानंतरं मानुषशरीरमासाद्येत्यर्थः ॥ स नीलवस्त्रान्यच दद्याच्चोडायात्रा
त्रयं ॥ कुर्यान्निरादि जातो ज्यादप्याच्छत्तात्तथौषधं ॥ नीलवस्त्रजलक्षणं ॥ नगव्रणह
रे निहिता वस्त्रदानमंत्रस्तु न वग्रह मत्तप्रकरणे निहितः ॥ चोडायात्रा स्वरूपतु
रुद्धप्रकरणे न्यधायि ॥ शुषधं क्लमि कुक्षिहरत्वेन वैष्णवोक्तं ॥ इति क्लमि कु
क्षित्वहरं ॥ अथ क्लमि लोदरत्वहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ तुक्ता वास्प रपसंस्पृष्टं जाय
ते तु क्लमि लोदरः ॥ त्रिरात्रं वै स्रव कुर्यात्प्रातदि प्रमुच्यते वैष्णवं विस्मृद्देशेन क्रिय

माहा.
३१८

माणं ब्रतमुपवासात्मकं कुर्यादित्यर्थः ॥ इति कश्चोदरत्वहरं ॥ अथोदरगुल्म
हरणं तातपश्रोक्ते । इत्योर्विकारहराचनवेदुररगुल्मवान् ॥ गुडधेनुं प्रदातव्या
तेन तद्दोषशान्तये । गुडधेनुविधिस्तु हृत्तमरोगहरप्रकरणे कथितः ॥ इत्युदरगुल्म
हरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ गुरोप्रत्यर्पितं ॥ मातुगुल्मवान् जायते नरः ॥ गुल्मवान्
वातगुल्मवानित्यर्थः ॥ आचरेत्तन्निवृत्त्यर्थमासमेकं पयोव्रतं ॥ मुंचामित्वेति सूक्ते
प्रत्यचचरुसर्पिषा ॥ जुहुयादमुतं सम्यग्वातआवातुनेषजं ॥ एतत्सूक्तं जपेद
घाहन्नरानंच शक्तितः ॥ पयोव्रतस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरण उपवर्णितं मुंचामित्वेति पं
चर्वस्य सूक्तस्य प्राजापत्यो यस्मिन्नाशनो रुषिः यस्मिन् ग्रीदेवता अनुष्टुप् छंदः ॥ अ
त्मानुष्टुप् होमे विनियोगः ॥ मुंचामित्वा हविषा जीवनाय कर्मज्ञात यस्मात्तत्तज
यस्मात् ॥ ग्राहिजग्राहयदि वै तदेनेतस्या इडा ॥ श्रीप्रमुमुक्तमेनं ॥ यदिति नामुष

३१८

दिवारपरे तोयदिमत्योरंति कुं नीत एव तमाहरामि निर्जृते रूपस्यास्माकं यमेनेन
नशारदाय ॥ २ ॥ सहस्राक्षेण शतशर देन शतामुषाहविषा हाकृषमेनं ॥ शतं मुषेमे
शररोनयाती डो विष्णुस्मदुरितस्मपारं ॥ ३ ॥ शतं जीवशररोवर्धमानः शतं हेम
तान् शतमुवसंतान् शतमिडाग्री सविता हस्मतिः शतामुषाहविषे मं पुनडः
॥ ४ ॥ आहारिषं त्वाविदत्वा पुनरागाः पुनर्नवः ॥ सर्वंगसर्वं ते चक्षुः सर्वमायुश्च
ते विदं ॥ ५ ॥ मुंचामित्वेति सूक्तं ॥ चरुसर्पिषेति । चरुणा मुतं सर्पिषा वा मुतं ॥
वातआवातुनेषजमित्त्वस्य सूक्तस्य वाताय तदलरुषिः वायुर्देवता गामत्री छं
दः ॥ जपे विनियोगः ॥ जपसंख्याप्यमुतमेव ॥ वातआवातुनेषजं शतं मुषो मुनोरु
दं ॥ प्रणामुं चितारिषत्तु तवां तपिता सिनड तज्जातो तनः सर्वासनो जेवातवे
रुधिः ॥ यददावाननो गहेरमतास्मनि धिर्हितः ॥ ततो नो धेहि जीवसे ॥ ३ ॥ वातआ

महा.

३१८

वाचितिसूक्तं ॥ इति वातगुल्महरं ॥ अथ गुल्महरविनायकदानं ॥ पञ्चपुराणे गु
ल्मीस्यारं तु जागम ॥ अत्र शान्तिप्रकारमाह ॥ बोधायनः ॥ सौवर्णराजतं ताम्रकारये
त्कास्य तोषिवा ॥ यदा कर्मलकाष्टेन विघ्नेशं शक्तितो नरः ॥ पुष्करं कल्पयेधे मंसौवर्ण
लोचनद्वयं ॥ पुष्करकल्पयेधे ममित्यादि राजतप्रतिमादौ द्रव्यं ॥ आरुचकल्पये
त्तस्य मया देवो विनिर्मितः ॥ मया मेन सुवर्णदिना देवो गणेशो निर्मितस्तैव ॥ आ
रुचकल्पयेदित्यर्थः ॥ नागमलोपवीतं च कल्पयेत्तस्य गुल्मवान् ॥ चंदनागरुवस्त्रा
द्यैः पूजितं तं विनायकं साहिरण्यं ब्रह्मण्यस्वशक्त्या पूजिताय च ॥ कृतहोमाय शान्
ताय सर्वशक्त्या र्थवेदिने ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्तद्विष्णोर्निमुखाय तु दद्यादिति शो
षः ॥ विनायकं वक्ष्यमाणैर्मंत्रैः पूजयित्वा तैरेव होममप्याज्येनाष्टोत्तरशतारिसह
स्रांतव्याध्यानुसारेण विधाय ततस्तं विनायकं स्वशक्त्यानुसारेण हिरण्योपेतं ब्राह्मणं

३१८

यदद्यादित्यर्थः ॥ दानमंत्रमाह ॥ विनायकगणेशानसर्वदेवनमस्कृतं ॥ पार्वती
नंदनममगुल्ममाशुविनाशय ॥ कृतेनानेन दानेनोत्तरीरोगो जायते नरः ॥ वि
नायकपूजायां होमं च मंत्राः ॥ तत्र गायत्री विनायकरां तौ दर्शिताः ॥ तथान्ये वि
नायकप्रकाराको मंत्रानवग्रहशान्तौ निरूपिताः ॥ तथान्येपि विनायकप्रकारा
काः स्वस्वशाखोक्ता आस्ताः ॥ इति गुल्मरोगहरविनायकदानं ॥ अथ सकृत्प्री
हजलोदरहरं ॥ शान्तातपप्रोक्ते ॥ गर्जपातनजारोगाय कृत्वा हजलोदराः ॥ तेषां
प्रशमनार्थं यत्राश्रितमिदं स्मृतं ॥ एतेषु दंष्ट्रादिप्रायः ॥ जलधेनुविधानतः
सुवर्णरूपताम्राण्यं पलत्रयसमन्वितं ॥ प्रायश्चित्तमिदं स्मृतमिति ॥ इदं कर्म
विपाके सामान्यप्राप्तं पञ्चार्थिकमित्यर्थः ॥ एतच्च पञ्चार्थिकं साशीतिशतं कृत्वा दत्त्वा
नेन परिनायायां दर्शितं ॥ पलत्रयसमन्वितमिति ॥ सुवर्णस्यैकं पलं रजतस्य चै

माहा.
३२०

कंतपातामस्यापीतिपलत्रमपलत्रलतांपरिमाणप्रकरणोद्वेगं॥ इति यकृत्
हजलोदरहरं॥ अथ श्रीहोदरहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ ततकाध्यापकोय
स्तुकन्याहपणतसरः॥ श्रीहवानसन्नवेदिप्रोजपल्लीस्तुक्तमनहि॥ अमुनत्र
मसंख्याकं श्रीहोदरविमुक्तये॥ अथ च चमवेधोमश्चरुणासर्पिषाद्यक
स्तुक्तस्यार्षादिनासिकात्राणहरप्रकरणेनधापि॥ होमस्तुत्याधिशक्त्याधु
सारेणासुतत्रयमधेदृशोरोवाचवति॥ इति श्रीहोदरहरं॥ अथोदरव्या
धिहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ योजसविस्तरुद्राणांनेदमुक्तमनावतः॥ साध
येदुरव्याधिसुक्तोचवतिमानवः॥ कर्माकृच्छ्रातिरुच्छ्रांशायणमथामरं॥
सहस्रकलशस्नानमीश्वरस्यतुकारमेत॥ जपेदमुतसंख्याकमुद्यत्तयश्च
तथा॥ आतेपितरतःस्तुतातृतेनचरुणाद्यक॥ अथोत्तरसहस्रानुजु

३२०

याचततः परं॥ मधुनाज्येनसंयुक्तं हिरण्यंशक्तितोदिशेत॥ प्राजापत्यकृच्छ्रादि
लक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणोद्वेगानि॥ सहस्रकलशस्नानंशतेनरुद्रेण॥ अथत्वा
र्षादिरुद्रविधानेद्वेगं॥ उद्यन्नद्यश्चस्पर्षादिपरिजापामोरोगप्रतिमारानवि
धौ॥ आतेपितरित्पत्न्यार्षादिरुद्रविधानोक्तासाधुसर्वरोगहरे॥ मधुनाज्येनसं
युक्तं हिरण्यमितित्रीण्यपिपृथक्पृथक्दद्यात्॥ अथवाहिरण्यप्रधानमधु
सर्पिषीअगंमदापृथक्पृथग्दीयतेतदादानमत्राअपिपृथगेव॥ तत्राज्यदान
मंत्रोहिरण्यदानमंत्रप्रायश्चित्तोपक्रमपधनौदरितः॥ मधुदानमंत्रस्तुकफ
म्वासहरे॥ यदातुहिरण्यप्राधान्येनमधुसर्पिषीदीयते॥ तदाकेवलहिरण्यदा
नमंत्रवोमेवाच्चार्यमधाज्योपेतं हिरण्यतुल्यमहंसंप्रददे॥ इति प्रयोगः कार्यः॥
॥ इत्युदरव्याधिहरं॥ अथजलोदरहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहेराज्ञावातेनि

माहा.
३२१

मुक्तेन निमुक्तेन निमुक्तो धर्म निश्चये ॥ पुरोहितः प्राड्विवाकः सतिवो वा न्यथाचरे
त ॥ जलोदरत्वं प्राप्नोति तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिं ॥ पयसा वर्त्तयेन्मासत्रितयं व्रतमुत्तमं
॥ सहस्रकलशस्नानं महादेवस्य वैवर्हि ॥ नोजयेच्च रात्रं विप्रान्मुच्यते किं विधानं
तः ॥ प्रयो व्रतलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे उपपद्यते ॥ सहस्रकलशस्नानं रात्रिरुद्देशः ॥ अथ
चाप्यदि तया स्नानविधिश्च रुद्रविधाने दर्शितः ॥ इति जलोदरहरः ॥ अथ जलो
दरहरमकरदानं ॥ तत्र निदानं पयपुराणम् ॥ उदरव्याधिमुक्तस्तु तवेष्टुर्वगनाग
मे ॥ उदरव्याधिजलोदरव्याधिरित्यर्थः ॥ अत्र निःकृतिमाह बौधायनः ॥ कुर्मन्तु
मकरं सम्प्राजतं ताम्रमेव वा ॥ पलत्रयेण दान्मावाय वै केन मुनिकृतिः ॥ पुच्छे रजः
निदेयानि कटिं रूप्येण कारयेत् ॥ नेत्रे स्वर्णमये कार्ये जिह्वारोत्याग्रकल्पयेत् ॥ पादयो
ः प्रक्षिपेत्तत्र एतपात्रे पुरोदयो ॥ मरुतामेण निर्मितो मकरस्तदामं विशेषः ॥ कृ

३२१

टिं रूप्येण कारयेत् ॥ इति शिष्टं पक्षद्वयेऽपि समानं ॥ रीतिः पित्तलकारव्यः पाद
योः प्रक्षिपेदिति ॥ अग्निमपादद्वयपुरतो एतपात्रद्वयं प्रक्षिपेदित्यर्थः ॥ कृत्वा
वस्त्रेण संवेष्ट्य च दनागरुर्चि तं ॥ ताम्रं तु जलपात्रे तस्यापयमेव मकरं मुनः ॥ ब्राह्म
णव्रतसंपन्नं व्रतं तु मज्जोत्तुप ॥ वस्त्रैः कटकके मूरैः पूजयेद्दं गुलीमकैः ॥ होमो व
रुणदेवस्यै रिति वक्रवचनं स्वस्वशाखोक्तं वारुणमंत्रं प्राप्स्यर्थं ॥ तत्र वरुणः ॥ प्रका
शकामंत्रास्वन्नो अग्ने तत्तामसमि त्यादयो मन्त्रानवग्रहमज्ञप्रकरणे अष्टलोकाप्रा
जावाहनप्रस्तावे च दर्शिताः ॥ होमसंख्या त्वष्टोत्तरं रात्रं इव माज्यं ॥ होमश्च वरुण
पूजामकरपूजा च विधा स्वयं स्यात्कृत्वा विधानं प्रतिष्ठाप्य कार्यः ॥ ततः किं कु
र्मादित्युत आह ॥ ततस्त्वोदरिको विधे मकरं तनिवेदयेत् ॥ विप्रामदद्यादित्यर्थः
॥ दानमत्रमाह ॥ जलाधिदेवदेवेश पश्चिमाशापते विनो ॥ उदरव्याधिनाशमेकु

माहा.
३२२

रुदानेन तोषिता ॥ ॥ इति जलोदरहरमकरदानं ॥ ॥ अथ गुल्मप्रतिमादानं ॥ ॥ तत्र
क्षणकर्मविपाकसारे ॥ गुल्मकुंचितसर्वांगोदधाराजमकर ॥ दधानकिंकिणीमाला
बधकेशोद्विजोचनः ॥ पूजादतिकर्तव्यतातुपरिनाषायारोगप्रतिमादानविधावातं
कोदेवतातत्रेत्यादिना निरूपिता ॥ ॥ इति गुल्मप्रतिमादानं ॥ ॥ अथ मरुत्सीहप्र
तिमादानं ॥ तत्र क्षणमपिकर्मविपाकसारे ॥ जीहायकमिदुदजौचवरदानम
धारितो ॥ हृत्तंगोपाशः ॥ पेशोरवज्रदन्तमकर ॥ गुदलगुदजोरोग ॥ अत्र विशेष
षणोष्ठलिंगवत्समम् ॥ पूजाविधानपरिनाषायारोगप्रतिमादानविधावातं को
देवतातत्रेत्यादिना प्रपञ्चितं ॥ ॥ इति पक्ष्मीहप्रतिमादानं ॥ ॥ अथ महोदरप्रति
मादानं ॥ तत्र क्षणमपिकर्मविपाकसारे ॥ महोदरामयः स्थूलेः क्रूरमहिषद
दृष्टगः ॥ खड्गचर्मधरः कातस्तथापीतां वरावतः ॥ पूजादनिकर्तव्यताकलापस्तु

३२२

परिनाषायारोगप्रतिमादानविधावातं कोदेवतातत्रेत्यादिना प्रपञ्चितं ॥ ॥ इति
महोदरप्रतिमादानं ॥ ॥ महार्णवारव्यमहिते प्रबंधे मां धारनामो महनात्मजस
॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णो पूर्णस्तरंगः खलु सप्तविंशः ॥ ॥ अथ मरुत्सीहप्रति
॥ ॥ रगतातपप्रोक्ते ॥ महोदराग्निर्जवतिसतिद्वयेन योजयेत् ॥ सतिद्वयेकरत्न
इत्यपि पाठः ॥ प्राजापत्यत्रयं कृत्वा योजयेत् ॥ अशतं हि जानान्वैयजेदिति ॥ नित्य
निमित्तिकानि सायं प्रातर्होमवैश्वदेवप्रायश्चित्तहोमादीनि अनापदियोनकु
र्मादित्यर्थः ॥ प्राजापत्यलक्षणं कृत्वा प्रकरणेन ध्यायि ॥ ॥ इति मरुत्सीहरं ॥ ॥
अथ प्रकारंतरेण मरुत्सीहरं ॥ बधपरासरः ॥ ॥ गोमांसखादकोमदजवराग्निज
विचरः ॥ प्राजापत्यं चरेत् कृत्वा मतिं कृत्वा तथैव च ॥ अग्निमंत्रं जपेन्नित्यं श्रीसूक्तं च
विचक्षणः ॥ प्राजापत्यादिस्वरूपकृत्वा प्रकरणेन निरूपितं ॥ अग्निरस्मीति मंत्रोवा

माहा.
३३३

रोगहरप्रायश्चित्तेन दर्शितः॥ श्रीसूक्तस्यार्पादिनासिकाज्जगदरे निहितं॥ अथ न
मोश्च जपो यावज्जोगति सावत्स्रतिदिनमष्टाविंशत्यादिको न वेत्॥ इति प्रकारात्
रिणमंदाग्निहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहोक्तं मंदाग्निहरं॥ अकारणं गरं कृत्वा प्रतिमापुम
तियः पुनः॥ समंदाग्निर्न वेदेव मृतकल्पश्च जायते॥ आतेरौ त्रेण सूक्तेन चरुच
जुहुयाद्भुतं॥ अष्टोत्तराशुतसम्पत्कृतत्वापसापनुत्तये॥ तामग्निवर्णमिति च जपे
सूक्तं सहस्रं॥ नो जमेद्वा सणा॥ न सम्पत्कृत्वा रिशतसुखी न वेत्॥ आतेरौ
त्रेण सादि॥ आतेपितर्मरुतामित्येतत्सूक्तं रुविधानोक्ता साध्य सर्वरोगरेह
र्शितं॥ तामग्निवर्णमिति॥ पुस्तकं स्त्रीस्तनस्फोटहरेत्युधामि॥ इति कर्मवि
पाकसंग्रहोक्तं मंदाग्निहरं॥ अथ बौधायनोक्तं मंदाग्निहरं मेखदानं॥ बौधा
यनः॥ अग्नेर्मंदाग्निं न वेत्तस्य यस्त्रेताग्निविनाशकः॥ वक्ष्यामि तन्मतीकारं यथा कं

३३३

ब्रह्मणा पुरा॥ पलाधेन तर्धेन तर्धेन धर्धेन वा पुनः॥ राजतं कारये सौम्यमग्नेर्वाहन
मुत्तमं॥ अग्निवाहनं मेघः॥ सौवर्णाश्च खुराः कार्याश्चेतवस्त्रेण वेष्टयेत्॥ श्वेत
माल्यैः श्वेतगंधैर्धूपं दद्यान्मधूकरं॥ तं दुजोपरि संस्थाप्य वाहनं पूजयेत्सुधीः॥
तं दुजानापरीयाणां त्रैलोक्यममुराहुरेव॥ इति सूक्तं परितोषात्प्रकरणे वगंतव्यं
॥ एवं पूजयित्वा पूजाप्रदेशादग्नेर्यथादिशि होमः॥ कार्यं इत्याह॥ आग्नेर्यथादि
शि होमश्च समिराज्यति जैरपि॥ आचार्यो विना तेन सर्वं शास्त्रार्थवेदिना॥
वक्त्रेन तु कर्तव्यं तत्र मंत्रानि मान्वाण्युज्जग्निमर्थं तिमन्त्रेण समिधोमः प्रशस्य
ते॥ अग्नेन येत्याज्यहोमोप्यग्निनाग्निस्तिजैस्तथा मित्राद्या योक्तमार्गेण चाग्नेः
संस्थापनं न वेत्॥ प्रणीता मोक्षपथं ते कृते स्मानं विधीयते॥ आपो हि ष्येति आ
पि च चाक्षिरापेति च न च॥ पवमानानुवाकेन मार्जयेद्भिगितो ततः॥ शन्नो वा

माहा.
३२४

तानुवाकेनरातिचापिप्रकृत्यमेत॥ तस्मैजुतवतेरोगीप्राप्नुयुः॥ सरस्वतीं पूजिता
यदद्याद्वाहनमुत्तमं॥ देवानां यो मुखं ददव्यवाहनः सर्वपूजितः॥ तस्मै वाहनं पूज्यं दे
वे रौद्रैर्महर्षिभिः॥ अग्निमांसाद्यं पूर्वकर्मविपाको यंतु मन्त्रमः॥ तस्मै वा नारायणं
प्रजठराग्निं प्रवर्धय॥ एवं विप्राय मोदय्यादनेवाहनमुत्तमं॥ बलवानग्निमान्मयो
जीवेद्वर्षशतं पुनः॥ ततश्च बंधुनिर्विघ्नैः स्नात्वा नुजीतमानवः॥ अग्निमूर्धेत्यादि
॥ अग्निमूर्धेत्यादि॥ अग्निमूर्धेत्ययं मंत्रो नवग्रहयज्ञे मंगलपूजाय गतेन प्रदर्शि
तः॥ अग्निनामिरित्ययं तु मुखरोगहरणजदान॥ अग्ने नयेत्तस्मात्स्य रुषिः॥ अग्निदे
वता त्रिष्टुप् छंदः॥ आज्यहोमे विनियोगः॥ अग्ने नय सुपयाराये अस्मानि श्वानि
देववसुनातिदानमुयो ह्यस्मज्जुग्राणमेनान् पिष्टेतेन मउक्तिं विधेम॥ मंत्रा
द्या योक्तुमार्ग इति॥ मंत्राद्या योगुलं॥ प्रणीता मोक्षप्रणीता पात्रस्थो रकविस

३२४

र्जनं॥ रातदं ते होमकर्मणि कृते सति स्नानं विधीयते॥ वस्यमाणं मंत्रैरतिषेकः
कार्य इत्यर्थः॥ अत्रातिषेकविधानादेवाग्निवाहनपूजा प्रजाप्रदेशादीनां दि
शागे कलशसंस्थाप्य तत्र वरुणं नवग्रहयज्ञप्रकरणे कैवरीं मंत्रैर्नाममंत्रै
रगवावा सुपूजयित्वा ततः पूर्वोक्तप्रकारेण जुत्वा तं रोगिणं वारुणकशस्थो रके
नानिषिचेत्॥ अतिषेकमंत्रमाह॥ आपो हि ऐसादिना पवमानानुवाकेनेत्येते
न तत्रापो हि साम योजु इति चो हिरण्यवर्णा इति च चक्षुपरिजायाया रोग
प्रतिमादानविधावुदीरितः॥ पवमानसुवर्जन इत्ययमनुवाको गणहोमप्रक
रणो॥ दर्शितः॥ ॥ शक्ता तानुकेनेति॥ अनेन च स्वस्वशाखाक्ताशांतिरुपलभ्य
तेतत्र शक्तो वा त इत्यादि तैत्तिरीयधोषशांतिस्तथाप्यलायनधोषशांतिर
पिपरिजायायामेव रोगप्रमादानविधौ निरूपिता॥ इति अग्निमांसाहरवौ

माहा.
३२५

धायनोक्तमेषदानं ॥ अथ अजीर्णहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अजहर्त्तव
जीर्णोन्नवेदस्यतु निष्कृतिः ॥ उपवासत्रयं कुर्यात्प्राजापत्यमथापि वा ॥ जुहुया
चरुसर्पिन्नामग्निरश्मीत्युच्यते ॥ अष्टोत्तरसहस्रं हि जुहुयाच्च जपेत्तथा ॥ उ
पवासत्रयं प्राजापत्ययोः शरीरदार्ढ्याद्यनुसारेण व्यवस्थानेया ॥ चरुणा सर्पि
षा च सहस्रं जुहुयात् ॥ अथ च होमोजपानंतरं जपोपि सहस्रं षडंगं अग्निरश्मी
त्यस्या रुष्मादिवातरोगहरप्रायश्चित्ते प्रदर्शितं ॥ रुग्णध्याने वस्यन्तु क्तं जीर्ण
तननिष्ठं कथंचन ॥ ध्यात्वा चातुरमन्नस्य अग्निरश्मीत्युच्यते जपेत्तु ध्यात्वा वातु
रमन्नस्य ॥ अन्नस्य स्मरन्नातुरं वात्सादिकं न वेदित्यर्थः ॥ इत्यजीर्णहरं ॥ अ
थ प्रकारातरेण जीर्णहरं ॥ ज्ञात्वा तपप्रोक्ते ॥ परान्नविघ्नकरणादजीर्णमपि जा
यते ॥ लक्षहोमं प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ लक्षहोमप्रायश्चित्तं ॥ यदा

३२५

समर्थश्चेत्तदा होममपि कृत्वा यथाविधि प्रायश्चित्तं कृत्वा तिलं च प्राय
णादीनि व्याध्यनुसारेण व्यस्तानि समस्तानि वा कुर्वीत ॥ लक्षहोमप्रकारश्च
न वयमहमज्ञोक्तप्रकारेण ग्रहपूजाकुंडमंडपादिकंच विधाय ॥ व्याहृतिनिर्गा
मत्वा वा तिलब्राह्मि वैर्लक्षसंख्यया होमं कुर्वीत ततो वसुधारां निवर्त्तयेत् ॥ एत
च्च सर्वपरिज्ञायामस्मान्निरनिहितं ॥ कृत्वा दित्तं लक्षणां पितृवैवद्वयं नि ॥
इति प्रकारातरेण जीर्णहरं ॥ अथ मंदाग्निप्रतिमाराधनं ॥ एतन्नक्षत्रांतनु
क्तेषु तरो गेषु इत्यादिना मूलरोगप्रकरणोक्तमेवात्राप्यनुसंधेयं ॥ पूजाविधा
नत्वा तं को देवता तत्रेत्यारम्भपरिज्ञायामारोगप्रतिमाराधनविधाबुद्धिरिति ॥ इ
ति मंदाग्निप्रतिमाराधनं ॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे माधवनाम्नो मरुनात्त
जस्य ॥ सत्कर्मरत्नौघनिधनमष्टाविंशस्तरंगो यमगा दगाधः ॥ अथ प्रज्ञा

माहा.

३२६

हीनत्वहराणि॥ ॥ अग्निमोद्यस्मातः शरीरंगत्वे तत्त्वेन तत्प्रतीकारकर्मानंतरमात
रत्वेन बुधिस्यित्वादस्य प्रकरणस्य संगतिः॥ पराशरः॥ परापत्नान्मर्त्यस्तुमतिही
नोत्तवेदसौ अतिकृच्छ्रं तदा कुर्याच्चोप्रायणसमाप्तिं॥ अतिकृच्छ्रातिस्वरूपं कृ
च्छ्रप्रकरणेणोद्दिश्य॥ ॥ इति प्रज्ञाहीनत्वहीनत्वहरः॥ ॥ अथ प्रज्ञाजाग्रदघट्टरा
॥ ब्रह्मवैवर्ते॥ गुरुणा सननुज्ञानो मोवेदाध्ययने चरेत्॥ चरेत् कुर्यादित्यर्थः॥ धा
तूनामनेकार्थत्वात्॥ सजडः प्रज्ञाया हीनसंसारजायते नरः॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीका
रं शुद्धकां समयीदतां॥ शोचनं कारयेद्विंशत्युत्तरेणाविज्ञपितं॥ पलेस्तु कु
र्याद्विश्रान्तिं शतावतर्धतः॥ सुस्वरातामतिश्रुत्वा पंचगव्येन धारयेत्॥ पल
स्वरूपं वक्ष्यामि प्रोक्तं स्वरूपं च परिमाणं प्रकरणेणोद्दिश्य॥ धावयेत् शोधये
त्॥ अथैतवस्त्रेण संवीवांतु लोपरिविन्त्यसेत्॥ तदुलानां परिमाणं प्रोक्तं तत्र

३२६

मिष्यते॥ तदर्थं मयवाग्रास्यं परिमाणं स्वशक्तितः॥ आचार्यः सर्वशस्त्रार्थतत्त्व
ज्ञो वेदांगपारंगः॥ धर्मशास्त्रे च कुशलः स्वाचारः संजितेन्द्रियः॥ आरूपपर
या नक्त्या पूजयेत्तद्विधानतः॥ विधानतः॥ चार्थपूजनं नाम गंधमाल्यवस्त्रादि
निर्व्वरणं॥ इति नाचार्येणोद्दिष्टं पूजाकर्तव्यं स्माह॥ तेनैव कारयेत् पूजाविधि
तः शास्त्रोद्दिष्टैः॥ उपचारैः षोडशानि संज्ञेयानि न शक्तितः॥ आवाहयेत्तु वागी
शां घंटायां परमेश्वरी॥ आवाहयेत्तु मन्त्रमाह॥ ए सो हि देवि सर्वविशिष्टा मा
सान्निधिं कुरु॥ सर्वसत्त्वोपकारात्त्वज्ञानमुद्धेयसत्परे॥ एवमावाह्यतां घं
टां ब्रह्माणं चापि पूजयेत्॥ तदंतरामिति॥ अत्र घंटाशब्देन घंटायां मावाहिता स
रस्वती लक्ष्यते॥ अस्मास्तु पूजाय द्वा गतिरचेत्॥ अथैतच्च उन्मादवा मुहरे॥
अद्विजितः॥ ब्रह्मप्रकाशकमन्त्रस्तु ब्रह्मज्ञानमिति नवग्रहयज्ञप्रकरणे नि

माहा.
३२९

हित॥ पूजानंतरकर्तव्यमाह॥ स्वर्गस्योक्तप्रकारेण प्रतिष्ठाप्यनुताडने॥ होमं तु
यात्प्रयत्नेन समिराज्यति जैरपि नैवेद्यं पायसं दद्यादेवै च ब्रह्मणे तथा॥ सर
स्वति प्रेरमिति मंत्रोवात्र तु संमतः॥ अत्र पूजायां होमकमर्त्ति च॥ अथ वामेनो
यदा गिति चोवा विकल्पेन ग्राह्यः॥ सरस्वति प्रेरमवेति मंत्रप्रसमाप्ता त
यो अस्या भिरुषिः सरस्वती देवता अनुष्टुप् छंदः॥ पूजादिषु विनियोगः॥ स
रस्वति प्रेरमवसुनगे वा जिनीवति॥ तां वा विश्वस्यन्तस्मिन् प्रगायासस्य अत
॥ तस्मै कृतवते दद्यात्तं घंटा पूजिता यतु मंत्रेणानेन विधिवशो गी पूर्वा मुख
मुचिः॥ उद्गुरुवोपविष्टाय स्मत्वा वागीश्वरी पुरा॥ दानमंत्रमाह॥ गुरोरवज्ञाय च
स्वमाध्यमनं कृतं॥ सरस्वति जगन्मातर्जगत्काया प्रहारिणी॥ सा ह्यहं सकलत्रयवि
स्तुरुद्रादिनिस्तुता॥ तन्ममाध्यमनोत्थं च जाग्रद्वरवरानने॥ घंटादानेन तु शतं ब्रह्म

३२९

णानिर्मिता पुराणवंशानं तु त्वाष्टतमाचार्यहमाप्य च॥ अन्येभ्यः शक्तितो दद्याद्ब्राह्म
णेभ्यश्च नो जनं॥ ततः स्वबुद्धिः सार्धं स्नात्वा जुजीत मानवः॥ एवमः कुरुते दानं प्र
ज्ञाहीनो जडोऽपि वा॥ प्रज्ञावान्जडो बलुर्जायते वाक्यमिति मया॥ इति प्रज्ञाज्ञा
हरं॥ अथ चेतनाहीनत्वहरं॥ श्रुता तपप्रोक्ते॥ पिरहा चेतनाहीनो मारुहो ध
मनायते नरकोते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथा विधि॥ नरकोते मानुषं शरीरमा
साध्य तत्र चेतना जायते इत्यर्थः॥ प्रायश्चित्तस्वरूपं विशेष्यं नेत्रो प्रकरणं धृतं ह
रप्रपंचितं॥ इति चेतनाहीनत्वहरं॥ अथ प्रज्ञाहीनत्वरोगप्रतिमादानं॥ एत
न्न सण्चा नुक्तेषु तुरोगेष्वित्यादिना मूलरोगहरप्रकरणे कृतमेवात्रापि विज्ञेयं॥
पूजादति कर्तव्यता कल्पस्तु परिचायात्तको देवता तत्रेत्यादिनारोगप्रतिमादान
विधावुक्तः॥ इति प्रज्ञाहीनत्वरोगप्रतिमादानं॥ महर्षिवाख्ये महिते प्रबंधे मां

महा.
३२८

धारनामोमदनात्मजस्यासत्कर्मरजोघनिधानत्तत्रिंशत्तरंगोयमगादगाधः॥
अत्रमूत्रकृच्छ्रप्रजामने॥तेनापिनिष्कृतिःकार्याशास्त्रदष्टवर्त्मनाशास्त्रादष्टैर्नव
वर्त्मनेत्यनेदिधानिःकृतिउच्यते॥तत्रैकाग्रजापत्यादिहृष्टरूपा॥साचनरकाद्युप
नोपेताकर्मणः॥हीणत्वाहुस्तत्त्वप्राप्तश्चित्तस्थार्धतर्धशक्त्याद्युसारणक
ल्याण्यपरातिष्ठतिमाहस्यापयेत्कुत्रमेकं तु पश्चिमायाम्युजं दिशि॥नीलवस्त्रस
माह्वंजनीलमाल्यानिर्जितं॥तस्योपरित्यजेदेवंजोहपात्रेप्रतेजसं॥सुवर्णनि
धेननिर्मितं॥यादसांपतिं॥जलेजेत्युरुषसूक्तेनवरुणाविष्णुरूपिणं॥वरुणमू
र्त्तिसुपाशवरंदकरामकरवाहनाचनवतिसामविद्वांसरास्त्रसामवेदं समा
पयेत्॥सुवर्णपुत्रिकादत्तानिष्कविंशतिसंख्ययाद्याप्राप्तसंपूज्यनिष्पापः मि
तिब्रुवन्॥यादसामधिपोदेवोविशेषामपिपावनः॥संसाराध्वैःकर्णधारोवरुणः

३२८

पावनेस्तुमे॥इमंमंत्रं समुच्चार्य आचार्यामथाविधि॥इत्यादेवमलंकृत्य मूत्रक
ृच्छ्रप्रणतमे॥अत्रामंत्रमः॥स्वातुकृत्तेषुनेदिनेस्यद्विजमुपनिष्यालकृत्यतत्र
पश्चिमदिशागेकुलशंसंस्थाप्यतंडुपमामसंपात्रं निक्षिप्यतत्रोक्तवरुणप्रति
मोनिधामन॥प्राविंशतिनिष्कनिर्मितां सौवर्णमूत्रकृच्छ्रपुत्रिकामपिनिक्षिप्य॥
ततोवरुणपुरुषसूक्तेनषोडशोपचारैः पूजयेत्॥रोगप्रतिमांतु मूत्रकृच्छ्राधिदे
वतायै नम इति नामंत्रेणाचमयेत्॥अथवासामवेदविद्वांसरास्त्रेण न पूजितप्रति
मासं निधावेव वेदपारायणं कारयेत्॥तदज्ञावेव ह्येनवायथासनवशाखाद्या
मिनावावेदपारायणं निष्पादयेत्॥रोगप्रतिमं र्त्तिरूपदष्टप्रयोजनस्यैवमपि नि
ष्पत्तेः॥वेदपारायणविधिःपरिज्ञायायामनिहितः॥यावत्पारायणसमाप्तिच प्र
तिनैर्दोक्तरीत्यावरुणंरोगप्रतिमांच पूजयेत्॥समाप्तिचपारायणोतारोगप्रति

महर्.
३२५

मोबासणयदधात॥ तत्रायं प्रयोगः॥ अमुकगोत्रायामुकरामरोगोऽमुकरोगशो
त्यर्थममुं प्रतिष्ठति॥ तुल्यमहं संप्रददे॥ नममेत्फर्चायां हं निष्पापः स्यामिति श्रुव
त्॥ प्रतिगृहीत्रे रोगप्रतिमादद्यादिति॥ ततो यादसामधिप इत्यमुं शोकमुच्चार्य
वरुणप्रतिमा तस्मै वात्यस्मै वा दद्यादिति॥ निष्कस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेन धा
यि॥ यजेत्पुरुषसूक्तेनेति पुरुषसूक्तेन पूजाप्रकारः॥ परिजापामो पुरुषसूक्ते
विधानिरूपितं त्रिवेदपारायणविधेरपि परिजापामो मेव पारायणविधौ॥ मूत्र
रुद्धप्रतिमालक्षणं तु तत्प्रकरणेनेति ध्यास्यते॥ इति मूत्ररुद्धहरं॥ अथ प्र
कारोत्तरेण मूत्ररुद्धहरं॥ श्रुता तपप्रोक्तेः पशुयो नौ च गमनान् मूत्ररुद्धप्रजाय
ते॥ तिलपात्रत्रयं चैव सदद्यात्समुधये॥ तत्रैकं तिलपात्रं नान्यप्रकारमाह वि
ष्णुः॥ ताम्रपात्रे तिलान् रुत्वा पलघोऽशक्यते॥ सहिरण्यं न स्वशक्त्वा वा विप्राम

३२५

प्रतिपादयेत्॥ नाशमन्निविधं पापं वा अन्नः कायसंज्ञवे॥ प्रकारोत्तरस्तु कर्मपुश
णेनिलपूर्णताम्रपात्रं सहिरण्यं विजातमे॥ प्रातर्दत्त्वा नु विविबुधः स्वप्नप्रमिहसितः
॥ तिलपात्रत्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तममध्यमोत्तमपात्रदशपलजघन्यपरिकीर्त्ति
तं॥ दिगुणमध्यमप्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमं स्मृतं॥ स्वर्णमेकं जघन्ये तु दिगुणमध्यमे
क्षिपेत्॥ त्रिगुणं चोत्तमं तद्वत्सुवर्णं परिकीर्त्तितं॥ सुवर्णं वदत्तिणा दद्यात्सर्वपापक्ष
यो न वेत्॥ सुवर्णं दत्तिणा दद्यात्सर्वपापक्षयो न वेत्॥ पलसुवर्णयोः स्वरूपं परिमा
णप्रकरणेनिरूपितं॥ इति प्रकारोत्तरेण मूत्ररुद्धहरं॥ अथ मूत्ररुद्धहरान्त
रं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ मन्मरी गुरुण्यमश्वविध्वामधिगच्छति॥ स न वेत् मूत्र
रुद्धं तु गुरुतल्यार्धमाचरेत्॥ गुरुतल्यार्धं गुरुतल्यमश्विन्नसार्धं षड्विंशं प्रा
मश्विन्नमाचरेदित्यर्थः॥ इति मूत्ररुद्धहरान्तरं॥ अथ मूत्ररुद्धहरतिलपत्र

माहा.
३३०

राने॥ तत्र निराने॥ वायुपुराणे॥ सुरापो मन्त्र कृष्णी स्मरिति अत्र निष्कृतिमाह॥ वौ
धायन॥ सौवर्णकारयेत्यसंपलेनार्धपलेन वा यथास्वराक्तिमतिमान्दृढमष्टद
लेभुने॥ वित्तशास्त्रे नकुर्वीत न वेत्तिः फलमन्यथा॥ तिलद्रोणादके वापिताम्रपात्रे
जलावितं॥ निरुद्धीते शिरोषः॥ द्रोणपरिमिते वा दकपरिते वा तिलराशौ जलपरि
मितं तां पात्रे निरुद्धीते तस्य॥ पलद्रोणयो जलस्य परिमाणप्रकरणे द्रष्टव्यं॥ पा
त्रमध्ये तु तस्य संनिरुद्धात् कुंकुमान्वितं॥ ब्राह्मणं श्रुतसंपन्नं हरिश्चंद्रिहोत्रि
णं आरूयुगंधमात्म्यायै विधिता वातिनक्तिः॥ अर्चयेदिति शेषः॥ एवं ब्राह्म
णं समर्च्य ज्येष्ठेन च ज्ञास्करं॥ पश्चमध्ये पूजयित्वा यौ कुत्वा च तस्य ब्राह्मणे व
क्ष्यमाणप्रकारेण दद्यात्॥ तथा च वौ धायन॥ प्रोक्त एव तिलपत्रदानं तरे॥ अ
ज्येष्ठेन च तिलैर्होमकार्यं श्राद्धोत्तरं शतं॥ पश्चेत्वा वाहये देवं ज्ञास्करं ग्रहनायकं॥

३३०

एषे हि जगवन् देवपते स्मिन्संनिधिं कुरु॥ त्रयीतनो वा दशात्मसहस्रै हे
ति निर्वृतः॥ आवाहनमंत्रः॥ आवासुतस्मिं देवेशं पूजयेद्वक्तृचंदनैः॥ पुष्पैश्च
रक्तैरपरे कुंकुमागुरुचंदनैः॥ नैवेद्यपायसं दद्यात्प्रलाने स्तीरमेव चेति॥ आ
ज्य होमस्तिलहोमश्च व्यासतिनिकार्यः॥ एवं संपूज्य किंकुर्वादित्यत आह॥
ततस्वर्त्मयपसं दद्यान्मंत्रेण संयुतं॥ दानमंत्रमा॥ खगपूरवापतंगे सौ द्वाद
शात्मात्रं श्रीतनुः॥ पश्येन्नानेन दत्तेन प्रीतस्तरंगिरस्तु मे॥ कृतेनानेन दानेन मन
जा मन्त्रकृष्णमुच्यते॥ मन्त्रकृष्णतुरस्तस्मादेतं कुर्यात्प्रयत्नतः॥ एतच्च प
श्येन्नानमादित्यवासरे॥ कपसदानप्रयोगस्तस्मादित्येह तिकारयेदिति वौ धा
यनस्मरणं॥ इति मन्त्रकृष्णहरतिलपत्रदानं॥ अथाश्मरीहरं॥ शा
तातपप्रोक्ते॥ मातुः सपत्नी गमने जायते चाश्मरी गदः॥ स तु पापं विमुधाधं

महा.
३३१

प्रायश्चित्तमंत्रमासिके दद्यादि प्रायश्चित्तं दुषे मधुधेनुं यथोदितं ॥ तिलद्रोणशतं चै
व हिरण्येन समन्वितं मधुधेनुविधानतुल्यमरोगहरे प्रदर्शितं द्रोणस्वरूपं तु प
रिमाणप्रकरणे ॥ ॥ इत्यमरीहरं ॥ ॥ अथ बकुमूत्रत्वहरं ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण बकुमूत्रत्व
धचौरः स्तुपुरुषोजायते बकुमूत्रवानस दद्यादुग्धाधेनुविधिरपि क्षयमरोगहरे
गुडधेनुप्रस्तावे द्रष्टव्यं ॥ ॥ इति बकुमूत्रत्वहरं ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण बकुमूत्रत्व
हरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ सोऽयं गामिनो रोगो जायते बकुमूत्रतापराक
क्षितं च त्वारिंशद्वासां जोजनं ॥ आते सक्ते न जुहुयादशोत्तरसहस्रकं ॥ सर्पि
षा च रुणातेन जपस्त्रावाहितेन तु ॥ सहस्रनाम्ना सक्तस्याप्यारुपे स्पृशेत् ॥ सकि
तः ॥ गायत्र्यांश्च जपः कार्यं स्तत्रापस्यापुनस्तये ॥ पराकल्लक्षणं ॥ कृच्छ्रप्रकरणे
द्रष्टव्यं ॥ आतेपितर्मरुतामिन्मेतस्सक्तं माते सक्तं रातस्सक्तं माते सक्तं ॥ तस्यार्वादि

३३१

रुविधानं क्लोसाध्य सर्वरोगहरे निरूपितं ॥ रोगस्याल्पत्वे प्रत्येकं होमः ॥ आधि
क्ये तु सकलसक्ता वृत्त्या होमः ॥ पक्षद्वयेपि च रुणाद्यकसर्पिषा पक्षजपस्त्रा
वानिति ॥ अशोत्तरसहस्रमेव तन् ॥ आतेपितरित्यनेन सक्तेन सहस्रनाम्ना पु
रुषसक्तस्यागम्यांश्च जपश्च कितो न वृत्तिः अशोत्तरसहस्राधिकं नूनं चे
त्यर्थः ॥ एतपाम्र्यादिपरिजापामामुदीरितं ॥ इति प्रकारांतरेण बकुमूत्रत्व
हरं ॥ ॥ अथ मूत्रत्वहरं ॥ ॥ अथ मूत्रकृच्छ्रप्रतिमारां न ॥ तल्लक्षणं च ॥ कर्मवि
पाकसारे मूत्रकृच्छ्रमयः ॥ खड्गकर्त्तरी वज्रधकरवरः ॥ कर्त्तरी कर्त्तरीः छेरन
खड्गः कर्त्तरी ॥ ॥ अनेन छेदनासाधनविशेषो लक्ष्यते ॥ तदस्यास्तीति खड्गक
र्त्तरी ॥ खड्ग इति कूर इत्यर्थः ॥ पूजादीना पूजादीति कर्त्तव्यता विशेषस्तु परिजा
पामो रोगप्रतिमारां न विधावातं को देवता तत्रैतानि निरूपितं ॥ ॥ इति मूत्र

३३२

332

उदितं मयि ॥ यथा मनि उग्रो हय दारो पउतानतं ॥ १॥ अपो अद्या नवचारि षं ॥ २॥
न सम गस्महि ॥ यम स्वान ग्राग मं तं मा सें सज व र्च सा ॥ कृद् यं मिलित्वै को म
त्रः ॥ उडु ममित्य स्याः शुनः शेषू पिः ॥ असा वेव रे व ता त इत्य प्य निधी यते व रु लो
रे व ता त्रिष्टु प छंदः ॥ विहि ता र्थे विनियोगः ॥ उडु ल मं व रु ण पात्रा म स्म द वा ध म वि
म ध्य मं प्र ध्या य ॥ अथा व य मा दित्य त्र ते त वा ना ग सो अ दित ये स्या म ॥ १॥ ज ष हो
म योः संख्या व्या ध्य नु सारे णा शे त्तर सह स्ना ता क ल्या ॥ ॥ इति सर्व प्र मे ह हरं ॥ ॥
अथ स मूल प्र मे ह हरं ॥ ॥ क र्म वि पा क सं ग्र हे ॥ ति र्य गा मी स मू ले न प्र मे हे न मु तो ज
वेत् ॥ कु र्मा न्ता त प ना दी नि प्रा म श्चि न्त य था वि धि ॥ सां त प ना दी नि ति ॥ सां त प न य
ति महा सां न य र्त्न नी त्य र्थः ॥ एत द्वा न्ता न्ता नि रु द्ध प्र क र णो द र्शि ता नि ॥ ॥ इति स
मूल प्र मे ह हरं ॥ ॥ अथ वा न प्र म हे ह रं ॥ ॥ क र्म वि पा क सं ग्र हे प र्व व् य वा यी म नु जः

महा.
३३३

कन्यागामीतयैवच॥वातः प्रमेहमुक्तस्यातकु॥यांचोपमणत्रयंचोपमणस्व
रूपं कछुमकरणेदृश्यं॥॥इतिवातप्रमेहहरं॥अथमधुप्रमेहराणि॥कर्म
विपाकसमुच्चये॥मधुप्रमेहोमाहगीमीसततंजायतेनरः॥पिरत्तार्यानिगामी
चजलमेवाग्नसद्यः॥योगछेदगिनीनित्यमित्तमहातिनित्यः॥पिरत्तार्यासप
न्नजननीसततमधुमेहा॥नित्यमित्तमेहात्यन्तमः॥ततेनरोणाधिकं सूच्यते॥प्रा
यश्चित्तंक्रमादत्रपदुर्पाण्यं पंचचात्रमिमाचरेत्संस्कृततोरोगादिमुच्यते
पउपंचाष्टं चक्रमात्त्रायश्चित्तंनवतीत्यर्थः॥सर्वत्रसौरमंत्रेणजपहोमौचक
र्तव्यौ संख्याचाष्टोत्तरसहस्रसौरमंत्राश्चवहवउद्यन्त्येत्वादयःपरित्याप्या
तत्रदर्शितः॥॥इतिमधुप्रमेहहराणि॥अथप्रमेहप्रसुवर्णधेनुदानं॥वा
युपुराणे॥ब्राह्मणस्वर्णहाराचप्रमेहोजायतेनरः॥वधुगौतमः॥धेनुंस्वर्णमयी

३३३

कुर्यात्सर्वेणविधिनातत्॥पूर्वेणविधिनापलेनवातरर्धार्धेनवापुनः॥रित्यनेनवि
धिनाधेनुंकुर्यादित्यर्थः॥एतस्मैसादीनिकुर्तकव्यंताकजापस्तुत्तमरोगहरप्रक
रणेगुडधेनुदानं संगेनदर्शितः॥सुवर्णं चरत्ताद्यान्नभारूपस्वरामपितथात
त्तर्णकंकुर्पादपत्तागेनपूर्ववत्॥ब्राह्मणंश्रुतसंपन्नं वैस्मवंचकुंदं विनं॥आचार
वतंधर्मिष्टं हि जप्नुश्चरणेद्युतंगहमाहमविधिवत्सजमेद्रुषणादिनिः॥यथाविज
वतो नत्ताहोमं पूर्ववदेवहि पूर्ववत्॥स्वर्गस्नातविधिनास्त्रापनादिकृत्वेत्यर्थः॥मं
त्रैः सुवैस्मवैः सम्यक्पलाशसमिधैः स्मृतः॥होमसंख्याचाष्टोत्तरशतं॥वैस्मवमंत्राः
स्तद्विस्तारित्याद्याः॥तत्रतद्विस्तारितिकृष्णोऽहोमप्रकरणे दर्शितः॥अन्येपिस्वर्ग
स्नातप्रकाराकाश्याः तथा नारायणं एतत्तमंत्रं धिहरनारायणमूर्तिदाने
गोपालमंत्रस्तुनक्तोध्यहरगोपालदानेप्रदर्शितः॥होमोतेकिंकुर्पादित्यत आह॥

माह.
३३४

होमांतेतांप्रदद्याच्चमंत्रौर्णनमहवान्॥मंत्रमाह॥चक्रं सुदर्शनं यस्मिन् राजते
षेतथैव हि॥प्रमेहं हरंतु त्तिप्रविष्णुर्गुरुवाहनः॥अक्षौशं खपयेत् शंखचक्रं ग
दापमधारीत्यर्थः॥दानं प्रमेहं रोगं प्रमेतत्कार्यं मनीषिणि॥कृतेनानेन शास्त्रे
प्रमेहं रुणारात्रपि॥॥इति प्रमेहं सुवर्त्मधेनुदानं॥॥अथ प्रकारं तरेण प्रमेह
हरं॥॥शांतातपप्रोक्ते॥तपस्विनी प्रसंगेन प्रमेहो जायते नरः॥मांसं रुद्रजपः का
र्मैर्दद्यात्कृत्वा च कांचनं॥तपस्विनी प्रसंगः तपस्विनी गमने॥रुद्रजपं च रांपरिजा
पायां तुरुद्रविधाने प्रदर्शितं॥कांचनं सुवर्णं यथाशक्ति दद्यात्॥॥इति प्रकारं त
रेण प्रमेहं हरं॥॥अथ प्रमेहं प्रतिरूपकदानं तद्वत्तरेण च कर्मविपाकसारे॥प्रमेहः
पाणिमुद्यम्य दक्षिणं पाणिनीषणः॥पापः प्राश्नेत्तरेणः कुर्वन्त्याद्या तं च गर्जति पूजा
रानि कुर्यात्ता कलापस्तु परिजापायां रोगप्रतिमाराधनविधावात्को देवता अत्रेत्या

३३४

दिनानि कुरूपितः॥॥इति प्रमेहं प्रतिरूपकदानं॥॥इति श्रीमहार्णवाख्ये महिते
प्रबंधे माधारनाम्नो मदनानि कुरूपितं॥जस्म॥सत्कर्मरत्नौघनिधानमेकत्रिं
शस्तरंगे ममगादगाधः॥॥अथ लिंगहानि रूपाणां व्याधिहराणि॥तत्र लिंगहानि ह
रं॥॥शांतातपप्रोक्ते॥माचगामी न वेद्यस्तु तस्मिन् लिंगे विनश्यति॥चांडाली गमने चैव हा
नकुपः प्रजायते तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुंजमुत्तरतो न्यसेत्॥उत्तरतः॥शुद्धस्मलिप्र
प्रदेशास्मोत्तरदिशा गेउदकानि पूरितं कलशं स्थापयेदित्यर्थः॥॥अत्र च मत्ति
कापल्लवादीनि नवग्रहमस्तप्रकरणे कलशं स्थापनाप्रस्तावोक्ता निष्ठापयेत्
॥कस्मिन् वस्त्रसमाख्ये कस्मिन् मात्यवित्तपितं॥तस्मात्परित्यजेत्कां स्पृष्ट्वा त्रे देवं धेनम्
रं सुवर्त्मनि कषट्केन निर्मितं नरवाहनं यजेत्पुरुषसूक्तेन धनं दं विष्णु रूपिणं निष्क
रूपं॥बोधयं॥धनं नरवाहनं॥वरदानयकरं च कुर्यात्॥यजेत्पूजयेत् पूजाप्र

माहा.
३३५

कारश्चपरिनाशोपुरुषसूक्तविधानेनिरूपितः॥अथर्ववेदविधिद्वान्मर्वण
समापयेत्॥अथर्ववेदपारायणकुर्यादित्यर्थः॥अथमावर्द्धिर्दिनैर्वेदपारायण
समाप्तिर्नवतितावसुदिनेषु कुर्वेत्पूजावह्यमाणप्रतिमापूजाचकार्यापारायण
विधिस्तुपरिनाशोपुरुषसूक्तविधानेनिरूपितः॥॥अथर्ववेदोनावेवकचेनवायथाज्ञोप
पन्नशरवाध्यामिनावावेदपारायणकारयेत्॥अस्मकर्मणोरोगनिवृत्तिरू
पदृष्टाधोपयोगात्॥वेदांतरपारायणो नानिदृष्टार्थसिद्धेः॥अथर्ववेदपारा
यणकर्मनंतुमहत्तरतःपिशाचादीनांतदेदप्रियतात्॥धनदस्यचक्षुसत्वप्र
सिद्धमेव॥कुर्वेत्प्रतिदिनमावेदपारायणसमाप्तिपूजयेदित्युक्तं॥तदेवुरोग
प्रमामपिपूजयेदित्याहसुवर्णपुत्रिकांकृतानिष्कविंशतिसंख्यया॥दद्यादिप्रा
मसंपूज्यनिःष्पापःस्यामितिब्रुवन्॥इयंचप्रतिमारोगप्रतिमालक्षणमेतत्प्रतिका

३३५

रणान्तेव्युत्सादमिष्यतेअत्रचलिंगहानिप्रतिमाधिदेवतामै नम इत्यनेनमंत्रेण
तांप्रतिमापूजयेत्॥एवंप्रतिदिनं संपूज्यवेदपारायणस्यानन्तरप्रतिमादाने
नन्महंनिष्पापस्यामितिब्रुवन्॥इमांप्रतिमांविप्रायदद्यात्॥यथाशक्तिर्दत्तिता
चधनप्रतिमादानमंत्रमाह॥निधीनामधिपोदेवःशंकरस्मप्रियसखा॥सौम्या
शाधिपतिःश्रीमान्ममपापव्यपोहतु॥इमंत्रं समुच्चार्यआचार्यायमयाविधि॥
दद्यादेवहीनकुक्षीलिंगनाशोचक्षुधति॥प्रयोगप्रकारोमन्त्रकृत्तुं प्रकरण
रावुपवर्णितः॥॥इतिलिंगहानिहरंअथषष्ठतुहरं॥॥शातातपप्रोक्तं॥उष्ट्रंवा
हीनुषदःस्यात्सदद्याच्चविजातयैरौषधपलत्रयंडधघटत्रयसमन्वित॥पल
स्वरूपं परिमाराप्रकरणेनिरूपितं॥रजतरानमंत्रस्तुप्रायश्चित्तोपक्रमपथ
तावुदीरितं॥॥इतिषष्ठतुहरं॥॥अथहृषणव्याधिहरं॥॥कर्मविपाकसंग्रहेन

पोनत्यादिहस्ताहीनपराधंविनैवमः छेदयेन्नस्यमुष्कस्तुनवेदग्धइवाग्निना॥शि
लापिष्टसदत्तश्चसब्रणश्चापिजायते॥रुधिरं प्रसूवेत्यश्वात्तस्येयंनिष्कृति
ःपरा॥शतरुद्रं जपेत्सम्पगच्छेत्तरसहस्रकं॥यतिचांद्रायणं चैकुर्मादद्याच्चंग
ततः॥विष्णुरपिजायतेवृषणेयम्यव्याधिः परमदारुणः॥जपित्वादशसाहस्रमु
च्यतेरुद्रसंहिता॥रुद्रसंहितारुद्राध्यायः॥अष्टोत्तरसहस्रदशसाहस्रमु
धितरमत्तावापेक्षयाविकल्पः॥अष्टोत्तरसहस्रदशसाहस्रमु
नचमहारुतिरुद्रजपौलज्जपतेमहारुद्रातिरुद्रयोजनंरुद्रविधौनेदरि
तं॥यानिचांद्रपीडाप्रकरणोक्तानिकर्माणितानिसर्वाण्यपि वृषणव्याधिहर
णविज्ञे॥यानियतिचांद्रायणंस्वरूपंछप्रकरणोद्वयं॥गोदानमंत्रस्तुत्रा
मश्रितौपक्रमपधतावुक्तः॥इतिवृणव्याधिहरः॥अथलिंगहानिप्रतिमारा

三三三

न॥ तत्तत्तत्तां चानुक्तेषु नुरोगेष्वित्यादिना पूजप्रकरणहरोक्तमेवात्राप्यनुसंधेयम्॥ पूजाविधानं वातकोदेवतातत्रेत्यादिना परिज्ञायामोरोगप्रतिमादानविधाबुक्तः॥ इति लिंगहानि प्रतिमादानं॥ वृषणव्याधिप्रतिमादानं॥ महार्णवारव्येमहिते प्रबंधे मांधादनामोमदनात्मजस्य सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णैर्वाग्निशरणैः प्रथितः स्तरंगः॥ अथ गुदरोगहरणि॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ सुरालये जले वा पिस्र्मुद्धिष्टं करोति यः॥ गुदरोगो न वेत्तस्पृष्टपापरूपः सुदारुणः॥ मांसं सुरार्चने नैव गौदानं विधेयं च॥ प्राजापत्येन चैकेन शग्न्यं तिगुदजारुजः॥ यद्यपि सुरार्चनमिति सामान्येनाभिहितं तथापि सूक्ष्मप्राधान्येन रुद्रविष्णुब्रह्मैवात्रारोग्यं नास्करादिति स्मृतः॥ पूजाच स्वरात्पायनुसारं गंधपुष्पवस्त्रालंकारादिभिः॥ सुरार्चनं गोदानं प्राजापत्याचरणं पुत्रमोपि पाठक्रमेण वातकाधे प्रमाणान्नावात्॥

महा.
३३७

प्राजापत्यस्वरूपे कृच्छ्रप्रकरणे मध्यादि ॥ गोदानमंत्रस्तु कृच्छ्रे पञ्चमपद्धतौ ॥ ॥ इ
ति गुदरोगहरं ॥ ॥ अथ शरीररोगहरं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ इत्याद्यवेतनमो ध्येमा
रामापिचवेतनं ॥ १ ॥ अध्यापयेच्च जुहुयात्तजपेकाश्वर्यो मुनो न वेत् ॥ तन्निरुत्ते
प्रकुर्वीत कृच्छ्रं चैवाति कृच्छ्रकं ॥ चांशमणं चैव तथा जपेत्सक्तं च पौरुषं च युज्य
यश्च विल्लुहदं च जपेत्तथा ॥ तामग्निवर्णमिति च जपेत्सक्तं समाहितं ॥ हिरण्यं
सघृतं तथा कृच्छ्रे त्रिषा यजुं विनेदत्वा यवेत्तनमित्यादि ॥ ततः काध्यायी ततः का
ध्यापकश्चेत्यर्थः ॥ यश्च शस्त्रविहितं त्विगदक्षिणादिव्यतिरेकेण स्वपरिकल्पि
तः ॥ तन्निगृहीत्वा परार्थं जुहुयात्तजपेकाश्वर्यो रोगमुतो न वेदित्यर्थः ॥ कृच्छ्रादि
स्वरूपाणि कृच्छ्रप्रकरणे परिज्ञायां बोधव्यानि ॥ पौरुषं पुरुषसूक्तं अथवा
षादिपरिज्ञायां पुरुषसूक्तविधाने गणहोमप्रकरणे च प्रदर्शितं ॥ उद्यन्त

३३७

यश्च स्वतन्त्रैव रोगप्रतिमारानविधौ विल्लुहयस्तोत्रमपि परिज्ञायां मेव ॥ ता
मग्निवर्णमित्यस्मत्पादादिस्त्रीस्तमस्फोटहरे निरूपितं पुरुषसूक्तादीनां सर्व
मां जपेत्संख्या व्याधितरतमज्ञावेनाष्टोत्तरस्य हस्त्याधिकान्थाशक्त्या पेक्षया श
तादिका वा कल्पनीया ॥ सहिरण्यं घृतं दद्यादिति ॥ अज्ये हिरण्यनिक्षिप्याज्यावे
त्तणं कृत्वा दद्यादित्यर्थः आज्यावेत्तणमंत्रस्तु कटिभूजहरेर्दर्शितः ॥ तथा ओत्रि
मामं कुटुं विनेदकवर्षपर्याप्तं धनं दद्यात् ॥ अनेनैवा निप्रायेण ब्रह्मगीता सुव
चनं ॥ समाम्नातं ओत्रिमायस्यर्धेने च विशेषतः ॥ असाध्यव्याधिनाशलो धनं
दद्यादिति श्रोतमिति ॥ कृच्छ्रादीन्मेतानि व्याधिशक्त्या यनुसारेण व्यस्तानि वा योज्या
नि ॥ ॥ इत्यशरीररोगहरं ॥ अथ शरीररोगप्रसुर्वर्त्तधेनुदानं ॥ तत्र तिलयसनिदानं
॥ पद्मपुराणे ॥ अशरीरान् गोवधान्मर्त्य इति ॥ अत्र प्रतीकारमाह ॥ बौधायनः ॥

महा.
३३८

सौवर्णांगं प्रकुर्वीत पलाधै केन वा पुनः॥ विनश्याय न कुर्वीत चतुर्थांशेन तर्णिकं
॥ पलजलज्ञां परिमाणमाप्रकरणे निरूपितं॥ तर्णिको वृत्तः॥ रत्नशृंगी शैष्यरवुरी
नानावस्त्रैरलंकृतं अहाणा मुपरिस्थाप्य नवधान्यानि विन्यसेत्॥ होमस्तु पूर्वव
त्कार्ये गोविंदप्रीतये तथा॥ अहाणा मुपरीति॥ नवग्रस्यापनाप्रदेशा उपरीत इत्य
र्थः॥ ऐतेन वृत्तमहमज्ञोपिकर्तव्य इत्युक्तं॥ नवति॥ च सपरिनाषायां विशेषतो
निरूपितः॥ सुवर्णधेनोः पुरुतो नवधान्यानि नव संख्याकानि त्रीहिमवादीनि
सनि संवेत्तनामेव विन्यसेत्॥ होमस्तु पूर्ववदिति॥ अहमज्ञोक्तप्रकारेणाप्र
होमः॥ कार्य इत्यर्थः॥ गोविंदप्रीतये इति॥ सुवर्णगवी दानस्य गोविंदप्रीत्यर्थत्वा
त्तदुद्देशेनापि होमस्य कर्तव्यता दर्शयति अस्मिन् होमे मंत्रान्द्रव्याणि च दर्श
यति॥ इदं विष्णुः विष्णोर्नुकमिति क्रमात्॥ समिदाज्यबहुत्वात् पूर्णा कुत्सं ननावहि॥ इ

३३८

इदं विष्णुरित्यस्यास्तु कृष्यादि नवग्रहमज्ञप्रकरणे दर्शितं॥ अतश्चिह्नविष्णोर्नुक
मित्यनयोस्तु नक्ताहरगोपालदाने॥ इदं विष्णुरित्यादयो मंत्राः॥ समिदादि होमे
षु क्रमेण नवति॥ होमे त्वन्यावक्रमः॥ समिध होमानंतरं च रुहोमः॥ होम संख्या
तु व्याधितारतम्येण शेषेन रश्मि तादिक ज्या॥ पूर्णा कुत्सं त इति॥ पूर्ण कुत्सं ते होमक
र्मणि निवृत्त इत्यर्थः॥ तत किं कुर्यादित्यत आह॥ अथ तस्तु ततो रोगी ब्राह्मणवेद
पारंगं॥ अथ हतौ प संपन्न कुलीने धर्मवाहिनः॥ रथज्ञानोप संपन्न मनुवेग करं
नृणां नक्षत्रास्वयं समानी मपूजयेत्प्रीति पूर्वकं॥ अंगुलीयक वस्त्राधिरूपान्छ
त्र केरपि॥ मंत्रेणानेन तस्मै तादृशा रोगी यतात्मवान्॥ गोविंदमनुसाध्यामनग
वामध्ये स्थितं मुने॥ मंत्रेणानेन गोविं ग गोपीजन वृत्तनेति वक्ष्यमाणेन॥ अधु
ना गोविंदध्यानश्लोकमानह॥ बर्हाणी उक संमुक्तं वेणुवादनतत्परं गोपीजनैः

महा-
३३९

परितुतं वन्यपुष्पावतंसकं ॥ दानमेवमाह ॥ गोविंदगोपीजनवद्वज्रजेश कंसासु
रभ्रं निदशे प्रवेद्यं ॥ गोदानचक्रः कुरु मे दयालो अशो विनाह पितारिवर्गः ॥ दानेना
नेन नियतमशो जायते तत्तस्मात् कुर्यात्प्रयत्नेन तस्मात्तद्वर्गः ॥ इत्यशोभि
सुवर्षधेनुदानं ॥ अथ गुदरोगप्रतिमारा नमशो रोगप्रतिमारा नच ॥ तत्र गुदरोग
प्रतिमालक्षणं तु त्वक्तेषु तु रोगेषु कृष्णपक्वम्भूलरोगेषु कृष्णपक्वम्भूलरोगप्र
करणे कं विज्ञेयं ॥ अशो रोगप्रतिमालक्षणं तु कर्मविपाकसारे ॥ अशो रोगः क
शावक्रः खड्गचर्मज्जुर्धरक ॥ उक्तमत्र पूजादीनिकर्तव्यताविशेषस्तु परिना
षायामातं को देवतातत्रेत्यादिनारोगप्रतिमारा नविधावुदाहरितः ॥ इति गुदरो
गप्रतिमारा नमशो रोगप्रतिमारा नच ॥ महार्सवाख्ये महिते प्रवेधे मां धारणा
त्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णोख्यातस्त्रिभुवनतयातरंगः ॥ अथाति

३३९

साररोगहराणि ॥ कर्मविपाकसमुच्चये स्मार्त्तान्तिशममेव्यस्तु सोतिसारमुतो
नवेत् ॥ अग्निरग्नीत्येवं जह्वा दशं शं जुहुयात्तिलान् ॥ सर्षपाचास्तुता दद्यात्धिर
त्पञ्चाक्षण्यमवै ॥ स्मार्त्तान्तिरोपनाग्निं अतएवायं सारप्रामश्वित्तत्रैमासिकं क
र्त्तव्यं ॥ अग्निरग्नीती मम स्वातरो गहरे ॥ प्रदर्शितं ॥ जपश्च व्याधितरमजावेन प्रति
दिने यावद्गोपशं तपोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रं वा कर्मः ॥ अथ वा सुतमनोयुत
दयादिकं वा संकल्पः ॥ संकल्पपरिपूर्तिकर्त्तव्यः ॥ दशं शं होमं येषमेव ॥ यद्यपि
प्रायश्चित्तिलहोमेन्यजव्याहृतयोमंत्रादष्टास्तथाप्यनुष्ठितमंत्रेणैव होमस्य
न्यास्यत्वाग्निरग्नीत्येवैव होमेन मंत्रः ॥ हिरण्यं च शक्नुनुसारेण ॥ दद्यात् ॥ इ
त्यतिसाररोगहरं ॥ अथातिसाररोगहरवृत्तिमूर्तिदानं पदे ॥ अतीसारी सजव
तिमस्तेताग्निविनाशकः ॥ अत्र प्रतीकारे वैधायनीये ॥ सुवर्णेनायतामेण कु

महा.
३४.

मात्रतिरुतिबुधः॥ वक्रैः शक्तनुसारेण पलेनार्धेन वा पुनः वक्रिन्मूर्तिरुत्तरोत्तुवि
तामण्यदिषु र्दितं तथा ज्वालाकुलो रक्तचंदनेन विलेपितं॥ रक्तवस्त्रेण संवी
तामेषस्योपरि संस्थितं रक्तमाल्यसुसंछन्नं मुक्तादामपस्कृतं॥ कनकाचुलव
र्णाजोद्गादशार्कनिजोत्पुनं॥ अस्य चर्या विधेवि प्रेक निषेवाग्निहोत्राणि॥ अगु
जीयकवस्त्राद्यैर्नृपितेन निवेदयेत्॥ मंत्रेणानेन विधिवत्॥ अग्निः प्रीत्यर्थमा
दतः॥ विप्रेक निषेवाग्निहोत्राणि॥ अत्र क निषे इपुद विजागः॥ अक निषे जे
ऐस्वाचारोपेतो उत्तम इति॥ क निषे इति पद विजागे क निषे अरधेत रुता इति मा
वत्॥ एव विधे विप्रेता प्रतिमां निवेदयेत्॥ विदिष्याम विप्राम दद्यादित्यर्थः॥ स
न मंत्रमाह॥ जेताग्निरीधस्त्वमतश्चरसि वै नृणां त्वं वेत्स्य प्राकृतं पापमति सारं
विनाशाय॥ एवं कृत्वा नरः॥ सम्यगति सारं विपोहति॥ नीरुजः समुखा नित्यं दाय

३४०

मायुश्च विंदति॥ इत्यति सार हर वक्रिन्मूर्तिरुत्तरोत्तुवि
॥ स्त्री हंता चा तिसारी स्याद॥ अस्मान्नोपमे दश॥ दद्याच्च शर्कराधेनुं तो जयेच्च श
तं विजान्॥ शर्कराधेनु विधिश्च राजयत्नमहरे दर्शितः॥ इति शातातप प्रोक्ताति
सारहरं॥ अथ रक्ताति सारहरं॥ शातातप प्रोक्ते॥ दद्याच्चिदायकश्चैव रक्तातीसा
रवान्नवेत्॥ तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः॥ उदपानमिति॥ उदकं पी
यते स्मिति नि॥ उदपानं कपोवा निपानं वा प्रपावा॥ इति रक्ताति सारमिहरं॥
अथ ग्रहण रोगहरं॥ कर्मविपाक संग्रहे॥ अनन्यगति कार्याम दुष्टं कारणं वि
ना परित्यजति यः सोऽथ ग्रहण रोगवान्नवेत् शिव संकल्प्य सूक्तं स्पृज्य पश्चात्तत्र
शातये॥ अथेत्तर सहस्रं हि हिरण्यं च तथा मधु॥ दद्याच्चिदायु सारं एण सौर मंत्र
जपस्तथा॥ शिव संकल्प्य सूक्तं स्पृज्य चापादिरुद्र विधाने गन्या स प्रस्ता वै दर्शितं॥

महा.
३४९

॥ अष्टोत्तरसहस्रं सित्तु पल्लवत्तं व्याधितरतमत्तावेसहस्रादप्यधिकं द्विगुणार्धिकं
कल्प्यसौरमंत्रउद्यं नद्यरचः ॥ अस्य त्वार्पादिपरिज्ञापामोरोगप्रतिमादानविधा
बुद्धिरितं ॥ अत्रापि जपसंख्यापूर्ववदेन केवलं शिवसंकल्प्यादिजपरावअपि तु धे
नुमपि दद्यात्तद्विज्ञाहृदितं ॥ अत्रापि जपसंख्यापूर्ववदेन केवलं शिवसं ॥ धे
नुसुल्लक्षणं दद्याद्भक्तान्नरणा संयुता ॥ पयस्विनीगुणोपेता ब्राह्मणमकुटुंबिने ॥
॥ वक्ष्यामरणसुयुता वक्ष्ये नञ्जानरणसंयुता ॥ ॥ इति ग्रहणरोगहरं ॥ ॥ अथ
ग्रहणहरधेनुदानं ॥ पयस्युराणो ॥ ग्रहणवानपयहेति निदानमनिहितं ॥ अत्र
गौतमो निष्कृतिमाह ॥ धेनुपयस्विनी दद्याद्द्वं जराण्युपि तां ॥ हेमप्रं गीरूप्यरव
रावा सो निर्वर्षितं नरः ॥ नवधानैः समा युक्ता मेकैकं शोणपंचकं ॥ नवधान्यानि
ब्राह्मिवादीनि देवाकाले चितानि धान्यपरिमाणं दत्तं तमेकैकमित्यादित्यादि

३४९

नासहिष्णुतु नो दद्यात् ॥ ब्राह्मणमकुटुंबिने ॥ अजो लुपाय शंता मधर्मज्ञाय वि
शेषतः ॥ होमं च पूर्ववत्कुर्वांसमिदं जपचरुत्करं ॥ सहिरं पमिति क्रिया विशेष
णं दक्षिणार्थं यथाशक्त्वा सुवर्णं दद्यादित्यर्थः ॥ पूर्ववदिति ॥ रूप्यरुषदानवदित्क
क्तं ॥ हेमाद्रौ अत्रायमनिष्ठा ॥ तत्र यथास्वयं श्लोक्तविधिना शिष्यापनं समिधो
मानंतरंतु होमरावमत्रापि सर्वं कार्यमिति यद्यपि तत्राहोममंत्रारौद्रास्तथाप्य
त्रावैष्णवास्वस्वशारवाक्ताद्रष्टव्याः ॥ तत्रेदं विष्णुरिति मंत्राः ॥ कृष्णा उहोमं प्रकर
णं दत्तिताः ॥ अत विष्णुर्विष्णोर्नुक्रमिति दौमंत्रौ नक्तं ॥ अहं गे पाज्जाने दत्तिताः ॥ त
त्र योमंत्राः समिधं वाज्यहोमेषु क्रमेण आहूताः ॥ अत्र च वैष्णवं मंत्रग्रहणे अयं
हेतुः ॥ देवकीपुत्रेत्यादिनादानमंत्रेण विष्णोर्देवतात्वप्रतीतिः ॥ तथा चाचार्यैर्मंत्र
वर्णिकी देवताजरावतीत्कक्तं ॥ तद्विधेन चतुर्ध्यावा मंत्रवर्णं न चेष्यते देवतासंग

महा.
३४२

निसृजतुर्बलं च परं परमिति होम संख्या प्रत्येक मष्टे नंतरा तादिका राक्षसा धनुसा
रेण कल्यातस्मै ऊतवने दद्यात्पूजिता या गुलीयकैः ॥ गोकुलं विष्णु रूपाय मंत्रेण
नेन रोगवावान् ॥ मंत्रमाह ॥ देवकी पुत्र चारु रं सारिष् विनाशन ॥ नाशाय ग्रह
णी कृष्ण गोपी जनमनोभवः ॥ कृतेनानेन हानेन न ग्रहणी शान्ति एछ तितस्मादेन
तु कर्त्तव्यं ग्रहणी रोगिणस्तदा ॥ ॥ इति ग्रहणी हर धेनु हाने ॥ ॥ अथानिसार रोगे धि
त्क पत्रक म्पूज रोग हर प्रतिमा दानं च ॥ तत्रा तिसार प्रतिमा लक्षणं त्वनुक्तेषु
तुरो धिक् पत्रक म्पूज हर प्रकरणे क्व विज्ञेयं ॥ उज मंत्रे व्यता कला पस्तु परि
जाया मारोग प्रतिमा दान विधा वातं को देवता तत्रे त्यादिना निरूपितः ॥ ॥ इत्यति
सार दानं ॥ ग्रहणी प्रतिमा दानं च ॥ ॥ महात्मा वाख्ये महिते प्रबंधे ॥ अतुस्त्रिंशस्त
रंगः ॥ ॥ अथ पाद रोग हरणि ॥ तत्र खंड त्व हरं स्तरं स्तरं धपा ह हर त्व च शा ता त

३४२

प्रोक्ते ॥ हरिण निहते खं जः शृंगास्ते धपादकः ॥ अथ स्तेन प्रदातव्यः सौवर्से नि
ष्क सस्मितः ॥ निष्क लक्षणं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ निष्क परिमितेन सुवर्सेना
थ कारयित्वा ध्वि न मंत्रेण ध्व पूजयित्वा श्रोत्रिया यज्जास्रणा यदद्यादित्यर्थः ॥ अ
ध्विनो देवता गायत्री छंदः ॥ विहिता ये विनियोगः ॥ अध्विना यज्वरीरिषो इव त्याणा
ध्वुनस्पती ॥ पुरुजुजाचनस्पते ॥ ॥ अध्विना पुरुदससानरीश वीरयाधिया ॥ धि
स्मवननतंगिरः ॥ दत्ता मुवाकवः सुताना सत्या हक्त वर्हितः ॥ आयात रुद्रवर्त्तिना
॥ उपलक्षणमेव त्व ॥ अतः अध्विनी प्रकाशका स्वस्वरा पोक्ता मंत्रा आस्थाः ॥ अध्वर
न मंत्रस्तु नवग्रह मंत्र प्रकरणे दर्शितः ॥ ॥ इति खं ज त्व हरं ॥ स्वप्न पाद त्व हर त्व च ॥ ॥
अथ वक्र पाद त्व हरं ॥ ॥ शा ता त प प्रोक्ते ॥ ॥ जामते वक्र पादस्तु निहतं मुनिमान
नवः ॥ निष्क त्रयमिदं दद्यात्स सौवर्से विष्णु धये ॥ सुवर्णं विष्णु धये इति अधि पाठ

महा.
३४३

॥ अस्मिन्माते सुवर्त्मनि कत्रयस्यैवदानं ॥ निष्कलक्षणां तु परिमारा प्रकरणेन भा
मिप्रथमपाठे तु सौवर्त्ममिति तद्विधितम् अवगच्छन्निष्कत्रयपरिमितसुवर्त्मनिर्मितं ध्यानं
देवभुक्ताः सरमा प्रकाशकैर्मन्त्रैः संपूज्य ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ इदं स्पृष्ट्वा तीरिति
सरमा प्रकाशपणोक्तं ताराकृषिः सरमा देवता त्रिष्टुप्छन्दः ॥ सरमा पूजामां वि
नियोगः ॥ इदं स्पृष्ट्वा उषिता चरामि मह इच्छन्ती पणयो निधीन्वः ॥ अतिघरो नि
मसात नन्वा तत्कथारसमो अतरय पांसि ॥ अन्ते पि स्वस्वशरवोक्ता सरमा दिदे
वश्चा प्रकाशकामन्त्रायाः ॥ ॥ इति वक्रपादत्वहरं ॥ अथाधिकां गहरं ॥ शत
तपप्रोक्ते ॥ अजाया निघातने चैव अधिकां गः प्रजायते ॥ अजातेन प्ररातव्या वि
चित्रवसना विता अजायाः प्राजापत्यत्वात् प्रजापतिं तत्प्रजापतिं तत्प्रकाशकमन्त्रे
ण संपूज्य प्राजापत्युद्देशेन तामजायथाशक्ति दक्षिणान्वितो ब्राह्मणाय दद्यात् ॥

३४३

प्रजापतेन त्वदस्मादयं प्रजापतिप्रकाशकामन्त्रानवग्रहयत्तत्प्रकरणेषु दर्शि
ता ॥ अजादानमन्त्रोपितत्रैव दर्शितः ॥ अथ पादरोगहरं ॥ शततपप्रोक्ते ॥ मार्ग
हा पादरोगी स्यादश्च दानं समाचरेत् ॥ तत्रापि खजत्वहरोक्तप्रकारेणाश्विनोः पू
जा कृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ अयं तु विशेषः ॥ तत्र सौवर्त्मश्चेष्टिनी पूजा अ
त्र तु अक्षतपूजा दिष्टिना वा संपूजयेदिति ॥ इति पादरोगहरं ॥ ब्रह्मगीता
सुपतितेन तु संपर्के च ज्मा क व्याधिः ॥ माननवेत् ॥ गोमूत्रमावकाहरोमासाधेन
तु मुध्यति ॥ सहिराप्येष्टं दद्यात्मापस्य तु विष्णुधये घावकस्य व्रतस्वरूपक ॥
छप्रकरणेनिरूपितं ॥ एतदानमन्त्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपधत्तौ दर्शितः ॥
विशेषानरमाह ॥ जामते यदि तत्रापि रुमिन्नसुविशं वरः ॥ प्रतिरूपं प्रदद्याद्
रोगशान्त्यर्थमात्मनः ॥ आत्मनो रोगशान्त्यर्थं व्याधिप्रतिमारूपं प्रतिमां दद्यादि

महा.
३४४

त्यर्थः॥प्रतिमान्तराणं प्रकणेत्रे निधास्यते॥ इति वत्सीकरोगहरं॥ ॥ अथ प्रकातराणां
श्रीपदरोगहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ स्वगोत्रस्यातिगमनात् श्रीपदी जायते नरः॥ यो
न्यामसकृत् सवतितत्र चाश्रयणं चरेत्॥ मासं पयो व्रतं चैव न॥ स्नादोगादिमुच्य
ते॥ स्वगोत्रस्येव तत्र लिंगमविविक्तं॥ यो निराश्वेन च मैथुनसाधनमिंद्रियं लस्यते
॥ अथ स्त्रीपुंसयो रूजयोरपि॥ रोगितो रे तैत्कर्मरोगहरं नवेति॥ चाश्रयणं पायो ह
तयोर्लक्षणं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि॥ ॥ इति श्रीपदरोगहरं॥ ॥ अथ श्रीपदरोगप्र
तिमादानं॥ ॥ एतन्नक्षत्रं च॥ कर्मविपाकसारे॥ ॥ श्रीपदः स्निग्धकठः पततस्तर
धनुर्वरः॥ इति कर्तव्यताविशेषस्तु परिचायां रोगप्रतिमाहावातं कोरेवतानत्रे
त्यादिना निरूपितः॥ ॥ इति श्रीपदरोगप्रतिमादानं॥ ॥ अथ पदरोगप्रतिमादानं॥ ए
तन्नक्षत्रं धनुर्केशुरोगधियादिना पूज्य रोगहरप्रकरणेन कृतमेवात्रापि द्रष्टव्यं॥

३४४

॥ पूजादीति कर्तव्यतानुपरिचायां रोगे प्रतिमादानविधावातं कोरेवतानत्रेत्या
दिना निरूपितः॥ इति पदरोगप्रतिमादानं॥ ॥ महात्मनो वारव्ये महिते प्रबंधे माधा
रनाम्नो मदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नौद्युचितोत्रपंचस्त्रिंशस्तरंगेयुमगदगाधः॥
॥ ॥ अथ त्वग्दोषहराणि॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ पुरुषनाथतेत्यर्थं सत्वरोषयु
तो नवेत्॥ चाश्रयणं त्रयं कुर्यात्प्रदद्यादौषधानि च॥ वैद्यकोक्तानि विप्राय शक्त्वा
ब्राह्मणो जनेन वैद्यशक्तो क्ता निोषधानि चक्रमहारीनि॥ चाश्रयणं स्वरूपं
कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं॥ ॥ इति त्वग्दोषहरं॥ ॥ अथ दुःशर्मत्वहरं॥ ॥ कर्मविपा
कसंग्रहे॥ गुरुतत्त्वगदोषाच्च गवि मैथुनदोषतः॥ दुःशर्मस्मादसौ कुर्याद्गु
रुतत्वातिदेशतः॥ प्रायश्चित्तं तथा प्रोक्तं ततो दोषात्प्रमुच्यते॥ गुरुतत्वातिदेश
तः॥ प्रायश्चित्तं कुर्यादित्यन्वयः॥ षड्वर्षिकं कुर्यादित्यर्थः॥ व्याधिगुरुत्वे

महा.
२४५

संस्काराणां स्यापि पापस्यान्यासादिना गुरुत्वावगते ॥ पूर्वार्धे द्वादशावर्षिक कर्तव्यं
॥ कार्यस्य व्याधेर्गुरुत्वेन कारणा स्यापि पापस्यान्यासादिना गुरुत्वावगतेः प्रा
मश्रितोपक्रमप्रकारस्तु प्रामश्रितोपक्रमपद्धतौ निरूपितः ॥ ॥ इति दुश्च
र्मत्वहरं ॥ ॥ अथ पामहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अनुत्तुपंतिमोत्पेष्ठाविषया
न्मूर्वजनि ॥ सपामान्मवस्तवस्त्ववतिशोणितं सपमं तन्निवृत्त्यर्थं सुपवासत्रत्र
पंनवेत् ॥ तोजयेच्च द्विजान् ॥ दानानपंचाशं सख्यमावितान् ॥ अन्नपिब्याधि
गुलमुजावेन न्नाधिकजावः परीकल्पनीयः ॥ अनुत्तुपंतिविनाशनमपहारे
वा ॥ विषयाः स्तब्धं दानानुत्तुपनादयः ॥ ॥ इति पामहरं ॥ ॥ अथ रहुं हरोमामहे
श्वरदानं ॥ ॥ बोधायनः ॥ ॥ ब्राह्मणानयमोहिं स्याद्दुरोगी नवेन्नरः ॥ तस्योपशम
नं वक्ष्यसुवर्त्सेन तु कारयेत् ॥ हिंस्यात्पीडयेत् ॥ सुवर्त्साः षोडशमाषान्मकः ॥ मा

३४५

खप्रमाणं च परिमाणप्रकरणेन धामि ॥ सुवर्णार्धेन वा कुर्म्यात्मा देनाप्यथवा
पुनः ॥ उमामाहेश्वरं रूपं हृषणाधिष्ठितं परं ॥ चतुर्भुजं तु द्विभुजामुमां कुर्मा
द्विचक्ष्णः एकवक्त्रो नवेन्नत्रिनेत्रश्च महानुजः ॥ अक्षमालां त्रिशूलं च तस्य द
क्षिणहस्तयोः ॥ देवीं पृथगतस्त्वेको वरदश्चापरः करः ॥ वामोत्संगगता देवा शिवश्च
ष्टैकपाणि कावृषनोरूप्यतः कार्यो घोरमालं रुतनो नवेत् ॥ रूप्यतः सूपेण सुव
क्त्रा वित्तं रायं न कुर्वीत कुर्वमो निष्कलं नवेत् ॥ तस्मिन्नारोप्य देवैश्चामुममासहि
तं प्रभुं वस्त्रमाल्यैस्तथा गंधैर्मूलमंत्रेण पूजयेत् ॥ मूलमन्त्रः सैव पंचाक्षरः स
च मूलरोगहर त्रिशूलदाने दक्षितः ॥ हामैरुद्रगामत्री मंत्रश्च रुद्रगामत्री सर्वेति
विनिश्चित इत्यग्रे ब्रह्ममाणत्वात् सर्वत्रैति सर्वशेषस्य पूजा व्यतिरिक्तो होमविष
यः ॥ अथवा मूलमन्त्रो रुद्रगामत्री ॥ अतः सर्वत्र पूजा दावपि वित्येनागता वंचनते

माहा.
३४६

॥ मनो होम विकल्पेन मंत्रं विधास्यते ॥ पूजानंतरं कर्त्तव्यमाह ॥ ततो ब्राह्मणमाहूय
दरिद्रं धर्मकोविदं ॥ अत एव नोपनेशं तं चैवात्मनं ॥ वस्त्रागुलीयकैस्तस्य पूजानं
त्मा प्रकल्पयेत् ॥ होमं च कारयेत्तेन समिदाज्यतिलैरपि मंत्रं अरुद्र गायत्री स
र्वत्रेति विनिश्चयः ॥ अरुद्र गायत्री लिंगपुराणे निहिता ॥ सर्वेश्वराय विद्महे अरुद्र
हस्ताय धीमहित नो रुद्रः प्रचोदसात् ॥ आस्थाः श्रीवेदव्योमरूषिः ॥ श्रीरुद्रो देव
ता गायत्री छंदः ॥ विहिता ये विनियोगः ॥ एवंतु रुद्र गायत्री पूजाया होमे च सर्वत्र
विमुज्य समिदाज्यतिलहोमेण मंत्रांतराण्यपि विकल्पेन विनियुक्तो मघा न्यवके
नैव समिधो जुहुयात्सुधीः ॥ कद्रुशयेण तिमंत्रेण जुहुयादाज्यमीदतः तिला
अमूलमंत्रेणेत्येवमंत्रक्रमो न वेत् ॥ होमसंख्याप्रत्येकमष्टान्तरात् ॥ अवक
मंत्रस्याप्युक्तद्वारहरेदिति ॥ कद्रुशयेत्यस्याः काव रूषिः ॥ रुद्रो देवता गायत्री

३४६

छंदः ॥ आज्यहोमे विनियोगः ॥ कद्रुशयप्रचेतसेमीलुष्टमायतव्यसेवोचेमशं
तमहरे ॥ मूलमंत्रपंचाक्षरो वा रुद्र गायत्री वा होमानंतरं कर्त्तव्यमाह ॥ तथा ब्रह्मो
दासनां ते मिथुनं ब्राह्मणाय नु ॥ वृषजोपरिवित्य संतन्यानु विनिवेदयेत् ॥ मंत्रेण
नेन विधिवद्गुरोराजितात्मवत् ॥ ब्राह्मो दासनामस्वर्गसोक्तप्रकारेण ब्रह्मणेय
त्विजो विसर्जनं ॥ मिथुनमुमामहेश्वरात्मकं ॥ दानमामंत्रमाह ॥ कैलारावासी जगवा
नुमया सहितः परः ॥ त्रिनेश्वरो ह दुर्गमायुष्यपोहतु ॥ तत्तत्र ब्राह्मणान्सम्यक्
प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ ब्राह्मणान्नोजयेच्च ॥ पिस्वयं जुजीत वाप्यनः ॥ एवं दत्त्वा महा
दानं दद्रुरोगात्प्रमुच्यते ॥ इति दद्रुहरोमामहेश्वरदानं ॥ ॥ अथ लूतकिं न्वहरं हं रं
ता तप प्रोक्ते ॥ गोत्रहा लूतकी चैव प्राजापत्यं तं चरेत् ॥ व्रतां ते मेदिनी दद्यात्पुण्या
चैव चारतं ॥ नृमेरनावे मेदिनी प्रतिनिधित्वेन गणपयस्विनी मलंकृता दद्यात् ॥ गोदानमे

महा.
३४७

त्रस्तु नवग्रह यज्ञप्रकरणे हरितः॥ प्राजापत्यलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे तिहितं॥ नारतश्च
वणप्रकारस्तु महा नारतैव हरितः॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि नारत॥ वा
च्यमाने तु विप्रेभ्यो राज्ञ्यनृपवर्णि। स्वस्तिवाच्यविधानादौ तत्कार्यं प्रवर्तते॥ समा
प्रेषवर्णितं ततः स्वशक्त्या तर्पयेद्विजान्॥ आदौ तु वाचकं पूज्य रसगंधसमन्वितं। वि
धिवज्जो जमे प्राजन्मधुपायसमुत्तमं॥ ततो मूलफलप्रांमपायसं मधुसर्पिषा॥ आ
स्ती किं नो जमे प्राज्ञं दद्याच्चैव गुडोदनं॥ स्वस्तिवाच्येत्यादिविधिविधानं पुराणपाठः॥
तस्मादौ स्वस्तिवाच्यस्वर्गलोक्तप्रकारेण स्वस्तिवाचने विधाय तत्तत्तदनंतरं कार्यं
कृत्यं सकृच्च दत्तं वस्तु तांबूलालकादि निवर्णरूपं कार्यं प्रवर्तते॥ ततः पुराणपा
ठ इति॥ एतच्च सर्वपुराणसाधारणं तथा समाप्ता ब्राह्मण नो जस्य शक्त्या पुराणपाठ
कपूजा च सर्वपुराणसाधारणं आदौ तु वाचकं पूज्येति॥ समाप्तं नंतरमादौ प्रथम

३४७

तो वाचकं पात्रप्रवक्तारं संपूज्य पश्चान् दर्शयित्वा तारं पूजयित्वा तत ईशं विजान्तर्प
येत्तुक्तप्रकारेण पूजयेज्जो जमेत्यर्थः॥ आस्तीक इति पूर्वोक्तमधुपायसाद्यास्तीके दद्या
दित्यन्वयः॥ आस्तिक इत्यत्र कवचनमविवक्षितं। प्राज्ञविद्यासंज्ञात्राप्येकत्वमविवक्षि
ता एवमादिपर्वण्यनिधाय सत्तापवादि क्रमेणाह अथ धूपैश्च दूपैश्च मोदकैश्च
समन्वितं॥ सत्तापवर्णिराजेन्द्रविष्णु नो जमेद्विजान् दह विष्य ब्रीहि गोधूममुद्रु
ग्धपायसायसादि॥ आरण्यकैस्तर्पयेच्च द्विजोत्तमान्॥ आरण्यपूर्वमासाद्य ज
लकुलान् प्रदापयेत्तत्तर्पणानि सुरव्यानि धाम्मूलपलानि च॥ तर्पणानि स्तकच
दनप्राज्ञाखर्जरादीनि सर्वगुणोपेतं विप्रेभ्यो न प्रदापयेत्॥ विशदपर्वणितथा
वाससा विविधानि च॥ तथेत्यनेन ब्राह्मण नो जन्ममुक्त्युच्यते॥ उद्योगनरतश्चेष्ट
सर्वकामसमन्वितं॥ नो जन्म नो जमेद्विजान् गंधुरलकृतान् नीष्मपर्वणिराजेन्द्र इत्या

महा.
३४८

दानमनुत्तमं॥ अतुत्तमं रानं गोरा नादि॥ ततः पर्वणि गुरो पे तं म नै र द्या सु संस्क
तं॥ शान्ति पर्वण्य पितृभोजनं सार्वकामिकं॥ तथा आ मणि वा सां जो रा पर्वणि
विप्रेभ्यो नो ज नं परमा चिं तां॥ शराश्च देया राजेन्द्र चा फान्य ५ सिव रास्तथा॥ कर्त्ता
पर्वणि राजेन्द्र मोह कै सगु डो ह नैः॥ पितृभोजनं सार्वकामिकं॥ विप्रेभ्यः संस्क
तं सम्पद द्यात्तं य त मान सः॥ शान्ति पर्वणि राजेन्द्र मोह कै सगु डो ह नं॥ स धू पे
स्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदाय मेत॥ गदा पर्वण्य म पितृभ्या मु क्र मि श्रं प्रदाय मेत
॥ स्त्री पर्वणि तथारत्नैस्तर्पयेद्विधिविज्ञान्॥ ततः पर्वगुरो पे तं म नै र द्या सु संस्क
संस्कृतं॥ शान्ति पर्वण्य पितृभोजनं सार्वकामिकं॥ तथा आ मणि वा सां सि ह
विषा नो ज न ये दि जा न्॥ अग्न मणि वा सां सि द द्या दि त्प र्थः॥ मौ रा ले सार्व गु
णिक गंध मा त्मा नु ले प नं॥ हरि वं शे तथा पार्थ पा य संचारु नो ज न॥ पारणे पा

३४८

गो राज न्य था व द्ध र त र्थ ज॥ पारणे पारण त इति॥ इतर पर्व पारामणे पाश यणे पाठे य
था व त पूर्वोक्त प्रकारेण वस्त्रालंकार नो ज ना दि नि र्घ था शान्ता पू ज ये दि त्प र्थः॥ स
माप्स्य प्रयतः सिं हि तां शान्ता को वि रः॥ मु ने दे शे नि वे श्प वा हो मै र व स्त्र॥ स्त्रिभिः सं वृ
तां॥ मु क्तो वर धर स्तत्र मु चि र्त्वा स्व ले क्तः॥ अर्चयेन्नु य था त्मा यं गंध मा त्मैः प
थ कृ प थ क॥ सहिता पुस्तत्र प्रयतः सुसमाहितः॥ न ह्ये नो ज्ये श्च पू र्णैश्च कौ तु कै
र्वि वि धैः शु नैः॥ हिरण्यं च सु व र्णं च दक्षिणं तत्र दाय मेत॥ पू र्णै र य प्यैः कौ त कं गी त
न त्या दि निः सु व र्णं षो ड श मा था त्म कं॥ ए त च्च पु रा णा श्रा व यि तु र्द क्षि णं स्व रा त्मा
नु सा रे ण हि र ण्यं त स्मा द मे न्य श्च द क्षि णं द द्या त्॥ दे व ता क्रा न्त ये च्च न र ना रा य
ण तथा॥ न तो गंधैश्च मा त्मैश्च स्व ले क्त य दि जो त्मा न्॥ त र्प ये दि वि धै का मै था
न्य रत्ना धि कै॥ स्तथा॥ नु क्त व र्ण वि प्रेषु म था व च्चं प्र वा च ये त॥ वा च्च कं न र त श्रे ष्ठ

महा
३४८

जो जयितो स्वलेकने॥ ब्राह्मणे पुत्रसन्नेषु प्रसन्नास्मस्य देवताः॥ वांके पचुरितु॥
मुना श्रीतिरनुत्तमातनो विकरणं कार्यं संहितानां नरतर्षजः॥ युक्तवन्नुविशेषित्या
रस्यवतो विवरणं कार्यं संहितानां नरतर्षजः॥ इत्यनेन पुराणोपक्रमप्रकाशे हि
नः॥ इतरत्तुस्तक पूजायुपक्रमोपसंहारयोर्मध्योचिते योज्ये॥ इतिहासममु
त्वा मया बहवु पूर्वशः॥ समतात्मा मुचिर्नत्वा पारंगत्वा तु नारते तेषां आधानि दे
यानि शुक्लाशुक्ला तु नारतः॥ तेषां आधानि देयानि शुक्लाशुक्ला मदीयं त इति आधा
नितानि च तत्तत्पूर्वपक्रमे समाप्तौ च पूर्वप्रदर्शितानि॥ ब्राह्मणे त्वो मया शक्तिन
त्वा च नरतर्षजः॥ महाराजानि देयानि विविधानि च॥ नरणां निविचित्राणि नृमि
वांसां सिकाचनं॥ बाहूनां निच देयानि दद्यान्मत्ताश्च वारणां शयनं शिविकां च व
स्पदनाश्च दनाश्च लेकताः॥ मयि ह देव रं किंचि किंचि दस्मिन् ह सु॥ तन्न दे म

३४९

विजातिज्य आत्मदाश्च स नवः॥ अध्यापरमा दद्यात्क्रमशः पारगः॥ आत्म
दासाश्च स नव इति॥ एतच्च कैः मुनिः कल्पयेनेतरवस्तुनं॥ कुटुंबाविरोधेन देयत्व
प्रतिपादनार्थं॥ नत्वात्मसन्ने देयत्वप्रतिपादनार्थं॥ अथवात्मातः करणं चित्ता
स्परा नमवचनं॥ दासाश्च स नवः॥ पुत्रसदामा इत्यर्थः॥ शक्तितस्तन्मना नत्वा
सुश्रुतश्च विमत्सरः॥ एवं करोति यो विद्वान्दापर्वप्रतिष्ठितं॥ सर्वमस्तफलं प्राप्स्य
देवैः सह मोदते मय्यानेन प्रकारेण नारतं आवयेन्नरः॥ तथात्मादानमाहात्म्यालो
का बुधुरति सुसौ॥ जोकां नृणां दिकां लोकां नृ॥ उच्चरति आत्मसात्करोतीत्यर्थः॥
॥ इति नारत हरि वंशे नरपुराणानां च अष्टाविधिः॥ इति नृत कित्त्व हरं॥
अथ वर्वरंगत्वं हरं॥ शतातप प्रोक्ते॥ लोहहारी च पुरुषो न वेदैव वर्वरंगकः॥
लोहपलशते दद्यात्पुष्पसतुवासरं॥ पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणे प्यनिधा

महा
३५०

मि॥ लोहदानं वसुनवग्रहयज्ञप्रकरणे॥ ॥ इति वर्वरंगत्वहरं॥ ॥ अथ कृष्णांगे
स्तागत्वहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥ कारुकाणां वधे कृष्णो रूक्षश्चांगे प्रजायते॥ ते
न तस्यापमुध्यं दद्यादैष्टुनं सितं॥ कारुकाः शिल्पिनः वषट्पदानमंत्रो नवग्रह
यज्ञप्रकरणे दर्शितः॥ ॥ इति कृष्णांगत्वहरं॥ ॥ अथ कंडूतिरोगहरं॥ ॥ शतातपप्रो
क्ते॥ ॥ तैलचौर्येणानवतिनरः कंडूयनसदा॥ उपोष्यसाविपिप्रायदद्यान्नैलघटद्वयं॥
॥ ॥ इति कंडूतिरोगहरं॥ ॥ अथ शीर्षांगत्वहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥ वस्त्रहाराच
शीर्षांगः संप्रदद्यात्सुरो ननाहेमनिष्कत्रयमितं वस्त्रमुग्मं विजातये॥ हेमनि
ष्कत्रयं वस्त्रमुग्मं च दद्यादित्यर्थः॥ निष्कस्वरूपं परिमाणप्रकरणे दर्शितं॥ वस्त्र
मुग्मं पीतवस्त्रं दानमंत्रे तादृशं लिङ्गदर्शनात्॥ हिरण्यदानमंत्रो नवग्रहयज्ञप्रक
रणे वर्णितः॥ वस्त्रदानमंत्रः॥ माह॥ पीतवस्त्रमुग्मं यस्मादासु देवस्य वत्तनं॥ प्रदा

३५०

नात्तस्य मेविष्णोः अतः शान्तिप्रयच्छामोसहसमनिव्याहारास्तुवर्त्ममपि वासुदेव
प्रीत्यर्थमेव दद्यात्॥ ॥ इति शीर्षांगत्वहरं॥ ॥ अथ द्रुमंडलहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥
स्वाम्यंगतानि गमने जायते द्रुमंडलं॥ कृत्वा लोहमयी धेनुं पलषष्टिप्रमाणतः॥ क
र्मासंनारतमुक्तासप्तधान्यसमन्विता॥ दद्याद्विप्राय विदुषे पापं मत्तामतामिति॥
जारस्वरूपं च परिमाणप्रकरणे निरूपितं॥ अत्र यद्यपि सामान्यतः पापं मे स्त्रीयता
मिक्तं तथापि द्रुमंडलं निदानं तत्पापं तत्पापकार्यं च तोरोगो वा स्त्रीयतामिक्तं वा
यं कर्पासादि समन्विता॥ लोहमयी धेनुं दद्यात्॥ ॥ इति द्रुमंडलहरं॥ ॥ अथ गज
चर्मत्वहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥ विश्वस्तनार्थागमने गजचर्मं प्रजायते॥ तस्यापस्य
विनाशाय प्रायश्चित्तं विधीयते॥ विश्वस्तनार्थागमने गुरुतल्पकप्रायश्चित्तानि
ने शतपहाषिकं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ प्रायश्चित्तशब्देन निष्कृतिरिति धीयते॥ सा

नहा.
३५१

चक्रादिरूपानरूपाचतुर्नममपिप्रायश्चित्तशब्देनोपात्तं॥ तत्रैव्याधिगुस्तु
मुत्तावेनदयोः समुच्चयो विकल्पश्चावगत्याः॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृत्वा प्रकरणेन
रूपितं॥ प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ दर्शितः॥ एवं प्राजा
पत्यादिरूपां निष्कृतिं तात्पर्यतो निधाय तद्विचित्रं दर्शयति॥ कृत्वा रूपमयी धे
नुनिष्कृतिं रातिसंख्यया॥ पूर्वोपस्करसंयुक्तां छत्राधानं संयुतां॥ दद्यादिप्राय
विधिवत् इमं मंत्रमुदीरयेत्॥ सर्वोपस्करसंयुतामिति॥ सुवर्णं ग्राह्यमुपस्कराः॥
ते च अहणी हरधेनुदाने दर्शिताः॥ अथान्योपस्करास्तमारोगहरप्रकरणे सुउ
धेनादिविधिमुदर्शिताः॥ मध्यमुपस्करे सुवर्णं पुराणमपि पुराणाने॥ तथापि
धेनोरजमयी कृत्वा दवपवानाखुराणामपिरजतमयत्वसिधौ नष्टं पुराणपेदे
ति उपस्कररूपं खुराणैः॥ दानमंत्रमाह॥ सुरजीवैस्मवीमातानित्यं विष्णुपदे नित्यं

३५१

॥ गोदानतु मया दत्तं मम पापं व्यपोहतु॥॥ इति गजचर्मत्वहरं॥॥ अथ वज्रमुंडलत्व
हरं॥॥ शातातपप्रोक्ते॥ नकुलस्यापि हननो जायते वज्रमुंडलं॥ निष्कृष्टममिदं
पानकुलं सविशुध्यति॥ निष्कलत्वात् परिमाणप्रकरणेन च॥ शास्त्रानुसारेण
सौवर्णेन राजतो वा निष्कौनवति॥ विशेषानुपादानात्॥॥ इति वज्रमुंडलत्वहरं॥॥
अथ कृष्णमुंडलत्वहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ मयुरघातने चैव जायते कृष्णमुंडलं॥ निष्क
त्रयमितो देयस्तेन स्वर्णमयः शिखी निष्कस्वरूपं परिमाणप्रकरणेन दर्शितं॥॥ इ
ति कृष्णमुंडलत्वहरं॥॥ अथ श्वेतमुंडलत्वहरं॥ हंसघाती न वेद्यस्तु तस्मै स्थाप्ये त
मुंडलं॥ शैव्यं पलत्रयमुत हंसं दद्याद्विष्णुधति॥ पलत्रत्वात् परिमाणप्रकरणेन व
र्णितं॥॥ इति श्वेतमुंडलत्वहरं॥॥ अथ विसर्पहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ अमेध्य
स्य प्रहतातु विसर्पव्याधिमान्नवेत्॥ मासं पयोत्रं तं कुर्यादद्यादं ते पूजयिष्यती॥ मय

महा.
३५२

स्विनीं गां ॥ गोदानमंत्रो नवग्रह यस्तत्र करणो रक्षितः ॥ यो यो तत्स्वरूपं कृच्छ्रप्रकर
णो रक्षितः ॥ इति विसर्पहरं ॥ अथ विसर्पहर गजदानं ॥ बौधायनः ॥ सर्पस्तु
यः स्वादयति स विसर्पे न वेन्नरः ॥ दानेनोपशमः कार्यो होमेन च विशेषतः ॥ वक्ष्य
माणानां गजदानेन होमेन च तस्य ॥ पलेवा तदधेन तदधेनाथवा पुननः ॥ कुर्यान्ना
गं सुवर्सेन पलचक्रं संयुतं ॥ माणि क्वा निच ॥ देयानि प्रत्येकं फलपंचके ॥ रत्नपुच्छे
तथा देयवज्रं लोवनयोस्तथा ॥ एवं कृत्वा शुभनागं कुंकुमेनानुलेपयेत् ॥ रक्तवस्त्रे
ण संबध्यतां पात्रोपरि न्यसेत् ॥ पात्रस्य च परिमाणं पलानामष्टकं विदुः ॥ उपचा
रे षोडशक्षीरं च येनागं सुसमापलज्जलां परिमारां प्रकरणे निरूपितं ॥ अथ
नवक्षमाणा होमे मंत्रेण अन्यतमो ग्राह्यः ॥ आचार्य सर्वशस्त्रज्ञो धर्मशास्त्रवि
द्गारहः ॥ होमं चापि प्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैश्च नैः ॥ नमोस्तु सर्पे न्य इति त्रिजिमे

३५२

सर्पं कर्मण्येन्नरसहस्रं वा ॥ त्वष्टेन्नरं शतं तु वा ॥ अष्टाविंशतिमेवाप्यपरिमा
णं एष कुर्वेत् ॥ परिमाणं सख्यामास एष्यवेत् ॥ प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रादि
नवेदित्तर्यः ॥ नमोस्तु सर्पे न्य इत्यासां तिसृणां मन्त्रिकृषिः सर्पादेव तां अनुष्टुप् छं
दः ॥ क्रमेण समिदाज्यं होमे विनियोगः ॥ नमोस्तु सर्पे न्यो ये केच एषि बीमनु ॥ येन
तरिक्षेदिवितेन्यसर्पे न्यो नमः ॥ येवामीरो च नेदिवो मेवास्तस्य स्मरन्निमेषु ॥ येषाम
स्तु सदस्कृतं तेन्यः सर्पे न्यो नमः ॥ यास्तपवो यातु धानानां येवावनस्य तीरनु ॥ येवा
वदेषु शेरते तेन्यः सर्पे न्यो नमः ॥ एभिर्मंत्रै समिदादि होमो नवति ॥ तत्रापि ज्य होमत्र
यमपरो विशेषः ॥ कृत्वा कृत्वास्तु व्यवशिष्टानां ज्यविदुः ॥ तत्राते स्यापयेत् ॥ तेव विद
वः ॥ सर्पां तां इत्युच्यते ॥ तेन च सर्पातो ज्येनाचार्यो रो गिराणां गान्मिज्यादिति तरेत
दाह कृत्वा चाकृतिसंघातै पात्रे चै कुरुते स्वयं ॥ आचार्यो गान्मिज्यादिति तरेत

महा०
३५३

सर्पितां॥ अत्र कुशादिनिःसंमार्जयेत्॥ इत्यध्याहारः॥ संमार्जने मंत्रमाह॥ अ
पिस्तु सार्वरात्री निर्जन्मिर्नन्नादि निष्क्रमात्॥ स्वस्थो यथा सो नवतिगात्रापपरो
गतः॥ नृमिर्नन्नादिनिःक्रमादिति॥ नृमिर्नन्नेती मम च मारुत क्रमानि सती रुद्रि
रित्यर्थः॥ यथा सो शो ग स्वस्थो नी रोगो नवती तिसं ह्येण कथं॥ एतदेव विच्य क
थयति॥ गत्रापपरो ग इति गत्रापपगानि पयारोगततं॥ अथ गानि नवति तथा
संमार्जयेदित्यर्थः॥ सर्वा वयवानपि यथा संयोगं संमार्जयेदिति तात्पर्यं॥ नृमिर्न
न्नेत्यासां तिसूक्तं सार्वरात्री कृषि॥ अग्निदेवता द्वितीया मृती मयारात्मा सूर्योऽग्नि
र्वा देवता सर्वत्र लिङ्गोक्ता वा देवता आध्यानुष्टुप् इतरे गायत्री संमार्जने विनि
योगः॥ नृमिर्नन्नेत्यौर्वरिणां तस्मिन्माहित्वा उपस्थे देव्यदिते अग्निमन्त्रा दमन्त्रा
ध्याया दधे॥ १॥ आ मंगौः ५॥ रक्रमी दस दन्मातरं पुरः पितरं च प्रमन्त्र॥ २॥ त्रि

३५३

शधामविराजति वाक्यतया मधीयते॥ प्रतिवस्तोरहधुतिः॥ ३॥ संमार्जनानंतरं कर्तव्य
माह॥ गुगुलं च सुगंधि च पूति दारु च निक्षिपेत्॥ प्रकल्प कलशं कुर्यादिति धेक जले
ऽभुजैः॥ नमोस्तु सर्वेभ्य इति शान्ते वा सर्वं तस्मिन् गैरपि॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पव
माना नुवाक॥ आपो हिष्णमयो इति शान्ते वा नमुरीरयेत्॥ गुगुलं चेत्यादि॥ गुगुलप्र
सिद्धः॥ सुगंधकपूरादि पूति दारु देवता दारु सज्जरसरत्तरसः॥ अतस्तत्तु कलामत्र
गच्छते॥ एतान्मन्त्रिषेक कलशे निक्षिपेत्॥ प्रकल्प्य निक्षिप्य च तं कलशं मन्त्रिषेकोप
मुक्तं स्तीर्य जले परिपूर्णं कुर्यात्॥ नाग पूजा प्रदेशात्प्रमन्त्रा गे कलशं सस्याप्यती
र्थादकेन पूरयित्वा गुगुल्वोदीस्तत्र निक्षिप्य नागं स्वप्रतिमायां पूजयित्वा सर्वस्यापिते
कलशे नवग्रह यज्ञोक्त प्रकारेण वरुणमावाप्त्यं पूज्य नमोस्तु सर्वेभ्य इत्यादि निर्म
त्रे उदकमण्डपं शतवारं त्रिंशत्पूर्वोक्त होमविधाय संपाते रोगितां गानि संमज्ज

महा.
३५४

पश्चादनिषेकं कुर्वादिति क्रमः॥ तत्रानिषेकमंत्रानाह॥ नमोस्तु सर्पे न्य इत्यादिना आ
पोहिष्ममय इत्यनेन॥ अत्रानिषेके दित्याध्याहारः॥ तत्रिगैरनिषेकं प्रकारो के
हिंरण्यवर्त्म इत्यादि निःसार्धं॥ नमोस्तु सर्पे न्य इति आपोहिष्ममय इति चरचौ परि
क्षायां रोगप्रतिमादानविधावुपवर्णितौ॥ पवमानानु कस्तुगण होमण प्रकरणे द
र्शितः॥ शत्रो वातः पवतामिसादि तैत्रिरामं शान्तिस्तथाश्वजायनघोषशान्तिश्च प
रिक्षायां दर्शितः॥ अयं च शान्तिप्रावन्ननिषेकानंतरं कार्यः॥ ततः किं कुर्वादि
त्यत आह॥ उक्तादितांगं तु चिरं लिसेदगुरुचंदनैः॥ ततः शुक्लावरधुरः शुक्लमा
ल्यानुलेपनः॥ स्वयमर्चयेन्नागं गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ सर्पदेवस्य मंत्रेण आचा
र्येणिसमर्चयेत्॥ अनेतसर्पराजतमाचायनिवेदयेत्॥ उक्तादितांगः प्रेक्षितांग
ः वस्त्रेण पाकृतशरीरसज्जित इत्यर्थः तंतुचिरं यथा अगुरुणा श्रीचंदनादिभिश्च

३५४

लिपेत्॥ स्वयमिति रोगात्तच्च समर्चनं दानकाले पूर्वकृतपूजातो न्यदेवसर्पदेव
लोमं चोन्नैव होमो गत्वेन दर्शितः॥ अधुतानागदानमंत्रमाह॥ मोदते पृथिवी क
स्मात्सरोजवनकानना॥ स्त्रीराजौ मम शय्या च वासुदेवस्य शक्तिः॥ स्त्रीमदाने
ननागो सैतुषो व्याधिमपोहतु॥ विसर्पकविकारं वा दोषजनितं तथा॥ रक्तदोषो
व वापि मारुतोपि वा॥ अंगप्रत्यंगं सत्तं विकारं मे व्यपन्निति॥ एवं दत्ता तु तन्नागमा
चार्यसदृक्षिणः॥ तमौ प्रणम्य शिरसाशनैः शतपुंद्रं जेत॥ आचार्यमनुब्रजेदि
त्यर्थः॥ आचार्य इत्युक्तपत्न्या प्रतिगृह्यानुब्रजेन॥ अन्नाचार्यमनुब्रजेदित्यर्थः॥
अन्नाचार्य इत्युक्तपत्न्या प्रतिगृह्येन कुर्वादिति यावत्॥ आचार्येण स्युस्तु तातः स्वर्ग
हं प्रविशेत्सुधीः॥ ब्राह्मणान्नो जयित्वा तु स्वयं नुजीत बंधुभिः॥ इति विसर्पहर
नागदानं॥ अथ उर्गंधत्वहरं॥ शतातवै स इत्यनेन जातवेदसे सुनवा मसोमश्च

महा.
३५५

पत्रोक्ते॥ सौगंधिवस्तुहरणादुर्गंधांगः प्रजायते॥ लक्ष्ममेकं तु पद्मानां जुहुयात् जातवे
दसे॥ जातवेदस इत्यनेन जातवेदसे सुनवामसोममिषं च उपादा॥ अतो हं ममं त्रय
मेव रुक्॥ अस्या रुष्यादिशीतज्वरहरे उक्तं॥ इति दुर्गंधांगवहरं॥ अथ वस्त्रं
धत्तु हरं॥ शान्तानपत्रोक्ते मधुचौरस्तु पुरुषो जायते वस्त्रं गंधवान्॥ सदयान् मधु
धेनुं च उपोष्याद्यदि जातये॥ मधुधेनुं विधानं तु क्षयरोगप्रकरणे गुडधेनुविधाने
दर्शितं॥ चण्डाष्टाश्रमश्चित्तं समुच्चीयते तच्च व्याघ्रमुसारेण चाश्रमणादिकल्पं॥
चाश्रमणादिस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निहितं॥ इति वस्त्रगंधवहरं॥ अथ त्वग्दे
षहरं॥ प्रतिमादानं॥ एतल्लक्षणां चानुक्तेषु तुरोगेष्वादिना प्रलरोगहरप्रकर
णानिहिते मेवात्रापि विज्ञेयं॥ इति कर्तव्यताकलापस्तु परिज्ञायां रोगप्रतिमादा
नविधावांतकोदेवतातत्रेत्यादिनानिरूपितः॥ इति त्वग्देषरोगप्रतिमादानं॥ महा

३५५

सर्ववाख्ये महिते प्रबंधे मां धारनामो मरुनात्मजस्य॥ अगादगाधेरुचिरः समासि
ख्यातो त्रयस्त्रिंशत्तयातरंगः॥ अथ कुण्डरोगहराणि॥ शान्तानपत्रोक्ते॥ ब्रह्महानं
रकसांते पांडु कुण्ड प्रजायते॥ प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत तत्सातकविशुद्धये॥ प्राय
श्चित्तं षड्विंशं कुर्वीत॥ पापस्योपनेगेन स्त्रीणां त्वात्॥ प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकार
स्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतावुद्धारितः॥ एवमुक्तं प्रायश्चित्तस्य तदनंतरं कर्तव्यमाह॥
चत्वारकलशः कार्याः॥ पंचपल्लवसमुत्ताः॥ पंचरत्नसमायुक्ताः सितवस्त्रेण देवेष्टि
ताः॥ अश्वत्थानादिमृदुक्तातीर्थोदकैस्तु पूरिताः॥ काषायपंचकोपेतानानाविधफ
लाविताः॥ सर्वोपधिसमायुक्तास्याप्यप्रतिदिशं ततः पंचपल्लवाः आश्वत्थवृ
क्षजोडुवराणां मृदुगजाश्वरण्यावल्मीकनदीसंगमकुण्डगोकुलेभ्यो आस्यः करवा
यायाश्चाश्वत्थादीनां त्वचः॥ प्रतिदिशं॥ पूर्वादिदिक्षु॥ एवं चतुरः॥ कलशः स्यात्पुमि

महा.

३५६

त्वातन्मध्ये परं कलशं संस्थाप्य सोपुर्वं दलं रोप्य पमे निधाय तत्र वासुदेवं स्थाप
येदित्यर्थः ॥ शेषेनाष्टदलं पमे मध्यं कुंजोपरित्यजेत् तत्सोपरित्यजेत् एवं पुं उक्तं चतु
र्लुजं पलाधार्धं प्रमाणं सुवर्णं न विनिर्मितं ॥ यजेत्तु रूपसूक्तेन त्रिकालं प्रति वा स
रं ॥ यजमानः शुचैर्गंधैः पुष्पैर्धूपैर्मया विधिः ॥ पूर्वदिक्नेषु ततो ब्राह्मणान् ब्रह्म
चारिणः ॥ पारमेषुः स्वकान् वेदान् क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ पूर्वदिक्नेषु ततो
ब्राह्मणान् ब्रह्मचारिणः ॥ पारमेषुः स्वकान् वेदान् क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ दशोशोन
ततो होमो ग्रहशंतिपुरःसरं ॥ अत्र कुंजे विधातव्या एता कैस्तु तिलैर्मयैः ॥ दशग्राह
निदं कर्म समाप्य विजपुंगवः ॥ नमो स नमो यजमानस्य निषेकं समाचरेत् ॥ पलाधार्धं
प्रमाणेनेति पलजज्ञां परिमाणं प्रकरणेन निरूपितं ॥ पलेन पलाधार्धेन वा पलचतुर्था
शेन वेत्यर्थः ॥ यजेत्तु रूपसूक्तेन ति ॥ यजेत्त पूजयेत् पूजा प्रकारश्च परिजाप्यामापुरुष

३५६

सूक्तविधाने दृष्टिः ॥ दशग्राहसाध्यमेतत्कर्म तत्र प्रतिदिनं प्रातर्मध्यं दिनसामं काले
याचार्थेण रजितं देवं यजमानोपि गंधपुष्पादिभिः पूजयेत् ॥ तथा पूर्वस्थापितेषु चतु
र्षु पूर्वदिक्नेषु क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥
ने क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥ क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णान् ॥
पाठयेत् ॥ वेदचतुष्टयविहासामवेदमथासन्नवशाध्यामि निश्चुर्चि ब्राह्मणैश्च
त्वारि वेदपारायणानि कारयेत् ॥ दृष्टार्थत्वात् कर्मणः ॥ रोगनिवृत्तिश्च दष्टप्रधान
प्रयोजनं ॥ अत्रांतरप्रयोजनं तु उरिता पूर्वनिवृत्त्यर्थः ॥ सच वेदपारायणचतुष्टयमा
ध्यवेदानामपि चातुर्विध्यं स्वतः सिधमित्येव ददिपारायणकथनं पारायणकथं
विधिस्तु परिजाप्यामा निरूपितः ॥ यद्यपि सामसुपर्व्यमानेषु वेदांतरेषु च पर्व्यमा
नेषु सामांतयापि वेदचष्टयपारायणविधिबलादेकत्र कुंजस्थापनाविधानाच्च

महा.
१२५७

मावतापरस्परसंवाद्येधिककर्माहुतिश्चनचवेनवृत्तिनागेकलशचतुष्टयस्याप
यित्वा मध्येवासुदेवाधिष्ठानकलशस्यापमेत॥ दर्शशेन होम इति॥ यस्मिन्निवसे
मावावेदपावोजामनेतावंतं यं सरव्यामागणित्वा तद्दर्शशो होव्या रुवंतं द्वादशधा वि
नज्यप्रतिदितिनिः कार्यः॥ अत्रायपरिगणनादिप्रकारः॥ मंत्रब्राह्मणे मिलित्वा य
स्मिन्वेदेमात्रान् ग्रथः॥ तावंतं द्वादशधा विनज्यप्रतिदिनमैकैकांशसंख्यया व्या
हृति होमः कार्य इति होम इत्यं च घृताक्तास्तितामव॥ तस्युक्तं मदिनेषु प्रथमदिन
तवग्रमज्ञप्रकरेणादित्यादिग्रहः स्यापयित्वा ग्रहशान्तिहोमांता निर्वस्य मावतक
र्मसमाप्तितावन्स्मापितान्नवग्रहान्नप्रतिदिनं गंधपुष्पादिनिः समञ्चयेत्॥ क
र्मातेदक्षिणादद्यात्॥ ग्रहपूजाप्रकारश्च परिचायां यो दर्शितः॥ विजपुगव इति वि
जपुगवः आचार्यः॥ नशासन इति नशासनस्वरूपं विनायकशान्तौ दर्शितं॥ अनिषे

३५७

कंसमाचरेदिति एवं विधुनशासनोपविष्टस्य रोगिता अनिषेकमाचार्यः इतरब्रा
ह्मणसहितो वैदिकैः स्मार्तैश्चर्मत्रैः कुर्यात्॥ अनिषेकसमये च वासुदेवाधिष्ठान
कलशो दत्तं नवग्रहमज्ञे चोक्तप्रकारेण यजमानमभिषिंचेत्॥ ततः किं कुर्यादि
त्यत आह ततो दद्याद्यथाशक्त्वा गोक्षहेमतिलोदिकं॥ ब्राह्मणेभ्यः स्तथा देवमाचा
र्यामभिषेदयेत्॥ देवपूर्वोक्तचतुर्जं वासुदेवस्य प्रतिमां एव तत्प्रतिमादानं मंत्र
माह॥ आदित्यावसवोरुद्रा विश्वे देवा मरुज्जणाः॥ प्राता सर्वेष्वपो ह तु मम पापं सुदा
रुणा॥ इत्तर्यमुक्तं तमाचार्यस्तमापयेत्॥ एवं विधानैर्विहितैः श्वेतकुशीवि
मुध्यति॥ इति शांतातपप्रोक्ते पांडुकुशीहरं॥ अथ प्रकारं तरेण कुशीहरं॥ शा
तातपप्रोक्ते कुशी गोवधकारी स्यान्नरकांते स्म निष्कृतिः॥ स्यापयेद्वायुमेकं तु पू
र्वोक्तं त्र्यसंयुतं॥ समनरेतरप्रोक्ते पांडुकुशीहरं याति पंचलवारी निद्रव्यात्पति

महा.
३५८

हितानितैर्मुक्तमेकंकलशंस्मापयेदित्यर्थः तत्र कलशं लंकारादिविशेषमाह। र
क्तचंदनलिप्रांगं रक्तपुष्पां वराहते॥ रक्तगर्जतुंतं रक्तव्यापयेदक्षिणादिशितंकल
शं दक्षिणादिशितं उस्मदक्षिणादिशागइत्यर्थः॥ ताम्रपात्रं तु न्यसेत्तत्र तिलपुष्पं सु
पूर्णितं॥ तत्रैतिकलशे तस्मापरित्यसेदेवं हेमं निष्कमितं पमं यजेत्पुरुषसूक्तेन प
पं मे शाम्यतामिति॥ निष्कस्वरूपं परिमाणाप्रकरणेन्यगादि॥ यममूर्तिस्तु दक्षिणाह
स्तेन दंडधरिणी वामहस्तेना नयदामहिषाधिरूरा नवति॥ पुरुषसूक्तेन यजेत॥
पूजाप्रकारस्तु परिजाप्यां पुरुषसूक्तविधानेन निरूपितः॥ पापं मे शाम्यतामिति॥ संकल्पे
मिति पापं शरीरवर्त्तमानरोगसंपतनिदानं तं दुरितं च शाम्यतामिति॥ संकल्पे
त्यर्थः॥ सामपारायणं कुर्यात्कलशेन त्रकामतलपुष्पं सुपूर्णितं॥ तत्रैतिकलशे
॥ दशशं सर्पिषा ऊत्तापावमान्यानिषेचने॥ विहितधर्मराजं तमाचार्याय निवेदये

३५८

त॥ सामवेदविरोजावेव कचं वायुध्याना नोपपन्नशारवाग्निनं वावेदपारायणो वृणा
तावेदपारायणविधिश्च परिजाप्यां दर्शितः॥ यावत्पारायणसमाप्तिस्तावत्प्रति
दिनं यमपूर्वोक्तप्रकारेण पूजयेत्॥ होममंत्राव्याहृतयः॥ दशशदानप्रकारश्चा
पांडु कुष्ठरोगहरोक्तरीत्या विज्ञेयः॥ पावमान्येति पावमानः सुवर्जतः स्वादिष्टमे
त्याप्याः स्वस्वशारवोक्तः पवमानोऽस्य॥ पवमानसुवर्जन इत्यनुवाको गणहोमप्र
करणे दर्शितः॥ स्वादिष्टमेति पांडुरोगहरश्चादाने दर्शितः॥ दानमंत्रमाह॥ यमो
महिषमानरूरो दंडपालिर्जर्मापह॥ दक्षिणाश्रयतिर्देवो मम पापं व्यपोहतु इत्युच्चा
र्य विसर्जकं न मासंगो न क्तिमाचरेत्॥ ब्रह्मगोवधयोरेषास्मादन्यार्नस्ति निष्कृतिः॥
ब्रह्मवधस्य समतरं पूर्वोक्तं कर्म गोवधस्येति तदिति विज्ञातः॥ इति प्रकारं त
रेण कुष्ठहरं॥ अथापरं कुष्ठहरं॥ शिवगीतायां योनरो हंति वैजं तनू कुष्ठरोगी

महा.
३५८

नवेत्तुसः॥सांतपनंप्रकुर्वीतनगवानहंतुशंकरः॥सांतपनं॥एतच्चक्षुः
प्रकरणेन्यायि॥स्तुद्रजंतुहननइदं प्राश्नियन्तत्रापिव्याधिरत्यंते॥आनसिल
धुनिलघुनिगुरुणिगुरुणातिगौतमवचनात्॥॥इत्यपरकुष्टहरं॥अथकुष्ट
रोगहरवृषदानं॥वायुपुराणे॥॥कुष्टीस्ते— — — वेदित्कपकस्यानिहितं॥
अथकुष्टकुष्टहरंवृषदानमुत्तमं॥यत्कुर्यात्कुष्टरोगार्तःशरीरसुखं
कारकंपलैस्त्रिभिःस्तुकुर्वीतकात्मा मेनवापुनः॥राजंतवृषजंशुभ्रंहेमएष्टंरुद्रं
तथा॥हेमश्चरेणोमायाचकुर्वीततमधिष्ठितंपलजक्षणापरिमाणाप्रकरणेन्या
यायि॥महेश्वरस्योमायाश्चप्रतिमेदेसुवस्यपलैस्त्रिभिर्वात्मा मेकेनवारमेदि
त्याह॥सौवर्षोप्रतिमेदेतुपूर्वोक्तेनक्रमेणातुमयाविजवमानेनवित्तशायंका
रयेत्॥अत्रवृषजदानस्यप्राधात्यादुमामहेश्वरप्रतिमेविहितपलत्रितयादिप

३५८

रिमाणदपि न परिमाणेन सुवर्णेन ह तेऽपि दोषायनेत्येतत्कचमतिविन्न
शाव्यमित्यनेन ॥ वृषनप्रतिमासूक्तपरिमाणेनैककार्याप्रधानत्वात् ॥ पष्ठोष्टके
क्रांस्पात्रे स्पर्शयेत्तं विचक्षणाः ॥ श्वेतपुष्पैरक्षताद्यैश्चैतवस्त्रैरलंकृतं ॥ एवं
विधेत्तं वृषक्रांस्पात्रे निहितं पदित्यर्थः ॥ ब्राह्मणं तं विष्णुमायुक्तं स्वाचारं संभूतं
द्रियं ॥ सर्वशास्त्रशास्त्रप्रत्कारं प्रतिग्रहपराङ्मुखं ॥ दातुं कुलीनं धर्मज्ञमनुष्यं
गकरं नृणां ॥ क्रोधलो न विहीनं च सर्वशास्त्रार्थकोविदं ॥ गृहमाहूय नक्षत्रान्त
र्याविधिसमर्चयेत् ॥ कैपूरकटकैवल्यैर्माल्यैश्च वांगुलीयकैः ॥ होमं च पूर्ववत्
कुर्यान्मन्त्रैर्माहेश्वरैस्तथा ॥ पूर्ववदिति स्वर्गस्योक्तप्रकारेणाग्निं प्रतिष्ठाप्य समि
च्चर्वाज्यतिलहोमानष्टोत्तरसहस्रसंख्यया कुर्यादित्यर्थः ॥ माहेश्वरामंत्रारुद्र
॥ प्रकाशकाः ॥ तच्च स्वस्वशरणबोक्ता ग्राह्याः ॥ तत्र च वक्त्रं मंदर्शितः ॥ उल्ल

माहा.
३६०

ज्वरहरे॥ कद्रुप्रांयेतिदद्रुहरेमामहेश्वरदानं॥ अत्रैव रुद्रगमयापि॥ अत्रहरत्रिभूत
दाने॥ शैवपंचाक्षरोद्विहितः॥ पूर्वोक्तगुणविशिष्टेन ब्राह्मणेन वृषजं वक्ष्यमाणं दान
मंत्रस्थिताष्टमूर्तिरधिष्ठानमित्यनेन श्लोकेन पूजयित्वा तथा तत्र स्थितेनैव सर्वक
र्मविपाकोत्पत्तिस्तनेन श्लोकेनो मा महेश्वरपूजाकारयित्वा ततो होमनिवर्तयित्वा
यवशिष्टं वृषजं ब्राह्मणाय दद्यात्॥ दानप्रकारमाह॥ उदङ्मुखोऽपि विष्टाय महारुदेव
स्य संनिधौ॥ प्राङ्मुखोऽपि विष्टाय दद्यात्॥ मंत्रेणानेन धर्मतः॥ अष्टमूर्तिरधिष्ठानं क
मया वृषजध्वजः॥ अथ नमोऽंबुरं॥ सर्वमथवा श्रितमेव च॥ त्वमेव जनितं यच्च मम उज
न्यमवाहर॥ सर्वकर्मविपाकोक्तपार्वतीनाथसर्वग॥ कुण्डहातव सर्वेश्वरक्षमापा
र्वतीपतो वृषजध्वजेति ध्वज इति संबुध्यं तं निजपदं॥ अष्टमूर्तेध्वजेति वृषजवि
शेषात्॥ इति कुण्डहरवृषजदानं॥ अथ हीनकुण्डहरपीतकुण्डहरच॥ आनात

३६०

पशोक्ते॥ स्वसुतागमने चैव रक्तकुण्डप्रजामृते॥ जगिनीगमने चैव पीतकुण्डप्र
जामृते॥ तस्मात्प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलशमसेत्॥ पूर्वतः पूर्वदिशागेहोमस्या
नापेक्ष्य इत्यर्थः॥ कलशोत्तुपांडु कुण्डहरोक्ता निपचपद्मवादीति स्थापयेत्॥ य
स्मिंश्च दिने यावद्वक्ष्यमाणवेदपारायणं प्रजामृते तद्वशाद्वा होमो व्याहृतिनिःका
र्यः॥ होमद्रव्यं घृताक्तास्तिलायकाद्यतमेव वा॥ अग्निस्थापनं च स्वर्गस्योक्तमार्गे
ण॥ दशांशहोमे दशांशपरिकल्पनाप्रकारस्तु पांडुरोगहरे निहितः॥ पूर्वतः कल
शमसेदित्कं॥ अधुना तत्कलशं लंकरणप्रकारमाह॥ पीतवस्त्रसमाहृतं पी
तमात्मविजृम्भितं॥ रक्तकुण्डेतुरक्तवस्त्रादिजृम्भितं कलशं स्थापयेत्॥ पीतकुण्ड
ेतु पीतवस्त्रादिजृम्भितमिति नेदः॥ तस्मिन् कलशे वक्ष्यमाणगुणोपेतमिंद्रस्थापये
दित्याह॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमपात्रे सुरेश्वरं॥ सुवर्त्मनिष्कषट्कं नर्मितं वज्र

महा.
३६१

धारितां॥ यजेत्पुरुषसूक्ते नवा ससंविश्वरूपिणां सर्वेषां भिमुते कुंजे रुवेदं तु समापये
त्॥ वज्रधारणमिच्छादि॥ इन्द्रमूर्तिस्तु वज्राजयकरा वज्राध्वजाते रावण समाहूरा च नवे
त्॥ यजेत्पुरुषसूक्ते वेति॥ यजेत्पूजेत्पूजयेत्॥ पूजाविधानं च परिज्ञायामा पुरुषसू
क्तविधाने निहितं॥ रुवेदं समापयेतिदि॥ रुवेदं प्रारामां कारयेत्॥ मावदेदं समा
प्तिच प्रतिदिनमिंद्रं तत्प्रकाशकैर्वैदिकैस्वस्वशास्त्रैः पूजयेत्॥ इन्द्रप्रकारकमं
त्रस्तु नवग्रहयज्ञे प्रकरणे दर्शितः॥ तस्यावस्थमाणा रोगप्रतिमापि प्रतिदिनं पूजनी
या रोगप्रतिमालक्षणं च नैव प्रकरणे क्वत्प्रादयिष्यति॥ प्रयोगक्रमस्तु मंत्रक
छहरवरुणमूर्तिदानोक्तो ज्ञेयः॥ अत्र कलशस्थापनादि विशेषा नैव दर्शितः॥ रु
क्तकुण्डाधिदेवतायेनमः॥ पीतकुण्डाधिदेवतायेनमः॥ इति च रोगप्रतिमा पूजाया
मंत्रावधौ प्रधुना तामेव रोगप्रतिमाह॥ सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णरश्मिकेन तु द

३६१

क्षिप्राय संप्रज्जप्यापः स्यामिति ब्रुवन्॥ एकः सुवर्णशब्देन व्यवाची अपरः परिमा
णावाची सुवर्णलक्षणं तथा पूर्वोक्तनिष्कलक्षणं च परिमाणं प्रकरणे पवर्तितं॥ नि
ष्पापस्यामिति ब्रुवन् प्रतिमां दद्यात्तमि॥ इन्द्रप्रतिमादानमंत्रमाह॥ देवनामधिपा
देवो वज्रीवज्रनिकेतनः॥ शतमल्लसहस्राक्षो मम पापं व्यपोहतु॥ इमं मंत्रं स
मुच्चर्य आचार्या यथाविधि॥ दद्याद्देवं सहस्राक्षं स्वपापस्यापशं तये॥ इति
रक्तकुण्डहरं॥ अथ गुल्मकुण्डहरं॥ स्ववधूगमने चैव कृत्स्नकुण्डं प्रजामने
॥ स्ववधूः स्वपुत्रनार्थं तेन कार्यं विशुध्यर्थं प्रागुक्तं सार्धमेव च॥ दशांशहोम
सर्वत्र॥ घृताक्तैः क्रियते तिलैः॥ प्रागुक्तः सार्धमिति॥ प्रागुक्तः सार्धमिति॥
प्रागुक्तपदार्थिकं प्रस्तुतां तदर्थं त्रिवर्षिकं प्रागुक्तं पञ्चमप्रकारस्तु प्रा
गुक्तं पञ्चमपदार्थं तौ परिज्ञायामा निरूपितः॥ प्रागुक्ता र्धस्यमित्यस्मान्मा

महा.
३६२

व्याख्या॥ समनंतरकुण्डहरोक्तसार्धतत्रध्या॥ कलशस्यापनाप्रकारः पूर्वो
क्तव॥ सुवर्षनिष्कत्रयेणोऽप्रतिमा॥ सुवर्षपंचकेनरोगप्रतिमा॥ कुण्डेदेतद
ज्ञावेवेदांतरेवासंहितामात्रस्यैवपारामुणमिति॥ पूर्वोक्तेनकल्पनी॥ पूजादि
प्रकारस्तुतद्वदेव॥ ॥ इतिगुल्मकुण्डहरं कृष्णकुण्डहरं॥ ॥ अथकटिकुण्डहरं॥
शातातपप्रोक्ते॥ पितृव्यपत्नीगममातृकटिकुण्डप्रजायते॥ निष्कृतिस्तेनकर्त्त
व्याकन्यादानेनमलतः॥ उक्तरोगातुसारणत्रिवर्षादिसमाचरेत्॥ कन्यादानास
नवे॥ अन्धनादिनाप्राप्तोऽन्यतस्मात्कन्यादानफलप्राप्त्यं॥ कन्यादानजनितसुक
नापनोप्यत्वादस्यदुःकर्मणः॥ उतेपिपुत्रांतरं॥ तच्चत्रिवर्षादिसमाचरेत्॥ अथश्रिताच
राणां॥ आयुश्चित्तोपक्रमप्रकारस्तुपरिचाषायां आयुश्चित्तोपधत्तौदर्शितः॥ ॥ इ
तिकटिकुण्डहरं॥ ॥ अथनेत्रकुण्डहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ मातुलान्मास्तुगमना

३६२

तदष्टिकुण्डप्रजायते॥ कृष्णजिनप्रदानेन आयुश्चित्तं समाचरेत्॥ मद्गमस्तु
संतदं आयुश्चित्तमुदाहरितं॥ तदेवमुनिनिः प्रोक्तं नियतं तत्सुतास्वपि॥ पूर्वोक्त
त्रिवर्षादिसमाचरेत्॥ इत्यर्थः॥ कृष्णजिनदानेविस्तुस्मृतौ॥ अथवैशाख
रेव्यापूर्वमास्यांकृष्णमगजिनसुखुर॥ सप्तसुवर्णपुंशोऽप्यखुरमुक्तालागुलन
षितं कृत्वाविवेकवस्त्रेप्रसारितेप्रसारयेत्॥ ततस्त्रिलैः प्रच्छादयेत्सुवर्षनानि
कुर्यात्॥ अहतेनवासोयुगेनप्रच्छादयेत्॥ सर्वरत्नगंधैश्चाजंकुर्यात्॥ चतस्रदि
स्तुचत्वारितैजसानिपात्राणिदधिमधुहीरसर्पिः पार्श्वनिदप्यारहितान्येव
स्नानायालंकृतायवासोयुगेनप्रच्छादयेत्॥ अस्मार्थः॥ वैशाख्यापौर्णमास्यामिति
॥ एतच्चकालीतराणामप्युपलक्षणांश्चैवकालामस्यैवदर्शिताः॥ वैशाखीपौर्ण
मासीचग्रहाणश्चिस्सूर्ययोः पौर्णमासीतथामाघीआषाढीकार्तिकीतथा॥ उत्त

महा.
३६३

रायणे दारुणां तस्यां दत्तं महाफलमिति॥ आधिमिनिमिन्नः कालः शातातपवचनेन
प्रादुर्भूतः॥ कृष्णमग्नौ जिनं सरवुरभ्यंगं सुवर्णमभ्यंगं रौप्यवुरमुक्तालांगुलनूपि
तं॥ कृत्वा विवेकवस्त्रे प्रसारयेदिति॥ गोमये च लिप्ते सुचौ देशे आधिकं वस्त्रं क
वन्मास्तीर्य तत्र स्वनावसिधत्तुरभ्यंगसहितं पुनरौप्यवुरहेमभ्यंगरजतदंता
लकृतं मौक्तिकधरितपुच्छं युतं विमानं कृतपुच्छोपेतं वामने त्रयोमौक्तिकशो
नितं कृष्णमग्नौ चर्म प्रसारये॥ कंठे कृष्णमग्नौ जिनमास्तीर्य तस्य ह्युरादिपुरोरवुरा
दीनि स्थापयेदित्यर्थः॥ तथा च मन्त्रे॥ गोमये नोपलिप्ते सुचौ देशे नराधिपः॥
आरावे वसमास्तीर्य शो नवं वस्त्रमाविकृततः सभ्यंगं सरवुरं मास्तरं कृष्णमग्नौ य
तं॥ कृष्णमग्नौ कृष्णं संवधि चर्म त्वर्थः॥ कर्तव्यं कृष्णं गतं रूपं दत्तं तथैव व
लांगुले विदुमंच वने त्रयोमौक्तिकं तथेति॥ ततः स्तिलैः प्रस्थापये॥ सुवर्णनामिच

३६३

कुर्यात्॥ इतेन वा सोमग्रे न प्रस्थापयेत् सर्वरत्नं गंधैश्चालं कुर्याच्च तस्य पुचदि
ह्युचत्वारितैजसानि पात्राणि क्षीरदधिमधुसर्पिः पूर्यानि दद्यादिति॥ तिलैः प्रच्छा
दयेदजिनं तिलैरात्मसमं राशिमजिने कुर्यादित्यर्थः॥ तत्राशौ सुवर्णमोदराभा
त्मकं वा सुवर्णं हेमरात्मनुसारेणानि स्थापयेत्॥ एतदेव सुवर्णं नान्वं॥ अ
हं वा सो नूतनं॥ अत्र वस्त्रं यमुपात्तमन्यत्रैकमेवात्रिहितं॥ अतो वस्त्रविषये
विकल्पः॥ कृष्णमग्नौ च तस्य पुच्छं क्षीरादिपूरितानि तैजसानि पात्राणि
सौवर्णं जराजनादीनि पात्राणि शक्त्यानुसारेण निदधात तैजसपात्रेषु सर्वथा अ
त्रास्ति श्रेष्ठमयानि वा क्षीरादिपूरितानि स्मृः॥ सति संनवे तैजसां गामनस्य
नां च समुच्चयः॥ अन्यथा शक्तिपेक्षमायाविकल्पः॥ एतदिति प्रायेणैव मास्ती
लैरात्मसमं कृत्वा वाससाच्छादयेद्बुधः॥ सुवर्णनामिच कुर्यादन्तं कुर्याद्विशेषतः॥

महा.
३६४

रत्नैर्गंधैर्मय्यांशक्यातस्यदिस्तुचविन्यसेत्॥ धातुपात्राणिचत्वारिदिस्तुरग्याद्यथा
क्रमे॥ मन्मयेषुपात्रेषुपूर्वादिप्रक्रमेणतु॥ एतत्तीरंरधिस्तौत्रमेव॥ कुर्मादिचरा
इतिविस्तुवचनादिष्टाहिनाग्रमेकस्माजिनंदद्यादितस्मिन्त्रतआहिताग्निमुख्य
प्रदानंतरजावे॥ अन्योप्यनुसंज्ञाग्निग्रास्यः॥ अत्रदानेफलश्रुतिविस्तुस्मृतावे
वोक्ता॥ अत्रागाथाचवति॥ यस्तुहस्माजिनंदद्यात्तत्तुरंगसंयुतंलिलेप्रच्छा
द्यवासेनिःसर्वरत्नैरलंकृतं॥ ससमुद्रगुहातेनसचौलवनकानना॥ चतुरंतात
वेहन्ताएषिवीनात्रसंशयः॥ हस्माजिनेतिजास्तुत्वाहिरण्यमधुसर्पिषादरातिम
स्तुविश्रामसर्वतरतिउच्छतिं॥ ॥ इतिहस्माजिनविधिः॥ ॥ इतिनेत्रकुण्डहरं॥ ॥ अथ
श्वेतोष्टहरं॥ ॥ शातातपप्रोक्तेताबूलहरणचैवश्वेतोष्टःसंप्रजायतेदक्षिणास
हितंदद्यात्सवैहर्ममणिद्वयंइति॥ ॥ इतिश्वेतोष्टहरं॥ ॥ अथचित्रकुण्डहरं॥ शातात

३६४

पप्रोक्ते॥ ॥ ब्रह्महानरकस्यांतेजामतेचित्रकुण्डवान्॥ प्राजापत्यत्रयंकुर्मादेमंरूप
पलत्रयं॥ प्राजापत्यस्वरूपंकुच्छप्रकरणेन्यधामिपाललक्षणांतुपरिमाणप्रकर
णे॥ ॥ इतिचित्रकुण्डहरं॥ ॥ अथोडंबरकुण्डहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ ॥ ब्रह्महानर
कस्यांतेजामतेचित्रकुण्डवान्॥ प्राजापत्यत्रयंकुर्मादेमंरूपपलत्रयं॥ प्राजापत्य
स्वरूपंकुच्छप्रकरणेन्यधामि॥ ॥ उडंबरीतांआचौनरकांतेप्रजामते॥ प्राजापत्यश
तंकृत्वाताम्रपलशतंदिशेत्॥ प्राजापत्यमोलक्षणांकुच्छ॥ प्रकरणेपरिमाणप्रकर
णेचनिरूपितं॥ ॥ इत्योडंबरकुण्डहरं॥ ॥ अथकुण्डरोगप्रतिमारानं॥ तल्लक्षणां
चकर्मविपाकसारे॥ कुण्डचित्तसर्वांगःश्वलमसोपवीतधक्॥ धावत्प्राणहरेः॥
॥ वधःस्त्रिनेत्रःकिंकणायुतः॥ पूजाविधानंत्वातंकोदेवतातत्रेसादिनापरिचायायां
रोगप्रतिमारानविधावुक्तं॥ ॥ इतिकुण्डरोगप्रतिमारानं॥ ॥ महासंवारव्यमहिते

महा.
३६५

प्रबंधे मोधारनामोमरातात्मजस्य ॥ सकर्मरत्नप्रकरेण सप्तस्त्रिंशस्तरंगः ॥ अथा
पुष्पवतीत्वादिरातिः ॥ तत्र पितामहः ॥ सुतिपासातुरं नाराजं तारमन्यमा मिष्टान्नं स्व
यमश्रातिनसापुष्पवतीनवेत् ॥ मिथुनानिचपंचाशजयेत् ॥ तन्निहतमोदयात्रै
नाम्पवस्तुनितात्मः शक्तानुसारतः ॥ इह वस्तवराजं च हरिश्चैव धान्यकं ॥ विका
रवृक्षेण हीरं दद्याच्च कुं संनकं ॥ लवणं चाष्टमं स्तेतसौ नागाष्टकमुते ॥ स्तवराजः
नाम्पकं सुवर्णं वा वक्रव्यमुच्यते ॥ कर्पूरो वा शर्करा वा विकारवृक्षेण हीरमिति ॥
हीरनिर्मितामिहा दयो विकाराः ॥ दद्यादनिवातपुक्तमित्यर्थः ॥ इह वस्तवराज
अनिष्ठा वाश्चैव धान्यकमित्यपि पाठः ॥ निष्ठावा धान्यविशेषः ॥ इह वस्तवराजश्च
जीरकं चैव धान्यकमित्यपि पाठ्यते ॥ अत्र प्रतिबंधाधिके शक्तानुसारेणोक्तकर्मण
आह निद्रया ॥ इत्यप्युष्पवतीत्वहरं ॥ अथ बंधत्वहरसुवर्णधेनुदानं ॥

३६५

वापुपुराणे ॥ चतुर्विधा च या वंधानवेद्यस्य विमोचनात् ॥ व्यस्येतस्या प्रतीकारं त
त्स्वरूपं निबोध मे ॥ हिरण्येन यथा शक्त्वा सवस्त्राकारमेदराधेनुं पलेमवसंच
पादेन मनुरब्रवीत् ॥ हिरण्येन यथा शक्तेति ॥ पलेन वा तदर्थे न तदर्थे दनाप्रवापु
न ॥ रिति परिज्ञापोक्तप्रकारेण शक्तानुसारेण कुर्यादित्यर्थः ॥ पलस्वरूपं परिमाण
प्रकरणे निरूपितं ॥ धेनुं रूपं रवुरारलतस्यां पुच्छनिमोजयेत् घृतांगले च वधीत ॥
सवस्त्रां प्राशुरवपुचिः ॥ चंदनागुरुकर्पूरगंधमात्यैः सुशोभने ॥ उपचारैः षोड
शानिर्नैवेद्यं पापसंनेवेत् ॥ मोदकं च तथा पूषंगुलनवणमेव च ॥ जीरकं वसुविस्ती
र्त्तं मूर्ध्वैवेणुमयेददे ॥ धेनोरेकं प्रदातव्यं ब्राह्मणस्त्रीषु चैव हि ॥ षोडशैरावा द
द्यात्तदनंतरमेव च ॥ उपचारैः षोडशानि रित्यादि ॥ पूजयेदिति ॥ शेषः ॥ मोदकादि
निःपरितपरितमेकं मूर्ध्वधेनोः पुरस्तात्स्थापयित्वा इव्यपरिपूरितान्येवं मूर्ध्नाति

महा.
३६६

षडैश्वर्यवासनर्तुकात्मो ब्रह्मसत्त्वोदयादित्यर्थः॥ ब्राह्मणं सर्वशस्त्रार्थकुराजं
धर्मवेदिनं॥ विद्याविनसपन्नं शतं तच्चैव जितेन्द्रियं॥ अतोऽनुपमं सर्वजनप्रियं कल्पप्र
वर्जितं॥ आहूय नत्वा संपूज्य वस्त्राद्यैर्गन्धपुष्पकैः॥ तेनैव कारयेत्स्नानमादेता
धेनुवत्सयोः॥ होमं च कारयेत्तत्र समिदाज्यचरुत्कटं पूजायां होमं च मन्त्रमाह॥
सोमो धेनुमिति मन्त्रसमुच्चार्य ततः पुनः॥ अस्या गौतमरूपिः॥ धेनुर्देवता त्रिष्टु
पुच्छं रः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ सोमो धेनुः सोमोऽवन्तमाप्नुः सोमो वीरं कर्म
तपसादि॥ सादृत्यं विदध्याः सनेयं पितृश्रवणं यो ददाश्रयस्मै॥ सोमविनिमुक्ता
या अयस्याः संयोगमय्युक्त्या येनात्र धेनुरेवता॥ होममत्कटं कारयेदितिः प्रत्येक
मष्टौ नरसहस्रं कुर्यात्॥ धेनुदानप्रकारमाह॥ प्राप्नुवा यो पविष्यामप्रदद्यात्ता
मुदस्युखः॥ मन्त्रेणानेन विधिवत्सुष्ठेह संविधाय च॥ दानमन्त्रमाह॥ सार्धं श्लोकं

३६६

दमेन॥ धेनुर्वागिरसामन्त्रैः प्रविष्टा सुरनेश्वरा॥ उरिताया तस्मान्नो रग्नेश्वरु
णस्पृच॥ यश्च गाप्रवर्तते वनेषु पवनेषु च॥ ग्रीणा तु मम सदा पुत्रा पात्रसदा सुरवे
॥ प्रयच्छदिवारात्रमविच्छेदं च संततः॥ एवं दत्त्वा तु दानं च प्रणिपत्य विसर्जयेत्
॥ इति बंधुत्वहरसुवर्णधेनुदानं॥ अन्नदानं ह्यधगौतममाह॥ स्रव ऊर्जा न
वेत्ता तु बालकं हंति या विधेः॥ ब्राह्मणपुराणे॥ मत्सोपवीतं कुर्वीत कांचनं तु स्व
राक्तितः॥ अत्यंतवर्णमुक्तेन राजतं चोत्तरीयकं॥ अत्यंतवर्णमुक्तं च मित्यन्यथा॥
उक्तमित्यर्थः॥ तेन कांचनेन वस्त्रमाणां फलपलादिति तेन श्वराक्तितो मत्सोपवी
तं कुर्वीत कारयेदित्यर्थः॥ तथा समीचीनं राजतं मुत्तरीयं च उत्तमं त्रयप्रमा
णमाह पलाधेन तदधेन तदधेनापि वा पुनः॥ अग्निदादेशे देयं॥ तु मौक्तिकं वज्र
मेव च॥ पलजलक्षणं परिमाणं दोणजलक्षणं च परिमाणं त्र्यधामि॥ मत्सोपवीतं त्र्यग्रं

महा.
३६७

यिस्थाने मौक्तिकमुत्तरीयस्य तु वज्रवितिविवेकः॥ प्रस्ताव्यपंचगवेन गमयन्माताम्
ज्जाजने॥ शोणप्रमाणं स्तस्मिन्नुत्तिष्ठेत्पदधिमध्यतः॥ आज्यस्योपरि संस्थाप्य मुपवी
तं सुपूजितं॥ गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैः परितोक्तः॥ पंचगव्यं स्नाने गमयन्मां मंत्र
त्वेनापारानादवशिष्टपूजायपि सेवमंत्रः॥ एवं प्रक्षालितमुत्तरीयं च ताम्ना ज्जाजने
मध्यतो मध्ये निक्षिपेत्॥ कथमित्यत आह॥ शोणपरिमाणमिहादि॥ अयमर्थः॥ शो
णप्रमाणं दधितस्मिन् स्नात्वा ज्जाजने तस्मिन् स्नात्वा ज्जाजन मध्ये नोति मध्ये तिष्ठेत्॥
दधु उपर्याज्यं तन्ममाणं॥ यथाज्ञानोपन्नप्रमाणं वा स्यात्पुमेत्॥ श्रुतशोणपरि
माणं ज्यसं न वेद्यथाज्ञानोपन्नप्रमाणं मां ज्यमिति व्यवस्था॥ तत्राज्ये उपवी
तमुत्तरीयं च निक्षिपेत्॥ तदुपवीतं सुपूजितं कुर्यात्॥ मुक्तं चैतत्॥ उपवीतं स्मर
न् स्थानीयत्वाद्धारदेर्जराद्यादिस्थानाच्च उपवीतं सुपूजितमित्यत्रोपवीतशब्दः॥

३६७

सहचरितमुत्तरीयमपि लक्ष्यता तितस्मिन् हितमेवोत्तरीयसहितमुपवीतं निक्षि
प्य पूजयेदिति॥ पूजानंतरं कथमाह॥ ततो ब्राह्मणमाह यद्देवं तत्र चकार मे
त॥ तिलैराज्येन मधुना मिश्रैरष्टोत्तरं शतं॥ होममंत्रो व्याकृतयोगा यत्री वा॥ व्या
कृतीनां मध्यादिनवग्रहप्रकरणे ग्रहाद्यावाहनप्रस्तावे दर्शितं॥ गमयन्मां स्तु क
ष्मा उहोमप्रकरणे तस्मै कृतवते देयं वस्त्राद्यैः पूजिताय॥ मंत्रेणानेन विधिना
अनुवायोपवीतकं॥ मंत्रमाह॥ उपवीतं परमिदं ब्राह्मणं निर्मितं पुरा॥ नवनौकां
स्मरानेन गन्तं संधारयेत्सह॥ अत्रादितीमार्धस्यायमर्थः॥ नवनौकां संधारं
द्विजकर्मनिष्पादकत्वेन यतस्तारमितुमुपवीतं॥ अतो नौरिव नौका॥ अथ वा
नवउत्पत्तिः॥ अपत्योत्पत्तिविरहितानामपत्योत्पत्तिरायकत्वेन पुत्राभादिनर
कोत्तारकत्वाच्चौरिव नौका शिष्टं स्पष्टं धनान्मपि ब्राह्मणेन स्तस्मिन्काले प्रह

महा.
३६८

पमेत॥ अनुव्रज्यतथावर्मप्रणिपत्यक्षमायमेत॥ गर्जनावकराहोषोदेवंकृत्वा
विमुच्यते॥ अस्मिन्कर्मणि स्त्रियाऽधिकारः॥ ॥ इति गर्जनावहरमलोपवीत
दानं॥ ॥ अथ प्रप्रवस्यो निशेणितहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ मासोपवासिनीना
रीरेतः प्रप्रवसेद्यदि मेदि संपर्कदोषेण जायते सान्मज्जन्मनि॥ अवज्ञात्ससदायो
नौतन्निःकृतिरिहोच्यते॥ मासोपवासं कुर्वीततथा मासं पयोव्रतं॥ मासोपवासवि
धानपयोव्रतस्वरूपं च कृत्वा प्रकरणे निरूपितं॥ ॥ इति प्रप्रवस्यो निशेणितहरं॥
अथ स्त्रीस्तन्याक्षरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥ स्त्रीरमुष्मातिमानारी पूर्वज
न्मनिसुव्रता॥ जन्मातरे तु तस्मा वै स्त्रीरं नक्षत्रं तस्मै॥ स्त्रीरा न्नो जमेदि प्राप्ता
ज्यसमधुसंस्तिकं॥ स्त्रीरा ज्यमध्याज्यसहितान्मडकांश्च विप्रेभ्यो दद्यात्॥ विप्रानिति
बहुवचनात्तमोऽवश्यं पजो जनीयाः॥ तदुपरि शान्तनुसारेण॥ अनुलिखेच्च तेनैव न

३६८

स्त्रिशानेन नक्तितः॥ विप्रपादोदकैश्चैव क्षालयेच्च मंडलं॥ सुरामांससौष्टव्यं
॥ पुष्पांश्चैर्गंधपुष्पकैः॥ नूतेन्यश्च बलिदद्यात्तान्यत्र च संप्रणामधुश्च नवनी
तंच पिंडमालोद्भवितकः॥ नूतनव्यः सशक्तिश्च नूतानां पंचकंतिर॥ सशक्ति
रिति मधारीनां पंचानां विशेषः॥ अत्र सुरादीन्मनिहितानि बलिद्रव्याणि तेषु ब्राह्म
णादिभिरनिषिद्धान्येव ग्राह्याणि॥ ॥ इति स्त्रीस्तन्याक्षरं॥ ॥ महार्त्तवारेव महि
प्र० पूर्णैश्च त्रिशकलसंग्रहः॥ ॥ अथ प्रकीर्त्तिकप्रकरणमारभ्यते॥ ॥ तन्नरका
बुद्धहरंहरं॥ ॥ उमामहेश्वरसंवादे॥ विधवागमनेनापि नित्यं नारदैवैमतिः॥ रक्ताबु
दीनवेक्रुर्मात्मा मश्चित्प्रकीर्त्तयंतमे॥ कृष्णतिरुक्कृत्वा तत्रायायामाया विवा
॥ रावमेवापि विधवा प्रकुर्वीत्योगशान्तये॥ कृष्णदीनव्याधिगुरुलघुनावेन स
मस्तानि वादिगुणानि योज्यानि॥ एतन्नक्षत्राणि कृष्णप्रकरणे दर्शितानि॥ ॥ इति र

महा.
३६०

क्ताबुद्धरं ॥ अथ प्रकारं तरेण रक्ताबुद्धरं ॥ शान्तपद्मे ॥ रक्ताबुद्धरं
हंता जामते धर्ममाचरेत् ॥ तमेवेमाह ॥ प्राजापत्यानि चत्वारि सप्रधानानि चोत्तरे
तद्वास्तवेत्युक्तिश्चेष्टः ॥ सप्रधानानि त्रीणि हि यद्वा दानि यथा ज्ञानोपपन्नानि ॥ प्रा
जापत्यस्वरूपं ह्यष्टप्रकरणेन ध्यायि ॥ इति प्रकारं तरेण रक्ताबुद्धरं ॥ अ
थ प्रहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ मात्रावृत्तगुणवापि ॥ मोनरः शास्त्रनिर्णये ॥
समर्थते सौप्रजायेत प्रहरव्याधिमान्मुवि ॥ चात्रायणं प्रकुर्वीत ह्यष्टैवाति ह्यष्ट
कं ॥ तद्विष्णोरिति च जपेदपुत्रसख्यया ॥ सर्षपं धुसमायुक्तं ॥ मंडकान्नं नोज
येत् ॥ विष्णोस्तत्पादसलिलान्मार्जयेत्प्रहरं ॥ तथा ॥ मात्रावेत्सादि ॥ मात्रागुणवापि
ज्ञातव्याव्यादिनियोनरः ॥ शास्त्रनिर्णये शास्त्रविचारविषयसमर्थते ॥ कुतर्केण
तदुक्तमन्यथायत्तविवेदेत् ॥ स एव तद्वाधियुक्तानवेदित्यर्थः ॥ चात्रायणं हि स्वरूपं

३६०

पाणिह्यष्टप्रकरणानिरूपितानि तद्विष्णोरित्यत्र चरुद्वयमंत्रः ॥ अथ च च
कर्त्तव्यं लहरे प्रदर्शितं ॥ विष्णोस्त्रिचतुरादीन्स्वरानुसारेण जोजयेदित्यर्थः ॥
इति प्रहरं रोगहरं ॥ अथ सकहरधेनुदानं ॥ रातन्निदानं पशुपुराणे ॥ असृग्
रासन्नवतिमस्तु हि स्मादृष्ट्या पशुना हधवौ ध्यायन् ॥ असृग्दरीदारयति ॥ मोहहृ
निति विसृता ॥ अत्र निःकृतिमाह ॥ गौतमीधेनुपयस्विनी दाता लोहितां हेमं
गिकां तथा रूप्यपुरां रक्तवस्त्रेण समलंकृतां ॥ ब्राह्मणमाग्निवर्त्सामदद्यात्सकृ
त्त्वमानवी ॥ अग्निवर्त्सा कपिलाया तदजावेत्तारक्तवर्त्सामपलेन वा तदर्थे न तस्या
प्यर्थे न वा पुनः ॥ सुवर्सेन पुष्पाणां शुक्लां तथा स्वविजयेन तु ॥ विजोत्तमा यम्येष्टा यम
वशास्त्रार्थदर्शने ॥ धेनुमप्यति संरुष्टां मन्त्रेण नेन नक्तितदद्यादिति पूर्वोक्तानुस
॥ पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेन ध्यायि ॥ गौरानमंत्रमाहणावोमे हृदये संतुगावोमे सं

मह.
३९०

तुष्टतः॥ देवानोलेहिसुरनीहिययासुगंदमम॥ विनाशमतिगोरानपिरार्धमसुगंदं
॥ तनेदं मन्त्रतः कुर्यादसुगंदरगदार्दितः॥ ॥ इत्यसुगंदरहरधेनुदानं॥ ॥ अथाकस्मि
ककार्षहस्तु इमूर्तिदानं वासुपुराणो॥ अनाचौरो न वेद्यस्तु सोकस्मा ज्ञामतेत
नः॥ वक्ष्ये तु स्पृष्टीकारं दानं होमानि ये च नैः॥ पलेन वात र्धेन त र्धेन वा पु
नः॥ सुवर्त्सेन प्रतिरुति कुर्यादस्य नक्तितः॥ पलस्य रूपं परिमाणं प्रकरणे निरु
पितं पृथा विनवसारेण त्रिनेत्रं चतुराननं॥ चतुर्बाहु ध्यान परमुपविष्टं सुखास
नेन्याग्रमचर्मपरी धानं नागयज्ञोपवीतिनं॥ सौवर्त्सेन वाराजतेन वानागयज्ञोप
वीतिनं कुर्यादित्युच्यते॥ श्वेतवस्त्रेण संबेष्टुं तुलोपरि न्यसेत्॥ तं तु जानां परिमाणं
शेणानां तुष्टमं॥ यदा स्वविनवेनैव तत्र पूजा प्रकल्पयेत्॥ गंधमात्यैः सुरभिः श्वेतैर्ना
नाविधैरपि उपचारैः षोडश निराचार्यः सर्वशास्त्रवित्मूलमंत्रेण सर्वं तु कार्थं

रुद्रस्य चर्चनं मूलमंत्रः॥ शैवः पंचाक्षरं रुद्रगायत्री॥ आयः समूज रोगहर त्रिभुज
दाने दार्दितः॥ ॥ द्वितीयस्तु रुद्ररोगहरो मामहेश्वर दाने॥ होमश्च तत्र कर्त्तव्यः स्युडि
ले सुपरिस्तुते॥ स्वर्गस्योक्त विधानेन चाग्नेः स्थापनेन वेत्॥ समिदा ज्यतिनैर्मन्त्रानि
त्रायान्त्रं व कंक कुर्यात्मेति वाते पितरिक्तमात्॥ संख्य चाष्टोत्तरं तत्र प्रत्येकमिह ग
हस्यते॥ कुत्वा कुत्वा च संपातान्त्रे कुर्याद्विधानतः॥ अं व कं यजामह इत्यस्या आर्षा
युष्मज्वरे निहितं कक्रापेत्ससा रुद्ररोगहरो मामहेश्वर दाने आने पितरित्यस्या रु
द्रिधानोक्ता साध्य सर्वरोगहरो संपातानिति॥ आज्यहोम कृत्वा प्रत्याकुतिसंपातान्
श्रुचादिस्थितान्त्रं विदुर्नृपयुक्॥ पात्रे कुर्यात्तानिः संपातैराज्यं विदुर्नृपयुक्॥
शरीरं वक्ष्यमाणं समयेन तज्जीतु॥ अग्नेः पूर्वोत्तरदेशे स्थापयेत्कलशं दृढं॥ वास
सा वेष्टयित्वा तु पंचपत्रवसं मुने॥ पत्रपातिचाश्वत्थवटजहोतुं वृणा॥ अश्व

नहो
३७१

स्नानाङ्गस्थावन्तीकातसंगमासकदात्॥ प्रहोव्यामनिकाचरोनागुगुलसयातिनासि
मंचमंत्रोवातरोगहरप्रायश्चित्तेदर्शितः॥ यदि कृच्छादिकं प्रत्यान्नायनूतत्रयधारणेनिष्ठा
हमति॥ तदाप्राजापत्यकृच्छ्रां प्रायणयोः दिनानि परिगणय्य तावतिसहस्राणि जपेत्॥
इत्यस्मिन्नो गहरं॥ अथ मेरोरधिहरं॥ ज्ञाता तपःप्राक्तेऽधिचौरस्तु पुरुषो मुक्तो न वति मे
साऽधिधेनुप्रदातव्या तेन विप्राय विमुधये॥ अधिधेनुविधानं तु शाता तपःप्राक्ते॥ राज्ञ्यस्म
हरेत्यधामि॥ इति मेरोरधिहरं॥ अथ मृतनार्यत्वदुःकर्महरं॥ ज्येष्ठे ज्ञातमनूरे तु
प्रातुजो हतिस्वयं स न वेत्त तपलाक उल्लज्वर समन्वितः॥ प्राजापत्यत्रयं कुर्महे देवत
मेव वातामसमिति चाज्येन चरुणा शोभनरा मुतं॥ जुहुयाज्जमिप्रानेवंपापास्तमुच्यते॥
प्राजापत्यत्रयमित्यादिसकृन्मृतनार्यत्वे प्राजापत्यत्रयं॥ द्विश्चैवापरात्रयं॥ पुनः पुन
श्चैवाप्राजापत्यत्रयं चापरात्रयं चान्न तावद्वाराणो व्यवस्थितकल्पार्थतामयि वार्त्ता

३७१

मित्यस्य सक्तस्य कृषिर्देवतादिस्त्रीस्तनस्फोटहरेऽनिहितं अर्धं चरुणार्धमाज्येनाप्रय
मंचरोः पश्चादाज्यस्य॥ अतः पाठक्रमेण विवक्षितः प्रत्यच होमः अग्निस्त्र्यापनं स्वर्ग
सोक्तमार्गेण॥ इति मृतनार्यः प्राजापत्ये॥ तस्य पापस्य शुध्यर्थं द्विजमेकं विवाहमेतं॥
॥ इति प्रकारं तरेण मृतनार्यत्वदुरितहरं वा॥ अथ स्त्रीविरक्तिहरं॥ कर्मविपा
कममुच्यते॥ धर्मपत्नीं सुव्रतामासुखैर्मैशुनकारिणः पत्नीं विरक्तिर्न वतिसुवर्त्त
कलशेन सः॥ उमामहेश्वरं देवं॥ रुद्रैकादशानां जपन्॥ स्नापयेच्छ्रध्यासुक्तो ह्यविच्छ
न्नावुधारया॥ त्रैलोक्येन मंत्रेण जुहुयाच्च जपेदपि॥ उमामहेश्वरमित्यादि॥ यदि कच
तदेवतामनने उमामहेश्वरप्रमिमाजस्य ते तर्हितत्रैवानिषेकः॥ अथ कथमपिलज्य
ते तदास्वर्गत्वा सुवर्त्तनो मा महेश्वरप्रतिमां राजतव पाशूरां कारयित्वा तत्रो मा महे
श्वरावावासा निषेकं कुर्महे॥ रुद्रैकादशानां जपन् परिनाशायोरुद्रविधाने दर्शिते

महा०

३७२

ततथात्रियेकप्रकारेपिअविच्छिन्नांबुधारयेति॥अंबुग्रहणप्रदर्शनार्थरुद्रविधाना
त्रियेकविधौक्षीरेक्षुरसारीनांप्रदर्शितत्वात्॥होमंअंबुकर्मेत्र॥सावाअज्वरहरेद
र्शितः॥अनेनैवजापःजपहोमयोअसंख्यानुक्तत्वादष्टोत्तर-तमष्टोत्तरसहस्रं
॥तवमन्त्रिकानंतरंतांसुवंप्रतिमांतं कलशं ब्राह्मणमदद्यात्॥इतिस्त्रीविरक्तिहरं॥
अथमतपुत्रतहरं॥आतातपप्रोक्ते॥बालघातीचपुरुषौमृतवसप्रजायते॥ब्राह्म
णोवाहनंचैवकर्तव्यंतेनमुध्यति॥अवणंहरिवंशस्यकर्तव्यंचमथाविधिमहारुद्र
जपंचैवकारयेच्चमथाविधि॥जुहुमाच्चदशंगेनहवीमाज्यपरिश्रुतांकादशस्व
र्त्सनिष्कःप्रदातव्याश्चदक्षिणाः॥एकादशपञ्चैवदद्याद्विज्ञानुसारतः॥अनेनो
पिपथाशक्तिविजेनोदक्षिणांदिशेत्॥स्नापयेदपतीपश्चान्नैवैरुणदेवतैः॥आ
चार्यामप्रदेयानिवस्त्रालंकरणानिच॥ब्राह्मणोवाहनंचैवेत्यादि॥ब्राह्मणोवाहनं

३७२

चैवकर्तव्यंतेनमुध्यति॥अवणंहरिवंशस्यकर्तव्यंचमथाविधिमहारुद्रजपंचैव
रयेच्चमथाविधि॥जुहुमाच्चदशंगेनहवीमाज्यपरिश्रुतांकादशस्वर्त्सनिष्कःप्रदात
व्याश्चदक्षिणाः॥एकादशपञ्चैवदद्याद्विज्ञानुसारतः॥अनेनोपिपथाशक्तिविजेनो
दक्षिणांदिशेत्॥स्नापयेदपतीपश्चान्नैवैरुणदेवतैः॥आचार्यामप्रदेयानिवस्त्रालं
करणानिच॥ब्राह्मणोवाहनंचैवेत्यादि॥ब्राह्मणोवाहनंचैवकर्तव्यंतेनमुध्यति॥ब्रा
ह्मणोवाहनस्यैवपापविमुक्तिहेतुत्वाविधानादेतस्वतंत्रतयानिष्कृतिः॥तेनमुध्यतीत्ये
तत्काक्षिदुत्तमत्रयत्रसंबध्यते॥अतःअवणंहरिवंशस्यवणविधितुल्यदोषहरप्र
करणेपूतिकृत्यहरेनिरूपितः॥विशेषप्रयोगः॥क्रमस्तत्रैनिरूप्यते॥तद्यथादंपत्यार
नुकलेषुनेदिनेस्वस्तिवाचनंरुत्वास्वरात्मानुसारेणविनायकशक्तिपूजावाविनवा
नुसारेणविधायपुत्रकामनयाहरिवंशस्यवणंकरिष्येतिवासंकल्पामृत॥अव

महा.
३१३

एकं रत्नं करिष्यावृह इति प्रयोगः अन्यतरकं रत्नं करिष्यति ॥ वासं कल्पयेत् ॥ एव संक
ल्याकृता धूमन संपन्नं ब्राह्मणं विजवानुसारेण वस्त्रमुद्रिकाकुंडलतांबूदिभिः संप
ज्यते अवरो वृणात ॥ एति अदन तां बलादिनिर्हरिवंश अवरो वृणात महं वृणा इति प्रयोगः ॥
ततश्च प्रतिदिनमसत्पातिकं प्रतिबंधे माना वलं कृतौ दपती देक चिकुतमा प्रणुय
तां ॥ प्रतिदिनमाचार्यं पुस्तकं च पूजयेत् ॥ अते च स्वले कृतां गायस्त्रिनी सवशां सु
र्वसां गीरूप्यसु राता मरुती कां स्य दोहनां सवस्त्रा सदक्षिणां च दद्यात् ॥ गोदानमे
त्रश्चासु गदरहरधेनुद दाने र्निनः ॥ विनायकशान्तिस्तु परिजायां दक्षिणा ॥ प्रकृत
मनुसारामः ॥ ब्राह्मणो दाहनमेकं प्रायश्चित्तं अपपुरं हरिवंश अवरो परिशेषो
महारुद्रजपो पितृतीये प्रायश्चित्तं अतएव च न स्थिता श्रृष्टा र्थाः एतानि त्री
ण्यशक्तायापेक्षया व्यस्तानि सममस्तानि वा योज्यानि ॥ महारुद्रप्रकरणे रुद्रावु

३१३

वाकानामाद्यादि सर्वं परिजायां रुद्रविधाने समुपस्थितं ॥ निकलक्षणां परिमाणं प्र
करणे च ध्याय ॥ एका दश पञ्चैवेति ॥ पञ्चुरत्र गौः ॥ रुद्रा मृगामिति श्रुतः ॥ वरुण
देवता मंत्राः कस्य नूनं कृतमस्मात्ताना मित्सा दयं ॥ तया स्वशाखोक्ता वारुणा मंत्रास्त
था परवमानः सुतर्जन इत्या दयश्चात्रानिषे के आस्याः ॥ एवमान सुतर्जन मित्सा म
नुवाको गणहो मप्रकरणे दक्षितः ॥ कस्य नूनं मित्सा मपंच दर्शयस्व कृत्वा जिग
र्त्तिः मुनः श्रेष्ठ रुषिः ॥ रसावेव विश्वामित्रो देव रात इति बोध्यते ॥ वरुणः देवता आधा
काप्या च ॥ द्वितीयाग्नेयी नतीयाद्यास्तिस्रः सावित्र्यश्च पंचमी नगवदैवसा च त्रिष्टु
पृच्छे ॥ तृतीयाद्यास्तिस्रा गायत्र्यः ॥ विहितार्थे विनिमोगः ॥ कस्य नूनं कृतमस्मात्ताना
नामनामहे चारु देवस्य नाम ॥ मनोमस्या अदितये पुनर्हसितं रं च दशयं मातरं
च ॥ १॥ अजिता देव सवितरी शानं वा चार्याणां सदा वृत्तांगमी महे ॥ २॥ अग्नेर्वयं प्र

महा.
३७४

यमस्यामतानांमनामहेचारुदेवस्यनाम।मनोमस्याअदितयेपुनर्दामितरंवदरोयं
मातरंच॥३॥मम्वधितइच्छाजगःशशमानःपुरानिद॥अवेपोहस्तयोर्दधे॥४॥जग
जक्तस्यतेवममुदिशेमतवावसामधार्नंशरामुआरत॥५॥नहितेत्तत्रनसहोनम
कवमम्वनामीपतयेतुआपुनः॥नमाआपोअनिमिषचरतीर्नयेवातस्यजस्यत्वद
बुधेशजावरुणोवनस्योधंस्तपेदधतेपूतदत्तः॥नीचीनास्तुरुपरिबुध्नामस्यैअ
तर्निहिताःकेतवस्कः॥उरुहिराजावरुणम्वकारस्तर्मांमपेयामत्वेतवाऊ॥अमर
पादाप्रतिधातवेकरुताएवक्ताहयाविधुश्चित॥७॥शतंतेराजनिषजःसहस्तसुव
गतीरासुमतिषेअसु॥बाधस्वपूरेनिर्हतिंपरावैःकृतंविदेनःप्रमुमुग्धास्मत्॥८॥
अमीमरुष्यानिहितासउच्चानक्तददअहविद्विदेमु॥अदध्यानिवरुणस्यव्रतानिवि
चाकशचंद्रमानक्तमेति॥१०॥तत्त्वामामिब्रह्मणवदमानस्तदारास्तेमजमानोहवित्ति

३७४

अहेलमानोवरुणोहबोधकरुशंसमाआमुःप्रमोषीः॥११॥तदिन्नक्तंदिवामखमाऊ
स्तदमंकेतोहृदयाविचष्टे॥अनःशोपोममकृज्जीवःसोअस्माशजावरुणोमुमुक्त
॥१२॥अनःशोपोजुकृज्जीतस्त्रिधादित्यंक्रपरेषुबधः॥अवैनेराजावरुणःससज्या
द्विआअदध्याविमुमोक्तुपाशान॥१३॥अवतेहेलावरुणनमोनिरवमहेतिरीमहेहवि
त्तिःक्षमन्नस्मत्समसुरप्रदेताराजनेनांसिअप्यक्तानि॥१४॥उउन्नमवरुणपाश
स्मदवाधसंमध्यमंअथमे॥अथावममादिसव्रतेतवानागसोअदितयेस्याम॥१५॥
इतिकस्यनमित्यस्तक्तं॥इतिअथमतपुत्रत्वहरे॥अथानअपत्यहत्वरं॥अथ
तातपप्रोक्ते॥विप्ररत्नापहारीच॥सानपत्यप्रजामते।तथाचगौतमः॥त्यासोपहारीअ
नपत्यइति॥तैनक्रायंविमुधयंमहारुद्रजंदिक्॥आदिशष्टःप्रतिलोमानिप्रायेणह
रिंश्रवणब्राह्मणोदानहजक्षपति।तेचप्रागेवमतपुत्रत्वहरेरर्शितं॥अमुंमेवअनि

महा०
३१५

प्रायेऽपि करोति॥ मतवसो दितः सर्वो विधिरत्नविधीयते॥ दशोऽशो मः कर्तव्यः॥ पा
लाशेन मया विधिः॥ दशोऽशो मद्रव्यमाह॥ पालाशेनेति॥ पालाशकुसुमेनेत्यर्थः॥ एकव
चने जात्यनिप्रायेण॥ इत्यनपत्यत्वहरं॥ अथ मतपुत्रत्वविशिष्टचर्मकीलत्वहरं॥
कर्मविपाकसंग्रहे॥ अष्टकादिपि रूपाधहीनो निशंकघातकः॥ प्राणिनां संमतदेषीगु
रुदेषी तथा परः॥ जलकोमलग्रावस्वनरकांतेत्यजन्मनि॥ मतपुत्रश्चर्मकीलव्याधिमु
क्तो न वेत्तु सः॥ दुर्मना भैव जायते तस्येयं निष्कृतिपरा॥ कृच्छ्राचार्याणां कुर्वाणो मेः कृष्ण
उसंस्तकः गताहो मं स्वर्गदानं नृमिरानं तथा परः॥ कन्यारानचपंचम्यां आधुं कुर्वीत यत्
तः सहस्रनामजपीत्॥ न वेदेवे च मुच्यते॥ अष्टकादीत्यादि अधिकारे सप्तष्टकादिपि
रूपाधरहितः प्राणिनां निशंकघातक इत्यर्थः॥ एतां पृष्ट्वादि आधरदेनः प्रमु
मुग्धास्तद्विहारादिना विषयक एव कृतिमिच्छानि॥ कृच्छ्राचार्याणां योर्जस्तं ह
नि

३१५

छप्रकरणे निरूपितं॥ कृष्णा उदो मोगमहोमश्च परिनाषायां दर्शितः॥ पंचम्यां आ
धमिन्वयः॥ सहस्रनामजपीति तीक्ष्णं लिनि॥ अतो यावद्याधिप्रमोक्तस्तव स्मह
स्त्रनामस्तोत्रं जपेत्॥ अथ चार्पादिपरिनाषायां मेवात्म्यामिह कृच्छ्रादीनेनानिव्याधि
गुरुलघुत्वापेक्षया शक्ताया पक्षमावास्तवानि समस्तानि वा योज्यानि॥ इति मतपु
त्रत्वविशिष्टचर्मकीलत्वहरं॥ अथ दंतपातत्वहरं॥ शातानप्राक्ते॥ दंतपात
नक्रामुक्तः अहं नानवेत्तरः॥ दंतपातनमेवाहं तापातनकं तेनोमुक्तः॥ अथ वारं
तापातनकमिति रोगांतरं दंतपातनकमिति स्पष्टिपातः॥ अत्र निःकृतिमाह॥ प्राज
पत्यं चरेदेकं दद्यात्तुं सदक्षिणं॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि॥ धेतुं रा
नमंत्रस्तु नवग्रहप्रकरणे दक्षिणादानप्रस्तावे निहितः॥ इति दंतपातनत्वहरं
॥ अथ सर्वांगवेदनाहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ अतिस्मृतिनिषिद्धानि यानि

महा.
३९६

रदानाति संति वै॥ अजाश्वमहिषारानितलतिअहकारणात्॥ निषिध्योयिद्रमनाद्वि
जायस्यवधादयि॥ वेदस्यचपरीक्षायादस्फव्याप्रादितिर्मतौविषो बंधनमास्त्रादिम
णाकुरुधिकते। तडादेअनगाचवास्त्रास्त्रोयजीवनात्प्राप्तास्त्रापहरणासर्वागे
पुत्रजायते॥ वेदनादास्त्रावधज्वरस्तुपरांतये॥ कृष्णातिहृष्टेकुवीतचाप्रायणा
मयापरं॥ गोक्षिरापवासांसिदधातुकर्माज्जपंतथा॥ तद्विस्मोरितिमंत्रस्मद्वच
स्मात्रासुतत्रयं॥ कृष्णातिहृष्टस्यचाप्रायस्यस्वरूपंकृष्णप्रकरणेतिरूपितंगवा
दिसनमंत्राः प्रायश्चित्तोपक्रमपधनौतिरूपिताः॥ तद्विस्मोरितिद्युचः कर्त्तव्यमहरे॥
ब्रह्मपुराणे॥ ॥ शनीयंयामसंयुजाः शर्कराघृतसंयुता॥ इदमावृषकदेयसर्वरोगोप
रांतये॥ ॥ सर्वांगवेदनाहरं॥ ॥ अथाप्रतिष्टुहरे॥ ॥ ज्ञातातपप्रोक्ते। प्रतिमायांनग
कारीत्वचुतिष्टः प्रजायते॥ संवत्सरत्रयसिंचेन्तोश्वत्यमनुवासरे॥ उवाहमेतमकोरी

३९६

श्वत्यंसमंसिम्प्राविधानतः॥ अश्वत्यश्वात्रसेचकरोपितएवयास्यः यदिशमीसु
तः समीपेस्थितातर्हितयासह॥ अथनलप्यतेतदावृषोसर्ग इववन्तांशमीशारवा
तदनावेकुंशस्तंबसमानोमविधानतोविवाहकार्यः॥ सिष्ठाचारप्राप्तविधानंवेत
त॥ शुभेदिनेचंप्रायनुकूलेऽश्वत्थंशमीचवस्त्रादिजिरलंकृत्यस्वगृहोक्तविधिना
ग्निप्रतिष्ठाप्यव्याहृतिनिजिस्तिलानाज्यंएष्यकृष्यगृहोत्तरसहस्रबाहुत्वाप्रा
प्तान्ननोजमित्वायथाशक्तिरहित्वादाद्यादिति॥ एवमश्वत्योवाहनंविधायतत्र
विनायकं॥ अश्वत्यमूलेसंस्थापयेदेवंविधराजंभूजितं॥ तत्राश्वत्यमूलेसमीपेवा
विनायकमूर्तिर्दावादिनिर्मायतस्पृच्यथाविनवमालयंविधायतत्रविनायकव्या
हृतिनिसंस्थापयेत्॥ तत्रायंप्रयोगः॥ ॐ नृनुवः स्वः विनायकप्रकाशाकोमंत्रोया
स्य॥ हागुहृतिष्टेतिगंधास्तैः प्रतिमायामावाहयेदिति॥ ततश्चोऽशोपचा

महा.
३९९

चारैः पूजां कुर्यात्॥ अत्रच विनायकप्रकारकोमंत्रो ग्राह्यः॥ ते च मंत्रानवग्रहयज्ञप्र
करणे विनायकशक्तैर्देवैर्निर्वाह्यः॥ अत्रापि विनायकं च जुहुयात् व्याहृतिर्निर्वाह्यः॥
अथ विवाहो विनायकप्रतिष्ठाचेति द्वे कर्मणि॥ उक्तयोर्मितितयोगक्रमः॥ शु
नदिने श्वत्थसमीपे ब्राह्मणानुपवेश्य स्वर्गसोक्तप्रकारेण स्वस्तिवाचनं विधाय
प्रतिष्ठाप्याश्वत्थशमीच पूर्वोक्तप्रकारेण लंकृत्य विनायकपंचामृतैः स्ना
यित्वा तस्मात्तमे संस्थाप्य पूर्वोक्तरीत्या वासप्रतिष्ठाप्य पूजयित्वा ब्राह्मणान् नोज
यित्वा दक्षिणं दद्यादिति॥ इत्युत्तिष्ठत्वरं॥ अथ पुंडरीकरो गृहं॥ शान्तात
पप्रोक्तेः कां स्पृहा रीचनवतिपुंडरीकसमन्विनः॥ कां स्पृज्य शतं दद्यात्तपो व्यदि
वसं नरः॥ यत्नप्रमाणपरिमाणप्रकरणे निरूपितं॥ इति पुंडरीकरो गृहं॥
अथ कुंजं गृहं॥ शान्तातपप्रोक्तेः कुंजो मूषकहृदया सप्रधानं सकांचनं॥ अ

३९९

त्रपरिमाणविशेषानतिधानास्वपरिमाणशरीराशक्तं ग्राह्यं॥ तच्च ब्राह्मिण्यवाहिकं
॥ यज्ञिणं सप्रधानमित्येकवक्त्रावाप्तमुचितमेवाकांचनं स्वशक्तनुसारेण धाम
रात्रौ स्थापनीयं॥ सकांचनमित्युक्तत्वात्॥ दक्षिणचक्षुःपदा तव्यादानं गत्वा द
द्यात्॥ इति कुंजं गृहं॥ अथ निरुद्धं गृहं॥ अधरो निरुद्धो हरिश्च इति यावत्॥
शान्तातपप्रोक्तेः॥ अनिवेष्य सुरादिभुंजानो जायते धरः॥ स नो जयेत्सहस्रं तु श
तं वापि द्विजोत्तमान्॥ सुरादिभ्यो हरिहरादिभ्यो वैश्वदेवकर्मदेवताश्च आदिश
यादिति पुत्रादिनिश्चयः॥ अथ निरुद्धो हरिश्च इति यावत् शान्तसहस्रं संख्यावि
कृतं॥ शक्त्या युक्तनुसारेण॥ इति कुंजं गृहं॥ अथ सदा उखं गृहं॥ कर्मविपाक
संग्रहे॥ सर्वदा उखचितः स्यात्परविनाशकः॥ चांशयणं कुर्यात्तुदयं जातवेद
संस्तुतं कंजपत्रा मन्त्रितं च विमुच्यते॥ चांशयणं स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरु

महा
३१८

तं॥ उदसं जातवेदसमित्यस्मन्नमोदशर्चस्य सक्तस्मप्रस्कण्वरुषिः॥ सूर्यो देवताञ्चा
धानवगायञ्चत्वाश्च तस्मो नुष्टुन जपे विनियोगः॥ एतन्मूक्तं पाठतः॥ परिचाषाया
महासौरवर्गे सुप्रदर्शितं नाम त्रयस्यार्था दिवानरोगहरे इष्टव्यं॥ अनेन मोक्षजपः॥
चापामादिनेषु दिवा कर्मविरोधिनि काले कर्त्तव्यः॥ प्रत्नाम्ना यथा राचापामाक
रणे प्रत्येकममु तजपेत्॥ ॥ इति सर्वदा हरं॥ ॥ अथ सर्वकार्यसिद्धिहरं॥ ॥ रा
तातपप्रोक्ते सर्वकार्ये सिद्धार्थो गजघीती न वेत्तरः॥ आसादंकारमेतन्नगणे
नायस्य नक्तितः॥ अथ वा गणनायस्य मंत्रं जपेत्तु धुः॥ दशो श हो म पुष्पैश्च
गणनांतिपुरः सरं॥ आसादो देवा लयः॥ गणनायस्य मंत्रो गणना वेत्ता दिव्यस्य ग
सामदक्षिणगणपतिर्देवता जगती छंदः॥ जपे विनियोगः॥ गणनां वा गणपतिर्ह वा
महेक विंशतीनामुपगम्य वस्तुमं जपेत्पराजं ब्राह्म ब्रह्मणस्पतः॥ आनः प्रवृत्तं रति

३१८

निःसीदसादनं॥ ॥ आनृतं इति नवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शितः॥ गणपतिगमंत्रो
वा जपेत्॥ इमं तु विनायकशं तौ दर्शिताः॥ अथ वा स्वशाखा समाज्ज्ञाना विनायक
प्रकाशका वास्योपदेशानुसारेण वक्तुं उगणपति मंत्राह मोवा श्राव्यः॥ पुष्पाति
करवीरादि निरक्त - अतानि वा गणपति विनायकशंतिः इमं तु परिचाषायामप
रिचाषायामुद्धारिता॥ गणघोषशान्तिघोषशंतिः॥ गणसद्यः शान्तिप्रविमोदकं
मंत्रसमुदाय इति यावत्॥ अनेन च स्वशाखा क्लेशांतिरुपलभ्येत तन्नानो न श इत्या
श्च नानमनशंतिः॥ शान्ते वा त इति च तैत्तिरीयशान्तिरपि परिचाषायाम् इष्टव्या॥ इति
सर्वकार्यसिद्धिहरं॥ ॥ अथ देशं तरगतस्याति क्लेशत्वहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चमे
नमनीतान्नरहोयः कृत्स्निपासा तु गन्धमं शक्तः स सर्वराजंतुः कंपनो वध्रुनि
कः॥ निषिद्धिजीवी च जातो पि श्रीमतां कुजे देशं देशं तरयाति क्लेशमुक्तो न वेत्त

महा.
३१५

वैद्यजंतुः कः ॥ निहा ॥ चांद्रायणं प्रकुर्वीत तथा कृत्वा तिरुद्धं कंजु कुया चरुसर्पित्यां श्री
सूक्तात्प्रत्ये च तथा ॥ होमप्रोक्तो व्याहृति निर्जपे नक्तं च वारुणं ॥ दद्याच्च दक्षिणां स्वर्गं ति
लादीन्यपि निर्दिशेत् ॥ स्वयंशक्तः सन्नरस्येदित्यन्वयः ॥ चांद्रायणं स्पृष्ट्वा तिरुद्धं स्प
लक्षणां कृत्वा प्रकरणे अध्यायिवरुणा सर्पिषा च प्रत्येकमष्टोत्तरशतं सहस्रं वा श्रीस
क्तान्तर्गतानि रूग्निः प्रत्ये च जुहुयात् ॥ तथा व्याहृति निर्जपे पूर्वोक्तं संख्यं यैव जुहुयात्
श्रीसूक्तं स्यात्पादिना त्रिकाव्रणहरे च हितं ॥ व्याहृतीनां तु कृष्णा उहो मे न वग्रहयज्ञेय
दर्शितं ॥ जपे श्रीसूक्तं च ॥ वारुणमिति ॥ वरुणं देवतं सूक्तं वारुणं तच्च स्वसमाप्ता नेष्ट
न्यतमे ॥ द्वास्तु ॥ तस्य कस्मिन् न क तस्मा मता नामिति सूक्तं मतपुत्रत्वहरे प्रदर्शितं ॥ ति
लादीन्यपि निर्दिशेदिति ॥ निर्दिशेदद्यात् ॥ आदिशेन यज्ञार्हा ब्रीह्या द्यो व स ते ॥ ति
लादीनि यथाशक्त्वादद्यात् ॥ इति देशं तरगतस्यातिके शहरं ॥ ॥ अथ दारिद्र्यहरं ध

३१६

न दमर्ति दानां वापु पुराणे ॥ दरिद्रो जायते मर्त्यो दाने विघ्नं करोति यः ॥ रोषं यं जायते
न कर्मणा तन्निशामय ॥ पलाधे न तदधे न चतुर्थो न वापु न ॥ धनदस्य प्रति
कृतिं कुर्या धे ममीशु नो ॥ विधजा वाहनो पेता न मनाने दकारिणी ॥ राखपयनि
धिया च संयुक्तं पाश्वयो दयो ॥ श्वेतवस्त्रेण संवेष्ट्य तं डलो पपरित्यजेत् ॥ तं डलानां
परिमाणं न वेदो न चतुष्टयं ॥ तदधं वा विनशायं न कारयेत् ॥ श्वेतगंधैस्तथा माल्यैर
नुलिप्य तु पूजयेत् ॥ आग्नेय्यां दिशि होमं च समिदाज्यतिलैरपि ॥ मंत्रो राजा धिरा जाये
तेषां याज्यः स्वर्गिकैः ॥ तिलहोमो व्याहृतिनिः कर्त्तव्यो धनकांक्षिनिः ॥ पलाधे नें त्या
दिपलद्रोणयोस्वरूपं परिमाणं प्रकरणे निरूपितं ॥ दितुं जावुरदानमकरं वाहनो पेता
॥ कुवेरस्य बहनं मनुष्यं ॥ नरवाहन इति प्रसिद्धः ॥ दयोः पार्श्वयोः राख निधियां युक्ते
सन्त्ययः ॥ राखेन कर्मत्वेन चोद्गासितो न्तमो गो राखपयनिधीनवतः ॥ मूर्धनि

महा.
३८.

पश्चाच्चिन्मिस्यः॥ आग्नेय्यादिशीतिधेनदप्रतिहृतिपूजास्यानेराग्नेयदियागेनुक्तसं
ख्याकत्वोत्पत्तेकंसमिदाय्यतिलानष्टोत्ररत्नसहस्रंवाजुक्रयात्॥ पूजायां होममं
त्रमाह॥ मंत्रो राजाधिराजायेतिस्वलिङ्गकैः॥ कुवेरनामघोतकैः॥ पूर्वमुक्तमित्यर्थः
॥ मंत्रश्चायं पंडवसानः॥ अस्यारुणारूपमः विश्वेदेवावरुणमः॥ कुवेरो देवता
जिज्ञास्यस्ति वा छेदः॥ राजाधिराजाय प्रसस्यसाहिनेन मो वैश्ववर्णाय कुर्महे॥ सा
मकामात्कामकामायमस्य कामेश्व वैश्ववर्णा दद्यतु कुवेराय वैश्ववर्णाय महाराजा
य नमः॥ एवंपूजा होमं त्रमनिधाय तिलहोमविशेषमाह॥ तिलहोमो व्याहृतिनिरिति॥
व्याहृतीनामप्यादिनवग्रहयज्ञप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे प्रदर्शितं॥ पूर्वमुक्तं
कर्मकेन कारयेदित्यत्र आह॥ आचार्यः सर्वशास्त्रज्ञो विनीतः सर्वसंमहाकुलप्रसू
तश्च धर्मज्ञस्तत्पूजानूतवत्॥ कारयेद्वचनांतेन धनदस्यापि न कितः॥ तदेव तेन म

३८०

त्रेण सच कामी श्वरो न वेत्॥ सच धनदमूर्तिदाता॥ कामी श्वरो न वेत्॥ अस्मिन् रा
ने कृते॥ तस्मै होमकृते प्रदद्यात्प्रतिमां तु मीतां॥ मंत्रेणानेन विधिवत्प्राप्नुवायुष
दप्नुवः॥ दानमंत्रमाह॥ उत्तराशापते देव कुवेर नरवाहन॥ पश्य शंखानधीना
त्वं पतिः श्रीकंठवत्तनः॥ आदानेन यथा प्राप्नोति मम उखरं॥ तस्मै सर्वतवदानेन पा
प्रमाप्नुविनाशाय वं कुवेरयनयः करोति विधिपूर्वकं॥ धनदेन समो मर्त्यस्तद्दाना देव
जायते॥ तत्तत्तत्तद्देवैर्मर्त्यवारो वा सुर्वैस्तपिष्टा देव तेति वत्॥ — कर्मफलदायकं क
र्मैत्यर्थः॥ ॥ इति दारिद्र्यहर धनदमूर्तिदानं॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण धनत्वादिरहरं॥ कर्म
विपाकसमुच्चये॥ क्रवेदाधिकां वृद्धिं गृहीयात् यश्च यो न वं॥ उत्सादयति यो नैषां पाप्मा
णो न प्रहारदः॥ तलप्रहारकं चैव जातो पि धनिनां कुले॥ धनेन रहितः प्राप्नोति देशात्
रगतो न वेत्॥ महाकेशी च रुद्राणां उदावती न वेत् नरः॥ अधिवृद्धिग्रहणं नाम शास्त्र

महा.
३८९

निविधाग्रहणं॥ नममुत्साहयतीति॥ निमित्तमंतरेण नमोत्साहने॥ तथा पाषाणप्रहारदि
॥ तदलप्रहारो मुष्टिप्रहारश्च॥ पट्टादानं वा उदावर्त्तति॥ ऊरुमावर्त्तश्च हावनीव मन
वानित्यर्थः॥ अत्र प्रायश्चित्तमाह॥ कृच्छ्रः कृच्छ्रानि कृच्छ्रश्चोदायणमथापरं॥ कृया
राज्यचरुत्सांच होमो व्याहृतिनिस्तथा॥ यत्किंचेदमिदं सूत्रममुतं वारुणं जपेत्॥ प्राज्य
प्रत्यकृच्छ्रस्य कृच्छ्राति कृच्छ्रस्य चोदायणस्य चलक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितानि॥
निमित्ततारतम्ये नैमिकारानि व्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि॥ आज्यचरुत्सां प्रत्येकम
ष्टोत्तरशतं होमः॥ व्याहृतीनामप्यादिनवमहयज्ञप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावेऽपि
हितं॥ यत्किंचेदमित्याननमोषु वरुणमन्मयमिमेतत्सूक्तं लक्ष्यते॥ तस्याणरुचरात
न्यक्तोत्पातिवात्॥ अथ सूक्तस्य वशिष्टरूपिर्वरुणो देवतागायत्री छंदः॥ अंसाद्
गती जपे विनिर्माणः॥ मोषु वरुणमन्मयं गं देराजन्नहं गमं॥ मला सुहृन्नमजयः॥ ॥ १ ॥

३८९

ऋतुः समहदीनताप्रतीपंचममाशुचमला सुहृन्नमजयः॥ २ ॥ अथांमध्ये तस्थि
वांसां रसाविदज्जरितारं मला सुहृन्नमजय नमयत्किंचेदं॥ वरादेव्ये जने निद्रोह
मनुष्यामश्वरामसिञ्चिती मन्त्रवधर्मा मुजोपि समानस्तस्मादेन सो देवरीरिष
ः॥ ॥ इति मोषु वरुणेति सूक्तं॥ ॥ इति प्रकारांतरेण धनित्वादि दोषहरं॥ ॥ अथ ब्रह्म
राक्षस रूप पिशाच हरं॥ ॥ कर्मविषाक संग्रहे॥ अन्त्याय वृत्तिनपतिसेवनादिप्रहि
सनात्॥ महादानसमादानादुरुचार्थातिमर्दनात्॥ दक्षिण्यश्चमरणाय कुरुनिंदनात्॥
विदवाद्यस्य शास्यपुत्रनात्कर्मसेवनात्॥ अथ वैदिकशास्त्रपाठादेवैदिककर्मकारणा
चित्यर्थः॥ विषोषं धनशस्त्राद्यैर्मरणदपिशौनकं॥ जननी गमनाच्चैव परस्त्री गमना
नया॥ अताध्वयनसंपन्नश्चोत्रिय ब्राह्मणस्य तु॥ उदासीनसनामध्वे कृतो गं न सु
दारुणं॥ पशुहत्याममप्राप्ते कृतानंगं च दारुणं वै दध्वयनसंजतफलदानादिशेष

महा.
३८२

तः॥ अनाध्यापनचतकाध्ययनादिसर्थः॥ देवब्राह्मणराज्ञां तु स्वर्गपहरणतया॥ अरण्ये
निर्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षसः॥ ब्रह्मराक्षसं त्वं पिशाचस्यापि पूजयतां॥ अनाध्या
यनसंपन्न उक्तनिमित्तेष्वन्यतरनिमित्तवान्तरः सन् ब्रह्मराक्षसो न वति॥ अनाध्या
यनादिरहित उक्तनिमित्तेष्वन्यतरनिमित्तवान्तरः सन् पिशाचो जायते इति चेदः अ
त्र निरुक्तिर्हन्मनुने कृतस्तुत्रादिभिः कार्यागमाध्याधुनिकत्वापि जपहोमादिनिस्त
था॥ ब्रह्मस्वार्पणं तस्य जपना देवनित्यार्थः॥ देवतातीर्थसेवा नित्यकन्यादानेनैव बहि
॥ ब्रह्मराक्षसपैशाची नमुच्यते॥ मन्त्ररत्नवृत्तं॥ जपाहोमादिभिरिति जपो वेदपारा
यणो॥ पवमानादिस्तुक्तजपश्च तथा सहस्रनादि जपश्च॥ होमोयुतहोमादिः॥ सच
नवग्रहमन्त्रोक्तप्रकारेणातत्र प्रव्यतिजन्नीहिमवादयः॥ मन्त्राद्या हतमोगायत्रीना
म्नादिशेषेन हानमभिधीयते तच्च गौतमिलहिरण्यनां परिमाणं च शक्त्वा नुसारं

३८२

गाकल्प्यं॥ गवादिहानमन्त्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपथतौ दर्शिताः॥ ब्रह्मस्वार्पणं तदिति उ
पलक्षणां चैतत्प्रायश्चित्तं देवस्य वा ब्रह्मण्यस्य वा राज्ञो वा इव्यमपहतेन सैव यथायोगेन
स्तुत्रादेर्वा दत्वेत्यर्थः॥ जपना देवनित्यार्थः॥ नित्यजपादित्यर्थः॥ परमासावृत्तं वा
अवधीकृत्य पुरुषस्तुक्तपवमानादीनां स्वशाखासमाप्ताता नोशा नोतरपरिपठिता
नां शतरुद्रिमादीनां वा न्यतमं प्रदितिनं शक्तनुसारेण जपेदितियावत्पूर्वोक्तानि नै
मित्तकागमाध्याधुनीनां निजातिशक्त्याप्यपेक्षया व्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि वेद
पारायणविधिर्विष्णुनामसहस्राणि नवग्रहमन्त्रप्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारः शतरु
द्रियविधिश्च परिजाप्यां तत्र दर्शितः॥ ॥ इति ब्रह्मराक्षसत्वहरं पिशाचत्वहरं च॥ ॥
इति श्रीमहासर्ववेणकोनचत्वारिंशस्तरंगः॥ ॥ अथ ग्रहप्रकरणमारभ्यते॥ ॥ कर्मवि
पाकसमञ्जसं॥ रजस्वलागामिने च तदुच्छिष्टस्य नोजिने प्रजाग्रहः प्रगल्भाति ततः स

त्वरवान्मवेत् ॥ अतिमारीचं कुण्डलीचं त्रैलोक्यं सर्वं त्रिवातवातवान् ॥ स्त्रीचेष्टं न स्पृशतः ॥
 स्नानं त्रेयं निःकृतिः कृतिपरा ॥ कृच्छ्रचोपद्रवणे चैव कुर्यात्सोतपनत्रयं ॥ अष्टोत्तर
 सहस्रं तु सर्षपाजुः कुर्यात्तथा ॥ पुनर्मासैर्मासं त्रेण जुहुयादित्यन्वयः ॥ पेतुरुषस्त
 क्तकं ॥ प्राजापत्यकृच्छ्रादीनां लक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितानि ॥ पुनर्मासैर्मासं
 त्रेण जुहुयादित्यन्वयः ॥ पुनर्मासैर्विंशत्युपनिषद्वा दशवर्षाव्यस्मात्तु वाकस्य अरु
 णाक्षय्य अरुणाववदेव ताजुषान्नष्टं रोनिमसः ॥ अथवायं अथ ॥ आनुष्टुपः
 ॥ धितीमास्वरादनुष्टुप् ॥ होमे विनियोगः ॥ पुनर्मासैर्विंशत्युपनिषद्वा दशवर्षाव्यस्मात्तु वाकस्य अरु
 नञ्चासणं मासैर्मासं पुनर्द्विविण्मासैर्मासं ॥ १॥ यन्मेरेतः पृथिवीमस्मान् पृथिवीम
 सद्यदयः ॥ इदं तस्मिन् रादरे दीर्घायुत्वाय वर्चसे ॥ २॥ यन्मेरेतः प्रसिच्यते यन्मन्त्राः
 यन्ते पुनः ॥ तेन मामृतं कुरु तस्य प्रजसं कुरु तस्य प्रजसं कुरु ॥ ३॥ पुरुषस्तुक्तस्यार्धे

रिज्ञाषायामनिहिते॥ जपसंख्यासहस्रं जपहोमयोरनंतरं बलिदानप्रकारमाह
॥ कांस्पपात्रेन वेद्रीहितं दुलानाठकोन्मिनान्निहिप्यजलकुंनेनसाधं नीत्वा चतु
ष्पयंगधपुष्पादिनिस्तत्रसमर्च्य बलिं हिपेत्॥ आठकस्वरूपं परिमाणं प्रकर
णेनिरूपितं॥ बलिदानमंत्रमाप्रगृह्य बलिचेमं प्रजयेहेमहाबल॥ आतुरस्वस्व
खं सिंधिं प्रयच्छतं महाबल॥ ॥ इति प्रजाग्रहहरं॥ ॥ अथ ज्वरग्रहहरं॥ ॥ कर्मविपाक
संग्रहे॥ रजस्वलावाचां शालोयोगच्छेत्तं ज्वरग्रह॥ गक्रातितेन संतापज्वरी नवतिमा
नवः॥ चांद्रायणं सातपनं कुयांचमधुमिश्रितैः॥ रसालपत्रवैहोमोजातवेदसमं
त्रतः॥ नाम्नासहस्रं तु जपे जातवेदसं॥ शक्त्या हिरण्यं दानं च ब्राह्मणान्नोजयेदथ॥
चांद्रायणमानपनयोः स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणेन्यथापि॥ मधुसार्धं मिश्रितैर्मध्याक्तैरा
न्नपत्रवैहोमः॥ होमसंख्यात्वष्टौ त्वष्टौ त्रसहस्रं जातवेदसमंत्रतः॥ जातवेदस

महा.
३८४

मंत्रतः॥ जातवेदसमुनवामेत्यनेन मंत्रेण अस्मत्पार्श्वदिशी तज्वरे निहितं नाम्नां स
हस्रं विष्णुसहस्रनामानि रातानि परिनाषायां दर्शितानि॥ अमुतं मित्कुत्तयत्र संबध्य
ते॥ अतः॥ सहस्रस्तोत्रजातवेदसे सुनवामेत्यनयोः प्रत्येकममुत संख्या को जपो न व
ति॥ एतच्च व्याधिगुरुत्वे व्याधिलघुत्वे च सहस्रं द्विसहस्रं मित्वादि कं कल्प्य॥ जपानंत
रं पूर्वोक्तो होमः कार्यः॥ एवं होमानंतरं॥ बलिदानप्रकारः॥ माह॥ पायसकांस्पपा
त्रे तु ध्वजैः श्रुतैः परिस्मृतं॥ निक्षिप्य गंध पुष्पाद्यैर्ग्रह पूजा विधाय च॥ देवालये
क्षिपेद्यस्मत्क्षिपेच्चतुष्पथे अथ मंत्राह॥ प्रगृहीतं बलि च मंदाहरूपम
हाज्वर आतुरस्य सुखं सिद्धिप्रयच्छतमहाग्रह॥ ॥ इति ज्वरग्रह हरं॥ अथैकादि
कज्वरग्रह हरणिकर्म विधाक संग्रहे॥ तस्करो यो वृथा प्राणि हिंसको निर्दमश्च॥
आचाररहितो यश्च परधर्मस्मर्ति दकः॥ अधर्मो निरतो यश्च तानेज्वर संज्ञकः॥

३८४

ग्रहो गृह्णाति तन्मात्रा एकरात्रज्वरी न वेत्त॥ द्विरात्रेण त्रिरात्रेण च चतुरात्रज्वरेण तु
शीतज्वरेण सतत्तं ज्वरेणैव ज्वरेण तु॥ पुनो न व नितस्ये मं निक्षति शस्त्र नो दित
॥ चाश्रमं प्रकुर्वीत कर्मात्॥ कलूकं॥ आज्यहोमो व्याहृति निरणोत्तर सहस्रकं॥
सहकारप्रवालैश्च मध्वकैः कुङ्कुमाक्षया॥ जातवेदसं मंत्रेण दद्याद्दो मं च शक्ति
॥ सहस्रकलशस्मानमीश्वरस्य तु कारयेत्॥ चाश्रमं कृच्छ्राति कृच्छ्रमालक्षणे क
च्छ्रप्रकरणे निरूपिते व्याहृतीनामप्यारो न वग्रह मज्ञप्रकरणे देवतावाहन प्रस्ता
वे दर्शिते॥ सहस्रकलशान्निषेकं तु रुद्रानुवाकै रूद्रस्य कुर्यात्॥ रुद्रानुवाकाना
माप्यादित्यान्निषेक प्रकारश्च परिनाषायां रूद्रविधानेनैव धामि॥ बलिप्रकारमा
ह॥ कांस्पपात्रे मध्वपपामसाज्यसुशर्करा निक्षिप्या वृध्वैर्जजाता कुसुमैः श्वेत
वाससां गंध पुष्पादिभिश्चैव स्थाने देशे शुचौ ग्रहं॥ पूजयित्वा सहस्रानुजल कुंजे

महा.
३८५

नसंयुतं। मधादिकं बलिदद्यान्मन्त्रेणानेन समतः॥ अष्टध्वजैः शुभध्वजैः साहचर्याना
तीकुसुमान्मपिश्वेतान्येव॥ बलिदानमंत्रमाह॥ प्रगल्भीषे बलिचे मामेकाहिकमहा
ज्वर॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहा॥ विरात्रादिज्वरेषु बलिदानस्यानविशेषा
नाह॥ आहिकारव्यज्वरे माहस्याने सुबलिं क्षिपेत्॥ आहिकेनंदि केरास्पसमीपे व
पन्नस्पवा॥ विस्मोरायतने दद्याच्चतुर्थिकमहाज्वरः॥ बलिदाने मन्त्रे आहिकारव्य
महाज्वरे सहः कार्यः एवं आहिकारव्यत्रिरात्रज्वरे॥ चतुर्थिके ज्वरे तस्या आहिक
आहिकयोः पूर्वाङ्गवबलिः॥ त-चातुर्थिकज्वरे बलिं विशेषमाह॥ कृष्णस्या
यतने कृत्वा मण्डले तत्र पीठकं॥ चतुष्पदस्यापमित्वा ग्रहं संपूज्य मन्त्रतः॥ कुंजसं
स्थापयेत्तत्र पीठस्योपरि मन्त्रतः॥ तस्मिन् कुंजे बलिदद्यात्कृशं कृशं रापपा मसं
॥ जालान्मधुसुरा चैव सर्पिः पिण्णकमेव चारक्तं वा सोरक्तपुष्पं गल्मीयादर्वनावि

धौगंधधूपादिकं रक्तं दद्याद्भोगस्मरणं तमे। मज्जातीयानां सुरानिषिधा तज्जातीयैः
सा बलिकर्मणि न आस्या॥ शीतज्वरे तु विशेषः॥ विस्मोरायतने मधामूलैश्च त्पक्रम
स्पवा॥ शीतज्वरविधानेन संयत आहरे कृत्वि बलिहर्ता कृष्णवस्त्रोत्तरीयकः॥ कृ
शं रापाय संचैव तिलाश्चैव तं दुजान्॥ कांस्पवा ने विनिक्षिप्य स्वर्णं तदुपरि न्यसेत्॥
पूर्वं कुंजे न सहितं बलितत्र विनिक्षिपेत्॥ पूजयित्वा ग्रहधूपदीपादि निरतं द्रितः। ब
लिदानमंत्रमाह॥ प्रगल्भीषे बलिं चे मज्ज्वरितस्य ज्वरापह॥ पक्षिवाहनगोविदव
राहवदनो प्रभो॥ असुरघ्नसुरश्रेष्ठ नारसिंह गदाधर इति॥ उष्णज्वरे तु विशेषमनि
धीयते॥ उष्णज्वरे महेशानसमीपे बलिमाहरेत्॥ राजहंसस्य मूले पावलिः पूर्वोक्त
एव हि॥ पूर्वोक्तः शीतज्वरोक्तः॥ अमं मंत्रः॥ गाली रध्वलाकारत्रिभूलधरणपते॥
तस्मा धूलितदेवेश त्रिनेत्रशंकर॥ प्रगल्भीषे बलिं चे मज्ज्वरितस्य महाग्रह॥ प्रयच्छ

महा.
३८६

त्वं सुखं सिद्धिं ज्वरं चाशु विनाशय ॥ सततज्वरे विशेषमनिधत्ते ॥ सततज्वरे इशानस्या
जयेव लिमाहरेत् ॥ पूर्वकथितेष्वन्यतमो बलिरुदाहृतः ॥ अस्मिन्नेकाहिकादिग्रह
ज्वरहरे आनि पूर्वकथितानि तेषु बलिदानमंत्रमाह ॥ प्रगल्भीय बलिं चेमं हरत्वं स
ततज्वरं ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महाबलेति ॥ इत्येकाहिकादिज्वरग्रहहरा
— ॥ ॥ अथ यथा प्रतुं उग्रहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अशुविमं स्पृशेदेवं ब्राह्मणं बु
धिपूर्वकं ॥ तं गल्भीति प्रतुं उग्रयो अहस्तु रुहरणात्ततः ॥ ज्वरी मूर्च्छां जमी पक्ष्मा
ती चैव प्रजामते ॥ कृच्छ्राश्रयणे कुर्वाद्रोगस्यापनुत्तमे वात आवातुस्तुक्तं तु जपे
दमुत संख्यया ॥ स्वराक्ष्मा होमदानं च कुर्वादेवं विमुच्यते ॥ कृच्छ्राश्रयिणो मेः स्व
रूपं तु कृच्छ्रप्रकरणे न्यधायि ॥ आवात आवातुनेषं जमित्यस्मत्कृत्वा सर्वादिवातगुल्म
हरेभ्यवादि बलिदानप्रकारमाह ॥ तिलपिष्टेन सहितमन्नं न जाश्वनाजने ॥ क

३८६

स्मिंश्चिन्त्यापयित्वा तु गंधपुष्पादि निर्यहं ॥ ॥ चतुष्पथे पूजयित्वा मंत्रेणानेन निक्षिपेत् ॥
प्रगल्भीय बलिं चेमं प्रतुं उग्रमहाग्रह ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महाबल ॥ ॥ इ
ति प्रतुं उग्रहरं ॥ ॥ अथ कामिलग्रहहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ अथ ह्यलितपात्रे यो
स्य प्रक्षालितपात्रे ॥ ॥ तुक्ते परां कृतं कामिलग्रहो गल्भीति मानवं ॥ अंतर्मे ही प्रीतनेत्रः पी
तविभुत्रकोत्तवेत् ॥ स कुर्वा उपवासं च प्राजापत्यमथा परं ॥ बलिस्तु पायसा पूषला जै
ः संपूज्य च ग्रहं ॥ ॥ देवो जलाशयो न्यर्से मंत्रेणानेन संयतः ॥ प्रगल्भीय बलिं चेमं का
मिलग्रहमहीग्रह ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महाबल ॥ प्राजापत्यस्वरूपं परि
क्षायां कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ ॥ इति कामिलग्रहहरं ॥ ॥ अथ कामिलनामकग्रह
हरं ॥ कालनामको लोकनामकश्चेति नाम्नि विकल्पो न कर्मणि ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥
आदित्यादिग्रहेषु मादिस्थानस्थितेषु मः न कुर्वा रुहयज्ञं तं कालनामकसंज्ञकः ॥

महा-
३८९

ग्रहो गृह्णाति चिक्रानितत्रे मानितवंति हि ॥ सुकुर्मुकुर्वचकरो यो योज्वरो नवतिरारुणः ॥ त्रि-
मध्वकै रसानस्य पञ्चवैर्जातवेदसा ॥ अष्टोत्तरसहस्रं हि जुहुयाच्चततः पुनः प्राजा-
पत्यप्रकुर्वीत होमदानं चरुक्रियः ॥ त्रिमध्वकै रिति ॥ त्रिमध्वनिशर्कराज्यमध्वनि ॥
त्रिमध्वकैः जज्ञतरोः पञ्चवैर्जातवेदसेत्यपि पाठः ॥ अतः जज्ञाम्नपञ्चवैर्विकल्पे-
न होमद्रव्यं जातवेदसे सुनवामसोममिति मंत्रेण अस्य चार्पादिशीतज्वराहरे इष्ट-
व्यं ॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे ॥ बलिदानप्रकारमाह ॥ चतुष्पथगंधायै ग्रहम-
र्चयेत् ॥ बलिस्तु पिष्टं लाजाश्च पिण्या कंचति लास्तथा ॥ हिरण्यं च यथाशक्ति पात्रे-
कां स्पृशेन्मयेन वै दद्यादिति शेषः ॥ अत्र मंत्रमाह ॥ अगृह्णीष्वलिं चै मं लोकनाथम-
महाग्रह ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छ त्वमहाबल ॥ लोकनाथक इति ग्रहनामा गी-
कारलोकनाथ इत्येव पाठः ॥ कालकनाथक इति ग्रहनामधेयत्वे कालनाथमहाग

३८९

हेमग्रहः कर्तव्यः ॥ इतिकालनाथकारव्यलोकनाथकारव्यमहाग्रहहरं ॥ अथ पिष्ट-
ग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ परस्म्यमनसस्तापं कुर्वाद्युबुहरन्मघ्रा ॥ पिष्टग्रहहरं
तः स्यात्तन्नाचिक्रानिवेश्यात् ॥ व्याधिनापरिहृतस्यात्प्राणसंदेहकारिणात्स्त्रिंशश्च न-
वैकायं चांशायामिहोच्यते ॥ श्रीसूक्तेन च शोर्होमस्वष्टोत्तरशतं नवे ॥ बलिपूर्वोक्त-
रीत्येव रात्रौ दद्याच्चतुष्पथे ॥ चांशायामलक्षणां कृच्छ्रप्रकरणे मध्यादिशुक्लस्यार्पादि-
नाशिकां ब्रध्नाहरेदिति ॥ अत्र च होमः ॥ सूक्तस्य सप्तवारं हत्वा पंचोत्तरशतं नव-
निततः पंचं निःकृष्टिरेकैकाहुस्त्रिंशस्त्राणवमिलित्वाष्टोत्तरशतं ॥ पूर्वोक्तरीत्येतिक-
लनाथकग्रहहरं शक्तीत्यातच्च बलिदानमंत्रे पिष्टग्रहहरं ॥ इति पिष्टग्रहहरं ॥
॥ अथ लोकनाथमहाग्रहं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ पुण्याशिं लातं देवालयोद्यास्य
मुच्यति सूत्रपुरीषमपि वा नगृह्णाति ग्रहो नरं लोकनाथमनाधिस्तत्र चिक्रानिस्फ

महा.
३८८

रमन्मथ॥ अतिमूत्रपुरीषास्याप्रकृतेन स्यात्पुनः॥ पित्रोऽपि कीचवदनेदेहेचैव वृणां न
वेत्॥ उपवासत्रयं कुर्यात्प्राजापत्यमथापि वा॥ बाधिलघुगुरुनावेनिमित्तवशां नैमित्त
मोरपि गुरुलघुप्रायश्चित्तयोर्व्यवस्था ज्ञेया॥ तिलहोमो ब्राह्मणैरुच्यते अथ जपस्तथा
॥ शीतसलिलं हेमदद्याद्विलासुसारतः॥ होमसंख्या सहस्रं॥ जपे त्वष्टुतं॥ ब्राह्मणानां
मर्यादिनवग्रहपूजाप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावेऽप्यध्यायि॥ उपयन्मिन्नमह इत्य
स्य तुपरिजायायां रोगप्रतिमादानविधावुदाहरितं॥ बलिप्रकारमाह॥ पायसं गुडलाजा
नं पितापाकं शंकराक्षिपेत्॥ चतुष्पथे समन्वयवस्त्राये श्रीहमादरात्॥ अत्र बलि
दानपात्रस्याननिहितत्वाद्यथा संनं वेपात्रं आस्यतथा कालश्च बलिदाने नूमाह॥
प्रगल्भा बलिं चैव मे लोकामृतमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमत्तं महाबलं॥
॥ इति लोकामृतग्रहहरं॥ अथापस्तंबग्रहहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चयेऽनहं स

३८८

सन्त्वपंगर्वादायोत्तमजाजनेऽपेक्षौ विशेषजो ज्जीयसमापस्तंबसंस्तिकः॥ ग्रहोऽहं
तितन्मात्रादुदयोदरशगवन्॥ जामते तन्निरुत्यर्थं कुर्याच्चंद्रायणं नरः॥ पूर्ववर्द्धलि
दानं च तैत्तिरीयादिमुच्यते॥ चंद्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे समुपवर्त्तिते॥ पूर्व
वर्द्धिति॥ अथ हत्रग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंयद्ग्रहत्रग्रहः प्रगल्भातिपरदारा निमर्शना
त्॥ कटिः प्रमुष्पे च नरः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ गायत्र्या च तिलान् कृत्वा गायत्रीमष्टुतं
जपेत्॥ दद्याद्वैमस्वरात्मा च बलिः पूर्वोक्तवद्भवेत्॥ प्राजापत्यजस्तं कृच्छ्रप्रकरणे
अध्यायि॥ होमसंख्या सहस्रं जपानंतरहोमः॥ पूर्वोक्तवर्द्धिति॥ आपस्तंबग्रहरोक्त
रीत्या बलिदानमंत्रे हत्रग्रहमहाबलेत्सहकार्यः॥ इति हत्रग्रहहरं॥ अथ महाज्व
रग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंयद्ग्रहः॥ महाज्वरस्तंबैर्गुह्येऽप्यथोत्रजेऽस्त्रिंशं मारजका
दिस्ततः पादतलदाहीनवेत्तरः॥ चंद्रायणं सातपथं कुर्यात्तद्गोशतमे जातवेद

माहा.
३६७

समंत्रेणमधाक्तानामपल्लवान्॥अष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयाज्जातवेदसिजपः सह
स्त्रनाम्ना तु दद्यादेमं च शक्तिः॥रजकादेरित्यादिरजकश्चर्मकारश्च नरो वर उर
वच॥केवर्त्तमेद निहन्ताश्च सप्तैते व्यवसायिनः॥इति स्मृत्यं तरोक्तं च कारादयो रजका
देरित्यादि शष्टे न गच्छन्ते जातवेदसमंत्रेण स्यात्प्रादिशीतज्वरहरेष्वप्य॥विष्णुसहस्र
नामानि परिजायां ददर्शितानि॥जपसंख्या व्याधिलघुगुरुत्वावेनाष्टाविंशतिरष्टा
विंशतिरष्टोत्तरशतमित्यादि क्रमेण कल्यावतिदानप्रकारमाह॥मन्त्रात्रेपिष्टपिष्टा
कुलाजाकुत्वातिजांस्तथा॥पूजयित्वाग्रहं रक्तगंधाद्यैश्चतुष्पथैः॥निशिदिपेहलिविद्या
मंत्रेणानेन समुतः॥अगस्त्यबलिचंममहाज्वरमहाग्रह॥आतुरस्मसुखं सिद्धिं प्रय
च्छत्वमहाबल॥॥इति महाज्वरग्रहहरं॥॥अथ कुंजकग्रहहरं॥॥जंनकग्रह इत्यपि
नामः॥कात्मायनः॥अंसजागामिनं चैव परस्त्रीगामिनं ग्रह॥कुंजकाहः प्रगल्भानित

३६८

तस्तुज्वरवान्नवेत्॥असंबधप्रजाप्रीचश्वासकासीच जायते॥अत्र चांशयणो कु
र्वाज्जुहुमानिलसर्पिषामंत्राव्याहृतयः प्रोक्ते जपे स्तुतं च पौरुषं॥सावित्रीच हिर
ण्यच दद्याच्छक्तुसारतः॥चांशयणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं॥चरुसंवि
धीतिचरुं पृथक् जुहुयात्सर्पिश्च पृथक्॥संख्यात्वष्टोत्तरसहस्रं व्याहृतीनामप्या
दिनवग्रहमसंप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे निहितं॥स्तुतं पौरुषं पुरुषस्तुतं॥अ
स्य चाष्टादिपरिजायां ददर्शितं॥सावित्रीसाधनी॥अस्याष्टादिकृष्णा उहो मे॥जप
संख्यात्वष्टोत्तरसहस्रं समुतः॥वाव्याधिलघुगुरुत्वावेन कल्या॥वतिदानप्रकारमा
ह॥अत्र तिजांश्च पिष्टं च पिष्टाकं पामसंमधु॥तैलं च मन्त्रमेपात्रे कृत्वा गंधादिनिय
हं पूजयित्वा पूसां कुंजवस्त्रहेमसमायुतं॥बलिचतुष्पथैरात्रौ मंत्रेणानेन निशिपेत्
॥अगस्त्यबलिचंमं कुंजकारव्यमहाग्रह॥आतुरस्मसुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाबल

महा.
३५०

॥ इति कुंभकग्रहहरं ॥ अथ कपिलग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ निष्ठीवे योक्तुं
जिप्रप्रवेदाप्यतं ग्रहः ॥ कपिलारव्यग्रहः क्लान्तितो जवरवानसर्वांगदाहवांश्चैव न
वेत्तीत विलोचनः ॥ त्रिरात्रमुपवासः स्नानद्वेगस्यापुत्रये ॥ सोमोरुद्रेति च जपे च
क्तवसुत संख्यया ॥ हिरण्यं च मय्या मय्या शक्तिरद्यादयवलिंति पेट ॥ सोमोरुद्रेति
सूक्तमग्रे प्रदर्शयते ॥ बलिरानप्रकारमाह ॥ लाजास्ति लाञ्छयिष्या कं पिष्टं रुधिरमेव
च ॥ मासं च तलकं च कृत्वा मन्मथनाजने ॥ रात्रौ चतुष्पथे कुर्वाद्वायुं ग्रहपूजनं
॥ हिरण्यसहितेनाथपूषं कुंभेन संयुतं ॥ बलितत्र हि पेटि दानं मन्त्रेणानेन संयतः ॥
प्रयत्नी घबलिं च मं कपिलारव्यमहाग्रहः ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयत्नं न हावुल ॥
सोमोरुद्र इति चतुष्पथं सूक्तस्य नारदाजरांशु रुषिः ॥ सोमोरुद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदो
॥ जपे विनियोगः ॥ सोमोरुद्राधारये धाम सुमं प्रवामि ष्यो रमश्च वेति ॥ दमे दमे स प्रय

३५०

नारदधानाशोक्तं विपदे चतुष्पथे ॥ सोमोरुद्रा विरहं विषची ममीवा मानो गम
मा विवेका आरे बाधे यां निर्कृति पशवैरस्मै न शसौ श्रवानि संतु ॥ ३॥ सोमोरुद्रा सुवमे
तान्मस्मै विष्वा तन्नुनेष जानिधन्तः ॥ अवश्यं तं मुच्यते मन्त्रो अस्ति तन्मन्त्रं धृतं तमे
नो अस्मत् ॥ ४॥ तिग्मा मुधैति गमहे ती सुरो वै सोमोरुद्रा विहसु मलतनः ॥ प्रनो मुच्यते
वरुणस्य पाशा ज्ञोपायतनः सुमनस्य माना ॥ ५॥ इति सोमोरुद्रेति सूक्तं ॥ इति कपिल
ग्रहहरं ॥ अथ शिवपादग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ मातुः पितुर्देवताया गुर्वदेम
स्तु गवतः ॥ अवज्ञां कुरुते तं तु शिवपादा निधो ग्रहः ॥ ग्लान्ति तत्र क्षणान्मर्ध्नि जवरैरो
गवान्मवेत् ॥ पादराही ज्वरा चैव जायते तत्र निहति ॥ चांशायणं च वेदाते सूक्तै न जु
कुयाच्चरुं घृतं चाप्यधिकं तं बलिदेयो यथा विधि ॥ चांशायणं स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे नि
रूपितं ॥ आते पितर्मरुता मिति सूक्तमग्निधानोक्ता साध्या स रोगहरे च ध्यायि चरो

महा.
३७१

रपिष्टयुग्योमः॥ तथा च तस्यापि समग्रसूक्ता वृत्त्या होमेन प्रत्युचं बलिदान प्रकार
माह॥ पिष्टं लिंलां प्रपिण्णकं लाजान् कृत्वा यमन्मये॥ मार्गद्वयसमायोगे वस्त्राद्य
ग्रहमर्चयेत्तात तो वलिं हि पेदि दानं त्रेणानेन संमतः॥ प्रगृहीष्व बलिचेमं शिवया
महाग्रह॥ आनुरस्य सुखं सिद्धिप्रमञ्ज महाबल बलिदाने संध्यादिकालविशे
षस्यानतिदितं त्वा तातो छिका लोयास्यः॥ इति शिवपादग्रहहरं॥ अथोर्ध्वकेश
ग्रहहरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥ निःकारणं परद्रव्यवहारिणं दुःखकारिणं॥ क
र्मेजपंचोर्ध्वकेशिग्रहहरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥ निःकारणं परद्रव्यवहा
रिणं दुःखकारिणं॥ कर्मेजपंचोर्ध्वकेशिग्रहहरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥
निःकारणं परद्रव्यवहारिणं दुःखकारिणं॥ कर्मेजपंचोर्ध्वकेशिग्रहो गृह्णा
तिमानवं॥ स्फोटस्ततः प्रजामंते तस्यां गेष्विव लघुपि॥ चांशमणं प्रकुर्वीत कृच्छ्र

३७२

रोगशान्तये॥ आतेस्तुक्तेन जुहुयाच्च रुमाज्यं पृथक्॥ २॥ होमो व्याहृतिनिश्चैवं दद्या
त्स्वशक्तिः॥ चांशमणं प्रकुर्वीते तादिरोगस्याधिकं चांशमणं अल्पत्वे प्राजापत्य
कृच्छ्रः॥ अनयोश्च लक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे सुधापि॥ आतेस्तुक्तेनेति॥ आतेर्धितर्मस
तामित्येतत्सूक्तं प्रतीकं नातेस्तुक्तेमित्कं॥ अस्य चार्घ्यादिकृत्विधौ नोक्ता साध्य
सर्वरोगहरे प्रदर्शितं॥ होमसंख्या त्वष्टेन सहस्रं॥ अत्र प्रत्युचं होमो न सूक्तेन
व्याहृति होमेषामेव संख्या हृति होम इत्यतिज्ञाः॥ व्याहृतीनामप्यादिकृत्वा उ
होमे दर्शिता बलिदान प्रकारमाह॥ पायसं च फलं कंदं लाजांश्चाप्यपकान् रधि
॥ ताम्रपात्रे विनिक्षिप्य सोदकं कुनमेव च॥ चतुष्पथे हि पेक्षस्तं धायेत्तं ग्रहम
र्च्यं तावलिदानमत्रमाह॥ प्रगृहीष्व बलिचेमं मूर्धकेशिग्रहग्रहं॥ आनुरस्य
सुखं सिद्धिप्रमञ्ज महाबल॥ इत्यर्धकेशिग्रहहरं॥ अथ विष्टं नग्रहहरं॥

महा-
३५२

अस्यैव विवृता ह इति संसातरं कौत्सायनः ॥ स्वकीयाचारविज्ञानं ब्राह्मणं प्रजन्तान्
नरान् ॥ विष्टं जनामा गृह्णाति ग्रहः श्री तज्जरीतनः ॥ हस्तपादतले राही वायुं कुंचित
पाणिमत् ॥ स्फोटयुक्तं प्रजायेत हस्तमोपादयोस्तथा ॥ विष्णुचीवधिरश्चैव जामते
तस्मिन् कृतिः ॥ चांद्रायणं प्रकुर्वीत घृताक्तैराम्नपल्लवैः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं हि होम
स्याज्जातवेदसा ॥ सहस्रं शीर्षासूक्तं च जपेदमुत संख्यया ॥ विष्णोर्नामसहस्रं च स
हस्रं कलशस्नानवासुदेवस्मृकारयेत् ॥ दद्यादधिपुण्यदानं च बलिर्देवो यथाविधि
॥ चांद्रायणं स्वरूपं कृत्वा प्रकरेणैव ध्यायि ॥ जातवेदसं मंत्रस्यार्थादि श्री तज्जरीत
हिता सहस्रं शीर्षासूक्तं इति सूक्तं स्यात्प्रादिगणहोमेषु रुषसूक्तं विधानेनैव ध्या
यि ॥ विष्णुसहस्रनामानि परिनाम्यां दर्शितानि वासुदेवस्य सहस्रं कलशस्नानं पु
रुषसूक्तेन स्नानं व्यंतु उग्धमध्वाज्यमिहुरसौ बुचनिरात्मा पेक्षया वै कल्पिके

३५२

॥ हिरण्यदानं च शक्तानुसारेण बलिदानप्रकारमाह ॥ पायसं पिष्टगुलिकामध्वरूपं
प्रयोदधि ॥ ताम्रपात्रे शुक्ले कृत्वा पूर्णं कुंचनं सहेमकं नीत्वा चतुष्पथे तत्र ध्यायैतं ग्रह
मस्य च्यं च विधानेन मंत्रेण संयतो निक्षिपेद्वलि ॥ प्रगृह्याद्य बलिचुम्बं विष्टं नारद
महामुनिः ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छते महाबलः ॥ इति विष्टं जग्रहहरं ॥ एत
देवविष्टं जग्रहहरं ॥ अथ महाजिह्वग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ मुशालो ल
पलादीनि तथा यज्ञासु धान्यपिपादाज्जालं ध्याय्यो नरस्तुते ॥ कालक्रमेण गृह्णाति
महाजिह्वा जिह्वेग्रहः ॥ ततो गुरुदवागम्य शेषा जिह्वा ब्रह्मा जवेत् ॥ कपमुक्तः प्रजाय
ते ॥ त्रिरात्रं व्रतमाचरेत् ॥ आज्यहोमो व्याहृति निरुप्य न्यत्र च जपेत् ॥ गायत्री चोक्त
एतान् च दद्याच्छक्तिनुसारतः ॥ व्रतमुपवासः ॥ होमं संख्यात्वेन अष्टोत्तरसहस्रं व्याहृती
नामप्यादिनवग्रहमन्त्रप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे दर्शितं ॥ उद्यन्नयत्र च स्या

महा.
३८३

प्रादिपरिजायां रोगप्रतिमाद्यनविधौ॥ गायत्र्या सुकृष्णोऽहोमप्रकरणेनिरूपितं॥ प्र
कल्पे मनयोर्जयो मुतां बलिप्रकारमाह॥ मस्यान्यकांस्तथा॥ प्रकांस्तिष्ठपिष्टं सुराद
धि॥ रुचिरं सूपशरवात्रं सूप्यं कृत्वा चतुष्पथे॥ वस्त्राद्यैर्ग्रहमन्यर्च्य बलिं रथादिचुत्ता
णः॥ सुरादीन्यधिकारिणा देयानि॥ बलिरानमंत्रमाह॥ प्रगल्भा बलिचेममहा
जिकमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाग्रह॥॥ इति महाजिघाग्रहह
रं॥॥ अथ नवग्रहहरं॥॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाग्र
ह॥ संस्कृतपुस्विनो वापिगुरो वा स्वामिनो यवास्त्रागामिनं संमतेग्रहः॥ ततः स्फोटीमं
द्राहाधानी वानेत्ररोगवान्॥ जायते निःकृतिस्तत्र न प्रकृच्छ्रयं न वेत्॥ अतिकृच्छ्र
श्च चाशयणमपि वा॥ कृष्णोऽजुज्यान्सर्पिधेतुं रथादिजातये॥ पौरुषकृच्छ्र
यं न वेत्॥ अतिकृच्छ्रश्च कृच्छ्रश्च चाशयणमपि वा॥ कृष्णोऽजुज्यान्सर्पिधेतुं र

३८३

द्विप्यादिजातये॥ पौरुषं च जपेन्मूक्तं रथाद्वा सण्णो जनं॥ जोजेः पर्युषितान्नेश्च
पताकाध्वजसंयुतैः॥ पूर्वकुंनेन सहितैर्बलिं रथं चतुष्पथे॥ अत्र मंत्रः॥ प्रगल्भा
बलिचेमं नवग्रहमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाबलकृच्छ्रः प्रज
पत्यत प्रकृच्छ्रदिलक्षणा निव्याधिलघुगुरुवशाद्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि॥
कृष्णोऽहोमपरिजायां निरूपितः॥ तथा पुरुषस्तुक्तस्यार्थादिगणहोमे पुरुषस्त
क्तविधानेव परिजाया मेव निरूपितं॥ जाजादेमादयो बलिद्रव्यं तत्र पताकाः स्यु
जाध्वजाः पूरुमा॥॥ इति नवग्रहहरं॥॥ अथ वासग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ वल्मा
कखननाहो न सर्पबाधं करोति यः॥ सर्पाणां हनेन कृत्वा तेषां केशं करोयः॥ तं वा स
वग्रहो नाम गल्हायात्तेन सज्जरी॥ आभ्यानी च विसपी च जायते तस्य निःकृतिः॥ प्रा
जापसंनवे राज्यहोमो व्याहृति निस्तथा॥ अग्निरस्मी अचंज स्वायत्किंचे रंजयेद

महा.
३०४

चंगदयाककमयाशक्तिवलिदेयोविचक्षणैः॥ अनं वक्रविधं कृत्वा समादाय चतु
ष्पद्ये॥ निक्षिपेद्वि विधैर्गंधैः पुष्पैर्नानाविधैर्धुजैः॥ ग्रह मन्त्रार्चविधिना मंत्रेणानेन
संयतः॥ प्रगल्भीषवनिचेमवासवारव्यमहाग्रहाव्यावुरस्यसुखसिधिप्रयच्छत्वम
हाग्रहप्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि॥ व्याहृतीनामप्यादिनवग्रहमज्ञदेव
तावाहनप्रस्तावेनिरूपिपित॥ होमसंख्यात्वेनरसहस्रं अग्निरस्मीत्यस्या आर्षादि
वातरोगहरैश्च वृक्षैः पुष्पैश्चैव देवैरुत्तमैस्तस्यावशिष्टरूपिर्वरुणो देवताजगतीछंदः॥
यत्किंचैव देवैरुत्तमैस्तस्यावशिष्टरूपिर्वरुणो देवताजगतीछंदः॥
मानस्तस्मादेनसो देवरीरिषः॥ जपसंख्या प्रत्येकममुत॥ रुक्मं हिरण्यं तद्युधाशक्ति
दद्यादित्यन्वयः॥ अत्रं वक्रविधमिति॥ वक्रप्रकारं नानावर्षं चान्वेगंधान्पिनाना
वर्णानिग्राह्याणि॥ इतिवासवग्रहहरं॥ अथवासवग्रहहरं॥ कर्मविपाकसमु

३०४

च्चये॥ देवदिजग्रहारामतडागादिषु मेहनं॥ विष्टं वा कुरुते यस्तं ग्रहो गल्पाति वा
यसः॥ आध्यानीचाप्यरुचिमान्माददाही च जायते॥ कृच्छ्रमकंचरेद्यज्य होमो
व्याधिरुतिनिस्तथा॥ अष्टाधिकसहस्रं चकार्यो दद्याच्च कंचनं॥ कृच्छ्रः प्राज्ञाप्रत्यक्षः॥
तत्स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितं व्याहृतीनामप्यादिनवग्रहमज्ञप्रकरणे देवता
वाहनप्रस्तावे कथ्यं॥ वलिस्तुवासवग्रहहरोक्त एवात्रापि वलिदानमंत्रे वा यसा
ख्यमहाग्रहेस्तुह इति विशेषः॥ इति वायसग्रहहरं॥ अथक्षेत्रपालग्रहहरं॥
कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवतानिंदनात्क्षेत्रपालः संक्रमतेग्रहः॥ ततो नवे न्मुखे हो
षोजिकायां नवे दूरं प्राजापत्यं कुर्वीत क्षेत्रपालातिषेचनं शतं रुद्रि मेणवे
कुर्यान्महाजिकग्रहोदितः॥ वलिदेयस्तु धिना मंत्रपूर्वं समाहितः॥ प्राजापत्य
स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितं शतं रुद्रो रुद्रावुवाकः॥ तेषामार्षादितथानि

महा
३७५

षेकप्रकारश्चपरिज्ञायां रुद्रविधाने समुपवर्णितं ॥ महाजिह्वग्रहहरं ॥ कर्मप्राम
र्णितं ॥ बलिदाने क्षेत्रपालग्रहे ह्यहकार्यः ॥ इति क्षेत्रपालग्रहहरं ॥ ॥ अथावजग्रह
हरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ उपकर्त्तरिवंधौ वा नुपकारपवादकः ॥ तस्करैर्वासंरा
कारी तं गृह्णीत्यवजग्रहः ॥ उपकर्त्तरिवंधौ वेत्येवं वाक्यं ॥ अपवादकैस्तस्करैर्वा
सख्यकारीत्युपरं ॥ अनयो रपि प्रत्येकं वा शस्त्रवणा उपकर्त्तरिवंधौ वा नुपका
री ह्यस्यावांतरा वा कुम्भमेणवं द्वितीयवाक्ये पि अत्र वजग्रह संस्पर्शे ज्वरश्चासीच्च का स
वान् ॥ सर्वंगरोगी दोषी मर्यादितश्च प्रजायते ॥ कृच्छ्रं चाप्यमणवापि कुर्म्यात कृष्ण उहो
मके ॥ कर्मानश्चित्र इत्येत इत्येत एतत्तत्रातं जुहुयात् ॥ अग्निस्मीत्या च वापि सहस्रं
चाष्टवैजपेत् ॥ प्राजापत्य कृच्छ्रं चाप्यमणवापि कुर्म्यात कृष्ण उहो मप्रका
नमोश्च रोगात्यंतमहत्वापेक्षया शक्तापेक्षया वा विकल्पः ॥ कृष्ण उहो मप्रका

३७५

रः परिज्ञायां कथितः ॥ कर्मानश्चित्र इत्येत इति नपुंसकलिंगनिर्देशान्तरं कर्णस्य
ते ॥ अस्म्यचाषादि अपस्मार रोगहरं कथितं ॥ अग्निस्मीत्याद्यास्तु वृत्त रोगहरं ॥
बलिदानप्रकारमाह ॥ तिलचूर्णमुतं चानंद धिहीरं वसक्तवः ॥ अप्रपा रुधिरं चै
वं सुराचे मे पवै बलिः ॥ वस्त्राद्यैर्महमत्तश्च पक्षकुं नमुतं बलिः ॥ चतुष्पथे निक्षिपे
तुमंत्रेणानेन संयतः ॥ अगृह्णीष्व बलिवे मम च जारव्य महाग्रहः ॥ आतुरस्य सुखं
सिद्धिं प्रयच्छत्व महाबल ॥ अत्र वदानस्य कालस्नाना निहितत्वात् कर्मांतराव काल
॥ तत्रापि होमकर्मणि समाप्ते सुरादीन्पुनरधिकारिणा देयानि ॥ ॥ इत्यवग्रहहरं ॥ ॥
अथ हस्तिपाद्ग्रहहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ देव इव्युतुमोचुं ॥ कै गामभिर्वा ह्मरा
तथा ॥ प्रात्रस्थानं च निर्मात्य ॥ लघुमेघस्तु तंतरं ॥ गृह्णीति हस्तपादाख्यश्चि क्रान्ति
त्रनिबोधते ॥ वस्त्रीक व्याधिमत्पादः पीतछविधिज्ञेयः ॥ प्राजापत्यप्रकुर्वीत

माहा.
३८६

होमो व्याहृतिर्निर्नवेत् ॥ हिरण्यं च यथाशक्ति दद्यात् ॥ अग्नौ जने ॥ प्राजापत्यं लक्ष-
णं कृच्छ्रप्रकरणे न्यधायि ॥ व्याहृतीनां मध्यादिनवग्रहमस्तप्रकरणे देवतावाहन-
प्रस्तावे दर्शितं होम इव माज्यं ग्रंथान्तरेषु तथा दर्शनात् ॥ संख्यात्वष्टोत्तरसहस्र-
॥ बलिस्तु अवलजग्रहहरोक्तप्रकारेण देयः ॥ बलिदानमंत्रे हस्तिपादमहाग्रहे
॥ तैत्तिरीयविशेषः ॥ इति हस्तिपादग्रहहरे ॥ अथ कर्त्तव्यग्रहहरे ॥ कात्यायन-
॥ देवस्य मुपनुक्ते यो ग्रहस्तं कर्त्तव्यं संज्ञकः ॥ गृह्णाति तेन जिह्वा तु न बलस्य कण-
यो वाधिर्भजायते वागे कंडूतिर्महती नवेत् ॥ अथ चांद्रायणं कुर्याद् होमो व्याहृति-
स्तथा ॥ वृषामदेति सूक्तं च सहस्रं चाष्टवैजपेतं ॥ चांद्रायणं स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे
निरूपितं ॥ व्याहृतीनां मध्यादिनवग्रहमस्तप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे दर्शि-
तं ॥ होम इव माज्यं ॥ तिलावा संख्यात्वष्टोत्तरसहस्रं ॥ वृषामदेति सूक्तं ॥ अ-

३८६

थे निरूपितं ॥ बलिदानप्रकारमा ॥ तिलपिष्टं सुरामांसमन्नं त्रैलोक्यास्तथा रधि ॥ कं-
दश्चेत्सखिलस्येतद्वलिरत्र प्रशस्यते ध्वजैर्गंधादिनिर्धुपैर्ग्रहमन्यर्चयत्नतः ॥ च-
तुष्पथे विनित्तिपेक्षलिमंत्रेण मंत्रवित् ॥ मंत्रमाह ॥ प्रगृह्णीष्व बलिं चैवं कृत्वा रथ-
त्वमहाग्रह ॥ आतुरस्य सुरवं सिद्धिं प्रमच्छत्वमहावज ॥ वृषामदेति शर्चस्ववाहस्य
त्याज्यं राजकृष्णिरिंद्रो देव ॥ तान्निष्ठुषु छंदः ॥ जपे विनियोगः ॥ वृषामद इंद्रो
कुडत्कासवासो मेघु सुतपाकृजीषा ॥ अयं ओम यवा रम्य उक्ते छुक्रो राजा गिरि-
माक्षितोति ॥ १॥ ततुरि वीरो नर्मो विचेता ॥ ओतो रवगणं त उर्वति ॥ वसुः शंसो नरा
को रुधाया वजीस्तुतो विदप्ये रातिवाजं ॥ २॥ अहो न चक्ते ॥ मूरवत्सते मशारि रिचे
रो दस्यो ॥ वृत्स्य सुते तु हूतवयात्पूतमोरु रुद्रिंद्रपूवी ॥ ३॥ चीवतस्ते पुरुवश
कशकागवामिवस्ततयः संचरणी ॥ वृत्तानंतरं नमस्त इंद्रयमत्वं तो अदामानः

महा.
३९७

सुदामन॥ अन्तर्यकर्वरमन्तर्यसञ्चसन्तुकराचक्रुरिन्द्र॥ मित्रो नो अत्र वरु
णश्च पूषा र्मावरास्य पर्यतोस्ति॥ ५॥ वित्त्वदपौ न पर्वतसदृष्टा दुर्लभं तिरिङ्गानमंत
मलैः॥ तत्त्वामुति तिसुष्टुतिर्वाजमंत आजिन्नजग्मुर्गिर्वाहो अश्वः॥ ६॥ नमंजरं
तिशरदोनमासानया वेदमवकर्षयंति॥ हृधस्य विवर्धतामस्य सूनस्तमो निस
त्यश्चक्रास्यमानाः॥ ७॥ नवीनवेनमतेन स्थिरा मनत्रार्धतेदस्कज्जाता यस्तवान्॥
अज्जा इदस्य गिरमश्चिदश्वा गंजीरे विहवतिगाधमस्मै॥ ८॥ गंजीरेण न उरुणा मं
त्रेणो यं धिस्तुतपावत्वात्॥ स्यात्कुपुर्धुर्धुतीररिषापन्नको व्यष्टोपरितक्मा
मा॥ ९॥ सवस्वनायमसे अजीक इतो वा तमिंद्रपाहिरिषः॥ आमाचैनमरशेषा
हिरिषो मदेमवातहिमाः सुवीराः॥ १०॥ इति वषामद इति सूक्तं॥ इति कर्णग्रह
रं॥ अथ धनग्रहहरं॥ कात्यायनः॥ तपश्चिनी सखिस्वामिस्त्री गामी गर्जिता गम

३९७

यसंधनग्रहः क्षिप्रं हस्तामानस्य लक्षणं॥ आस्यस्येदो मन्त्रकृच्छ्रमानमुपजिहि
का॥ जायते तन्निवृत्त्यर्थं तत्र कृच्छ्रं चरेत्॥ धेनुदद्यात्तथा होमकृष्णोऽारव्यं स
चरेत्॥ जपेच्च पौरुषं सूक्तं सहस्रा मुत संख्यया॥ इदमापः॥ प्रवहत यत्किंचि
दं मृतं तथा॥ जले स्थित्वा जपेद्दोमं दद्याच्छ्रुत्वा नुसारतः॥ तत्र कृच्छ्रस्वरूपं कृच्छ्र
प्रकरणे निरूपितं॥ धेनुदानमंत्रस्तु नवग्रहमन्त्रप्रकरणे दक्षिणादानदानप्रस
वे दर्शितं॥ कृष्णोऽहोमप्रकारः॥ परिजापायां निरूपितः॥ पुरुषसूक्तस्यार्षादि
गणहोमप्रकरणे पुरुषसूक्तविधाने वा निहितं॥ सहस्रा मुत संख्ययेति सहस्र
संख्यया वा मुत संख्यया होमोत्तवति विकल्पः॥ व्याधिलघुगुरुनावापेक्षया जपे
गुरुलघुजावपक्षा अमणः॥ इदमाप प्रवहतैरातस्याः॥ कावो मेधातिथि कृषिरा
पो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ जपे विनियोगः॥ इदमाप प्रवहत यत्किंचिदुरितं मपि॥

महा.
३०५

महाहमनिउद्रोहमघाशेपउपानतं॥१॥यत्किंचेदमित्यस्याकृष्यादिवासवग्रहहरेव
सितं॥एवंपूर्वोक्तमगदमंजलमध्येस्थित्वासहस्रंरव्यमायुतसंख्ययावाजयेत्॥अ
त्रापिविकल्पःपूर्ववत्प्रत्ययः॥बलिरानप्रकारमाह॥अत्रपर्युषितंजाजाधरंत्तर
कुसुमानिव॥सहिरापःपुष्पकुंजोबलिरत्रविधीयते॥चतुष्पथेबलिममुनिहिते
नंत्रतोन्नरः॥अत्रचवस्त्रगंधाद्यैर्ग्रहंयत्नेनसंयतः॥मंत्रतः॥मंत्रेण॥मंत्रमाह॥
प्रगृह्यबलिवेमंधुग्रहमहाग्रह॥आतुरस्यसुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वमहाबल॥इतिध
नग्रहहरं॥अथाचतोलग्रहहरं॥कर्मविपाकसमुच्चये॥बभौचरोषवक्त्रारंनि
षिधद्रव्यविक्रमं॥कुर्वंतंचापकर्तारंमुपकर्तारिमाहवं॥गह्नीत्येतैर्निमित्तैस्तम
वतोलानिधोग्रहः॥ततःश्राप्तीचकासीचविगतोत्पोजजानमो॥सर्वांगरोगाजव
तिमत्कल्पश्चजायते॥रुद्रव्यमप्रकुर्वीतविष्णोपुरुषसूक्ततः॥सहस्रकलशस्मा

३०५

नंकुर्यात्कुष्मांडसंज्ञिकः॥होमःकार्यःकमानश्चिसहस्रंचाष्टवैजयेत्॥प्राजाप
त्यरुद्रस्वरूपंरुद्रप्रकरणंमध्यामि॥पुरुषस्यार्थादिपुरुषसूक्तविधानेगणह
मेचदर्शितं॥कृष्णाउहोमोपिपरिजापामाकमानश्चित्रआनुवदित्येतत्सूक्तम
ष्टोत्तरसहस्रंजयेत्॥अस्यचार्थाद्यपस्मारो गहरेनिरूपितं॥बलिरानप्रकार
माह॥अत्रपर्युषितंविष्टंरुद्धिहीरमपूपकं॥रुद्धिरं वसुरां चैवजलपुष्पं घटं त
था॥रात्रौचतुष्पथेदद्यादस्त्रगंधादिनिर्ग्रहं॥अव्ययित्वाविधानेनमंत्रेणानेनसं
यतः॥प्रगृह्णीयबलिवेममवतोलमहाग्रह॥आतुरस्यसुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वम
हाबल॥इतिअवतोलग्रहहरं॥अथरुद्रग्रहहरं॥रुद्रग्रहस्येवशशिशग्रहइ
तिनामांतरं॥कर्मविपाकसमुच्चये॥चंद्रस्योपरागेतुमोचुंक्तेतंरुद्रग्रहः॥प्र
गृह्णीतिततःकपीरुद्रगगुरुकंदकः॥श्राप्तीश्रुजाविवर्णश्चपीतनेत्रोजवेन्नर

महा.
३७८

॥ पिपीलिकुमध्यरूपं कुर्याच्च प्रायणं व्रतं ॥ अथोत्तरसहस्रं तु जपेत्सक्तं च पौरुषं ॥ अ
थोत्तरशतं वा स्यादाते सक्तं तथैव च ॥ अथिरस्मीत्यं च वा पि जपेत्पूर्वोक्तसंख्यया ॥
पिपीलिकामध्यच प्रायणं लक्षणं कृत्वा प्रकरणे च ध्यायेत् ॥ पुनरुपसक्तस्पर्धादिग
णहोमेषु रुषसक्तविधाने वदन्ति ॥ आतेपितर्मरुतामित्यस्य सक्तस्य रुग्निधा
नोक्ता साधनसर्वरोगहरे ॥ जपे संख्यायां विकल्पः शक्तिरोगाधिक्याय पेक्षया व्यवस्थि
तः ॥ अथिरस्मीत्यस्पर्धादिवातहरे दृष्टिं ॥ बलिदानप्रकारमाह ॥ माषपुत्रलिक
वस्त्रगंधाद्यैरभिपूज्य च ॥ ध्यात्वा नैवेद्यमथ तदुपर्यारोप्य कांचनं ॥ चतुष्पथे हि
पेदे तां मंत्रेणानेन संयतः ॥ प्रगल्भा घवलिनं च मकराग्रहमहाग्रहं ॥ आतुरस्यासुमि
धिं प्रमच्छत्वं महाबलः ॥ इति कृशाग्रहहरं ॥ अथ स्कंदग्रहहरं ॥ कर्मविपाक
संग्रहे ॥ बालग्रहमुतं बालमादायो सिद्धयुक्तस्य ॥ अग्निं स्मरन्तं स्कंदारव्यामहा

३७९

ग्रहे ॥ सक्ततेतः ॥ पादयो हस्तयोश्चैव विकारो वा युजो न वेत् ॥ बलिदानप्रकारमा
ह ॥ तिलपिष्टं दधिहीरं च कुर्यात्पुष्पसक्तवः ॥ राजमाषाश्च मुजाश्च निष्पावाः ॥ त
दमलकं पक्कमां संसुराचेति पूज्यं कुंभे मुतो बलिः ॥ तिलपिष्टाधिकं कांस्यपुत्रं क
त्वा यवेष्टयेत् ॥ वस्त्रद्वयेन कलशं रक्तसूत्रेण चैव हि ॥ कचिच्च पुण्याय तने कुं
मादिरसैः युजैः चतुरस्रं चतुर्हस्तं मुंडं लेपरिकल्पयेत् ॥ तत्र दद्यात्कलिमध्य
रात्रे मंत्रेण संयतः ॥ रक्तमात्म्यावरैः स्कंदग्रहमन्यच्च यत्नतः ॥ बलिदानमंत्रमाह
॥ बलाधीश स्कंदमहन् रक्तमात्म्यावरप्रियम् ॥ प्रगल्भा घवलिनं च मं पूजानिः सह पु
ष्टिमन् ॥ बलिमेवं विधानेन दत्त्वा गत्सु मंदिरं ॥ अग्निं प्रतिष्ठाप्य ततः स्वाहा कृत्वा
अथ देवताः ॥ मष्टव्याः स्वीयमंत्राभ्यां हविः क्षराज्यसर्षपान् ॥ स्वाहा कृतं तम इति
आरव्यानामथे मं मांसां तास्ता ददपः ॥ स्वाहा कृति देवता उदिश्य स्वीयमंत्राभ्यां मथे

महा.
४००

वक्ष्यमाणानां क्षीराज्यसंपत्कासर्षपानशेत्तरशतंसहस्रं वा जुहुयादित्युच्यते ॥
अथस्वीयमंत्रानां मित्यनेनोपलक्षितौ मंत्रौ स्वाहा देवतान्म इत्येक देवेभ्यः स्वा
हेति परः ॥ अनयोर्विश्वे देवा रुषभः ॥ स्वाहा कृतयो देवता यजु ऊयान्न ह्ये दो नि यम
॥ होमे विनियोगः ॥ एवं बालग्रहग्रहीतं बालमादायो छिद्यः ॥ सन् अग्निं यस्मिन्
त ॥ तस्य रोगांशं तस्य पूर्वोक्त कर्म कृत्वा पश्चाद्बालकस्यापिरक्षार्थं वक्ष्यमाणं व
लिं दद्यात् ॥ शोणमात्रं तु न कान् पक्वानामस्तथा मिषं च ॥ पक्वानां स दधितया ति
लपिष्टं च शोणितं ॥ हिरण्यं च वलिं दद्यात् ॥ दोषे ह्यस्य लके ॥ रक्तं च दन रक्त
स्य वस्त्राद्यैः परिपूरितं ॥ अत्र मंत्रानि ध्यानात् स्त्रीमेव वलिदानं ॥ ॥ इति स्कंद
ग्रहं ॥ ॥ अथ स्कंदपस्मारग्रहं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ ॥ उक्तं गुरुते
मस्तु वक्ष्ये मंत्रं पुराणयोः ॥ ग्रहः संक्रमते तं वै स्कंदपस्मारसंज्ञकः ॥ ततो वसे

४००

स्वजिह्वा तु फेनिलोस्योपि जायते ॥ अपस्मारी न वे तु त्रपर्वव बलिमाहरेत् ॥ पूर्व
वदितिसमने तरोक्त स्कंदग्रहं हरविधानेन बालरक्षार्थं मुक्तबलिव्यतिकेण ॥
अथ कर्म कुर्यात्तदित्यर्थः ॥ ॥ इति स्कंदपस्मारग्रहं ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण स्कंद
ग्रहं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ ॥ अग्नेः परिसरे शोते योऽप्युचिर्बालकै सह ॥ स्कंदग्र
हप्रगल्हातितः पाणिपादयोः ॥ आस्यं च वातजो दोषः प्रजायेताति दारुणः ॥ बालकै
रित्यत्र वक्तुं च नमविबुद्धिं ॥ अत्र च तमित्यनेन यश्च ते यश्च बालकस्तयो रपि
परामर्शः ॥ अतएव वलिदानं मंत्रेण शुशिशुशिशुं विकान्मुंचेत्या दानिलिङ्गानि
दर्शयेत् ॥ यत्तच्छृणोति तस्य संवधान्मुच्यते ॥ शोते सोऽपिलक्ष्यते ॥ बलिप्रकारमाह ॥ न
वहस्तमितं कृत्वा स्यं डिलं चतुरस्रकं ॥ उपलिप्य श्वेतचूर्णैः स्वस्तिकादीनि विन्य
सेत् ॥ द्वा राणि चत्वारि चतुर्दिक्षु प्रकल्पयेत् ॥ ते पुशक्तिं च प्राशं च मुशं जतो

माहा.

४१

मरंतिरेव॥ मध्येष्टदलपसेचलिखित्वातदनंतरं॥ चतुःकोरोषुविन्यस्यपूर्णाकुंजा
न्ममाहितः॥ मध्येतत्रबलिंदद्यात्स्कंदग्रहविमुक्तये॥ बलिस्वरूपादिदर्शयति॥ क
शरान्नतिलपिष्टचदधिहीरंरधिष्टतं॥ मधु॥ अपूपसक्तवोमुद्रानिष्पावाराज
प्रकाः॥ अणकाश्चमसूराश्चसुरामांसंतैश्च॥ रक्तकुरसंयुक्तंछत्रंमेषेणसं
युतं॥ रक्तवस्त्रचरक्तान्तरक्तचंदनमेवच॥ रक्तापुष्पाणिधूपाश्चपूर्णाकुंजसक
चनः॥ अन्मानिमानिवस्तुनिशिमुक्तीडनहेतवः॥ एतत्सर्वंकंदंस्वमूलेवाज्रह
लके॥ स्कंदस्यजवनेषांवापिमंत्रेणानेननिक्षिपेत्॥ अत्रकंदंस्वमूलादिषुव
लिदानविधानववत्तत्रैवपूर्वाक्तस्यडिलंकृत्ययेत्॥ स्कंदजवनंस्कंददक्षाल
मः॥ बलिदानश्लोकानाह॥ बालनानुष्यतेदीव्यनुगगाधरत्रिषु॥ सुरसेनापते
स्कंदरवणमुखकौचसूदन॥ रोहितांगमहाभागकालतुल्यगणेश्वर॥ द्वादशा

४०९

हमहावीर्यदिपुजमहाबल॥ कृत्तिकांतां सुतज्येष्टराक्षसा मुधुशिखिध्वज॥
बालनास्करसंकाशरक्तमात्म्यावरप्रिय॥ प्रगल्भीष्वबलिचेमं पूजायैः सह
धिमनू॥ शिशुं विकारांमुचायुशिवपुत्रशिवकर॥ गत्वाचिरं देवरत्नजयस्त्व
मसुनरं॥ दत्वा बलममुबालमा सुभावा निवर्धयः॥ अलक्ष्मीनाशायामुत्तम
विघ्नविनाशन॥ पालतुं वर्षशं बलिमादाय बालकं॥ अथ वक्रिं प्रतिष्ठाप्य त
त्र हीरं महादधि॥ एष राज्यं च जुहुयात्॥ मंत्रात्मा माहुतिद्वयमंत्रात्मा वर
माणाय प्रतिद्वयमाहुतिद्वयमंत्रात्मा वरस्यमाणाय प्रतिद्वयमाहुतिद्वयं जु
हुयात्॥ एष राज्यं नामदधिमुक्तमाज्यमुच्यते॥ अथ मंत्रो अथ ये स्वाहा अथ
मंको मंत्रः॥ कृत्तिकामः स्वाहेत्युपरः॥ अनयो मंत्रमोरगिरुपिरग्निः कृत्तिका
अति क्रमेण देवतामनुष्ठात्तच्छरोनिममः॥ अथ प्रार्थना मंत्रः॥ त्वम्यद्यस्ते

महा.
४२

पितैस्कंदबलिनिसूपकर्त्तुनि॥ तेन माहेम्भुरस्तुष्टस्वमत्माः सततं शिशुं॥ तम
व्याः सततं नरमित्यपि पातः॥ ॥ इति प्रकारं तरेण स्कंदग्रहहरं॥ ॥ अथ शिशुं त
रेण स्कंदग्रहहरं॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ उस्मिष्टं बालमादाय शयानां तत्र जं
गिनं॥ प्रगल्भीति गहः स्कंद आध्मानां ज्वरवान् न वेत्॥ अथा सवान् वक्रनयनो व
कुसूत्रपुरीषवान्॥ पार्श्वद्वये परीता पस्तत्रैव बलिमाहरेत्॥ उस्मिष्टं बालमा
दायेति॥ उस्मिष्टमित्येतत्पदं बालमित्यस्य विशेषणं॥ तथा बालमादाय मादाय
शयानमिति विशिष्टवाक्यस्यापि बलिमाहरेदित्युक्तं तत्र कथं मित्या को हाया
माह॥ मेषकुक्कुटमासं च पायसं सक्तवस्त्रया॥ रुधिरं वहिराणं चेत्येतन्मूत्रं वद
स्महि॥ विनिर्दिष्टे दध्ना रक्ते रक्तवस्त्रादिनिर्ग्रहं॥ अथ न्यवेष्टं माणेन मंत्रेणानेन
संयतः॥ ब्रह्मधीश स्कंदमहप्रक्तमात्म्यावरप्रिय॥ प्रगल्भीष्टबलिचेमं पूजाति

४०२

सहपुष्टिमन्॥ ॥ इति शिशुं तरेण स्कंदग्रहहरं॥ ॥ अथ शिशुं ग्रहहरं॥ ॥ कर्मवि
पाकसमुच्चये॥ देवब्राह्मणगुर्वयि गोतीर्थाद्युवमानिनं शिशुं ग्रहः संक्रमते ततो
ज्वरमुत्पन्नवेत्॥ अतीसारी वास्यशेषी पाणिपादप्रकं पयेत्॥ तत्र लाजापायसं
चकुक्कुटमेयजं॥ सहिराणः पूर्य कुंजो बलितवति शोतिदः॥ रक्तवस्त्रादिनिसर्प
ग्रहमन्यर्चधर्मतः॥ वटमूले बलिर्देयो मंत्रेणानेन मंत्रवित्॥ प्रगल्भीष्टबलिचेमं
शिशुं ग्रहमहाग्रहं॥ आतुरस्य मुखं सिधिप्रयत्नं महाबलं॥ ॥ इति शिशुं ग्रह
रं॥ ॥ अथ मेषग्रहहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ बालग्रहसमा मुक्तबालमादाय
यः पुनः पुनः॥ नस्मना ताउने कुर्वन्नदन्निद्राति तनंतरं॥ मेषग्रहसंक्रमते ततः
सज्वरवान् न वेत्॥ वायुः प्रकोपः सर्वांगेनेत्रे चोन्मीलिते सरा॥ फेनिलास्यो नने
दृष्टिरेकान्तेन गवेष्टितः॥ पाणिपादप्रकं पीये च जायते न त्रशं॥ तमे॥ हिराण्यं

महा.

४.३

तवस्तेवपायसंस्कृतवस्तथा॥ लाजाप्रापमिमेतद्वलिः पूर्यद्यदोपिच॥ गंधायेप्र
हमन्मर्च्यस्त्रपाणिनिर्ज्ञापके॥ मंत्रेणवक्ष्यमाणेनपूर्वोक्तंचवलिहरेत्॥ पू
र्वोक्तंचेतनेनस्कंदग्रहहरेवाजग्रहार्थमुक्तं॥ शोणमात्रं तुमित्यादि॥ वलिरपि
समुच्चोयते॥ अतोमेषग्रहग्रहात्स्यतदोपशंतमे॥ हिरण्यं चेतवस्तेसादिनाक्त
वलिदेयः॥ बालकरक्षार्थं तु शोणमात्रं तुपुकाक्षमित्यादिनास्कंदग्रहहरोक्तव
लिरपिदेयः॥ मेषग्रहोरेरोनवलिदानमंत्रमाह॥ प्रगल्भीषवलिंचेमेषग्रह
महाग्रह॥ आतुरस्यसुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाबल॥ इतिमेषग्रहरं॥ मति
र्थेषांशास्त्रेप्रकृतिरमणीयाव्यवहृतः पराशीलश्चाध्यजगतिरुजवस्तेकृतिप
मे॥ विरचितेतेषांमुकुरतलक्ष्मिनिमिषादिमं व्यासाराणप्रवरशिष्यस्य
चलितिः॥ ॥॥ महार्णवाख्येमहितेप्रबधेमाधारनामोमदनात्मजस्य॥ स

कर्मरत्नावलिन्युचत्वारिंशस्तरंगे॥ ॥ ममगादगाधः॥ ॥ समाश्रोयंमहात्म
वनामानिवधः॥ ॥ अथेस्वरव्यंजनवृत्तरेफमात्राविहीनलिखितंमयायत्॥ त
त्सर्वमायैः परिशोधनीयं प्राप्तेणमुत्पत्तिरिहियेलिखंति॥ इतिन्यायान्नमे॥ ॥
॥ होषः प्रदेयः केनापि॥ ॥ श्रीरस्तुलेखकपाठयो॥ ॥ शुनंनवतु॥ ॥

महो
४०४

च॥ गंधादे

महा
८

अथकामिजग्रहहरं॥
अथकालनामकलोकनाथक
अथपिङ्गग्रहहरं॥
अथलोकायतग्रहहरं॥
अथापस्वग्रहहरं॥
अथरुद्रग्रहहरं॥
अथमहाज्वरग्रहहरं॥
अथकुंजकग्रहहरं॥
अथकपिजग्रहहरं॥
अथशिवगर्भग्रहहरं॥
अथोर्ध्वकेशग्रहहरं॥

अथविष्टनग्रहहरं॥
अथदेवविष्टाक्षग्रहहरं॥
अथमहाजिकग्रहहरं॥
अथमनग्रहहरं॥
अथवासवग्रहहरं॥
अथक्षेत्रपालग्रहहरं॥
अथवाजग्रहहरं॥
अथहस्तिगर्भग्रहहरं॥
अथकर्णग्रहहरं॥
अथधनग्रहहरं॥
अथावतोलग्रहहरं॥

अथहृदयग्रहहरं॥
अथस्कंदग्रहहरं॥
अथस्कंदपुष्पारग्रहहरं॥
अथप्रकारांतरेणस्कंदग्रहहरं॥
अथरीत्यंतरेणस्कंदग्रहहरं॥
अथशिष्यग्रहहरं॥
अथमेघग्रहहरं॥
इतिमामोयमहाविना
मानिवंधः॥ ॥ ॥

८
४०५

अथार्जुना वृहस्पतिः पृथिवीं
 अथ प्रस्वव्यानिरो गतिरुह
 अथ स्त्रीयन्या हारण हरं॥
 अथ रक्तावुह हरं॥
 अथ प्रकारान्तरेण रक्तावुह हरं॥
 अथ प्रहर हरं॥
 अथासक हर धेनुदानं॥
 अथा कस्मिक कार हार हारं॥
 अथा स्थिरोग हरं॥
 अथ मेतैर्नार्थ दोष धि हरं॥
 अथ मृतनार्थ ननुः कर्म हरं॥

अथ प्रकारान्तरेण मृतनार्थं
 अथ स्त्रीविरक्ति हरं॥ उरि नहरं॥
 अथ मृतपुत्र त्व हरं॥
 अथान पत्न हरं॥ जल हरं॥
 अथ मृतपुत्र त्व विनिष्पद्य हरं॥
 अथ दंतपात त्व हरं॥
 अथ सर्वांग वेदना हरं॥
 अथा प्रतिष्ठ त्व हरं॥
 अथ पुंडरीक रोग हरं॥
 अथ कुष्ठ त्व हरं॥
 अथ निरुष्ट त्व हरं॥

अथ सरा दुःख हरं॥
 अथ सर्वकार्य सिद्धि हरं॥
 अथ देशगतरगतस्माति केश हरं॥
 अथ रारिग्रहर धन रत्न निर्दानं॥
 अथ प्रकारान्तरेण धनत्वादि हरं॥
 अथ ब्रह्मराक्षस रूप पिशाच त्व हरं॥
 अथ प्रकरण मारुत ते॥
 इति प्रजाग्र हरं॥
 अथ चरग्र हरं॥
 अथ काहिक चरग्र हर हरणि॥
 अथ प्रतु उग्र हरं॥

महा-
 9

अथ लून कित्व हरं॥
 अथ लोमांग रुक्षांग त्व हरं॥
 अथ बर्बरंग त्व हरं॥
 अथ कंडूति रोग हरं॥
 अथ रुमंडल हरं॥
 अथ शीर्णं गत्व हरं॥
 अथ रुमंडल हरं॥
 अथ गज चर्म त्व हरं॥
 अथ बलुमंडल त्व हरं॥
 अथ रुमंडल त्व हरं॥

अथ श्वेत मंडल त्व हरं॥
 अथ विसर्प हरं॥
 अथ विसर्प हर गजरानं॥
 अथ उर्गंध त्व हरं॥
 अथ वस्त्र गंध त्व हरं॥
 अथ त्वग्देव हर प्रतिमा रं॥
 अथ कुष्ठ रोग हरणि॥
 अथ प्रकारान्तरेण कुष्ठ हरं॥
 अथा परं कुष्ठ हरं॥
 अथ कुष्ठ रोग हरं वृषदानं॥

अथ हीन कुष्ठ हर पीत कुष्ठ हरं॥
 अथ गुल्म कुष्ठ हरं॥
 अथ कठि कुष्ठ हरं॥
 अथ नेत्र कुष्ठ हरं॥
 अथ श्वेतोष्ठ हरं॥
 अथ चित्र कुष्ठ हरं॥
 अथा उबर कुष्ठ हरं॥
 अथ कुष्ठ रोग प्रतिमानं॥
 अथा पुष्पवती त्व हरं दि हरं॥
 अथ वृष त्व हर सुवर्ण धेनुदानं॥

अथलिङ्गहानिदृष्याधिहरं॥
 अथपटलहरं॥
 अथरुष्याधिहरं॥ माहं
 अथलिङ्गहानिदृष्याधिप्रति
 अथगुदरोगहराणि॥
 अथार्शरोगहरं॥
 अथार्शरोगप्रसुवर्षधेनुदानं
 अथगुदरोगप्रतिमादानं॥
 अथार्शरोगप्रतिमादानं॥
 अथानिसारहराणि॥

अथानिसाररोगहरवक्रिम्
 अथशान्तपत्रोक्तातिसारहरं॥
 अथरक्तातिसारहरं॥
 अथग्रहणीरोगहरं॥
 अथग्रहणीरोगहरधेनुदानं॥
 अथानीसाररोगेधितुपक्रमम्
 अथरोगहरप्रतिमादानं॥
 अथपादरोगहराणि॥
 अथउल्लहस्तपुपादलहरं॥
 अथवक्रपादलहरं॥

अथपादरोगहरं॥
 अथवल्मीकरोगहरं॥
 अथप्रकारंतरेणश्रीपदरो
 अथश्रीपदरोगप्रतिमादानं॥
 अथश्रीपदरोगप्रतिमादानं॥
 अथपादरोगप्रतिमादानं॥
 अथल्लहस्तहराणि॥
 अथउल्लहस्तहरं॥
 अथपामाहरं॥
 अथउल्लहस्तमामहेश्वरदानं॥

महा.
 ६

अथजलोदरहरं॥
 अथजलोदरहरमकरदानं॥
 अथगुल्मप्रतिमादानं॥
 अथमरुत्तीहप्रतिमादानं॥
 अथमरुत्तीहहराणि॥
 अथप्रकारंतरेणमरुत्तीह
 अथकर्मविपाकसंयहोक्तंमरुत्तीह
 अथवैद्यमनोक्तंमरुत्तीहमेवम
 अथजीर्णहरं॥
 अथप्रकारंतरेणजीर्णहरं॥

अथमरुत्तीहप्रतिमादानं॥
 अथप्रज्ञाहीनलहराणि॥
 अथप्रज्ञाजाग्रहरंधंटा
 अथचेतनाहीनलहरं॥
 अथप्रज्ञाहीनलरोगप्रतिमादानं॥
 अथमूत्रकृच्छहराणि॥
 अथप्रकारंतरेणमूत्रकृच्छ
 अथमूत्रकृच्छहरांतरं॥
 अथमूत्रकृच्छहरतिजपमदानं॥
 अथप्रज्ञाहरं॥

अथमूत्रकृच्छलहरं॥
 अथप्रकारंतरेणमूत्रकृच्छलहरं॥
 अथमूत्रकृच्छप्रतिमादानं॥
 अथप्रमेहहराणि॥
 अथसमूलप्रमेहहरं॥
 अथवातप्रमेहहरं॥
 अथमधुप्रमेहहराणि॥
 अथप्रमेहप्रसुवर्षधेनुदानं॥
 अथप्रकारंतरेणप्रमेहहरं॥
 अथप्रमेहप्रतिरूपकदानं॥

अथनेत्ररोगहरनर्पणं॥
 अथकामलारोगप्रतिमादाने॥
 अथसाधारण्येननेत्ररोगप्रतिमादाने॥
 अथकर्णरोगहराणि॥
 अथकर्मरुमिरोगहरं॥
 अथवाधिर्हरं॥
 अथकुप्रकारित्वहरं॥
 अथकर्णरोगप्रतिमादाने॥
 अथकंठवक्ररोगहराणि॥
 अथदीर्घगलत्वहरं॥

अथकंदरोगहरं॥
 अथविकृतस्वरहरं॥
 अथकंठरोगप्रतिमादाने॥
 अथपाणिरोगहराणि॥
 अथरुस्वपाणित्वहरं॥
 अथस्तिन्नपाणित्वहरं॥
 अथतुजसंनहरं॥
 अथकुनखित्वहरं॥
 अथपाणिरोगप्रतिमादाने॥
 अथरुदयुरोगहराणि॥

अथरुमिहरं॥
 अथरुमिकुक्षित्वहरं॥
 अथरुशोदरत्वहरं॥
 अथोदरगुल्महरं॥
 अथवातगुल्महरं॥
 अथवातगुल्महरं॥
 अथगुल्महरविनायकहरं॥
 अथमृकस्त्रीहजलोदरहरं॥
 अथजीहोदरहरं॥
 अथोदरव्याधिहरं॥

महा.
 ५

अथप्रकारान्तरेणमुखरोगहरं॥
 अथप्रकारंतरं॥
 अथमुखरोगहरंतरं॥
 अथमुखरोगहरगजदाने॥
 अथजिह्वारोगहरं॥
 अथप्रकारान्तरेणजिह्वारोगहरं॥
 अथछुर्दिरोगहरं॥
 अथदंतपीडाहरं॥
 अथशमदंतत्वहरं॥
 अथनिष्ठुरतापित्वादिहरं॥

अथमूकत्वहरं॥
 अथमूकत्वहरतिलपसरारं॥
 अथसवलवाकत्वहरं॥
 अथगण्डत्वहरंमरुतीयां॥
 अथैडमूकत्वहरं॥
 अथसाधारण्यमुखरोगप्रतिमादाने॥
 अथलासिकारोगहराणि॥
 अथनासिकारोगमूर्त्तिदाने॥
 अथनेत्ररोगहराणि॥
 अथनेत्ररुमहरं॥

अथप्रकारान्तरेणनेत्ररोगहरं॥
 अथधतुहरं॥
 अथनीललोचनत्वहरं॥
 अथमेददष्टित्वहरं॥
 अथतिमिरहरं॥
 अथाक्षिवेदनाहरगरुडदाने॥
 अथनक्तधरगोपालदाने॥
 अथकामलाहरगरुडदाने॥
 अथकेकराक्षत्वहरं॥
 अथपिण्डलेखनानर्पणंहरं॥

अथवातरोगहराणि
 अथप्रकारांतरेणवातरोगहरं॥
 अथोन्मादवायुहरं॥
 अथधनुर्वातहरं॥
 अथपक्षाघातहरं॥
 अथहिष्ठाहरं॥
 अथवातव्याधिहरमगरानं॥
 अथरक्तवातशमनं॥
 अथस्त्रवातघ्नहरलक्ष्मीनाशकं॥
 अथवातपित्तहरं॥

अथवातपित्तहरं॥
 अथप्रकारांतरेणवातप्रशुनं॥
 अथवातरोगप्रतिमादानं॥
 अथरक्तपित्तहराणि॥
 अथप्रकारांतरेणरक्तपित्तहरं॥
 अथपित्तरोगप्रतिमादानं॥
 अथश्लेष्महराणि॥
 अथप्रकारांतरेणश्लेष्महरं॥
 अथविकिम्पकप्रव्याधिहरं॥
 अथश्लेष्महरप्रतिमादानं॥

अपस्मारहराणि॥
 अथप्रकारांतरेणपस्मारहरं॥
 अथपस्मारोरोगहरविनायकं॥
 अथत्रिरोरोगहराणि॥
 अथप्रकारांतरेणकर्मविपाको॥
 शिरोरोगहरं॥
 अथसर्पावर्तहरं॥
 अथशिरोरोगप्रयत्नोपवीतदानं॥
 अथशिरोरोगप्रतिमादानं॥
 अथमुखरोगहराणि॥

महार्णव
 ४

अथपांडुरोगप्रतिमादानं॥
 अथान्नापीडाहराणि॥
 अथान्नाधरिहरनारायणराम॥
 अथान्नाधिसूत्रिदानं॥
 अथव्रणहराणि॥
 अथनासिकाव्रणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणनासिकाव्रण॥
 अथहृदयव्रणहरं॥
 अथउरोव्रणहरं॥
 अथदक्षिणगव्रणहरं॥

अथवामांगव्रणहरं॥
 अथगुलाव्रणहरं॥
 अथचराव्रणहरं॥
 अथनगव्रणहरं॥
 अथसर्पव्रणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणनगव्रणहरं॥
 अथप्रकारांतरेण॥
 अथनाडीव्रणहरं॥
 अथगंडमात्राहरं॥
 अथप्रकारांतरेणगंडमात्राहरं॥

अथसपित्तव्रणहरं॥
 अथसपित्तव्रणहरं॥
 अथव्रणप्रगजदानं॥
 अथपार्श्वस्फोटहरं॥
 अथहस्तपादतलस्फोटहरं॥
 अथकृत्नीस्तनुरोतहरं॥
 अथनाडीस्थानगतस्फोटहरं॥
 अथगंडरोगहरंमूर्तिदानं॥
 अथगंडमालारोगहरंमूर्तिदानं॥
 अथव्रणमात्रमूर्तिदानं॥

अथतरुचिष्मलहरं॥

अथप्रकाशंतरंगविष्मलहरं॥

अथजीर्णमूलहरं॥

अथप्रीहमूलहरं॥

अथजीरेमूलहरं॥

अथकटिमूलहरं॥

अथहस्तमूलहरं॥

अथकर्णमूलहरं॥

अथनयनमूलहरं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

अथहस्तप्रतिकृतिदानं॥

अथतरुहस्तप्रतिकृतिदानं॥

अथउष्मन्तरहरं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

अथसर्वज्वरहरकृत्तनदानं॥

अथज्वरतप्यतां॥

अथज्वरप्रतिकृतिदानं॥

अथम्यासहराणि॥

अथप्रकाशंतरंगम्यासकासर

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

अथम्यासकासरध्वजपाश

अथम्यासकासमूर्तिदानं॥

अथशोफहराणि॥

अथकर्मविपाकसंश्लेषहरं॥

अथशोफहरवस्त्रदानं॥

अथशोफप्रतिमादानं॥

अथपांडुरोगहराणि॥

अथशिशवेदनसहितपांडुरोगहर

अथपांडुरोगहरपट्टादानं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

महार्णव

३

अथमहासांतपुनः॥

अथमावकव्रतं॥

अथपराकः॥

अथपशोव्रतं॥

अथचांद्रायणं॥

अथयतिचांद्रायणदानं॥

अथगोवधव्रतं॥

अथमहासांतपुनः॥

अथहस्तचांद्रायणसाधारण

निकर्तव्यता॥

अथप्रजापत्यादिप्रसक्त

अथहस्तप्रतिकृतिदानं॥

अथप्रजापत्यादिप्रसक्त

अथसांतपुनयतिसांतपुनः॥

अथमहासांतपुनप्रसक्त

अथपराकप्रसक्तः॥

अथमावकव्रतं॥

अथचांद्रायणप्रसक्तः॥

अथगोवधव्रतप्रसक्तः॥

अथमासोपवासप्रसक्तः॥

अथप्रामादिकप्रसक्तः॥

अथप्रक्रमेणमंत्रसहितः॥

अथक्रमेणस्नानमंत्राः॥

अथकेवलौदकस्नानं॥

अथपंचगव्यस्नानं॥

अथक्रमेणदशदानमंत्राः॥

अथहस्तप्रतिकृतिदानं॥

अथमूलरोमहराणि॥

अथमूलहरत्रिभुजसनं॥

अवेक्तेषु प्रयोगेषु दक्षिणा
 अथानिस्तुते॥
 अथोडराचपुसपसक्तविधि
 अथापदि॥ अथवि
 अथविस्तुसहस्रनामानि
 अथापामार्जनसंज्ञा॥
 अथविस्तुहृदयस्तोत्रं॥
 अथविनाकैषकशक्तिः॥
 अथास्यैवप्रयोगः॥
 अथनवग्रहमन्त्रः॥

अथहोममन्त्राः॥
 अथधाधिदेवनामन्त्राः॥
 अथविनायकारिपंचदेवनां
 अथप्रकृतोपपुक्तामीमांसा
 अथप्रकृतं॥
 अथअग्निषेकमन्त्राः॥
 अथमंदरिणाप्रकारः॥
 अथकर्मविपाकोपपुक्तनि
 यादिप्रमाणं॥
 अथरूपपरिमाणं॥

अथधायादिप्रमाणं॥
 अथतुमिमानं॥ अथिह
 अथकर्मविपाकोपपुक्तह
 अथमंपादकृच्छ्रं॥
 अथजापत्यजहारां॥
 अथातिकृच्छ्रजहारां॥
 अथकृच्छ्रातिकृच्छ्रः॥
 अथतप्तकृच्छ्रः॥
 अथसांतपनं॥
 अथमत्तिसांतपनं॥

माहर्णव
 २

नमकानुवाकः॥
 अथचमकानुवाकः॥
 अथनमकेवांतरवाकावांप्रयोगः॥
 अथवातेरुद्रैस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथवातेरुद्रैस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथवायामिषुशिबेनवचसा
 त्पुनः प्रयोगः॥
 अथध्वजोचदित्यप्रयोगः॥
 अथलोमस्ताम्रोलौयोक्त
 त्पुनः प्रयोगः॥ प्रयोगः॥

अथनमोस्तुनीनग्रीवायेतस्यप्र
 अथप्रमुचधन्वनश्वादीनेति
 सत्तामचांप्रयोगः॥ प्रयोगः॥
 अथद्वितीयानुवाकस्यसकलस्य
 अथरतीयानुवाकस्यप्रयोगः॥
 अथचतुर्थानुवाकस्यप्रयोगः॥
 अथपंचमषष्ठानुवाकयोः प्रयोगः॥
 अथसप्तमानुवाकस्यप्रयोगः॥
 अथापरितनमंत्रप्रयोगः॥
 अथनमोवःकिरिकेचइत्यस्यप्र
 योगः॥

अथवातेअंधसस्यतेस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथावातेरुद्रस्यप्रयोगः॥
 अथमारुद्रायमृगानोरुद्रैस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथमनोमहांधित्यस्यप्रयोगः॥
 अथआशान्तइत्यस्यप्रयोगः॥
 अथसुहिष्ठुतमित्यस्यप्रयोगः॥
 अथपरितोरुद्रस्येत्यस्यप्रयोगः॥
 अथमोहमेतस्यप्रयोगः॥
 अथविकिरित्यस्यप्रयोगः॥
 अथसहस्राणिसहस्रशइत्य
 रज्यचनस्तुतांप्रयोगः॥

उपारायणविधिः
 सोमरात्राणां
 विदेवताछदसि॥
 अथमहः
 अथश्रीरुद्रविधिः
 अथचमकातुवाके
 तथाचमकनमकेयोर्विशिष्ट
 योर्विनागः
 अथमः प्रकारः॥
 अथाष्टचत्वारिंशन्मंत्रविनाग
 नान्यपुकार

अथरुद्रैकादशोत्प्राकृतिसंस्कृत
 अथमहःरुद्रआकृतिसंस्कृत॥
 अथानिरुद्रआकृतिसंस्कृत॥
 अथहोमस्यडिजकुंडनेर्वा
 लविधिः॥ इत्यासविधिः॥
 अथबौधायनप्रोक्तःपंचांगस
 अथरुद्रानिषेकविधिः॥
 अथांगमंत्राणामध्यादिः॥
 अथनमकागत्यासमंत्राः॥
 अथाष्टोत्प्रासः॥

अथपुलीवंगो॥
 अथ॥ एनमस्का॥
 अथगुसानिमंत्रणं॥
 अथशिवसंकल्पादिन्या
 अथोत्तरनारायणं॥
 अथाजतिरथं॥
 अथशतरुद्रायं॥
 अथवक्ष्यमाणमंत्रैरथं॥
 अथनमकस्यार्थादि॥
 अथतैत्तिरीयशास्त्रानुसारेण

महार्णव
 १

अथमहार्णवनिबधानुक्रम
 अथपरिनाषा कथ्यते
 अथसाधारणतत्रोरादिवि
 अथकर्मविपाकसारोक्तपरि
 तत्रजमरद्विप्रोक्तः कथंउद्देश्य
 अथबौधायनप्रोक्तः कथाउद्देश्य
 अथकथ्यमाणोक्तविधि
 अथपादानुष्ठान
 अथसहितः प्रोक्तः
 अथपुत्राकः
 अथपुत्राकः
 अथपुत्राकः

अथजयादिहोमः
 अथरुद्रैकादशोत्प्राकृतिसंस्कृत
 अथमहःरुद्रआकृतिसंस्कृत॥
 अथबौधायनमनेगताहोमवि
 अथमंत्रपादानुष्ठानमहिमोक्त
 अथमपरोक्तः॥ होमविधिः
 अथचरतीयोगताः॥
 अथचतुर्योगताः॥
 अथपंचमोगताः॥
 अथषष्ठोगताः॥
 अथमनुवाकः सप्तमोगताः
 अथमष्टमोगताः॥

परिनाषासंभाष्यत्रलनमता
 अथधोषशान्तिवर्णः॥ संस्कृत
 इति तैत्तिरीयधोषशान्तिः॥
 तत्रजपसंख्यामाह॥
 अथदेवतालिगमंत्राः
 तदिदानीव्याधिप्रतिकृतिरथं
 शान्तिपाठः
 अथपूर्णकृतिसंक्राः॥
 अथवेदपारायणविधिः॥
 अथवेद...मते...तत्तज्ज्ञ
 तथैवनादिप्रकारः॥

